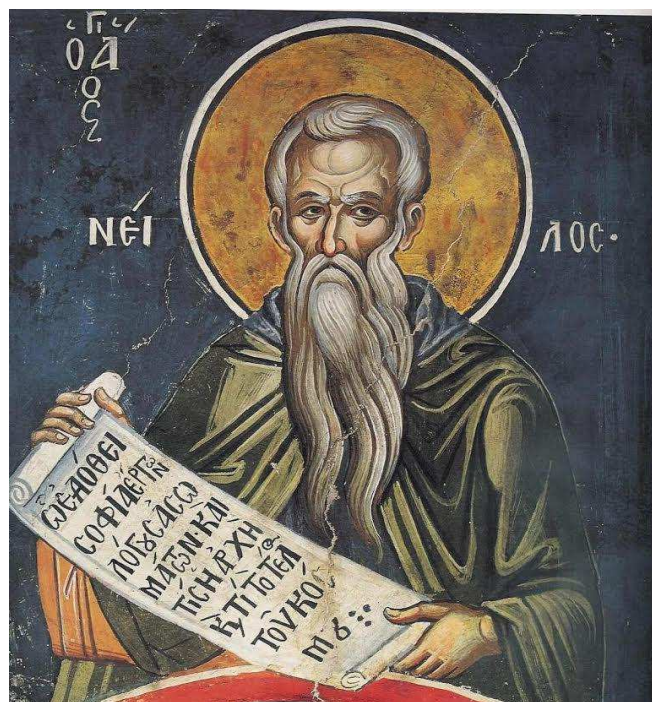

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΑ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΑ ΠΑΘΗ ΚΑΙ ΟΙ ΑΡΕΤΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ
ΟΣΙΟΥ ΝΕΙΛΟΥ ΤΟΥ ΑΣΚΗΤΗ (ΑΓΚΥΡΑΣ)

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΣ ΦΟΙΤΗΤΗΣ: ΚΑΡΥΔΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ

Α.Μ.: 15601

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: κος ΓΛΑΡΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

ΑΘΗΝΑ

2019

ΤΑ ΠΑΘΗ ΚΑΙ ΟΙ ΑΡΕΤΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ
ΟΣΙΟΥ ΝΕΙΛΟΥ ΤΟΥ ΑΣΚΗΤΗ (ΑΓΚΥΡΑΣ)

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΡΥΔΗΣ

**ΤΑ ΠΑΘΗ ΚΑΙ ΟΙ ΑΡΕΤΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ
ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΝΕΙΛΟΥ ΤΟΥ ΑΣΚΗΤΗ (ΑΓΚΥΡΑΣ)**

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

ΑΘΗΝΑ 2019

«Μετάβηθι τῷ λογισμῷ ἀπὸ τοῦ ματαίου βίου τούτου εἰς ἄλλον αἰῶνα. Ἄφες τὰ γήινα, καὶ ζήτησον τὰ οὐράνια. Ἐγκατέλειπε τὰ φθαρτά, καὶ εὐρήσεις τὰ ἄφθαρτα. Φεῦγε τῇ διανοίᾳ ἀπὸ τῶν προσκαίρων, καὶ ἀπαντήσεις αἰῶνια. Νέκρωσον τὰ μέλη τῆς σαρκός, ἵνα ζήσης τελείως».

ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 1, Πρὸς τὸν αὐτοῦ μαθητὴν, PG 79, 545D.

Εικόνα Εξωφύλλου: Ο όσιος Νείλος ο Ασκητής (Αγκύρας)

Πηγή: [http://4.bp.blogspot.com/-](http://4.bp.blogspot.com/-2wScE22UFRc/VpiYcz5PYrI/AAAAAAAAACSU/e1p2eS4yJFU/s1600/unnamed.jpg)

[2wScE22UFRc/VpiYcz5PYrI/AAAAAAAAACSU/e1p2eS4yJFU/s1600/unnamed.jpg](http://4.bp.blogspot.com/-2wScE22UFRc/VpiYcz5PYrI/AAAAAAAAACSU/e1p2eS4yJFU/s1600/unnamed.jpg) 29/07/2017.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ – ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ

Αββακ.	Αββακοῦμ, Βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης.
ἅγ. ή άγ.	άγιος.
ἁγ. ή αγ.	αγία.
ΑΓΙΟΣ	Περιοδική Έκδοσις Έερᾶς Μητροπόλεως Τριμυθοῦντος (Έκκλησία τῆς Κύπρου).
ΣΠΥΡΙΔΩΝ	Πρὸς Θεσσαλονικεῖς Α΄, Επιστολή Αποστόλου Παύλου.
Α΄ Θεσ.	αιώνας.
αι.	Α΄ Ιωάννου, Επιστολή Ιωάννου του Αποστόλου, Ευαγγελιστή και Θεολόγου.
Α΄ Ιω.	Πρὸς Κορινθίους Α΄, Επιστολή Αποστόλου Παύλου.
Α΄ Κορ.	αναλυτικά, αναλυτικότερα.
αναλ.	αντίστοιχα.
αντίσ.	απόστολος.
ἀπ. ή απ.	Α΄ Πέτρου, Επιστολή Αποστόλου Πέτρου.
Α΄ Πέτρ.	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
ΑΠΘ	απόδοση.
αποδ.	Αποκάλυψις του Ιωάννου, το τελευταίο Βιβλίο της Καινής Διαθήκης.
Άποκ.	Αρχιεπίσκοπος Αθηνών & πάσης Ελλάδος.
Αρχιεπ.	αρχιμανδρίτης.
αρχιμ. ή άρχιμ.	Αγνώστου συγγραφέα.
Α. σ.	Α΄ Τιμοθέου, Επιστολή Αποστόλου Παύλου.
Α΄ Τιμ.	Πρὸς Κορινθίους Β΄, Επιστολή Αποστόλου Παύλου.
Β΄ Κορ.	Βιβλιοθήκη Γενικής Παιδείας.
ΒΓΠ	Βιβλιοθήκη Έλλήνων Πατέρων και Έκκλησιαστικῶν Συγγραφέων, έκδ. τῆς Αποστολικῆς Διακονίας τῆς Έκκλησίας τῆς Ελλάδος, Αθήναι 1955 – .
ΒΕΠή	Halkin F., <i>Bibliotheca Hagiographica Graeca</i> , Bruxelles 1969.
ΒΕΠΕΣ	Πρὸς Κορινθίους Β΄, Επιστολή Αποστόλου Παύλου.
ΒΗΓ	Β΄ Πέτρου, Επιστολή Αποστόλου Πέτρου.
Β΄ Κορ.	Β΄ Τιμοθέου, Επιστολή Αποστόλου Παύλου.
Β΄ Πέτρ.	Πρὸς Γαλάτας, Επιστολή Αποστόλου Παύλου.
Β΄ Τιμ.	Γένεσις, το 1 ^ο Βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης.
Γαλ.	γενικός, -ή, -ό.
Γεν.	γενικότερα.
γεν.	M. Geerard, <i>Clavis Patrum Graecorum, I-IV, Corpus Christianorum</i> , Brepols – Turnhout 1974 – 1980 / M. Geerard, F. Glorie, V, Brepols – Turnhout 1987.
γενικότη.	M. Geerard, J. Noret, <i>Clavis Patrum Graecorum. Supplementum, Corpus Christianorum</i> , Brepols – Turnhout 1998.
CPG	E. Dekkers – E. Gaar, <i>Clavis Patrum Latinorum, Corpus Christianorum</i> , Steon Brugge 1951 – .
CPGS	Δανιήλ, Βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης.
CPL	Δ΄ Βασιλειῶν, Βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης.
Δαν.	Δευτερονόμιον, Βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης.
Δ΄ Βασ.	Πρὸς Έβραίους, Επιστολή Αποστόλου Παύλου.
Δευτ.	εβραϊκά, εβραϊκή γλώσσα.
Έβρ.	Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολῆς Αθηνών, Αθήνα 1924 – 1926 κ.ε.
εβρ.	Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολῆς Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), Θεσσαλονίκη 1953 κ.ε.
ΕΕΘΣΠΑ	
ΕΕΘΣΠΘ	

ειδ.	ειδικός, -ή, -ό.
Εικ.	Εικόνα.
είσ. ή εισ.	εισαγωγή.
εκδ. ή έκδ.	εκδόσεις, εκδότης.
ενν.	εννοείται, εννοεί.
Έξ.	Έξοδος, Βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης.
έπανεκδ.	επανέκδοση.
ΕΠΕ	Έλληνες Πατέρες τής Έκκλησίας, έκδ. οίκος Έλευθερίου Μερετάκη «Τὸ Βυζάντιον» – Πατερικές έκδ. «Γρηγόριος ὁ Παλαμάς», Θεσ/νίκη 1972 – .
έπιμ. ή επιμ.	Επιμελητής, επιμέλεια.
έπιστ. ή επιστ.	επιστασία.
έπόπ. ή επόπ.	επόπτης.
Έφ.	Πρὸς Έφεσίους, Επιστολή Αποστόλου Παύλου.
Ζαχ.	Ζαχαρίας, Βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης.
Ημ/νία	Ημερομηνία.
Ήσ.	Ήσαΐας, Βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης.
Θεολ.	Θεολογία, θεολόγος, θεολογικός.
ΘΗΕ	Θρησκευτική και Ήθική Έγκυκλοπαίδεια, έκδ. Αθ. Μαρτίνο, Αθήναι 1962 – 1968.
Θρῆν.	Θρῆνοι Ίερεμίου, Βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης.
ΘΣ	Θεολογική Σχολή.
Ίακ.	Ίακώβου Έπιστολή, Βιβλίο της Καινής Διαθήκης.
Ίδρ.	Ίδρυμα.
Ίεζ.	Ίεζεκιήλ, Βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης.
Ίερ.	Ίερεμίας, Βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης.
ΙΝΣ	Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
ΙΠΑ	Ιστορικό και Παλαιογραφικό Αρχείο του ΜΙΕΤ.
Ίω.	Ευαγγέλιο Ιωάννη.
κ.ε.	και εξής.
Κειμ.	Κείμενο.
Κεφ.	Κεφάλαιο.
Κ.Θ.	Καινή Διαθήκη.
Κολ.	Πρὸς Κολοσσαεῖς, Επιστολή Αποστόλου Παύλου.
Κριτ.	Κριταί, Βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης.
λατ.	λατινική γλώσσα, λατινικά, λατινιστί.
Λευϊτ.	Λευϊτικόν, Βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης.
Λκ.	Ευαγγέλιο Λουκά.
MANSI	MANSI J. D., <i>Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio</i> , Florentiae – Venetiis 1757 – 1759, Parisiis – Lipsiae 1899 – 1927. Φωτομηχανική ανατύπωση, Graz 1960-1961.
Μάρκ.	Ευαγγέλιο Μάρκου.
Ματθ.	Ευαγγέλιο Ματθαίου.
ΜΔΕ	Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία.
ΜΕΕ	Μεγάλη Έλληνική Έγκυκλοπαίδεια, έκδ. «ΠΥΡΣΟΣ» / Π. Δρανδάκης / Φοίνιξ, 24 τόμ. & 4 τόμοι συμπληρωμάτων και ειδ. τόμος ΕΛΛΑΣ (1965), Αθήναι 1926 – 1934, 1965.
Μητρ.	Μητροπολίτης, Μητρόπολη (-ις).
ΜΙΕΤ	Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
μον.	μοναχός, -ή.

M.O.X.E.	Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια, εκδ. «Στρατηγικές Εκδόσεις, Ιω. Φλώρος», τ. 1-12, Αθήνα 2010 – 2015.
ΜΠΣ	Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών.
μτφρ.	μετάφραση (-ις).
μ.Χ.	μετά Χριστόν.
νεοελ.	νεοελληνικός, -ή, -ό.
Ο΄	Η μετάφραση των Ο΄ (Η μετάφραση των Εβδομήκοντα μεταφραστών της Π.Δ. από την εβραϊκή γλώσσα του πρωτοτύπου στην αλεξανδρινή κοινή ελληνική γλώσσα).
OCA	Orientalis Christiana Analecta, Roma 1935 – .
ό. π.	όπου παραπάνω.
οπισθ.	οπισθόφυλλο.
ὅσ. ή όσ.	όσιος.
ὅσ. ή οσ.	οσία.
π.	πατήρ, πατέρας.
Παροιμ.	Παροιμίες, Βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης.
Π.Δ.	Παλαιά Διαθήκη.
Π.Ε.Θ.	Πανελλήνιος Ένωσις Θεολόγων.
PG	Migne J. – P., <i>Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca</i> , Paris 1857 – 1866.
Π.Ι.Π.Μ.	Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών.
Πράξ.	Πράξεις Αποστόλων, Βιβλίο της Καινής Διαθήκης.
πρβλ.	πράβαλε.
πρόλ.	πρόλογος.
προφ.	προφήτης.
πρωτ.	πρωτότυπος, -η, -ο.
πρωτοπρ.	πρωτοπρεσβύτερος.
π.χ.	παραδείγματος χάριν.
π.Χ.	προΧριστού.
Ψωμ. ή Ρωμ.	Πρὸς Ῥωμαίους, Επιστολή Αποστόλου Παύλου.
σ.	σελίδα.
σημ.	σημείωση, σημειώσεις.
SCh	<i>Sources Chrétiennes</i> , Éditions J. Laplace – du Cerf, Paris – Lyon 1942 – .
Σοφ. Σειρ.	Σοφία Σειράχ, Βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης.
Σοφον.	Σοφονίας, Βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης.
σσ.	σελίδες.
St.	Saint (= άγιος)
ST	Studi e Testi Publicazioni della Bibliotheca Vaticana, Roma 1900 – .
στ.	στήλη.
στίχ.	στίχος, -οι.
συντ.	συντονιστής.
σχ.	σχόλιο, σχόλια.
σχετ.	σχετικά.
τ.	τόμος.
τεϋχ. ή τεύχ.	τεύχος.
Τίτ.	Πρὸς Τίτον, Επιστολή Αποστόλου Παύλου.
τίτλ.	τίτλος.
Τμ.	Τμήμα.

vol.	volume (= τόμος).
Φιλιπ.	Πρὸς Φιλιππησίους, Επιστολή Αποστόλου Παύλου.
χαρακτηρ.	χαρακτηριστικά.
χ. τ.	χωρίς να αναφέρεται ο τόπος έκδοσης.
χ. χ.	χωρίς να αναφέρεται ο χρόνος έκδοσης.
Ψαλμ.	Ψαλμοί ή Ψαλτήρι, Βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης.
Ώσ.	Ώσηέ, Βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η σωτηρία της ψυχής του ανθρώπου είναι μία συνισταμένη αρκετών συνιστωσών, οι οποίες περιλαμβάνουν: τη διαβίωση μιας πλήρους συνειδητής μυστηριακής ζωής από τον πιστό στα πλαίσια της Ορθοδόξου Εκκλησίας, την, όσο το δυνατόν, εξάλειψη των παθών και την αποφυγή των αμαρτιών, την κάθαρση και τη θεραπεία αυτών, καθώς και την απόκτηση των αναγκαίων αρετών που είναι απαραίτητες, ώστε ο χριστιανός να τείνει να διάγει μία ζωή κατά μίμηση του Ενανθρωπήσαντος Λόγου, του Κυρίου Ιησού Χριστού.

Η επιλογή του θέματος *τα πάθη και οι αρετές κατά τη διδασκαλία του οσίου Νείλου του Ασκητή (Αγκύρας)*, πραγματοποιήθηκε με βάση τα ακόλουθα: η ανάλυση των παθών και των αρετών επιλέχθηκε ως θέμα, διότι είναι πολύπλευρο, σημαντικό, απαιτητικό και συγχρόνως συναρπαστικό και καταπιάνεται ταυτόχρονα με πολλά ζητήματα τόσο θεολογίας όσο φιλοσοφίας και ηθικής, αγγίζοντας τις ιατρικές επιστήμες (ψυχιατρική) και τις επιστήμες υγείας, όπως της ψυχολογίας. Ταυτόχρονα, στο θέμα αυτό αναδεικνύονται οι αρετές που πρέπει να διέπουν έναν καλό χριστιανό και έναν χρήσιμο πολίτη για το κοινωνικό σύνολο, και αντίστοιχα τα πάθη που δεν πρέπει να έχει κάποιος ή πρέπει να περιορίσει και να θεραπεύσει, ώστε να καταφέρει να κερδίσει τη μέλλουσα ζωή και την Ουράνια Βασιλεία.

Η επιλογή του οσίου πατρός Νείλου, έλαβε χώρα με κριτήριο το γεγονός ότι ο εν λόγω όσιος αποτελεί μια σημαντικότερη ασκητικομοναστική μορφή, ίσως από τις σημαντικότερες μετά τον Μέγα Αντώνιο, και διότι ο ιερός αυτός πατέρας δεν έχει αναδειχθεί και τιμηθεί, τουλάχιστον στη σύγχρονη εποχή, στο βαθμό που θα ταίριαζε στο μέγεθος αυτής της προσωπικότητας. Ίσως, με την παρούσα εργασία να μπαίνει ένα απειροελάχιστο λιθαράκι προς την κατεύθυνση της ενθύμησης και τιμής της μεγάλης αυτής αγιοπατερικής μορφής, που τύγχανε ευρύτατης αναγνώρισης και εκτίμησης τόσο κατά τη διάρκεια του βίου του όσο και για αρκετούς ακόμη αιώνες μετά την κοίμησή του. Σήμερα, το μεγάλο εύρος της προσωπικότητάς του περιορίζεται κυρίως στους μοναστικούς και ασκητικούς κύκλους.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να απευθύνω θερμές ευχαριστίες στον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Αθανάσιο Γλάρο, τόσο για την πολύτιμη συνεισφορά του στην επιλογή του θέματος, όσο και για τις σημαντικές συμβουλές του, την ορθή καθοδήγησή του, τις παρατηρήσεις και τα εύστοχα σχόλιά του, καθόλη τη διάρκεια της συγγραφής του έργου, ώστε η παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία να λάβει, όσο το δυνατόν, την καλύτερη εφικτή μορφή.

Πολλές ευχαριστίες οφείλω και στην καθηγήτριά μου κα Μαρία Βασιλειάδου στο ΜΠΣ για τις σημαντικότερες γνώσεις της, θεολογικές και ιατρικές, τις οποίες παρείχε απλόχερα, τις συμβουλές της, τις οδηγίες της, καθώς και για την ηθική της υποστήριξη.

Θερμότερες ευχαριστίες οφείλω, γενικότερα, και σε όλους τους καθηγητές του Τμήματος της Κοινωνικής Θεολογίας & Θρησκευολογίας της Θεολογικής Σχολής του ΕΚΠΑ για τα πνευματικά εφόδια, τα οποία παρείχαν απλόχερα σε όλο το διάστημα των θεολογικών μου σπουδών, και κυρίως στους καθηγητές μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών, για τις πολύτιμες γνώσεις και συμβουλές τους, τόσο κατά τη

διδασκαλία στα επιστημονικά τους πεδία, όσο και κατά τη συγγραφή της παρούσας μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω, επίσης, στην Π.Ε.Θ. (Πανελλήνια Ένωση Θεολόγων) για τη δωρεάν πρόσβαση στο πολύτιμο και σημαντικότερο αρχείο τους. Ευχαριστώ, ακόμη, το επιστημονικό προσωπικό των βιβλιοθηκών, κυρίως του Ιστορικού και Παλαιογραφικού Αρχείου (ΙΠΑ) του ΜΙΕΤ, της Θεολογικής Σχολής του ΕΚΠΑ, των σπουδαστηρίων της Φιλοσοφικής του ΕΚΠΑ και της βιβλιοθήκης της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών, για την πολύτιμη βοήθεια που μου προσέφεραν κατά την αναζήτηση της κατάλληλης βιβλιογραφίας και του επιστημονικού υλικού για τη διεκπεραίωση της παρούσας εργασίας.

Πολλές ευχαριστίες οφείλω και στην οικογένειά μου για την ολόθερμη συμπαράστασή της σε αυτό το όμορφο ταξίδι γνώσεων σε όλη τη διάρκεια των σπουδών μου, καθώς και στη σύζυγό μου, για την ακούραστη ηθική και ψυχολογική υποστήριξη, ώστε αυτό το δύσκολο έργο να έρθει εις πέρας.

Τέλος, για οποιαδήποτε παράλειψη, είναι καλοδεχούμενες όλες οι προτάσεις και υποδείξεις, ώστε να υπάρξει η μέγιστη δυνατή βελτίωση του παρόντος έργου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ – ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ.....	5
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	14
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ.....	17

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΟΣΙΟΣ ΝΕΙΛΟΣ Ο ΑΣΚΗΤΗΣ Ή ΑΓΚΥΡΑΝΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο : ΟΣΙΟΣ ΝΕΙΛΟΣ: ΒΙΟΣ.....	21
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο : ΟΣΙΟΣ ΝΕΙΛΟΣ: ΕΡΓΑ.....	24
2.1 Τα έργα του οσίου Νείλου.....	24
2.1.1 Περιεχόμενο, ύφος και γλωσσολογικά στοιχεία των έργων του οσίου Νείλου.....	25
2.1.2 Γνήσια έργα του οσίου Νείλου.....	28
2.1.3 Αμφιβαλλόμενα έργα του οσίου Νείλου.....	37
2.1.4 Νόθα έργα του οσίου Νείλου.....	38
2.1.5 Απολεσθέντα έργα του οσίου Νείλου.....	43

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ: Η ΨΥΧΗ ΚΑΙ ΤΟ ΣΩΜΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο : Η ΨΥΧΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ.....	45
1.1 Η έννοια της ψυχής.....	45
1.2 Ιστορική αναδρομή της έννοιας της ψυχής.....	46
1.2.1 Η έννοια της ψυχής από τον Όμηρο έως τους αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους.....	47
1.2.2 Η έννοια της ψυχής στην Παλαιά και στην Καινή Διαθήκη.....	50
1.2.3 Η έννοια της ψυχής στην Πατερική διδασκαλία και στον όσιο Νείλο.....	54

1.3	Η τριμερής διαίρεσης της ψυχής.....	57
1.3.1	Η έννοια της τριμερούς διαίρεσης της ψυχής στον Πλάτωνα και στον Αριστοτέλη.....	57
1.3.2	Η έννοια της τριμερούς διαίρεσης της ψυχής κατά τους Πατέρες της Εκκλησίας και κατά τον όσιο Νείλο.....	60
1.4	Η Ψυχολογία και το έργο του οσίου Νείλου.....	62
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: ΤΟ ΣΩΜΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ.....		66
2.1	Η έννοια του σώματος του ανθρώπου.....	66
2.2	Το σώμα του ανθρώπου στη θύραθεν φιλοσοφία.....	66
2.3	Το σώμα του ανθρώπου στην Παλαιά και στην Καινή Διαθήκη.....	68
2.4	Το σώμα του ανθρώπου και η συνάφειά του με την ψυχή κατά την Πατερική διδασκαλία και κατά τον όσιο Νείλο.....	70

ΜΕΡΟΣ Γ΄ ΠΑΘΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: ΤΑ ΠΑΘΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΟΣΙΟ ΝΕΙΛΟ.....		75
1.1	Η διάκριση των εννοιών της κακίας, της αμαρτίας και του πάθους.....	75
1.2	Οντολογία των παθών: τα πάθη ως «παρά φύσιν» κατάσταση της ψυχής.....	85
1.3	Ο ρόλος των δαιμόνων στη γένεση των παθών.....	86
1.4	Ο ρόλος του νου και των λογισμών στην πρόκληση (γένεση) των παθών.....	89
1.5	Η συμβολή των αισθήσεων και των αισθητών πραγμάτων στη γένεση των παθών.....	91
1.6	Τα είδη των παθών και η μεταξύ τους σχέση.....	94
1.6.1	Πάθη του γνωστικού (ηγεμονικού).....	96
1.6.2	Πάθη του θυμητικού.....	105
1.6.3	Πάθη της σαρκός (ή του επιθυμητικού).....	119

ΜΕΡΟΣ Δ΄ ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΑΠΟ ΤΑ ΠΑΘΗ – ΑΠΑΘΕΙΑ – ΑΡΕΤΕΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΑΘΑΡΣΗ ΑΠΟ ΤΑ ΠΑΘΗ.....	129
1.1 Η έννοια της θεραπείας των παθών.....	129
1.2 Προϋποθέσεις της θεραπευτικής των παθών	131
1.3 Θεραπεία των παθών.....	138
1.4 Η απάθεια ως στοιχείο θεραπείας και διατήρησης της υγείας	146
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: ΟΙ ΑΡΕΤΕΣ.....	153
2.1 Γενικά.....	153
2.2 Η έννοια της αρετής στην αρχαία Ελλάδα.....	154
2.3 Η αρετή στην Παλαιά Διαθήκη.....	161
2.4 Η αρετή στην Καινή Διαθήκη.....	164
2.5 Η αρετή κατά τους Πατέρες της Εκκλησίας.....	168
2.6 Η αρετή κατά τον όσιο Νείλο.....	172
2.7 Η γνήσια (δόκιμη) και η νόθος αρετή.....	180
2.8 Το διδακτόν της αρετής.....	185
2.9 Η αγάπη, η πίστη και η ελπίδα.....	188
2.10 Οι γενικές αρετές.....	193
2.11 Άλλες αρετές.....	199
2.11.1 Αρετές του γνωστικού (ηγεμονικού).....	199
2.11.2 Αρετές του θυμικού.....	206
2.11.3 Αρετές του επιθυμητικού.....	219
2.12 Αρετές που αφορούν κυρίως στους Μοναχούς.....	223
 ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	232
SUMMARY.....	236
 ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ.....	238
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1^ο: ΑΠΟΛΥΤΙΚΙΟ, ΚΟΝΤΑΚΙΟ ΚΑΙ ΟΙΚΟΣ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΝΕΙΛΟΥ ΤΟΥ ΑΣΚΗΤΗ (ΑΓΚΥΡΑΝΟΥ).....	238
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2^ο: Ο ΗΡΑΚΛΗΣ ΚΑΙ Ο ΜΥΘΟΣ ΤΗΣ ΑΡΕΤΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΑΚΙΑΣ.....	239
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3^ο: Η ΕΚΛΟΓΗ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΗ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΑΡΕΤΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΑΚΙΑ ΣΕ ΚΛΑΣΙΚΑ ΕΡΓΑ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ.....	242
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4^ο: ΕΙΚΟΝΕΣ ΓΙΑ ΤΑ 7 ΘΑΝΑΣΙΜΑ ΑΜΑΡΤΗΜΑΤΑ.....	243
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	247

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μελέτη, η ερμηνεία και η εξήγηση των παθών, όπως αντίστοιχα και η ανάγκη για την ανάπτυξη και καλλιέργεια των αρετών, πραγματοποιήθηκε, για πρώτη φορά, από την αρχαία ελληνική σκέψη, ως αναπόσπαστο τμήμα της ηθικής της φιλοσοφίας. Σημαντική συνεισφορά είχαν προς αυτήν την κατεύθυνση τα πλατωνικά και τα αριστοτελικά συγγράμματα¹. Στη συνέχεια, η Εκκλησία, μέσα από το λόγο του Χριστού και της Αγίας Γραφής, της Ιεράς Παραδόσεως και των Πατέρων, άρχισε και αυτή να παρουσιάζει τη δική της διδασκαλία, σχετικά με τα ζητήματα που αφορούσαν τις αρετές και τα πάθη και, εν γένει, να διαμορφώνει τη δική της χριστιανική ηθική. Αυτή δεν θα μπορούσε να είναι άλλη από: «*τὴν πίστη στὸν Χριστὸ καὶ τὴν ἐν Χριστῷ ζωὴ. Ἡ ἠθικὴ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς κατὰ Χριστὸν ζωὴ, ἀποτελεῖ τὴν ἐξωτερίκευση τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*»².

Πολλοί ήταν οι Πατέρες, αν όχι όλοι, που διαχρονικά ασχολήθηκαν και θεολόγησαν αναφορικά με τα θέματα των αρετών και των παθών, και ιδιαίτερα οι ασκητικομοναστικοί Πατέρες, διότι, όπως προαναφέρθηκε, τα πάθη και οι αρετές αποτελούν θεμελιώδη ζητήματα για τη σωτηρία της ψυχής του ανθρώπου. Ανάμεσα στους Πατέρες που ασχολήθηκαν με τα ζητήματα των αρετών, των παθών, καθώς και τη θεραπεία αυτών είναι και ο όσιος Νείλος ο Ασκητής ή Αγκυρανός³.

Η διδασκαλία του αββά περί αρετών, παθών και θεραπείας αυτών δεν είναι αποτέλεσμα μόνο της εξαιρετικής θύραθεν παιδείας του οσίου, αλλά κυρίως της εξαιρετικής πνευματικότητας και ασκητικότητας, και των βιωματικών εμπειριών που διέκριναν τη ζωή του. Η διδασκαλία αυτή προκύπτει κυρίως μέσα από έργα που η σύγχρονη έρευνα αποδίδει σε αυτόν, κυρίως από επιστολές και λόγους του, από τα οποία αντλούνται στοιχεία για τις θεολογικές πεποιθήσεις του αββά Νείλου, αναφορικά με τα πάθη και τις αρετές.

Ο όσιος Νείλος, αν και συγκαταλέγεται στις μεγάλες μοναστικές και πνευματικές μορφές της μέσης βυζαντινής περιόδου, εντούτοις δεν έχει γίνει αναλυτική εμβάθυνση και μελέτη των έργων του ούτε έχουν εκπονηθεί πολλές εργασίες αναφορικά με τη διδασκαλία του, τόσο στην ελληνόφωνη όσο και στη διεθνή βιβλιογραφία⁴. Επιπρόσθετα, δεν υπάρχει, μέχρι στιγμής, μια καθολοκληρίαν κριτική έκδοση των έργων του. Αυτό αποτέλεσε μία «πρόκληση» για τον συγγραφέα για να ασχοληθεί με

¹ Σε ό,τι αφορά στα συγγράμματα περί ηθικής του μεγάλου Σταγειρίτη φιλοσόφου, αυτά είναι κυρίως τα *Ηθικά Νικομάχεια* και δευτερευόντως τα *Ηθικά Ευδήμεια* και τα *Ηθικά Μεγάλα*. Βλ. σχετ. Ν. ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, «Οι κύριες αρετές και η αριστοτελική ηθική», *Έρκυνα* 2 (2014) 76-86.

² Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, *Χριστιανική Ἠθικὴ 1. Εἰσαγωγή - Γενικὲς ἀρχές, Σύγχρονη προβληματική*, ἐκδ. Π. ΠΟΥΡΝΑΡΑ, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 11. Περισσότερα περί χριστιανικής ηθικής βλ. και Α. ΓΛΑΡΟΥ, *Θεία Παιδαγωγία, Παιδαγωγικά στοιχεία στο Μεγάλο Κανόνα του Ανδρέα Κρήτης*, Διδακτορική Διατριβή, Σειρά: Ψυχολογία, Παιδαγωγική, Ποιμαντική αρ. 10, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2000, σσ. 139-160.

³ Μερικές από τις ονομασίες, με τις οποίες είναι γνωστός ο ιερός αυτός πατέρας, εκτός από τις προαναφερθείσες, είναι: Νείλος ο «Μοναχός», ο «Ασκητής», ο «Σιναΐτης» (λαθεμένα όπως θα εξηγηθεί στη συνέχεια), ο «Ερημίτης», ο «Πρεσβύτερος», ο «Επίσκοπος» και ο «Αββάς» Νείλος.

⁴ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλία τοῦ οσίου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, (Διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 2000, σ. 22, σημ. 31-33: παρατίθεται αναλυτικά η εργογραφία, ελληνική και ξένη, που είχε πραγματοποιηθεί μέχρι το έτος 2000 αναφορικά με το έργο του οσίου Νείλου.

τον εν λόγω όσιο και να προσπαθήσει, με τις μικρές του δυνάμεις, να συνεισφέρει και αυτός στην περαιτέρω έρευνα και ανάδειξη του πλούσιου και σημαντικού αυτού έργου, και ειδικότερα στη διδασκαλία για τα πάθη και τις αρετές.

Η διδασκαλία του αββά Νείλου αναφορικά με τα πάθη και τις αρετές δεν στηρίζεται σε ιδεολογήματα, φιλοσοφίες, προσωπικές του κρίσεις, φαντασίες ή σκέψεις. Επίσης, δεν είναι μια απλή ηθικολογία, που εν μέρει χαρακτήριζε και κάποιους από τους εθνικούς φιλοσόφους, αλλά είναι ο γνήσιος και αυθεντικός πατερικός λόγος, ο οποίος στηρίζεται στην πατερική παράδοση της Εκκλησίας και φυσικά στα λόγια του Χριστού και των Αποστόλων του. Ο λόγος αυτός δεν ενέχει στείρα στοιχεία Ηθικής. Άλλωστε, στους Πατέρες η «Χριστιανική Ηθική» ήταν και είναι απόλυτα συνυφασμένη με τα δόγματα της Εκκλησίας και τον λόγο του Θεού και δεν ξεχώριζε από αυτά⁵.

Ο υπέρτατος σκοπός κάθε χριστιανού, όπως ξετυλίγεται μέσα από το έργο του οσίου, είναι η σωτηρία της ψυχής. Για αυτό το λόγο ποτέ δεν πρέπει να προτιμώνται αυτά που φαίνονται, δηλαδή τα υλικά αγαθά, εις βάρος των πνευματικών αγαθών, τα οποία οδηγούν στη σωτηρία της ψυχής⁶.

Τα έργα του οσίου Νείλου άσκησαν σημαντικότερη επιρροή στους σύγχρονούς του και στους μεταγενεστέρους μοναχούς και ασκητές και επηρέασαν βαθύτατα τη θεολογική σκέψη των Πατέρων της Εκκλησίας και των έργων τους, κυρίως αναφορικά με τα χαρακτηριστικά, δηλαδή τις αρετές, που θα πρέπει να έχουν οι χριστιανοί, και ειδικότερα οι μοναχοί και οι ιερωμένοι, καθώς και τα πάθη που πρέπει να καταλαγιάσουν ή/και να εξαλείψουν αυτοί, ώστε να προσεγγίσουν την πολυπόθητη απάθεια. Μερικοί από τους Πατέρες διαχρονικά που επηρεάστηκαν από το έργο του, είτε άμεσα είτε έμμεσα, θεωρείται ότι είναι: ο Ιωάννης Σιναΐτης (Κλίμακος), ο Μάξιμος Ομολογητής, ο Γρηγόριος Παλαμάς⁷, ο Γρηγόριος Σιναΐτης, ο Νικόδημος Αγιορείτης⁸, ο Νεκτάριος (Κεφαλάς) Πενταπόλεως, καθώς και πολλοί άλλοι διαχρονικά, νηπτικοί και ησυχαστές Πατέρες. Επιπλέον, ο άγ. Νείλος επέδρασε σημαντικά και στους απλούς μοναχούς-ές, ασκητές, κληρικούς όλων των βαθμίδων, θεολόγους, λαϊκούς, ερευνητές και συγγραφείς.

Ο ίδιος ο Νείλος φαίνεται ότι επηρεάστηκε κυρίως από τους Καππαδόκες Πατέρες, τον Ιωάννη Χρυσόστομο⁹ και ασκητές Πατέρες, και δευτερευόντως από τον Ευάγριο

⁵ Χαρακτηριστικό του γεγονότος ότι η Ηθική ήταν συνυφασμένη με τη Δογματική της Εκκλησίας είναι και το ότι στο ίδιο Βιβλίο με τίτλο *Ἐπη Θεολογικά* του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού (Θεολόγου) συνυπάρχει η Δογματική με την Ηθική. Πιο συγκεκριμένα, στο έργο αυτό συμπεριλαμβάνονται στο Α' Τμήμα τα «Ἐπη Δογματικά» και στο Β' Τμήμα του τα «Ἡθικά Ἐπη», με επιμέρους ενότητες σε αυτό (Β' Τμήμα): *Εἰς σωφροσύνην, Περὶ ἀρετῆς, Κατὰ θυμοῦ, Κατὰ πλουτόντων, Εἰς τὴν ὑπομονήν, Εἰς τύχην καὶ φρόνησιν* κ.α. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΥ (ΘΕΟΛΟΓΟΥ), *Βιβλίον Α'*, *Ἐπη Θεολογικά*, PG 37, 397-968. Βλ. σχετικά και Α. ΓΛΑΡΟΥ, *Θεία Παιδαγωγία, ό. π.*, σσ. 140-141, σημ. 653.

⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ'*, *Ἐπιστολή 42, Αὐξεντίω*, PG 79, 569C.

⁷ Ο άγ. Γρηγόριος Παλαμάς, άλλωστε, έχει συγγράψει έργο με τίτλο: *Περὶ παθῶν καὶ ἀρετῶν, καὶ περὶ τῶν τικτομένων ἐκ τῆς κατὰ νοῦν σχολῆς*. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, *Περὶ παθῶν καὶ ἀρετῶν, καὶ περὶ τῶν τικτομένων ἐκ τῆς κατὰ νοῦν σχολῆς*, PG 79, 1044-1088.

⁸ Ο άγ. Νικόδημος Αγιορείτης και ο άγ. Μακάριος Νοταράς συμπεριλαμβάνουν έργα του οσίου Νείλου στη *Φιλοκαλία* τους: το *Περὶ Προσευχῆς λόγος* (αποδιδόμενο στον όσιο Νείλο) και τον *Λόγο Ασκητικό* (γνήσιο έργο του οσίου Νείλου). Βλ. *ΦΙΛΟΚΑΛΙΑ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΝΗΠΤΙΚΩΝ, ΣΥΝΕΡΑΝΙΣΘΕΙΣΑ ΠΑΡΑ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΚΑΙ ΘΕΟΦΟΡΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ ΗΜΩΝ*, τ. 1^{ος}, έκδ. Π. ΑΘ. Τζελάτη, έν Αθήναις 1893, σσ. 102-139.

⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β'*, *Ἐπιστολή 293, (Ἀνεπίγραφη)*, PG 79, 345B.

εκ Πόντου, σε ζητήματα, όμως, που δεν αφορούν στις δογματικές παρεκκλίσεις του τελευταίου.

Ο όσιος Νείλος δεν θεωρείται άδικα ως ο πρόδρομος του ησυχασμού¹⁰ και ένας από τους πνευματικούς Πατέρες αυτού, αφού εξάρει την ησυχία επανειλημμένα στα έργα του, την οποία θεωρεί ως όργανο αποκοπής από τις μάταιες ασχολίες και περισπασμούς αυτού του κόσμου και ως μέσο συγκέντρωσης της προσοχής του νου για την ενασχόληση και την (επι)κοινωνία με τον Θεό¹¹. Έτσι επιτυγχάνεται πνευματικά η ανάταση της ψυχής προς τα ουράνια και η συνάντηση με τον Κύριό της.

Ο λόγος του αββά Νείλου είναι σήμερα πιο επίκαιρος από ποτέ, διότι στις ημέρες μας, οι πνευματικές αξίες έχουν καταρρεύσει ή τείνουν προς αυτήν την κατεύθυνση, υπάρχει σύγχυση ιδεών, έξαρση των παθών, της μισαλλοδοξίας, της κακίας, της ζήλειας και του ανταγωνισμού μεταξύ των ανθρώπων, ενώ η μέριμνα για την πνευματική ζωή, μέσω της καλλιέργειας και ανάπτυξης των αρετών, που λίγο – πολύ φέρουν έμφυτα όλοι οι άνθρωποι όταν έρχονται στον κόσμο, χάνεται στην πορεία. Οι αρετές αντικαθίσταται σταδιακά από τη λαγνεία των ηδονών, την ικανοποίηση των υλικών, και όχι των πνευματικών, αναγκών, τις αμαρτίες και τα πάθη.

Η συμβολή των πέντε αισθήσεων στην πρόκληση, ανάπτυξη και κατακυρίευση των παθών επί του ανθρώπου είναι καθοριστικός. Βέβαια, σημαντικό ρόλο για την γένεση και την ανάπτυξη των παθών διαδραματίζουν και οι λογισμοί, τους οποίους επηρεάζουν καταλυτικά οι δαίμονες – χωρίς τις περισσότερες φορές να το αντιλαμβάνεται αυτό ο άνθρωπος – οι οποίοι φροντίζουν να του υπενθυμίζουν τις πρόσκαιρες ηδονές που αισθάνεται το άτομο με την ικανοποίηση των παθών, και όχι, ασφαλώς, τις οδύνες και τις τύψεις που τις περισσότερες φορές τις συνοδεύουν.

Αυτό που πρέπει να τονιστεί, είναι ότι η επίτευξη της απάθειας και η ανάπτυξη και καλλιέργεια των αρετών, δεν είναι αυτοσκοπός ούτε αποσκοπεί στην επίγεια ευδαιμονία και ευτυχία, όπως πρέσβευαν οι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι. Αντίθετα, ο σκοπός του χριστιανού είναι η μυστηριακή ένωση του ανθρώπου με τον Θεό και η «κατά χάριν» θέωσή του, μέσω της αποβολής των παθών, της κάθαρσης και της θεραπείας τους, και μέσω της απόκτησης των αρετών, με την ηθική τελείωση του ανθρώπου.

Η «γνωριμία» με τα πάθη και η αναγνώριση αυτών, δηλαδή το ποια είναι και πώς οι άνθρωποι υποπίπτουν σε αυτά, το τι ορίζουμε ως πάθη, αν οι άνθρωποι μπορούν να τα αποδιώχνουν τελείως ή να τα καταλαγιάσουν, αν τα πάθη θεραπεύονται και με ποιο τρόπο, τι είναι και αν μπορεί να επιτευχθεί η απάθεια, ποιες είναι οι αρετές, πότε επιτυγχάνονται και αν έχουν αντιστοιχία με τα πάθη, είναι κάποια από τα ζητήματα που πραγματεύεται η παρούσα εργασία, όπως αυτά αναπτύχθηκαν μέσα από τη διδασκαλία του οσίου Νείλου.

Πριν γίνει η ανάλυση του κυρίου ζητήματος της παρούσας ΜΔΕ, παρατίθενται περιληπτικά και συνοπτικά, στο πρώτο από τα τέσσερα μέρη της διπλωματικής αυτής,

¹⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 96, Φιλουμένω Ἐγκλείστῳ*, PG 79, 244AB: «Ποῦ ἡ ἀπερίσπαστος τῶν εὐχῶν καὶ ἀμέριμνος πρὸς Θεὸν ὁμιλία;... Ποῦ ἐφυγάδευσας τὸ **ἡσύχιον** φρόνημα;... Ποῦ ἡ σύντροφος καὶ σύννευος καὶ ὁμόσκηνος τῶν μοναζόντων εἰρήνη καὶ γαλήνη καὶ ἡρεμία καὶ πίστις;».

¹¹ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλία τοῦ οσίου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ὁ. π., σ. 22, σημ. 29. Οι απαρχές του ησυχασμού τοποθετούνται στον 4^ο με 5^ο αιώνα μ.Χ.

ο βίος και τα έργα του οσίου Νείλου, διότι, δυστυχώς, ο αββάς δεν είναι ευρέως γνωστός και όσο αναγνωρισμένος θα έπρεπε. Έτσι, αφού ο αναγνώστης λάβει τις απαραίτητες πληροφορίες για τη ζωή και το έργο του ιερού πατέρα, θα μπορέσει να αντιληφθεί, αναλυτικότερα και πιο εμπειριστατωμένα, τη θεολογική και φιλοσοφική προσέγγιση των παθών και των αρετών¹² από τον όσιο, καθώς και τη θεραπεία των πρώτων.

Στο δεύτερο μέρος, αναλύεται η έννοια της ψυχής, η τριμερής διαίρεση αυτής, καθώς και η έννοια του σώματος, ώστε να γίνει κατανοητή η ανάλυση αναφορικά με τα πάθη της ψυχής και του σώματος, τη θεραπεία τους και τις αρετές, η οποία λαμβάνει χώρα στα επόμενα μέρη.

Στο τρίτο μέρος, αφού εξηγηθούν και ερμηνευτούν βασικές έννοιες, σχετικά με το τι είναι το πάθος, τι η αμαρτία και τι η κακία, αναλύεται η οντολογία των παθών, καταδεικνύεται ότι τα πάθη αποτελούν «παρά φύσιν» κατάσταση της ψυχής, και αποκαλύπτεται ο ρόλος των δαιμόνων, του νου, των λογισμών και των αισθήσεων στη γένεση των παθών. Επιπλέον, αναλύονται τα είδη των παθών και η μεταξύ τους σχέση.

Στο τέταρτο μέρος, υπεισέρχεται η έννοια της θεραπευτικής των παθών της ψυχής με βάση τη διδασκαλία του οσίου Νείλου και εν γένει της Εκκλησίας, τονίζοντας της γενικές προϋποθέσεις της θεραπευτικής και το γεγονός ότι αυτή θα πρέπει να αφορά και τα τρία μέρη (ή δυνάμεις) της ψυχής. Ακολουθώντας, γίνεται και ειδική μνεία για την απάθεια ως στοιχείο θεραπείας, αλλά και διατήρησης της υγείας. Στο ίδιο μέρος αναλύονται και τα ζητήματα περί των αρετών, όπως αυτά τα ανέπτυξε στα διάφορα έργα του ο όσιος Νείλος. Ειδικότερα, παρουσιάζεται η έννοια της αρετής, αναλύεται η έννοια της γνήσιας και της νόθου αρετής και εξετάζεται το αν τελικά η αρετή είναι διδακτική ή όχι. Στη συνέχεια γίνεται κατηγοριοποίηση και ανάλυση των αρετών. Το τέταρτο μέρος κλείνει με τις αρετές εκείνες που πρέπει να διέπουν, κυρίως, τους μοναχούς.

Τέλος, παρατίθενται ο επίλογος και όλα τα συμπεράσματα που προκύπτουν μέσα από την ανάλυση των διαφόρων ζητημάτων, που εξετάστηκαν και διερευνήθηκαν από την παρούσα μελέτη, και ακολουθούν τα παραρτήματα, τα οποία συντελούν στην, όσο το δυνατόν, πιο ολοκληρωμένη παράθεση των στοιχείων της ΜΔΕ.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ

Η παρούσα ΜΔΕ, αναφορικά με τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για τη συγγραφή της, βασίστηκε κυρίως στα κείμενα (πηγές), είναι δηλαδή κειμενοκεντρική, και εστιάστηκε στη διδασκαλία του οσίου Νείλου του Ασκητή (Αγκυρανού), σχετικά με τα πάθη και τις αρετές.

Στο παρόν έργο μία από τις μεγαλύτερες δυσκολίες για τον συγγραφέα ήταν το ζήτημα σχετικά με το ποια έργα του οσίου Νείλου θα χρησιμοποιηθούν, ώστε σε αυτά

¹² Τα πάθη και οι αρετές που αναφέρονται και αναλύονται στην παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, είναι αυτά με τα οποία ασχολήθηκε περισσότερο και ανέπτυξε στο έργο του ο όσιος Νείλος.

να βασιστεί η μελέτη και η έρευνα για τη συγγραφή της διπλωματικής εργασίας, και ποια τελικά δεν θα χρησιμοποιηθούν ως μη γνήσια ή ψευδεπίγραφα (νόθα). Η δυσκολία αυτή προκύπτει από το γεγονός ότι δεν υπάρχει, προς το παρόν, συνολική κριτική έκδοση των έργων του οσίου Νείλου¹³. Τελικά, η παρούσα εργασία αναπτύσσεται κυρίως με βάση τα έργα που οι περισσότεροι έγκριτοι Πατρολόγοι, ερευνητές και μελετητές, Έλληνες και ξένοι, αποδέχονται ως αυθεντικά του οσίου Νείλου, αλλά δεν εκλείπουν και κάποιες αναφορές στα έργα της λεγομένης «*Νειλοευαγριανής γραμματείας*»¹⁴, ώστε η μελέτη να είναι όσον το δυνατόν πιο σφαιρική και πλήρης.

Σχετικά με την εισαγωγή, οι πληροφορίες για τη συγγραφή της αντλήθηκαν από έργα έγκριτων Ελλήνων και ξένων πατρολόγων και θεολόγων, όπως είναι οι: Π. Χρήστου, Σ. Παπαδόπουλος, Γ. Μπέμπης, Γ. Φλορόφσκυ, Κ. Κορναράκης, Ch. Kannengiesser, J. Quasten, αλλά και από έργα, όπως η *Φιλοκαλία τῶν Νηπτικῶν καὶ Ἀσκητικῶν*¹⁵ κ.α. και συγγράφηκε χρονικά στο τέλος μαζί με τον επίλογο και τα συμπεράσματα.

Αναφορικά με το κύριο μέρος της εργασίας (μέρη 1-4) τα περισσότερα κείμενα αντλήθηκαν από τις πηγές και κυρίως από την *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca (PG)*, διότι η PG περιείχε τα περισσότερα από τα κείμενα (σχεδόν το σύνολό τους) που αποδίδονται στον όσιο Νείλο, γνήσια και ψευδεπίγραφα. Επιπλέον, χρησιμοποιήθηκε σε μικρότερο βαθμό η *Sources Chrétiennes (Sch)*, στο μοναδικό έργο του οσίου Νείλου που έχει εκδώσει μέχρι στιγμής *Ὑπόμνημα εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*¹⁶. Στην παρούσα ΜΔΕ γίνονται, επίσης, παραπομπές, σε μικρότερη έκταση, στην CPG¹⁷ (και CPGS¹⁸), CPL¹⁹, BHG²⁰, OCA²¹, ST²² και στην Opera²³.

Ασφαλώς, χρησιμοποιήθηκε και δευτερογενής βιβλιογραφία²⁴ (βοηθήματα), ελληνική και ξένη, δηλαδή έργα ατομικά (μονογραφίες) και συλλογικά (π.χ. εγκυκλοπαίδειες, με κυριότερες τη Θ.Η.Ε. και τη Μ.Ο.Χ.Ε., και λεξικά φιλοσοφίας και

¹³ Η Sch έχει προβεί, μέχρι στιγμής, στην κριτική έκδοση μόνο του *Ὑπομνήματος εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, (*Commentaire sur le Cantique des Cantiques*) με τον τόμο 403 (1994).

¹⁴ Βλ. σχετ. στην αντίστοιχη ενότητα του παρόντος έργου: «2.1 Τα έργα του οσίου Νείλου».

¹⁵ *ΦΙΛΟΚΑΛΙΑ ΤΩΝ ΝΗΠΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΣΚΗΤΙΚΩΝ*, (Κείμε. - Μτφρ. - Σχόλια Π. ΠΑΠΑΕΥΑΓΓΕΛΟΥ, ἐπόπ. - ἐπιμ. ἐκδ. Ε. Γ. ΜΕΡΕΤΑΚΗ), τ. 11Α' – 11Δ', ἐκδ. οἶκος ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΜΕΡΕΤΑΚΗ «ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ» ΠΑΤΕΡΙΚΑΙ ΕΚΔ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ, Θεσσαλονίκη 1998.

¹⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΓΚΥΡΑΣ (NEIL D' ANCYRE), *Ὑπόμνημα εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, (*Commentaire sur le Cantique des Cantiques*), Guerard, Sch 403 (1994).

¹⁷ M. Geerard, *Clavis Patrum Graecorum*, I-IV, *Corpus Christianorum*, Brepols – Turnhout 1974-1980 / M. Geerard, F. Glorie, V, Brepols – Turnhout 1987.

¹⁸ M. Geerard, J. Noret, *Clavis Patrum Graecorum. Supplementum*, *Corpus Christianorum*, Brepols – Turnhout 1998.

¹⁹ E. Dekkers – E. Gaar, *Clavis Patrum Latinorum*, *Corpus Christianorum*, Steon Brugge 1961.

²⁰ Halkin F., *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, Bruxelles 1969.

²¹ *Orientalia Christiana Analecta*, Roma 1935-.

²² *Studi e Testi Pubblicazioni della Bibliotheca Vaticana*, Roma 1900-.

²³ *Opera*, W. JAEGER, Ed. W. JAEGER J. P. CAVARNOS, V. WOODS CALLAHAN, Leiden E. J. Brill, Netherlands 1952.

²⁴ Η βιβλιογραφία (δηλαδή πηγές και δευτερογενής βιβλιογραφία, ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση, καθώς και οι ιστοσελίδες του Διαδικτύου, από τις οποίες χρησιμοποιήθηκε υλικό, είτε άμεσα ή έμμεσα, είτε απλά μελετήθηκαν) παρατίθεται αναλυτικά στο τέλος της εργασίας.

ετυμολογίας κ.α.), προκειμένου να υπάρχει η καλύτερη δυνατή ανάλυση και σφαιρική αντιμετώπιση του ζητήματος. Σε πολύ μικρότερη κλίμακα χρησιμοποιήθηκε και το Διαδίκτυο, που αποτελεί τεράστια δεξαμενή πληροφοριών, κυρίως αναφορικά με άρθρα και μελέτες έγκυρων θεολόγων, κληρικών όλων των βαθμίδων και μοναχών, συγγραφέων και ερευνητών που σχετίζονταν, άμεσα ή έμμεσα με το θέμα της εργασίας.

Σχετικά με τη συγγραφή, αυτή έλαβε χώρα σε τέσσερα στάδια. Στο πρώτο στάδιο έγινε η επιλογή του θέματος, το οποίο εξέλαβε κάποιες τροποποιήσεις μέχρι να λάβει την τελική του μορφή. Ακολουθώντας, στο δεύτερο στάδιο, έγινε η έρευνα σε βιβλιοθήκες και το Διαδίκτυο, προκειμένου να βρεθεί το κατάλληλο υλικό για τη ΜΔΕ. Στο τρίτο στάδιο πραγματοποιήθηκε η αποδελτίωση του κατάλληλου υλικού που θα χρησιμοποιούταν για τη συγγραφή. Στο τέταρτο στάδιο, αφού το υλικό είχε επιλεγεί και ταξινομηθεί από πριν, έλαβε χώρα η συγγραφή. Ασφαλώς, η έρευνα και η αναζήτηση για περαιτέρω υλικό δε σταμάτησε ποτέ και συνεχίστηκε σε όλα τα στάδια, αφού η ίδια η αντιμετώπιση του ζητήματος δημιουργούσε συνεχώς περαιτέρω ανάγκες για εξεύρεση νέων στοιχείων και πληροφοριών που θα έκαναν την εργασία όσο το δυνατόν πιο πλήρη και επιστημονικά τεκμηριωμένη.

Αφού είχε περατωθεί η συγγραφή των τεσσάρων μερών της εργασίας, πραγματοποιήθηκε η συγγραφή του epilόγου, του προλόγου και της εισαγωγής. Στον επίλογο έγινε μια σύντομη ανασκόπηση των ζητημάτων που αναλύθηκαν στην ΜΔΕ και παρατέθηκαν τα συμπεράσματα που προέκυψαν από τη διεκπεραίωσή της.

Σχόλια και επεξηγήσεις στα λεγόμενα του οσίου Νείλου έγιναν όπου αυτό κρίθηκε απαραίτητο, όχι κυρίως όσων αφορά τα γλωσσικά στοιχεία των κειμένων του, διότι ο όσιος είναι επεξηγηματικός, σαφής και γράφει σε εύληπτα και κατανοητά ελληνικά, αλλά πρωτίστως σχετικά με το περιεχόμενο των λεγομένων του, οπότε οι σχολιασμοί αφορούν σε περαιτέρω θεολογική ανάλυση ή ερμηνεία, με παράθεση και λόγων άλλων Πατέρων, εκκλησιαστικών συγγραφέων και σύγχρονων θεολόγων.

Μετά από έρευνα και αναζήτηση του συγγραφέα και όσο αυτό μπορεί να καταστεί εφικτό και να διαπιστωθεί εν τοις πράγμασι, κατά τη γνώση του, για το παρόν θέμα δεν είχε εκπονηθεί άλλη ΜΔΕ ή διδακτορική διατριβή, μέχρι την επιλογή και την εκπόνηση της παρούσας ΜΔΕ.

ΜΕΡΟΣ Α΄
ΟΣΙΟΣ ΝΕΙΛΟΣ Ο ΑΣΚΗΤΗΣ Ή ΑΓΚΥΡΑΝΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΟΣΙΟΣ ΝΕΙΛΟΣ: ΒΙΟΣ

Για τη ζωή του οσίου Νείλου (Αγκύρας) δεν είναι πολλά πράγματα γνωστά. Εξακριβωμένος δεν είναι ακόμη ούτε ο τόπος ούτε ο χρόνος γέννησης του²⁵. Θεωρείται ότι γεννήθηκε είτε στην Κωνσταντινούπολη²⁶ είτε στην Άγκυρα της Γαλατίας²⁷ με πιθανότερη την πρώτη. Ο άγ. Νείλος έζησε κατά τις τελευταίες δεκαετίες του Δ΄ αι. μέχρι περίπου το 430 και έγραψε πολλά έργα, κυρίως ασκητικά και ερμηνευτικά²⁸.

Από πληροφορίες που εξάγονται από το έργο του, συμπεραίνεται ότι ο αββάς έζησε στην Κωνσταντινούπολη πριν το 390. Στη Βασιλεύουσα τεκμαίρεται ότι πρέπει να έλαβε πολύ καλή παιδεία²⁹. Από τους βυζαντινούς συγγραφείς τον αναφέρει ο Προκόπιος Γαζαίος³⁰, συγγραφέας και ρήτορας του ΣΤ΄ αιώνα³¹. Επιπλέον, για τον βίο του πληροφορίες αντλούμε από τον χρονογράφο του Θ΄ αιώνα Γεώργιο μοναχό στο *Χρονικόν* του, ο οποίος τον τοποθετεί ως σύγχρονο με τον Ισίδωρο Πηλουσιώτη, Μάρκο Ερημίτη, Παλλάδιο, Πρόκλο και επιπρόσθετα τον αναφέρει και ως μαθητή του Ιωάννη Χρυσοστόμου³². Μαθητής του Χρυσοστόμου θεωρείται ότι ήταν είτε με την στενή είτε με την ευρεία έννοια του όρου. Πάντως, φαίνεται ότι όντως πρέπει να είχε θητεύσει για κάποιο διάστημα ως μαθητής του και να είχε ακούσει αρκετά κηρύγματα και κατηχήσεις του Ιωάννη³³. Ο ίδιος ο αββάς Νείλος έτρεφε απεριόριστο σεβασμό προς τον Ι. Χρυσόστομο, όπως προκύπτει από τις επιστολές του, τον οποίο, μεταξύ άλλων, χαρακτηρίζει: «*σύλον τῆς Ἐκκλησίας*», «*φῶς τῆς ἀληθείας*», «*σάλπιγγα τοῦ Χριστοῦ*», «*μακαριώτατον*»³⁴, «*παντὸς τοῦ κόσμου φωστήρα*», «*θαυμαστὸν ἱερέαν*» και «*διορατικόν*»³⁵. Επιπλέον, ο σεβασμός και η εκτίμηση που έχαιρε προς τον Ι. Χρυσόστομο, εξάγεται και από την επιστολή του προς τον αυτοκράτορα Αρκάδιο, όταν ο τελευταίος το έτος 407 τον παρεκάλεσε να προσευχηθεί για τα δεινά που διαδραματίζονταν στην πρωτεύουσα, με τον Νείλο να αρνείται, αποδίδοντας το κακό

²⁵ C. KORNARAKIS, *The monastic life according to saint Nilus*, MA Dissertation, Faculty of Arts, Department of Theology, Durham University 1991, σ. 6.

²⁶ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἑλληνική Πατρολογία*, τ. Γ΄, έκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 228.

²⁷ Γ. ΦΛΟΡΟΦΣΚΥ, *Οἱ Βυζαντινοὶ Πνευματικοὶ καὶ Ἀσκητικοὶ Πατέρες*, (Μτφρ. Π. Κ. ΠΑΛΛΗ), έκδ. Π. ΠΟΥΡΝΑΡΑ, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 295.

²⁸ Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία, Ὁ Πέμπτος αἰώνας (Ἀνατολή καὶ Δύση)*, τ. Γ΄, έκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2010, σ. 361.

²⁹ Ο. π., σ. 362.

³⁰ ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΓΑΖΑΙΟΥ, *Υπομνήματα εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ΙΕ΄, Εἰς τὰ Ἄσματα τῶν Ἀσμάτων Ἑξηγητικῶν ἐκλογῶν ἐπιτομή*, PG 87B, 1545-1754.

³¹ Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Γ΄, ό. π., σ. 362.

³² Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἑλληνική Πατρολογία*, τ. Γ΄, ό. π., σ. 227. Βλ. και Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Γ΄, ό. π., σ. 362. Βλ. επίσης CH. KANNENGIESSER, «Nilus of Ancyra (430)», *Handbook of Patristic Exegesis*, Leiden-Boston 2006. σ. 832 και J. QUASTEN, «Nilus of Ancyra», *Patrology*, vol. III, Westminster, Maryland 1986³, σσ. 496-504.

³³ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἑλληνική Πατρολογία*, τ. Γ΄, ό. π., σ. 227. Βλ. και C. KORNARAKIS, ό. π., σ. 6.

³⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 265, Ἀρκαδίῳ Βασιλεῖ*, PG 79, 336AB.

³⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 294, Πρὸς Ἀναστάσιον Ἐπίσκοπον*, PG 79, 345C.

που είχε βρει την Πόλη στην αδικία που είχε συντελεστεί προηγουμένως στο πρόσωπο του Πατριάρχη Κων/λεως Ιωάννη (Χρυσόστομο)³⁶.

Ο όσιος Νείλος είχε παλαιότερα χαρακτηριστεί εσφαλμένα και ως «Νείλος ο Σιναΐτης»³⁷, εξαιτίας ενός διηγήματος που αποδιδόταν στον ίδιο (με πρωταγωνιστή υποτίθεται τον ίδιο τον όσιο Νείλο), σύμφωνα με το οποίο παράτησε τις κοσμικές ανέσεις και μόνασε στο Σινά³⁸. Πιθανότατα, ο όσιος Νείλος μόνασε σε κάποιο μοναστήρι στην Άγκυρα³⁹ (Γαλατία) - εξ ου και η προσωνομία του σε πολλές επιγραφές χειρογράφων ως «Άγκυρανός»⁴⁰ - και αργότερα έγινε κοινοβιάτης ηγούμενος⁴¹.

³⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Β΄, Επιστολή 265, Αρκαδίω Βασιλεῖ*, PG 79, 336AB. Για τον μεγάλο σεβασμό που έτρεφε ο όσιος Νείλος προς τον Ι. Χρυσόστομο βλ. και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 199, Σευήρω από Ἐπάρχων*, PG 79, 476BC: «Φθόνῳ πληγέντες τινὲς τῶν ἐπισκόπων διὰ τὴν ἄκραν ἀρετὴν Ἰωάννου τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, τὸν θεῖον παρωσάμενοι φόβον, συνεσκεύασαντο ἄνδρα ἔνθεον, καὶ ἀληθῶς παντὸς τοῦ κόσμου λαμπτήρα, καὶ παρασκεύασαν καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα, εὐλαβέστατον καὶ ἀπλούστατον ὄντα, εἶξαι ταῖς ἐπιβουλαῖς αὐτῶν, καὶ ἐξορίσαι τὸν οὐράνιον ἄνθρωπον. Ἐπειδὴ οὖν λοιμοῖς τὸν τρόπον τοῖς βασκάνοις ποιμέσιν ὑπάρχουσιν, ὁ βασιλεὺς ἐκσυναρπαγῆς συγκατέθετο, εἰκότως ὁ προφήτης ἐβόα· “Ἐξέτεινε τὴν χεῖρα αὐτοῦ μετὰ λοιμοῦ”. Πλὴν ὅτι μετὰ τὴν ἐξορίαν τοῦ δικαίου οἱ πλεῖστοι μετὰ τῶν συσκευασαμένων, πρὸς τοῦ Θεοῦ ἀπητήθησαν δίκας, καὶ μετὰ κλαυθμοῦ καὶ κραυγῆς ἐξωμολογήσαντο, μεγάλα ἡμαρτηκέναι εἰς τὸν ἅγιον ἄνθρωπον».

³⁷ Ιστορικά δεν προκύπτει ότι ο όσιος μόνασε στο όρος Σινά και πιθανόν να μην είχε μεταβεί ποτέ εκεί. Παρόλα αυτά, είναι χαρακτηριστικό ότι, επειδή για αιώνες υπήρχε η εσφαλμένα παγιωμένη άποψη ότι μόνασε στο Σινά, κάποιες αχιογραφήσεις του οσίου Νείλου τον αναγράφουν ως «Σιναΐτη»· βλ. Εικ. 2^η.

³⁸ Κάποιες διηγήσεις, εν είδη βυζαντινού (αχιολογικού) μυθιστορήματος, που βρίσκονται στην Ελληνική Πατρολογία του Migne (PG 79, 589-693) υπό τον τίτλο *Διηγήματα εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῶν ἐν τῷ Ὁρει Σινᾶ καὶ Ραῖθοῦ μοναχῶν ἁγίων πατέρων καὶ εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν Θεοδούλου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ*, ανέφεραν ότι ο συγγραφέας του διηγήματος, που υποτίθεται ότι ήταν ο όσιος Νείλος (αν και το όνομα του πρωταγωνιστή δεν αναφέρεται στο διήγημα, διότι η διήγηση διεξάγεται στον α΄ ενικό πρόσωπο σαν αφήγηση), όντας έπαρχος Κωνσταντινουπόλεως επί Θεοδοσίου Α΄, έγγαμος με δύο παιδιά, αποφάσισε να εγκαταλείψει το αξίωμά του και την κοσμική ζωή και να μονάσει ο ίδιος και η οικογενεία του: η σύζυγός του και η κόρη του στην Αίγυπτο και εκείνος με το γιο του, τον Θεόδουλο, στο όρος Σινά. Σε μια επιδρομή των Σαρακενών, ο γιος του αιχμαλωτίστηκε και ο όσιος Νείλος ταλαιπωρήθηκε πολύ, αλλά κατάφερε και τους διέφυγε. Όταν ο Θεόδουλος κατάφερε τελικά και απελευθερώθηκε, τότε, μαζί με τον πατέρα του χειροτονήθηκαν από τον επίσκοπο Ελούσης της Παλαιστίνης και επέστρεψαν στο Σινά. Οι διηγήσεις αυτές υιοθετήθηκαν, εσφαλμένα, ως πραγματικές από τον Συναξαριστή (Συναξάριον Κων/λεως 12^η Νοεμβρίου) και μεταγενέστερους χρονογράφους, όπως κατά τον ΙΔ΄ αι. από τον Νικηφόρο Κάλλιστο Ξανθόπουλο (*Εκκλησιαστική Ιστορία, Βιβλίον ΙΔ΄, Κεφ. 54*, PG 146, 1256AC), και μεταφράστηκαν και στα λατινικά. Οι εργασίες και η έρευνα του Κ. Heussi, ήδη από το έτος 1917, και του J. Henninger απέδειξαν τον μυθιστορηματικό χαρακτήρα των διηγήσεων αυτών· βλ. Γ. ΜΠΕΜΠΗ, «Νείλος», *ΘΗΕ* 9 (1966) 333· βλ. και Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ελληνική Πατρολογία*, τ. Γ΄, ό. π., σ. 227 και C. KORNARAKIS, *The monastic life according to saint Nilus*, ό. π., σ. 7. Παρόμοιο θέμα με τις ανωτέρω διηγήσεις έχει και μία από τις *Επιστολές* του οσίου Νείλου, η οποία αναφέρεται στη θαυμαστή σωτηρία ενός Γαλάτη νεαρού μοναχού στο όρος Σινά, που αιχμαλωτίστηκε από τους βαρβάρους, όμως απέδρασε, με τη βοήθεια του Αγ. Πλάτωνα, και έτσι ο γιος ξαναντάμωσε με τον, επίσης, μοναχό πατέρα του· βλ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Βιβλίον Δ΄, Επιστολή 62, Ηλιοδώρῳ Σιλενταρίῳ*, PG 580B-581B. Κατά τον Πατρολόγο Σ. Παπαδόπουλο, η γνησιότητα αυτής της Επιστολής δεν θεωρείται βέβαιη· βλ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Γ΄, ό. π., σ. 361. Ο Degenhart προσπάθησε να αντικρούσει τα επιχειρήματα του Heussi, χωρίς όμως ιδιαίτερη επιτυχία. Βλ. C. KORNARAKIS, ό. π., σ. 8. Για άλλες άποψεις και ιδέες που διατυπώθηκαν κατά καιρούς για τον όσιο Νείλο και το έργο του βλ. αναλ. C. KORNARAKIS, ό. π., σσ. 8-9.

³⁹ Εκείνη την εποχή, στην περιοχή πέριξ της Άγκυρας, υπήρχαν πολλές μονές, αλλά και ασκητήρια.

⁴⁰ C. KORNARAKIS, ό. π., σ. 7.

⁴¹ Δεν γνωρίζουμε με βεβαιότητα για το αν πράγματι ο αββάς Νείλος ασκήθηκε και ως ερημίτης. Για αυτό στο παρόν έργο, για λόγους επιστημονικής εγκυρότητας και ακρίβειας, αποφεύγεται ο χαρακτηρισμός «ερημίτης» (βλ. PG 79, 584) για τον όσιο Νείλο. Η παλαιότερη άποψη ότι υπήρξε ερημίτης οφείλεται, πιθανότατα, στην παρερμηνεία και στη λαθεμένη συσχέτιση του βίου του οσίου Νείλου, με τον βίο του πρωταγωνιστή των προαναφερθέντων διηγήσεων. Ωστόσο, δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο, όντως, σε κάποια περίοδο

Η μνήμη του οσίου Νείλου του Αγκυρανού (ή Ασκητού) τιμάται από την Ορθόδοξη Εκκλησία στις 12 Νοεμβρίου.

Εικ. 2^η: Ο όσιος Νείλος ο Ασκητής ή Αγκυρανός επιγραφόμενος σε αγιογραφία (λαθεμένα) ως «Σιναΐτης»

Πηγή: <http://www.saint.gr/photos/standard/1112/OsiosNeilos01.jpg>
 ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 10/10/2017.

της ζωής του να ασκήθηκε και ως ερημίτης μοναχός, διότι πολλάκις στο έργο του διαφαίνεται ότι, από τον μοναστικό βίο, προκρίνει τον ασκητικό-ερημιτικό, αλλά μόνο για όσους είναι πνευματικά προηγμένοι στον κοινόβιο μοναχισμό. Βλ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Γ', ό. π., σ. 363. Επιπλέον, δεν χρησιμοποιούνται οι χαρακτηρισμοί «πρεσβύτερος» (PG 79, 696), «ἐπίσκοπος» (PG 79, 1249B) ή «μάρτυρας» (PG 79, 1249B) για τον όσιο, όπως χαρακτηρίζεται σε κάποιους τίτλους των έργων του, διότι δεν φαίνεται να ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα του βίου του αββά Νείλου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΟΣΙΟΣ ΝΕΙΛΟΣ: ΕΡΓΑ

2.1 Τα έργα του οσίου Νείλου

Ο όσιος Νείλος είναι ένας πολυγραφότατος συγγραφέας. Τα συγγράμματά του διακρίνονται σε Επιστολές και Πραγματείες και έχουν κυρίως ασκητικό, πνευματικό και ηθικό περιεχόμενο⁴². Κάποια από τα συγγράμματα του οσίου Νείλου έχουν διασωθεί σε αποσπάσματα, ενώ άλλα δεν έχουν διασωθεί και γνωρίζουμε για αυτά μόνο από αναφορές άλλων συγγραφέων. Επιπλέον, κάποια από τα συγγράμματα που αποδίδονταν παλαιότερα σε αυτόν, οι σύγχρονες έρευνες έδειξαν ότι πιθανότατα δεν ανήκουν στον αββά Νείλο, αλλά σε άλλους συγγραφείς και κυρίως στον Ευάγριο Ποντικό, στον Κασσιανό, στον Ιωάννη Χρυσόστομο⁴³ ή και σε άλλους, αγνώστους μέχρι σήμερα, συγγραφείς. Πιο συγκεκριμένα, τα έργα του οσίου Νείλου, αναφορικά με τη γνησιότητά τους, διακρίνονται σε: αυθεντικά, αμφιβαλλόμενα, νόθα (η λεγόμενη «νειλοευαγριανή» γραμματεία⁴⁴) και απολεσθέντα συγγράμματα⁴⁵.

Από το έργο του διαφαίνεται ότι είναι ένας πολύ σπουδαίος γνώστης και βαθύς μελετητής του συνόλου της Βίβλου. Αυτό συνάγεται από το γεγονός ότι στα έργα του υπάρχουν πολλές παραπομπές, σχόλια και επεξηγήσεις σε χωρία της Αγίας Γραφής, τόσο δηλαδή της Παλαιάς όσο και της Καινής Διαθήκης. Με αυτόν τον τρόπο συγγραφής, θέλει να καταδείξει στους αποδέκτες του, ότι τα γραπτά του δεν είναι αυθαίρετες φιλοσοφίες, θεολογούμενα, φαντασίες, θεωρίες δικές του ή αιρετικά λόγια, αλλά λόγοι στηριζόμενοι θεολογικά στην Αγία Γραφή και φυσικά στο πνεύμα των Πατέρων και της Ιεράς Παραδόσεως της Εκκλησίας. Επιπλέον, θέλει να γνωρίσει στους συνομιλητές του το σύνολο της Αγίας Γραφής, μέσω των ερμηνειών και επεξηγήσεων του, ώστε ο Λόγος του Κυρίου να είναι σαφής, χωρίς παρερμηνείες, συνεχώς επίκαιρος και ασφαλής οδηγός για κάθε πράξη και συμπεριφορά στη ζωή τους. Ειδικά σε πολλές *Επιστολές* του, απαντάει σε ερωτήσεις και απορίες ή ερμηνεύει χωρία από την Παλαιά και Καινή Διαθήκη (επεξηγητικές επιστολές)⁴⁶. Η ερμηνεία της Αγίας Γραφής από τον όσιο Νείλο βασίζεται κυρίως στην αλληγορική⁴⁷ και ηθική μέθοδο⁴⁸, χωρίς όμως να απορρίπτεται και η κατά γράμμα ερμηνεία (γραμματική και ιστορική μέθοδος), όπου αυτή απαιτείται. Ο Γ. Φλορόφσκυ, σχολιάζοντας τον όσιο Νείλο, αναφέρει ότι πολλά λέγονται στην Αγία Γραφή με τέτοιο τρόπο, ώστε: «*νά προσπαθοῦμε νά βροῦμε τή σημασία ὅλων αὐτῶν*» καί *νά ἀνακαλύπτουμε “τὴν ἔννοια κρυμμένη μέσα στοὺς χαρακτῆρες”*. *Αὐτό ἰσχύει ἰδιαίτερα γιὰ τὴν Παλιὰ Διαθήκη*. «*Οἱ*

⁴² Γ. ΜΠΕΜΠΗ, «Νεῖλος», *ΘΗΕ* 9 (1966) 333-334.

⁴³ *Ο. π.*, στ. 334.

⁴⁴ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἑλληνική Πατρολογία*, τ. Γ', *ό. π.*, σσ. 233-237.

⁴⁵ Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Γ', *ό. π.*, σσ. 364-367.

⁴⁶ Γ. ΦΛΟΡΟΦΣΚΥ, *Οἱ Βυζαντινοὶ Πνευματικοὶ καὶ Ἀσκητικοὶ Πατέρες*, (Μτφρ. Π. Κ. ΠΑΛΛΗ), ἐκδ. Π. ΠΟΥΡΝΑΡΑ, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 296.

⁴⁷ J. QUASTEN, *Patrology*, vol. III, *ό. π.*, σ. 498.

⁴⁸ Γ. ΦΛΟΡΟΦΣΚΥ, *ό. π.*, σ. 296.

Μωσαϊκοί χαρακτήρες απαιτούν πολλή σκέψη ή κατανόηση και πολλή μελέτη". Όπωςδήποτε αυτό δεν σημαίνει ότι πρέπει κανείς να περιφρονεί τη γραμματική ή "ιστορική" σημασία των ιστοριών της Βίβλου. Πρέπει απλώς να μην μένει κανείς σ' αυτήν – πρέπει κανείς να προχωρήσει πιά πέρα – "στό βαθμό πού είμαστε ένας μικρόκοσμος"⁴⁹. Σχολιάζοντας τον Κ. Heussi, ο Δ. Καλλιντέρης σημειώνει ότι: «ή αλληγορία στην περίπτωση του όσιου Νείλου προέρχεται καθαρά από την ανάγκη να κάνει την Αγία Γραφή κείμενο για τό παρόν»⁵⁰. Και συνεχίζει λέγοντας: «χωρίς να απορρίπτει την κατά λέξη απλή και παραστατική σημασία, ή έρμηνεία του φανερώνει μιά έντονη άλεξανδρινή τάση, άναζητώντας παντού μέ την βοήθεια μιάς έξυπνης έτυμολογίας μιά διδασκαλία, ένα δίδαγμα ήθικό ή μυστικό»⁵¹.

Επιπρόσθετα, ο Νείλος συνέγραψε και καθαρώς ερμηνευτικά έργα της Βίβλου, όπως το *Άσμα Άσμάτων*, τους *Ψαλμούς*, τον *Έκκλησιαστή* και άλλα. Ο σκοπός, όμως και αυτών, δεν ήταν άλλος από την ηθικοχριστιανική διάπλαση και πνευματική ανύψωση τόσο των μοναχών και κληρικών όσο και των λαϊκών.

Τα έργα του έγιναν σταδιακά γνωστά και πολύ δημοφιλή μετά τον ΣΤ΄ αι. και κυρίως από τον Ζ΄ αι. και εξής, ιδιαίτερα σε ασκητικομοναχικούς κύκλους⁵². Η φήμη του Νείλου εκείνη την εποχή και η επιρροή του έργου του θεωρείται ότι ήταν πάρα πολύ μεγάλη. Αυτό αποδεικνύεται, όπως παρατηρεί ο Δ. Καλλιντέρης, και από τη μεγάλη «*χρήση του ονόματός του στην ψευδεπίγραφη παρουσίαση έργων άλλων εκκλησιαστικών συγγραφέων, και κυρίως του Ευαγρίου Ποντικού*»⁵³, ενδεικτικό του θεολογικού και ευρύτερου κύρους και εκτίμησης που έχαιρε ο αββάς Νείλος σε όλα τα στρώματα τόσο της Εκκλησίας όσο και της βυζαντινής κοινωνίας.

2.1.1 Περιεχόμενο, ύφος και γλωσσολογικά στοιχεία των έργων του όσιου Νείλου

Από το σύνολο του (γνησίου) έργου που διασώθηκε έως σήμερα, συμπεραίνεται ότι ο αββάς Νείλος είναι εξαιρετικός γνώστης και χειριστής της ελληνικής γλώσσας. Στο γεγονός ότι ο λόγος του είναι ποιοτικός, τόσο θεολογικά όσο και φιλολογικά, συνετέλεσε η σημαντική του μόρφωση⁵⁴, αλλά και το έμφυτο ταλέντο του. Η αξιόλογη παιδεία που πρέπει να είχε λάβει ο όσιος διαφαίνεται από τον εύληπτο και κατανοητό τρόπο που γράφει, καθώς και από τη γνώση των κανόνων της δεύτερης σοφιστικής και ρητορικής της εποχής του⁵⁵. Στα έργα του γίνεται αντιληπτή η βαθιά και

⁴⁹ Γ. ΦΛΟΡΟΦΣΚΥ, *Οί Βυζαντινοί Πνευματικοί και Άσκητικοί Πατέρες*, ό. π., σσ. 296-297.

⁵⁰ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Η Θέωση του ανθρώπου κατά τη διδασκαλία του όσιου Νείλου του Άσκητοῦ*, ό. π., σ. 30.

⁵¹ Ό. π., σ. 30 και σημ. 79.

⁵² Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Γ΄, ό. π., σσ. 361-362.

⁵³ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ό. π., σ. 30.

⁵⁴ Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Γ΄, ό. π., σ. 364. Ο όσιος Νείλος φαίνεται ότι, εκτός από τις θύραθεν φιλοσοφικές του γνώσεις, κατέχει και αρκετές ιατρικές γνώσεις της εποχής του. Βλ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρός Αγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 4, Κεφ. 12, PG 79, 837C-840B.

⁵⁵ Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Γ΄, ό. π., σ. 364. Η περίοδος της πρώτης σοφιστικής άρχισε από τα μέσα περίπου του 5^{ου} αιώνα π.Χ. και τελείωσε κατά τα μέσα του 4^{ου} αιώνα π.Χ.. Κυριότεροι εκπρόσωποι της πρώτης σοφιστικής ήταν: ο Πρωταγόρας από τα Άβδηρα (≈ 490/80 π.Χ. – 420/11 π.Χ.), ο Γοργίας ο Λεοντίνος (485 π.Χ.

επιμελημένη γνώση έργων προηγούμενων και σύγχρονων του Πατέρων (Καππαδοκών⁵⁶, Ι. Χρυσόστομου, Κασσιανού και άλλων), καθώς και εκκλησιαστικών συγγραφέων, που εκείνη την εποχή έχαιραν ακόμη εκτίμησης από την Εκκλησία, όπως του Ωριγένη και του Ευαγρίου.

Στο έργο του ο όσιος Νείλος, χαρακτηρίζει μία «*τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν*»⁵⁷ και αυτή δεν είναι άλλη από την κατά Χριστόν ή «*ἄνω*» (ουράνια) «φιλοσοφία»⁵⁸. Η αληθής φιλοσοφία βρίσκεται στον πνευματικό και ασκητικό αγώνα. Αντίθετα, η φιλοσοφία που επεδίωξαν να αποκτήσουν οι Έλληνες και οι Ιουδαίοι δεν έλαβε χώρα, διότι εξέλειπε από αυτές η αποκάλυψη των λόγων του Χριστού. Την αληθή φιλοσοφία την πραγμάτωσαν μόνο οι μαθητές του Χριστού. Λέγει, λοιπόν, χαρακτηριστικά ο όσιος στην αρχή του *Λόγου Ἀσκητικοῦ*: «*Φιλοσοφεῖν ἐπετήδευσαν μὲν καὶ Ἑλλήνων πολλοὶ, καὶ Ἰουδαίων δὲ οὐκ ὀλίγοι· μόνοι δὲ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν ἐζήλωσαν οἱ τοῦ Χριστοῦ*

– ≈380 π.Χ.), ο Πρόδικος ο Κείος (460 π.Χ. – 400 π.Χ.), ο Ιππίας ο Ἡλείος (β' μισό του 5^{ου} αι. π.Χ.) και ο Αντιφώντας ο Ραμνούσιος (480 π.Χ. – 410 π.Χ.). Το πρώτο αυτό κίνημα έφθινε σταδιακά, επειδή αυτοί που τους διαδέχθηκαν στράφηκαν, κυρίως, προς την εξειδικευμένη μελέτη και άσκηση της ρητορικής. Με την αναβίωση της ελληνικής ρητορικής, από τις αρχές περίπου του 2^{ου} αιώνα μ.Χ., η σοφιστική επανήλθε στο προσκήνιο. Αυτήν την περίοδο, σοφιστές ονομάζονταν κυρίως οι επαγγελματίες ρήτορες, που εμφανίζονταν στο κοινό με πομπώδη τρόπο και έβγαζαν λόγους αυτοσχέδιους ή προετοιμασμένους. Όπως οι πρώτοι σοφιστές, έτσι και εκείνοι της λεγόμενης «*δεύτερης σοφιστικής*», τριγύριζαν συνήθως σε διάφορα μέρη, και όπου πήγαιναν γίνονταν δεκτοί με ενθουσιασμό και με τιμητικές διακρίσεις, ακόμα και από Ρωμαίους αξιωματούχους ή και αυτοκράτορες. Στη σχολή της δεύτερας σοφιστικής ανήκουν, μεταξύ άλλων, ο Δίων ο Χρυσόστομος (40 μ.Χ. – 120 μ.Χ.), ο Ηρώδης ο Αττικός (101 μ.Χ. – 177 μ.Χ.), ο ρήτορας Αίλιος Αριστείδης (≈117 μ.Χ. – ≈185 μ.Χ.), ο Λουκιανός ο Σαμοσατεύς (125 μ.Χ. – 180 μ.Χ.) και ο Φιλόστρατος ο Πρεσβύτερος (2^{ος} αι. μ.Χ.). Η ομάδα αυτή, εκτός από τη ρητορική, ασχολήθηκε και με τη διάδοση της γενικής μόρφωσης, η οποία στηρίζεται στη μελέτη των μεγάλων συγγραφέων της κλασσικής περιόδου. Το κίνημα της λεγομένης «*δεύτερης σοφιστικής*» ήταν κυρίως ρητορικό και λογοτεχνικό και η ακμή του κράτησε από τον 2^ο έως τον 4^ο αι. μ.Χ. Κορυφαίος εκπρόσωπος του κινήματος αυτού υπήρξε ο Λουκιανός. Βλ. *Ιστορικό και Δημοσιογραφικό Αρχείο ΣΑΚΚΕΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ* (Α. ΣΑΚΚΕΤΟΥ, *Τι να ήταν άραγε αυτοί οι σοφιστές;* Ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.sakketosaggelos.gr/Article/5059/>. Ημ/νία δημοσίευσης: 21/12/2013, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 19/09/2016). Ο όρος «*δεύτερη σοφιστική*» δόθηκε από τον αρχαίο ρήτορα και βιογράφο των σοφιστών Φλάβιο Φιλόστρατο. Για τον Φιλόστρατο, ο όρος «*δεύτερη σοφιστική*» δήλωνε ένα πλήθος λαμπρών ερμηνευτών, οι οποίοι ειδικεύονταν στην «*εκπαιδευτική*» ρητορεία. «*Οι σοφιστές αυτοί ανεμείνυναν το θέατρο εντυπωσιασμού με μία περίπλοκη επιστημοσύνη, υποδουόμενοι και μιμούμενοι μορφές του ιστορικού παρελθόντος, καθώς επίσης και πλασματικούς χαρακτήρες, που βρίσκονταν σε εξαιρετικά περίπλοκες ηθικές καταστάσεις (...)*». Βλ. Τ. WHITMARSH, *Η Δεύτερη Σοφιστική* (Ξενόγλωσσος τίτλος: *THE SECOND SOPHISTIC*), (μτφρ. Ε. ΚΑΡΑΚΑΣΗ), εκδ. ΔΑΙΔΑΛΟΣ (ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Ι.), Αθήνα 2013, οπισθόφυλλο βιβλίου. Βλ. και Α. ΝΤΟΚΑ, «*ΣΟΦΙΣΤΙΚΗ*», *Λεξικό Φιλοσοφικών Όρων* (1981) 146-148. Ο Β. Κύρκος σημειώνει: «*Την αρνητική στάση του Πλάτωνα απέναντι στη Σοφιστική στο σύνολό της, αυτή που δέσποσε σ' όλη την αρχαιότητα, αντιμετώπισε στα νεότερα χρόνια ο Hegel. Στο έργο του Σημειώσεις για την Ιστορία της Φιλοσοφίας, 1832, αποκατέστησε το κύρος της Σοφιστικής και την είδε ως κίνημα διαφωτιστικό: κατ' αναλογία προς τον νεότερο Διαφωτισμό μίλησε για αρχαίο Ελληνικό διαφωτισμό και είδε σ' αυτή τη "μεταστροφή" (konversion) του "πνεύματος" από την αντικειμενικότητα προς την υποκειμενικότητα. Με τον Hegel αρχίζει μια νέα θεώρηση της αρχαίας Σοφιστικής: τις απόψεις του ακολούθησε ο περίφημος Άγγλος ιστορικός George Grote (1846) και έκτοτε έγινε παράδοση, μολονότι επιμένουν μερικοί να παραμένουν προσκολλημένοι στις αντιλήψεις του Πλάτωνα*» βλ. Β. ΚΥΡΚΟΥ, «*σοφιστική*», *Φιλοσοφικό Κοινωνιολογικό Λεξικό* Ε' (1995) 34-35. Χριστιανοί σοφιστές αποκαλούνταν οι χριστιανοί ρητοροδιδάσκαλοι με σημαντικότερο εκπρόσωπο τον Προκόπιο Γαζαίο (≈460 μ.Χ. – 528 μ.Χ.). Άπαντα τα έργα του ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΓΑΖΑΙΟΥ βρίσκονται στην *Ελληνική Πατρολογία (PG)* του Migne στους τόμους 87Α, 87Β και 87C.

⁵⁶ Είναι χαρακτηριστικό ότι έργα με τίτλο *Λόγος άσκητικός* έχει συγγράψει και ο Μέγας Βασίλειος. Βλ. *Λόγος άσκητικός*, PG 31, 869C-881B και *Λόγος άσκητικός έτερος*, PG 31, 881B-888D.

⁵⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Άσκητικός*, Κεφ. 1, PG 79, 720Α και *Λόγος Άσκητικός*, Κεφ. 3, PG 79, 721BC.

⁵⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος εις Άλβιανόν*, PG 705Α.

μαθηταί, ἐπεὶ καὶ μόνοι τὴν σοφίαν αὐτὴν ἔσχον διδάσκαλον, ἔργῳ ἐπιδεικνύουσιν τὴν πρέπουσαν τῷ τοιούτῳ ἐπιτηδεύματι ἀγωγὴν»⁵⁹.

Ἡ κοσμικὴ («λογικὴ») φιλοσοφία εἶναι φλύαρη, καὶ ὅταν κάποιες φορές επιχειρεῖ νὰ θεολογήσῃ, δὲν το ἐπιτυγχάνει, διότι αὐτοὶ που το προσπαθοῦν δὲν γνωρίζουν τὴν ἀλήθεια (τὸν ἀληθινὸ Θεό) καὶ ζοῦν με τρόπο ὄχι τιμητικό⁶⁰. Ἡ ἀληθινὴ φιλοσοφία δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κάτι ἄλλο ἀπὸ τὴ θεοσέβεια, ἡ ὁποία δὲν εἶναι μὴ ἀφηρημένη θεώρηση, ἀλλὰ ἀποτελεῖται ταυτόχρονα ἀπὸ εὐσεβὴ δόγματα (διδασκαλίες) καὶ ἀπὸ ἀγαθὲς πράξεις⁶¹. Βέβαια, ὁ ὁσίος Νεῖλος, ὅπου απαιτεῖται, προκειμένου νὰ υποστηρίξῃ τις θέσεις του, χρησιμοποιεῖ καὶ ρήσεις μὴ χριστιανῶν φιλοσόφων⁶², γεγονὸς που καταδεικνύει τόσο τὴν κοσμικὴ του μόρφωση, ὅσο καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν εἶχε κανένα ἀπολύτως πρόβλημα νὰ χρησιμοποιοῦσιν λόγια σοφῶν τῆς θύραθεν παιδείας, που ὅμως ἦταν σύμφωνα με τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα ἢ ἐστὼ δὲν ἦταν ἀντίθετα με αὐτό.

Στα ἔργα του οσίου Νείλου ἡ καθαρὰ δογματικὴ του διδασκαλία, δηλαδὴ ἡ Χριστολογία, ἡ Πνευματολογία, ἡ περὶ δημιουργίας καὶ πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία κ.α., εἶναι περισσότερο ἀποσπασματικὴ καὶ δὲν διατυπώνεται αὐτοτελῶς (δηλαδὴ τὰ ἔργα του δὲν εἶναι ἔργα Δογματικῆς), ἀλλὰ καταγράφεται στο περιθώριο τῆς ὅλης ἀσκητικομοναστικῆς διδασκαλίας του⁶³. Ὅπως σχολιάζει γιὰ τὸν ὁσίον Νεῖλον ὁ Δ. Καλλιντέρης: «Σκοπὸς τοῦ νὰ διδάξῃ «τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν», μέ τὴν ὁποία θὰ μπορέσῃ ὁ ἄνθρωπος, γινόμενος μιμητὴς τοῦ Χριστοῦ, «τοῦ μόνου παραδείξαντος ἔργῳ καὶ λόγῳ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν», νὰ οδηγηθεῖ διὰ τῆς μετανοίας καὶ τῆς ἀσκήσεως στὴν ἀπάθεια καὶ τῇ θέωσῃ»⁶⁴. Ὅπου, ὅμως, στα ἔργα τοῦ ἀγ. Νείλου διατυπώνονται οἱ δογματικὲς ἀλήθειες (π.χ. κατὰ Ἀρειανῶν, Ἀπολλιναριστῶν, Μανιχαίων⁶⁵, Οὐαλλεντιανῶν, Καθαρῶν κ.α.)⁶⁶, εἶναι καθόλα ὀρθόδοξες καὶ σύμφωνες πάντοτε με τὸ πνεῦμα τῆς Ἀγίας Γραφῆς, τῶν Ἱερῶν Κανόνων, τῶν Πατέρων καὶ τῆς ἱερᾶς Παράδοσης τῆς Ἐκκλησίας.

Πολλές φορές, υπάρχουν φράσεις ἢ καὶ ολόκληρες παράγραφοι, που ἐπαναλαμβάνονται στα διάφορα ἔργα τοῦ ἀββά Νείλου, εἴτε αὐτοῦσιες εἴτε ελαφρὰ παραλλαγμένες, γεγονὸς που, μεταξύ ἄλλων, καταδεικνύει τὴν ἐνότητα τοῦ ἔργου του, τὴν ξεκάθαρη ἐνιαία θεολογία του καὶ πιστοποιεῖ τὴν κυριότητα τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸν ἴδιον.

⁵⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 1, PG 79, 720Α. Βλ. καὶ Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 3, PG 79, 721BC: «Φιλοσοφία γὰρ ἐστὶν ἡθῶν κατόρθωσις μετὰ δόξης τῆς περὶ τοῦ ὄντος γνώσεως ἀληθοῦς. Ταύτης δὲ ἀπεσφάλησαν ἄμφω καὶ Ἰουδαῖοι, καὶ Ἕλληνες, τὴν ἀπ' οὐρανοῦ παραγενομένην σοφίαν παραιτησάμενοι, καὶ χωρὶς Χριστοῦ φιλοσοφεῖν ἐπιχειρήσαντες, τοῦ μόνου παραδείξαντος ἔργῳ, καὶ λόγῳ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν».

⁶⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαὶ, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 49, Ἀλεξάνδρῳ Μοναχῷ ἀπὸ Γραμματικῶν, PG 79, 220AD.

⁶¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαὶ, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 165, Συμμάχῳ Στρατηγῷ, PG 79, 280Α.

⁶² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 3, Κεφ. 3, PG 79, 825B: «Δεῖ γὰρ καὶ κατὰ τινὰ τῶν ἔξω σοφῶν...». Βλ. καὶ Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 4, Κεφ. 11, PG 79, 837B: «Πολιτικὸν γάρ, καὶ σύννομον, οὐ μονωτικόν, καὶ ἀκοινωνήτον ζῶον εἶναι προσήκει τὸν ἄνθρωπον...». Πρβλ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, Πολιτικά Γ', 1278.b9: «φύσει μὲν ἐστὶν ἄνθρωπος ζῶον πολιτικόν».

⁶³ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗΣ, Ἡ Θέωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλία τοῦ ὁσίου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ, ὁ. π., σ. 45.

⁶⁴ Ὁ. π.

⁶⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαὶ, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 10-11, Ἀστερίῳ Ἀναγνώστῃ, PG 79, 205B. Βλ. καὶ Ἐπιστολαὶ, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 321, Φίλωνι Πρεσβυτέρῳ, PG 79, 357Α.

⁶⁶ Γ. ΦΛΟΡΟΦΣΚΥ, Οἱ Βυζαντινοὶ Πνευματικοὶ καὶ Ἀσκητικοὶ Πατέρες, ὁ. π., σ. 296.

Με τα έργα του ο άγ. Νείλος καταγράφει, μεταξύ άλλων, την εμπειρία του από τους πνευματικούς αγώνες που έδωσε στο διάβα της ζωής του⁶⁷, τόσο ο ίδιος όσο και άλλοι Πατέρες μέχρι την εποχή του, στην προσπάθειά τους να εκδιώξουν τα πάθη και να αποκτήσουν την απάθεια και τις αρετές, και τον συνεχή πόλεμο που δέχονταν από τους δαίμονες, και μέσω της βιβλικής και πατερικής πνευματικότητας, τα αναγάγει στη σφαίρα της θεωρίας της χριστιανικής φιλοσοφίας⁶⁸.

2.1.2 Γνήσια έργα του οσίου Νείλου

Η σύγχρονη έρευνα και μελέτη κατέληξε, μέχρι στιγμής, ότι τα γνήσια έργα του οσίου Νείλου είναι τα ακόλουθα: *Ἐπιστολαί, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Λόγος εἰς Ἀλβιανόν, Ὅτι διαφέρουσι τῶν ἐν πόλεσιν ὠκισμένων οἱ ἐν ἐρήμοις ἡσυχάζοντες, Λόγος Ἀσκητικός, Ὑπόμνημα εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων, Ἀποσπάσματα ἐρμηνευτικά, Περὶ ἀκτημοσύνης λόγος πρὸς Μάγναν, Λόγος εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ φάσκον: «Νῦν ὁ ἔχων βαλάντιον... ἀγορασάτω μάχαιραν» και Διάφορες Ὁμιλίες*. Ακόμη δεν είναι βέβαιος και αποδεδειγμένος ο χρόνος συγγραφής του κάθε έργου, αλλά για κάποια από αυτά, γνωρίζουμε σε ποια περίοδο της ζωής του τα συνέγραψε ο όσιος Νείλος. Αναλυτικότερα:

1) *Ἐπιστολαί (Epistolae)*⁶⁹.

Οι *Επιστολές (Ἐπιστολαί)* του κατανέμονται σε τέσσερα βιβλία, από τα οποία τα τρία πρώτα βιβλία έχουν 333 επιστολές το καθένα, ενώ το τέταρτο έχει 62, είναι δηλαδή συνολικά 1061 επιστολές⁷⁰. Ο όσιος Νείλος, όπως και ο Ισίδωρος ο Πηλουσιώτης, διατηρούσε αντίγραφα των επιστολών του, τα οποία και συγκεντρώθηκαν σε συλλογή, είτε από τον ίδιο είτε αργότερα από μαθητές του⁷¹. Αυτή η συλλογή των *Επιστολών* δέχτηκε τροποποιήσεις με το πέρασμα του χρόνου και αλλοιώσεις, με σημαντικότερες τη διάσπαση των εκτενών επιστολών και πιθανόν τη συνένωση κάποιων συντομοτέρων από αυτές⁷².

Η ταξινόμηση της συλλογής έλαβε χώρα το έτος 1668 από τον εξάιρετο Έλληνα λόγιο Λέοντα Αλλάτιο (ή Λιωνή Αλάτζη, 1586 – 1669)⁷³. Η ίδια συλλογή, με τη σημερινή της μορφή, εκδόθηκε σχεδόν δύο αιώνες αργότερα, το 1865, από τον Γάλλο καθολικό ιερέα και εκδότη Jacques – Paul Migne (1800 – 1875) στον τόμο 79 της *PG* μαζί με το σύνολο των έργων που είχαν αποδοθεί έως τότε στον

⁶⁷ C. KORNARAKIS, *The monastic life according to saint Nilus*, ό. π., σσ. 9-10.

⁶⁸ Ο. π.

⁶⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί εἰς βιβλία Δ΄*, PG 79, 81-581 και CPG 6043.

⁷⁰ Γ. ΦΛΟΡΟΦΣΚΥ, *Οἱ Βυζαντινοὶ Πνευματικοὶ καὶ Ἀσκητικοὶ Πατέρες*, ό. π., σ. 296.

⁷¹ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἑλληνική Πατρολογία*, τ. Γ΄, ό. π., σ. 229.

⁷² Ὅπως παρατηρεῖ ο Π. Χρήστου: «Διὰ τὴν σταθεροποίησιν τῶν τεμαχίων τῆς συλλογῆς ἀπαιτεῖται σοβαρὰ ἀκόμη κριτικὴ ἐργασία, ἀλλ' αὕτη δύναται νὰ συντελεσθῇ μὲ βάσιν τὴν προϋπόθεσιν τῆς πατρότητος τοῦ Νείλου». βλ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἑλληνική Πατρολογία*, τ. Γ΄, ό. π., σ. 229.

⁷³ *Ιταλ.*: Leone Allacci ή Allacio, *λατ.*: Leo Allatius ή Allacius· βλ. σχετ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἑλληνική Πατρολογία*, τ. Γ΄, ό. π., σ. 229.

όσιο Νείλο (καθώς και ενός έργου, το *Παραίνεσις ἀσκητῶν*, του μοναχού Υπερεχίου⁷⁴).

Ο S. Haidacher και κάποιοι άλλοι ερευνητές μεταγενέστερα θεώρησαν τη συλλογή των *Επιστολῶν* ως ανθολογία, η οποία φιλοτεχνήθηκε από κείμενα του Νείλου, του Ι. Χρυσοστόμου και άλλων⁷⁵. Όπως σχολιάζει επί του θέματος ο Π. Χρήστου: «τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι εἶναι ἄφθονος ἡ παρουσία κειμένων του Νείλου εἰς τὰς ἐπιστολάς αὐτὰς ἀποτελεῖ ἔνδειξιν τῆς γνησιότητος μᾶλλον, ἐνῶ ἡ χρῆσις κειμένων τοῦ Χρυσοστόμου δικαιολογεῖται πλήρως ἀπὸ τὴν σχέσιν μαθητείας καὶ διδασκάλου μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν. Αἱ ἐπιστολαὶ αὐταὶ ἐν τῷ συνόλῳ των σχεδὸν παρουσιάζουν τοιαύτην ἐνότητα ἰδεῶν καὶ ὕφους, ὥστε νὰ ἀποκλείεται πᾶσα σκέψις περὶ ἀνθολογήσεως»⁷⁶. Η συλλογή των *Ἐπιστολῶν* του οσίου Νείλου αναφέρεται ἤδη ἀπὸ τὴν Ζ΄ Οἰκουμενικῇ Σύνοδο⁷⁷.

Στο ἔργο αὐτό, δὲν εἶναι ὅλες οἱ ἐπιστολές κατὰ κυριολεξία ἐπιστολές. Κάποιες εἶναι πολὺ σύντομες καὶ πιθανότατα ἀποτελοῦν ἀποσπάσματα ἀπὸ ἄλλα ἔργα του αγ. Νείλου ἢ ἀπὸ μεγαλύτερες ἐπιστολές, ἐνῶ κάποιες ἄλλες εἶναι ἀπλά γνωμικά ἢ σύντομες παραινέσεις⁷⁸. Επιπρόσθετα, οἱ ἐπιστολές δὲν εἶναι ταξινομημένες θεματολογικά ἢ κατὰ ἀποδέκτη ἢ με κάποιον ἄλλον τρόπο⁷⁹. Επίσης, δὲν γνωρίζουμε ἀν ἀκολουθοῦν κάποια χρονολογικὴ σειρά, ἀλλὰ πιθανότατα οὔτε τέτοια κατάταξη ἀκολουθεῖται. Στις *Επιστολές*, με τὸν τρόπο αὐτὸν παράθεσης, ο ἀναγνώστης μεταφέρεται σὲ διαφορετικὴ θεματολογία ἀπὸ ἐπιστολὴ σὲ ἐπιστολή, χωρὶς κάποια λογικὴ ἀλληλουχία ἢ θεματικὴ κατάταξη⁸⁰. Αναφορικά με τὴν ποικιλία των θεμάτων των *Ἐπιστολῶν* του οσίου Νείλου, ο Γ. Φλορόφσκυ παρατηρεῖ: «*Εκείνο πού πρῶτα ἀπ' ὅλα προκαλεῖ κατάπληξη εἶναι ἡ ἑκταση καὶ ἡ ποικιλία τῆς ἀλληλογραφίας του... Στίς ἐπιστολές του ὁ Ἁγ. Νείλος ἀσχολεῖται μὲ τὰ πιό ποικίλα θέματα*»⁸¹.

Οἱ περισσότερες ἀπὸ τίς ἐπιστολές συμπεραίνεται ὅτι ἀποτελοῦν ἀπαντήσεις σὲ προηγούμενες ἐπιστολές με ἀποδέκτη τὸν ὅσιο Νείλο. Το περιεχόμενο των πρῶτων ἐπιστολῶν με ἀποδέκτη τὸν ἅγιο, ἀν καὶ δὲν εἶναι γνωστό, τεκμαίρεται ἐκ των ἀπαντήσεων που δίδονται μέσω των ἐπιστολῶν του αββά.

Τὰ άτομα με τὰ ὁποῖα ἀλληλογραφεῖ ὁ ὅσιος εἶναι πάρα πολλὰ: μοναχοί, κληρικοί ὁλων των βαθμίδων, ὅπως πρεσβύτεροι καὶ ἐπίσκοποι, ὁ ἴδιος ὁ αυτοκράτορας Ἀρκάδιος⁸², ὁ ἐπικεφαλῆς των Γόθων Γαῖνᾶς⁸³ καὶ λαϊκοὶ ὁλων των

⁷⁴ ΥΠΕΡΕΧΙΟΥ, *Παραίνεσις ἀσκητῶν*, PG 79, 1472-1489.

⁷⁵ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, ὁ. π., σ. 229.

⁷⁶ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τ. Γ', ὁ. π., σ. 229.

⁷⁷ MANSI 13 (1960) 32-37.

⁷⁸ Γ. ΦΛΟΡΟΦΣΚΥ, *Οἱ Βυζαντινοὶ Πνευματικοὶ καὶ Ἀσκητικοὶ Πατέρες*, ὁ. π., σ. 296.

⁷⁹ Ὁ. π.

⁸⁰ Ὁ. π.

⁸¹ Ὁ. π.

⁸² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β'*, *Ἐπιστολὴ 265, Ἀρκαδίῳ Βασιλεῖ*, PG 79, 336AB καὶ *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ'*, *Ἐπιστολὴ 279, Ἀρκαδίῳ Βασιλεῖ*, PG 79, 521CD.

⁸³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α'*, *Ἐπιστολὴ 79, Τῷ Στρατηλάτῃ Γαῖνᾳ*, PG 79, 117AB· *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α'*, *Ἐπιστολαὶ 114-116, Γαῖνᾳ Στρατηλάτῃ*, PG 79, 132C-133C καὶ *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α'*, *Ἐπιστολαὶ 205-206, Γαῖνᾳ Στρατηλάτῃ*, PG 79, 160AB.

κοινωνικών στρωμάτων και επαγγελματιών. Επίσης, οι παραλήπτες είναι και άντρες και γυναίκες (αλλά με τη μεγαλύτερη πλειοψηφία να είναι άντρες). Επιπλέον, κάποιες επιστολές του έχουν ταυτόχρονα περισσότερους από έναν παραλήπτες⁸⁴.

Ο όσιος Νείλος δεν φείδεται σκληρών κριτικών και λόγων, όταν οι αποδέκτες των επιστολών του δεν εφαρμόζουν το θέλημα του Χριστού, έχουν πάθη, είναι αμετανόητοι εθνικοί ή αιρετικοί ή άπιστοι. Σε άλλες του επιστολές, ο αββάς ασκεί κριτική, σε ήπιους τόνους, με συμβουλευτικό – παιδαγωγικό χαρακτήρα, ανάλογα, πάντοτε, με τον αποδέκτη ή το παράπτωμα για το οποίο γίνεται η κριτική⁸⁵. Από την άλλη, όμως, δεν στερείται καλών λόγων και επαίνων όταν οι παραινήσεις – συμβουλές του έχουν βρει πρόσφορο έδαφος, καθώς και όταν επιθυμεί να εγκωμιάσει αρετές των παραληπτών των επιστολών του⁸⁶.

Στον τίτλο των περισσότερων επιστολών του αναφέρεται το όνομα και η ιδιότητα ή το επάγγελμα του παραλήπτη. Σε κάποιες άλλες επιστολές αναφέρεται μόνο το όνομα⁸⁷, ενώ σε πολύ λιγότερες μόνο η ιδιότητα και ο τόπος διαβίωσης του παραλήπτη⁸⁸ ή απλά μόνο η ιδιότητα του παραλήπτη (π.χ. διάκονος)⁸⁹. Για τις επιστολές που είναι ανεπίγραφες⁹⁰, εικάζεται ότι αποτελούν αποσπάσματα από διάφορα άλλα έργα του ή από άλλες μακροσκελέστερες επώνυμες επιστολές⁹¹. Το θέμα της κάθε επιστολής (και η αφορμή για την συγγραφή της) δεν αναφέρεται στον τίτλο της, όμως συνάγεται ακολούθως από το περιεχόμενο αυτής. Σε κάποιες ελάχιστες επιστολές, όμως, αναφέρεται και ο λόγος συγγραφής των επιστολών⁹². Η θεματολογία των επιστολών είναι πολυποίκιλη και καταπιάνεται σχεδόν με το σύνολο των θεολογικών και εκκλησιολογικών ζητημάτων της εποχής του. Τα

⁸⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Β΄, Επιστολή 77, Νεαδίω, Όλυμπίω, Ανδρομάχω, Ίουλίω, Χειμασίω, Μοναχοῖς Φιλοδίοις*, PG 79, 233D-236A.

⁸⁵ Βλ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Β΄, Επιστολή 73, Κωμασίω από Ρητόρων Μοναχῶν*, PG 79, 232D-233A και *Επιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Επιστολή 1, Πρὸς τὸν αὐτοῦ μαθητὴν*, PG 79, 544B-552A.

⁸⁶ Βλ. χαρακτηριστικά ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Β΄, Επιστολή 87, Ἀλεξάνδρῳ Ἀρχιμανδρίτῃ*, PG 79, 240D-241A και *Επιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Επιστολή 54, Ρουφίνῳ Ἡσυχαστῇ*, PG 79, 576A.

⁸⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Α΄, Επιστολή 283, Διονυσιοδώρῳ*, PG 79, 185BC· *Επιστολαί, Βιβλίον Α΄, Επιστολή 289, Δρουσιανῶν*, PG 79, 188CD· *Επιστολαί, Βιβλίον Α΄, Επιστολή 296, Καρπαλίῳ*, PG 79, 192A κ.α. Επίσης, σε ελάχιστες επιστολές δεν έχει διασωθεί ολόκληρο το όνομα του παραλήπτη, αλλά μερικά από τα γράμματα του ονόματος, ιδιαίτερα αν οι παραλήπτες είναι περισσότεροι του ενός· βλ. π.χ. *Επιστολαί, Βιβλίον Β΄, Επιστολή 31, Φωτεινῇ καὶ Δωρ....*, PG 79, 212D κ.α.

⁸⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Α΄, Επιστολή 232, Μοναχοῖς ἐν τῇ Κιλικίᾳ διάγουσιν*, PG 79, 168BC.

⁸⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Β΄, Επιστολή 141, Διακόνῳ*, PG 79, 264CD κ.α.

⁹⁰ Οι ανεπίγραφες επιστολές του οσίου Νείλου στην PG είτε φέρουν τον τίτλο «Ανεπίγραφος», βλ. π.χ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 242, Ανεπίγραφος*, PG 79, 496BD, είτε είναι τελείως κενός ο τίτλος τους (αναφέρεται από τον συγγραφέα της παρούσας ΜΔΕ ως «Ανεπίγραφη» εντός παρενθέσεως), βλ. π.χ. *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 268, (Ανεπίγραφη)*, PG 79, 517AC.

⁹¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Β΄, Επιστολαί 3-4*, PG 79, 204BC· *Επιστολαί, Βιβλίον Β΄, Επιστολή 48*, PG 79, 220A· *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολαί 304-333*, PG 79, 533B-544A και *Επιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Επιστολαί 2-6*, PG 79, 552B-553A. Βλ. σχετ. και ΦΙΛΟΚΑΛΙΑ ΤΩΝ ΝΗΠΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΣΚΗΤΙΚΩΝ, (Κείμ. – Μτφρ. – Σχόλ. Π. ΠΑΠΑΕΥΑΓΓΕΛΟΥ, έπόπ. – έπιμ. έκδ. Ε. Γ. ΜΕΡΕΤΑΚΗ), τ. 11Γ΄, έκδ. οἶκος ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΜΕΡΕΤΑΚΗ «Τὸ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ» - ΠΑΤΕΡΙΚΑΙ ΕΚΔ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ο ΠΑΛΑΜΑΣ, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 258.

⁹² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 243, Χαρικλεῖ Πρεσβυτέρῳ, Αποτόμῳς ἐξερχομένῳ τοῖς πταίουσι, καὶ λέγοντι, μὴ ἀρκεῖν τὴν ἐξομολόγησιν εἰς μετάνοιαν*, PG 79, 496D-501B κ.α.

θέματα των επιστολών του είναι: δογματικά⁹³ (Τριαδολογικά⁹⁴, Χριστολογικά⁹⁵, αντιαρειτικά⁹⁶), βιβλικά, πατερικά, ερμηνευτικά – επεξηγηματικά⁹⁷, ποιμαντικά, ασκητικά⁹⁸, ηθικολογικά⁹⁹, παραινετικά – εμπυχωτικά¹⁰⁰, συμβουλευτικά¹⁰¹, καταγγελτικά¹⁰² και άλλα.

Πολλές από τις επιστολές αναφέρονται σε προβλήματα ερμηνείας διαφόρων χωρίων της Αγίας Γραφής¹⁰³. Από αυτές φανερώνεται ότι ο Νείλος είναι υποστηρικτής της εμβάθυνσης στα βιβλικά κείμενα¹⁰⁴, αν και αποδέχεται την αξία του γράμματος («κατά γράμμα ερμηνεία») της Αγίας Γραφής, δηλαδή της ιστοριογραφικής μεθόδου¹⁰⁵, δηλώνοντας ότι «ἐκ τῆς ἱστορίας παιδεύομεθα»¹⁰⁶. Εντούτοις, το νόημα της Αγίας Γραφής δεν εξαντλείται μόνο στην «κατά γράμμα ερμηνεία». Κατά τον όσιο, το απλό γράμμα της θεόπνευστης Γραφής θα μπορούσε να ονομαστεί κερί, ενώ το νόημα που είναι αποθησαυρισμένο στο γράμμα θα μπορούσε να αποκαλεστεί συμβολικά μέλι: «ψιλὸν τὸ γράμμα τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς, κηρίον ἂν λέγοιτο· ὁ δὲ γε ἐν τῷ γράμματι τεθησαυρισμένος νοῦς, μέλι τροπικῶς ῥηθήσεται»¹⁰⁷.

⁹³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 91, Βιβλιάνω Ἰλλουστρίω*, PG 79, 428CD· *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 210, Νημερτίω Ἐκδίκω*, PG 79, 309D-312A· *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 264, Βαλερίω Κουβικουλαρίω*, PG 79, 293AB κ.α.

⁹⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 255, Φαύστῳ Πρωτεύοντι*, PG 79, 176D-177A.

⁹⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 39-40, Αὔξεντίω Ἰλλουστρίω*, PG 79, 213C-216A και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 323, Κυριάκῳ Πρεσβυτέρῳ*, PG 79, 357CD.

⁹⁶ Ἐναντίον π.χ. Αρειανῶν, Εὐνομιανῶν, Μανιχαίων κ.α.· βλ. χαρακτηριστικά ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 102, Σιλβανῷ Ἐπισκόπῳ*, PG 79, 125C· *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 117, Εὐάνδρείῳ*, PG 79, 133C· *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 247, Εὐφρασίῳ Ἐπισκόπῳ*, PG 79, 133C· *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 248, Θεοκλειανῷ*, PG 79, 173CD κ.α.

⁹⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 24, Χαρισίῳ Ἐπισκόπῳ*, PG 79, 209CD.

⁹⁸ βλ. π.χ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 181, Λιμενίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 152CD.

⁹⁹ βλ. π.χ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 211, Αδολίῳ Νομικῷ*, PG 79, 312A.

¹⁰⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 222, Ἀγλαοφῶντι Κουράτορι*, PG 79, 316B: «Ὅταν λοιπὸν ἀτενίσῃ ἄνθρωπος βλέπων τοὺς ἀδίκως μισοῦντας, καὶ τοὺς διαρπάζοντας, ἰσχυροποιουμένους, καὶ καταδυναστεύοντας, ὅταν ἤδη πρὸς ἀφελπισμὸν πέσῃ, μηδενὸς βοηθοῦντος, τότε παραδόξως τὰς ἐξ οὐρανοῦ ἀντιλήψεις καὶ βοηθείας ὄψεται γινομένας. Μένε οὖν εὐχόμενος καὶ ἐλπίζων». βλ. και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 1022, Λαυρεντίῳ, Φαύστῳ, Ἐπινίκῳ Μοναχοῖς*, PG 79, 432D-433A.

¹⁰¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 1, Πρὸς τὸν αὐτοῦ μαθητὴν*, PG 79, 544B-552A.

¹⁰² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 213, Ἰουλίᾳ Κομητίσσει*, PG 79, 312BC.

¹⁰³ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἑλληνική Πατρολογία*, τ. Γ΄, ὁ. π., σ. 229.

¹⁰⁴ Ὁ. π.

¹⁰⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 223, Μαξίμῳ Πρεσβυτέρῳ*, PG 79, 316B-317A: «Ἐὰν τι γέγραπται ἐν τῇ Παλαιᾷ, ἥτε ἐν τῇ Νέᾳ, ἱστορικῶς γεγενῆσθαι, καὶ φανερώς τότε ἢ τότε πεπράχθαι, ἡμεῖς δὲ εἰς ἑαυτοὺς νοοῦμεν αὐτὸ ταῖς ἐνθυμήσεσι, καὶ τοῖς λογισμοῖς πρὸς οἰκοδομὴν πνευματικὴν χρώμενοι, μὴ νόμιζε, ὅτι ἡθετήσαμεν τὸ γράμμα, ἢ ἀπώσαμεθα τὴν ἱστορίαν. Μὴ γένοιτο! Οὐκ ἀθετοῦμεν, οὐδ’ ἀποβαλλόμεθα τὸ αἰσθητῶς πεπραγμένον, καὶ ἱστορίᾳ παραδοθέν. Ἀλλ’ ἐπειδὴ ἡμεῖς ἐσμεν ὁ κόσμος, πάντα τὰ πρῶην γενόμενα, σήμερον εἰς ἑαυτοὺς νοοῦντες ὠφελοῦμεθα... Πρὸς ταῦτα οὖν, καὶ πάντα τὰ παρ’ ἡμῶν νοητῶς λεγόμενα κανονίζων, οὐδαμῶς σκανδαλισθῆναι κατ’ ἡμῶν. Πάντα οὖν εἰς ἑαυτὸν νόησον τὰ τυπικῶς συμβάντα, καὶ πραχθέντα τοῖς ἀρχαίοις».

¹⁰⁶ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἑλληνική Πατρολογία*, τ. Γ΄, ὁ. π., σ. 230.

¹⁰⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 264, Καλλιμάχῳ Μεμοριαλίῳ*, PG 79, 180C. βλ. και Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἑλληνική Πατρολογία*, τ. Γ΄, ὁ. π., σ. 230.

Ο μεγαλύτερος αριθμός επιστολών αναφέρεται σε αυτό που υπηρετεί με ζήλο και αυταπάρνηση ο άγ. Νείλος, δηλαδή στον μοναχικό και ασκητικό βίο. Αυτός είναι δυνατόν να ευωδοθεί, όπως σημειώνει ο Π. Χρήστου: «... με τὸ “φιλοσοφεῖν κατὰ Χριστὸν” ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τὴν ὁποία δίδει εἰς τὴν ἔκφρασιν ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος καὶ μετὰ τὴν μέθοδον ἐπιτεύξεως τῆς ἀπαθείας»¹⁰⁸.

Αναφορικά με τις δογματικές του θέσεις που αποκαλύπτονται από τις Επιστολές του, ο όσιος Νείλος ομολογεί για την Αγία Τριάδα: «ἀνευφημοῦμεν, δοξάζομεν, ὑμνοῦμεν, προσκυνοῦμεν Πατέρα, καὶ Υἱὸν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα, μίαν δύναμιν, μίαν θεότητα, μίαν ἐξουσίαν, ἕν θέλημα, Τριάδα ὁμοούσιον δοξάζομεν, καὶ ὁμολογοῦμεν μοναδικῶς, τριαδικῶς. Μοναδικῶς μὲν ἕν μιᾷ οὐσίᾳ, καὶ θεότητι, τριαδικῶς δὲ ἕν τρισὶν ὑποστάσεσιν, ἥτοι προσώποις τρισίν»¹⁰⁹.

Ο όσιος δέχεται ως έναν τον Κύριο Ιησού Χριστό, ως μία υπόσταση και ένα πρόσωπο: «Εἷς ὑπάρχει ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ μετὰ τὴν σάρκωσιν τὴν ἐκ τῆς Παρθένου· εἷς γὰρ Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, μία ὑπόστασις, ἕν πρόσωπον. “Ἀλήθειαν λέγω ἕν Χριστῷ, οὐ ψεύδομαι”¹¹⁰»¹¹¹. Επιπλέον ομολογεί: «Μονογενὴς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Πατρὸς, ζῶν Λόγος ἐστίν, καὶ ἐνυπόστατος Λόγος ὑπάρχει, ἀπαθῶς ἐκ Πατρὸς πρὸ πάντων αἰώνων, καὶ χρόνων γεγεννημένος, μόνος ἐκ μόνου μονογενὴς, φῶς ἐκ φωτός, Θεὸς ἀληθινὸς ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, τῷ ἰδίῳ Πατρὶ κατὰ πάντα ὅμοιος, δυνάμει, οὐσίᾳ, ἀγαθότητι, ἐξουσίᾳ, καὶ πάσῃ τελειότητι, ὡς χωρεῖν τὸν Πατέρα ἐν αὐτῷ, καὶ χωρεῖσθαι ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, πάντων ὑλικῶν Δημιουργός, σὺν τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ ἁγίῳ, καὶ ὁμοουσίῳ, καὶ προσκυνητῷ Πνεύματι»¹¹². Σε άλλη του επιστολή γράφει: «Ὁ μονογενὴς Υἱὸς, καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ μετὰ τὸ σχηματισθῆναι, ἥτοι σωματωθῆναι ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου, οὐκ ἐκπέπτωκεν, καὶ ἀπηλλοτριώθη τῆς ἰδίας θεότητος, ἔμεινε γὰρ Θεὸς καὶ μετὰ τὴν σάρκωσιν, Θεὸς μὲν ἀληθινὸς κατὰ τὸ ἀόρατον, ἄνθρωπος δὲ ἀληθινὸς κατὰ τὸ ὁρώμενον, οὐκ ἄνους γὰρ δὴ καὶ ἄψυχος, καθάπερ βεβόηκεν Ἀπολινάριος»¹¹³.

Για το Ἅγιο Πνεῦμα ο αββάς Νείλος ομολογεί: «ὁμοούσιον εἶναι τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ τὸ πανάγιον Πνεῦμα τὸ παράκλητον, συναῖδιον, σύνθρονον, συμβασιλεῦον, συνδοξαζόμενον τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ εἰς ἀπέραντους αἰῶνας τῶν αἰώνων»¹¹⁴. Για την Παναγία αποδέχεται και υποστηρίζει τον όρο «Θεοτόκος»¹¹⁵.

Οι Ἐπιστολές αποτελούν ένα πολύ σπουδαίο μέρος του έργου του οσίου Νείλου και έναν πραγματικό θησαυρό για την ωφέλεια της ψυχής των αναγνωστών και μελετητών, όπως ασφαλώς και ολόκληρη η εργογραφία του πατρός Νείλου. Είναι χαρακτηριστικά τα όσα σημειώνει για τις Ἐπιστολές του αγ. Νείλου ο

¹⁰⁸ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, Ἑλληνική Πατρολογία, τ. Γ', ό. π., σ. 229.

¹⁰⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολή 255, Φαύστῳ Πρωτεύοντι, PG 79, 176D-177A.

¹¹⁰ Ῥωμ. 9, 1.

¹¹¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 91, Βιθιάνῳ Ἰλλουστρίῳ, PG 79, 428CD. Βλ. και Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, Ἑλληνική Πατρολογία, τ. Γ', ό. π., σ. 230.

¹¹² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 39, Αύξεντίῳ Ἰλλουστρίῳ, PG 79, 213CD.

¹¹³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 40, Αύξεντίῳ Ἰλλουστρίῳ, PG 79, 213D-216A.

¹¹⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 210, Νημερτίῳ Ἐκδίκῳ, PG 79, 309D-312A.

¹¹⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 264, Βαλερίῳ Κουβικουλαρίῳ, PG 79, 293AB. Βλ. και Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, Ἑλληνική Πατρολογία, τ. Γ', ό. π., σ. 230.

Δωρόθεος Σχολάριος: «Αἱ ἐπιστολαὶ αὗται τοῦ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν Νείλου... πλήρεις εἰσὶ χάριτος, θεολογίας, καὶ φιλοσοφίας· οἷον προτρεπτικαί, παραινετικάί, ἱστορικά, ἐξηγητικά, θεωρητικά κτλ»¹¹⁶.

β) Λόγος εἰς Ἀλβιανόν (*Oratio in Albianum*)¹¹⁷.

Ανήκει στα πρώιμα έργα του οσίου Νείλου και είναι σχετικά σύντομο σε έκταση. Πρόκειται για ένα ρητορικό εγκώμιο προς τον μοναχό Αλβιανό που μόνασε στην περιοχή της Αγκύρας, αλλά οδηγήθηκε στα Ιεροσόλυμα για προσκύνημα και εν συνεχεία, για υψηλότερη άσκηση, μετέβη στην έρημο της Νιτρίας στην Αίγυπτο, όπου και απεβίωσε¹¹⁸. Στο έργο αυτό γίνεται λόγος για την ενάρετη πολιτεία, τις αρετές και τους θεοφιλείς άντρες, τους οποίους και πρέπει να μιμούνται όσοι αγαπούν τον Κύριο¹¹⁹.

γ) Λόγος Ἀσκητικός (*De monastica exercitatione*)¹²⁰.

Είναι έργο της ωριμότητας του πατρός Νείλου. Αποτελείται από 75 κεφάλαια και απευθύνεται στους μοναχούς που διαβιούν σε κοινόβια¹²¹. Αναφέρει ως αληθή την εν Χριστώ φιλοσοφία και όχι τη φιλοσοφία των Ελλήνων και των Ιουδαίων¹²². Η αληθής φιλοσοφία επιτυγχάνεται μέσω του μοναχισμού, του οποίου παρουσιάζει τα ιδεώδη που κατοχυρώνονται μέσω της διδασκαλίας της Αγ. Γραφής¹²³.

Επιπλέον, ο όσιος παρουσιάζει τα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις του μοναχισμού, τους αγώνες για την επίτευξη της αρετής, καθώς και την απόκτηση της απάθειας, που επιτυγχάνεται μόνο με την καθοδήγηση ενός έμπειρου πνευματικού¹²⁴.

δ) Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα (*Ad Agathiam monasticam vitam agentem - Peristeria*)¹²⁵.

Είναι μια εκτενής πραγματεία, που αποτελείται από 12 τμήματα, τα οποία υποδιαιρούνται συνολικά σε 90 κεφάλαια. Αφορμή για το έργο στάθηκε η περίφημη ασκήτρια Περιστερία, για την οποία είχε μιλήσει στον όσιο Νέιλο ο μοναχός Αγάθιος (για αυτό τον λόγο το έργο αναφέρεται και ως *Περιστερία*, ιδιαίτερα στη Δύση, όπου είναι και περισσότερο γνωστό με αυτόν τον τίτλο). Σε αυτήν την πραγματεία αναλύονται οι αρετές (εγκράτεια, προσευχή, ελεημοσύνη κ.α.) και τα πάθη (κενοδοξία, φιλοχρηματία κ.α.), με βάση κυρίως χωρία της Αγ. Γραφής, όπως

¹¹⁶ ΔΩΡΟΘΕΟΥ ΣΧΟΛΑΡΙΟΥ, *Κλεῖς Πατρολογίας*, ἐν Ἀθήναις 1879, σ. 314, σημ. (α).

¹¹⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος εἰς Ἀλβιανόν*, PG 79, 696-712 και CPG 6095.

¹¹⁸ Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Γ', ό. π., σ. 365.

¹¹⁹ ΦΙΛΟΚΑΛΙΑ ΤΩΝ ΝΗΠΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΣΚΗΤΙΚΩΝ, τ. 11Α', ό. π., σ. 97.

¹²⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ασκητικός ἐν κεφαλ. ΟΕ'*, PG 79, 720-809 και CPG 6046.

¹²¹ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἑλληνική Πατρολογία*, τ. Γ', ό. π., σ. 230.

¹²² Προφανώς εννοεί τους Εσσαίους. Βλ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἑλληνική Πατρολογία*, τ. Γ', ό. π., σ. 230.

¹²³ Ό. π.

¹²⁴ Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Γ', ό. π., σ. 365 και ΦΙΛΟΚΑΛΙΑ ΤΩΝ ΝΗΠΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΣΚΗΤΙΚΩΝ, ό. π., σ. 97.

¹²⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν ἐν τμήμασι. ΙΒ'*, PG 79, 812-968.

οι διηγήσεις για τον Ιωσήφ και τη Σωσάννα, τον Δανιήλ και τον Ιωνά, τον Δαβίδ και τον Γεδεών, τον Ελισσαίο και τους Ισραηλίτες, διάφορες παραβολές (η παραβολή των εργατών του ελαιώνα) κ.α.¹²⁶. Στο έργο παρουσιάζονται και ιδέες των Καππαδοκών Πατέρων. Η γνησιότητα του έργου παλαιότερα αμφισβητήθηκε¹²⁷, σήμερα, όμως, θεωρείται γνήσιο έργο του οσίου Νείλου¹²⁸.

ε) *Περὶ ακτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν (De voluntaria paupertate ad Magnam)*¹²⁹.

Το έργο αυτό απευθύνεται προς τη διακόνισσα Αγκύρας Μάγνα, η οποία, όπως πληροφορούμαστε από τη *Λαυσαϊκή Ιστορία* του Παλλαδίου (364-431), διακρίθηκε για την ασκητικότητα και την ελεημοσύνη της¹³⁰. Από διάφορες αναφορές του έργου¹³¹ η χρονολόγησή του τοποθετείται περίπου στο 426/427. Είναι έργο της ωριμότητας του αγ. Νείλου, στο οποίο αναδεικνύεται η μετριοπάθειά του, και χαρακτηρίζεται από καλή δομή¹³². Αποτελείται από 67 κεφάλαια και θέμα του είναι ο μοναχισμός, ο οποίος συγκρίνεται με την αγωγή των στρατιωτών και των αθλητών¹³³. Ειδικότερα, αναλύεται το θέμα της ακτημοσύνης, η οποία διακρίνεται σε τρεις μορφές: στην απόλυτη ακτημοσύνη (των Πρωτοπλάστων), στην ένυλη ή πολυκτήμονα ζωή, η οποία αναφέρεται στους μοναχούς που έχουν εκπέσει από το μοναχικό βίο, και στη μέση οδό, η οποία ταιριάζει στους πραγματικούς μοναχούς¹³⁴. Ο αγ. Νείλος προτείνει την ήπια ακτημοσύνη (μέση οδό), δηλαδή την απόκτηση μόνο των αναγκαιών για την επιβίωση μέσων και συνιστά για αυτό τη μέτρια χειρωνακτική εργασία κατ' εντολή του απ. Παύλου. Η πρακτική αυτή αφήνει χρόνο για προσευχή, προφυλάσσει τον μοναχό από πονηρούς λογισμούς και τον οδηγεί σε αμεριμνησία. Στο έργο αυτό διακρίνονται κάποιες επιρροές από τον Ευάγριο¹³⁵.

¹²⁶ ΦΙΛΟΚΑΛΙΑ ΤΩΝ ΝΗΠΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΣΚΗΤΙΚΩΝ, ό. π., σ. 97.

¹²⁷ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Έλληνική Πατρολογία*, τ. Γ', ό. π., σ. 233.

¹²⁸ Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Γ', ό. π., σ. 364. Τρία τεμάχια του έργου αυτού παραθέτει ο Αναστάσιος Σιναΐτης και τα αποδίδει στον «Νεΐλον μοναχόν». Βλ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΣΙΝΑΪΤΟΥ, *Έρωτήσεις*, PG 89, 349-352, 437, 536. Βλ. και Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Έλληνική Πατρολογία*, τ. Γ', ό. π., σ. 233.

¹²⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Περὶ ακτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν*, PG 79, 968-1060 και CPG 6048.

¹³⁰ ΠΑΛΛΑΔΙΟΥ, *Λαυσαϊκή Ιστορία*, Κεφ. 135, *Περὶ Μάγνα*, PG 34, 1234C-1235A: «καὶ πᾶσι τοῖς χρήζουσιν ἐπικουρίας χορηγοῦσα οὐκ ἐπαύετο ἱλαρῶς ἐργαζομένη τὴν εὐσέθειαν... ἐν πᾶσιν ἐξεργαζομένη τῆς ἀσκήσεως ἀρετὴν, ἐπ' ἐλπίδι τῆς αἰωνίου ζωῆς».

¹³¹ Μνημονεύεται η απομάκρυνση από την Κωνσταντινούπολη του ηγουμένου Αλεξάνδρου των Ακοιμήτων που συνέβη το έτος 426, οπότε το έργο θεωρείται ότι συνεγράφη λίγο αργότερα. Βλ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Έλληνική Πατρολογία*, τ. Γ', ό. π., σ. 230.

¹³² Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Γ', ό. π., σ. 366.

¹³³ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Έλληνική Πατρολογία*, τ. Γ', ό. π., σσ. 230-231.

¹³⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Περὶ ακτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν*, Κεφ. Β', PG 79, 972A. Βλ. και ΦΙΛΟΚΑΛΙΑ ΤΩΝ ΝΗΠΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΣΚΗΤΙΚΩΝ, ό. π., σσ. 97-98.

¹³⁵ Όπου γίνεται λόγος στην παρούσα εργασία για επιρροές του οσίου Νείλου από τον Ευάγριο, εννοείται πάντοτε σε ζητήματα, στα οποία ο τελευταίος δεν είχε δογματικές αποκλίσεις. Το έργο του πατρός Νείλου δεν φέρει δογματικές αποκλίσεις από τις επίσημες θέσεις και τα δόγματα της Ορθοδόξου Εκκλησίας.

στ) *Ὅτι διαφέρουσι τῶν ἐν πόλεσιν ὥκισμένων οἱ ἐν ἐρήμοις ἡσυχάζοντες (De monachorum praestantia)*¹³⁶.

Το ἔργο αποτελείται ἀπὸ 27 κεφάλαια. Σε αὐτὸ γίνεται σύγκριση τῆς ζωῆς αὐτῶν που διαβιοῦν στις πόλεις (ὄχι μόνο των μοναχῶν) με αὐτοὺς που ἡσυχάζουν στην ἐρημο, με τον ἁγ. Νεῖλο να προκρίνει τὸ δεύτερο τρόπο διαβίωσης, επιχειρηματολογώντας υπὲρ αὐτῆς τῆς ἀποψῆς με παραδείγματα ἀπὸ τὴ Βίβλο. Ἡ διαμονή στην ἐρημο, κατὰ τὴν εποχὴ τοῦ οσίου, διευκόλυνε τὴν ἀποφυγὴ των πειρασμῶν καὶ τῆς ματαιοδοξίας, ἐνῶ παλαιότερα οἱ Πατέρες που μετέβεναν στην αἰγυπτιακὴ ἐρημο, τὸ ἐπράτταν γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν περισσότερους πειρασμούς καὶ νὰ πολεμήσουν πιο ἐντονα τοὺς δαίμονες¹³⁷.

ζ) *Λόγος εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ φάσκον: «Νῦν ὁ ἔχων βαλάντιον... ἀγορασάτω μάχαιραν» (Sermo in effatum illud Evangelii, quod dicit; “Nune, qui habet sacculum... emat gladium”)*¹³⁸.

Πρόκειται γιὰ μιὰ σχετικὰ σύντομη πραγματεία ἀποτελούμενη ἀπὸ δέκα κεφάλαια. Ὁ ὁσίος Νεῖλος ἐρμηνεύει ἀλληγορικὰ τὸ ἀνωτέρω εὐαγγελικὸ χωρίο¹³⁹, διότι ἡ προσταγὴ αὐτὴ κατὰ λέξη, ὅπως ἐξηγεῖ, εἶναι ἀδύνατη¹⁴⁰. Ὁ ὁσίος ἐπεξηγεῖ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀντίφαση στα λόγια τοῦ Χριστοῦ περὶ προσφοράς καὶ τῆς ἄλλης σιαγόνας σε ραπίσματα¹⁴¹ καὶ τῆς ἐντολῆς Του γιὰ προμήθεια μάχαιρας. Ἡ προσφορά τῆς σιαγόνας, που εἶναι τὸ ἱμάτιο τῆς ἀρετῆς, ταιριάζει στους ἀρχάριους, ἐνῶ ἡ μάχαιρα, που εἶναι ὁ λόγος τοῦ Κυρίου, ἀρμόζει στους τέλειους¹⁴². Οἱ τέλειοι πρέπει νὰ ἀντιτάξουν τὸν μάχιμο καὶ ἀμυντικὸ λόγο ἐναντίον ἐκείνων που

¹³⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ὅτι διαφέρουσι τῶν ἐν πόλεσιν ὥκισμένων οἱ ἐν ἐρήμοις ἡσυχάζοντες*, PG 79, 1061-1093 καὶ CPG 6049.

¹³⁷ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τ. Γ', ὁ. π., σ. 231.

¹³⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ φάσκον: «Νῦν ὁ ἔχων βαλάντιον... ἀγορασάτω μάχαιραν»*, PG 79, 1264-1280. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι αὐτὸ τὸ ἔργο, κατὰ τὸν Π. Χρήστου, ἀνήκει στα γνήσια ἔργα τοῦ Νεῖλου, ἐνῶ κατὰ τὸν Σ. Παπαδόπουλο στα νόθα. Βλ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τ. Γ', ὁ. π., σ. 231. Πρβλ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Γ', ὁ. π., σ. 366. Ἡ προσωπικὴ ἀπόψη τοῦ συγγραφέα τῆς παρούσας ΜΔΕ γιὰ αὐτὸ τὸ ζήτημα συνταυτίζεται με τὴν ἀπόψη τοῦ Π. Χρήστου, ὅτι δηλ. τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Νεῖλου εἶναι **γνήσιο**, διότι ὁ τρόπος γραφῆς (λεξιλόγιο, συντακτικὸ ὕφος κτλ.), ἡ δομὴ (ἀνάπτυξη σε κεφάλαια καὶ ὄχι σύντομες φρασσοῦλες ὡς γνωμικά – ρητὰ χωρὶς αἰτιολόγηση) καὶ ἡ θεολογικὴ σκέψη καὶ ἀνάπτυξη των επιχειρημάτων ταιριάζουν ἀπόλυτα με τὰ ἀντίστοιχα τοῦ αββά Νεῖλου. Ὡς ἐκ τούτου στὴν παρούσα ΜΔΕ τὸ συγκεκριμένο ἔργο ταξινομεῖται στα γνήσια ἔργα τοῦ πατρὸς Νεῖλου καὶ ἔχουν ὑπάρξει πολλὲς παραπομπές σε αὐτό. Σύντομογραφικὰ τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ οσίου Νεῖλου θὰ ἐπιγράφεται: *Λόγος εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ φάσκον*.

¹³⁹ Λκ. 22, 36: «ἀλλὰ νῦν ὁ ἔχων βαλάντιον ἀράτω, ὁμοίως καὶ πήραν, καὶ ὁ μὴ ἔχων πωλήσει τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ καὶ ἀγοράσει μάχαιραν». Πρβλ. Ματθ. 10, 34: «οὐκ ἤλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν». Ἰωήλ 4, 10: «συγκόψατε τὰ ἄροτρα ὑμῶν εἰς ῥομφαίας καὶ τὰ δρέπανα ὑμῶν εἰς σειρομάστας· ὁ ἀδύνατος λεγέτω ὅτι ἰσχύω ἐγώ» καὶ Ἰωήλ 4, 10: «ὁ πρᾶϋς ἔστω μαχητής». Πρβλ. καὶ Λκ. 22, 38: «οἱ δὲ εἶπον· Κύριε, ἰδοὺ μάχαιραι ὧδε δύο. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· ἰκανόν ἐστι. Τα δύο αὐτὰ μαχαίρια, ὁ ὁσίος Νεῖλος, ἐρμηνεύει ἀλληγορικὰ ὅτι σημαίνουν εἴτε τὸν ἐλεγχὸ ἐπὶ των ἀντιπάλων καὶ τὴν ἐνθάρρυνση των πιστῶν εἴτε τὴν σαφήνεια καὶ τὴν ἀλήθεια. Βλ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ φάσκον*, Κεφ. 6, PG 79, 1272C-1273A.

¹⁴⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ φάσκον*, Κεφ. 2, PG 79, 1265C.

¹⁴¹ Ματθ. 5, 39: «Εγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ· ἀλλ' ὅστις σε ραπίσει ἐπὶ τὴν δεξιὰν σιαγόνα, στρέφον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην».

¹⁴² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ φάσκον*, Κεφ. 1, PG 79, 1264C. Βλ. καὶ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τ. Γ', ὁ. π., σ. 231.

επιχειρούν να ανατρέψουν την αλήθεια¹⁴³. Ο προοδευμένος πωλεί το ιμάτιο για να προμηθευτεί την πνευματική «μάχαιραν» του λόγου, ώστε να τελειωθεί¹⁴⁴.

η) Ὑπόμνημα εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων (*Commentarii in Canticum Canticorum*)¹⁴⁵.

Το ἔργο αυτό διασώζεται σε μεγάλα αποσπάσματα στις *Σειρές* του Προκοπίου Γαζαίου¹⁴⁶ και του Μιχαήλ Ψελλού¹⁴⁷. Τα ανωτέρω αποσπάσματα, σε συνδιασμό με ανέκδοτα, ακόμη, χειρόγραφα των *Σειρών*, δεικνύουν ότι ο ὁσίος Νεῖλος συνέγραψε ένα πλήρες υπόμνημα για τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων, ακολουθώντας και ἐδῶ την αλληγορική μέθοδο. Η «*νύμφη*» ἄλλοτε ταυτίζεται με τη ψυχή του πιστού και ἄλλοτε με την Εκκλησία¹⁴⁸.

θ) Ἀποσπάσματα ἑρμηνευτικά¹⁴⁹.

Πρόκειται για διάφορα σωζόμενα αποσπάσματα υπομνημάτων στην Αγ. Γραφή του πατρός Νείλου. Κυριότερο είναι το: *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν*, αποσπάσματα του οποίου υπάρχουν στις *Σειρές* του Προκοπίου Γαζαίου¹⁵⁰, και το οποίο πρέπει να ἦταν πλήρες υπόμνημα. Ἄλλα αποσπάσματα ἀπὸ υπομνήματά του που διασώζονται εἶναι: *Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς*, *Δευτερονόμιον*, *Ἰώβ*, *Ματθαίου*, *Λουκᾶ*, *Ἰωάννου* και *Πρὸς Ἑβραίους*, για τα οποία δεν γνωρίζουμε αν ἦταν πλήρη υπομνήματα, διότι διασώζεται μόνο ένα μικρὸ τους μέρος¹⁵¹.

ι) Διάφορες Ὁμιλίες (Λόγοι), ἀποσπάσματα Ε' (*Orationum et homiliarum fragmenta*)¹⁵².

Πρόκειται για αποσπάσματα λόγων ἀπὸ διάφορες ὁμιλίες αναφορικά με το Πάσχα και την Ανάληψη, τα οποία διασώζει ο Μ. Φώτιος στη *Μυριόβιβλον* ή *Βιβλιοθήκη* του με το ὄνομα του αγ. Νείλου (χωρίς να γνωρίζουμε με ἀπόλυτη βεβαιότητα ὅτι ἀνήκουν σε αὐτὸν τὸν ὁσίον ἢ σε ἄλλον με τὸ ἴδιο ὄνομα)¹⁵³.

¹⁴³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ φάσκον*, Κεφ. 2, PG 79, 1265CD.

¹⁴⁴ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἑλληνική Πατρολογία*, τ. Γ', ὁ. π., σ. 231.

¹⁴⁵ NIL D' ANCYRE, *Ὑπόμνημα εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων (Commentaire sur le Cantique des Cantiques)*, GUERARD, Sch 403 (1994) και CPG 6051.

¹⁴⁶ ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΓΑΖΑΙΟΥ, *Ὑπομνήματα εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ΙΕ': Εἰς τὰ Ἄσματα τῶν Ἀσμάτων*, PG 87B, 1545-1753.

¹⁴⁷ ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΥ, *Ἑρμηνεία κατὰ παράφρασιν τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων*, PG 122, 537-686.

¹⁴⁸ Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Γ', ὁ. π., σ. 365.

¹⁴⁹ CPG 6054. Βλ. και Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Γ', ὁ. π., σ. 365.

¹⁵⁰ CCG 4 (1978) 7, 10, 19 κ.α.

¹⁵¹ Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Γ', ὁ. π., σ. 365.

¹⁵² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἀποσπάσματα Λόγων*, PG 79, 1489-1501 και Μ. ΦΩΤΙΟΥ, *Μυριόβιβλον ή Βιβλιοθήκη*, Κεφ. 276, PG 104, 245B-257C.

¹⁵³ Η προσωπική άποψη του συγγραφέα της παρούσης ΜΔΕ είναι ὅτι, τὸ πιθανότερο, τα *Ἀποσπάσματα Ὁμιλιῶν (Λόγων)* αποτελοῦν γνήσιο ἔργο του πατρός Νείλου Αγκύρας, διότι τὸ ὕφος και τὸ λεξιλόγιό του ταιριάζουν με αὐτά του ὁσίου. Για αὐτὸν τὸν λόγο υπάρχουν αρκετές παραπομπές στο ανωτέρω ἔργο.

2.1.3 Αμφιβαλλόμενα έργα του οσίου Νείλου

Τα έργα, για τα οποία υπάρχει αμφιβολία για το αν ανήκουν ή όχι στον όσιο Νείλο, είναι τα ακόλουθα:

1) *Διηγήματα Νείλου έρημίτου εἰς τὴν αναίρεσιν ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ μοναχῶν εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν Θεοδούλου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ (Narrationes de caede monachorum in monte Sinae)*¹⁵⁴.

Σύμφωνα με τον Σ. Παπαδόπουλο, πρόκειται για έργο «ἀγιολογικῆς μυθιστορίας»¹⁵⁵. Αυτό υποστηρίζουν, επίσης, τόσο ο ο Heussi όσο και ο Γ. Φλορόφσκυ, ο οποίος θεωρεί ότι τα *Διηγήματα* «δέν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ μιά τυπική Βυζαντινὴ ρωμαντικὴ νουβέλλα»¹⁵⁶. Αντίθετα, ο Ringhausen υποστήριξε, ὄχι με πειστικό τρόπο, ὅτι το έργο αυτό ανήκει στον Νείλο Αγκυρανό, διότι, κατά τη γνώμη του, έχει ομοιότητες με τα γνήσια έργα *Πρὸς Ἀγάθιον* μονάζοντα και *Υπόμνημα εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*¹⁵⁷.

Οι περισσότεροι ερευνητές θεωρούσαν τα *Διηγήματα* έργο του πέμπτου ή και μεταγενέστερου αιώνα¹⁵⁸. Στο έργο των Δ. Τσάμη και Κ. Κατσάνη *Τὸ μαρτυρολόγιο του Σινᾶ*, τα *Διηγήματα* τοποθετούνται χρονολογικά στον Ζ΄ αιώνα¹⁵⁹.

Τα *Διηγήματα* διασώζονται στην ελληνική γλώσσα, αλλά υπάρχουν και σε αραβική και γεωργιανή μετάφραση¹⁶⁰.

2) *Περὶ διδασκάλων καὶ μαθητῶν.*

Εἶναι δοκίμιο που απευθύνεται κυρίως στους ηγουμένους, τους διδασκάλους δοκίμων μοναχῶν, καθώς και στους ίδιους τους δόκιμους μοναχούς. Διασώζεται στην ελληνική γλώσσα και σε λατινική μετάφραση με όνομα συγγραφέα αυτό του Νείλου, καθώς και σε αρμενική και συριακή μετάφραση με όνομα συγγραφέα, όμως, του Ευαγρίου¹⁶¹.

3) *Έργα στη συριακή γλώσσα*¹⁶².

Πρόκειται για μια σειρά εννέα ασκητικομοναστικών έργων και δύο *Επιστολών* που διασώζονται στη συριακή γλώσσα με όνομα συγγραφέα το «Νεῖλος», χωρίς, όμως, να είναι βέβαιο ὅτι ανήκουν στον όσιο Νείλο Αγκύρας.

¹⁵⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(:), *Διηγήματα*, PG 79, 589-693 και CPG 6044. Το έργο αυτό, επειδή είναι σχεδόν σίγουρο ὅτι είναι νόθο, θα μπορούσε να κατηγοριοποιηθεί και στα νόθα έργα του οσίου Νείλου. Ωστόσο, επειδή οι περισσότεροι έγκριτοι πατρολόγοι το κατατάσσουν, ακόμη, στα αμφισβητούμενα έργα, προτιμήθηκε η ένταξη σε αυτήν την κατηγορία. Βλ. και Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Γ΄, ὁ. π., σ. 366.

¹⁵⁵ Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Γ΄, ὁ. π., σ. 366.

¹⁵⁶ Γ. ΦΛΟΡΟΦΣΚΥ, ὁ. π., σ. 295. Βλ. και C. KORNARAKIS, *The monastic life according to saint Nilus*, ὁ. π., σ. 7.

¹⁵⁷ Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Γ΄, ὁ. π., σ. 366.

¹⁵⁸ Ὁ. π.

¹⁵⁹ Δ. ΤΣΑΜΗ, Κ. ΚΑΤΣΑΝΗ, *Τὸ μαρτυρολόγιο του Σινᾶ*, Θεσσαλονίκη 1989, σσ. 256-354.

¹⁶⁰ Ὁ. π.

¹⁶¹ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ελληνική Πατρολογία*, τ. Γ΄, ὁ. π., σ. 234 και Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Γ΄, ὁ. π., σ. 366.

¹⁶² CPL 6060-8. Βλ. και Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Γ΄, ὁ. π., σσ. 366-367.

2.1.4 Νόθα έργα του οσίου Νείλου

Έργα μοναστικά και ασκητικά, πιθανότατα του Ευαγρίου Ποντικού, που αποδόθηκαν στον όσιο Νείλο¹⁶³ (η λεγόμενη και «*Νειλοευαγριανή Γραμματεία*»):

1) *Πρὸς Εὐλόγιον μοναχὸν λόγος παραινετικός· ἐν κεφ. ΛΔ´ (Tractatus ad Eulogium monachum)*¹⁶⁴.

Πρόκειται για έργο, αποτελούμενο από 34 κεφάλαια, το οποίο αναφέρεται στον πόλεμο κατά του κακού και στην προσπάθεια για κατάκτηση της τελειότητας. Στην ελληνική παράδοση το έργο αποδίδεται κυρίως στον όσιο Νείλο. Ο Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος αποδίδει στον όσιο Νείλο με τον τίτλο (σε πληθυντικό αριθμό), *τὰ πρὸς Εὐλόγιον*, συμπεριλαμβάνοντας προφανώς και τα δύο έργα προς τον Ευλόγιο (βλ. και κατωτέρω), ενώ η συριακή και η αρμενική μετάφραση φέρουν ως συγγραφέα τον Ευάγριο¹⁶⁵.

2) *Λόγος πρὸς Εὐλόγιον περὶ τὰς ἀντιζύγους τῶν ἀρετῶν κακίας (De vitiis quae opposita sunt virtutibus)*¹⁶⁶.

Πρόκειται πιθανότατα για ημιτελές έργο, απευθυνόμενο και αυτό στον Ευλόγιο. Περιέχει κατάλογο αρετῶν και κακιῶν. Η ελληνική παράδοση το αποδίδει στον όσιο Νείλο, ενώ η συριακή και η αραβική στον Ευάγριο¹⁶⁷.

3) *Περὶ προσευχῆς λόγος, εἰς κεφ. ΡΝΓ´ (De Oratione)*¹⁶⁸.

Το έργο αυτό αποτελείται από 153 μικρά κεφάλαια, στα οποία αναλύονται η αξία και η σημασία της προσευχής. Το έργο αυτό επηρέασε βαθύτατα τα μεταγενέστερα ασκητικά ανθολόγια, με κυριότερο τα *Ἀποφθέγματα Γερόντων*, το οποίο εμπεριέχει 8 λόγους του¹⁶⁹. Το έργο μνημονεύεται στο *Περὶ διαφόρων πονηρῶν λογισμῶν*¹⁷⁰ και από το γεγονός αυτό προκύπτουν δύο συμπεράσματα: α) ότι το *Περὶ Προσευχῆς* γράφτηκε πριν από το *Περὶ διαφόρων πονηρῶν λογισμῶν*, β) ότι και τα δύο έργα, πιθανότατα, ανήκουν στον ίδιο συγγραφέα. Η ελληνική παράδοση, εν συνόλω, το αποδίδει στον όσιο Νείλο, ενώ οι συριακές και

¹⁶³ Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία, Ὁ τέταρτος αἰώνας (Ἀνατολή καὶ Δύση)*, τ. Β´, έκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 1990, σσ. 698-704. Στην παρούσα ΜΔΕ υπάρχουν κάποιες παραπομπές σε νόθα έργα του οσίου Νείλου, τόσο για λόγους επιστημονικής πληρότητας όσο και για να σχηματίσει ο αναγνώστης μια εικόνα και για αυτά τα έργα. Πάντως, και τα νόθα έργα που αποδώθηκαν στον άγ. Νείλο είναι θεολογικά πολύ αξιόλογα, ενδιαφέροντα, ψυχικά ωφέλιμα και καθ' όλα ορθόδοξα.

¹⁶⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(ι), *Πρὸς Εὐλόγιον μοναχὸν λόγος παραινετικός· ἐν κεφ. ΛΔ´*, PG 79, 1093-1140. Το έργο αυτό αντικατοπτρίζει το ύφος, τον λόγο, τη δομή, τα επιχειρήματα, τη θεολογία, τη φιλοσοφία και την ηθική του συγγραφέα. Ακόμη και αν το έργο αυτό τελικά δεν το έχει συγγράψει ο ίδιος ο άγ. Νείλος, θα μπορούσε να ήταν συγγραφέας του, γιατί η διδασκαλία και η γλώσσα του ταιριάζουν με αυτά του οσίου. Δεν αποκλείεται, βέβαια, νεότερες έρευνες να το κατοχυρώσουν τελικά στον άγ. Νείλο.

¹⁶⁵ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἑλληνική Πατρολογία*, τ. Γ´, ό. π., σ. 235.

¹⁶⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(ι), *Λόγος πρὸς Εὐλόγιον. Περὶ τὰς ἀντιζύγους τῶν ἀρετῶν κακίας*, PG 79, 1140-1144.

¹⁶⁷ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, ό. π., σ. 235.

¹⁶⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(ι), *Περὶ προσευχῆς λόγος, εἰς κεφ. ΡΝΓ´*, PG 79, 1165-1200.

¹⁶⁹ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, ό. π., σ. 234.

¹⁷⁰ Ό. π.

αραβικές μεταφράσεις φέρουν ως συγγραφέα του έργου τον Ευάγριο. Όπως σχολιάζει ο Π. Χρήστου, ο I. Hausherr, με σοβαρά επιχειρήματα, προσπάθησε να αποδείξει την πατρότητα του Ευαγρίου στο έργο αυτό¹⁷¹.

4) *Περὶ τῶν ὀκτῶ πνευμάτων τῆς πονηρίας· ἐν κεφ. ΙΘ' (De octo spiritibus malitiae)*¹⁷².

Η ελληνική παράδοση, αναφορικά με την πατρότητα του έργου, είναι διχασμένη μεταξύ αγ. Νείλου και Ευαγρίου, με το μεγαλύτερο ποσοστό να είναι υπέρ του πρώτου. Πάντως, το πιθανότερο είναι ότι πρόκειται για έργο του Ευαγρίου, διότι ο λατίνος μαθητής του Ιωάννης Κασσιανός πραγματεύεται έργα με παρόμοιο περιεχόμενο, με τον αριθμό, την ονομασία και τη σειρά των λογισμών να είναι και στους δύο κοινοί¹⁷³. Προς τούτο συντείνουν και οι συριακές, αραβικές και αιθιοπικές μεταφράσεις που φέρουν ως συγγραφέα τον Ευάγριο¹⁷⁴. Ωστόσο, πολλοί έγκριτοι ξένοι και Έλληνες πατρολόγοι, θεολόγοι και ερευνητές, όπως οι Disdier, Moisescu, Quasten¹⁷⁵, E. Peterson και ο Κ. Κορναράκης το χαρακτηρίζουν ως γνήσιο έργο του οσίου Νείλου¹⁷⁶.

Και στα δύο αυτά έργα, η λίστα με τα κυριότερα πάθη αριθμούσε τα εξής οχτώ:

- 1) Γαστριμαργία
- 2) Πορνεία
- 3) Φιλαργυρία
- 4) Οργή
- 5) Λύπη
- 6) Ακηδία
- 7) Κενοδοξία
- 8) Υπερηφάνεια.

Είναι χαρακτηριστικό ότι, τους επόμενους αιώνες, τα έργα *Περὶ τῶν ὀκτῶ πνευμάτων τῆς πονηρίας* και *Περὶ τῶν ὀκτῶ τῆς κακίας λογισμῶν*, επηρέασαν όσο λίγα την χριστιανική διδασκαλία και ηθική, ιδιαίτερα της Δύσεως¹⁷⁷.

¹⁷¹ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ελληνική Πατρολογία*, τ. Γ', ό. π., σ. 234.

¹⁷² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(ι), *Περὶ τῶν ὀκτῶ πνευμάτων τῆς πονηρίας*, PG 79, 1145-1164. Ο Π. Χρήστου το τοποθετεί στη λεγόμενη «*Νεילוευαγριανή Γραμματεία*», ενώ ο Σ. Παπαδόπουλος δεν το εντάσσει σε κάποια κατηγορία (ούτε στα γνήσια, ούτε στα αμφιβαλλόμενα, αλλά ούτε και στα νόθα). Βλ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, ό. π., σ. 234. Περισσότερα για τη «*Νεילוευαγριανή Γραμματεία*» βλ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, ό. π., σσ. 211, 233-237.

¹⁷³ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, ό. π., σ. 234.

¹⁷⁴ Ο. π.

¹⁷⁵ J. QUASTEN, *Patrology*, vol. III, ό. π., σσ. 501, 503.

¹⁷⁶ C. KORNARAKIS, *The monastic life according to saint Nilus*, ό. π., σ. 152.

¹⁷⁷ Τον 6^ο αιώνα, ο Πάπας Γρηγόριος Α' (590-604) ή «Μέγας» (γνωστός στην ανατολή και ως «Διάλογος») στο έργο του *Magna Moralia*, επισημοποίησε τη λίστα με τα λεγόμενα **7 θανάσιμα αμαρτήματα**. Ονομάστηκαν «θανάσιμα», διότι, σύμφωνα με εκείνον, μπορούν να στερήσουν τη θεία χάρη και να οδηγήσουν στην απώλεια της ψυχής του ανθρώπου, εκτός αν συγχωρεθούν με την εξομολόγηση. Μείωσε τα οκτώ αμαρτήματα σε επτά, ενώνοντας την κενοδοξία με την υπερηφάνεια, σχηματίζοντας το αμάρτημα της αλαζονείας, καθώς και την ακηδία με τη λύπη, σχηματίζοντας το αμάρτημα της οκνηρίας. Η γαστριμαργία μετονομάστηκε σε λαιμαργία, η πορνεία σε λαγνεία, η φιλαργυρία σε απληστία και πρόσθεσε τη ζηλοφθονία. Ο αριθμός «7» προέκυψε από τα επτά δαιμόνια που έδωσε ο Ιησούς από τη Μαρία Μαγδαληνή, όπως αναφέρεται στα *Ευαγγέλια* του Λουκά (Λκ. 8, 2) και του Μάρκου (Μάρκ. 16, 9). Εσφαλμένα θεωρήθηκε από τον Πάπα Γρηγόριο Α' ότι αυτά τα δαιμόνια προέρχονταν από την πορνεία, ενώ αντίθετα κατά τους Πατέρες της Εκκλησίας, πρόκειται για τα πάθη της ψυχής

5) *Περὶ τῶν ὀκτῶ τῆς κακίας λογισμῶν (De octo vitiosis cogitationibus)*¹⁷⁸.

Το ἔργο αὐτὸ εἶναι συγγενικὸ θεματολογικὰ καὶ ἀπὸ ἀποψη ὕφους με τὸ *Περὶ τῶν ὀκτῶ πνευμάτων τῆς πονηρίας*, ὁπότε τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι τὰ δύο αὐτὰ ἔργα γράφτηκαν ἀπὸ τὸν ἴδιο συγγραφέα¹⁷⁹. Επιπλέον, σύμφωνα με τὸν Π. Χρήστου, φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ μεταγενέστερο συμπλήρωμα ἔργων τοῦ Εὐαγρίου

που ἀντιτίθενται στὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ὁ Πάπας Γρηγόριος Α΄, λοιπόν, κατέταξε τὰ αμαρτήματα ἀνάλογα με τὴ σοβαρότητά τους. Χειρότερο θεωροῦσε τὴν ἀλαζονεία, τὴν ὁποία ὀριζε ὡς τὴ ρίζα ὅλων τῶν κακῶν. Ἀκολουθοῦσε ἡ ζηλοφθονία, ἡ ὀργή, ἡ σκνηρία, ἡ ἀπληστία, ἡ λαιμαργία καὶ τέλος, ἡ λαγνεία. Κάθε ἓνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ αμαρτήματα ἐκπροσωπεῖται καὶ ἀπὸ ἓνα δαίμονα. Τὰ ἐπτά αὐτὰ θανάσιμα αμαρτήματα εἶναι τὰ ἀκόλουθα (ἐντὸς παρενθέσεως παρατίθεται ἡ λατινικὴ καὶ ἡ ἀγγλικὴ τους ονομασία):

Αλαζονεία (λατ. *superbia*, ἀγγλ. *pride*): ὑπεροψία, τὸ νὰ θεωρεῖ κανεὶς τὸν εαυτὸ τοῦ ἀνώτερο τῶν ἄλλων. Ὁ δαίμονας ποὺ τὴν ἐκπροσωπεῖ, κατὰ τὸν Πάπα Γρηγόριο Α΄, εἶναι ὁ Ἀζαζέλ (λατ. *Azazel*).

Ζηλοφθονία (λατ. *Invidia*, ἀγγλ. *envy*): ὅταν κάποιος ἐνοχλεῖται με τὴν ἐπιτυχία τῶν ἄλλων. Κατὰ τὸν Γρηγόριο Α΄, ὁ δαίμονας τῆς ζηλοφθονίας εἶναι ὁ Λεβιάθαν (λατ. *Leviathan*).

Ὀργή (λατ. *ira*, ἀγγλ. *anger*): θυμὸς, μνησικακία, ἐπιθετικὴ καὶ ἐκδικητικὴ συμπεριφορὰ. Δαίμονάς τῆς εἶναι ὁ Σατανὰς ἢ Ἄμων (λατ. *Satan* ἢ *Amon*).

Ὀκνηρία (λατ. *acedia*, ἀγγλ. *sloth*): φυγοπονία, τεμπελιά. Δαίμονας τῆς ὀκνηρίας εἶναι ὁ Βηλφεγὼρ (λατ. *Belphegor*).

Ἀπληστία (λατ. *avaritia*, ἀγγλ. *greed*): πλεονεξία. Δαίμονάς τῆς ὁ Μάμμωνας (λατ. *Mammon*).

Λαιμαργία (λατ. *gula*, ἀγγλ. *gluttony*): βουλιμία, γαστριμαργία, ἡ ἀκόρεστη ἐπιθυμία γιὰ λήψη τροφῆς. Δαίμονας ποὺ τὴν ἐκπροσωπεῖ ὁ Βελζεβούλ (λατ. *Beelzebub*).

Λαγνεία (λατ. *lussuria*, ἀγγλ. *lust*): φιληδονία, ἀκόρεστη σεξουαλικὴ ἐπιθυμία. Δαίμονάς τῆς ὁ Ἀσμοδαῖος (λατ. *Asmodeus*).

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ἡ ἀλαζονεία θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Πάπα Γρηγόριο Α΄ ὡς ἡ μητέρα ὅλων τῶν αμαρτιῶν.

Τὰ ἐπτά θανάσιμα αμαρτήματα ἐπηρέασαν σημαντικὰ τὴν τέχνη, κυρίως τῆς Δύσεως. Τὸν 14^ο αἰῶνα, ὁ Ἰταλὸς ποιητὴς Δάντης Ἀλγκέρι (Dante Alighieri, 1265 – 1321) περιέγραψε στὸ ἔργο τοῦ *Θεία Κωμωδία* τὴν κόλαση, ὅπου κάθε ἀμαρτία τιμωροῦταν διαφορετικὰ. Ἐπίσης, οἱ χαρακτήρες τοῦ Ἀγγλοῦ συγγραφέα, ποιητὴ καὶ φιλοσόφου Τζέφρι Τσόσερ (Geoffrey Chaucer, ~1340 – 1400) στὶς *Ἱστορίες τοῦ Κάντερμπουρι*, ποὺ ἔγραψε τὸν 14^ο αἰῶνα, συμβόλιζαν καὶ ἓνα διαφορετικὸ ἀμαρτήμα. Μία ἀπὸ τὶς γνωστότερες ἀπεικονίσεις τῆς κόλασης καὶ τῶν αμαρτημάτων ἔδωσε ὁ σπουδαῖος Ολλανδὸς ζωγράφος Ἱερώνυμος Μπος (Hieronymus Bosch, 1450 – 1516) στὸν πίνακά τοῦ *Τὰ Ἐπτά Θανάσιμα Αμαρτήματα* (βλ. Παράρτημα 4^ο, εἰκ. 7^η καὶ 8^η) καὶ *Ὁ Κήπος τῶν Ἐπίγειων Απολαύσεων* (βλ. Παράρτημα 4^ο, εἰκ. 9^η). Τὸν 16^ο αἰῶνα, τὰ 7 θανάσιμα αμαρτήματα ἐμφανίζονται στὸ ἔργο *Ἡ τραγικὴ ἱστορία τοῦ δόκτορα Φάουστο* τοῦ Ἀγγλοῦ συγγραφέα Κρίστοφερ Μάρλοου (Christopher Marlowe, 1564 – 1593), ὅπου ὁ κεντρικὸς ἥρωας κάνει συμφωνία με τὸν διάβολο. Στὴ σύγχρονη ἐποχὴ, τὰ 7 θανάσιμα αμαρτήματα ἐνέπνευσαν τὸ θέμα γιὰ τὴν ὅπερα – μπαλέτο *Τὰ Ἐπτά Θανάσιμα Αμαρτήματα* (γερμ.: *Die sieben Todsünden*) τοῦ συνθέτη Κουρτ Βάιλ (Kurt Julian Weil, 1900 – 1950), σὲ συνεργασία με τὸν Μπέρτολτ Μπρεχτ (Berthold Brecht, 1898 – 1956), καθὼς καὶ τὸ ἀστυνομικὸ θρίλερ *Seven* (1995). Βλ. χαρακτηρ. Ρ. Α. TICKLE, 1: *Ἀπληστία. Τὰ ἐπτά θανάσιμα αμαρτήματα* (Τίτλ. πρωτ.: *Greed: The Seven Deadly Sins*), (Μτφρ. Ε. ΜΠΕΛΣΗ), ἐκδ. "Νεφέλη", Αθήνα 2005· S. BLACKBURN, 2: *Λαγνεία. Τὰ ἐπτά θανάσιμα αμαρτήματα* (Τίτλ. πρωτ.: *Lust: The Seven Deadly Sins*), (Μτφρ. ΡΙΣΣΑΚΗ Δ.), ἐκδ. "Νεφέλη", Αθήνα 2005· R. THURMAN, 3: *Ὀργή. Τὰ ἐπτά θανάσιμα αμαρτήματα* (Τίτλ. πρωτ.: *Anger: The Seven Deadly Sins*), (Μτφρ. Α. ΣΑΜΑΡΤΖΗΣ), ἐκδ. "Νεφέλη", Αθήνα 2005· J. EPSTEIN, 4: *Φθόνος. Τὰ ἐπτά θανάσιμα αμαρτήματα* (Τίτλ. πρωτ.: *Envy: The Seven Deadly Sins*), (Μτφρ. Ε. ΠΑΝΑΓΟΥ), ἐκδ. "Νεφέλη", Αθήνα 2005· F. PROSE, 5: *Λαιμαργία. Τὰ ἐπτά θανάσιμα αμαρτήματα* (Τίτλ. πρωτ.: *Gluttony: The Seven Deadly Sins*), (Μτφρ. Ε. ΜΑΡΩΝΙΤΗ), ἐκδ. "Νεφέλη", Αθήνα 2006· Μ. Ε. DYSON, 6: *Αλαζονεία. Τὰ ἐπτά θανάσιμα αμαρτήματα* (Τίτλ. πρωτ.: *Pride: The Seven Deadly Sins*), (Μτφρ. ΡΙΣΣΑΚΗ Δ.), ἐκδ. "Νεφέλη", Αθήνα 2007 καὶ W. WASSERSTEIN, 7: *Ὀκνηρία. Τὰ ἐπτά θανάσιμα αμαρτήματα* (Τίτλ. πρωτ.: *Sloth: The Seven Deadly Sins*), (Μτφρ. Ε. ΠΑΝΑΓΟΥ), ἐκδ. "Νεφέλη", Αθήνα 2006.

¹⁷⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(ς), *Περὶ τῶν ὀκτῶ τῆς κακίας λογισμῶν*, PG 79, 1436-1492.

¹⁷⁹ Ὁ J. Quasten χαρακτηρίζει καὶ αὐτὸς τὸ *Περὶ τῶν ὀκτῶ τῆς κακίας λογισμῶν* ὡς νόθο ἔργο τοῦ οσίου Νείλου, ὡστόσο διαφοροποιεῖται στὸ ὅτι θεωρεῖ τὸ *Περὶ τῶν ὀκτῶ πνευμάτων τῆς πονηρίας* (ὅπως εἶδαμε προηγουμένως) ὡς γνήσιο ἔργο τοῦ Νείλου. Τὴν κοινὴ θεματολογία τῶν δύο ἔργων τὴν ἀποδίδει κυρίως στὸ γεγονός ὅτι οἱ «ὀκτὶ κύριες (κεφαλαιώδεις) αμαρτίες» ἦταν ἓνα πολὺ δημοφιλὲς θέμα στους μοναστικούς κύκλους τοῦ 4^{ου} αἰῶνα. Βλ. J. QUASTEN, *Patrology*, vol. III, ὁ. π., σ. 501.

ή/και του Ιωάννη Κασσιανού¹⁸⁰. Διασώζεται μόνο στην ελληνική γλώσσα και φέρει ως όνομα συγγραφέα αυτό του οσίου Νείλου¹⁸¹.

6) *Περὶ διαφορῶν πονηρῶν λογισμῶν· κεφάλαια ΚΖ΄ (De diversis malignis cogitationibus).*

Σε αυτήν την πραγματεία παρουσιάζονται, σε 27 κεφάλαια, οι ενέργειες των δαιμόνων εναντίον της ανθρώπινης ψυχής. Για αυτό το έργο η ελληνική παράδοση δεν είναι ενιαία ως προς την πατρότητά του: η *PG* το αποδίδει στον Νείλο¹⁸², ενώ η *Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν* στον Ευάγριο¹⁸³. Η συριακή μετάφραση, πάντως, το αποδίδει στον Ευάγριο¹⁸⁴.

7) *Παραινέσεις πρὸς μοναχοὺς (Institutio ad monachos)*¹⁸⁵.

Πρόκειται για σύντομο παραινετικό έργο. Η ελληνική παράδοση το αποδίδει στον όσιο Νείλο, ενώ η συριακή και η αραβική στον Ευάγριο Ποντικό¹⁸⁶.

8) *Περὶ ἀρετῶν κεφάλαια ΚΔ΄.*

Είναι ένα σχετικά σύντομο έργο που πραγματεύεται τις αρετές και αποτελείται από 24 κεφάλαια. Η *SCh* το αποδίδει στον Ευάγριο¹⁸⁷.

9) *Κεφάλαια ψυχοφελῆ περὶ διαφορῶν γνωμῶν...*

Και αυτό το έργο η *SCh* το αποδίδει στον Ευάγριο¹⁸⁸.

Έργα άλλων συγγραφέων που φέρουν ως συγγραφέα τον όσιο Νείλο:

1) *Γινῶμαι ἀπάγουσαι τῶν φθαρτῶν καὶ κολλῶσαι τοῖς ἀφθάρτοις τὸν ἄνθρωπον· εἰς κεφάλαια 4Θ΄(99) (Sententiae abducentes hominem a corruptibilibus, et Incorruptibilibus unientes)*¹⁸⁹.

Πρόκειται για σύντομο έργο αποτελούμενο από 99 παραινήσεις.

2) *Κεφάλαια ἢ παραινήσεις (Capita paraenetica)*¹⁹⁰.

¹⁸⁰ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ελληνική Πατρολογία*, τ. Γ΄, ό. π., σ. 234.

¹⁸¹ Ό. π.

¹⁸² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;), *Περὶ διαφορῶν πονηρῶν λογισμῶν· κεφάλαια ΚΖ΄*, PG 79, 1200-1233.

¹⁸³ *ΦΙΛΟΚΑΛΙΑ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΝΗΠΤΙΚΩΝ*, (Μτφρ. Α. Γ. ΓΑΛΙΤΗ, εισ. – σχ. ΘΕΟΚΛΗΤΟΥ ΜΟΝ. ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΗ), τ. 1^{ος}, έκδ. «ΤΟ ΠΕΡΙΒΟΛΙ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ», Θεσσαλονίκη 1998⁵, σσ. 73-86.

¹⁸⁴ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, ό. π., σσ. 234-235.

¹⁸⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;), *Παραινέσεις πρὸς μοναχοὺς*, PG 79, 1236-1240.

¹⁸⁶ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, ό. π., σ. 235.

¹⁸⁷ EVAGRE LE PONTIQUE, *Traité pratique ou le Moine*, A. – C. GUILLAUMONT, Sch 170, σσ. 221-223.

¹⁸⁸ Ό. π., Sch 170, σσ. 276 κ.ε.

¹⁸⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;), *Γινῶμαι ἀπάγουσαι τῶν φθαρτῶν καὶ κολλῶσαι τοῖς ἀφθάρτοις τὸν ἄνθρωπον· εἰς κεφάλαια 4Θ΄*, PG 79, 1240-1249.

¹⁹⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;), *Κεφάλαια ἢ παραινήσεις*, PG 79, 1249-1264.

Αποτελείται από 139 παραινέσεις και στο τέλος από κάποιους σύντομους μακαρισμούς.

3) Λόγος άσκητικός καὶ πολυμερής, ἐν ᾧ νουθεσίαι πνευματικά. Ἐν κεφ. Δ΄ (Tractatus moralis et multifarius – Spuria)¹⁹¹.

Πρόκειται για σύντομο κήρυγμα με πνευματικές νουθεσίες και συμβουλές, απευθυνόμενο κυρίως σε ασκητές μοναχούς.

4) Ἐπικτήτου ἐγχειρίδιον [Epicteti enchiridion (manuale)]¹⁹².

Γράφτηκε σε μεταγενέστερη εποχή από αυτήν του οσίου Νείλου, κατά μίμηση και αντιγραφή του Ἐγχειριδίου του Επικτήτου¹⁹³. Σύμφωνα με τον Σ. Παπαδόπουλο, πρόκειται για «προσπάθεια ἐκχριστιανισμοῦ τοῦ κειμένου τοῦ Ἐπικτήτου»¹⁹⁴.

5) Διήγησις περὶ Πάχων πόλεμον (Narratio de Pachon patiente bellum meretricium).

Στον υπότιτλο της PG το έργο Διήγησις περὶ Πάχων πόλεμον αναφέρεται ως πιθανό έργο του Ευαγρίου¹⁹⁵. Πρόκειται για διήγηση σε α΄ πρόσωπο σχετικά με τον νικηφόρο πόλεμο ενός 70ετή μοναχού με το όνομα Πάχων (ή Παχών κατά τον Παλλαδίον) προς τον δαίμονα του σαρκικού πάθους. Το σύντομο αυτό έργο, πάντως, αποτελεί απόσπασμα από τη Λαυσαϊκή Ἱστορία του Παλλαδίου (364 – 431)¹⁹⁶.

6) Λόγος καὶ Ἐπιστολή.

Ο Λόγος διασώζεται μόνο στα αραβικά, ενώ η Ἐπιστολή στη συριακή και την αραβική γλώσσα¹⁹⁷.

7) Παράδεισος.

Πρόκειται για πολύ μεταγενέστερο έργο από την εποχή του οσίου Νείλου, το οποίο ανήκει στον βυζαντινό ποιητή και λόγιο Ιωάννη Γεωμέτρη (10^{ος} αι.)¹⁹⁸.

¹⁹¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;), Λόγος άσκητικός καὶ πολυμερής, ἐν ᾧ νουθεσίαι πνευματικά. Ἐν κεφ. Δ΄, PG 79, 1280-1285.

¹⁹² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;), Ἐπικτήτου ἐγχειρίδιον, PG 79, 1285-1312. Στο έργο Κλεῖς Πατρολογίας του Δωροθέου Σχολάριου το ανωτέρω σύγγραμμα τιτλοφορείται ως: Ἐγχειρίδιον χριστιανικόν, ὃ κατὰ μίμησιν τοῦ Ἐπικτήτου ἐγράφη. Ἐν κεφ. ΟΓ΄· βλ. ΔΩΡΟΘΕΟΥ ΣΧΟΛΑΡΙΟΥ, Κλεῖς Πατρολογίας, ἐν Ἀθήναις 1879, σ. 316.

¹⁹³ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, Ἑλληνική Πατρολογία, τ. Γ΄, ό. π., σ. 233.

¹⁹⁴ Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Πατρολογία, τ. Γ΄, ό. π., σ. 367.

¹⁹⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;), Διήγησις περὶ Πάχων πόλεμον, PG 79, 1312-1316.

¹⁹⁶ ΠΑΛΛΑΔΙΟΥ, Λαυσαϊκή Ἱστορία, Περί Παχών, Κεφ. ΚΘ΄, PG 34, 1084B-1089C. Βλ. και Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, ό. π., σ. 233. Στη διήγηση του Παλλαδίου αναφέρεται ως διδάσκαλος του Παχόντος ο Ευάγριος, ενώ στο Διήγησις περὶ Πάχων πόλεμον ως διδάσκαλός του αναφέρεται ο Ευλόγιος. Βλ. αντίστοιχα ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;), Διήγησις περὶ Πάχων πόλεμον, PG 79, 1313A και ΠΑΛΛΑΔΙΟΥ, Λαυσαϊκή Ἱστορία, Περί Παχών, Κεφ. ΚΘ΄, PG 34, 1084B.

¹⁹⁷ CPG 6075-6084 .

¹⁹⁸ ΙΩΑΝΝΟΥ ΓΕΩΜΕΤΡΟΥ, Ἐπιγράμματα τετράστιχα 4Θ΄, ᾧν ἡ ἐπιγραφή παράδεισος, PG 106, 868-889. Βλ. και Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, ό. π., σ. 233.

8) *Μαρτύριον Θεοδότου Ἀγκυρανοῦ*¹⁹⁹.

Ο συγγραφέας αναφέρεται στο μαρτύριο του αγ. Θεοδότου εξ Ἀγκυρας της Γαλατίας από τον ἑπαρχο της περιοχής Θεότεκνο που ἔλαβε χώρα περί το ἔτος 304.

2.1.5 Απολεσθέντα ἔργα του οσίου Νείλου

Ἔργα τα οποία γνωρίζουμε ὅτι συνέγραψε ο ὁσιος Νείλος, ἀλλὰ δεν ἔχουν διασωθεῖ:

1) *Περὶ κατανύξεως*.

Για το βιβλίο *Περὶ κατανύξεως* γνωρίζουμε ἀπὸ ἀναφορά του ἰδίου του οσίου Νείλου σε ἐπιστολή του πρὸς τον διάκονο Πολυχρόνιο²⁰⁰.

2) *Πρὸς Εὐκάρπιον μοναχόν*.

Γνωρίζουμε την ὑπαρξη του ἔργου *Πρὸς Εὐκάρπιον μοναχόν* ἀπὸ ἀπόσπασμα στην *Ἑρώτηση Γ΄* του Ἀναστασίου Σιναΐτου²⁰¹.

3) *Πρὸς Ἑλληνας*.

Το ἔργο αὐτό μάς εἶναι γνωστό ἀπὸ την *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* του Νικηφόρου Καλλιῥτου Ξανθόπουλου²⁰².

¹⁹⁹ P. FRANCI DE' CAVALIERI, *I Martirii di s. Teodato*, ST 6, Roma 1901 και BHG 1782.

²⁰⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαὶ, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 11, Πολυχρονίῳ Διακόνῳ*, PG 79, 373A: «... **βιβλίον ὁλόκληρον περὶ κατανύξεως** συντάξας ἀπέσταλκα ὑμῖν... ».

²⁰¹ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΣΙΝΑΪΤΟΥ, *Ἑρώτησις Γ΄, Νείλου ἐκ τοῦ πρὸς Εὐκάρπιον μοναχόν*, PG 89, 357BC.

²⁰² ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΑΛΛΙΣΤΟΥ ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Βιβλίον ΙΔ΄, Κεφ. 54*, PG 146, 1256B: «... **πρὸς Ἑλληνας** ἐπιγράφει... ».

ΜΕΡΟΣ Β΄
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ: Η ΨΥΧΗ ΚΑΙ ΤΟ ΣΩΜΑ ΤΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: Η ΨΥΧΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

1.1 Η έννοια της ψυχής²⁰³

Για το τι είναι ψυχή έχουν δοθεί διαχρονικά πολλοί ορισμοί. Οι ορισμοί αυτοί εξαρτώνται κυρίως από το ποιος, πού, πότε και γιατί τους διατυπώνει. Έτσι, ο ορισμός της ψυχής είναι ανάλογος με το αν αυτός που την ορίζει είναι φιλόσοφος, τι είδους φιλόσοφος (Πυθαγόρειος, Πλατωνιστής, Ελεάτης, Κυνικός κτλ.), αν είναι ένθεος ή άθεος, αν είναι ένθεος ή θρησκευόμενος σε ποια θρησκεία ανήκει, αν είναι Πατέρας της Εκκλησίας, εκκλησιαστικός συγγραφέας, θεολόγος, επιστήμονας και ούτω καθεξής.

Το Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας ορίζει την ψυχή ως την: «*άυλη, πνευματική ουσία του ανθρώπου που θεωρείται ότι είναι αθάνατη· (γενικότ.) Η άυλη και άφθαρτη ουσία κάθε όντος*»²⁰⁴. Ένας άλλος ορισμός αναφέρει χαρακτηριστικά για την ψυχή (θεολ.): «*το άυλο στοιχείο του ανθρώπου που, ύστερα από το θάνατο του σώματος, αποκτά αυτόνομη ύπαρξη*»²⁰⁵.

Στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία, η ψυχή είναι έννοια που σημαίνει την πνοή που διαπνέει τα πάντα. Άλλωστε, η λέξη «ψυχή» προέρχεται από το ρήμα «ψύχω» που σημαίνει «πνέω», «φυσώ»²⁰⁶. Ως ψυχή κατά τον Ίωνα φιλόσοφο Αναξιμένη νοείται ο πυκνωμένος και συγκροτημένος αέρας στην κατάσταση της «ψύξεως», εξ ου και ο όρος «ψυχή»²⁰⁷. Στην ιωνική παράδοση, γενικότερα, η ψυχή είναι ζωή και γίνεται κατανοητή ως αέρας ή πνοή²⁰⁸. Στην πρώιμη αρχαιοελληνική φιλοσοφία της φύσης, η ψυχή ορίζεται με βάση τον υλοζωισμό (ή υλοζωικό παμψυχισμό), διότι, κατά αυτόν, η ψυχή εμψυχώνει καθολικά τον κόσμο²⁰⁹.

²⁰³ Επειδή στην παρούσα ΜΔΕ πραγματευόμαστε τα πάθη και τις αρετές που αφορούν την ψυχή και το σώμα και επειδή γίνεται λόγος για την θεραπεία των παθών κατά τον όσιο Νείλο (και την ορθόδοξη παράδοση γενικότερα), κρίθηκε σκόπιμο να γίνει πλήρης αναφορά στην ανθρωπολογία του πατρός Νεΐλου, προκειμένου οι έννοιες των παθών, η θεραπεία αυτών, η απάθεια και οι αρετές να καταστούν όσο το δυνατόν πιο κατανοητές και εύληπτες από τον αναγνώστη του παρόντος έργου.

²⁰⁴ Α. σ., «Ψυχή», *Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*, τ. 7^{ος}, εκδ. Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη – ΤΟ ΒΗΜΑ, επαυξημένη και βελτιωμένη, Αθήνα 2016², σ. 360.

²⁰⁵ Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα, ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 21/01/2017. Ηλ. διεύθυνση:

http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/search.html?lq=ψυχή&sin=all.

²⁰⁶ Επιπλέον σημαίνει και «ψυχραίνω», «δροσίζω», «στεγνώνω», «αερίζω»· βλ. σχετ. Σ. Α. ΠΑΤΑΚΗ, Ν. Ε. ΤΖΙΡΑΚΗ, «ψύχω», *Λεξικό Ρημάτων Αρχαίας Ελληνικής, Όμαλῶν καὶ Ἀνωμάτων*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 2013, σ. 494.

²⁰⁷ Ε. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, *Σχέσεις ψυχής και σώματος στην αρχαιοελληνική σκέψη*, ημ/νία δημοσίευσης: 03/11/2014, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 22/01/2017. Ηλ/νική διεύθυνση:

<https://www.pemptousia.gr/2014/11/schisis-psichis-ke-somatos-stin-archeoelliniki-skepsi/>.

²⁰⁸ Το ενδιαφέρον εδώ εστιάζεται στις βιολογικές λειτουργίες της ψυχής· βλ. Ε. ΞΥΔΙΑ, «Ψυχή (1)», *Φιλοσοφικό Κοινωνιολογικό Λεξικό*, τ. Ε', εκδ. Κ. Καπόπουλος, Αθήνα 1995, σ. 280.

²⁰⁹ Επίσης, σε πολλούς φιλοσόφους, όπως στον Αναξιμένη, Ηράκλειτο και Διογένη Απολλωνιάτη, ο όρος «ψυχή» συνδέεται με τη έννοια της παγκόσμιας ψυχής· βλ. ΕΥΤ. ΞΥΔΙΑ, «Ψυχή (1)», *Φιλοσοφικό Κοινωνιολογικό Λεξικό*, τ. Ε', ό. π., σ. 280.

Αναφορικά με τους Πατέρες της Εκκλησίας, οι πλείστοι εξ αυτών έχουν ασχοληθεί διεξοδικά με το ζήτημα της ψυχής και έχουν δώσει διάφορους ορισμούς για το τι είναι ψυχή. Για παράδειγμα ο άγ. Γρηγόριος Νύσσης δίνει τον εξής ορισμό της ψυχής: «*ψυχή ἐστὶν οὐσία γεννητή, οὐσία ζῶσα, νοερά, σώματι ὀργανικῶ καὶ αἰσθητικῶ δύναμιν ζωτικὴν καὶ τῶν αἰσθητῶν ἀντιληπτικὴν δι' ἑαυτῆς ἐνιοῦσα, ἕως ἂν ἡ δεκτικὴ τούτων συνέστηκε φύσις*»²¹⁰.

Ο άγ. Ιωάννης ο Δαμασκηνός αναφέρει ότι: «*Ψυχή τοίνυν ἐστὶν οὐσία ζῶσα, ἀπλή, ἀσώματος, σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς κατ' οἰκείαν φύσιν ἀόρατος, λογικὴ τὲ καὶ νοερά, ἀσχημάτιστος, ὀργανικῶ κεχρημένη σώματι καὶ τούτῳ ζωῆς αὐξήσεως τὲ καὶ αἰσθήσεως καὶ γεννήσεως παρεκτική... αὐτεξούσιος, θελητικὴ τὲ καὶ ἐνεργητικὴ, τρεπτὴ ἤτοι ἐθελότρεπτος, ὅτι καὶ κτιστή, πάντα ταῦτα κατὰ φύσιν ἐκ τῆς τοῦ δημιουργήσαντος αὐτὴν χάριτος εἰληφυία, ἐξ ἧς καὶ τὸ εἶναι καὶ τὸ φύσει οὕτως εἶναι εἴληφεν*»²¹¹.

1.2 Ιστορική αναδρομή της έννοιας της ψυχής

Για πρώτη φορά η έννοια της ψυχής συναντάται στην ελληνική γραμματεία και συγκεκριμένα στον Όμηρο. Αργότερα, οι πρώτες θεωρίες περί ψυχής παρουσιάζονται ολοκληρωμένα στους Έλληνες φιλοσόφους και πιο συγκεκριμένα στον Πλάτωνα και στον Αριστοτέλη. Ο Πλάτωνας, επίσης, είναι ο πρώτος φιλόσοφος που παρουσίασε την θεωρία περί της τριμερούς διάκρισης της ψυχής, την οποία υιοθέτησαν μεταγενέστερα και άλλοι Έλληνες φιλόσοφοι και στη συνέχεια εκκλησιαστικοί συγγραφείς (Ωριγένης, Ευάγριος Ποντικός κ.α.) και οι Πατέρες και Άγιοι της Εκκλησίας (Καππαδόκες Πατέρες, Μάξιμος Ομολογητής, Ιωάννης Δαμασκηνός, Νικόδημος Αγιορείτης, Νεκτάριος Πενταπόλεως κ.α.).

Σε ό,τι αφορά στην Π.Δ., οι Εβδομήκοντα μεταφραστές της Π.Δ. απέδωσαν στα ελληνικά με τον όρο «ψυχή» την εβραϊκή λέξη «*nephesch*» (εβρ. נפש) που είναι ένας πολυδιάστατος όρος, αλλά που δεν ταυτίζεται (πάντοτε) σημασιολογικά και εννοιολογικά με τον ελληνικό όρο «ψυχή»²¹².

Στη συνέχεια, με την εμφάνιση και εξάπλωση του Χριστιανισμού, πολλοί εκκλησιαστικοί συγγραφείς και Πατέρες διετύπωσαν τις απόψεις τους για το ζήτημα της τριμερούς διάκρισης της ψυχής, κατανοώντας τη βαρύτητα του θέματος και την ανάγκη του ανθρώπου κάθε εποχής για αποδέσμευση από τα καθημερινά ψυχικά πάθη και την επίτευξη της ψυχικής ίασης και θεραπείας. Οι Πατέρες διατήρησαν με τη σειρά τους την πλατωνική διάκριση της ψυχής σε τρία μέρη (ή τμήματα ή δυνάμεις). Αυτά είναι: το λογιστικόν ή λογικόν (νοητικόν ή γνωστικόν ή ηγεμονικόν), το επιθυμητικόν και το θυμικόν ή θυμοειδές. Κάθε μέρος της ψυχής έχει τις αντίστοιχες

²¹⁰ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περί Ψυχῆς καὶ Ἀναστάσεως ὁ Λόγος, ὁ λεγόμενος Τὰ Μακρίνια*, PG 46, 29B.

²¹¹ ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἑκδόσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως*, Ἐκδ. ΠΟΥΡΝΑΡΑ, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 152: «*ἡ ψυχή ἐστὶν ζῶσα, ἀπλή, ἀσώματη, ἀόρατη στους σωματικούς ὀφθαλμούς, λογικὴ καὶ νοερά, ἀσχημάτιστη, ἐνῶ χρησιμοποιεῖ ὡς ὄργανο τὸ σῶμα καὶ τοῦ δίδει ζωή, αὐτεξούσια, θελητικὴ καὶ ἐνεργητικὴ, τρεπτὴ δηλαδὴ ἐθελότρεπτη, κτιστή...*».

²¹² Χ. ΓΙΑΝΝΑΡΑ, *Ἀλφαθητάρη τῆς πίστεως*, ἔκδ. Ἰκαρος, Ἀθήνα 2016¹⁵, σ. 98.

αρετές και τα αντίστοιχα πάθη. Οι αρετές της ψυχής συνδέονται μεταξύ τους και κάθε μια αρετή μπορεί να «γεννήσει» κάποια άλλη. Το ίδιο, όμως, συμβαίνει και με τα πάθη.

Με αυτόν τον τρόπο, οι μεν Έλληνες εθνικοί φιλόσοφοι πίστευαν ότι με τις αρετές των τριών μερών της ψυχής θα επιτυγχάνοταν η επίγεια ευδαιμονία, ενώ οι Πατέρες της Εκκλησίας πίστευαν ότι με αυτόν τον τρόπο θα γίνονταν εφικτή η πνευματική ανύψωση, η κοινωνία με τον Θεό και τελικά η σωτηρία της ψυχής του ανθρώπου.

1.2.1 Η έννοια της ψυχής από τον Όμηρο έως τους αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους

Στον αρχαίο ελληνικό κόσμο, ήδη από την μινωική και μυκηναϊκή περίοδο, υπάρχει η τεκμηριωμένη πίστη περί επιβίωσης του ανθρώπου και μετά θάνατον και πιο συγκεκριμένα της ψυχής του²¹³. Αυτό αποδुकνείται από το πλήθος των κτερισμάτων που έχουν βρεθεί σε ασύλητους τάφους όλης της αρχαίας εποχής και φανερώνουν την πεποίθηση των αρχαίων Ελλήνων για την ύπαρξη της μετά θάνατον ζωής.

Στην ελληνική γραμματεία η λέξη «ψυχή» πρωτοαπαντάται στον Όμηρο, από τον οποίο βεβαιώνεται η πίστη για επιβίωση της ψυχής μετά θάνατον²¹⁴. Αναλυτικότερα, η «ψυχή» παρουσιάζεται είτε ως ζωτική δύναμη είτε ως κάτι το οποίο χάνει ο πολεμιστής στη μάχη όταν σκοτωθεί και που μετά τον σωματικό θάνατό του μεταβαίνει στον Άδη (Κάτω Κόσμος). Εκεί η ψυχή ονομάζεται, επίσης, «εἶδωλον» επειδή διατηρεί τη μορφή και την προσωπικότητα του εκλιπόντος· είναι, όμως, λεπτή σαν ωχρή σκιά, δεν μπορεί κάποιος να την αγκαλιάσει και δεν έχει συνείδηση, διότι της λείπουν το αίμα και τα σπλάχνα²¹⁵. Κάποιες ψυχές έχουν την τύχη να πάνε στα Ηλύσια Πεδία, απολαμβάνοντας την αθανασία μαζί με τους θεούς²¹⁶.

Αργότερα, ο ορφισμός, ένα πολύ σημαντικό φιλοσοφικό ρεύμα του 6^{ου} και του 5^{ου} π.Χ. αι., πιστεύει ότι ο άνθρωπος προέρχεται από δύο στοιχεία ενωμένα μεταξύ τους: την ψυχή που είναι θεϊκή, αθάνατη και προερχόμενη εκ του Διονύσου και το σώμα που είναι υλικό και θνητό και προήλθε από τις στάχτες των Τιτάνων²¹⁷. Κατά τον θάνατο του σώματος, απελευθερώνεται από το γήινο σώμα το θεϊκό στοιχείο, δηλαδή η ψυχή, για να επιστρέψει στη θεότητα²¹⁸. Η «φυλάκιση» της ψυχής στο σώμα συνεχίζει να υφίσταται για μακρό χρονικό διάστημα, διότι η ψυχή είναι καταδικασμένη να διέρχεται

²¹³ Μ. Χ. ΓΚΗΤΑΚΟΥ, «Ψυχή (Εξωβιβλικά Θρησκευματα)», *ΘΗΕ* 12 (1968) 505.

²¹⁴ Κάποιοι υποστηρίζουν ότι η ομηρική άποψη για τη μετά θάνατον ζωή φαίνεται να προέρχεται ή να επηρεάστηκε από τους μύθους της Μεσοποταμίας· βλ. Δ. ΠΑΠΑΔΗ, «Περί ψυχής. Προβληματική της έννοιας της ψυχής στον Όμηρο», *Εποπτεία* 92 (1984), 687-692.

²¹⁵ Μ. Χ. ΓΚΗΤΑΚΟΥ, *ό. π.*, στ. 506.

²¹⁶ ΟΜΗΡΟΥ, *Οδύσσεια*, Δ', στίχ. 556. Πολλές ομηρικές απόψεις περί ψυχής διατηρήθηκαν στη λαϊκή παράδοση των Ελλήνων επί πολλούς αιώνες, ακόμη και μετά Χριστόν, αν και εμφανίζονται διαφορές στις αντιλήψεις από τόπο σε τόπο και από εποχή σε εποχή. Βλ. Ι. ΛΑΜΨΑ, «Ψυχή», *Λεξικό του Αρχαίου Κόσμου*, τ. Δ', εκδ. Δομή, Αθήνα χ. χ., σ. 857. Φυσικά, στα έργα του Ομήρου, *Ιλιάδα* και *Οδύσσεια*, δεν υπάρχει οποιαδήποτε νύξη ή αναφορά για τριμερή διάκριση της ψυχής, η οποία λαμβάνει χώρα από τον Πλάτωνα και εξής.

²¹⁷ Μ. Χ. ΓΚΗΤΑΚΟΥ, *ό. π.*, στ. 507.

²¹⁸ *Ο. π.*

σε διάφορα σώματα έως ότου εξαγνιστεί πλήρως (θεωρία της μετενσάρκωσης)²¹⁹. Η φιλοσοφική θεώρηση του ορφισμού, ειδικά περί ψυχής, επηρέασε καθοριστικά τόσο τους Πυθαγορείους όσο και τον πλατωνισμό²²⁰.

Στη θεώρηση περί ψυχής («ψυχολογία») των Πυθαγορείων (όπως άλλωστε και των Ορφικών) η ψυχή θεωρείται ύπαρξη θεϊκής προέλευσης και αθάνατη και για αυτό ήταν θαυμαστή και υπερκόσμια. Η ψυχή (και) για τους Πυθαγορείους είναι «ενταφιασμένη» και φυλακισμένη στο σώμα²²¹, το οποίο έχει κακή φύση. Κάθε άνθρωπος έχει καθήκον να τιθασεύει το σώμα του και να ενισχύει την ψυχή του. Επιπλέον, και σε αυτό το φιλοσοφικό ρεύμα, η ψυχή συνδέεται με την έννοια της μετεμψύχωσης²²². Ο Πυθαγόρειος φιλόσοφος Φιλόλαος ο Κροτωνιάτης (470 π.Χ. – 385 π.Χ.) θεωρεί την αρμονία ως το κυριότερο συστατικό της ψυχής, η οποία, για αυτό, δεν μπορεί να αποτελείται από σωματικά στοιχεία²²³.

Στον Ηράκλειτο (535 π.Χ. – 475 π.Χ.) η ψυχή είναι το υποκείμενο των συνειδησιακών φαινομένων²²⁴ και ο φορέας των ηθικών ιδιοτήτων της, ενώ συγχρόνως ταυτίζεται με τον αέρα²²⁵. Ο φιλόσοφος πίστευε ότι: «στο απεριόριστο εύρος του φυσικού κόσμου αντιστοιχεί η άβυσσος της εσωτερικότητας της ψυχής»²²⁶ και για αυτό έλεγε: «όσο και να βαδίσεις, δεν πρόκειται ποτέ να βρεις τα όρια της ψυχής, όποιον δρόμο κι αν διαβείς: τόσο βαθύ είναι το νόημά της»²²⁷.

Στη συνέχεια, ο Δημόκριτος (460 π.Χ. – 370 π.Χ.) θεωρούσε ότι η ψυχή είναι δομημένη από λεπτά, λεία και σφαιρικά άτομα της φωτιάς, που το σώμα εισπνέει από τον αέρα (υλιστική θεώρηση της ψυχής), και ότι, για αυτό τον λόγο, συνιστά κινητήρια δύναμη²²⁸.

Ο Σωκράτης (470/469 π.Χ. – 399 π.Χ.) απέδωσε στην ψυχή έναν ηθικό και προσωπικό χαρακτήρα²²⁹. Ο μεγάλος φιλόσοφος θεωρούσε ότι η ψυχή έχει θείες καταβολές, για αυτό και ο άνθρωπος έχει αυτονομία²³⁰. Επίσης, πίστευε στη διαρχία αισθητού και ιδεατού²³¹.

²¹⁹ Μ. Χ. ΓΚΗΤΑΚΟΥ, «Ψυχή (Εξωβιβλικά Ὁρησκεύματα)», *ΘΗΕ* 12 (1968) 507.

²²⁰ Ὁ. π.

²²¹ Η άποψη αυτή απετέλεσε αργότερα και πλατωνική θεώρηση.

²²² Ε. ΞΥΔΙΑ, «Ψυχή (1)», *Φιλοσοφικό Κοινωνιολογικό Λεξικό*, τ. Ε', ό. π., σ. 280.

²²³ Κ. Γ. ΝΙΑΡΧΟΥ, *Ὁ Πρόκλος περί ψυχῆς καί ἡ κριτική τοῦ Μεθώνης Νικολάου, Μέθεξις, Μελέτες Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς καί Βυζαντινῆς Φιλοσοφίας*, τ. 4, έκδ. Καρδαμίτσα, Ἀθήναι 1991, σ. 13.

²²⁴ Για τον Ηράκλειτο η ψυχή ήταν το απέραντο βάθος της συνείδησης· βλ. U. ECO, R. FEDRIGA, *Η Ιστορία της Φιλοσοφίας με επιστημονική επιμέλεια Umberto Eco και Riccardo Fedriga (Τίτλος Πρωτοτύπου: Storia della Filosofia a cura di Umberto Eco e Riccardo Fedriga)*, (Μτφρ. Ε. ΤΟΥΛΟΥΠΗ – Β. ΠΑΤΙΚΑ, Επιμ. Ι. ΦΙΛΙΠΠΟΥ), έκδ. Ελληνικά Γραμμάτα – Πεδίο – ΑΛΤΕΡ ΕΓΚΟ Α.Ε. – ΤΟ ΒΗΜΑ, τ. 9, Αθήνα 2018, σ. 51.

²²⁵ Ε. ΞΥΔΙΑ, «Ψυχή (1)», *Φιλοσοφικό Κοινωνιολογικό Λεξικό*, τ. Ε', ό. π., σ. 280.

²²⁶ U. ECO, R. FEDRIGA, *Η Ιστορία της Φιλοσοφίας με επιστημονική επιμέλεια Umberto Eco και Riccardo Fedriga*, ό. π., σ. 51.

²²⁷ Ὁ. π.

²²⁸ Ε. ΞΥΔΙΑ, ό. π., σ. 280.

²²⁹ Ὁ. π.

²³⁰ Ε. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, *Σχέσεις ψυχής και σώματος στην αρχαιοελληνική σκέψη*, ημ/νία δημοσίευσης: 03/11/2014, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 22/01/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: <https://www.pemptousia.gr/2014/11/schesis-psichis-ke-somatos-stin-archeoelliniki-skepsi/>.

²³¹ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ιστορία της Φιλοσοφίας*, έκδ. ΠΟΥΡΝΑΡΑ, Θεσσαλονίκη 1997⁶, σσ. 126-148.

Στον Πλάτωνα (427 π.Χ. – 347 π.Χ.) η ψυχή προσεγγίζεται πολύπλευρα²³². Ο Πλάτων διετύπωσε μία πλήρη θεωρία περί ψυχής, την οποία θεωρούσε ουσία άυλη, άφθαρτη και επομένως αθάνατη²³³. Ο πλατωνικός φιλόσοφος Ξενοκράτης (396 π.Χ. – 314 π.Χ.) θεωρούσε την ψυχή ως αριθμό και μάλιστα αυτοκινούμενο.

Ο Αριστοτέλης διέκρινε την ψυχή σε ποιητική και παθητική²³⁴. Η ποιητική ψυχή είναι μία για όλους τους ανθρώπους και είναι αθάνατη (η αθανασία της ανθρωπότητας ως είδος)²³⁵. Η παθητική ψυχή δεν είναι αθάνατη και αποτελεί την ατομική ψυχή του κάθε ανθρώπου²³⁶. Η παθητική ή ατομική ψυχή «έρχεται στην ύπαρξη με την ένωση μορφής και ύλης, και, όταν διαλύεται αυτή η ένωση, εξαφανίζεται και η παθητική ψυχή»²³⁷. Ο Σταγειρίτης φιλόσοφος²³⁸, στα τρία βιβλία του *Περὶ ψυχῆς*²³⁹ δηλώνει την αδιάρρηκτη σχέση μεταξύ σώματος και ψυχής και θεωρεί ως έδρα της ψυχής την καρδιά²⁴⁰. Οι περιπατητικοί φιλόσοφοι Δικαίαρχος (4^{ος} π.Χ. – τέλη 3^{ου} αι. π.Χ.) και Αριστόξενος ο Ταραντίνος (361 π.Χ. – 301 π.Χ.) υποστηρίζουν ότι η ψυχή είναι η αρμονία του σώματος²⁴¹.

Για τους Στωϊκούς, η ανθρώπινη ψυχή διακρίνεται σε οκτώ μέρη (και όχι μόνο σε τρία): στις πέντε αισθήσεις, την ικανότητα του λόγου και της αναπαραγωγής και το «ηγεμονικόν», από το οποίο ξεκινούν όλα. Οι στωικοί φιλόσοφοι δίνουν συμπαντική έννοια στην ψυχή και πιστεύουν ότι σε αυτήν υπάρχει ένα τμήμα του κοσμικού πνεύματος²⁴².

Για τον φιλόσοφο Επίκουρο (341 π.Χ. – 270 π.Χ.) η ψυχή δεν είναι ασώματη, αλλά διάχυτη σε όλο το σώμα, σαν θερμή πνοή και αποτελείται από λεπτά μόρια τεσσάρων στοιχείων: του αιθέρα, της φωτιάς, του αέρα και ενός τέταρτου στοιχείου (που δεν κατονομάζεται), το οποίο είναι υπεύθυνο για την αίσθηση²⁴³. Με τον θάνατο έρχεται το τέλος όχι μόνο του σώματος, αλλά και της ψυχής, άρα η ψυχή δεν είναι αθάνατη²⁴⁴.

Ο Πλούταρχος (45 μ.Χ. – 120 μ.Χ.) αναγνωρίζει ως κινητήρια δύναμη την «άλογη» ψυχή και αποδέχεται την κακή ψυχή του κόσμου²⁴⁵. Στον μέσο πλατωνισμό και στον νεοπυθαγορισμό, λαμβάνει χώρα ο απόλυτος διαχωρισμός της ψυχής από τον νου²⁴⁶.

²³² Περισσότερα περί ψυχής από τον Πλάτωνα και Αριστοτέλη βλ. 1.3.1 : «Η έννοια της τριμερούς διαίρεσης της ψυχής στον Πλάτωνα και στον Αριστοτέλη».

²³³ Α. σ., «Ψυχή» (Φιλοσ.-θρησκ.), *Εγκυκλοπαίδεια Δομή* 30 (χ. χ.), 775.

²³⁴ ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, ΜΗΤΡ. ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ & ΑΓ. ΒΛΑΣΙΟΥ, «Ψυχή», *Μ.Ο.Χ.Ε.* 12 (2015) 584.

²³⁵ *Ο. π.*, σ. 584.

²³⁶ *Ο. π.*, σσ. 584-585.

²³⁷ *Ο. π.*, σ. 585.

²³⁸ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ίστορία τῆς φιλοσοφίας*, *ό. π.*, σσ. 194-213.

²³⁹ Το *Περὶ ψυχῆς* του Αριστοτέλους αποτελεί την πρώτη συστηματική πραγματεία «ψυχολογίας». Βλ. Σ. ΠΑΠΑΔΗΜΑ, «Ψυχολογία», *ΘΗΕ* 12 (1968), 519.

²⁴⁰ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Περὶ ψυχῆς*, II, 412. Βλ. και Α. ΜΠΑΓΚΑΛΑ, *Ψυχοσωματική υγεία στους Ασκητικούς Λόγους του αγίου Ισαάκ του Σύρου*, COLLECTA ACADEMICA XIX, OSTRACON PUBLISHING, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 80.

²⁴¹ Ε. ΞΥΔΙΑ, «Ψυχή (1)», *Φιλοσοφικό Κοινωνιολογικό Λεξικό*, τ. Ε', *ό. π.*, σ. 280.

²⁴² *Ο. π.*

²⁴³ *Ο. π.*

²⁴⁴ *Ο. π.*

²⁴⁵ *Ο. π.*

²⁴⁶ *Ο. π.*

Ο νεωπλατωνιστής και ταυτόχρονα νεοπυθαγόρειος φιλόσοφος Νουμήνιος²⁴⁷ (2^{ος} αι. μ.Χ.) διακρίνει στον άνθρωπο δύο είδη ψυχών: τη «λογική», που είναι η καλή, και την «άλογη», που είναι η κακή ψυχή. Παράλληλα αναφέρει τη θεωρία για το «αιθέριο» σώμα της ψυχής, δηλαδή την «πεμπτούσια»²⁴⁸. Κατά τον νεοπλατωνιστή Πλωτίνο (203/204 μ.Χ. – 270 μ.Χ.) η ψυχή αποτελεί την εικόνα του νου, μια τρίτη υπόσταση, δηλαδή το ενδιάμεσο ανάμεσα στον νοητό κόσμο, στον οποίο ανήκει και η ίδια και στον αισθητό κόσμο, τον οποίο η ίδια δημιουργεί²⁴⁹.

Ο γνωστικισμός, τέλος, επηρεασμένος από τον νεοπλατωνισμό, χριστιανισμό, ζωροαστρισμό και ορφισμό, υποστηρίζει ότι η ψυχή είναι μια ακτίδα φωτός που είναι κεκλεισμένη στο σκότος της σωματικής ύλης και ότι υπέρτατος σκοπός είναι η κατάκτηση της γνώσης, δηλαδή της αληθινής διδασκαλίας, η οποία ανοίγει την θύρα της σωτηρίας²⁵⁰.

Σύμφωνα με τον Θ. Πελεγρίνη, οι διάφορες απόψεις περί ψυχής του ανθρώπου, τόσο στην κλασική όσο και στη νεότερη φιλοσοφία, μπορούν να διακριθούν σε **τρεις κύριες ομάδες**²⁵¹: η **α΄ ομάδα** εκφράζει τη διδασκαλία περί **διαρχίας και ιδεαλισμού**, δηλαδή θεωρεί ότι η ψυχή είναι μια άυλη οντότητα που συνιστά την ουσία της ύπαρξης του ανθρώπου και είναι διαφορετική από το σώμα που είναι υλικό²⁵². Η **β΄ ομάδα** είναι η ομάδα του **ενισμού ή μονισμού**, κατά την οποία η ψυχή και το σώμα αποτελούν δύο διαφορετικούς τρόπους έκφρασης των διαφόρων εκδηλώσεων της ανθρώπινης ύπαρξης. Ψυχή και σώμα είναι ενιαία σε μια αδιάπαστη ενότητα²⁵³. Η **γ΄ ομάδα** είναι η ομάδα του **σκεπτικισμού**. Κατ' αυτήν η ψυχή είναι ένας μύθος, αφού «ψυχή» είναι ένα σύνολο ψυχικών συμβάντων²⁵⁴.

1.2.2 Η έννοια της ψυχής στην Παλαιά και στην Καινή Διαθήκη

α) Η έννοια της ψυχής στην Παλαιά Διαθήκη.

Τόσο στην Παλαιά όσο και στην Καινή Διαθήκη δεν υπάρχει διαμορφωμένη ψυχολογία ή ανθρωπολογία²⁵⁵. Η έννοια της ψυχής στην Π.Δ. είναι αδύνατη χωρίς συνεχείς αναφορές στη σχέση της με το σώμα²⁵⁶. Η ενότητα ψυχής και σώματος στην

²⁴⁷ Ο Νουμήνιος με τις θέσεις του άσκησε έντονη επίδραση στους νεοπλατωνιστές Πλωτίνο και Πορφύριο, καθώς και στους πρώτους εκκλησιαστικούς συγγραφείς Ωριγένη, Ευσέβιο κ.α.· βλ. Νουμήνιος, ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 14/12/2016. Ηλ/νική διεύθυνση: <http://www.n1.xtek.gr/ime/gymnasium/?p=lemma&id=399&lang=1>.

²⁴⁸ Ε. ΞΥΔΙΑ, «Ψυχή (1)», *Φιλοσοφικό Κοινωνιολογικό Λεξικό*, τ. Ε', ό. π., σ. 280.

²⁴⁹ Ό. π.

²⁵⁰ Μ. Χ. ΓΚΗΤΑΚΟΥ, «Ψυχή (Εξωβιβλικά Θρησκευόμενα)», *ΘΗΕ* 12 (1968) 507-508.

²⁵¹ ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, ΜΗΤΡ., «Ψυχή», *Μ.Ο.Χ.Ε.* 12 (2015) 584.

²⁵² Ό. π.

²⁵³ Ό. π.

²⁵⁴ Ό. π.

²⁵⁵ Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, «Ψυχή (Άγία Γραφή)», *ΘΗΕ* 12 (1968) 496.

²⁵⁶ Ε. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, *Η έννοια της ψυχής στην Παλαιά Διαθήκη*, ημ/νία δημοσίευσης: 07/07/2014, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 10/01/2017. Ηλ/νική διεύθυνση:

Π.Δ. είναι αδιάσπαστη. Η τριχοτομία του ανθρώπου σε ψυχή, σώμα και πνεύμα, που απαντάται στην αρχαία ελληνική σκέψη, αποκλείεται στην Π.Δ., όπως άλλωστε και στην Κ.Δ.²⁵⁷.

Η ανθρωπολογία, που προκύπτει από τη μελέτη της *Γενέσεως*²⁵⁸ και εν γένει από τα βιβλία της Π.Δ., διατυπώνεται συνοπτικά ως εξής:

- I. Ο άνθρωπος είναι μία ενιαία ψυχοσωματική ύπαρξη.
- II. Ο άνθρωπος είναι δημιουργήμα κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση του Θεού²⁵⁹.

Με τον όρο «ψυχή» οι Εβδομήκοντα μεταφραστές της Π.Δ. μετέφεραν στα ελληνικά τον εβραϊκό όρο «nefesch» (εβρ. נפש = πνοή, αναπνοή²⁶⁰) που είναι ένας πολυδιάστατος όρος και ο οποίος δεν ταυτίζεται πάντοτε εννοιολογικά με το νόημα και τη διάσταση της ελληνικής λέξης ψυχής²⁶¹. Σε γενικές γραμμές, με τον όρο nefesch (κατά τους Ο': «ψυχή») υποδηλώνονται βιολογικές, ψυχολογικές και πνευματικές ιδιότητες²⁶². Ειδικότερα:

- i) Εννοείται οτιδήποτε είναι έμβιο, είτε είναι άνθρωπος είτε ζώο, συνηθέστερα όμως ο άνθρωπος. Δηλώνει την αναπνοή καθώς και την ίδια τη ζωή²⁶³.
- ii) Είναι ο τρόπος με τον οποίο η ζωή εκδηλώνεται στον άνθρωπο²⁶⁴.
- iii) Σημαίνει τον όλο άνθρωπο, ως ενιαίο ζωντανό ον και όχι κάποιο μόνο τμήμα του ανθρώπου (π.χ. το πνευματικό)²⁶⁵.
- iv) Δηλώνεται η έδρα του «εγώ»²⁶⁶.
- v) Συχνά στους *Ψαλμούς*²⁶⁷ η ψυχή αναφέρεται ως «έσωτερική άυλη αρχή μέσα στον άνθρωπο»²⁶⁸.

<http://www.pemptousia.gr/2014/07/i-ennia-tis-psichis-stin-palea-diathiki/>.

²⁵⁷ Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, «Ψυχή (Αγία Γραφή)», *ΘΗΕ* 12 (1968) 496.

²⁵⁸ *Γεν.* 1, 26-28 και *Γεν.* 2, 7.

²⁵⁹ Ε. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, *ό. π.*, <http://www.pemptousia.gr/2014/07/i-ennia-tis-psichis-stin-palea-diathiki/>.

²⁶⁰ Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, «Ψυχή (Αγία Γραφή)», *ΘΗΕ* 12 (1968) 496.

²⁶¹ Χ. ΓΙΑΝΝΑΡΑ, *Αλφαθητάρι της πίστης, ό. π.*, σ. 98. Αντίθετα, ο Π. Μπρατσιώτης θεωρεί ότι οι έννοιες του εβραϊκού όρου «nefesh» καλύπτονται πλήρως με το εύρος της ελληνικής λέξης «ψυχή», που χρησιμοποιείται ήδη από τον Όμηρο και πολύ πριν τον Πλάτωνα. Δηλαδή, κατά τον Μπρατσιώτη, ο ελληνικός όρος «ψυχή» έχει αυτό το πολυσήμαντο εύρος εννοιών, όπως και ο αντίστοιχος εβραϊκός. Επομένως, κατ' εκείνον, σωστά αποδόθηκε από τους Ο' η λέξη «nefesh» με τη λέξη «ψυχή». Βλ. αναλ. Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, «Ψυχή (Αγία Γραφή)», *ΘΗΕ* 12 (1968) 497-498.

²⁶² Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, «Ψυχή (Αγία Γραφή)», *ΘΗΕ* 12 (1968) 496.

²⁶³ Ο. π. Βλ. και Χ. ΓΙΑΝΝΑΡΑ, *Αλφαθητάρι της πίστης, ό. π.*, σ. 98, καθώς και ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, ΜΗΤΡ., «Ψυχή», *Μ.Ο.Χ.Ε.* 12 (2015) 585.

²⁶⁴ Χ. ΓΙΑΝΝΑΡΑ, *Αλφαθητάρι της πίστης, ό. π.*, σ. 98.

²⁶⁵ Ο. π.

²⁶⁶ Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, «Ψυχή (Αγία Γραφή)», *ΘΗΕ* 12 (1968) 497.

²⁶⁷ *Ψαλμ.* 62, 2: «ἐδίψησε ἡ ψυχὴ μου, ποσαπλῶς σοι ἡ σαρκὸς μου ἐν γῇ ἐρήμῳ καὶ ἀβάτῳ καὶ ἀνύδρῳ».

²⁶⁸ ΑΛΦΕΓΙΕΦ ΙΛΑΡΙΩΝ, ΜΗΤΡ., *Τό μυστήριο της πίστης. Είσαγωγή στην Ορθόδοξη Θεολογία*, (Μτφρ. Α. ΠΕΛΩΡΙΑΔΟΥ, έπιμ. έκδ. Β. ΑΡΓΥΡΙΑΔΗΣ), έκδ. Έν πλῶ, Αθήνα 2011, σ. 128.

- vi) Καλείται η έδρα σωματικών²⁶⁹, θρησκευτικών²⁷⁰ εκφάνσεων, συναισθημάτων²⁷¹, επιθυμιών (όπως π.χ. πόθου) και βούλησης²⁷².
- vii) Ταυτίζεται με την εκδήλωση μόνο της επίγειας ζωής, δηλαδή όταν πεθαίνει η ψυχή παραδίδεται στον θάνατο. Επομένως, σε αντίθεση με αυτό που πίστευαν οι αρχαίοι Έλληνες, η ψυχή στην Π.Δ. δεν είναι ούτε η αιτία ούτε και η πηγή της ζωής, αλλά ο φορέας της ζωής²⁷³ και δεν είναι κατά χάρη αθάνατη²⁷⁴. Βέβαια, φαίνεται να υποβόσκει και η πεποίθηση περί αθανασίας της ψυχής²⁷⁵, όπως οι αντίστοιχες πεποιθήσεις των Βαβυλωνίων²⁷⁶, Αιγυπτίων και Ελλήνων, π.χ. σε χωρία που γίνεται λόγος για εκπνοή της ψυχής και αποχωρισμού εκ του σώματος, περί μετάβασης της ψυχής στον Άδη, καθώς και περί επιστροφής της ψυχής στο σώμα²⁷⁷.
- viii) Θεωρείται «*πνοή Κυρίου*»²⁷⁸, «*δόξα*» του ανθρώπου²⁷⁹ και «*φῶς Κυρίου*»²⁸⁰.
Είναι χαρακτηριστικό ότι στην Π.Δ. και ο Θεός παρουσιάζεται ως κάτοχος ψυχής²⁸¹. Επίσης και τα ζώα φέρουν ψυχή, αλλά η ψυχή τους διαφέρει και αντιδιαστέλλεται με αυτήν των ανθρώπων²⁸². Έδρα της ψυχής στον άνθρωπο, όπως και στα ζώα²⁸³, θεωρείται το αίμα.

β) Η έννοια της ψυχής στην Καινή Διαθήκη.

²⁶⁹ Αποτελεί έδρα σωματικών συναισθημάτων, όπως πείνας, δειψας, κορεσμού, αφής, όρασης, αισθήσεων. Βλ. αναλ. Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, «Ψυχή (Αγία Γραφή)», *ΘΗΕ* 12 (1968) 497.

²⁷⁰ Είναι η έδρα θρησκευτικών συναισθημάτων, όπως αγάπης, δοξολογίας, προσκόλλησης, αμαρτίας προς τον Θεό, καθώς και εκζήτησης Αυτού. Βλ. Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, «Ψυχή (Αγία Γραφή)», *ΘΗΕ* 12 (1968) 497.

²⁷¹ Αποτελεί την έδρα συναισθημάτων, όπως αγάπης, μίσους, βδελυγμίας, ευφροσύνης, γλυκύτητας, πικρίας, θλίψης, πένθους, δειλίας, κ.α. Βλ. αναλ. Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, «Ψυχή (Αγία Γραφή)», *ΘΗΕ* 12 (1968) 497.

²⁷² Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, «Ψυχή (Αγία Γραφή)», *ΘΗΕ* 12 (1968) 497.

²⁷³ Χ.Λ.Δ. (Ι.Κ.), «Ψυχή», *Λεξικόν Βιβλικῆς Θεολογίας*, (Μτφρ. Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΗ, Σ. ΒΑΡΤΑΝΙΑΝ, Γ. ΓΡΑΤΣΕΑ, Γ. ΜΑΡΑΓΚΟΥ, Γ. ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ, Σ. ΦΡΕΡΗ, Κ. ΧΙΩΤΕΛΛΗ), έκδ. «Βιβλικό Κέντρο Άρτος Ζωής», Αθήναι 1980, στ. 1023.

²⁷⁴ Χ. ΓΙΑΝΝΑΡΑ, *Άλφαθητάρι τῆς πίστεως*, ό. π., σ. 99.

²⁷⁵ *Σοφ. Σολομ.* 3, 1, και *Σοφ. Σολομ.* 3, 13. Για την αιώνια ζωή ομιλούν τα χωρία της Π.Δ.: *Ψαλμ.* 15, 11, *Ψαλμ.* 33, 1, *Ψαλμ.* 72, 26, *Παροιμ.* 3, 16 κ.α.

²⁷⁶ Για τη θέση του ατόμου στην αρχαία Εγγύς και Μέση Ανατολή βλ. αναλ. το έργο του: Ν. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, *Η θέσις τοῦ ατόμου ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ, Ι, Εἰσαγωγικά*, Αθήναι 1983.

²⁷⁷ Ο Π. Μπρατσιώτης, όπως και ο Β. Βέλλας, δεν θεωρούν ότι αυτά τα χωρία είναι επηρεασμένα από την πλατωνική φιλοσοφία για αθανασία, προϋπαρξη και μετεμψύχωση της ψυχής. Βλ. αναλ. Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, «Ψυχή (Αγία Γραφή)», *ΘΗΕ* 12 (1968) 497.

²⁷⁸ *Γεν.* 2, 7.

²⁷⁹ *Ψαλμ.* 16, 9 και *Ψαλμ.* 107, 2.

²⁸⁰ *Παροιμ.* 20, 7.

²⁸¹ *Λευϊτ.* 26, 11, *Ψαλμ.* 42, 1, *Ψαλμ.* 6, 8. Βλ. και Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, «Ψυχή (Αγία Γραφή)», *ΘΗΕ* 12 (1968) 496.

²⁸² *Γεν.* 9, 5, *Λευϊτ.* 24, 17-18, *Αριθ.* 31, 35 κ.ε., *Παροιμ.* 12, 10 κ.α. Βλ. και Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, «Ψυχή (Αγία Γραφή)», *ΘΗΕ* 12 (1968) 496.

²⁸³ *Γεν.* 9, 4· *Λευϊτ.* 17, 1· *Δευτερ.* 24, 13 κ.α. Βλ. και Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, «Ψυχή (Αγία Γραφή)», *ΘΗΕ* 12 (1968) 496.

Σε ό,τι αφορά στην Καινή Διαθήκη, ο όρος ψυχή²⁸⁴ χρησιμοποιείται από τον Κύριο και τους Αποστόλους Του με την έννοια κυρίως της ζωής²⁸⁵. Χαρακτηριστικό είναι το χωρίο, όπου ο άγγελος Κυρίου λέει στον Ιωσήφ: «*ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ πορεύου εἰς γῆν Ἰσραὴλ· τεθνήκασι γὰρ οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου*»²⁸⁶. Σε άλλο ευαγγελικό χωρίο ο Κύριος, περιγράφοντας τον Εαυτό Του ως Καλό Ποιμένα, αναφέρει: «*ἐγὼ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός, ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων*»²⁸⁷. Ο απ. Παῦλος, αναφερόμενος στην Πρίσκιλλα και στον Ακύλα, γράφει: «*οἵτινες ὑπὲρ τῆς ψυχῆς μου τὸν ἑαυτὸν τράχηλον ὑπέθηκαν*»²⁸⁸. Και στις τρεις αυτές περιπτώσεις ο όρος ψυχή σημαίνει «ζωή»²⁸⁹. Επιπρόσθετα στην Κ.Δ. η ψυχή αποτελεί και την έδρα της ζωής²⁹⁰. Ειδικότερα, η ψυχή είναι ο φορέας της αιώνιας ζωής²⁹¹, για αυτό το λόγο και «*ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς ταυτίζεται μὲ τὴ δυνατότητα τῆς ζωῆς ποὺ δὲν γνωρίζει φθορὰ καὶ θάνατο*»²⁹².

Με τη λέξη «ψυχή» στην Κ.Δ. περιγράφεται το πνευματικό στοιχείο της ύπαρξης. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του Κυρίου στους Μαθητές Του: «*μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτενόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι· φοβηθῆτε δὲ μάλλον τὸν δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γένῃ*»²⁹³. Ο Κύριος, επίσης, στην παραβολή του άφρονος πλουσίου παρουσιάζει τον Θεό απευθυνόμενος προς τον άφρονα πλούσιο να του λέει: «*ἄφρον, ταύτη τῇ νυκτί τὴν ψυχὴν σου αἰτοῦσιν ἀπὸ σοῦ· ἃ δὲ ἠτοίμασας, τί νῦν ἔσται;*»²⁹⁴. Σε κάθε περίπτωση είναι σαφές ότι η λέξη «ψυχή» στην Κ.Δ. αντιδιαστέλλεται από το σώμα²⁹⁵ και δηλώνει την αιώνια ζωή²⁹⁶.

Ο Μητρ. Ιερόθεος (Βλάχος) γράφει: «*Ἡ διαφορά μεταξύ της ψυχῆς, ως του πνευματικού στοιχείου της ύπαρξης του ανθρώπου, που είναι κατὰ Χάρη αθάνατη, και της ζωῆς, φαίνεται και από μίαν άλλη διδασκαλία του Χριστοῦ: “ὅς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὅς δ’ ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἑμοῦ, εὕρήσει αὐτήν”*»²⁹⁷. Ο Απ. Παῦλος εύχεται στους Θεσσαλονικεῖς: «*Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς τῆς*

²⁸⁴ Τα χωρία της Κ.Δ. που αναφέρονται στην ψυχή είναι πάρα πολλά. Εδώ αναφέρονται τα πιο χαρακτηριστικά.

²⁸⁵ Ματθ. 6, 25 και 16, 25· Λκ. 12, 22, κ.α.

²⁸⁶ Ματθ. 2, 20. βλ. και ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, ΜΗΤΡ., «Ψυχή», Μ.Ο.Χ.Ε. 12 (2015) 585.

²⁸⁷ Ἰω. 10, 11. βλ. και ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, ΜΗΤΡ., «Ψυχή», Μ.Ο.Χ.Ε. 12 (2015) 585.

²⁸⁸ Ρωμ. 16, 4. βλ. και ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, ΜΗΤΡ., «Ψυχή», Μ.Ο.Χ.Ε. 12 (2015) 585.

²⁸⁹ ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, ΜΗΤΡ, *Τι είναι η ψυχή*, ημ/νία δημοσίευσης: 28/11/2016, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 15/03/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: <http://oode.info/oode/dogma/psyxi1.htm>.

²⁹⁰ Ματθ. 10, 28· Πραξ. 20, 10· Α΄Θεσ. 5, 23· Άποκ. 8, 9 κ.α.

²⁹¹ Ματθ. 10, 28, Λκ. 17, 33 και Ἰακ. 1, 21.

²⁹² Χ. ΓΙΑΝΝΑΡΑ, *Άλφαβητάρι τῆς πίστεως*, ό. π., σ. 99.

²⁹³ Ματθ. 10, 28. Όπως περιγράφει ο Μητρ. Ιερόθεος: «*Οι άνθρωποι δεν μπορούν να φονεύουν την ψυχή, ενώ ο διάβολος μπορεί να το κάνει, με την έννοια ότι η ψυχή, εάν δεν έχει το Πνεύμα το Άγιο, είναι νεκρή. Ο διάβολος είναι νεκρό πνεύμα, γιατί δεν μετέχει του Θεού και μεταδίδει την νέκρωση και σε αυτούς που συνδέονται μαζί του· είναι ζωντανή οντότητα, αλλά δεν υπάρχει κατὰ Θεό*»· βλ. αναλ. ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, ΜΗΤΡ., «Ψυχή», Μ.Ο.Χ.Ε. 12 (2015) 585.

²⁹⁴ Λκ. 12, 20· βλ. και ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, ΜΗΤΡ., «Ψυχή», Μ.Ο.Χ.Ε. 12 (2015) 585.

²⁹⁵ Ματθ. 1, 28, και Ματθ. 16, 26, Μαρκ. 8, 36, Λκ. 9, 25 και Ἰακ. 5, 20. βλ. και Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, «Ψυχή (Άγία Γραφή)», ΘΗΕ 12 (1968) 498 και ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, ΜΗΤΡ., «Ψυχή», Μ.Ο.Χ.Ε. 12 (2015) 585.

²⁹⁶ Ματθ. 10, 28, Λκ. 17, 33 και Ἰακ. 1, 21.

²⁹⁷ Ματθ. 16, 25. Σύμφωνα με τον Μητρ. Ιερόθεο: «*Στην μία περίπτωση με τον όρο ψυχή εννοεί ο Κύριος το πνευματικό στοιχείο της ύπαρξης και στην άλλη περίπτωση εννοεί την ζωή*». βλ. ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, ΜΗΤΡ., «Ψυχή», Μ.Ο.Χ.Ε. 12 (2015) 585.

ειρήνης αγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς, καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τηρηθείη»²⁹⁸,²⁹⁹. Ἡ αθανασία τῆς ψυχῆς φανερώνεται σε ἕνα ἀκόμη χωρίο, το ὁποῖο βρίσκεται στην *Αποκάλυψη* του Ευαγγελιστῆ Ἰωάννη: «...εἶδον ὑποκάτω τοῦ θυσιαστηρίου τὰς ψυχὰς τῶν ἐσφαγμένων διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀρνίου ἣν εἶχον»³⁰⁰,³⁰¹.

Παρόλα αυτά, κάποιες φορές, ὁ ὅρος «ψυχὴ» στην Κ.Δ. περιγράφει τὸ πρόσωπο³⁰² ἢ δηλώνει τὸν ὅλο ἄνθρωπο³⁰³: «Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω...»³⁰⁴,³⁰⁵.

Τέλος, ὁ ὅρος «ψυχὴ» στην Κ.Δ. χρησιμοποιεῖται καὶ ὡς ἡ ἐδρα τῶν συναισθημάτων³⁰⁶.

Σε ὅ,τι ἀφορὰ στα **πάθη** τῆς ψυχῆς, τονίζει χαρακτηριστικὰ ὁ ἀπ. Παῦλος: «Καὶ καθὼς οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει, παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν, ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα, πεπληρωμένους πάσῃ ἀδικίᾳ, πορνείᾳ, πονηρίᾳ, πλεονεξίᾳ, κακίᾳ, μεστοὺς φθόνου, φόνου, ἔριδος, δόλου, κακοθηρίας, ψιθυριστὰς, καταλάλους, θεοσυγεῖς, ὕβριστάς, ὑπερηφάνους, ἀλαζόνας, ἐφευρετὰς κακῶν, γονεῦσιν ἀπειθεῖς, ἀσυνέτους, ἀσυνθέτους, ἀστόργους, ἀσπόνδους, ἀνελεήμονας»³⁰⁷.

1.2.3 Ἡ ἐννοία τῆς ψυχῆς στην Πατερικὴ διδασκαλία καὶ στὸν ὅσιο Νεῖλο

Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου στην Πατερικὴ διδασκαλία ἀναφέρεται ὡς «οὐσία νοερὰ, ἀσώματος, ἀπαθὴς, ἀθάνατος»³⁰⁸. Σὲ αὐτὸν τὸν ὀρισμὸ γιὰ τὴν ψυχὴ τοῦ Μ. Ἀθανασίου, ὁ Γρηγόριος Νύσσης συμπληρώνει: «Ψυχὴ ἐστὶ οὐσία γεννητὴ, οὐσία

²⁹⁸ Α' Θεσ. 5, 23.

²⁹⁹ Σύμφωνα με τὸν Μητρ. Ἱερόθεο, στὸ χωρίο αὐτὸ δὲν ἐννοεῖται τὸ λεγόμενο τρισύνθετο ἢ τρισυπόστατο (ψυχὴ, σῶμα, πνεῦμα) τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ με τὸν ὅρο «πνεῦμα» δηλώνεται ἡ Χάρις τοῦ Θεοῦ ποὺ δέχεται ὁ ἄνθρωπος, δηλαδὴ τὸ χάρισμα. Βλ. ἹΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, ΜΗΤΡ., «Ψυχὴ», Μ.Ο.Χ.Ε. 12 (2015) 585-586. Ἄλλωστε στὸς Πατέρες εἶναι κοινὴ ἡ ἀντίληψη γιὰ τὸ διφυές τοῦ ἀνθρώπου: ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖται μόνον ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴ. Τὸ πνεῦμα δὲν ἀποτελεῖ τρίτο ξεχωριστὸ συστατικὸ τοῦ ἀνθρώπου.

³⁰⁰ Ἀποκ. 6, 9.

³⁰¹ ἹΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, ΜΗΤΡ., «Ψυχὴ», Μ.Ο.Χ.Ε. 12 (2015) 586.

³⁰² Ματθ. 12, 18, Ἰω. 10, 24, Πραξ. 2, 41 κ.α. Βλ. καὶ Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, «Ψυχὴ (Ἁγία Γραφή)», ΘΗΕ 12 (1968) 498.

³⁰³ ἹΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, ΜΗΤΡ., «Ψυχὴ», Μ.Ο.Χ.Ε. 12 (2015) 586.

³⁰⁴ Ῥωμ. 13, 1.

³⁰⁵ ἹΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, ΜΗΤΡ., «Ψυχὴ», Μ.Ο.Χ.Ε. 12 (2015) 586.

³⁰⁶ Ματθ. 11, 20, Λκ. 12, 19, Β' Κορ. 1, 23, Α' Θεσ. 5, 23, Ἀποκ. 18, 14 κ.α. Βλ. καὶ Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, «Ψυχὴ (Ἁγία Γραφή)», ΘΗΕ 12 (1968) 498.

³⁰⁷ Ῥωμ. 1, 28-31. Τὰ παραδείγματα ποὺ ἀναφέρονται παραπάνω «περὶ ψυχῆς» εἶναι τὰ πιο χαρακτηριστικὰ καὶ δὲν εἶναι τὰ μοναδικὰ στην Κ.Δ. Γιὰ περισσότερα παραδείγματα βλ. ἡλ/νικὴ διεύθυνση: <http://biblehub.com/str/greek/5590.htm>, ἡμ/νία ἐπίσκεψης ιστοσελίδας: 21/01/2017.

³⁰⁸ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Πρὸς Ἀντίοχον ἄρχοντα, PG 28, 608Α.

ζῶσα, νοερά, σώματι ὀργανικῶ καὶ αἰσθητικῶ, δύνάμιν ζωτικὴν καὶ τῶν αἰσθητῶν ἀντιληπτικὴν δι' ἑαυτῆς ἐνιοῦσα, ἕως ἄν ἡ δεκτικὴ τούτων συνέστηκε φύσις»³⁰⁹.

Ο Ι. Χρυσόστομος ἔλεγε για την ψυχὴ: «**Διπλοῦν** γὰρ τοῦτο τὸ ζῶον, ὁ ἄνθρωπος, λέγω, ἐκ δύο συγκείμενος οὐσιῶν, τῆς μὲν αἰσθητῆς, τῆς δὲ νοητῆς, ψυχῆς, λέγω, καὶ σώματος, καὶ ἐν οὐρανῶ καὶ ἐν γῇ συγγένειαν ἔχων. Διὰ μὲν γὰρ τῆς νοητῆς οὐσίας κοινωνεῖ ταῖς ἄνω δυνάμεσι, διὰ δὲ τῆς αἰσθητῆς τοῖς τῆς γῆς συνήπτται πράγμασι, σύνδεσμός τις ὢν ἀκριβῆς ἐκατέρας τῆς κτίσεως»³¹⁰.

Ο ὁσίος Νεῖλος χαρακτηρίζει, συχνά, στα ἔργα του τον ἄνθρωπο ως «ζῶον λογικόν»³¹¹. Η φράση αὐτή, που εἶναι αρχαιοελληνικῆς προέλευσης³¹², αποδίδει τὴν ὅλη ψυχοσωματικὴ φύση του ἀνθρώπου που διέπει διαχρονικά τὴν πατερικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία³¹³. Κατὰ αὐτὸν τὸν ὀρισμό, τὸ «ζῶον» παραπέμπει στο σωματικὸ στοιχεῖο τοῦ ἀνθρώπου³¹⁴, ἐνῶ τὸ «λογικόν» παραπέμπει στὴ λογικὴ ψυχὴ, στοιχεῖο που διαφοροποιεῖ τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὰ ἄλλα ἔμβια ὄντα³¹⁵. Ο ἄνθρωπος, ἔχοντας δημιουργηθεῖ ἐξ ἀρχῆς σύνθετος ἢ **διπλός**³¹⁶, ἔχοντας, δηλαδή, σῶμα καὶ ψυχὴ³¹⁷, μετέχει τόσο τοῦ πνευματικοῦ κόσμου μέσω τῆς λογικῆς ψυχῆς ὅσο καὶ τοῦ υλικοῦ κόσμου μέσω τοῦ σώματος.

³⁰⁹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ Ψυχῆς καὶ Ἀναστάσεως ὁ Λόγος ὁ λεγόμενος Τὰ Μακρίνια*, PG 46, 29B. Σχετικὰ με τὸ πού βρίσκεται ἡ ψυχὴ, ὁ Γρηγόριος Νύσσης ἀποφαίνεται ὅτι: «ἡ ψυχὴ μέ τις νοητικὴς τῆς λειτουργίης, ἐξαιτίας τῆς ἀνακράσεώς τῆς μέ τὸ σῶμα, πρέπει νὰ ἐντοπίζεται σὲ ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος!». Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Γ', ὁ. π., σ. 225* καὶ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, PG 44, 160D. Κατὰ τὸν Νύσσης, ὅλες οἱ ἄλλες ἀπόψεις καὶ ἐξηγήσεις που προσπαθοῦν νὰ διατυπωθοῦν ἀποτελοῦν «στοχαστικὴ ματαιολογία». Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, PG 44, 156C. Βλ. καὶ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, ὁ. π., σ. 225. Ο Ι. Δαμασκηνὸς δέχεται τὴ θεωρία αὐτῆς τοῦ Νύσσης καὶ συμπληρώνει ὅτι: «Ἡ δὲ ψυχὴ συνδέεται τῷ σώματι ὅλη ὅλῳ, καὶ οὐ μέρος μέρει· καὶ οὐ περιέχεται ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλὰ περιέχει αὐτὸ, ὥσπερ πῦρ σίδηρον, καὶ ἐν αὐτῷ οὔσα, τὰς οἰκείας ἐνεργείας ἐνεργεῖ». Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, Βιβλίον Α', Κεφ. 13*, PG 94, 853A. Βλ. καὶ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Γ', ὁ. π., σ. 225*.

³¹⁰ Ι. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν ἀσάφειαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης 2, 5*, PG 56, 182.

³¹¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολὴ 44, Ἀσκληπιάδῃ*, PG 79, 572A.

³¹² Δὲν γνωρίζουμε ποίος πρωτοχρησιμοποίησε τὸν ὀρισμό ως «λογικὸν ζῶον» γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Κάποιοι υποστηρίζουν ὅτι χρησιμοποιήθηκε πρῶτα ἀπὸ τοὺς Περιπατητικοὺς καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, ἐνῶ κατὰ τὸν Ιάμβλιχο, ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης τὸν ἀπέδιδε στοὺς Πυθαγορείους. Ο ὀρισμὸς αὐτὸς χρησιμοποιήθηκε σχεδὸν ἀπὸ ὅλα τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα καὶ υιοθετήθηκε, ἀργότερα, καὶ ἀπὸ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφείς. Βλ. Μ. ΟΡΦΑΝΟΥ, *Ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου κατὰ Δίδυμον Ἀλεξανδρῆ (τὸν Τυφλόν)*, Ἀνάλεκτα Βλατάδων, τ. 21^{ος}, Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 27.

³¹³ Ὡς «λογικὸν ζῶον», δηλαδή λογικὸ ὄν, ἔχει χαρακτηριστεῖ ὁ ἄνθρωπος, ἀπὸ: Ιουστίνου, Κλήμη Ἀλεξανδρῆ, Τερτυλλιανό, Δίδυμο Ἀλεξανδρῆ (Τυφλό), Λακτάντιο, Μ. Ἀθανάσιο, Ι. Χρυσόστομο, Γρηγόριο Νύσσης, Νεῖλο Ἀσκητῇ (Αγκύρας), Θεοδώρητο Κύρου, Νεμέσιο Ἐμέσης, Πρόκλο Κων/λεως, Γεννάδιο Σχολάριο κ.α. Βλ. Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλία τοῦ ὁσίου Νεῖλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ὁ. π., σ. 49, σημ. 34. Βλ. καὶ Μ. ΟΡΦΑΝΟΥ, ὁ. π., σσ. 27-28.

³¹⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Περὶ ἀκτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν*, Κεφ. 29, PG 79, 1005A. Βλ. καὶ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σ. 49.

³¹⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός*, Κεφ. 71, PG 79, 804D. Βλ. καὶ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σ. 49.

³¹⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Εἰς Ἀλβιανόν λόγος*, PG 79, 705A. Ὡς μαθητὴς τοῦ Ι. Χρυσόστομου δὲν ἀποκλείεται ὁ Νεῖλος νὰ ἐξέλαβε ἀπὸ τὸν δάσκαλό του τὸν ὅρο «διπλοῦν» γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Βλ. Ι. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν ἀσάφειαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης 2, 5*, PG 56, 182.

³¹⁷ Γιὰ τὴ διδασκαλία τοῦ ὁσίου Νεῖλου περὶ ψυχῆς βλ. καὶ C. KORNARAKIS, *The monastic life according to saint Nilus*, ὁ. π., σσ. 41-43, 52-56.

Στα έργα του οσίου Νείλου απορρίπτεται η θεωρία περί προϋπαρξής ψυχών και η μετεμψύχωση. Η «ψυχολογία» του, όπως άλλωστε και όλη η θεολογία του, είναι καθόλα ορθόδοξη και δεν παρεκκλίνει καθόλου σε φιλοσοφικές ή άλλες αιρετικές θεωρήσεις, σε αντίθεση με αυτή του Ευαγρίου, ο οποίος πιστεύει στην προϋπαρξη των ψυχών³¹⁸, πιθανόν λόγω επιρροών από τον Ωριγένη και την ελληνική φιλοσοφία (κυρίως από τον Πλάτωνα και νεοπλατωνιστές φιλοσόφους). Αντίθετα, ο άγ. Νείλος είναι ξεκάθαρος, σε επιστολή του προς τον αρχιδιάκονο Λευκάδιο, για το ότι δεν αποδέχεται την προϋπαρξη ψυχών: «*Εἴπερ δῆμος ψυχῶν, καθὼς λέγεις, δι' ἁμαρτίας ἐκπέπτωκεν ἀπὸ τῆς ἀψίδος τῶν οὐρανῶν ἐνταῦθα κατ' ἀρχὰς τῆς ἀνθρωπίνης γενέσεως, καὶ ἐνεσωματώθη, ἐχρῆν γράψαι τὸν μέγαν Μωϋσῆα, ὅτι πολλὰ ὁ Θεὸς σώματα πεποίηκεν ἐκ τῆς γῆς, καὶ εἰς ταῦτα κατέβαλεν τὰς ἐκπεσούσας ψυχὰς. Νῦν δὲ οὐχ οὕτως, ἓνα δὲ ἄνθρωπον μόνον τὸν Ἀδὰμ ἐκ τῆς γῆς πεπλάσθαι, καὶ ψυχὴν ἐμπεφυσῆσθαι ζῶσαν ἢ Γραφὴ παραδίδωσιν· Ἐποίησεν τε ἐκ τοῦ ἐνὸς αἵματος, ὥς φησιν ὁ Ἀπόστολος, πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ προσώπου τῆς γῆς. Ὁ γὰρ πρῶτος ἄνθρωπος ἐκ γῆς χοϊκός, οὐχ οἱ πρῶτοι ὄχλοι τῶν μυρίων ἀνθρώπων ἐκ γῆς χοϊκοί. Καὶ δι' ἐνός, φησὶν, ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον*» οὐ γὰρ δὴ διὰ πλῆθους ἀνθρώπων»³¹⁹.

Η ψυχή που είναι πολύ πιστή στον Θεό βρίσκεται υπό την προστασία Του³²⁰. Αν και η ουσία των αγγέλων διαφέρει με αυτή της ψυχής, η ψυχή (που ζει με το θέλημα του Κυρίου) αποκτάει, κατά χάριν από τον Θεό, μια ξεχωριστή θέση («ἀξίωμα») μεταξύ των άυλων και πνευματικών όντων και για αυτό τοποθετείται «*ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως καθέδρας ἡξιωμένης· καὶ διὰ τοῦτο τοῦ Νυμφίου ἀδελφὴ ὀνομάζεται*»³²¹.

³¹⁸ Οι απόψεις αυτές του Ευαγρίου περιέχονται κυρίως στο έργο του *Κεφάλαια Γνωστικά*, το οποίο δεν διασώζεται στο ελληνικό πρωτότυπο, διότι μετά την Ε' Οικουμενική Σύνοδο (το έτος 553) και την καταδίκη του Ωριγένη, του Διδύμου Αλεξανδρέως, και του Ευαγρίου, δόθηκε εντολή από τον Ιουστινιανό να καταστραφεί το έργο αυτό. Διασώζεται, όμως, σε συριακές και αρμενικές μεταφράσεις. Βλ. Γ. ΦΛΟΡΟΦΣΚΥ, *Οἱ Βυζαντινοὶ Πνευματικοὶ καὶ Ἀσκητικοὶ Πατέρες*, ό. π., σσ. 285-287 και Μ. ΟΡΦΑΝΟΥ, *Ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου κατὰ Δίδυμον Ἀλεξανδρέα (τὸν Τυφλόν)*, ό. π., σσ. 91-93, σημ. 2. Βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλίαν τοῦ ὁσίου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ό. π., σσ. 50-51.

³¹⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α'*, *Ἐπιστολὴ 189, Λευκαδίῳ Ἀρχιδιακόνῳ*, PG 79, 153CD. Βλ. και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α'*, *Ἐπιστολὴ 190, Λευκαδίῳ Ἀρχιδιακόνῳ*, PG 79, 153D-156A: «*Οὐδεὶς προσκρούσας τῷ Θεῷ, καὶ ἐξοριζόμενος εὐλογεῖται· ὁ δὲ γε Ἀδὰμ πεπλασμένος ἐκ τῆς γῆς, καὶ ἡ Εὐὰ ἐκ τῆς τούτου πλευρᾶς γεγεννημένη βοηθὸς πρὸς τὸ τεκνογονῆσαι, ὥς μήπω μηδὲν ἁμαρτήσαντες, εὐλογοῦνται ὑπὸ Θεοῦ, αὐξηθῆναι καὶ πληθυνθῆναι, καὶ κατακυριεῦσαι πάσης τῆς οἰκουμένης. Πῶς οὖν, ὥς λέγεις, προήμαρτεν ὁ Ἀδὰμ καὶ τὸ τούτου γύναιον ἐν τοῖς ἐπ' οὐρανοῖς;*».

³²⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β'*, *Ἐπιστολὴ 2, Τίμωνι Ἐπισκόπῳ*, PG 79, 204A: «*Ἐπερασιῶν, φησὶν ὁ Θεός, τῆς πόλεως ταύτης, δι' ἐμέ, καὶ διὰ Δαυΐδ τὸν δοῦλόν μου*» (Δ' Βασ. 19, 34 και 20, 6). Πόλιν νῦν νοήσωμεν τὴν πιστοτάτην ψυχὴν». Βλ. και C. KORNARAKIS, *The monastic life according to saint Nilus*, ό. π., σ. 42: «*The relation of "love with God" is seen in the special blessings which God provides*».

³²¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Υπόμνημα εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, PG 87B, 1657B. Βλ. και C. KORNARAKIS, ό. π., σ. 42: «*All these blessings raise the soul to a distinguished position amongst the immaterial and spiritual beings. St Nilus stresses that the soul is higher than the angels and even "above every principality and authority" (ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας)*».

Ο όσιος σημειώνει και για την ανάσταση ότι αποτελεί για τους ανθρώπους μια δεύτερη ψυχή, η οποία παρακινεί προς πράξεις αρετής· αν κάποιος σκοτώσει την ψυχή αυτή των ανθρώπων, θα κάνει το σώμα νεκρό προς τις πράξεις της αρετής³²².

1.3 Η τριμερής διαίρεσης της ψυχής

Η ψυχή, από τον Πλάτωνα και εξής, διαιρέθηκε σε τρία μέρη. Τα τρία αυτά μέρη της ψυχής είναι: α) το λογικό (λογιστικό) ή νοητικό ή ηγεμονικό ή γνωστικό, β) το θυμικό ή θυμοειδές³²³ και γ) το επιθυμητικό. Κάθε μέρος ή τμήμα ή δύναμη της ψυχής διαθέτει συγκεκριμένες αρετές, αλλά και πάθη. Κάποιες από τις αρετές είναι πρωταρχικές και άλλες παράγωγες, δηλαδή προέρχονται ή πηγάζουν από τις πρώτες. Το ίδιο συμβαίνει και με τα πάθη που άλλα είναι πρωταρχικά και άλλα παράγωγα³²⁴.

1.3.1 Η έννοια της τριμερούς διαίρεσης της ψυχής στον Πλάτωνα και στον Αριστοτέλη

Κατά τον Πλάτωνα ο άνθρωπος αποτελεί την ένωση του σώματος και της ψυχής. Από τις δύο αυτά στοιχεία, η ψυχή συνιστά την ουσία του, διότι, σε αντίθεση με το σώμα, που είναι φθαρτό, θνητό και παραδομένο στη διαρκή μεταβολή, η ψυχή είναι ασώματη και αιώνια, υπήρχε στον κόσμο των Ιδεών πριν γεννηθούμε σε αυτόν τον κόσμο και θα εξακολουθήσει να υπάρχει και μετά το σωματικό θάνατο, είναι δηλαδή αθάνατη³²⁵. Πολλές από τις απόψεις του Πλάτωνα περί ψυχής αποτελούν μια σημαντική προσπάθεια συστηματοποίησης προηγούμενων φιλοσοφικών θεωριών, όπως αυτές των πυθαγορείων και του ορφισμού³²⁶.

Πιο συγκεκριμένα, ο Πλάτωνας προσεγγίζει την έννοια της ψυχής ποικιλότροπα:

- 1) **οντολογικά**, ως κινητήρια αρχή (*Φαῖδρος*),
- 2) ως **παγκόσμια ψυχή** που κινεί το σύμπαν και τα άστρα (*Τίμαιος*),

³²² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Α' Λόγος εἰς τὸ Πάσχα*, PG 79, 1489A. Ὅπως επεξηγεί ο Κ. Κορναράκης: «*St Nilus calls the event of the resurrection a "second soul" (δευτέρα ψυχή) thus underlining, that if the earthly life is cut off from the expectation of the resurrection, then, man becomes dead to acts of virtue*». Βλ. C. KORNARAKIS, *The monastic life according to saint Nilus*, ό. π., σ. 41.

³²³ Ο άγ. Νεκτάριος Πενταπόλεως, στο έργο του *Γνωθι σαυτόν*, διέκρινε το θυμικό σε δύο υποκατηγορίες: στο βουλητικό και στο συναισθηματικό. Βλ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Τὸ Γνωθι σαυτόν, Κείμενα Αὐτογνωσίας*, (ἀπόδ. ΕΥΑΝ. ΧΑΤΖΗ), έκδ. "Άθως, Άθήνα 2014⁴, σσ. 277 κ.ε.

³²⁴ Β. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ Ποιμαντική Θεολογία τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως. Πράξη καὶ Θεωρία*, ό. π., σ. 311.

³²⁵ Β. ΚΑΛΦΑ, Γ. ΖΩΓΡΑΦΙΔΗ, *Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι* (Συντ.: Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ), Εκδ. ΤΟ ΒΗΜΑ - ΙΝΣ [ΙΔΡΥΜΑ Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ], Αθήνα 2013, σ. 123· βλ. και α.σ., *Φιλολογικά, ΕΛΠ 22, Η τριμερής διάκριση της ψυχής και οι τρεις τάξεις της πολιτείας, Η τριμερής διάκριση της ψυχής και οι τρεις τάξεις της πολιτείας (Πλάτων)*, ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 09/11/2016. Ηλ/νική διεύθυνση: <http://foitisis.blogspot.gr/p/22.html>

³²⁶ Ρ. ΙΟΡΔΑΝΙΔΟΥ, *Η έννοια της ψυχής στο «Περὶ Ψυχῆς» του Αριστοτέλη και στον Θωμά Ακινάτη*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Τομέας Φιλοσοφίας, Φιλοσοφική Σχολή, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 4.

3) **επιστημολογικά**, ως αθάνατη αρχή που συνδέει τον κόσμο των ιδεών με τα αισθητά μέσω της ανάμνησης (*Φαίδων*)³²⁷.

Ο Πλάτωνας ήταν εκείνος που στο έργο του *Πολιτεία* πρώτος αναφέρθηκε στην έννοια της τριμερούς διαίρεσης της ψυχής. Σύμφωνα με τον μεγάλο Έλληνα φιλόσοφο: «Ἡ ψυχὴ διαιρεῖται εἰς τρία· τὸ μὲν γὰρ αὐτῆς ἐστὶ **λογιστικόν**, τὸ δὲ **ἐπιθυμητικόν**, τὸ δὲ **θυμικόν**· τοῦτων δὲ τὸ μὲν **λογιστικόν** ἐστὶν αἴτιον τοῦ βουλευέσθαι τε καὶ λογίζεσθαι καὶ διανοεῖσθαι καὶ πάντων τῶν τοιοῦτων· τὸ δὲ **ἐπιθυμητικόν** μέρος ἐστὶ τῆς ψυχῆς αἴτιον τοῦ ἐπιθυμεῖν φαγεῖν καὶ τοῦ πλησιάζειν καὶ τῶν τοιούτων πάντων· τὸ δὲ **θυμικόν** μέρος αἴτιον ἐστὶ τοῦ θαρρεῖν καὶ ἡδεσθαι καὶ λυπεῖσθαι καὶ οργίζεσθαι· τῆς ἄρα ψυχῆς ἐστὶ τὸ μὲν λογιστικόν, τὸ δὲ ἐπιθυμητικόν, τὸ δὲ θυμικόν»³²⁸.

Σύμφωνα με τα ανωτέρω, κατά τον Πλάτωνα το λογιστικό (λογικό) μέρος της ψυχής είναι αιτία της σκέψης, της διανόησης, της λογικής και της ορθής κρίσης και έχει έδρα τον εγκέφαλο³²⁹. Το θυμικό (ή θυμοειδές) μέρος είναι αιτία της ανδρείας (θάρρους), της ηδονής, της λύπης, της οργής και του πάθους και έχει ως έδρα του το στήθος³³⁰ και τέλος το επιθυμητικό μέρος της ψυχής είναι αιτία κυρίως του φαγητού και των σαρκικών απολαύσεων, δηλαδή αφορά στα κατώτερα πάθη και έχει ως έδρα του τα σπλάχνα (ήπαρ)³³¹. Από τα τρία μέρη της ψυχής, το λογιστικό διαδραματίζει ή πρέπει να διαδραματίζει ηγεμονικό ρόλο έναντι των άλλων δύο, δηλαδή αποτελεί το ανώτατο μέρος, το επιθυμητικό είναι το κατώτατο μέρος και το θυμοειδές βρίσκεται ανάμεσά τους³³².

Τα τρία μέρη της ψυχής βρίσκονται σε συνεχή διαμάχη μεταξύ τους, με κυρίαρχη την αντίθεση λογιστικού και επιθυμητικού, δηλαδή μεταξύ φρόνησης και ηδονής³³³. Σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να κυβερνάει την ψυχή το επιθυμητικό, διότι είναι το κατώτερο και το πιο άπληστο μέρος³³⁴. Όταν το λογιστικό ηγεμονεύει στα άλλα δύο κατώτερα μέρη της ψυχής, τότε εναρμονίζονται τα μέρη της ψυχής και επιτυγχάνεται η σωστή ζωή και η κατάκτηση της ευδαιμονίας από τον άνθρωπο³³⁵. Σε αυτήν την περίπτωση «ο άνθρωπος είναι σε θέση να ελέγχει τις επιθυμίες του, με εγκράτεια και

³²⁷ Ε. ΞΥΔΙΑ, «ψυχή (1)», *Φιλοσοφικό Κοινωνιολογικό Λεξικό*, τ. Ε', ό. π., σ. 280.

³²⁸ ΔΙΟΓΕΝΟΥΣ ΛΑΕΡΤΙΟΥ 3, 90.

³²⁹ Α. σ., «Ψυχή» (Φιλοσ.-θρησκ.), *Εγκυκλοπαίδεια Δομή* (χ. χ.) 775.

³³⁰ Ό. π., σ. 775.

³³¹ ΓΑΛΗΝΟΥ, *Για της ψυχής τα πάθη και τα λάθη (Περὶ ψυχῆς παθῶν καὶ ἀμαρτημάτων)*, (Ρ. Ν. SINGER: Εισαγωγή στον Γαληνό. Προλεγόμενα - Μτφρ. Εισ.: Γ. ΑΒΡΑΜΙΔΗ, Μτφρ. Αρχαίου κειμένου: ΖΑΦ. ΠΑΡΘΕΝΗ – ΕΛ. ΖΑΓΚΑ), εκδ. Θύραθεν, Θεσσαλονίκη 2003, σσ. 61-62· βλ. και α. σ., «Ψυχή» (Φιλοσ.-θρησκ.), *Εγκυκλοπαίδεια Δομή* (χ. χ.) 775.

³³² Β. ΚΑΛΦΑ, Γ. ΖΩΓΡΑΦΙΔΗ, *Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι*, ό. π., σσ. 124-125· βλ. και Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ιστορία τῆς φιλοσοφίας*, έκδ. ΠΟΥΡΝΑΡΑ, Θεσσαλονίκη 1997⁶, σ. 176.

³³³ Β. ΚΑΛΦΑ, Γ. ΖΩΓΡΑΦΙΔΗ, ό. π., σ. 125.

³³⁴ Ρ. ΙΟΡΔΑΝΙΔΟΥ, *Η έννοια της ψυχής στο «Περὶ Ψυχῆς» του Αριστοτέλη και στον Θωμά Ακινάτη*, ό. π., σ. 12.

³³⁵ Β. ΚΑΛΦΑ, Γ. ΖΩΓΡΑΦΙΔΗ, ό. π., σ. 125. Ο ιατρός και συγκριτιστής φιλόσοφος Γαληνός συμφωνεί με τα ανωτέρω και αναφέρει χαρακτηριστικά στο έργο του *Περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων* 3, 3, 17 - 3, 3, 20: «Βαρβάρων μὲν γὰρ καὶ ἀπαιδεύτων ἀνθρώπων ἔθετο παράδειγμα τὴν Μήδειαν Εὐρυπίδης, οἷς ὁ θυμὸς ἰσχυρότερος τοῦ λογισμοῦ· Ἑλλήνων δὲ καὶ πεπαιδευμένων, οἷον περ αὖ πάλιν ὁ ποιητὴς ὑπέθετο τὸν Ὀδυσσεά, κρείττων ὁ λογισμὸς τοῦ θυμοῦ».

σωφροσύνη, να μετασχηματίζει το πάθος του σε ανδρεία και να κατευθύνει το λογισμό του στη γνώση και στη σοφία»³³⁶.

Στα τρία αυτά μέρη της ψυχής αντιστοιχούν τρεις βασικές αρετές, οι οποίες χαρακτηρίζουν τον ενάρετο βίο. Αυτές είναι: η σοφία (αντιστοιχεί στο λογιστικό), η ανδρεία (στο θυμικό) και η σωφροσύνη (αντιστοιχεί στο επιθυμητικό). Στις αρετές αυτές μπορεί να προστεθεί και μια τέταρτη που αντιστοιχεί στην ισορροπία του συνόλου και είναι η δικαιοσύνη³³⁷. Έτσι, δίκαιος άνθρωπος είναι αυτός που έχει καταφέρει να εναρμονίσει τα τρία μέρη της ψυχής του³³⁸. Ο δίκαιος άνθρωπος έχει επιβληθεί στις επιθυμίες και στα πάθη του και έχει ανοίξει τον δρόμο για την επικοινωνία του αθάνατου μέρους της ψυχής με τις Ιδέες³³⁹. Σε αυτήν τη δύσκολη πορεία θα αναζητήσει βοήθεια από έναν φωτισμένο δάσκαλο, μια σχολή φιλοσοφίας και από μια οργανωμένη πολιτεία³⁴⁰.

Την τριμερή διάκριση της ψυχής ο Πλάτωνας την συνδύασε με την ιδανική του πολιτεία. Έτσι, ανάλογα με το μέρος της ψυχής που κυριαρχεί έναντι των άλλων, αντιστοιχεί και η ανάλογη τάξη της ιδανικής **πολιτείας**: οι **κοινοί πολίτες**, που καθοδηγούνται στις πράξεις τους από το επιθυμητικό τμήμα της ψυχής τους (κατώτατο μέρος), οι **φύλακες**, των οποίων η συμπεριφορά κυριαρχείται από το θυμοειδές τμήμα της ψυχής τους (ενδιάμεσο μέρος), και οι **φιλόσοφοι**, οι οποίοι διαβιούν σύμφωνα με τις αρχές και τις υποδείξεις του λογιστικού τμήματος της ψυχής τους (ηγεμονικό μέρος). Τα μέλη καθεμιάς από τις τρεις αυτές τάξεις είναι προορισμένα στη ζωή τους να εκτελέσουν μια συγκεκριμένη αποστολή για το καλό της πολιτείας³⁴¹. Δίκαιη πολιτεία είναι η πολιτεία εκείνη που έχει βρει την ισορροπία ανάμεσα στις κύριες ομάδες των πολιτών της³⁴².

Η πλατωνική αντίληψη για την ψυχή γενικότερα, αλλά και για την τριμερή διάκριση αυτής ειδικότερα, επηρέασε και συνεχίζει να επηρεάζει φιλοσόφους, εκκλησιαστικούς συγγραφείς, Πατέρες και Αγίους της Εκκλησίας, θεολόγους, κληρικούς, μοναχούς, στοχαστές, ερευνητές και πολλούς άλλους³⁴³.

Ο μεγάλος Έλληνας φιλόσοφος Αριστοτέλης, αρχικά επηρεασμένος από τον διδάσκαλό του Πλάτωνα, αποδέχεται τον χωρισμό της ψυχής σε τρία μέρη, δηλαδή σε λογιστικόν, θυμικόν και επιθυμητικόν. Στη συνέχεια όμως της ζωής του άλλαξε άποψη και στο έργο του *Περὶ Ψυχῆς* απέρριψε αυτήν την θεωρία αποφαινόμενος ότι

³³⁶ Β. ΚΑΛΦΑ, Γ. ΖΩΓΡΑΦΙΔΗ, *Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι*, ό. π., σ. 125.

³³⁷ Ό. π.

³³⁸ Ό. π. Βλ. και Α. Ε. TAYLOR, *Ο Άνθρωπος και το έργο του*, (Μτφρ. Ι. ΑΡΖΟΓΛΟΥ), ΜΙΕΤ, Αθήνα 2003³, σσ. 356-360.

³³⁹ Β. ΚΑΛΦΑ, Γ. ΖΩΓΡΑΦΙΔΗ, ό. π., σ. 125.

³⁴⁰ Ό. π.

³⁴¹ Α. σ., *Φιλολογικά*, ΕΛΠ 22 *Η τριμερής διάκριση της ψυχής και οι τρεις τάξεις της πολιτείας, Η τριμερής διάκριση της ψυχής και οι τρεις τάξεις της πολιτείας (Πλάτων)*, ό. π., ηλ/νική διεύθυνση: <http://foitisis.blogspot.gr/p/22.html>.

³⁴² Β. ΚΑΛΦΑ, Γ. ΖΩΓΡΑΦΙΔΗ, ό. π., σ. 125.

³⁴³ Ρ. ΙΟΡΔΑΝΙΔΟΥ, *Η έννοια της ψυχής στο «Περὶ Ψυχῆς» του Αριστοτέλη και στον Θωμά Ακινάτη*, ό. π., σ. 3.

η ψυχή είναι η εντελέχεια του σώματος³⁴⁴. «Έντελέχεια» (και όχι «ένδελέχεια»), κατά τον Αριστοτέλη, είναι η μορφή του όντος που υπάρχει σε κατάσταση δυνατότητας³⁴⁵. Έτσι, η ψυχή ορίζεται από τον Αριστοτέλη ως «η πρώτη εντελέχεια ενός φυσικού, οργανικού σώματος, που έχει τη δυνατότητα της ζωής και επίσης, έχει μέσα του την αρχή της κίνησης και της στάσης. Η ψυχή, δηλαδή, είναι μια υπόσταση με την έννοια της μορφής... η ψυχή... είναι αιτία και αρχή του ζωντανού σώματος, η πηγή και ο σκοπός της κίνησής του»³⁴⁶.

Αντίθετα, λοιπόν, με τον Πλάτωνα, ο Αριστοτέλης διακρίνει **τρεις τύπους της ψυχής** και όχι τρία μέρη αυτής³⁴⁷: τη **θρεπτική**, την **αισθητική** και την **πνευματική** (ή **διανοητική** ή **νοητική**): η πρώτη υπάρχει στα φυτά, οι πρώτες δύο στα ζώα και οι τρεις μαζί μόνο στον άνθρωπο³⁴⁸. Επίσης, άλλη μια διαφορά του Αριστοτέλη με τον Πλάτωνα είναι ότι ο Σταγειρίτης πανεπιστήμονας θεωρεί ότι η ψυχή και το σώμα είναι αδιαχώριστα³⁴⁹ (συνιστούν ενέργεια και δύναμη, μορφή και ύλη) και μόνο το ενεργητικό μέρος της νοητικής ψυχής μένει αθάνατο και αποχωρίζεται από το σώμα³⁵⁰. Τέλος, κατά τον Αριστοτέλη η ψυχή θεωρείται αυτοκινούμενη αρχή μέσα στη φύση³⁵¹.

1.3.2 Η έννοια της τριμερούς διαίρεσης της ψυχής κατά τους Πατέρες της Εκκλησίας και κατά τον όσιο Νείλο

Σε ό,τι αφορά στην ανθρωπολογία, όλοι οι Πατέρες συμφωνούν για το «δισυπόστατον» του ανθρώπου, δηλαδή για το γεγονός ότι ο άνθρωπος αποτελείται από σώμα και ψυχή. Σε καμία περίπτωση οι Πατέρες δεν αποδέχονται το τρισυπόστατο του ανθρώπου, δηλαδή τη διάκριση του ανθρώπου σε σώμα, ψυχή και πνεύμα, θεώρηση που αποδέχονταν πολλοί αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι. Εκείνο όμως που αποδέχονται οι Πατέρες της Εκκλησίας είναι την τριμερή διάκριση της ίδιας της ψυχής³⁵².

³⁴⁴ Επομένως, ο Αριστοτέλης προσεγγίζει την έννοια της ψυχής μέσω της έννοιας της εντελέχειας. Βλ. αναλ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Περί Ψυχής* (Εισ., μτφρ., σχόλ.: Ι. Σ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ), Αρχαίοι Συγγραφείς, τ. 6, εκδ. Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 10. Βλ. και Ρ. ΙΟΡΔΑΝΙΔΟΥ, *ό. π.*, σ. 14.

³⁴⁵ *Ο. π.*

³⁴⁶ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Περί Ψυχής*, *ό. π.*, σ. 10.

³⁴⁷ *Ο. π.*

³⁴⁸ Ε. ΞΥΔΙΑ, «ψυχή (1)», *Φιλοσοφικό Κοινωνιολογικό Λεξικό*, τ. Ε', *ό. π.*, σ. 280.

³⁴⁹ Θ. ΠΕΛΕΓΡΙΝΗ, «Πρόβλημα της σχέσης σώματος και ψυχής», *Λεξικό της Φιλοσοφίας - οι Έννοιες, οι θεωρίες, οι Σχολές, τα Ρεύματα και τα Πρόσωπα/ Εξάγλωση Ορολογία*, εκδ. Πεδίο – Θ. ΠΕΛΕΓΡΙΝΗΣ, Νέα εμπλουτισμένη έκδοση, Αθήνα 2013, σ. 530.

³⁵⁰ Στο έργο του *Περί Ψυχής* ο Αριστοτέλης ερευνά την ουσία, τη φύση και τις ιδιότητες της ψυχής. Το σύγγραμμα αυτό ανήκει στη φυσική φιλοσοφία του, όπως και τα βιολογικά έργα του· βλ. σχετ. Δ. ΣΦΕΝΔΟΝΗ-ΜΕΝΤΖΟΥ, *Ο Αριστοτέλης σήμερα. Πτυχές της Αριστοτελικής Φυσικής Φιλοσοφίας υπό το Πρίσμα της Σύγχρονης Επιστήμης*, εκδ. Ζήτη, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 27. Βλ. και Ρ. ΙΟΡΔΑΝΙΔΟΥ, *Η έννοια της ψυχής στο «Περί Ψυχής» του Αριστοτέλη και στον Θωμά Ακινάτη*, *ό. π.*, σ. 14.

³⁵¹ Ε. ΞΥΔΙΑ, «ψυχή (1)», *Φιλοσοφικό Κοινωνιολογικό Λεξικό*, τ. Ε', *ό. π.*, σ. 280.

³⁵² Πολλοί είναι οι Πατέρες που αναφέρθηκαν στο τριμερές της ψυχής, κυρίως οι νηπτικοί Πατέρες, ο αγ. Νεκτάριος Πενταπόλεως κ.α., και διέκριναν την ψυχή σε τρία μέρη: «λογιστικόν» («λογικόν» ή «ήγεμονικόν» ή «γνωστικόν» ή «νοητικόν» ή «νοερόν»), «θυμικόν» («θυμοειδές») και «ἐπιθυμητικόν».

Η τριμερής διαίρεση (ή διάκριση) της ψυχής, κατά τους Πατέρες της Εκκλησίας, ακολουθεί σε γενικές γραμμές τη διαίρεση και την ορολογία του Πλάτωνα. Οι Πατέρες που ανέλυσαν το συγκεκριμένο ζήτημα, διεχώρισαν και αυτοί την ψυχή σε τρία μέρη: το λογιστικόν ή λογικόν, το επιθυμητικόν και το θυμικόν (ή θυμοειδές). Κάποιοι Πατέρες διέκριναν την ψυχή σε δύο ευρύτερες κατηγορίες: στο λογικό (λογιστικό) και στο άλογο μέρος. Στο άλογο μέρος συμπεριέλαβαν το επιθυμητικό και το θυμικό³⁵³.

Πέρα από την καθιερωθείσα διαίρεση της ψυχής από την εποχή των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων, την οποία αποδέχεται και ο άγ. Γρηγόριος Παλαμάς, διδάσκεται από τον άγιο του ακτίστου φωτός και μια άλλη τριμερή διαίρεση της ψυχής. Πιο συγκεκριμένα, όπως: «ὁ Θεός εἶναι Νοῦς, Λόγος καί Πνεῦμα, ἔτσι καί ἡ ψυχή ἔχει νοῦ, λόγο καί πνεῦμα». Επιπλέον, για τον άγ. Γρηγόριο Παλαμά: «τό τριαδικό τῆς γνώσεως εἶναι νοερό, λογικό, αἰσθητό καί τό τρισσό τοῦ νοῦ ὡς στροφῆς πρὸς ἑαυτόν καί τῆς ἀνόδου πρὸς τόν Θεόν εἶναι νοῦς, γνώση, ἔρως»³⁵⁴.

Οι Πατέρες, επιπρόσθετα, ανέλυσαν, με μικρές παραλλαγές, τις αρετές, αλλά και τα πάθη που έχει κάθε μέρος της ψυχής, σύμφωνα με την (πλατωνική) τριμερή διαίρεση της ψυχής. Στην ψυχολογία του αγ. Νείλου, δηλαδή στο λόγο περί ψυχής, το επιθυμητικό³⁵⁵ και το θυμικό αποτελούν το παθητικό μέρος της ψυχής³⁵⁶. Το λογιστικό³⁵⁷ είναι το λογικό μέρος αυτής, δηλαδή το νοητικό. Για το λογικό μέρος της ψυχής γράφει ο όσιος Νείλος: «Οὐδὲν ψυχῆς λογικῆς ἀντάξιον...»³⁵⁸. Το επιθυμητικό και το θυμικό δεν δόθηκαν από το Θεό στον άνθρωπο για να εμποδίσουν την ένωσή του μαζί Του, ούτε εξ ορισμού έχουν αρνητική φύση³⁵⁹. Πολλές φορές, το θυμικό και το επιθυμητικό, ο άγ. Νείλος τα ονομάζει «πάθη», αλλά όχι με την κυριολεκτική έννοια της εμπάθειας³⁶⁰. Αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι, τόσο στο επιθυμητικό όσο και στο θυμικό, εδράζονται πολλές αρετές και όχι μόνο πάθη, στις οποίες ο όσιος

³⁵³ Οι ίδιοι Πατέρες πολλές φορές, όπως ο Νικήτας Στηθάτος, διακρίνουν την ψυχή τότε σε τρία μέρη («λογικόν», «ἐπιθυμητικόν» και «θυμικόν») και τότε σε δύο μέρη («λογικόν» και «ἄλογον», συμπεριλαμβάνοντας στο άλογο μέρος το «ἐπιθυμητικόν» και το «θυμικόν»). βλ. ΝΙΚΗΤΑ ΣΤΗΘΑΤΟΥ, *Εκατοντάς Γ'*, 9, PG 120, 957B και Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Νικήτα Στηθάτου μυστικά συγγράμματα*, σ. 40. βλ. και ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ ΜΗΤΡ. ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ & ΑΓ. ΒΛΑΣΙΟΥ, *Ορθόδοξη ψυχοθεραπεία, Πατερική Θεραπευτική Αγωγή*, έκδ. Ι.Μ. Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου, 2014¹⁰, σσ. 100-101.

³⁵⁴ ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ ΜΗΤΡ. ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ & ΑΓ. ΒΛΑΣΙΟΥ, *ό. π.*, σ. 247. Στην παρούσα εργασία γίνεται ανάλυση του τριμερούς της ψυχής, σύμφωνα με τη γενικά παραδεδομένη αντίληψη των Πατέρων, που προήλθε από την αρχαία ελληνική διανόηση, και διακρίνει την ψυχή σε «λογιστικόν», «θυμικόν» (θυμοειδές) και «ἐπιθυμητικόν».

³⁵⁵ Τα πάθη δεν έχουν στεγανά μεταξύ τους και το ένα συνδέεται πολύ στενά με το άλλο. Επίσης, χαρακτηριστικό είναι ότι πολλά πάθη της ψυχής, κυρίως του επιθυμητικού, κάποιοι Πατέρες, όπως ο άγ. Ιωάννης Δαμασκηνός και ο άγ. Γρηγόριος Σιναΐτης, τα αναφέρουν και ως πάθη του σώματος, όχι διότι έχουν απαραίτητα ως αφετηρία τους το σώμα, αλλά διότι το έχουν ως αποδέκτη. Τα πάθη του σώματος για τον άγ. Γρηγόριο Σιναΐτη είναι: η γαστριμαργία, η λαιμαργία, η τρυφή, η μέθη, η πορνεία, η μοιχεία, η ακαθαρσία, οι καλλωπισμοί, η μαγεία, η μαντεία και άλλα· βλ. χαρακτηριστικά ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ ΜΗΤΡ. ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ & ΑΓ. ΒΛΑΣΙΟΥ, *ό. π.*, σσ. 256-258.

³⁵⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ότι διαφέρουσι τῶν ἐν πόλεσιν ὡκισμένων*, Κεφ. 6, PG 79, 1068C.

³⁵⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός*, Κεφ. 45, PG 79, 776B και *Λόγος Ἀσκητικός*, Κεφ. 48, PG 79, 777D.

³⁵⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ'*, *Ἐπιστολή 214, Ροδομίνω Πρεσβυτέρω*, PG 79, 481A.

³⁵⁹ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλία τοῦ ὁσίου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, *ό. π.*, σσ. 116-117.

³⁶⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β'*, *Ἐπιστολή 140, Κυρινίω Μοναχῷ*, PG 79, 261D και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ότι διαφέρουσι τῶν ἐν πόλεσιν ὡκισμένων*, Κεφ. 11, PG 79, 1073B: «... θυμός, καί ἐπιθυμία, ἡδονή τε καί λύπη, δυνάμεις εἰσὶν ἡρεμοῦσαι, καὶ εἶδος οὐκ ἔχουσαι πρὶν εὐπορήσουσιν ὕλης διεγερούσης πρὸς τὴν ἐπιβάλλουσαν ἐνέργειαν». βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *ό. π.*, σ. 117.

αναφέρεται επανειλημμένα. Οι φορές που το θυμικό και το επιθυμητικό αποκαλούνται «πάθη» από τον όσιο αφορούν προφανώς στην εμπειρική χρήση τους από τον άνθρωπο και όχι στην ενάρετη. Από τον άνθρωπο εξαρτάται πώς θέλει να προσανατολίσει τις δυνάμεις αυτές της ψυχής του (είτε δηλαδή προς την αρετή είτε προς τα πάθη). Όπως παρατηρεί ο Δ. Καλλιντέρης: «ὅταν ἡ ψυχὴ παρεκκλίνει ἀπὸ τὸν ὀρθὸ λόγον καὶ οἱ παθητικὲς δυνάμεις κυριαρχοῦν σὲ βάρος τοῦ λογιστικοῦ, ἀσθενεῖ τὴν ἀσθένεια τῶν παθῶν»³⁶¹.

Η γενική προϋπόθεση της θεραπευτικής των παθών των μερών της ψυχής είναι πρωτίστως η συνειδητή μυστηριακή ζωή. Χωρίς τα μυστήρια της Εκκλησίας δεν τίθενται οι προϋποθέσεις και οι βάσεις για τη θεραπεία της ψυχής. Οι περαιτέρω υποκειμενικές προϋποθέσεις της θεραπείας έγκειται στην πίστη και την ελπίδα στο Χριστό, στην προσευχή και στην προσωπική βούληση για θεραπεία.

Τα επιμέρους μέρη της ψυχής βελτιώνονται και θεραπεύονται ως εξής³⁶²: το λογιστικό με την πίστη στον Θεό και τα δόγματα της πίστεως, την αποφυγή παθών που σκοτίζουν το νου, την απόρριψη των πονηρών λογισμών, τη μελέτη των Γραφών, την προσευχή και την ευχαριστία προς τον Θεό³⁶³. Το θυμικό (ή θυμοειδές) θεραπεύεται με: ανιδιοτελή αγάπη, ελεημοσύνη, φιλανθρωπία, καλοκαγαθία, τιμιότητα, ταπείνωση και νέκρωση της επιθυμίας της φιληδονίας³⁶⁴. Το επιθυμητικό, τέλος, θεραπεύεται με την εγκράτεια, νηστεία, εκούσια διακονία προς τον πλησίον, διάθεση χρημάτων σε φτωχούς, ακτημοσύνη, κακοπάθεια, υπομονή στις δοκιμασίες και με την προσδοκία των μελλοντικών αγαθών³⁶⁵.

1.4 Η Ψυχολογία και το έργο του οσίου Νείλου

Ο ψυχολόγος Ε. Μανουράς δίδει τον ακόλουθο ορισμό για το τι είναι Ψυχολογία: «Κλάδος της επιστήμης ο οποίος μελετά τον ψυχισμό ως μορφή αντανάκλασης της πραγματικότητας, ως ενδογενές στοιχείο της ζωικής και, αναφορικά με τον άνθρωπο, της κοινωνικής δραστηριότητας, του πλέγματος των κοινωνικών σχέσεων και ταυτόχρονα ως ιδιότητα της ανώτερης οργανωμένης ύλης του εγκεφάλου. Με την έννοια αυτή ο ψυχισμός εκδηλώνεται ως δομικό στοιχείο διαφορετικών συστημάτων»³⁶⁶.

³⁶¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ασκητικός*, Κεφ. 45, PG 79, 785C και *Λόγος Ασκητικός*, Κεφ. 48, PG 79, 789C. Βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλίαν τοῦ ὁσίου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ὁ. π., σ. 117.

³⁶² Αναλυτ. βλ. στην παρούσα ΜΔΕ: ΜΕΡΟΣ Δ', Κεφ. 1^ο: «Θεραπευτική και κάθαρση από τα πάθη».

³⁶³ Ν. ΤΖΙΡΑΚΗ, *ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ: «ΤΟ ΓΝΩΘΙ ΣΑΥΤΟΝ»*, ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 21/05/2017, σ. 11. Ηλ/νική διεύθυνση: <http://www.orthodoxwomeneurope.com/images/uploads/file/Tzirakis.pdf>.

³⁶⁴ Ο. π., σ. 11.

³⁶⁵ Ν. ΤΖΙΡΑΚΗ, *ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ: «ΤΟ ΓΝΩΘΙ ΣΑΥΤΟΝ»*, ὁ. π., σ. 11.

³⁶⁶ Ο ψυχολόγος, επομένως, είναι ένας επιστήμονας που έχει εκπαιδευτεί στην χρήση συγκεκριμένων τεχνικών επίλυσης προβλημάτων, ανάλογα με την θεωρητική κατάρτιση και προσέγγιση που έχει λάβει. Έτσι ο ψυχολόγος, ανάλογα με την εξειδίκευσή του, μπορεί να διακρίνεται σε πειραματικός, γνωστικός, κλινικός, συμβουλευτικός κ.α. και χρησιμοποιεί τις αντίστοιχες μεθόδους. Βλ. Ε. ΜΑΝΟΥΡΑ, «ψυχολογία», *Φιλοσοφικό Κοινωνιολογικό Λεξικό*, τ. Ε', εκδ. Κ. Καπόπουλος, Αθήνα 1995, σ. 282. Στις σημαντικότερες μεθόδους της

Όπως υπογραμμίζει ο Ι. Κορναράκης: «Ο όρος *Ψυχολογία* χρησιμοποιείται σήμερα με μεγάλη ευρύτητα ως δεύτερο μέρος ενός ζεύγους λέξεων, πού θέλει να δηλώσει μία ειδική επιστημονική ψυχολογική κατεύθυνση. Π.χ. στην επιστημονική ορολογία του μεγάλου πεδίου της ψυχολογικής έρευνας χρησιμοποιούνται όροι όπως: εξελικτική ψυχολογία, άτομική ψυχολογία, γεροντική ψυχολογία, κλινική ψυχολογία, πολιτική ψυχολογία, θρησκευτική ψυχολογία κ.ά. Μέ τους όρους αυτούς καθορίζεται κατά τρόπο σαφή μία ώρισμένη περιοχή του άτομικού ή ομαδικού ανθρώπινου βίου, ή όποια άποτελεί τό άντικείμενο μιās ψυχολογικής έρευνας»³⁶⁷.

Η έννοια της ψυχής στην Ψυχολογία επηρεάστηκε κυρίως από τις απόψεις που διαμορφώθηκαν και καλλιεργήθηκαν από τον Διαφωτισμό³⁶⁸. Η πρόοδος που

ψυχολογικής έρευνας εντάσσεται το πείραμα (φυσικό, εργαστηριακό), η παρατήρηση (αντικειμενική παρατήρηση, αυτοπαρατήρηση), τα διάφορα tests και κλίμακες, καθώς και η ανάλυση των αποτελεσμάτων της δραστηριότητας του ατόμου ή της ομάδας. Βλ. Ε. ΜΑΝΟΥΡΑ, «ψυχολογία», *Φιλοσοφικό Κοινωνιολογικό Λεξικό*, τ. Ε', ό. π., σ. 285.

³⁶⁷ Ι. ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, *Έγχειρίδιον Ποιμαντικής Ψυχολογίας. Η Ψυχική Σύγκρουση*, τ. Α', έκδ. Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 5.

³⁶⁸ Σύμφωνα με τον Φ. Κ. Βώρο: «Ο όρος Διαφωτισμός αναφέρεται σε όλη τη διανοητική προσπάθεια που απλώνεται από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα ως τις αρχές του 19^{ου} σε χώρες όπως η Αγγλία, η Γαλλία, η Γερμανία και άλλες. Ξεκίνησε από την Αγγλία με τους Fr. Bacon, John Locke και άλλους. Πιο ριζοσπαστικός εμφανίστηκε ο γαλλικός Διαφωτισμός που οι εκφραστές του έκριναν με σαρκασμό πολλούς θεσμούς του παρελθόντος, πολιτικούς και θρησκευτικούς, ως υπεύθυνους διαφθοράς και μισαλλοδοξίας. Ο Kant, επηρεασμένος από τον πολιτισμικό ενθουσιασμό της εποχής του, διατύπωσε το ερώτημα "τι είναι Διαφωτισμός" και απάντησε: "ενηλικίωση του ανθρώπου με αξιοποίηση της λογικής του χωρίς τη βοήθεια των άλλων". Αυτή είναι η υποκειμενική μόνο ερμηνεία του φαινομένου. Αντικειμενικά ο Διαφωτισμός είναι η διανοητική προσπάθεια που έκαναν κορυφαίοι στοχαστές για να αναδείξουν το "λογικό", τη λογική ικανότητα του ανθρώπου, σε οδηγό της ανθρώπινης ζωής και να διαχύσουν το φως της γνώσης, της επιστήμης σε όλες τις συνειδήσεις. Η εξέλιξη αυτή είχε ξεκινήσει από τον καιρό της Αναγέννησης...». Βλ. Φ. Κ. ΒΩΡΟΥ, «Διαφωτισμός», *Φιλοσοφικό Κοινωνιολογικό Λεξικό*, τ. Β', έκδ. Κ. ΚΑΠΟΠΟΥΛΟΣ, Αθήνα 1995, σσ. 64-65. Άλλοι σημαντικοί εκπρόσωποι του Διαφωτισμού είναι ο Φρανσουά Μαρί Αρουέ ή Βολταίρος (F. M. Arouet ή Voltaire, 1694-1778) και ο Σαρλ Λουί ντε Σεκοντά ή Μοντεσκιέ (C. L. De Secondat ή Montesquieu, 1689-1755). Οι Διαφωτιστές Ζαν Ζακ Ρουσσώ (J. J. Rousseau, 1712-1778), Ντενί Ντιντερό (D. Diderot, 1713-1784) και Ζαν λε Ροντ ντ' Αλαμπέρ (J. L. R. D' Alembert, 1717-1783), ήταν αυτοί που συγκρότησαν τις ιδεολογικές αρχές, ιδιαίτερα του Γαλλικού Διαφωτισμού (κυρίως μέσα από την *Εγκυκλοπαίδεια*). Στους Διαφωτιστές ανήκει και ο Άγγλος φιλόσοφος, αστρονόμος και θεολόγος Ισαάκ Νεύτων (Isaac Newton, 1643 – 1727). Πρόδρομοι του Διαφωτισμού θεωρούνται: ο Γερμανός μαθηματικός, αστρονόμος και αστρολόγος Γιοχάνες Κέπλερ (J. Kepler, 1571 – 1630) και ο Ιταλός φιλόσοφος και αστρονόμος Γαλιλαίος Γαλιλέι (Galileo Galilei, 1564 – 1642). Βλ. αναλυτ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ιστορία της φιλοσοφίας*, έκδ. ΠΟΥΡΝΑΡΑ, Θεσσαλονίκη 1997^ο, σσ. 341-343 και Θ. ΠΕΛΕΓΡΙΝΗ, «Διαφωτισμός», *Λεξικό της Φιλοσοφίας - οι Έννοιες, οι θεωρίες, οι Σχολές, τα Ρεύματα και τα Πρόσωπα/ Εξάγλωση Ορολογία*, ό. π., σσ. 177-178. Ο Διαφωτισμός αντιμάχεται τη χριστιανική (και πλατωνική) απολυτοποίηση της ψυχής και γενικότερα τη μεταφυσική διάσταση του ανθρώπου. Για τους περισσότερους Διαφωτιστές ο άνθρωπος δεν είναι παρά ένα εξελιγμένο βιολογικό ον, χωρίς κάποια άλλη υπαρκτική ή μεταφυσική υπεροχή έναντι των υπόλοιπων έμβιων όντων. Άλλωστε η Εξελικτική Βιολογία, που άρχισε να αναπτύσσεται από τον 18^ο αι. και έφτασε στην ακμή της τον 19^ο αι. με τον Κάρολο Δαρβίνο (C. R. Darwin, 1809 – 1882), βασίστηκε ακριβώς σε αυτή τη θεώρηση περί ανθρώπου που έθεσε ο Διαφωτισμός. Ο άνθρωπος, για τον Διαφωτισμό, δεν αποτελεί παρά μία τυχαία συγκυρία, μια σύπτωση, για αυτό και προβάλλεται έντονα η θέση περί ύπαρξης άλλων έμβιων οργανισμών και λογικής ζωής σε άλλους πλανήτες. Ο άνθρωπος, για τους Διαφωτιστές, δεν αποτελεί κέντρο της δημιουργίας ούτε εικόνα του Θεού. Άλλωστε από τον Διαφωτισμό τίθεται υπό πλήρη αμφισβήτηση η ίδια η ύπαρξη του Θεού και, συνήθως, αντικαθίσταται η έννοια του Θεού με τη Φύση (φυσιοκρατία). Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ιστορία της φιλοσοφίας*, ό. π., σσ. 341-343 και α.σ., *Ο πολιτισμός του Διαφωτισμού*, ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 24/03/2018. Ηλ/νική διεύθυνση: <https://www.ideotopos.gr/posts/philosophy/74>.

σημειώθηκε την εποχή εκείνη στις θετικές επιστήμες, οδήγησε σε μια υλιστική³⁶⁹ αντίληψη και της ίδιας της ψυχής. Ο φιλόσοφος Ιμμάνουελ Καντ (I. Kant, 1724-1804) προσδιόρισε την ψυχή ως το «εγώ» και υποστήριξε ότι η ύπαρξη εσωτερικής εμπειρίας δεν μπορεί ούτε να αποδειχθεί ούτε να διαψευσθεί. Αnéφερε χαρακτηριστικά: «Δεν μπορούμε να αποδείξουμε εκ των προτέρων την άυλη φύση της ψυχής, αλλά μάλλον τόσο πολύ: ότι όλες οι ιδιότητες και οι ενέργειες της ψυχής δεν μπορούν να αναγνωριστούν από την υλικότητα»³⁷⁰.

Η έννοια του όρου «ψυχή» στην Ψυχολογία³⁷¹ είναι διαφορετική σε σχέση με την αντίστοιχη θρησκευτική, και ιδιαίτερα με την χριστιανική έννοια της λέξης. Όταν στην Ψυχολογία χρησιμοποιείται ο όρος «ψυχή», αναφέρεται κυρίως στη νόηση (νους), στην πνευματική φύση του ανθρώπου (μάθηση, αντίληψη, σκέψη, μνήμη, προσοχή, γλώσσα), στη συμπεριφορά, την προσωπικότητα, ή σε όλες τις καταστάσεις της συνείδησής του, συμπεριλαμβανομένου και του ασυνείδητου, καθώς αυτά αποτελούν τα βασικά αντικείμενα μελέτης της³⁷².

³⁶⁹ Ο υλισμός (λατ. «materialismus») ορίζεται ως μια: «νέωτερη φιλοσοφική θεωρία δεχομένη την έξ ύλης μόνον σύστασιν τοῦ σύμπαντος ἥτοι τοῦ τε αἰσθητοῦ καὶ τοῦ ψυχικοῦ κόσμου». Βλ. Δ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, «ύλισμός», *Μέγα Λεξικόν Ὁλης τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, τ. 14^{ος}, έκδ. ΔΟΜΗ Α.Ε., Ἀθῆναι 1953, σ. 7379.

³⁷⁰ PAUL, BISHOP, *Synchronicity and Intellectual Intuition in Kant, Swedenborg, and Jung*, The Edwin Mellen Press, USA 2000, σσ. 262–267.

³⁷¹ Η λέξη «ψυχολογία» είναι σύνθετη και η ετυμολογία της προέρχεται από τις ελληνικές λέξεις «ψυχή» και «λόγος». Επομένως, ψυχολογία είναι, κυριολεκτικά, η «λόγος περί ψυχής» ή η «μελέτη της ψυχής» Βλ. “psychology (n.)”, *Online Etymology Dictionary*, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 29/10/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: <https://www.etymonline.com/word/psychology>. Ο G. Ryle έδωσε τον εξής ορισμό για την Ψυχολογία: “‘Psychology’ was supposed to be the title of the one empirical study of ‘mental phenomena’”. Βλ. G. RYLE, *The concept of mind*, London 1949. Δεν είναι γενικά αποδεκτό για το πότε πρωτοχρησιμοποιήθηκε και από ποιον ο όρος «ψυχολογία». Η πρώτη άποψη υποστηρίζει ότι η αντίστοιχη λέξη *psychologia*, χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Κροάτη εθνικό ποιητή, ανθρωπιστή και λατινιστή Marko Marulić (1450 – 1524) στο έργο του *Psichiologia de ratione animae humanae* (Ψυχολογία της φύσης της ανθρώπινης ψυχής), που γράφθηκε στο τέλος του 15^{ου} ή στην αρχή του 16^{ου} αιώνα. Βλ. Darko Zubrinic, *Croatian Humanists, Ecumenists, Latinists, and Encyclopaedists*, Zagreb 1995. Ηλ/νική διεύθυνση: <http://www.croatianhistory.net/etf/lat.html#maru>. Άλλες, όμως, αναφορές υποστηρίζουν ότι ο όρος αυτός πρωτοχρησιμοποιήθηκε νωρίτερα από τον Βυζαντινό λόγιο και φιλόσοφο Γεώργιο Πλήθωνα Γεμιστό (1355 - 1452). Παλαιότερα υποστηρίζονταν ότι η λέξη «ψυχολογία» εφευρέθηκε από τον Προτεστάντη θεολόγο Philipp Schwartzertd (1497 – 1560), γνωστό και ως «Μελάγχθων», αλλά αυτός χρησιμοποίησε τον όρο τουλάχιστον 65 χρόνια αργότερα από τον Marulić. Ως τίτλος βιβλίου, ο όρος ψυχολογία (Psychologia), συναντάται, επίσης, το 1590 στον Γερμανό σχολαστικό φιλόσοφο Rudolf Goclenius (1547 – 1628) και λίγο αργότερα στον Γερμανό ουμανιστή Otto Casmann (1562 – 1607) στο έργο του *Psychologia Anthropologica* (vol. I. 1594, vol. II 1596). Η παλαιότερη αναφορά του όρου *psychology* στην αγγλική γλώσσα έγινε το 1694 από τον Ολλανδό φυσικό, ιατροχημικό και εντομολόγο Steven Blankaart (1650 – 1704) στον βιβλίο του *The Physical Dictionary* (Το Φυσικό Λεξικό), το οποίο αναλύει τον όρο με τον εξής ορισμό: «Anatomy, which treats of the Body, and Psychology, which treats of the Soul» (Ανατομία, που θεραπεύει το σώμα, και Ψυχολογία, που θεραπεύει την ψυχή). Βλ. A. COLMAN, “psychology n.”, *A Dictionary in Psychology*, Oxford University Press, Oxford 2009, σ. 13. Επίσης η Ψυχολογία εισάγεται ως επιστήμη από τον Γερμανό φιλόσοφο C. Wolff (1679 – 1754) με τα έργα του *Psychologia empirica* (1732) και *Psychologia rationalis* (1734). Βλ. Σ. ΠΑΠΑΔΗΜΑ, «Ψυχολογία», *ΘΗΕ* 12 (1968), 517. Ως αυτόνομη επιστήμη, σύμφωνα με τον Ε. Μανουρά: «η ψυχολογία εμφανίστηκε στα τέλη του 19ου - αρχές του 20ού αι. Σημαντικό ρόλο σε αυτό έπαιξαν τόσο η μέχρι τότε σωρευμένη - από την αρχαιότητα - φιλοσοφική σκέψη γύρω από ζητήματα ψυχολογίας, όσο και τα επιτεύγματα των φυσιογνωστικών επιστημών». Βλ. Ε. ΜΑΝΟΥΡΑ, «ψυχολογία», *Φιλοσοφικό Κοινωνιολογικό Λεξικό*, τ. Ε', ό. π., σ. 282.

³⁷² Σ. ΒΟΣΝΙΑΔΟΥ, Μ. ΝΑΣΙΑΚΟΥ, Α. ΧΑΝΤΖΗ, Μ. ΧΑΡΙΤΟΥ-ΦΑΤΟΥΡΟΥ, *Εισαγωγή στην Ψυχολογία*, Εκδ. GUTENBERG, Αθήνα 2011, οπισθόφυλλο βιβλίου.

Στη σύγχρονη Ψυχολογία η σχέση ψυχής – σώματος δεν προσδιορίζεται επακριβώς³⁷³. Όπως σημειώνει η ψυχολόγος Β. Παππά, «σύμφωνα με την αρχή της σύγκρουσης, το σώμα και η ψυχή αλληλεπιδρούν, υπάρχει δηλαδή μια διαλεκτική σχέση διανοητικών και φυσιολογικών λειτουργιών»³⁷⁴. Κατά την Ψυχολογία, οι φυσιολογικές λειτουργίες μπορεί να είναι το αποτέλεσμα διανοητικών λειτουργιών και αντίστροφα.

Σχετικά με τη σχέση που έχει το έργο του οσίου Νείλου με την Ψυχολογία, ο Δ. Καλλιντέρης παρατηρεί: «Επιπλέον μέσα από τὰ κείμενά του ὁ ὁσιος Νεῖλος ἀποδεικνύεται ἀνατόμος τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς καί ἐμπειρικός γνώστης τῆς ἐπιστήμης τῆς ψυχολογίας... Σύγχρονες μελέτες κάνουν λόγο γιά τήν ὕπαρξη στοιχείων τῆς σύγχρονης ψυχαναλυτικῆς κατευθύνσεως τῆς ψυχολογίας καί τῆς ψυχολογίας τοῦ βάθους³⁷⁵ μέσα στά ἔργα του»³⁷⁶. Σε ανάλογα συμπεράσματα για τη σχέση του οσίου Νείλου με την Ψυχολογία κατέληξε και ο θεολόγος καθηγητής Κ. Κορναράκης³⁷⁷.

Ο θεμελιωτής της ψυχανάλυσης Ζ. Φρόυντ (Sigmund Freud, 1856 – 1939), στο έργο του *Τοτέμ καί Ταμποῦ*³⁷⁸, αναφέρθηκε στον όσιο Νείλο και πιο συγκεκριμένα στην περιγραφή του τελετουργικού μιας θυσίας των Βεβουϊνών της ερήμου του όρους Σινά, η όποια υπάρχει στα *Διηγήματα*³⁷⁹.

Ο αείμνηστος καθηγητής Ι. Κορναράκης χαρακτήρισε τον όσιο Νείλο ως: «έναν ἐξαιρετικῶς ἰκανόν δῦτην τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς...». Και συνέχισε λέγοντας: «Ὅ,τι ἔχει λεχθῆ γιά τόν ὁσιο Μάξιμο τόν Ὁμολογητῆ ἰσχύει ἐπίσης καί γιά τόν ὁσιο Νεῖλο τόν Ἀσκητή. Ὅπως ὁ πρῶτος ἔτσι καί ὁ δεύτερος ἔχει προηγηθῆ τῆς Ψυχολογίας τοῦ Βάθους ἤδη 15 καί πλέον αἰῶνες»³⁸⁰.

³⁷³ Β. ΠΑΠΠΑ, «ψυχή (Psyche) (2)», *Φιλοσοφικό Κοινωνιολογικό Λεξικό*, τ. Ε', Εκδ. Κ. Καπόπουλος, Αθήνα 1995, σσ. 280-281.

³⁷⁴ Β. ΠΑΠΠΑ, «ψυχή (Psyche) (2)», ό. π., σ. 281.

³⁷⁵ Σύμφωνα με τον Ι. Κορναράκη: «Ὡς Ψυχολογία τοῦ Βάθους χαρακτηρίζεται τό σύνολο τῶν ψυχολογικῶν ἐκείνων θεωριῶν πού ἔχουν ἐπιστημονικό στόχο τή μελέτη καί κατανόηση τοῦ βάθους τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Οἱ ψυχολογικές θεωρίες τοῦ Freud τοῦ Adler καί τοῦ Jung θεωροῦνται ὡς βασικές θεωρίες (ἢ ψυχολογικές σχολές) τῆς Ψυχολογίας τοῦ Βάθους, ἐπειδή τὰ πορίσματα τῶν θεωριῶν αὐτῶν σχετίζονται μέ τή σπουδή καί ἔρευνα ψυχικῶν φαινομένων πού δέν εἶναι ἀμέσως ἀντιληπτά (συνειδητά) ἀπό τό φορέα τους». Βλ. Ι. ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, *Ἐγχειρίδιον Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας. Ἡ Ψυχική Σύγκρουση*, τ. Α', ό. π., σ. 12.

³⁷⁶ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωση τοῦ ἀνθρώπου κατά τή διδασκαλία τοῦ οσίου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ό. π., σ. 35.

³⁷⁷ C. KORNARAKIS, *The monastic life according to saint Nilus*, ό. π., σ. 10: «The products of his thought establish him as an able psychologist who searches the depths of human personality. On the other hand this "elevation" from the practical perspective to the theory of the battle for watchfulness (νήψις), transmutes in a physiological, as it were, way the psychological observation into a theological recording, since the work of this elevation is always achieved within the sphere of the operation of the Holy Spirit».

³⁷⁸ Ζ. ΦΡΟΪΝΤΖ. (S. FREUD), *Τοτέμ και Ταμποῦ*, (Μτφρ. Χ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ), έκδ. Ἐπίκουρος, Αθήνα 1978, σ. 175.

³⁷⁹ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ό. π., σσ. 35-36, σημ. 121. Όπως μας πληροφορεῖ ο Ι. Κορναράκης, ο Φρόυντ δανείζεται την ανωτέρω περιγραφή από το έργο του W. ROBERSON SMITH, *The Religion of the Semites*, London 1907. Βλ. Ι. ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, *Ἐγχειρίδιον Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας. Ἡ Ψυχική Σύγκρουση*, τ. Α', ό.π., σσ. 98-99, σημ. 7. Τα *Διηγήματα*, όπως είδαμε σε προηγούμενη ενότητα, ανήκουν στα αμφιβαλλόμενα έργα του οσίου Νείλου.

³⁸⁰ Ι. ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, «Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ, Ψυχολογικές προοπτικές ὑπό τό πρίσμα συγχρόνων γνώσεων», *Πρακτικά Α' Συμποσίου Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας καί Ἐξομολογητικῆς*, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 103. Βλ. και το έργο της Θ. ΠΕΤΡΙΔΟΥ, *Ἡ ψυχολογική θεωρία καί ἡ ψυχοθεραπεία ενός μοναχοῦ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας: σπουδή στόν "Ἀσκητικό Λόγο" τοῦ οσίου Νείλου*, Αθήνα 1997.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: ΤΟ ΣΩΜΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

2.1 Η έννοια του σώματος του ανθρώπου

Σύμφωνα με την πίστη της Ορθοδόξου Εκκλησίας, ο άνθρωπος αποτελείται από δύο οντολογικά στοιχεία: την ψυχή και το σώμα (ή σάρκα)³⁸¹. Εξ αυτών των δύο, το σώμα αποτελεί το υλικό στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης και μέσω αυτού ο άνθρωπος μετέχει της υλικής κτίσεως³⁸². Σώμα, εκτός του ανθρώπου, διαθέτουν και τα άλογα ζώα, τα οποία όμως δεν διαθέτουν λογική ψυχή. Διαφορετικό είδος σώματος από αυτό του ανθρώπου διαθέτουν και οι άγγελοι³⁸³. Καθαρό και απόλυτο πνεύμα είναι μόνον ο Θεός³⁸⁴.

Προ της πτώσεως, το ανθρώπινο σώμα δεν υπόκειτο στη φθορά και τον θάνατο, διότι ο άνθρωπος διήγαγε βίο σύμφωνο με το θείο θέλημα³⁸⁵. Η φθορά και ο θάνατος εισήλθαν στον άνθρωπο μετά την παρακοή προς τον Θεό, δηλαδή μετά το προπατορικό αμάρτημα και την πτώση του από τον Παράδεισο³⁸⁶. Ο θάνατος, έτσι, απέκτησε διπλή μορφή: α) ο σωματικός θάνατος και η αποσύνθεση του υλικού σώματος του ανθρώπου στη γη, από την οποία προήλθε, και β) ο ψυχικός θάνατος του ανθρώπου που επέρχεται με την απώλεια και της ίδιας της ψυχής του³⁸⁷. Από τον διπλό θάνατο σώματος και ψυχής, έσωσε τον άνθρωπο ο Ιησούς Χριστός. Όποιος άνθρωπος ακολουθεί το θέλημά του Σωτήρα, η ψυχή του σώζεται από την αιώνια καταδίκη και γίνεται κατά χάρη αθάνατη, ενώ και το σώμα του θα αναστηθεί από τον υλικό θάνατο κατά την ημέρα της Κρίσεως, κατά τρόπο όμοιο «*πρὸς τὸ τοῦ ἀναστάντος Χριστοῦ σῶμα*»³⁸⁸.

2.2 Το σώμα του ανθρώπου στη θύραθεν φιλοσοφία

Από τους προσωκρατικούς φιλοσόφους, ο Αναξιμένης δίδασκε ότι η ψυχή είναι η συνεκτική δύναμη του σώματος. Με τον Πυθαγόρα εισάγεται συστηματικά η διαρχία. Κατά τους ορφικούς και τους πυθαγορείους, η συνολική πραγματικότητα χωρίζεται σε δύο σφαίρες: την αισθητή και την νοητή. Το σώμα ανήκει στον αισθητό και η ψυχή στον νοητό κόσμο (σφαίρα).

Ο Σωκράτης, όπως γνωρίζουμε, βάδιζε με χαρά προς τον θάνατο, επειδή πίστευε ότι η ψυχή του θα έβγαινε από τη φυλακή του σώματος και διότι ο επικείμενος θάνατός

³⁸¹ Β. ΜΟΥΣΤΑΚΗ, «Σῶμα (Δογματική)», *ΘΗΕ* 11 (1967) 626.

³⁸² *Ο. π.*

³⁸³ *Ο. π.*

³⁸⁴ *Ο. π.*

³⁸⁵ *Ο. π.*

³⁸⁶ *Ο. π.*

³⁸⁷ *Ο. π.*

³⁸⁸ *Ο. π.*

του θα τον έφερνε κοντά στους θεούς και στους αγαθούς ανθρώπους³⁸⁹. Για τον Σωκράτη: «μέλημα του αληθινού φιλοσόφου είναι η λύση και ο χωρισμός της ψυχής από το σώμα (θάνατος). Αυτό γιατί η φιλοσοφία δεν είναι τίποτα άλλο παρά καθαρμός της ψυχής και μύηση, που οδηγεί στην αποκάλυψη της αλήθειας»³⁹⁰.

Κυρίως από τον Πλάτωνα και εξής, ο δυϊσμός (διαρχία ή δυαλισμός), δηλαδή η αντίληψη ότι ο άνθρωπος είναι μία σύνθετη οντότητα που αποτελείται από δύο υποστάσεις, σώμα και ψυχή³⁹¹, επηρέασε και διαμόρφωσε εν πολλοίς την αρχαία ελληνική φιλοσοφική σκέψη³⁹². Ο δυϊσμός του ανθρώπου υποστηρίχθηκε και από νεότερους φιλοσόφους, όπως ο Ντεκάρτ, ο Μαλμπράνς και ο Λάιμπνιτς³⁹³. Για τον Πλάτωνα, το σωματικό στοιχείο είναι μεριστή ουσία³⁹⁴. Σύμφωνα με την πλατωνική φιλοσοφία, που επηρεάστηκε από τους ορφικούς, τους πυθαγορείους και τον Σωκράτη, υπάρχει διαρχία ύλης και νου, αισθητού και νοητού κόσμου³⁹⁵. Το σώμα αποτελεί βάρος και φυλακή της ψυχής, χωρίς, όμως, ο άνθρωπος να διαθέτει το δικαίωμα της αυτοκτονίας³⁹⁶. Το σώμα είναι ολοκληρωτικά παραδομένο στη διαρκή μεταβολή και είναι διαλυτό, ενώ η ψυχή είναι αδιάλυτη³⁹⁷.

Όπως φαίνεται στον *Τίμαιο*, το σώμα αποτελείται από τέσσερα στοιχεία, δηλαδή από: γη, πυρ, ύδωρ και αέρα. Τόσο η έλλειψη («ένδεια») όσο και η υπερβολή («πλεονεξία») κάποιου από αυτά τα στοιχεία, δύναται να έχει ως αποτέλεσμα επιπλοκές στην υγεία³⁹⁸. Επίσης, η μετατόπιση ενός στοιχείου σε άλλο χώρο μέσα στο σώμα προκαλεί τα ίδια αποτελέσματα (ασθένεια)³⁹⁹. Επομένως, οι σωματικές αρρώστιες προκαλούνται από τη διαταραχή της λειτουργίας και της σύστασης των τεσσάρων αυτών στοιχείων⁴⁰⁰.

Σχολιάζοντας την πλατωνική φιλοσοφία αναφορικά με το σώμα, η Σ. Σκόδρα γράφει: «η ενασχόληση με το σώμα απορροφά ζωτική ενέργεια, αλυσοδένει τον

³⁸⁹ ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Φαίδων*, 63B. βλ. και Σ. ΣΚΟΔΡΑ, *Σχέση σώματος και ψυχής στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη*, ΑΠΘ, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλοσοφίας & Παιδαγωγικής, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 26.

³⁹⁰ Σ. ΣΚΟΔΡΑ, *Σχέση σώματος και ψυχής στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη*, ό. π., σ. 27. βλ. και Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ, *Πλάτωνος Φαίδων*, (Εισ. – μτφρ. – σημ. Ι. Ν. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ), Αθήνα 1957, σ. 7.

³⁹¹ Θ. ΠΕΛΕΓΡΙΝΗ, «Πρόβλημα της σχέσης σώματος και ψυχής», *Λεξικό της Φιλοσοφίας - οι Έννοιες, οι θεωρίες, οι Σχολές, τα Ρεύματα και τα Πρόσωπα/ Εξάγλωση Ορολογία*, ό. π., σ. 530.

³⁹² Ό. π.

³⁹³ Ό. π.

³⁹⁴ Ενώ το σωματικό στοιχείο είναι μεριστή ουσία, η ψυχή ως ιδέα είναι ουσία αμέριστη, το αείον και επομένως το ον. βλ. Ε. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, *Σχέσεις ψυχής και σώματος στην αρχαιοελληνική σκέψη*, ημ/νία δημοσίευσης: 03/11/2014, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 22/01/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: <https://www.pemptousia.gr/2014/11/schesis-psichis-ke-somatos-stin-archeoelliniki-skepsi/>.

³⁹⁵ Ό. π., <https://www.pemptousia.gr/2014/11/schesis-psichis-ke-somatos-stin-archeoelliniki-skepsi/>.

³⁹⁶ ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Φαίδων*, 61C-62B, 81E, 82E. Αν και τα λόγια αυτά φέρεται να τα λέγει ο Σωκράτης, πιθανότατα αντικατόπτριζαν και τις πλατωνικές απόψεις περί του ζητήματος της αυτοκτονίας. Το έργο *Φαίδων* (όπως και οι περισσότεροι διάλογοι του Πλάτωνα) φέρει και δεύτερο τίτλο, *Περί ψυχής, ήθικος*, αλλά θεωρείται ότι επιγράφηκε έτσι από μεταγενεστέρους του Πλάτωνα μελετητές. βλ. αναλ. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Φαίδων*, (Μτφρ. – εισ. – σχ. Γ. ΜΙΣΤΡΙΩΤΟΥ), έν Αθήναις 1898, σ. 97, σημ. 1. Σχετικά με τον βίαιο θάνατο πρβλ. και ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Τίμαιος*, 81e.

³⁹⁷ ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Φαῖδρος*, 250c.

³⁹⁸ ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Τίμαιος*, 82a. βλ. και Σ. ΣΚΟΔΡΑ, ό. π., σ. 29.

³⁹⁹ Ό. π.

⁴⁰⁰ Ό. π.

άνθρωπο στην κοινοτοπία, τον προσανατολίζει στην αναζήτηση μιας “κόσμιας” αρετής, που κατά βάθος δεν στοχεύει παρά στην ηδονή και εφαρμόζει την αυτοσυγκράτηση μόνο και μόνο για να εξασφαλίσει μεγαλύτερη ηδονή, που αφηφά τον κίνδυνο από φόβο προς τον θάνατο και μιας υποκριτικής και υπολογιστικής σωφροσύνης, που ανταλλάσσει ηδονές με ηδονές και πόνους με πόνους»⁴⁰¹.

Ο Αριστοτέλης πίστευε στην άρρηκτη διασύνδεση σώματος και ψυχής: «ὅτι μὲν οὖν ἔστιν ἡ ψυχὴ χωριστὴ τοῦ σώματος, ἢ μέρη τινὰ αὐτῆς, εἰ μεριστὴ πέφυκεν, οὐκ ἄδηλον ἐνίων γὰρ ἡ ἐντελέχεια τῶν μερῶν ἔστιν αὐτῶν. Οὐ μὴν ἀλλ’ ἐνία γε οὐθὲν κωλύει, διὰ τὸ μηδενὸς εἶναι σώματος ἐντελέχεια»⁴⁰². Επομένως, ο Αριστοτέλης θεωρεί την ψυχή ως: «“μορφή” (ἡ ὕλη εἶναι τὸ σῶμα) καὶ “ἐντελέχεια” τοῦ ζωντανοῦ σώματος. Καθὼς τὸ σῶμα ἀποτελεῖται ἀπὸ διάφορα ὄργανα, πού τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ ἐπιτελεῖ διαφορετικὴ λειτουργία, ἡ ψυχὴ δὲν μπορεῖ παρά νὰ συνιστᾷ τὴν πρώτη ἐντελέχειά του (πρῶτη ἐντελέχεια σώματος φυσικοῦ οργανικοῦ)»⁴⁰³. Αυτό σημαίνει ὅτι «ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ μορφή τοῦ ζώντος οργανισμοῦ, εἶναι τὸ στοιχεῖο ἐκεῖνο μέσω τοῦ οὐοῦ ἑνα σῶμα γίνεται ζωντανὸς οργανισμὸς»⁴⁰⁴. Εκεί ἐγκείται καὶ ἡ διαφορὰ μεταξύ ἐνός νεκροῦ καὶ ἐνός ζωντανοῦ ἀνθρώπινου σώματος: τὸ νεκρὸ σῶμα δὲν διαθέτει ψυχὴ, ἐνῶ ὁ ζωντανὸς ἄνθρωπος διαθέτει ψυχὴ⁴⁰⁵. Σύμφωνα με τὰ παραπάνω, ὁ Αριστοτέλης, ὅπως στα νεότερα χρόνια ὁ Σπινόζα, ἀκολουθεῖ τὸν μονισμό ἢ ἐνισμό, δηλαδή τὴ θεωρία, κατὰ τὴν οὗοία ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι τὸ ἀθροισμὰ δύο υποστάσεων, ἀλλὰ ἀποτελεῖ μίαν ἐνιαίαν καὶ ἀδιάσπαστη οντότητα/ἐνότητα⁴⁰⁶.

Ὁ Γαληνός, ἀργότερα, ὅπως καὶ ὁ Αριστοτέλης, υποστήριξε τὴν ἀλληλεπίδραση μεταξύ σώματος καὶ ψυχῆς.

2.3 Το σῶμα τοῦ ἀνθρώπου στὴν Παλαιὰ καὶ στὴν Καινὴ Διαθήκη

Τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τὴ διδασκαλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, εἶναι στενὰ συνδεδεμένο με τὴν ἐννοία τῆς ψυχῆς (nefesh). Στὴν Π.Δ. ἡ διάκριση μεταξύ υλικοῦ σώματος καὶ πνευματικῆς ψυχῆς δὲν εἶναι σαφὴς καὶ δὲν υφίσταται ὁ διϋισμὸς τοῦ ἀνθρώπου (μεταξύ σώματος καὶ ψυχῆς)⁴⁰⁷· καὶ τὰ δύο μαζί, σῶμα καὶ ψυχὴ, ἀποτελοῦν μίαν ψυχοσωματικὴ ἐνότητα. Με τὴ λέξη «σῶμα» (σάρκα) στὴν Π.Δ. ἀποδίδεται, συνήθως, ὁ ὅλος ἄνθρωπος⁴⁰⁸.

⁴⁰¹ Σ. ΣΚΟΔΡΑ, *Σχέση σώματος καὶ ψυχῆς στὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Αριστοτέλη*, ὁ. π., σ. 26.

⁴⁰² ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Περὶ Ψυχῆς*, II, 412b.

⁴⁰³ Σ. ΣΚΟΔΡΑ, ὁ. π., σ. 83.

⁴⁰⁴ Θ. ΠΕΛΕΓΡΙΝΗ, *Λεξικὸ τῆς Φιλοσοφίας - οἱ ἔννοιες, οἱ θεωρίες, οἱ Σχολές, τὰ Ρεύματα καὶ τὰ Πρόσωπα/ Εξάγλωση Ορολογία*, ὁ. π., σ. 530.

⁴⁰⁵ Ὁ. π.

⁴⁰⁶ Ὁ. π.

⁴⁰⁷ Β. ΜΟΥΣΤΑΚΗ, «Σῶμα (Δογματικὴ)», *ΘΗΕ* 11 (1967) 626.

⁴⁰⁸ Β. ΜΟΥΣΤΑΚΗ, «Σῶμα (Δογματικὴ)», *ΘΗΕ* 11 (1967) 626. Πολλοὶ θεολόγοι τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 20^{ου} αἰῶνα θεωροῦν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀπολύτως κανένας διϋισμὸς (dualism) στὴν Π.Δ. καὶ ὁ μετέπειτα χωρισμὸς τοῦ ἀνθρώπου σε σῶμα καὶ ψυχὴ ἀποτελοῦν καθαρά πλατωνικὲς καὶ νεοπλατωνικὲς ιδέες πού ἐπηρέασαν τοὺς

Ο Θεός δημιούργησε το σώμα του ανθρώπου εκ χώματος της γης («αδαμάχ») και «εμφυσώντας στα ρουθούνια του πνοή ζωής (νεσαμάχ)»⁴⁰⁹, του έδωσε ζωή, δηλαδή λογική ψυχή (όπως ερμηνεύτηκε αργότερα από τους Πατέρες).

Η θέση του ανθρωπίνου σώματος στην Καινή Διαθήκη περιγράφεται πλήρως τόσο από τους Ευαγγελιστές όσο και από τον απ. Παύλο. Για τον απ. Παύλο σώμα και ψυχή αποτελούν τον όλο άνθρωπο, του οποίου η ψυχή αποτελεί τον «ἔσω ἄνθρωπο»⁴¹⁰, ενώ το σώμα τον «ἔξω ἡμῶν ἄνθρωπον»⁴¹¹. Στα Ευαγγέλια το σώμα του ανθρώπου έχει ιδιαίτερη αξία⁴¹² και χρήζει και αυτό ειδικής μέριμνας και θεραπείας⁴¹³.

Το ανθρωπινό σώμα έχει αξία διότι αποτελεί κατοικία της ψυχής, αλλά και διότι το σώμα αυτού που πιστεύει στον Χριστό αποτελεί μέλος του σώματος της Εκκλησίας, συνεπώς είναι και μέλος του σώματος του Χριστού: «ὅτι μέλη ἐσμὲν τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ»⁴¹⁴. Σε άλλη επιστολή του γράφει ο απ. Παύλος: «οὐκ οἶδατε ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν μέλη Χριστοῦ ἐστίν;»⁴¹⁵. Στην ίδια επιστολή, σε επόμενο χωρίο, ο απόστολος σημειώνει ότι το ανθρωπινό σώμα είναι ναός του Αγίου Πνεύματος: «ἢ οὐκ οἶδατε ὅτι τὸ σῶμα ὑμῶν ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν Ἁγίου

Πατέρες της Εκκλησίας. Προτεστάντες, κυρίως, θεολόγοι, όπως οι Reinhold Niebuhr (1892-1971), Oscar Cullmann (1902-1999), C.G. Berkouwer (1903-1996), Krister Stendahl (1921-2008), Otto W. Heick και P.G. Lindhardt (1910-1988), έγραψαν ότι οι ιδέες της αθάνατης ψυχής και του δυϊσμού ή δυαλισμού (dualism) του ανθρώπου σε ψυχή και σώμα δεν είναι βιβλικές και θα πρέπει να εξαλειφθούν από τη χριστιανική θρησκεία. Ο Γερμανός φιλόσοφος Werner Jaeger (1888-1961) επέμεινε ότι ο δυϊσμός σώματος και ψυχής ήταν μια παράξενη θεωρία που επινόησε ο Πλάτωνας, ότι δεν βρίσκεται πουθενά στη Αγία Γραφή και ότι εισήλθε στον χριστιανισμό ως «μόλυσμα» από Πατέρες, σαν τον Αυγουστίνο, και από άλλους εκκλησιαστικούς συγγραφείς. Βλ. JEFFREY H. BOYD, "One's Self-Concept and Biblical Theology", *The Journal of Evangelical Theological Society*, 40/2 (1997) 207, 210. Βλ. και α.σ., *Η φύση της κατασκευής του ανθρώπου στην Παλαιά Διαθήκη*, ημ/νία δημοσίευσης 06/05/2011, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας 11/11/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: <https://earlychristiandocctrine.wordpress.com/2011/05/06/1-4/>. Ο Ν. Μπρατσιώτης θεωρεί ότι κατά την ανθρωπολογία της Π.Δ. ο άνθρωπος αποτελείται από σώμα (σάρκα) και ψυχή: «Τὰ δύο ταῦτα συστατικά ἤδη εὐθύς ἅμα τῇ δημιουργίᾳ αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν πλάσιν τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, συνεδέθησαν ἐν αὐτῷ καὶ δὴ, ὡς εἴρηται, καὶ ἠνώθησαν ἁρμονικῶς εἰς ἀδιάσπαστον ἐν τῷ ἐπιγίῳ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου ἐνιαῖον σύνολον διαλυόμενον μόνον κατὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ». Βλ. Ν. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, *Ἀνθρωπολογία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης Ι. Ὁ ἄνθρωπος ὡς Θεῖον Δημιούργημα*, Ἀθήναι 1985, σ. 168. Βλ. και Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ, *Ψυχοσωματική Φυσιολογία και Παθολογία κατὰ τὸ ἔργο τοῦ Ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου*, ὁ. π., σ. 104, σημ. 4. Προσωπική άποψη του συγγραφέα είναι ότι η μη διάκριση του ανθρώπου σε σώμα και ψυχή στον χριστιανισμό δεν είναι επιτρεπτή, διότι έρχεται σε αντίθεση με θεμελιώδη δόγματα και την ιερά παράδοση της Εκκλησίας, και η οποιαδήποτε αποδοχή μιας τέτοιας θέσης αποτελεί ανατροπή ολοκληρῶ του χριστιανικοῦ οικοδομήματος. Άλλωστε, οι όποιες πλατωνικές ιδέες και ορολογίες εισήλθαν στον χριστιανισμό απέκτησαν εντελῶς διαφορετικό νόημα και οι «πλατωνίζοντες» εκκλησιαστικοί συγγραφείς (Ωριγένης, Ευάγγριος, Δίδυμος Αλεξανδρεῦς κ.α.) αποβλήθηκαν από τους κόλπους της Εκκλησίας.

⁴⁰⁹ Γεν. 2, 7: «καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν».

⁴¹⁰ Ῥωμ. 7, 22: «συνήδομαι γάρ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον», Β' Κορ. 4, 16: «... ἀλλ' ὁ ἔσωθεν ἀνακαινοῦται ἡμέρα καὶ ἡμέρα» και Ἐφεσ. 3, 16: «ἵνα δώῃ ὑμῖν κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ δυνάμει κραταιωθῆναι διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον».

⁴¹¹ Β' Κορ. 4, 16: «Διὸ οὐκ ἐκκακοῦμεν, ἀλλ' εἰ καὶ ὁ ἔξω ἡμῶν ἄνθρωπος διαφθείρεται... ». Βλ. και Π. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, «Σῶμα (Χριστιανικὴ Ἠθική)», *ΘΗΕ* 11 (1967) 628.

⁴¹² Ματθ. 6, 25: «Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν τί φάγητε καὶ τί πίητε, μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν τί ἐνδύσθησθε· οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖδόν ἐστι τῆς τροφῆς καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος;».

⁴¹³ Λκ. 4, 39: «καὶ ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς ἐπέτιμησε τῷ πυρετῷ, καὶ ἀφῆκεν αὐτήν· παραχρῆμα δὲ ἀναστᾶσα διηκόνει αὐτοῖς»· βλ. και Ματθ. 4, 23. Βλ. και Π. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ. π., στ. 628.

⁴¹⁴ Ἐφ. 5, 30. Βλ. και Π. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, «Σῶμα (Χριστιανικὴ Ἠθική)», ὁ. π., στ. 628.

⁴¹⁵ Α' Κορ. 6, 15· Α' Κορ. 12, 27: « Ὑμεῖς δὲ ἐστε σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους».

Πνεύματος ἐστίν, οὗ ἔχετε ἀπὸ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐστε ἐαυτῶν;»⁴¹⁶. Και συνεχίζει ο απ. Παύλος λέγοντας: «ἡγοράσθητε γὰρ τιμῆς· δοξάσατε δὴ τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν, ἃτινὰ ἐστὶ τοῦ Θεοῦ»⁴¹⁷.

Ασφαλώς, τα θνητά σώματα, τα οποία αποτελούν φορέα του Αγίου Πνεύματος, θα αναστηθούν κατά την Τελική Κρίση, όπως «ἐγέρθη» και το σώμα του ίδιου του Χριστού κατά την Ανάστασή Του: «εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, ὁ ἐγείρας τὸν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ζωοποιήσῃ καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν διὰ τὸ ἐνοικοῦν αὐτοῦ Πνεῦμα ἐν ὑμῖν»⁴¹⁸.

2.4 Το σώμα του ανθρώπου και η συνάφειά του με την ψυχή κατά την Πατερική διδασκαλία και κατά τον όσιο Νείλο

Η πατερική ανθρωπολογία συμφωνεί εν πολλοίς με τη βιβλική, όμως αλλάζει η γλώσσα και η ορολογία της, η οποία από «εἰκονική» και «περιγραφική» γίνεται ολοένα και περισσότερο «φιλοσοφική»⁴¹⁹. Όπως παρατηρεῖ ο Ν. Ματσούκας, η πατερική θεολογία «κατάφερε νά παρουσιάσει τὸ βιβλικό κόσμον ἀριστοτεχνικά μεταπλασμένο καὶ με τὸ ἴδιο περιεχόμενο, σ' αὐτὸ τὸ θέμα, δηλαδή στό ἀνθρωπολογικό»⁴²⁰. Κατά την πατερική διδασκαλία, ο άνθρωπος αποτελείται ἀπὸ σῶμα καὶ ψυχή. Ο άνθρωπος δεν εἶναι οὔτε μόνο η ψυχή οὔτε μόνο τὸ σῶμα, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ τὰ δύο μαζί⁴²¹. Τὴν παραπάνω δογματικὴ ἀλήθεια τῆς Εκκλησίας τὴν παραδίδει εὐστοχα, ἤδη ἀπὸ τὸν 2^ο αἰῶνα ὁ ἅγιος Ιουστίνος ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς, λέγοντας ὅτι ἡ ψυχή ἀπὸ μόνη τῆς δεν εἶναι ἄνθρωπος, ἀλλὰ λέγεται «ανθρώπου ψυχή», ὅπως, ἐπίσης, καὶ τὸ σῶμα ἀπὸ μόνο του δεν λέγεται ἄνθρωπος, ἀλλὰ «ανθρώπου σῶμα»: «Τί γάρ ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἢ τὸ ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος συνεστὼς ζῶον λογικόν; Μὴ οὖν καθ' ἐαυτὴν ψυχή ἄνθρωπος; Οὐκ ἀλλ' ἀνθρώπου ψυχή. Μὴ οὖν καλοῖτο σῶμα ἄνθρωπος; Οὐκ· ἀλλ' ἀνθρώπου σῶμα καλεῖται. Εἴπερ οὖν κατ' ἰδίαν μὲν τούτων οὐδέτερον ἄνθρωπος ἐστὶ, τὸ δὲ ἐκ τῆς ἀμφοτέρων συμπλοκῆς καλεῖται ἄνθρωπος, κέκληκε δὲ ὁ Θεὸς εἰς ζωὴν καὶ ἀνάστασιν τὸν ἄνθρωπον, οὐ τὸ μέρος, ἀλλὰ τὸ ὅλον κέκληκεν, ὅπερ ἐστὶ τὴν ψυχὴν

⁴¹⁶ Α' Κορ. 6, 19· Α' Κορ. 3, 16: «οὐκ οἴδατε ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν;»· Β' Κορ. 6, 16: «ὅμεῖς γὰρ ναὸς Θεοῦ ἐστε ζῶντες». Βλ. καὶ Π. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ. π., στ. 628.

⁴¹⁷ Α' Κορ. 6, 20.

⁴¹⁸ Ρωμ. 8, 11.

⁴¹⁹ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Γ', Ἀνακεφαλαίωση καὶ Ἀγαθοτοπία. Ἑκθεση τοῦ οἰκουμενικοῦ χαρακτήρα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας*, ἐκδ. Π. ΠΟΥΡΝΑΡΑ, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 223.

⁴²⁰ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Γ', ὁ. π.*, σ. 223.

⁴²¹ Ἡ ἴδια διδασκαλία περὶ ἀνθρωπολογίας παρουσιάζεται καὶ στὸν ἁγ. Νικόδημο τὸν Ἀγιορείτη: «Ο ἄνθρωπος περιγράφεται ὡς αποτελούμενος ἀπὸ σῶμα ορατὸ καὶ ἀόρατη ψυχή, ὡς τέλεια ψυχοσωματικὴ φύση σε ἐνότητά. Μεταξὺ σώματος καὶ ψυχῆς δρουν συνδυαστικὲς δυνάμεις, οἱ ὁποῖες τὰ συγκροτοῦν σε ἐνιαῖο σύνολο. Τὸ σῶμα ἀποτελεῖ τὸ ὄργανο, διὰ τοῦ ὁποῖου καθίστανται ἀντιληπτές οἱ ψυχικὲς ἐκδηλώσεις». Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ, *Ψυχοσωματικὴ Φυσιολογία καὶ Παθολογία κατὰ τὸ ἔργο τοῦ ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου*, ὁ. π., σ. 104.

καὶ τὸ σῶμα»⁴²². Ἐτσι, σῶμα και ψυχὴ αποτελοῦν μια λειτουργικὴ ψυχοσωματικὴ ενότητᾱ⁴²³.

Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ ὅσα αναφέρει ὁ (αυτοαποκαλούμενος) «Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης» περὶ ἀρρηκτῆς ενότητᾱς σώματος και ψυχῆς και περὶ αγιασμοῦ και των δύο (σώματος και ψυχῆς), εισάγοντας στη θεολογία τους ὅρους, «ὁ ὅλος ἄνθρωπος» και «ὀλικὴ σωτηρία»⁴²⁴.

Στη διδασκαλία της Εκκλησίας ὁ Λόγος του Θεοῦ, κατὰ την ενανθρώπισή του, ἔλαβε τόσο τη λογικὴ ψυχὴ ὅσο και τὸ σῶμα του ἀνθρώπου, δηλαδὴ ολόκληρη την ἀνθρώπινη φύση, ὥστε να τη σώσει, να την εξαγιάσει, και τελικὰ να την ἀνακαινίσει σε μια εν Χριστῷ «καινήν κτίσιν»⁴²⁵. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος σημειώνει σχετικὰ: «Διὰ γὰρ τὴν πρὸς τὸ σῶμα αὐτοῦ συγγένειαν ναὸς Θεοῦ γεγονάμεν καὶ ἡμεῖς, καὶ υἱοὶ Θεοῦ λοιπὸν πεποιήμεθα»⁴²⁶.

Σύμφωνα με τους Πατέρες της Εκκλησίας, τόσο τὸ σῶμα ὅσο και ἡ ψυχὴ, «ὡς κτίσματα ἐκ τοῦ μη ὄντος, δεν εἶναι φύσει ἀθάνατα, ἀλλὰ γίνονται κατὰ χάρη μόνο με τη θεία ζωοποιητικὴ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ»⁴²⁷.

Ὁ ἀγ. Νεῖλος, αναφορικὰ με τη διδασκαλία περὶ σώματος, συντάσσεται με τον Ἰωάννη Χρυσόστομο, ὁ οποίος θεολογεῖ υπὲρ του στοιχείου του σώματος, ὡς δημιουργημένο ἀπὸ τον Κύριο, και ἀντιτίθεται σθεναρὰ των γνωστικῶν ἀπόψεων που υποτιμοῦσαν τὸ σῶμα και τὸ θεωροῦσαν ὡς μιὰρὸ και ἐχθρικὸ πρὸς τον ἄνθρωπο: «Ἡμεῖς δὲ ἐλάττονα μὲν ὁμολογοῦμεν εἶναι τῆς ψυχῆς τὴν σάρκα και καταδεεστέραν, οὐ μὴν ἐναντίαν οὐδὲ μαχομένην οὐδὲ πονηράν, ἀλλ' ὡς κιθάραν κιθαριστῇ, καὶ ὡς ναῦν κυβερνήτῃ, οὕτως αὐτὴν ὑποκεῖσθαι τῇ ψυχῇ· ἅπερ οὐκ ἐναντία τοῖς ἄγουσι και χρωμένοις ἐστίν, ἀλλὰ καὶ σφόδρα συμβαίνοντα, οὐ μὴν ὁμότιμα τῷ τεχνίτῃ»⁴²⁸.

Ὁ ὁσίος Νεῖλος πουθενὰ στα ἔργα του δεν θεωρεῖ ὡς κάτι κακὸ τὸ σῶμα και τὰ μέλη αὐτοῦ. Ἀπεναντίας τονίζει: «Μὴ μέμφου τὸν Θεὸν τὸν τῶν μελῶν σοφώτατον ποιητὴν, ἀλλὰ τὴν σαυτοῦ φιλαμαρτήμονα γνώμην. Οὐδὲν γὰρ φαῦλόν ἐστίν ἐκ πάντων τῶν ἀνθρωπίνων μελῶν, οὐδὲ κατεγνωσμένον. Καὶ γὰρ ὁ προπάτωρ ἡμῶν Ἀδὰμ σὺν τῇ Εὐᾷ ἐξ ἀρχῆς ἐν παραδείσῳ ὑπάρχοντες, ταῦτα εἶχον τὰ μέλη τοῦ σώματος, και οὐδαμῶς ἀπόβλητοι διὰ τὰ μέλη γεγονάσιν, ἀλλὰ διὰ τὴν παράβασιν τῆς τοῦ Θεοῦ

⁴²² ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Περὶ Ἀναστάσεως*, PG 6, 1585BC.

⁴²³ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Γ'*, ὁ. π., σ. 223. Ὅπως αναφέρει για τὸ ἀνθρώπινο σῶμα ὁ Ν. Στανίτσας: «Τὸ σῶμα του ἀνθρώπου ἀποτελεῖ ναὸς του Ἁγίου Πνεύματος και ἡ βιολογικὴ ζωὴ ὑψιστὸ δῶρο του Θεοῦ στον ἄνθρωπο. Με αὐτὸ τὸ σῶμα, που ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο κομμάτι της ταυτότητας του ἀνθρώπου, ἐμφανίζει τὸ πρόσωπο της ἡ ψυχῆ στον χρονικὸ και υλικὸ αὐτὸν κόσμο, με αὐτὸ τὸ σῶμα καταξιώνει ἢ ἀπαξιώνει τὸ αὐτεξούσιο του ὁ ἄνθρωπος και ἀπεργάζεται τη σωτηρία του, με αὐτὸ τὸ σῶμα ἀναστημένο προορίζεται να ζήσει στη βασιλεία του Θεοῦ. Αὐτὸ τὸ σῶμα, συστατικὸ της ἀνθρώπινης φύσης, ἐνδύθηκε ὁ Κύριος κατὰ την ἐνανθρώπιση Του, με αὐτὸ θαυματούργησε, αὐτὸ ἐπάθε, τάφηκε, ἀναστήθηκε, ἀναλήφθηκε και διατηρεῖ εἰς τους αἰῶνες». Βλ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΑΝΙΤΣΑ, *Τι εἶναι τὸ σῶμα για την Ὁρθόδοξη Θεολογία;* Ἡμ/νία δημοσίευσης 18/07/2015, ἡμ/νία ἐπίσκεψης ιστοσελίδας: 28/09/2017. Ἡλ/νικὴ διεύθυνση: <https://www.pemptousia.gr/2015/07/peri-somatos-mia-theologiki-theorisi/>.

⁴²⁴ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Γ'*, ὁ. π., σ. 224.

⁴²⁵ Γαλ. 6, 15. Βλ. και Π. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, «Σῶμα (Χριστιανικὴ Ἠθικὴ)», ὁ. π., στ. 628.

⁴²⁶ Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Κατὰ Ἀρειανῶν, Λόγος Α'*, PG 26, 100CD.

⁴²⁷ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Γ'*, ὁ. π., σ. 228.

⁴²⁸ Ι. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους, Ομιλία 13*, 2, PG 60, 509. Βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλία τοῦ ὁσίου Νεῖλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ὁ. π., σ. 52, σημ. 64.

έντολῆς»⁴²⁹. Αφού το σώμα το δημιούργησε ο Θεός⁴³⁰, και προπρωτικά και μεταπρωτικά, δεν μπορεί να είναι κακό. Οπότε δεν πρέπει να μεμφόμαστε το σώμα μας και τα μέλη του, αλλά την κακή προαίρεση⁴³¹.

Το γεγονός ότι το ανθρώπινο σώμα τρέφεται με τροφές που καταναλώνουν και τα ζώα, αυτό δεν είναι κακό ή υποτιμητικό για τον άνθρωπο, διότι η αξία του Δημιουργού αυτού δεν μας επιτρέπει να κάνουμε τέτοιες σκέψεις⁴³². Άλλωστε το ίδιο σώμα που έχουμε οι άνθρωποι απέκτησε κατά την ενανθρώπισή του ο Θεός Λόγος και Υιός του Πατρός, Ιησούς Χριστός. Επομένως, ο αββάς Νείλος απορρίπτει κατηγορηματικά τις γνωστικές και μανιχαϊστικές απόψεις⁴³³ που πρεσβεύουν ότι το σώμα το δημιούργησε ο κακός θεός και ότι για αυτό είναι απορριπτέο, βέβηλο και μιαρό και έτσι πρέπει να το τιμωρούμε. Είναι χαρακτηριστικά τα όσα λέει υπερασπιζόμενος μοναχούς που ανακούφισαν το καταπονημένο σώμα τους με καλές τροφές: «Μὴ τοίνυν κατάκρινε καὶ σκῶπτε τοὺς δι' ἡμερῶν δοκιμάσαντας μοναχοὺς, παραμυθίαν τινὰ μεταλήψεως σιτίων καλῶν, σὺν θεῖα ἐλευθερίᾳ καὶ παρρησίᾳ χρηστῇ, καὶ λογισμοῖς ἀγαθοῖς τῷ καταπονηθέντι σώματι χορηγῆσαι»⁴³⁴. Βέβαια, ο αγ. Νείλος πολλάκις καταδικάζει και το άλλο άκρο, δηλαδή την υπερβολική περιποίηση και φροντίδα του σώματος και γενικά την φροντίδα μόνο των γήινων⁴³⁵, διότι η υλιστική προσκόλληση αντιτίθεται σε όσα μας παρήγγειλε ο Κύριος και είναι δυνατόν αυτή να μας κάνει να χάσουμε την πνευματική ζωή και την αιώνια σωτηρία.

Σε ό,τι αφορά στη σχέση σώματος και ψυχής στη διδασκαλία του οσίου Νείλου, όπως και σε όλη την πατερική διδασκαλία, υπάρχει ενότητα των δύο στοιχείων του ανθρώπου, σώματος και ψυχής. Η ψυχοσωματική αυτή ενότητα φαίνεται χαρακτηριστικά από το γεγονός ότι ο αββάς θεωρεί το σώμα, και συγκεκριμένα το πρόσωπο του ανθρώπου, ως καθρέπτη της ψυχής του, διότι σε αυτό αποτυπώνονται όλες οι μορφές, ανάλογα με τις διαθέσεις της ψυχής και τα πάθη της⁴³⁶. Με αυτόν τον τρόπο, η λύπη αποκαλύπτεται από την κατήφεια του προσώπου, η χαρά αναγνωρίζεται από τη λαμπρότητα, ο θυμός δηλώνεται με τη σκληρότητα, και δεν δύναται να παρουσιάσει (το πρόσωπο) άλλη μορφή, πάρα εκείνη που διατάζει η διάθεση που κατέχει τον νου⁴³⁷. Ακόμη και η υποκρισία αποκαλύπτεται κάποια στιγμή, διότι δεν είναι δυνατόν, ενώ επικρατεί άλλο πάθος, να αποτυπώνεται άλλη μορφή (στο πρόσωπο), δηλαδή να παρουσιάζεται μια ψεύτικη εικόνα, για μεγάλο χρονικό

⁴²⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄*, Ἐπιστολή 168, *Περγαμίῳ Δεκεμπίμῳ*, PG 79, 285A.

⁴³⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Περὶ ἀκτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν*, Κεφ. 13, PG 79, 985C-988A.

⁴³¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄*, Ἐπιστολή 168, *Περγαμίῳ Δεκεμπίμῳ*, PG 79, 285A: «Οὐκοῦν μὴ τὰ μέλη μέμφου, ἀλλὰ τὴν προαίρεσιν».

⁴³² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Περὶ ἀκτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν*, Κεφ. 13, PG 79, 985CD.

⁴³³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄*, Ἐπιστολή 170, *Σώφρονι Τριβούνῳ*, PG 79, 149C.

⁴³⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄*, Ἐπιστολή 287, *Φιλορόμῳ Κόμητι*, PG 79, 188B.

⁴³⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός*, Κεφ. 6, PG 79, 725AB: «Τοῦ γὰρ Κυρίου πάντῃ τῆς περὶ τὰ γήινα φροντίδος ἀφεστῶτος ἡμᾶς καὶ μόνην ζητεῖν τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν κελεύσαντος, ὥσπερ τὴν ἐναντίαν ὁδὸν ἐσπουδακότες ὁδεύειν ἠλογήσαμεν, τῶν δεσποτικῶν ἐντολῶν καὶ τῆς κηδεμονίας ἐκείνης ἀποστάντες, ἐν ταῖς χερσὶ ἐθέμεθα τὰς ἐλπίδας».

⁴³⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 9, Κεφ.2, PG 79, 865B.

⁴³⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 9, Κεφ.2, PG 79, 865B.

διάστημα⁴³⁸. Αυτό συμβαίνει διότι η (εσωτερική) δύναμη μεταμορφώνει γρήγορα την όψη του προσώπου και δέχεται τον τύπο, τον οποίο σχηματίζει το πάθος που βρίσκεται μέσα στην ψυχή⁴³⁹.

Και το σώμα και η ψυχή δημιουργήθηκαν από τον Θεό «κατ' εικόνα» και «καθ' ομοίωσιν» Αυτού. Το σώμα, βέβαια, είναι φθαρτό και θνητό, δηλαδή εναπόκειται στον θάνατο, ενώ η ψυχή είναι κατά χάριν αθάνατη. Όπως, όμως, γνωρίζουμε, μετά την Τελική Κρίση, τα σώματα θα ανακαινισθούν και θα γίνουν όπως ήταν προ της πτώσεως. Όπως ορθά αναφέρει ο Θ. Πιπταράς: «*ἡ ἀνάστασις τῶν ἀνθρώπων θὰ πραγματοποιηθεῖ “τῇ Χριστοῦ τοῦ Σωτῆρος δόξῃ”⁴⁴⁰, καί ἔνεκα αὐτῆς ὁ ἀναστηθεὶς ἄνθρωπος, κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ Κυρίου καί κατ' ἀντίθεση μέ τόν παρόντα βίο, δέν θὰ ἐκμαυλίζεται πλέον ἀπὸ τὴν τρεπτότητα τῆς ἁμαρτίας, τῆς φθορᾶς καί τῆς θνητότητας. Γι' αὐτὸ καί, ἐπικαλούμενος τὸ χωρίο “ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς μετασχηματίζει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν, σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ”⁴⁴¹, θεωρεῖ ὅτι ἡ ἐκ τῶν νεκρῶν ἔγερσις τοῦ Χριστοῦ ἀποτελεῖ τὴν ἐγγύησιν γιὰ τὴν ἀνάστασιν, τὴν διαιώνισιν καί τὴν ἀφθαρσίαν τῶν ἀνθρώπων»⁴⁴².*

Επομένως, ο όσιος Νείλος, «*ἀφ' ενός μὲν προσδιορίζει τὴν ἀνάστασιν τοῦ ἀνθρώπου ὡς τὴν ἐπανένωση τοῦ λυθέντος σώματος καί ψυχῆς ἐκ τοῦ θανάτου, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴ συνεχιζόμενη δημιουργικότητα τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία καταγράφεται ὄχι μόνο κατὰ τὴ δημιουργία ἀλλὰ καί κατὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ ἀνθρώπου. Καί μάλιστα ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ἰδίου ἀνθρώπου, ἐκ τῶν αὐτῶν μερῶν σώματος καί ψυχῆς, ἀντιμετωπίζοντας ὁποιαδήποτε κακόνιοι περὶ ἀπωλείας τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὸν θάνατο, γι' αὐτὸ καί καταγράφει ὅτι “ἐκ τῆς τέφρας ἐκείνης” “ἐξαναστήσεται ὁ ἄνθρωπος ζωοποιηθεὶς τε καὶ ψυχωθείς”. Παρὰ ταῦτα, ὁ ἀγκυρανὸς ἀσκητῆς, διακρίνοντας τὸν ἐκπεσόντα ἀπὸ τὸν ἀναστηθέντα ἄνθρωπο, προσδιορίζει τὴν ἀφθαρσίαν, τὴ μακαριότητα καί τὴν ἀναμαρτησίαν τοῦ δευτέρου ὡς τὰ κύρια χαρακτηριστικά του συνεπεῖα τῆς θείας χάριτος»⁴⁴³.*

⁴³⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 9, Κεφ.3, PG 79, 865C.

⁴³⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 9, Κεφ.3, PG 79, 865C.

⁴⁴⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 78, Κυριακῶ Μοναχῶ*, PG 79, 236AB.

⁴⁴¹ Φιλ. 3, 21.

⁴⁴² Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, «Θεολογική ὁρολογία καί διδασκαλία στὰ βιβλία Ἐπιστολῶν τοῦ Ἀσκητοῦ Νείλου Ἀγκύρας», *ΚΟΣΜΟΣ/COSMOS* 1 (2012) 201.

⁴⁴³ Ο. π., σσ. 201-202.

ΜΕΡΟΣ Γ΄ ΠΑΘΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΤΑ ΠΑΘΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΟΣΙΟ ΝΕΙΛΟ

1.1 Η διάκριση των εννοιών της κακίας, της αμαρτίας και του πάθους

1. Κακία (φαυλότητα)

Το κακό δεν υπάρχει «φύσει»⁴⁴⁴ στον άνθρωπο και η κακία αποτελεί «παρά φύσιν» κατάσταση της ψυχής⁴⁴⁵. Ο Μ. Αθανάσιος έλεγε χαρακτηριστικά: «Τὸ γὰρ εὐθεῖαν εἶναι τὴν ψυχὴν, τοῦτό ἐστι τὸ κατὰ φύσιν νοερὸν αὐτῆς ὡς ἐκτίσθη. Πάλιν δὲ ὅτ' ἂν ἐκκλίνη, καὶ ἐν διαστροφῇ τοῦ κατὰ φύσιν γένηται, τότε κακία ψυχῆς λέγεται»⁴⁴⁶.

Ο όσιος Νείλος, επηρεασμένος από την προγενέστερη διδασκαλία του Μ. Αθανασίου, του Ι. Χρυσοστόμου και των Καππαδοκῶν Πατέρων, λογίζει και αυτός την κακία ως την απουσία του καλού· επομένως η κακία δεν έχει δική της υπόσταση. Ο Θ. Πιττάρς σχολιάζει σχετικά: «Τό κακό γιά τόν ἱερό πατέρα (ενν. τον όσιο Νείλο) δέν ὀφείλεται σέ σπορά τοῦ Θεοῦ στήν ἀνθρώπινη φύση, ἀλλά σέ ἐπισπορά τοῦ διαβόλου στόν ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος, θελγόμενος ἀπό τόν πονηρό, ρέπει πρός αὐτό. Ἐπιπροσθέτως δέ, ἀντιπασσόμενος σέ ὁποιαδήποτε μανιχαϊστική θεώρηση περί τοῦ κακοῦ, ὑπογραμμίζει ὅτι “οὐ γάρ ἐστίν ἀκίνητον τὸ κακόν”⁴⁴⁷, ταυτίζοντας τήν κακία μέ τήν τροπή, τή μεταβολή, τήν κίνηση καί τή φθορά»⁴⁴⁸.

Το κακό δεν είναι εγκατεστημένο από τον Θεό στον άνθρωπο, διαφορετικά θα αναιρούταν η ελευθερία στις επιλογές του δευτέρου και κατά συνέπεια θα αφαιρούταν και οποιαδήποτε ευθύνη στις ενέργειές του⁴⁴⁹. Επομένως, τα κύρια χαρακτηριστικά του κακού, στη διδασκαλία του Νείλου, είναι: η κινητικότητα, η τρεπτότητα, η φθορά και η «φύσει» ανυπαρξία του, με την έννοια ότι δεν εισήχθη από τον Θεό στον άνθρωπο⁴⁵⁰. Τότε, όμως, πώς παρουσιάζεται η κακία στον άνθρωπο;

⁴⁴⁴ Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ, *Ψυχοσωματική Φυσιολογία και Παθολογία κατά το έργο του Αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου*, ό. π., σσ. 35-36: «Διά του όρου “κατά φύσιν” δηλούται συνήθως το φυσικό ιδίωμα ή η φυσιολογική κατάσταση. Κυρίως, όμως, φέρεται ως προϋπόθεση του “υπέρ φύσιν” και το “υπέρ φύσιν” ως η ουσία, ο σκοπός και το φυσικό “τέλος” του “κατά φύσιν”... Στις “κατά φύσιν” λειτουργίες συγκαταλέγονται αφ' ενός εκείνες που αποσκοπούν στη διατήρηση της ζωής, οι απλές δηλαδή βιολογικές λειτουργίες, και αφ' ετέρου οι μεταπτωτικές ψυχοσωματικές λειτουργίες οι οποίες έχουν αυτεξουσίως τη δυνατότητα να οδηγήσουν άλλοτε στο “υπέρ φύσιν” και άλλοτε στο “παρά φύσιν”, αναλόγως προς την ποιοτική τους αξιοποίηση».

⁴⁴⁵ Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, «Θεολογική όρολογία καί διδασκαλία στά βιβλία Επιστολών τοῦ Ἀσκητοῦ Νείλου Ἀγκύρας», ό. π., σσ. 182, 184, σημ. 136. Αναλ. για το «κατά φύσιν», «ὑπέρ φύσιν» και «πάρα φύσιν» βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ, ό. π., σσ. 35-49.

⁴⁴⁶ Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Βίος καί Πολιτεία τοῦ όσιου πατρός ἡμῶν Ἀντωνίου*, PG 26, 873B. Βλ. και Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ, ό. π., σ. 35, σημ. 1.

⁴⁴⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 317, Μαρτίνῳ Καγκελλαρίῳ*, PG 79, 356A: «κάν γάρ πρός αὐτά κατενεχθῶμεν τῆς κακίας τὰ θάραθρα, δυνατόν ἑαυτούς ἀνακτήσασθαι, καί γενέσθαι βελτίους καί πᾶσαν ἀποπτῦσαι φαυλότητα· οὐ γάρ ἐστίν ἀκίνητον τὸ κακόν, ὡς οἱ Μανιχαῖοι φασιν».

⁴⁴⁸ Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, ό. π., σ. 182.

⁴⁴⁹ Ό. π. σ. 183.

⁴⁵⁰ Ό. π.

Ως «δημιουργὸς» και «ζωγράφος» της κακίας, ο αββάς καταδεικνύει τον ίδιο τον διάβολο⁴⁵¹. Έτσι, το κακό, του οποίου πρωταίτιος είναι ο Σατανάς, ο όσιος Νείλος το παρουσιάζει ως εκούσια επιλογή του ανθρώπου⁴⁵². Το κακό, πρώτα από όλα είναι κακό σε αυτόν που το έχει και όχι στους άλλους. Αυτό συμβαίνει, διότι η φύση της κακίας είναι κακή μόνο σε όσους την κατέχουν, σε αντίθεση με την αρετή, η οποία μπορεί να ωφελήσει όχι μόνο όσους την διαθέτουν, αλλά και τους γύρω της⁴⁵³. Επιπλέον, σημειώνεται ότι η: «κακία κακίαν ἐφέλκεται, καὶ πάθος πάθει πολλάκις συνάπτεται· συγγενὴ γὰρ ἀλλήλων καὶ συνεργὰ τὰ φαῦλα καθέστηκεν»⁴⁵⁴.

Αναφορικά με την κακία, ο όσιος υπενθυμίζει το εξής από τον 33^ο Ψαλμό: «Τάχος ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποίησον ἀγαθόν»⁴⁵⁵,⁴⁵⁶. Ο φαύλος είναι πολύ εύκολος στον να κατηγορήσει ακόμη και τον αγαθό, ενώ ο καλός δεν κατηγορεί εύκολα τον κακό και δεν ραδιουργεί εναντίον του⁴⁵⁷.

Όπως γράφει ο άγ. Νείλος: «ἡ κακία, λανθάνουσα μὲν τιμωρίαν ἐπηρτημένην ἔχει καὶ κόλασιν, ἐλ(ηλ)εγμένη δὲ φέρει εἰς ἐσχάτην κατάγνωσιν»⁴⁵⁸. Η κακία περικλύπεται με την πίστη και την προσευχή⁴⁵⁹. Ο άνθρωπος, και αν ακόμη αποκτήσει την έξη της κακίας, δεν πρέπει να απογοητευθεί, διότι, αν μετανοήσει, θα σωθεί⁴⁶⁰. Ο όσιος πατέρας υπογραμμίζει, ακόμη, ότι «οὐ γὰρ τὸ μὴ πράξει μόνον τὰ κακά, καθαρότητα φέρει, ἀλλὰ τό, ἐπιμελεία τῶν καλῶν, κατὰ κράτος ἀθετῆσαι τὰ κακά»⁴⁶¹, δηλαδή όχι μόνο να μην πράξει τα κακά ο πιστός αλλά να επιμεληθεί και τα καλά⁴⁶². Ο Θεός, ως φύσει Αγαθός, συνεχώς και «ἀκατάληπτα παρέχει τό ἀγαθό, εἶναι ὁμῶς στήν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου νά τό ἀκολουθήσει ἢ ὄχι»⁴⁶³.

Η κακία αποτελεί στέρηση του φωτός που φωτίζει τη διάνοια, απουσία του καλού και αφροσύνη. Ο νους και η καρδιά του κακού ανθρώπου πάσχουν συνεχώς και ο κακός είναι πάντοτε δυστυχής⁴⁶⁴.

⁴⁵¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 33, Θαυμασίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 397C. Πρβλ. και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 167, Πιερίῳ Κόμητι Νεωτέρῳ*, PG 79, 284BC.

⁴⁵² Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, «Θεολογική ὁρολογία καὶ διδασκαλία στὰ βιβλία Ἐπιστολῶν τοῦ Ἀσκητοῦ Νείλου Ἀγκύρας», ὁ. π., σ. 183.

⁴⁵³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 217, Εὐγραμμαίῳ Νομικῷ*, PG 79, 161D.

⁴⁵⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 125, Εὐλυσίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 253B.

⁴⁵⁵ *Ψαλμ. 33, 15.*

⁴⁵⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 1, Πρὸς τὸν αὐτοῦ μαθητὴν*, PG 79, 549D.

⁴⁵⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 32, Ζωσίμῳ Οἰκονόμῳ*, PG 79, 97CD: «Ὁ μὲν φαῦλος τάχιστα ἂν καταγνοίη καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, ὁ δὲ ἀγαθὸς οὐδὲ τοῦ κακοῦ ραδίως. Τὸ γὰρ εἰς κακίαν οὐχ ἔτοιμον, οὐδὲ εἰς ὑπόνοιαν εὐχερές».

⁴⁵⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ φάσκον, Κεφ. 9*, PG 79, 1277AB.

⁴⁵⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 13, Πτολεμαίῳ Συγκλητικῷ*, PG 79, 88B. Στο σημείο αυτό ο αββάς μάς υπενθυμίζει τα αποστολικά λόγια: «τῇ κακίᾳ νηπιάζεται» (Α΄ Κορ. 14, 20), δηλαδή να γινόμαστε νήπια ως προς την κακία, δηλαδή άκακοι.

⁴⁶⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 33Α, Θαυμασίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 393Α.

⁴⁶¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 33Α, Θαυμασίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 392D.

⁴⁶² Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, ὁ. π., σ. 203.

⁴⁶³ Ὁ. π., σ. 185.

⁴⁶⁴ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνωθι σαυτόν*, ὁ. π., σσ. 291-292.

2. Αμαρτία (αμάρτημα)

Ο όρος «άμαρτία» στην αρχαία ελληνική σκέψη και διανόηση αναφέρεται ως αστοχία, σφάλμα, αποτυχία⁴⁶⁵. Το βυζαντινό λεξικό Σουΐδα (ή Σούδα) την ορίζει ως: «*ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἀποτυχία*»⁴⁶⁶. Στον χριστιανισμό η λέξη αμαρτία εξέλαβε την έννοια της αστοχίας ή της αποτυχίας του χριστιανού να ακολουθήσει την ορθή οδό της διδασκαλίας του Κυρίου· δηλαδή αμαρτία είναι η παραβίαση του θείου νόμου. Επομένως, αμαρτία είναι κάθε σκέψη ή πράξη που απομακρύνει τον άνθρωπο από τον Θεό, «*ἡ ἀνυπακοή τοῦ πλάσματος πρὸς τὸν Πλάστη*»⁴⁶⁷. Η αμαρτία εισήλθε στα μέλη του ανθρώπινου σώματος και φωλιάζει στον άνθρωπο με την παράβαση του Αδάμ⁴⁶⁸.

Όπως επεξηγεί ο Α. Γλάρος, υπάρχουν αλληπάλληλα στάδια για τη διάπραξη της αμαρτίας: «*ἡ προσβολή, ὁ συνδυασμός, ἡ πάλη, ἡ συγκατάθεση, ἡ προπαρασκευή, ἡ απόπειρα, ἡ τέλεση καὶ ἡ οὐσιαστικὴ αποπεράτωσή της*»⁴⁶⁹. Η προσβολή επέρχεται με τον πειρασμό, με τον οποίο ο Σατανάς προσπαθεί να «*αλώσει τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση*»⁴⁷⁰. Ο πειρασμός οδηγεί σε διαστρέβλωση και απώλεια της αξιοπρέπειας και της ελευθερίας, διαστρέφοντας την υπαρξιακή προοπτική του ανθρώπου και οδηγώντας τον σε επιλογές που επιτείνουν την ψυχική του σύγκρουση⁴⁷¹. Μετά το στάδιο της προσβολής του πειρασμού έπεται ο συνδυασμός, δηλαδή η στάθμιση των αποτελεσμάτων της πράξης⁴⁷². Στο στάδιο αυτό ο άνθρωπος είναι ευάλωτος στις απάτες του διαβόλου, διότι ο τελευταίος υποβαθμίζει τις συνέπειες της αμαρτίας και εξωραίζει τις πράξεις αυτής «*προκειμένου να οδηγήσει τὸν ἄνθρωπο στὴ διάπραξή της*»⁴⁷³. Στη συνέχεια, αφού ο άνθρωπος σαγηνευτεί από την αμαρτία, ακολουθεί η εσωτερική πάλη μεταξύ ψυχής και σώματος⁴⁷⁴. Αν κατά τη διάρκεια αυτής της εσωτερικής πάλης ο άνθρωπος «νικηθεί από τον πειρασμό, συγκατατίθεται στην τέλεση της αμαρτίας, μέσω του εμπαθούς λογισμού»⁴⁷⁵. Τέλος, έπονται τα τελευταία στάδια της αμαρτίας, δηλαδή η προπαρασκευή της πράξης, η απόπειρα, η τέλεση και η ουσιαστική αποπεράτωση της πράξης της αμαρτίας⁴⁷⁶.

⁴⁶⁵ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ Δ., «άμαρτία», *Μέγα Λεξικὸν Ὁλης Τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, τ. 1^{ος}, έκδ. ΔΟΜΗ Α.Ε., Ἀθήναι 1953, σ. 312.

⁴⁶⁶ SUIDAE LEXICON (ΣΟΥΪΔΑ ή ΣΟΥΔΑ ΛΕΞΙΚΟΝ), exrecognitione IMMANUELIS BEKKERI, Berolini 1854, σ. 83. Σχετικά με την αμαρτία βλ. αναλ. Ι. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ ἀμαρτία*, Ἀθήναι 2002 και Χ. ΚΑΡΑΚΟΛΗ, *Ἀμαρτία-Βάπτισμα-Χάρις* (Ρωμ. 6, 1-14), *Συμβολή στήν Παύλεια σωτηριολογία*, έκδ. Π. ΠΟΥΡΝΑΡΑΣ, Θεσσαλονίκη 2002.

⁴⁶⁷ Γ. ΚΟΥΓΙΟΥΜΤΖΟΓΛΟΥ, *Λατρευτικό Ἐγχειρίδιο, Στοιχεῖα Ἀγωγῆς γιά τήν τάξη καί τή Λατρεία τῆς Ἐκκλησίας*, έκδ. ΙΕΡΟΝ ΚΕΛΛΙΟΝ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΠΟΥΡΑΖΕΡΗ, Θεσσαλονίκη 2014⁶, σ. 389.

⁴⁶⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 249, Αἰλιανῶ Ἀναγνώστη*, PG 79, 173D.

⁴⁶⁹ Α. ΓΛΑΡΟΣ, *Θεία Παιδαγωγία, ό. π.*, σ. 151.

⁴⁷⁰ *Ο. π.*, σ. 151.

⁴⁷¹ *Ο. π.*

⁴⁷² *Ο. π.*

⁴⁷³ *Ο. π.*

⁴⁷⁴ *Ο. π.*, σ. 152. Βλ. και Γαλ. 5, 17.

⁴⁷⁵ Α. ΓΛΑΡΟΣ, *Θεία Παιδαγωγία, ό. π.*, σ. 153.

⁴⁷⁶ *Ο. π.*, σσ. 153-154.

Η αμαρτία χαρακτηρίζεται από τον όσιο Νείλο ως «ψευδοδοξία»⁴⁷⁷, «ὑπό τήν ἔννοια ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἀπατῶμενος καί ἀποφασίζοντας “τὸ μὴ καλόν”, ἀκολουθεῖ τὸν ἐφάμαρτο τρόπο ζωῆς»⁴⁷⁸. Ο αββάς, ερμηνεύοντας το χωρίο του Ιώβ «ἐξήγαγε δὲ εἰς φῶς σκιὰν θανάτου»⁴⁷⁹, αρνείται τη φύση της αμαρτίας, διότι η αμαρτία δεν είναι «ζῶόν τι λογικόν»⁴⁸⁰, αλλά πραγματοποιείται ή όχι «ἐν τῇ τοῦ ἀνθρώπου προαιρέσει»⁴⁸¹. Αυτό σημαίνει ότι η αμαρτία (όπως και η κακία γενικότερα) δεν είναι ένα αυθύπαρκτο λογικό ον, αλλά υφίσταται μόνο στην προαίρεση του ανθρώπου⁴⁸². Η αμαρτία δεν είναι ἐμφυτη στη φύση του ανθρώπου, αλλά «ἐπίσακτη»⁴⁸³. Ὅπως σχολιάζει ο Θ. Πιτταράς: «Πρὸς τοῦτοις, ὁ Νεῖλος ἐπεξηγεῖ τὸ πῶς ὁ ἄνθρωπος ἐμμένει σὲ αὐτὴ τὴν ἀμαρτωλὴ διάθεση, οὕτως ὥστε νὰ ἀποδέχεται ὅτι “ἡ φύσις τῆς κακίας μόνοις τοῖς κεκτημένοις... ὑπάρχει”»⁴⁸⁴.

Το Ἅγιο Πνεῦμα, με το Βάπτισμα, που γίνεται ἀπαξ, ελευθερώνει τον ἄνθρωπο ἀπὸ τις αμαρτίες⁴⁸⁵. Για ὅσους εἶναι ἤδη βαπτισμένοι, η αμαρτία ἀπαλείφεται μόνο μετὰ ἀπὸ εἰλικρινὴ μετάνοια⁴⁸⁶ καὶ ἐξομολόγηση⁴⁸⁷. Για τον όσιο Νείλο, ὅπως ἐπισημαίνει ο Γ. Φλορόφσκυ, «ὅπωςδὴποτε, ἡ ρίζα καὶ τὸ κεντρί τῆς ἀμαρτίας δὲν εἶναι στὸ σῶμα ἀλλὰ στὴ βούληση ἢ στὴν καρδιά – “ἡ ἀμαρτία ἀρχίζει καὶ σταματᾷ μέσα στὴν ἀνθρώπινη βούληση”. Σ’ αὐτὸ ὀφείλεται ἡ θεραπευτικὴ καὶ καθαρτικὴ δύναμη τῆς μετανόιας»⁴⁸⁸. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος πράττει καλὰ ἔργα, τότε ἔχει τὸ κατὰ φύσιν (τῆς ψυχῆς) ὕψος. Ὅταν ὁμως ὁ ἄνθρωπος αμαρτάνει, ἐκπίπτει ἀπὸ τὸ φυσικὸ ὕψος καὶ φαίνεται σαν νὰ εἶναι πεσμένος καταγής: «Ἐχει γὰρ ἕκαστος ἡμῶν τὸ κατὰ φύσιν ὕψος, ἐὰν καλὰ ποιῶμεν· ἐὰν δὲ ἀμαρτάνωμεν, ἐκπεπτώκαμεν πάντως τοῦ κατὰ φύσιν ὕψους, καὶ χαμαιρῥίφεῖς τινες γενόμενοι ὠφθημεν»⁴⁸⁹. Η ελευθερία του σώματος του ἀνθρώπου υποδουλώθηκε καὶ καταπονήθηκε με τὴν αμαρτία⁴⁹⁰.

⁴⁷⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 123, Ἀλεξάνδρῳ Μοναχῷ, PG 79, 253A: «Πλὴν ὅτι καὶ ἡ ἀμαρτία ψευδοδοξία ἐστίν· δοκῶν γάρ τις τὸ μὴ καλόν, μετέρχεται τούτῳ».

⁴⁷⁸ Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, «Θεολογικὴ ὁρολογία καὶ διδασκαλία στὰ βιβλία Ἐπιστολῶν τοῦ Ἀσκητοῦ Νείλου Ἀγκύρας», ὁ. π., σ. 185.

⁴⁷⁹ Ἰώβ 12, 22.

⁴⁸⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 309, Αὐξεντίῳ Ἐκδίκῳ, PG 79, 352B.

⁴⁸¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 309, Αὐξεντίῳ Ἐκδίκῳ, PG 79, 352B. Βλ. καὶ Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, ὁ. π., σ. 185.

⁴⁸² Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, ὁ. π., σ. 185.

⁴⁸³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(ς), Λόγος ἀσκητικὸς καὶ πολυμερὴς, Κεφ. 2, PG 79, 1281D.

⁴⁸⁴ Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, ὁ. π., σ. 185.

⁴⁸⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 211, Βυρίλλῳ Μακεδονίῳ, PG 79, 160D-161A. Βλ. καὶ Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 246, Εὐφρασίῳ Ἐπισκόπῳ, PG 79, 173AB καὶ Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 24, Μαρκιανῷ, PG 79, 92A.

⁴⁸⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 123, Ἀλεξάνδρῳ Μοναχῷ, PG 79, 253A: «ἐπὶ δὲ ἡ ἀμαρτία καταργηθῇ διὰ τῆς μετανόιας...». Βλ. καὶ Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 210, Θύρῳ Σκρινιανίῳ, PG 79, 160D. Πρβλ. Ἰεζ. 18, 28: «καὶ ἀπέστρεψεν ἐκ πασῶν τῶν ἀσεβειῶν αὐτοῦ, ὧν ἐποίησε, ζωὴ ζήσεται, οὐ μὴ ἀποθάνῃ».

⁴⁸⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 135, Βερίμῳ Πρωτεύοντι, PG 79, 445CD: «ἐξομολογουμένου σου μετὰ δακρύων, ἀναπαυθῆσθαι ἀπὸ τῆς ὀδύνης τῶν πλημμελημάτων σου καὶ τῆς σκληρᾶς δουλείας, ἥσπερ ἐδούλευσας τοῖς δαιμονίοις διὰ τῆς αἰσχροπραγίας».

⁴⁸⁸ Γ. ΦΛΟΡΟΦΣΚΥ, Οἱ Βυζαντινοὶ Πνευματικοὶ καὶ Ἀσκητικοὶ Πατέρες, ὁ. π., σ. 299.

⁴⁸⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 33, Θαυμασίῳ Μοναχῷ, PG 79, 400CD.

⁴⁹⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 135, Βερίμῳ Πρωτεύοντι, PG 79, 445D.

Ο άγ. Νείλος διακρίνει την αμαρτία σε νοητή (δηλαδή αυτή που διαπράττεται με τον νου, τη σκέψη) και σε αισθητή (αυτή που λαμβάνει χώρα με τις αισθήσεις του σώματος)⁴⁹¹. Επιπρόσθετα, διακρίνει την αμαρτία σε εκούσια (που γίνεται με τη θέληση του ανθρώπου) και σε ακούσια (που διαπράττεται χωρίς τη θέληση ή την επιδίωξη της αμαρτίας από το άτομο)⁴⁹².

Ο όσιος Νείλος αναφέρει για την αμαρτία: «*Πᾶς* γὰρ, φησὶν, ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας»⁴⁹³, *κᾶν τε ἱερεὺς, κᾶν βασιλεὺς, κᾶν μονάζων, ἢ μυρίους στεφάνους λιθοκολλήτους ἐπὶ τῆς κεφαλῆς περικείται. Ὅυ γάρ ἐστι προσωποληψία παρὰ τῷ Θεῷ*⁴⁹⁴,⁴⁹⁵. Ο Κύριος, που έγινε για εμάς άνθρωπος: «... πάντα ὑπὲρ ἡμῶν γέγονεν, ὅσα ἡμεῖς, πλὴν τῆς ἁμαρτίας· Ἀμαρτίαν γὰρ οὐδόλως ἐποίησεν»⁴⁹⁶. Πάντα δὲ γέγονεν, τουτέστιν σῶμα, ψυχὴ, νοῦς»⁴⁹⁷.

Ο ιερός πατέρας σημειώνει ότι: «*πρῶτος γὰρ πάντων τῶν ἁμαρτωλῶν ἐστὶν ὁ διάβολος*»⁴⁹⁸. Ο διάβολος, επίσης, χαρακτηρίζεται ως ληστής, ο οποίος μας λήστεψε και μας πήρε τα ανώτερα. Τροφή και σκέπη και πανοπλία του διαβόλου αποτελούν τα αμαρτήματά μας, με τα οποία μας κατασφάζει και μας καταστρέφει⁴⁹⁹. Ο διάβολος προτρέπει τον άνθρωπο στο να αμαρτήσει και ο ίδιος πάλι (ο διάβολος), μετά τη διάπραξη της αμαρτίας, ωθεί στην απόγνωση αυτόν που αμάρτησε⁵⁰⁰. Το να αμαρτήσει κάποιος είναι ανθρώπινο, το να απελπιστεί, όμως, είναι σατανικό και ολέθριο, διότι και ο ίδιος ο διάβολος εξαιτίας της απόγνωσης οδηγήθηκε στην απώλεια, μη θέλοντας να μετανοήσει⁵⁰¹.

Όπως όσοι έχουν διαπράξει πολλές αμαρτίες δεν πρέπει να απελπίζονται, έτσι και αυτοί που έχουν προσεγγίσει την αρετή δεν πρέπει να επαίρονται: «*Οὔτε θαρρῆν ἄναγκαῖον ἐπὶ τῷ πλήθει τῶν ἀνδραγαθημάτων, οὔτ' ἀπογινώσκειν ἐπὶ τοῖς ἐπταισμένοις. Καὶ γὰρ ὁ Φαρισαῖος θαρρήσας ἐπ' ἐργασία χρηστῇ, ἐξ αὐτοῦ τῆς ἀρετῆς κατηνέχθη τοῦ ὕψους, καὶ ὁ τελώνης μὴ ἀπογνοὺς τοσοῦτων ἀνωρθώθη, ὡς καὶ τὸν ἐνάρετον Φαρισαῖον ὑπερβῆναι τῇ ψήφῳ τοῦ κρείττονος*»⁵⁰².

Για τους εμπαθείς και φίλους της αμαρτίας όλα φαίνονται ακάθαρτα και πονηρά και όλα τους έλκουν προς αυτήν, είτε είναι φαγητό, είτε πιωτό, είτε φόρεμα, είτε τόπος, είτε

⁴⁹¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 24, Μαρκιανῶ*, PG 79, 92A.

⁴⁹² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 24, Μαρκιανῶ*, PG 79, 92A.

⁴⁹³ *Ἰω. 8, 34.*

⁴⁹⁴ *Κολ. 3, 25.*

⁴⁹⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 32, Ἰουλιανῶ*, PG 79, 564D-565A.

⁴⁹⁶ *Α΄ Πέτρ. 2, 22.*

⁴⁹⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 170, Σώφρονι Τριβούνῳ*, PG 79, 149C. Εδώ ο όσιος Νείλος δεν τριχοτομεί τον άνθρωπο σε ψυχή, νου και σώμα, αλλά εννοεί το νου ως στοιχείο της λογικής ψυχής που εξέλαβε και ο Κύριος κατά την Ενανθρώπισή Του, σε αντιδιαστολή, προφανώς, με αυτά που πρέσβευε ο Απολλινάριος.

⁴⁹⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 163, Εὐψυχίῳ Βικαρίῳ*, PG 79, 277CD. Βλ. και Α΄ *Ἰω. 3, 8*: «Ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς ὁ διάβολος ἁμαρτάνει. εἰς τοῦτο ἐφανερώθη ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἵνα λύσῃ τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου».

⁴⁹⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 238, Θύρῳ Πριμικηρίῳ*, PG 79, 321C.

⁵⁰⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 172, Ξενοφῶντι Διακόνῳ*, PG 79, 288AB.

⁵⁰¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 172, Ξενοφῶντι Διακόνῳ*, PG 79, 288B: «Ὅθεν καὶ αὐτὸς ὁ διάβολος ἐκ τῆς ἀπογνώσεως εἰς τοιαύτην ἐξηκοντίσθη ἀπώλειαν, μὴ θελήσας μετανοῆσαι».

⁵⁰² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 230, Ζεφυριανῶ*, PG 79, 168AB.

χρόνος, ή πρόσωπο, ή πράγμα, ή ομιλία, ή βλέμμα, ή αφή, ή όσφρηση, ή ακοή, ή γεύση: «*πάν συλλήβδην εἶπεῖν πράγμα ἢ εἶδος ἢ κίνημα ὡθεῖ τοὺς τοιοῦτους πρὸς ἁμαρτίαν, καὶ ἐκκαλεῖται πρὸς τὴν παρανομίαν*»⁵⁰³. Και ο όσιος, υπενθυμίζοντας τα λόγια του Ησαΐα «*οὐαὶ οἱ ἐπισπώμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν*» (Ήσ. 5, 18), συνεχίζει λέγοντας αλλοίμονο σε όσους σύρουν τις αμαρτίες τους σαν ένα μακρύ σχοινί, το οποίο αποκτάει πάντοτε μεγαλύτερο μήκος με το να προστίθενται στις προηγούμενες αμαρτίες τους και οι επόμενες⁵⁰⁴.

Όταν ο άνθρωπος αμαρτάνει γίνεται ένοχος παρακοής έναντι του Ευαγγελίου⁵⁰⁵. Και ερμηνεύοντας το αποστολικό ρητό: «*ὁ γὰρ ἀποθανὼν δεδικαίωται ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας*»⁵⁰⁶ αναφέρει ότι σημαίνει πως αυτός που πέθανε ως προς την αμαρτία, επειδή δεν πράττει πια αμαρτία, έχει δικαιωθεί⁵⁰⁷.

Τα μικρά και ευτελή αμαρτήματα οδηγούν στα μεγαλύτερα και η αδιαφορία για εκείνα (τα μικρά αμαρτήματα) γίνεται οδός που οδηγεί στα χειρότερα⁵⁰⁸. Από τα μεγαλύτερα («*χαλεπά*») αμαρτήματα ο όσιος αναφέρει τον φόνο και τη μοιχεία⁵⁰⁹. Επίσης, ο όρκος αναφέρεται ως ύπουλο και επικίνδυνο αμάρτημα διότι, ενώ η διάπραξή του είναι φοβερή αμαρτία και μπορεί να μας «*εξορίσει*» από την αιώνια ζωή, δεν θεωρείται ως τέτοια⁵¹⁰. Ο αββάς Νείλος αναφέρει για τους ιερείς: «*φεύγειν δὲ πᾶσαν ἁμαρτίαν προσήκει τὸν ἱερέα*»⁵¹¹.

Ο αββάς ερμηνεύει και αυτό που αναφέρεται στους Ψαλμούς: «*Παιδεύσει με δίκαιος ἐν ἐλέει καὶ ἐλέγξει με· ἔλαιον δὲ ἁμαρτωλοῦ μὴ λιπανάτω τὴν κεφαλὴν μου*»⁵¹² και επεξηγεί το χωρίο λέγοντας ότι ως «*κεφαλή*» στον ψαλμό εννοείται το ηγεμονικό (της ψυχής) ή αυτό που παρέχει την φρόνηση στον άνθρωπο⁵¹³.

Ο άγ. Νείλος επανειλημμένα δηλώνει στο έργο του ότι ο Ιησούς Χριστός είναι «*ὁ μόνος ἀναμάρτητος ἀποθανὼν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτωλῶν*»⁵¹⁴. Επίσης, ο Χριστός αναφέρεται ως ο μόνος «*ἀμώμητος ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἵρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, καὶ Ἀδὰμ γέγονεν ἀντὶ τοῦ παλαιοῦ νέος*»⁵¹⁵ και ο οποίος εκπροσωπεί τον άνθρωπο προκειμένου να τον σώσει⁵¹⁶. Ο Θ. Πιτταράς σημειώνει σχετικά με την αναμαρτησία

⁵⁰³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 128, Μοναχῶ Ἐλπίδιω*, PG 79, 253CD. Πρβλ. και Α΄ Ἰω. 3, 4: «*Πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν καὶ τὴν ἀνομίαν ποιεῖ, καὶ ἡ ἁμαρτία ἐστὶν ἡ ἀνομία*».

⁵⁰⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 77, Ρουφίνω Σχολαστικῶ*, PG 79, 116C.

⁵⁰⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(ι), *Λόγος ἀσκητικὸς καὶ πολυμερὴς, ἐν ᾧ νουθεσίαι πνευματικάι. Κεφ. 1*, PG 79, 1281C.

⁵⁰⁶ *Ῥωμ. 6, 7*.

⁵⁰⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 20, Ὑπατίω Ἐφόρῳ*, PG 79, 208CD.

⁵⁰⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ὅτι διαφέρουσι τῶν ἐν πόλεσιν ὡκισμένων, Κεφ. 7*, PG 79, 1069B.

⁵⁰⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 3, Πτολεμαίῳ Συγκλητικῶ*, PG 79, 84C.

⁵¹⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 3, Πτολεμαίῳ Συγκλητικῶ*, PG 79, 84C.

⁵¹¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 58, Εὐθυμίῳ Ἐπισκόπῳ*, PG 79, 576D.

⁵¹² *Ψαλμ. 140, 5*.

⁵¹³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 163, Εὐψυχίῳ Βικαρίῳ*, PG 79, 277D.

⁵¹⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 329, Μαυριανῶ*, PG 79, 201B.

⁵¹⁵ Δηλαδή ο Χριστός έγινε ο νέος Αδάμ στη θέση του παλαιού. Βλ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 79, Τῶ Στρατηλάτῃ Γαῖνῳ*, PG 79, 117AB. Βλ. και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 197, Συμπλικίῳ Ἐκσκέπτῳ*, PG 79, 304B. Βλ. και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 150, Ρηγίνῳ Σκρινιάρῳ*, PG 79, 269C. Βλ. και Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, «*Θεολογική όρολογία καὶ διδασκαλία στὰ βιβλία Ἐπιστολῶν τοῦ Ἀσκητοῦ Νείλου Ἀγκύρας*», ό. π., σσ. 195-196, σμ. 199.

⁵¹⁶ Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, ό. π., σσ. 195-196.

του Χριστού: «Ὁ θεῖος καὶ ἄρρητος τρόπος, ὡστόσο, τῆς κατ' ἄνθρωπον γέννησης τοῦ Χριστοῦ, εἶναι αὐτός πού τόν πιστοποιεῖ ἀναμάρτητο»⁵¹⁷. Καὶ συνεχίζει λέγοντας: «Ἀποτελεῖ κοινός τόπος πιά στήν σκέψη τοῦ Νείλου τό ὅτι ὁ ἐνανθρωπήσας Θεός δέν ἔπαθε ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ἀναμάρτητος ὢν, ὅπως οὔτε καί “ὑπὲρ τῶν δαιμόνων”⁵¹⁸, ἀλλά “ὑπὲρ ἀμαρτωλῶν”, “ὑπὲρ ἀσθενῶν, καὶ ἀκαθάρτων, καὶ ἀπαρρήσιάστων ἀνθρώπων”^{519, 520}.

Ο Χριστός προσκαλεῖ νὰ τον ἀκολουθήσουν ὅσοι εἶναι ἀμαρτωλοί καὶ φορτωμένοι με κάθε κακία καὶ Εκείνος θὰ τους ξεκουράσει. ΓΙΑ αὐτοὺς ἦρθε στὴ γῆ, ὅπως διαβεβαιώνει καὶ ὁ ἴδιος λέγοντας: «Οὐ γὰρ ἦλθον δικαίους καλέσαι, ἀλλὰ ἀμαρτωλοὺς πρὸς τὸ μετανοῆσαι» (Ματθ. 9, 13), καθὼς καὶ «οἱ ἰσχύοντες οὐ χρήζουσιν ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες» (Ματθ. 9, 13)⁵²¹. Ο Χριστός θεραπεύει τὴν ψυχὴ ἀπὸ τὰ τραύματα ποὺ ἐπέφεραν σὲ αὐτὴν οἱ ἀμαρτίες. Αὐτοὺς ποὺ θεραπεύει ὁ Κύριος, τους φανερῶνει εἰρήνῃ καὶ πίστῃ καὶ δὲν θὰ θυμηθεῖ τις ἀμαρτίες ποὺ ἔκαναν σὲ Εκείνον (κατὰ τὴν Τελικὴ Κρίση)⁵²².

Ἀκόμη καὶ ἡ στάση τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν τοῦ σταυρωθέντος Χριστοῦ, ἐρμηνεύεται ἀπὸ τὸν ὅσιο ὡς κώλυμα, κατάργηση καὶ στέρεο ἐμπόδιο ἐναντίον τῆς ἀμαρτίας⁵²³. Διότι ὁ ἄνθρωπος, με τὴ δύναμη τοῦ «Δεσποτικοῦ Σταυροῦ»⁵²⁴, μπορεῖ νὰ νικά, νὰ ποδοπατεῖ καὶ νὰ ἀπομακρύνει τὴν «πρῶν ἡμᾶς νικῶσαν, καὶ ἀπατῶσαν καὶ ἐκβιαζομένην ἀμαρτίαν»⁵²⁵. Αὐτὸ συνέβη χάρη στὸν παντοδύναμο Σωτῆρα, ποὺ ἔδεσε τὸν ληστή διάβολο, ἄρπαξε τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴ δουλεία τοῦ καὶ, αἶροντας Εκείνος τις ἀμαρτίες τοῦ κόσμου καὶ καρφώνοντάς τις στὸν Σταυρό, θριάμβευσε ἐναντὶ τοῦ ἐχθροῦ καὶ τὸν καταντρόπιασε αἰώνια⁵²⁶. Καὶ σημειώνει ὁ ὅσιος Νεῖλος: «Ἐπειδὴ οὖν πάντων τὰς ἀμαρτίας ἦρεν ὁ Κύριος, σύμβολον δὲ ἀμαρτίας ἡ ἄκανθα, δια τοῦτο ἀκάνθινον περιεδέθη στέφανον»⁵²⁷ καὶ θάφτηκε στὴν γῆ ποὺ καταδικάστηκε νὰ βλασταίνει ἀγκάθια, ὥστε ἡ καταραμένη γῆ νὰ εὐλογηθεῖ⁵²⁸.

Ὅπως σημειώνει ὁ ἱερός πατήρ σὲ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ, κατὰ τὸν καιρὸ τῆς ἀνάστασης τῶν ἀνθρώπων, σὲ ἀντίθεση με τὸν παρόντα βίον, θὰ ἀποτιναχτεῖ ἡ φθορά καὶ ἡ ταπείνωση, θὰ ἀναστηθεῖ τὸ ἀνθρώπινο σῶμα στολισμένο με τὴ δόξα καὶ τὴ μεγαλοπρέπεια τοῦ Σωτῆρα Χριστοῦ, καὶ δὲν θὰ μετατραπεί ποτέ πια σὲ ἀμαρτία,

⁵¹⁷ Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, «Θεολογικὴ ὁρολογία καὶ διδασκαλία στὰ βιβλία Ἐπιστολῶν τοῦ Ἀσκητοῦ Νείλου Ἀγκύρας», ὁ. π., σ. 198.

⁵¹⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 204, Κυρήνῃ Ἐπισκόπῳ, PG 79, 157D-160A.

⁵¹⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 135, Βερίμῳ Πρωτεύοντι, PG 79, 445C. Βλ. καὶ Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 306, Καλοκύρῳ, PG 79, 193AB.

⁵²⁰ Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, ὁ. π., σ. 199.

⁵²¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 306, Καλοκύρῳ, PG 79, 193B.

⁵²² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 104, Καπίτωνι Διακόνῳ, PG 79, 128C.

⁵²³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 328, Ἰππονίκῳ Σκρινιάρῳ, PG 79, 201A. Βλ. καὶ Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, ὁ. π., σσ. 199-200.

⁵²⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, ὁ. π., PG 79, 201A. Βλ. καὶ Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, ὁ. π., σ. 199.

⁵²⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, ὁ. π., PG 79, 201AB. Βλ. καὶ Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, ὁ. π., σσ. 199-200.

⁵²⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 238, Θύρσῳ Πριμικηρίῳ, PG 79, 321C. Βλ. καὶ Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, ὁ. π., σ. 200.

⁵²⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 197, Συμπλικίῳ Ἐκσκέπτῳ, PG 79, 304B.

⁵²⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 197, Συμπλικίῳ Ἐκσκέπτῳ, PG 79, 304B. Βλ. καὶ Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, ὁ. π., σ. 200.

φθορά, ταπείνωση, θνητότητα, ματαιότητα και τλαιπωρίες, αλλά θα ζει αιώνια και χωρίς αφθαρσία⁵²⁹.

Ο άγιος γράφει πως: «καλὸν τοιγάρτοι ἀσπάζεσθαι, καὶ κρατεῖν διηνεκῶς τὸ καλόν»⁵³⁰. Αυτό σημαίνει ότι: «Ἡ ἀπραξία, δηλαδή, τῆς ἀμαρτίας μπορεῖ νά φέρει καθαρότητα βίου, ἀλλά γιά νά ὑπάρξει ἀθέτηση καί κατάλυση τοῦ κακοῦ πρέπει νά ὑπάρχει ἐπιμελῶς ἡ ἐνάρετη προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου»⁵³¹.

Ἡ ἀμαρτία ἀπό τὴ φύση τῆς ἀφαιρεῖ τὴν τιμὴ καὶ δὲν προσθέτει τιμὴ σὲ αὐτόν που τὴν διαπράττει⁵³². Ο ὁσίος τονίζει ρητὰ ὅτι ὅποιος, ἐρευνώντας τὴν ψυχὴ του, βρεῖ κάποια ἀμαρτία θὰ πρέπει νὰ βιαστεῖ νὰ τὴν εξαφανίσει, ὥστε αὐτὴ νὰ μὴν γίνεῖ ἐξὴ καὶ ἐτσι ἡ ψυχὴ νὰ ἐπανέλθει σὲ ἀρχαῖο καλὸ καὶ τὴν ἐνάρετη ζωὴ⁵³³.

Εἶναι πάντως χαρακτηριστικὸ ὅτι, συχνά, τόσο ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ὁσίο Νεῖλο, ὅσο καὶ ἀπὸ ἄλλους Πατέρες, δὲν διαχωρίζονται ἐπακριβῶς οἱ ἐννοίες τῆς ἀμαρτίας καὶ τοῦ πάθους, καὶ πολλές φορές τὰ πάθη ἀναφέρονται καὶ ὡς ἀμαρτίες ἢ καὶ τὸ ἀντίστροφο· ἀναφέρονται δηλαδή ἔχοντας συνώνυμη ἐννοια. Βέβαια κάθε πάθος (εκτὸς ἀπὸ τὰ ἀδιάβλητα) ἀποτελεῖ ταυτόχρονα καὶ ἀμαρτία, ἐνέχει δηλαδή μέσα του τὴν ἀμαρτία, ἀλλὰ κάθε ἀμαρτία δὲν εἶναι δεδομένο ὅτι ἀποτελεῖ συγχρόνως καὶ πάθος, ἀν δὲν πληροῖ τις προϋποθέσεις, που ὀρίζονται σὲ συνέχεια, γιὰ τὸ πάθος.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ λατρεία καλεῖ τὸν ἀνθρώπο «νὰ πτερωθεῖ σὲ ἰστίο τοῦ Σταυροῦ καὶ νὰ ἀποτινάξει τὸν ζυγὸ τῆς ἀμαρτίας»⁵³⁴.

3. Πάθος

Τὸ πάθος προέρχεται ἀπὸ τὸ ρῆμα «πάσχω» καὶ δείχνει τὴν ψυχικὴ ἀσθένεια⁵³⁵. Ὅταν μιὰ ἀμαρτία ἐπαναλαμβάνεται συχνά ὀνομάζεται πάθος⁵³⁶. Κατὰ τὸν Σεβασμιότατο Μητροπολίτη Ναυπάκτου καὶ Ἀγ. Βλασίου Ἱερόθεο (Βλάχο), ἡ διαφορὰ μετὰξύ πάθους καὶ ἀμαρτίας ἐγκεῖται σὲ τὴν ἐξήρ: «πάθος εἶναι “τό ἐπὶ ψυχὴν κινούμενον”, ἐνῶ πράξη ἐφάρματος εἶναι “ἡ ἐπὶ τὸ σῶμα θεωρουμένη”»⁵³⁷.

Ὅπως υπογραμμίζει ὁ ὁμότιμος καθηγητὴς Θεολογίας Α. Σταυρόπουλος: «Βοήθεια γιὰ τὴν οἰκοδόμησιν ἐνὸς ἡθους συνιστοῦν αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουμε στήν

⁵²⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 78, Κυριάκῳ Μοναχῷ, PG 79, 236B.

⁵³⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 326, Θεοδότῳ Κόμητι, PG 79, 200D-201A.

⁵³¹ Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, «Θεολογικὴ ὀρολογία καὶ διδασκαλία στὰ βιβλία Ἐπιστολῶν τοῦ Ἀσκητοῦ Νεῖλου Ἀγκύρας», ὁ. π., σ. 203.

⁵³² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 10, Κεφ. 3, PG 79, 892AB: «τῆς ἀμαρτίας ἀποστερεῖν τιμῆς φύσιν ἐχούσης, οὐ προτιθέναι τιμὴν».

⁵³³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 183, Φιλίππῳ, PG 79, 469D: «Ὅταν τοῖνον κατανοήσας τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν εὖρησεν ἐν ἀμαρτίᾳ τινὶ, σπεῦσον τοῦ ἀπολέσαι ταύτην τῆς μοχθηρᾶς ἕξεως, ἵνα πάλιν εὐρεθῇ σοι ἐπανελθοῦσα εἰς τὸ ἀρχαῖον καλόν, τουτέστιν τὴν ἐνάρετον ζωὴν».

⁵³⁴ Α. ΓΛΑΡΟΥ, «Ἡ ταπείνωση στὴ λειτουργικὴ ζωὴ», ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ Δ' (2014) 6.

⁵³⁵ Ο ὁσίος Φιλόθεος ο Συναῖτης ὀρίζει τὸ πάθος ὡς ἐξήρ: «πάθος δὲ κυρίως λέγουσι τὸ χρόνῳ μακρῷ ἐμπαθῶς τῇ ψυχῇ ἐμφαλεῦον»· βλ. ΦΙΛΟΚΑΛΙΑ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΝΗΠΤΙΚΩΝ, ΠΑΡΑ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΚΑΙ ΘΕΟΦΟΡΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ ΗΜΩΝ, τ. 1^{ος}, ἐκδ. Π. ΑΘ. Τζελάτη, ἐν Ἀθήναις 1893, σ. 373, λε'.

⁵³⁶ ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ ΜΗΤΡ. ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ & ΑΓ. ΒΛΑΣΙΟΥ, Ὁρθόδοξη Ψυχοθεραπεία, Πατερικὴ Θεραπευτικὴ Ἀγωγή, ὁ. π., σ. 245.

⁵³⁷ Ὁ. π.

πνευματική παράδοση τῶν Εὐαγγρίου, Κασσιανοῦ, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου κακίες καὶ πάθη τῆς ψυχῆς ποὺ εἶναι πρὸς ἀποφυγὴν... Τὰ πάθη ἀπὸ μιὰ γενικὴ ἄποψη ἐμφανίζονται ὡς εσωτερικὲς δυνάμεις ἢ κινήσεις τῆς ψυχῆς»⁵³⁸.

Ο Κλήμης ο Αλεξανδρεὺς, σημειώνει γιὰ τὸ πάθος ὅτι εἶναι: «ἡ ὑπερβολικὴ ὁρμὴ ἢ ἡ ὁρμὴ ποὺ ὑπερβαίνει τὸ λογικὸ μέτρο ἢ ὁ ὁρμητικὸς λόγος ποὺ ἐξέρχεται ἀπειθάρχητος. Πάθος λοιπὸν εἶναι ἢ παρὰ φύσιν ἐμπαθὴς κίνησις τῆς ψυχῆς ποὺ κινεῖται παράλογα»⁵³⁹. Σύμφωνα με τὰ ανωτέρω, τὸ πάθος μπορεῖ νὰ οριστεῖ ὡς: ἡ ἀλογη στροφή τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν αἰσθητὸ κόσμον⁵⁴⁰.

Τὸ κάθε πάθος συνδέεται καὶ ἐλκύει ἄλλα πάθη: «Κακία κακίαν ἐφέλκεται, καὶ πάθος πάθει πολλάκις συνάπτεται· συγγενὴ γὰρ ἀλλήλων, καὶ συνεργὰ τὰ φαῦλα κατέστηκεν»⁵⁴¹. Τὰ πάθη ὁ ἱερός πατήρ Νεῖλος τὰ χαρακτηρίζει ὡς «ψυχὰς τῶν δαιμόνων», ἀπὸ τοὺς ὁποῖους εὐχόμεσθε νὰ γλιτώσουμε⁵⁴².

Απὸ τὰ παραπάνω γίνεται σαφές ὅτι ἡ καθ' ἑξὲς ἐπανάληψη τῆς αμαρτίας καὶ ἡ ὑπερβολὴ σὲ αὐτὴν ἀποτελεῖ «πάθος», τὸ ὁποῖο κατὰ τὴ διδασκαλίαν τοῦ ὁσίου Νεῖλου εἶναι ἀλλοτρίωσις καὶ μεταβολὴ τῆς ἰδίας τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς⁵⁴³. Τὰ πάθη, σὲ ἀντίθεση με τὶς μεμονωμένες αμαρτίες, εἶναι πολὺ πιο δύσκολο νὰ πᾶσουν νὰ υφίστανται καὶ νὰ θεραπευτοῦν, διότι, ὅπως προειπώθηκε, ἔχει ἐπέλθει σημαντικὴ ἀλλοίωσις τῆς ἰδίας τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὁπότε καὶ ἡ ἐπαναφορὰ στὸ δρόμο τῆς ἀρετῆς ἀπαιτεῖ τεράστιες προσπάθειες, πολὺ ἀγώνα, πίστη, ἀποφυγὴ ἐπανάληψής τους, καθὼς καὶ πραγματικὴ καὶ συνειδητὴ μετάνοια.

Συγκεκριμένα πάθη ἐκδιώκουν ἀπὸ τὴν ψυχὴ ἀντίστοιχες ἀρετές καὶ ὁμοίως συγκεκριμένες ἀρετές καθαίρουν ἀντίστοιχα πάθη⁵⁴⁴. Ἡ κάθαρσις τῆς ψυχῆς

⁵³⁸ Α. Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁρθόδοξη Συμβουλευτικὴ Ποιμαντικὴ*, ἐκδ. ΑΡΜΟΣ, Αθήνα 2012, σ. 157.

⁵³⁹ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνωθὶ σαυτόν*, ὁ. π., σ. 306.

⁵⁴⁰ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλίαν τοῦ ὁσίου Νεῖλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ὁ. π., σ. 117.

⁵⁴¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β'*, Ἐπιστολὴ 125, *Εὐλυσίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 253B.

⁵⁴² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α'*, Ἐπιστολὴ 178, *Λιμενίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 152BC: «ψυχὰς γὰρ τῶν δαιμόνων τὰ ἀνόσια πάθη, ὧν εὐκτέον ῥυσθῆναι». Πρβλ. καὶ Ψαλμ. 26, 12: «Μὴ παραδῶς με εἰς ψυχὰς θλιβόντων με».

⁵⁴³ Στὴν ὕστερη ἀρχαιότητα, ὁ Γαληνός, θεωροῦσε ὅτι τὸ πάθος προκαλεῖται ἀπὸ μιὰ παράλογη δύναμις μέσα μας ποὺ δὲν υπακούει στὴ λογικὴ. Ὁ Γαληνός, ἐπίσης, ἔκανε διάκριση ἀνάμεσα στὰ πάθη καὶ στὰ αμαρτήματα (= σφάλματα): τὸ αμάρτημα προκύπτει ἀπὸ τὶς λάθος ιδέες, ἀντιλήψεις καὶ ἀπὸ λανθασμένη κρίση, ἐνῶ τὰ πάθη ὀφείλονται σὲ κάποια παράλογη ψυχικὴ δύναμις (ἄλογον ὁρμὴν): «...τὸ μὲν **ἀμάρτημα** κατὰ ψευδῆ δόξαν εἰπὼν γίνεσθαι, τὸ δὲ **πάθος** κατὰ τιν' ἄλογον ἐν ἡμῖν δύναμιν ἀπειθοῦσαν τῷ λόγῳ» καὶ ἀκόμη: «Ἐπειδὴ τὰ μὲν **ἀμαρτήματα** διὰ [τὴν] ψευδῆ δόξαν γίνονται, τὰ δὲ **πάθη** διὰ τιν' ἄλογον ὁρμὴν...»· βλ. ΓΑΛΗΝΟΥ, *Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίῳ παθῶν*, 1, 3 καὶ 1, 7 ἀντίστοιχα. Βλ. καὶ ΓΑΛΗΝΟΥ, *Περὶ τῶν ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων*, 4, 2, 25: «τὰ μὲν γὰρ **ἀμαρτήματα** μοχθηραὶ κρίσεις εἰσὶ καὶ ὁ λόγος ἐψευσμένος τῆς ἀληθείας καὶ διημαρτημένος· τὸ δὲ **πάθος** ἔμπαλιν οὐδὲν μὲν ἡμαρτημένον οὐδὲ παρορώμενον κατὰ τὸν λογισμόν, ἀπειθὴς δὲ ἐστὶ τῷ λόγῳ κινήσις ψυχῆς». Ἐπίσης, ὁ Γαληνός ὡς πάθος ὀρίζει τὸ νὰ φτάσει κάποιος στὸ σημεῖο νὰ ἀγαπάει ἢ νὰ μισεῖ κάτι ὑπερβολικά: «Κατὰ δὲ τὴν ἐμὴν γνώμην καὶ τὸ φθᾶσαι πάνυ σφόδρα φιλεῖν ἢ μισεῖν ὅτιον πρᾶγμα πάθος ἐστίν»· βλ. ΓΑΛΗΝΟΥ, *Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίῳ παθῶν*, 1, 7.

⁵⁴⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός*, Κεφ. 59, PG 79, 792BC: «Ὡς δὲ ἡ πολυτέλεια καθαιρετικὴ τῶν ἀρετῶν ἐστὶ, οὕτως πάλιν ἡ εὐτέλεια τὰ τῆς κακίας καταλύειν ὀχυρώματα ἐφέυκεν». Πρβλ. καὶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;) *Λόγος πρὸς Εὐλόγιον, περὶ τὰς ἀντιζύγους τῶν ἀρετῶν κακίας*, Κεφ. 1, PG 79, 1140B-1141A. Βλ. καὶ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλίαν τοῦ ὁσίου Νεῖλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ὁ. π., σ. 183, καθὼς καὶ τοῦ ἰδίου, *Πάθη καὶ ἀπάθεια κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀββᾶ Ἰσαάκ τοῦ Σύρου*, ἐκδ. «Βρυένιος», Θεσσαλονίκη 1997, σ. 114 καὶ σημ. 109.

ολοκληρώνεται με την απόκτηση των αρετών: «Οὐ γάρ τὸ μὴ πρᾶξαι μόνον τὰ κακὰ, καθαρότητα φέρει, ἀλλὰ τὸ, ἐπιμελεία τῶν καλῶν κατὰ κράτος ἀθετῆσαι τὰ κακὰ»⁵⁴⁵.

Χαρακτηριστικά είναι τα όσα σχολιάζει ο Θ. Πιπταράς: «Στὴν περίπτωση πού προσβάλλεται ἀπὸ τὸν πονηρὸ καὶ δεσμεύεται στοὺς ἀνθρώπινους λογισμούς, ὁ ἄνθρωπος ἐξαχρειώνεται καὶ ἀλλοιώνεται “ἐπὶ τὸ χεῖρον”. Αὐτὴ ἡ ἀλλοίωση ἐπιφέρει τὴν κακῶς νοουμένη συνήθεια στὴν ἀμαρτία, ἡ ὁποία μὲ τὴ σειρά της ὁδηγεῖ στὴν ἐξῆς αὐτῆς. Αὐτὴ ἡ διαδικασία, κατὰ τὸν Νεῖλο, ἀχρειώνει καὶ ἀδρανεῖ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἡ ὁποία ἐκουσίως πιά ἐπιθυμεῖ τῶν ὀλεθρίων, οὕτως ὥστε νὰ καταντᾷ φύση στὸν ἄνθρωπο, “ἕξις μὲν γὰρ ἀπὸ συνηθείας, ἀπὸ δὲ ἐξεως φύσις ἐγγίνεσθαι εἴωθε”. Ὑπὸ αὐτῇ τὴν ἔννοια ἀποδέχεται τὴν ἐπίκτητη ὕπαρξη τῆς κακίας “τοῖς κεκτημένοις αὐτὴν”, πάντα ὑπὸ τίς προϋποθέσεις τοῦ αὐτεξουσίου καὶ τῆς ἐκούσιας ἐμμονῆς σὲ αὐτὴν»⁵⁴⁶.

Εἶναι ἀπόλυτα σαφές, τόσο στη γενικότερη διδασκαλία της Εκκλησίας όσο και στη διδασκαλία του οσίου Νείλου, ὅτι το θεῖον εἶναι ἀπαθές: «μηδὲ πάθος τῆς θείας ἄπτεται φύσεως»⁵⁴⁷. Τα μόνα πάθη που υιοθέτησε ὁ Θεάνθρωπος Χριστός, σε ὅ,τι ἀφορᾷ μόνο στὴν ἀνθρώπινη φύση Του, ἦταν τα ἀδιάβλητα πάθη⁵⁴⁸, δηλαδή ἡ πείνα, ἡ δίψα, ὁ πόνος, ἡ κούραση κ.α.

Ὅπως μας πληροφορεῖ ὁ ὁσῖος Νεῖλος δὲν εἶναι ὅλα τα πάθη κακὰ ἀπὸ τὴ φύση τους. Καὶ ἐπεξηγεῖ λέγοντας ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὅταν δημιουργήθηκε εἶχε τὸ πάθος τοῦ πόθου γιὰ μεγαλύτερη τιμὴ. Αὐτὸ ὅμως τὸ πάθος, που ἐκμεταλλεύτηκε ἀργότερα ὁ διάβολος γιὰ νὰ παραπλανήσῃ τὸν ἄνθρωπο, δὲν δόθηκε ἀπὸ τὸν Θεό γιὰ τὴν προσβολὴ Αὐτοῦ που τὸν τίμησε, ἀλλὰ γιὰ σεβασμὸ καὶ τιμὴ⁵⁴⁹. Σχετικὰ ἀναφέρει καὶ ὁ Α. Σταυρόπουλος: «Τὰ πάθη καθ’ ἑαυτὰ δὲν εἶναι κακὰ. Μποροῦν νὰ μεταμορφώνονται σὲ κακὰ ἢ ἀγαθὰ σύμφωνα μὲ τὴ χρῆση ποὺ κάνει τὸ ἄτομο»⁵⁵⁰.

Συνοψίζοντας τα προαναφερθέντα περὶ κακίας, ἀμαρτίας καὶ πάθους, ἐπισημαίνονται τα εξῆς: ἡ κακία λογίζεται ὡς ἡ ἀπουσία τοῦ καλοῦ, δὲν εἶναι αὐθύπαρκτη, κατὰ τοὺς Πατέρες, προέρχεται ἀπὸ τὴν προαίρεση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴ συνδρομὴ τοῦ πονηροῦ καὶ ἀποτελεῖ μιὰ γενικότερη ἔννοια που περιλαμβάνει τόσο τις ἀμαρτίες ὅσο καὶ τα πάθη (εκτὸς τῶν παθῶν που προαναφέρθηκαν). Δηλαδή, τόσο οἱ ἀμαρτίες ὅσο καὶ τα πάθη εἶναι μορφές καὶ ἐκδηλώσεις τῆς κακίας. Ἡ ἀμαρτία εἶναι ἡ μὴ πράξη τοῦ καλοῦ καὶ διακρίνεται σε νοητὴ καὶ σε αἰσθητὴ, καθὼς καὶ σε ἐκούσια

⁵⁴⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολὴ 33, Θεοδότῳ Κόμητι*, PG 79, 392D.

⁵⁴⁶ Θ. ΠΙΠΤΑΡΑ, «Θεολογικὴ ὁρολογία καὶ διδασκαλία σὰ βιβλία Ἐπιστολῶν τοῦ Ἀσκητοῦ Νείλου Ἀγκύρας», ὁ. π., σ. 186.

⁵⁴⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 4, Κεφ. 11*, PG 79, 837B.

⁵⁴⁸ Α. ΚΑΡΑΜΑΝΙΔΟΥ, «Ἑρμηνευτικὲς συμβολές τοῦ Ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου στίς δύο πρὸς Κορινθίους ἐπιστολές», *ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΠΑΥΛΟΣ ΚΑΙ ΚΟΡΙΝΘΟΣ*, Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικοῦ Συνεδρίου, τ. Β΄, ἐποπτεία: Σ. Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, συνέργια: Σ. Σ. ΔΕΣΠΟΤΗΣ – Χ. Κ. ΚΑΡΑΚΟΛΗΣ, ἐκδ. ἐπιμ. Κ. Ι. ΜΠΕΛΕΖΟΣ, χορηγοί: ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ – ΔΗΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΩΝ, Αθήνα 23 – 25/09/2007, σ. 70: «... αὐτὰ πού εἶναι διαφορετικὰ τῶν πνευματικῶν θεμάτων, ἀλλὰ ὄχι ἐνάντια αὐτῶν, ... εἶναι τὰ ἀδιάβλητα πάθη τῆς φύσεως, δηλ. τὰ φαγητά, τὰ ποτά, ὁ ὕπνος, τὰ ἐνδύματα κ.ἄ.».

⁵⁴⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 10, Κεφ. 3*, PG 79, 892A: «Ἐν ἧδει συνεργοῦν αὐτῷ πρὸς τὴν κατασκευὴν τοῦ τεχνάσματος μόνον, ἔρωτα, καὶ πόθον μείζονος τιμῆς. Ἀρχαῖον γὰρ καὶ σύγχρονον τοῖς ἀνθρώποις τοῦτο τὸ πάθος, ἀλλ’ οὐκ ἐφ’ ὕβρει τοῦ τιμήσαντος, ἐπὶ σεβασμῷ δὲ καὶ τιμῇ δεδομένον».

⁵⁵⁰ Α. Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁρθόδοξη Συμβουλευτικὴ Ποιμαντικὴ*, ὁ. π., σ. 157.

και ακούσια. Το πάθος, στην αρνητική του έκφανση, αποτελεί έξη και υπερβολή της αμαρτίας και αλλοιώνει την ίδια τη φύση της ψυχής, την κινεί δηλαδή προς το κακό.

1.2 Οντολογία των παθών: τα πάθη ως «παρά φύσιν» κατάσταση της ψυχής

Ο άνθρωπος, προκειμένου να βαδίσει τον δρόμο προς τη σωτηρία, θα πρέπει αρχικά να καταπολεμήσει τα πάθη του, εν συνεχεία να αποκτήσει την απάθεια και συγχρόνως να αναπτύξει και να καλλιεργήσει τις αρετές του. Σε όλα τα έργα του, ο άγ. Νείλος υπογραμμίζει ότι ο Θεός είναι ο μόνος που είναι απαθής και άτρεπτος: «... *μηδὲ πάθος τῆς θείας ἄπτεται φύσεως, καθάπερ ἐπὶ τῶν ἐπικήρων ἀνθρώπων ἐστίν...*»⁵⁵¹. Στο *Περὶ ἀκτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν*, αναφέρει για τον Θεό ότι είναι απαλλαγμένος από φθόνο και από κάθε άλλο πάθος και η φύση Του είναι: «*ἄτρεπτον καὶ ἀναλλοίωτον μένον αἰεί*»⁵⁵².

Ο όσιος Νείλος, σύμφωνα με την πατερική παράδοση, τονίζει σε πολλά σημεία των έργων του ότι τα πάθη δεν αποτελούν στοιχείο της ανθρώπινης φύσης και πως ο άνθρωπος, ως «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» του Θεού, δημιουργήθηκε απαθής και μπορεί να επανέλθει στην αρχική απάθεια με τη μετάνοια και την προσευχή: «*Ἄλλ' ἐγχωρεῖ καὶ μετὰ τὴν συμβεβηκυῖαν πτώσιν πάλιν τυχεῖν διὰ τῆς μετανοίας τῆς ἐν τῇ ἀρχῇ ἀπαθείας, καὶ ἰσχύος. Πᾶς γὰρ ὁ διὰ μετάνοιαν καὶ δεήσεως ζητεῖν, λήψεται τῷ προσήκοντι καιρῷ πάλιν τῆς ἐξ ὕψους δύνανιν, καὶ ἀπάθειαν*»⁵⁵³. Ο άνθρωπος, αν και πλάστηκε κατ' εἰκόνα και καθ' ὁμοίωσιν με τον Θεό, ήταν απαθής, όμως δεν ήταν και δεν είναι άτρεπτη η φύση του. Επιπλέον, ο άνθρωπος είναι και επιδεκτικός στο κακό⁵⁵⁴.

Επειδή, λοιπόν, όταν πλάστηκε ο άνθρωπος ήταν απαθής, ο διάβολος δεν ήξερε με ποιο τρόπο θα τον παρασύρει στα πάθη, διότι ο πρωτόπλαστος δεν γνώριζε την πορνεία, την πλεονεξία, τον φθόνο, την κενοδοξία, το μίσος, το δόλο και τη ζήλεια, όπως έγινε αργότερα με τον Κάιν και τον Άβελ. Το μόνο που είχε ο άνθρωπος ήταν ο έρωτας και ο πόθος για μεγαλύτερη τιμή, τα οποία του είχαν δωθεί από τον Θεό ως αρετή για σεβασμό προς Αυτόν. Βέβαια, αυτό αξιοποιήθηκε από τον πανούργο διάβολο, ο οποίος βρήκε τον τρόπο με τον οποίο θα εξέπεπτε ο άνθρωπος από τον παράδεισο⁵⁵⁵, τάζοντάς του δήθεν τη «γνώση» που θα τον έκανε ισόθεο. Τελικά, ο άνθρωπος επιδεικνύοντας ανυπακοή προς τον Θεό, όπως έπραξε παλαιότερα και ο

⁵⁵¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμήμα Δ', Κεφ. 11*, PG 79, 837B.

⁵⁵² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Περὶ ἀκτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 46*, PG 79, 1028A και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολή 102, Σιλθανῶ Ἐπισκόπῳ*, PG 79, 128A: «*Ἡμεῖς γὰρ ἐσμέν οἱ ἐγκαταλελειμμένοι πρώην, νῦν δὲ προσειλημμένοι, καὶ σεσωσμένοι τοῖς τοῦ ἀπαθοῦς Χριστοῦ πάθεσιν*».

⁵⁵³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 140, Κυρινίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 261D-264A και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 33, Θαυμασίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 400A. Βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ὁσίου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ὁ. π., σ. 115.

⁵⁵⁴ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σ. 115.

⁵⁵⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. Δ', Κεφ. 3*, PG 79, 889A-892D.

Εωσφόρος μαζί με τα τάγματα αγγέλων που διοικούσε⁵⁵⁶, εξέπεσε από τον παράδεισο⁵⁵⁷.

Στην παρούσα του μορφή, μετά την παρακοή και την πτώση των πρωτοπλάστων, το ανθρώπινο σώμα από αιώνιο και άφθαρτο, απέκτησε τη μεταβολή, τη φθαρτότητα, την αρρώστεια, τα πάθη και τον υλικό και σωματικό θάνατο. Ο αββάς Νείλος σημειώνει ότι τώρα το ανθρώπινο σώμα ζει με τον ευτελισμό και την ατιμία, επηρεάζεται από τις επιθέσεις και τους πειρασμούς των δαιμόνων και τη νωθρότητα της ίδιας του της ψυχής, πέφτει σε ψεγάδια και ηθικά στίγματα και αρκετές φορές υποδουλώνεται και ταπεινώνεται από την αμαρτία· ακόμη και όταν το σώμα πεθαίνει και ενταφιάζεται, σύρεται με ατιμία στη γη και θάβεται με πολύ ευτελή τρόπο⁵⁵⁸. Όμως, κατά τον καιρό της ανάστασης των ανθρώπων, αφού το σώμα αποτινάξει τη φθορά και την ταπείνωση, θα αναστηθεί στολισμένο με τη δόξα και τη μεγαλοπρέπεια του Χριστού, και δεν θα τρέπεται πια σε αμαρτία και φθορά, ούτε θα ρέπει προς αυτά, δεν θα ταπεινωθεί ποτέ πια με τη θνητότητα, τη ματαιότητα και τις ταλαιπωρίες, αλλά θα ζει αιώνια και χωρίς φθορά, επομένως χωρίς πάθη και αρρώστειες⁵⁵⁹.

Πολλά από τα πάθη που αναφέρει και «καυτηριάζει» ο όσιος Νείλος στο έργο του, είναι, μεταξύ άλλων, τα εξής: γαστριμαργία, πορνεία, θυμός, ταραχή, φιλονικία, φθόνος, αντιλογία (λογομαχία), πολυλογία, κουφοδοξία (κενοδοξία), κομπασμός (υπερηφάνεια), πικρία (λύπη), φιλοπρωτία, περιέργεια, ανυποταξία και άλλα⁵⁶⁰.

1.3 Ο ρόλος των δαιμόνων στη γένεση των παθών

Τα πάθη και οι αμαρτίες των ανθρώπων συντελούνται, τις περισσότερες φορές, με τη συνδρομή του διαβόλου, ο οποίος είναι και ο ηθικός αυτουργός για αυτές⁵⁶¹:

⁵⁵⁶ Ο Εωσφόρος μαζί με τα τάγματα αγγέλων του εξέπεσαν οριστικά από τον παράδεισο.

⁵⁵⁷ Ο άνθρωπος επειδή παράκουσε τον Θεό, εξαιτίας της συνδρομής του διαβόλου και όχι από δική του πρωτοβουλία, **εξέπεσε μεν από τον παράδεισο, αλλά δεν τον έχασε οριστικά**. Έχει την ευκαιρία, ακολουθώντας τις αρετές των Πατέρων και καταπολεμώντας τα πάθη με πίστη στον Κύριο και διαβιώνοντας μια ζωή κοντά στα Μυστήρια της Εκκλησίας και κατά μίμηση Χριστού, να ξανακερδίσει τη σωτηρία και τον παράδεισο στη μέλλουσα ζωή.

⁵⁵⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Έπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Έπιστολή 78, Κυριάκω Μοναχῷ*, PG 79, 236AB.

⁵⁵⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *ό. π.*, PG 79, 236B· πρβλ. και Α΄ Κορ. 15, 42-43: «Οὕτω καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν. Σπείρετε ἐν φθορᾷ, ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ· σπείρετε ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγείρεται ἐν δόξῃ· σπείρετε ἐν ἀσθενείᾳ, ἐγείρεται ἐν δυνάμει».

⁵⁶⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Έπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Έπιστολή 189, Πρόκλῳ Μοναχῷ*, PG 79, 472CD. Αναλ. για τα πάθη βλ. στην ενότητα 1.6: «Τα είδη των παθών και η μεταξύ τους σχέση».

⁵⁶¹ Για αυτό ο άνθρωπος αν εξομολογηθεί και μετανοήσει ειλικρινά για τα ανομήματά του συγχωρείται, διότι δεν είναι ο ίδιος ο μόνος αποκλειστικά υπεύθυνος για τα αμαρτήματά του. Για τον ρόλο των δαιμόνων στη γένεση των παθών βλ. και C. KORNARAKIS, *ό. π.*, σσ. 56-64. Η Μ. Βασιλειάδου αναφέρει για τον ρόλο του διαβόλου στη γένεση των παθών, σύμφωνα με τη διδασκαλία του αγ. Νικοδήμου του Αγιορείτου: «Κατά τη διδαχή του Αγίου Νικοδήμου, ο διάβολος, κατ' αρχάς είχε κτισθεί ως νους απλούς χωρίς φαντασία. Εξέπεσε, όμως, διότι ακριβώς αγάπησε τη φαντασία και τα σχήματα – σύμβολα, διά των οποίων υποκατέστησε τους αληθείς λόγους των όντων. Έκτοτε, από όλες τις δυνάμεις της ψυχής οικειότερη έχει τη φαντασία, ώστε να πλανά τους ανθρώπους. Αυτό συμβαίνει διότι, κατά τον Άγιο Νικόδημο, η φαντασία ασκεί μεγαλύτερη γοητεία παρά αυτές καθ' εαυτές οι εικόνες των αισθητηρίων. Έτσι, οι τρυφηλοί άνθρωποι αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα μέσω κατόπτρων και συμβόλων παρεφθαρμένων. Δίνουν δε την εντύπωση ότι ούτε βλέπουν,

«Πλουτεῖ γὰρ καθ' ἡμέραν ἐκεῖνος (ενν. ο διάβολος) τοῖς ἡμῶν παραπτώμασι»⁵⁶². Ο όσιος Νείλος, θέλοντας να τονίσει ότι στη ζωή μας βρίσκονται συνέχεια παγίδες του διαβόλου⁵⁶³, υπενθυμίζει το χωρίο από τη Σοφία Σειράχ: «“Ὡς ἐν μέσῳ παγίδων διαβαίνεις”⁵⁶⁴. κεκρυμμένοι γὰρ βρόχοι παρὰ τοῦ ἐχθροῦ. Φύλαξον οὖν μήποτε ἐν τῇ καρδίᾳ σου κρύπτων ἀνόμημα»⁵⁶⁵. Συγκεκριμένα, μία από τις παγίδες του πονηρού, που αναφέρει ο όσιος, είναι το να εισχωρούν οι δαίμονες, κατά παραχώρηση Θεού, στο νου του ανθρώπου και να επισύρουν την ψυχή του σε απρεπείς και κακές αναμνήσεις, τις οποίες το άτομο πρέπει να αντιμάχεται και να αντιπαλεύει⁵⁶⁶.

Ο άνθρωπος ρέπει από τη νεανική του ηλικία προς το κακό, εξαιτίας της «ἐπισποράς» του διαβόλου. Γράφει σε μια επιστολή του χαρακτηριστικά ο αββάς: «... ὅτι οὐ κατὰ φύσιν τοῖς ψεκτοῖς πρόσκειται ὁ ἄνθρωπος, οὐδ' ἐξ αὐτῶν τῶν παρὰ Θεοῦ ἐξ ἀρχῆς τῇ διανοίᾳ ἡμῶν κατασπρέντων φυσικῶν ἐνθυμιῶν· μὴ γένοιτο· ἀλλ' ἐκ νεότητος τοῦ ἀνθρώπου γέγραπται, ἵνα δειχθῇ, ὅτι ἐξ ἐπισποράς τοῦ διαβόλου τὰ φαῦλα κεκτήκεθα, καὶ ῥαδίως μᾶλλον ὑπ' ἐχθροῦ θελγόμενοι πρὸς τὸ κακὸν ῥέπομεν»⁵⁶⁷.

Οι δαίμονες χαρακτηρίζονται από τον άγιο ως «ψυχοφθόροι»⁵⁶⁸, «πολύμορφοι»⁵⁶⁹, «δόλιοι» και «πολύσπιλοι»⁵⁷⁰. Οι ηλικίες των ανθρώπων, τους οποίους οι δαίμονες αρχίζουν να πειράζουν και ενοχλούν, ποικίλουν⁵⁷¹. Επίσης, οι τρόποι με τους οποίους οι δαίμονες επιτίθενται στους ανθρώπους, προκαλώντας τους τα διάφορα πάθη, είναι πολλοί: τους άπειρους στο πάθος της πορνείας, όταν

ούτε ακούν, ως να είναι εντελώς αποκομμένοι από τη ζωή και την αλήθεια». Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ, *Ψυχοσωματική Φυσιολογία και Παθολογία κατά το έργο του Αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου*, ό. π., σσ. 100-101 και ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Συμβουλευτικόν Έγχειρίδιον, ήτοι περί φυλακής τῶν πέντε αἰσθήσεων...*, έκδ. έκ τοῦ τυπογραφείου υἱῶν Σωτ. Σχοινᾶ, ἐν Βόλῳ 1983⁵, σσ. 104-105. Βλ. και Β. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Ποιμαντική Θεολογία τοῦ Αγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως, Πράξη καὶ Θεωρία*, ό. π., σ. 286: «Ὑπὸ τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης γνωρίζομε, ὅτι στήν ἀμαρτία ὑποκινεῖ τόν ἄνθρωπο καὶ ὁ διάβολος. Αὐτός ὑπεκίνησε εἰς πτώση τούς πρώτους ἀνθρώπους. Ἐξ αὐτοῦ ὑπέστη τούς πειρασμούς ὁ Ἰῶβ. Στή Καινή Διαθήκη Αὐτός ὁ Θεάνθρωπος ἐπειράσθη ὑπό τοῦ διαβόλου. Αὐτός ὑπεκίνησε εἰς προδοσία τόν Ἰούδα καὶ εἰς ἄρνηση τόν Πέτρο. Στούς δαιμονικούς πειρασμούς ἀναφέρονται καὶ οἱ Ἅγιοι Πατέρες στά συγγράμματά τους. Διά τοῦτο ὁ Ἰησοῦς Χριστός διδάσκει τήν ἐγρήγορη καὶ προσευχή: “γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μή εἰσέλθῃτε εἰς πειρασμόν”».

⁵⁶² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 26, Τιμοθέῳ Ὑποδιακόνῳ*, PG 79, 93B.

⁵⁶³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 79, Κυριάκῳ Μοναχῷ*, PG 79, 236C.

⁵⁶⁴ Σοφ. Σειρ. 9, 13: «μακρὰν ἄπεχε ἀπὸ ἀνθρώπου, ὅς ἔχει ἐξουσίαν τοῦ φονεύειν, καὶ οὐ μὴ ὑποπτέυσης φόβον θανάτου· κἂν προσέλθῃς, μὴ πλημμελήσης, ἵνα μὴ ἀφέλῃται τήν ζωὴν σου· ἐπίγνωνθι ὅτι ἐν μέσῳ παγίδων διαβαίνεις καὶ ἐπὶ ἐπάλξεων πόλεων περιπατεῖς».

⁵⁶⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 1, Πρὸς τὸν αὐτοῦ μαθητήν*, PG 79, 549A.

⁵⁶⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 79, Κυριάκῳ Μοναχῷ*, PG 79, 236C.

⁵⁶⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 299, Ζήνωνι Δεκεμπίμῳ*, PG 79, 348B-349A.

⁵⁶⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 43, Δομνίνῳ Νεοτέρῳ Πρωτεύοντι*, PG 79, 412A.

⁵⁶⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 43, Δομνίνῳ Νεοτέρῳ Πρωτεύοντι*, PG 79, 409B.

⁵⁷⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 43, Πιερῷ Κόμητι Νεοτέρῳ*, PG 79, 280C καὶ *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 43, Δομνίνῳ Νεοτέρῳ Πρωτεύοντι*, PG 79, 409BC. Βλ. και C. KORNARAKIS, *The monastic life according to saint Nilus*, ό. π., σ. 58: «The demons are "soul-corrupting" (ψυχοφθόροι) fighters of the monk's spiritual battle. Their power is seen in the qualifications which are attributed to them by St Nilus. They are "of many blemishes" (πολύσπιλοι) and "cunning" (δόλιοι), and, indeed, "many-faced" (πολύμορφοι)».

⁵⁷¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 43, Δομνίνῳ Νεοτέρῳ Πρωτεύοντι*, PG 79, 409B: «καὶ τοὺς μὲν περὶ τὸ δωδέκατον ἔτος τὴν φθορὰν ἐκδιδάσκει, τοὺς δὲ εἰς τὸν ὀκτωκαιδέκατον ἐνιαυτὸν φθάσαντες, ἀγκιστρεῖ τῷ πάθει, ἄλλους δὲ ὑπὲρ τὰ τριάκοντα ἔτη γενομένους, παρ' ἐλπίδα, εἰς τὸ τῆς αἰσχροπραγίας κατέσπασε βάραθρον».

κοιμούνται τους πλησιάζει σαν πανούργο φίδι ο δαίμονας της πορνείας, παίρνοντας μορφή κάποιου άνδρα ή κάποιας γυναίκας και κατά τη διάρκεια του ονείρου τους προτρέπει προς το πάθος αυτό⁵⁷². Άλλες φορές ο δαίμονας ξυπνάει τα άπειρα θύματά του και μη έχοντας εκείνα τι άλλο να πράξουν, ασχολούνται με λογισμούς ακαθαρσίας και σκέψεις σχετικές με την πορνεία⁵⁷³. Σε άλλους πάλι ανθρώπους, ο δαίμονας απαγορεύει φανερά να εκδηλώσουν έμπρακτα την επιθυμία της καρδιάς τους (προς το καλό)⁵⁷⁴. Τέλος, ο δαίμονας άλλους τους ωθεί σε συναναστροφές με άτομα, τα οποία τους σπρώχνουν στην ηδονή, και άλλους τους οδηγεί σε κάθε είδους παρανομία, απομακρύνοντάς τους έτσι από τη θεία σωφροσύνη⁵⁷⁵. Εναντίον αυτών, ο άνθρωπος πρέπει να περιφρουρεί με τους φραγμούς της αγνότητας τον εαυτό του⁵⁷⁶.

Οι δαίμονες οργίζονται με όσους είναι συνετοί και για αυτό τους προκαλούν πονηρές και απαγορευμένες επιθυμίες. Επιπλέον, ο αββάς χαρακτηρίζει τους δαίμονες ως «στρατηγούς τῶν ἡδονῶν»⁵⁷⁷, οι οποίοι έχουν διαταχθεί από τον Σατανά να πολεμούν τους ανθρώπους, και ιδιαίτερα τους μοναχούς και ασκητές, με κάθε τρόπο και με χιλιάδες μεθόδους ταυτόχρονα⁵⁷⁸. Αλλά, όπως σημειώνει ο άγιος, δεν πρέπει να λιποψυχούμε για αυτό· αντίθετα πρέπει ο άνθρωπος να γίνεται πιο δυνατός για την ενόχληση που του προκαλούν οι εχθροί του. Οι δαίμονες ενοχλούν τον άνθρωπο και οργίζονται πολύ εναντίον του, διότι γνωρίζουν ότι ο Κύριος τού έχει υποσχεθεί πολλά αγαθά. Επειδή, λοιπόν, οι δαίμονες ζηλεύουν, αντιδρούν με το να ωθήσουν τον άνθρωπο στα πάθη και πιέζουν πολύ τους ανθρώπους που προσπαθούν να επιτύχουν την αρετή⁵⁷⁹.

Βέβαια, ο Θεός έχει προνοήσει και έχει περιορίσει την κακία του διαβόλου, ώστε να μην γίνει ολική χρήση της ξαφνικά και καταποντίσει ολοκληρωτικά τον άνθρωπο⁵⁸⁰. Επιπλέον, σύμφωνα με τον όσιο, ο Θεός δεν επιτρέπει στον εχθρό (ενν. τον διάβολο) να βάζει σε πειρασμό όσο αυτός θέλει τους σπουδαίους⁵⁸¹.

Ο όσιος Νείλος σημειώνει ότι πολλά είναι τα πάθη που συντελούνται στο «ἀπόκρυφον ταμείον τῆς ψυχῆς», δηλαδή την καρδιά⁵⁸², εννοώντας την σκέψη⁵⁸³. Σε αυτά πολλές φορές ζωγραφίζονται τα «αἵσχιστα πάθη»⁵⁸⁴, τα οποία θεοποιούνται και

⁵⁷² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 43, Δομνίνῳ Νεοτέρῳ Πρωτεύοντι*, PG 79, 409CD.

⁵⁷³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 43, Δομνίνῳ Νεοτέρῳ Πρωτεύοντι*, PG 79, 409CD.

⁵⁷⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 43, Δομνίνῳ Νεοτέρῳ Πρωτεύοντι*, PG 79, 409D.

⁵⁷⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 43, Δομνίνῳ Νεοτέρῳ Πρωτεύοντι*, PG 79, 409D.

⁵⁷⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 43, Δομνίνῳ Νεοτέρῳ Πρωτεύοντι*, PG 79, 409D.

⁵⁷⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 42, Θεοδοσίῳ Διακόνῳ*, PG 79, 408C.

⁵⁷⁸ C. KORNARAKIS, *The monastic life according to saint Nilus, ό. π., σ. 58: «The demons are the "generals of the pleasures" (στρατηγοί τῶν ἡδονῶν), ordered by Satan to fight by means of a thousand methods the fighter of the desert».*

⁵⁷⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 140, Κυρινίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 257D-260A.

⁵⁸⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 45, Παύλῳ Μοναχῷ*, PG 79, 572BC.

⁵⁸¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 45, Παύλῳ Μοναχῷ*, PG 79, 572C.

⁵⁸² Περισσότερα για τον ρόλο της καρδιάς στη διδασκαλία του αγ. Νείλου βλ. C. KORNARAKIS, ό. π., σσ. 44-46.

⁵⁸³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 32, Ἰουλιανῷ*, PG 79, 564D-565A.

⁵⁸⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 32, Ἰουλιανῷ*, PG 79, 564D· βλ. και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 21, Ἰσιδώρῳ Ἀναγνώστῃ*, PG 79, 209B.

λατρεύονται, ακόμη και από ιερείς⁵⁸⁵. Και αυτά, όμως, το ακοίμητο μάτι του Θεού τα βλέπει πάντοτε, υπενθυμίζοντας αυτά που αναφέρονται στον Ιεζεκιήλ για τους Ισραηλίτες πρεσβυτέρους, οι οποίοι θυσίαζαν στους δαίμονες κρυφά στον κοιτώνα τους, γιατί πίστευαν ότι ο Θεός δεν τους βλέπει: «*Ἐγκατέλειπε τὴν γῆν ὁ Θεός, καὶ οὐχ ὁρᾷ τὰ κρυφῇ ἡμῶν πεπραγμένα*»⁵⁸⁶.

Ο όσιος Νείλος, επιπλέον, εφιστά την προσοχή για τις περιόδους των αναπαύσεων και των αργιών, λέγοντας ότι τότε επιτίθεται περισσότερο αυτό που οδηγεί στην πλάνη και την φαυλότητα (δηλαδή ο διάβολος)⁵⁸⁷.

Τέλος, ο άγιος τονίζει: «*Πᾶς γὰρ ἄνθρωπος μὴ ἀκούων τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου πρὸς τὴν ἀβλεψίαν τῆς ἀρετῆς, καὶ τὸν ζόφον τοῦ πάθους τοῦ πορνικοῦ, πρὸς τὴν ταλαιπωρίαν τοῦ μύσου ἐξέλκεται, κατασπενδόμενος ὑπὸ τοῦ ἀναπείσαντος ῥυπαροῦ δαιμονίου· ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γὰρ ῥέπει ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸ θέλημα τῆς σαρκὸς, καὶ τοῦ δαίμονος*»⁵⁸⁸.

Όπως τονίζουν οι Πατέρες, ο άνθρωπος πρέπει να είναι δυνατός, υγιής και εγκρατής, ώστε να αποφεύγει με σθένος, δύναμη και αποφασιστικότητα τις παγίδες των δαιμόνων.

1.4 Ο ρόλος του νου και των λογισμών στην πρόκληση (γένεση) των παθών

Ο όσιος Νείλος αναφέρει για τον νου⁵⁸⁹ που έχει αποσπαστεί από τον Θεό: «*Νοῦς δὲ ἀποστάς τῆς τοῦ Θεοῦ θεωρίας κατ' ἔννοιαν, ἥ δαίμων γίνεται, ἥ κτῆνος. Ὁ γὰρ τοῦ*

⁵⁸⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 32, Ἰουλιανῶ*, PG 79, 564D-565A.

⁵⁸⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 32, Ἰουλιανῶ*, PG 79, 564D-565A· βλ. και Ἰεζ. 8, 12.

⁵⁸⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 12, Νημερτίω Σιλεντιαρίω*, PG 79, 205BC.

⁵⁸⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 43, Δομνίνω Νεοτέρω Πρωτεύοντι*, PG 79, 412A.

⁵⁸⁹ Ο όσιος Νείλος, και για τα σαρκικά πάθη και τα αμαρτήματα, υπεύθυνο θεωρεί το νου που είναι αυτός που διατάζει το σώμα για το τι θα πράξει: «*Ἐβδελύξατό σε ἡ στολή σου, τουτέστιν, ἡ σάρξ σου ἐμίσησε τὸν νοῦν σου τὸν μοχθηρόν, ἐπιτάσσοντα αὐτῇ ἀπαύστως ἐργάζεσθαι τὰ ἀπηγορευμένα*». Εδώ διαχωρίζεται ξεκάθαρα ο νους από το σώμα· βλ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 10, Ὑδροσίω*, PG 79, 553CD. Ο νους, σε όλη τη διδασκαλία-ψυχολογία του αββά Νείλου, δεν αποτελεί στοιχείο του σώματος, αλλά στοιχείο (του λογικού) της ψυχής ή είναι, ακόμη, και η ίδια η ψυχή· βλ. και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 12, Πανολβίω*, PG 79, 556AB. Σε αυτήν την επιστολή προς τον Πανόλβιο, ο αββάς σημειώνει πως, όταν παύσουν τα σαρκικά πάθη, θα αναστηθεί, κατά τρόπο παράδοξο, ο ανθρώπιнос νους και θα παραδοθεί ζωντανός στην άνω Ιερουσαλήμ. Επομένως, θα ήταν εύλογο να ειπωθεί ότι ο άγ. Νείλος ταυτίζει τον ανθρώπινο νου με την έλλογη ψυχή· βλ. και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 78, Κυριάκω Μοναχῶ*, PG 79, 237B: «*Ἡ γὰρ ψυχὴ νοητόν τι χρῆμα οὐσα τῶν νοητῶν ἐφίεται, ὡς ἐμφύσημα θεῖον, καὶ θαυμαστόν τι τυγχάνουσα δημιουργημα*». Συνεπώς, και για τον όσιο Νείλο, όπως σχεδόν για τη εν συνόλω Πατερική ψυχολογία, τα πάθη του σώματος, έχουν ως αφετηρία τον νου, άρα την ψυχή. Βλ. και C. KORNARAKIS, *The monastic life according to saint Nilus*, ό. π., σσ. 53-54: «*Equally important with the perception is the mind (νοῦς) which occupies a central place in the soul. This becomes particularly obvious from the phrase "person of the soul" (πρόσωπον ψυχῆς) which St Nilus attributes to it. In fact it is "the purity of the mind" which is for St Nilus the person of the soul... However indirectly, it is the mind that leads to "the facility of the psychic movements"*». Ειδικότερα, για τον νου (mind) στο έργο του όσιου Νείλου βλ. και C. KORNARAKIS, ό. π., σσ. 46-49 και για τη διάνοια (perception) C. KORNARAKIS, ό. π., σσ. 49-52. Ο «νοῦς» ή «ήγεμονικόν» (στωικός όρος) ως δηλωτικό της κυριότατης δύναμης της ψυχής χρησιμοποιήθηκε, εκτός από τον όσιο Νείλο, και από τον άγ. Ι. Χρυσόστομο, τον Κλήμη Ρώμης, εκκλησιαστικούς συγγραφείς και Πατέρες της

ἀνθρώπου νοῦς, ἀναχωρήσας τῆς τοῦ Θεοῦ θεωρίας, ἐξ ἀνάγκης ἢ τῷ τῆς ἐπιθυμίας δαίμονι περιπίπτει τῷ ἄγοντι εἰς ἀκολασίαν, ἢ τῷ θυμικῷ πνεύματι ἡττᾶται τῷ πονηρῷ»⁵⁹⁰.

Οἱ λογισμοὶ στα ἔργα του αγ. Νείλου κατέχουν σημαντική θέση ως προς τη γένεση και πρόκληση των παθῶν. Μερικοὶ ἀπὸ τους ἀνάλογους λογισμοὺς ἀναφέρονται ως: «ἀκάθαρτοι»⁵⁹¹, «αἰσχροτήτος»⁵⁹², «ρύπαρις»⁵⁹³, «βλασφημίας»⁵⁹⁴, «δαιμονιώδεις»⁵⁹⁵, «μιαροί»⁵⁹⁶, «δολεροί»⁵⁹⁷, «πλάνοι»⁵⁹⁸, «πονηροί»⁵⁹⁹, «πορνικοί»⁶⁰⁰ και ἄλλοι⁶⁰¹. Ὄταν ὁ ἄνθρωπος παρακαλέσει τὸν Θεό, τότε Ἐκεῖνος ἀποδιώχνει τοὺς δαιμονιώδεις λογισμοὺς και τὸν ἀναζωογονεῖ με τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, με τρόπο που μοιάζει σαν ὁ ἄνθρωπος να ἔχει ἀναστηθεῖ ἀπὸ τοὺς νεκροὺς⁶⁰². Σε αὐτὴν τὴν περίπτωση, ὁ ἄνθρωπος ἀνεβαίνει στο φυσικὸ ὕψος τῆς ἀπάθειας και ἡ ζωὴ του γίνεται ἀρεστὴ στὸν Θεό⁶⁰³.

Συχνά, οἱ ἐμπαθεῖς λογισμοὶ ἐμπλέκονται με τοὺς ἀγαθοὺς⁶⁰⁴. Αὐτό ἔχει σαν ἀποτέλεσμα, κάποιες φορές, ἀκόμη και στὴν ἴδια τὴν ἀναζήτηση μεγαλύτερης ἀρετῆς ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, να υποβόσκει υπερηφάνεια και κενοδοξία⁶⁰⁵: «Αἰσχροῶν γὰρ προηγοῦνται σεμνοί, καὶ φιλαργύρων συμπαθεῖς τῷ δοκεῖν, καὶ ἐλεήμονες, καὶ

Εκκλησίας. Βλ. ἀναλ. Σ. ΤΣΙΤΣΙΓΚΟΥ, *Ἡ Ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸν Ἱερό Χρυσόστομο*, Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2000, σ. 64.

⁵⁹⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολὴ 33Α, Θαυμασίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 392C.

⁵⁹¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολὴ 81, Εὐνομίῳ Πρεσβυτέρῳ*, PG 79, 425A.

⁵⁹² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολὴ 43, Δομνίνῳ Νεοτέρῳ Πρωτεύοντι*, PG 79, 409A.

⁵⁹³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολὴ 43, Δομνίνῳ Νεοτέρῳ Πρωτεύοντι*, PG 79, 409C.

⁵⁹⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολὴ 121, Εὐρυκλεῖ Πρεσβυτέρῳ*, PG 79, 440B.

⁵⁹⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 139, Εὐθυμίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 257C· *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολὴ 33Α, Θαυμασίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 388C και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολὴ 29, Βιταλίῳ Ὑποδιακόνῳ*, PG 79, 564B.

⁵⁹⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολὴ 34, Εὐπόρῳ Διακόνῳ*, PG 79, 401C. Βλ. και C. KORNARAKIS, *The monastic life according to saint Nilus*, ὁ. π., σ. 99.

⁵⁹⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολὴ 231, Ἰουλιανῷ Μοναχῷ*, PG 79, 492A.

⁵⁹⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολὴ 231, Ἰουλιανῷ Μοναχῷ*, PG 79, 492A.

⁵⁹⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 52, Πανηγυρίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 221D· *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολὴ 112, Ἡροδότῳ Τριβούνῳ*, PG 79, 436C.

⁶⁰⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 167, Πιερὶ Κόμητι Νεωτέρῳ*, PG 79, 280D.

⁶⁰¹ Οἱ λογισμοὶ σε ἄλλους Πατέρες ἀναφέρονται και ως «φαντασία». Ἡ Μ. Βασιλειάδου σημειώνει για τὸ ρόλο τῆς φαντασίας στὴ γένεση των παθῶν κατὰ τὸν ἅγιο Νικόδημο: «Κατὰ τὸν Ἅγιο Νικόδημο, τὸ σαρκικὸ φρόνημα ἀνεῦ τῆς ηγεμονίας τῆς λογικῆς ψυχῆς ἀγεῖ σύνολο τὸν οργανισμό πρὸς τὴν ἀπόλαυση των αἰσθητῶν ἡδονῶν, πράγμα που σημαίνει ὅτι στὴν περίπτωση αὐτὴ τὸ ενδιαφέρον στρέφεται πρὸς πληροφορίες, οἱ οποίες εἰδοποιοῦν περὶ τῆς ἐμφανίσεως ἀντικειμένων που παράγουν αἰσθητὴ ἡδονή, ἢ που ἀντιθέτως εἶναι δυνατόν να ἀφαιρέσουν τὴν υλικὴ ἡδονή. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ **φαντασία** συνεργεῖ στὴ σχηματοποίηση και σύνθεση των εικόνων ἐκείνων του ἀντικειμένου, διὰ των οποίων προκαλεῖται ἡ σαρκικὴ ἡδονή. Ὁ ιστορικός Ἰησοῦς, “τὴν φαντασίαν οὐ προσέλαβεν”». Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ, *Ψυχοσωματικὴ Φυσιολογία και Παθολογία κατὰ τὸ ἔργο του Ἀγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου*, ὁ. π., σσ. 99-100.

⁶⁰² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 139, Εὐθυμίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 257C.

⁶⁰³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 139, Εὐθυμίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 257C. Βλ. και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολὴ 33Α, Θαυμασίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 388C.

⁶⁰⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 62, Ἀθανασίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 228D: «Αεὶ γὰρ ὁ Σατανᾶς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ταῖς εὐλογοφανείαις ἀγκιστρεύει τοὺς τῆς κακομηχανίας αὐτοῦ μὴ ἐσχηκότας πεῖραν».

⁶⁰⁵ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλία τοῦ ὁσίου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ὁ. π., σ. 207.

μνησικάκων διόρθωσιν ἐπαγγελλόμενοι τῆς κινούσης τὰ τῆς λύπης αἴτια, κενοδόξων τε καὶ ὑπερηφάνων οἱ τελειότητα τῆς ἀρετῆς ὑπισχνούμενοι»⁶⁰⁶.

Ἡ φραγή εισόδου κάθε κακού λογισμοῦ, καὶ ἰδιαίτερα λογισμοῦ υπερηφανείας, λαμβάνει χώρα στο νου ενός ἀνθρώπου, ὅταν ἐκεῖνος συνειδητοποιεῖ τὴν ευαγγελικὴ φράση: «ὅταν ποιήσητε διατεταγμένα ὑμῖν, τότε λέγετε ὅτι Ἀχρεῖοί ἐσμεν δοῦλοι. Ὁ ὀφείλομεν ποιῆσαι, πεποιήκαμεν»^{607,608}. Καὶ αὐτὸ συμβαίνει διότι: «Ὁ γὰρ δοῦλον ἀχρεῖον ἀεὶ λέγων ἑαυτόν, καὶ τὰ διατεταγμένα παρὰ τοῦ κεκτημένου ὡς ἀναγκαίαν ὀφειλὴν ποιήσαντα λογιζόμενος, οὐδὲν οὐδέποτε περὶ αὐτοῦ φαντασθήσεται μέγα, οὐδὲ ἐν υἱοῖς ἑαυτὸν ἀριθμῆσαι τολμήσει ποτέ, χρέος ἐκτίσας ἐπιτεταγμένης λειτουργίας, καὶ οὐχ ἐκούσιον ἐπιδειξάμενος τὰ πεπραγμένα φιλοτιμίαν»⁶⁰⁹. Σχετικὰ με τὰ ἀνωτέρω σημειώνει ὁ Α. Γλάρος: «ὁ ταπεινὸς ἀπομακρύνεται ἀπὸ τοὺς ἐμπαθεῖς λογισμοὺς καὶ τὶς φιλήδονες ἐπιθυμίες, ποὺ τοῦ ἐπιτίθενται “ληστρικῶς” καὶ τοῦ προκαλοῦν σύγχυση καὶ ἀναταραχὴ»⁶¹⁰.

Αναφορικὰ με τὸν βαθμὸ ἐισχωρήσεως τῶν κακῶν λογισμῶν στὸν ἀνθρώπο, ὁ Α. Σταυρόπουλος παρατηρεῖ: «Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, διακρίνουν τοὺς διαφόρους βαθμοὺς εἰσχωρήσεως ἐνὸς κακοῦ λογισμοῦ στὴν καρδιὰ ὅπως τὴν προσβολή, τὸν συνδυασμό, τὴ συγκατάθεση, τὴν πάλη, τὴν αἰχμαλωσία καὶ τὸ πάθος ποὺ εἶναι ἡ δραστηροποίηση τοῦ λογισμοῦ»⁶¹¹.

1.5 Ἡ συμβολὴ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων στὴ γένεση τῶν παθῶν

Μετά τὴν πτώση καὶ τὴν ἀποκοπή τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς ζωῆς ποὺ εἶναι ὁ Θεός, ὁ ἀνθρώπος ἐστρεψε τὸ νου τοῦ καὶ τὸν προσανατολισμό τοῦ στὴν κοσμικὴ πραγματικότητα καὶ τὴν ὕλη μέσω τῶν πέντε αἰσθήσεών τοῦ. Ὅπως σχολιάζει ὁ Δ. Καλλιντέρης: «Ἡ στροφή αὐτὴ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰ αἰσθητὰ καὶ ἡ αἰχμαλωσία ἀπὸ αὐτὰ ἀποτελοῦν κατ' οὐσίαν τὴν ἀρχὴ τῆς ἐμφανίσεως τῶν παθῶν μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ μέσα στὴν ἱστορίαν»⁶¹².

Οτιδήποτε ἀντιλαμβάνεται ὁ μεταπτωτικὸς ἀνθρώπος στὸν παρόντα κόσμο, συμβαίνει μέσω τῶν πέντε αἰσθήσεών τοῦ, με τὶς ὁποῖες εἶναι ἐφοδιασμένος. Ἐπομένως, οποιαδήποτε διασύνδεση αποκτᾷ ἡ ψυχὴ με τὰ αἰσθητὰ πράγματα, λαμβάνει χώρα δια μέσου τῶν αἰσθήσεων. Σημειώνει χαρακτηριστικὰ ὁ ὁσίος Νεῖλος: «... ταῖς αἰσθήσεσι πρὸς τὰ αἰσθητὰ κοινωνία μὲν ἔστι πολλή, ἀπάτη δὲ ἐκ τῆς κοινωνίας εὐχερῶς γίνεται... Ὅτι γὰρ ταῖς αἰσθήσεσι μάχη γίνεται πρὸς τὰ αἰσθητὰ, καὶ φόρους

⁶⁰⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Περὶ ἀκτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν*, Κεφ. 35, PG 79, 1009D.

⁶⁰⁷ Λκ. 17, 10: «ὅταν ποιήσητε πάντα τὰ διαταχθέντα ὑμῖν, λέγετε ὅτι δοῦλοι ἀχρεῖοί ἐσμεν, ὅτι ὁ ὀφείλομεν ποιῆσαι πεποιήκαμεν».

⁶⁰⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 12, Κεφ. 11, PG 79, 961B· βλ. καὶ *Περὶ ἀκτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν*, Κεφ. 10, PG 79, 984A.

⁶⁰⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 12, Κεφ. 11, PG 79, 961C. Βλ. καὶ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλίαν τοῦ ὁσίου Νεῖλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ὁ. π., σ. 207.

⁶¹⁰ Α. ΓΛΑΡΟΥ, «Ἡ ταπείνωση στὴ λειτουργικὴ ζωὴ», ὁ. π., σ. 22.

⁶¹¹ Α. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁρθόδοξη Συμβουλευτικὴ Ποιμαντικὴ*, ὁ. π., σ. 158.

⁶¹² Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σ. 116.

ἐπιτάσσουσι ταῖς ἡττημέναις αἰσθήσεσι τὰ αἰσθητά... »⁶¹³. Ο όσιος Νείλος αναφέρει χαρακτηριστικά για τις αισθήσεις, ότι η καρδιά που ευαρεσκέται με τις αισθήσεις, είναι σκουλήκι που κατατρώνει τα κόκκαλα (των ανθρώπων)⁶¹⁴.

Η αίσθηση ακολουθείται από την επιθυμία και μετά την επιθυμία έπεται η ηδονή και η λύπη. Δηλαδή η αίσθηση μεταδίδει τις μορφές που φαίνονται (είδωλα) προς τη διάνοια και εκείνη κινεί την επιθυμία προς τα ευχάριστα, ανακαλώντας στη μνήμη καθημερινά τις εικόνες που είχε ήδη δει και φέρνοντας στο νου τις μορφές αυτών εξιδανικευμένες. Αυτό συμβαίνει έως ότου, ή η αποτυχία προκαλώντας λύπη ή η επιτυχία ηδονή να διδάξουν, δια της πείρας και με σαφήνεια σε εκείνους που επιμένουν πολύ χρόνο σε αυτά, πόσο μεγάλη είναι η βλάβη που τους προξενείται⁶¹⁵.

Επιπλέον, ο όσιος σημειώνει ότι κανένα από τα αισθητά πράγματα, ούτε όταν βλέπονται ούτε όταν ακούγονται, ούτε όταν έρχονται στη θύμηση, δεν ελκύουν στο πάθος εκείνον που συνήθισε το παθητικό μέρος της ψυχής του να είναι ήρεμο, διότι η παραπάνω συνήθεια δεν επιτρέπει στον άνθρωπο να κινηθεί προς τα πάθη, αφού ξέμαθε ως προς αυτά: «καὶ ὥσπερ καὶ τῶν ἄγαν ἡδέων ὄψων, καὶ ποτῶν, οὔτε ἡ ὄψις οὔτε ἡ μνήμη κινεῖ τοῦ μὴ ἐφιεμένου τὴν ὄρεξιν. Οὕτως οὐδὲν τῶν αἰσθητῶν, οὔτε ὀρωμένων, οὔτε ἀκουόμενον, οὔτε τὴν ἐνθύμησιν ἐπείσερχόμενον τῷ ἡρεμεῖν τὸ παθητικὸν ἐθίσαντι δελεάζει πρὸς πάθος τῆς ἔξεως οὐκ ἔτι κινεῖσθαι συγχωρούσης τὸν ἀπομαθόντα τῇ πολλῇ ἡσυχίᾳ τὴν κίνησιν»⁶¹⁶.

Τα πάθη φαίνονται να είναι αδρανή ως προς την ασχολία των αισθήσεων με τα αισθητά, όταν αυτά εμποδίζονται ως προς την ορμή τους. Αντίθετα, τα πάθη έχουν την άδεια να ενοχλήσουν απέξω, όταν αφήνονται ελεύθερες οι αισθήσεις και εξεγείρονται και προκαλούν μεγάλη ταραχή στον άνθρωπο: «καὶ ὥς τῷ ἀδδηφάγῳ διόλου ἐσθίουσι οὐκ ἔχει κόρον ἡ ὄρεξις ἀεὶ κινεῖσθαι πρὸς ἔφεσιν διακορῆς οὔσα, καὶ πλήσμιος, οὕτως ἀργά πῶς τὰ πάθη εἶναι δοκεῖ, τῇ τῶν αἰσθήσεων πρὸς τὰ αἰσθητὰ ἀσχολία, τῆς οἰκείας ὀρμῆς κωλυόμενα. Ἐχέτω δὲ τῆς ἔξωθεν ὀχλήσεως ἄδειαν, καὶ ὥς πεῖναν, ἔνδεια μετὰ κόρον ποιεῖ· οὕτω τὰ πάθη ἀνεθιστῶν τῶν αἰσθήσεων ἐπανίστανται τῷ ἡρεμήσαντι λίαν ἀκμάζοντα, καὶ πολὺν αὐτῷ κινεῶντα τῶν ἐν ἔθει γενομένων τὸν θόρυβον, ἐκείνας εἰς μάχην αὐτῷ τὰς μορφὰς ἐφοπλίζοντα, τῇ θῆᾳ παρατρέχειν ἐνόμιζεν ἀβλαβῶς οὐκ ἔχων καιρὸν ὑπομνησθῆναι τῆς βλάβης αὐτῶν»⁶¹⁷.

Ο άγ. Νείλος υπενθυμίζει τα λόγια του απ. Παύλου λέγοντας: «παραστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν ὅπλα δικαιοσύνης τῷ Θεῷ»⁶¹⁸, διδάσκοντας τους έμπειρους (στην αρετή) να χτυπούν τον εχθρό με τα όπλα εκείνα, με τα οποία οι άφρονες βάλλονται από αυτόν,

⁶¹³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Λόγος Ασκητικός, Κεφ. 51, ΡG 79, 781D-784A. Βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ό. π., σ. 123.

⁶¹⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Έπιστολαί, Βιβλίον Γ', Έπιστολή 67, Παύλῳ Ἀρχιμανδρίτῃ, ΡG 79, 420D. Βλ. και Παροιμ. 14, 30: «πραῦθυμος ἀνὴρ καρδίας ἱατρός, σὴς δὲ ὁστέων καρδία αἰσθητική».

⁶¹⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Λόγος περὶ ἀκτημοσύνης, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 54, ΡG 79, 1040CD: «ἡδονῆς γὰρ καὶ λύπης ἀκολουθοῦσης ἐπιθυμία, καὶ ἐπιθυμίας ἐπομένης αἰσθήσει... αἴσθησις μὲν γὰρ πρὸς τὰς ὀρωμένας μορφὰς τυποῖ τὴν διάνοιαν, καὶ αὐτὴ πρὸς τὰ τέρποντα τὴν ἐπιθυμίαν κινεῖ, τῇ μνήμῃ τὰς φαντασίας τῶν προτεθεαμένων καθ' ἐκάστην ριπίζουσα, καὶ τούτων ἀγαλματοφοροῦσα τετρανωμένα τὰ εἶδωλα, ἔως ἢ λύπην ἢ ἀποτυχία ποιήσασα, ἢ ἡδονὴν ἢ ἐπιτυχία, διδάξει τῇ πείρᾳ σαφῶς ὅση τοῖς ἐγχρονίζουσι τούτοις ἢ βλάβη γίνεται».

⁶¹⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ὅτι διαφέρουσι τῶν ἐν πόλεσιν ὠκισμένων, Κεφ. 6, ΡG 79, 1068BC.

⁶¹⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ὅτι διαφέρουσι τῶν ἐν πόλεσιν ὠκισμένων, Κεφ. 13, ΡG 79, 1076CD.

⁶¹⁸ Ρωμ. 6, 19 και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 12, Κεφ. 5, ΡG 79, 945C.

δηλαδή με τις αισθήσεις⁶¹⁹. Πιο συγκεκριμένα, ο οφθαλμός πρέπει να καταπολεμά καθετί που μπορεί να τον εξαπατήσει δια της όψεως, η ακοή να μάχεται τις κακές ομιλίες που διαφθείρουν τα χρηστά ήθη⁶²⁰, η όσφρηση να αποστρέφεται τις οσμές που είναι ικανές να αποχαυνώσουν και να παραλύσουν το παράστημα της ψυχής, η γεύση να αρνείται να γευτεί τα καρυκεύματα που οδηγούν στα ευχάριστα, η αφή να μη λογίζεται τα σώματα που γοητεύουν με την τρυφερότητα και τη λειότητα τους, προκαλώντας ηδονή⁶²¹. Αντίθετα, το χέρι να εκτείνεται προς βοήθεια, τα πόδια, που βιάζονται για το κακό, να τρέχουν στην οδό των εντολών του Κυρίου, και η κακόφημη γλώσσα να λέει ευχάριστα λόγια⁶²². Με αυτόν τον τρόπο, οι αισθήσεις, από όπλα της αμαρτίας, γίνονται όπλα της δικαιοσύνης⁶²³.

Αυτός που δίνει όπλα και ελευθερία στους εχθρούς του, δηλαδή τα πάθη, πολεμάται από αυτά⁶²⁴. Οι εχθροί του ανθρώπου εισέρχονται σε αυτόν μέσω των αισθήσεων του σώματος και ερημώνουν την ψυχή του⁶²⁵. Τότε, αυτά που είχαν επιτεθεί στον άνθρωπο με την όραση, την ακοή και τις άλλες αισθήσεις, αρχίζουν και βλαστάνουν, και μεγαλώνοντας σταδιακά, τον κεντρίζουν επίπονα με τους ερεθισμούς των αισθήσεων: «τότε γὰρ τὰ διὰ τῆς ὁράσεως, τὰ διὰ τῆς ἀκοῆς, τὰ διὰ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων ἐμπεσόντα σπερματικῶς, ἀκανθῶν δίκην ὑποβλαστάνειν ἄρχεται, καὶ κατὰ μικρὸν ἀδρυνόμενα κεντεῖ ἐπιπόνως τοῖς νύγμασι»⁶²⁶.

Ο άγ. Νείλος επισημαίνει ότι: «ὡς ἂν μάλιστα γαληναῖον ἡμῖν τὸ σῶμα διαμείνῃ καὶ μηδενὶ τῶν ἐκ τοῦ κόρου παθημάτων ἐπιθολούμενων, προνοητέον τῆς ἐγκρατεστέρας διαγωγῆς μέτρον καὶ ὅρον τῆς ἀπολαύσεως, οὐ τὴν ἡδονήν, ἀλλὰ τὴν ἐφ' ἑκάστα χρεῖαν ὀρίζοντας»⁶²⁷. Δηλαδή δεν πρέπει ο άνθρωπος να επιδιώκει την ηδονή, αλλά να επιλέγει αυτό που είναι χρήσιμο (δηλαδή να επιλέγει με βάση τη χρησιμότητα) και να περιφρονεί αυτό που ευχαριστεί τις αισθήσεις⁶²⁸.

Η διασύνδεση παθῶν και αισθητῶν πραγμάτων παρουσιάζεται πάρα πολύ καλά με την αλληγορική ερμηνεία της παραβολῆς με τη φωτιά και το αλώνι⁶²⁹. Σε αυτήν, ο όσιος παρομοιάζει τα πάθη με ένα αλώνι, τη φωτιά με τις ορμές της φύσης (επιθυμίες) και τα αγκάθια (ακάνθους) με τα αισθητά πράγματα. Δηλαδή αν δεν μεσολαβούν τα αγκάθια (αισθητά πράγματα), η φωτιά (ορμές, επιθυμίες) δεν μπορεί να κάψει το αλώνι, επειδή δεν βρίσκει καύσιμη ύλη για να μεταβεί στο αλώνι και να το κάψει. Αν αντίθετα

⁶¹⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 12, Κεφ. 5, PG 79, 945C.

⁶²⁰ Α' Κορ. 15, 33.

⁶²¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 12, Κεφ. 5, PG 79, 945CD.

⁶²² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 12, Κεφ. 5, PG 79, 945D-948A.

⁶²³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 12, Κεφ. 5, PG 79, 948A.

⁶²⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ὅτι διαφέρουσι τῶν ἐν πόλεσιν ὥκισμένων*, Κεφ. 13, PG 79, 1077A.

⁶²⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 53, Βηρίμω Μοναχῷ*, PG 79, 417A.

⁶²⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ὅτι διαφέρουσι τῶν ἐν πόλεσιν ὥκισμένων*, Κεφ. 14, PG 79, 1077A. Βλ. και Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ, *Ψυχοσωματικὴ Φυσιολογία και Παθολογία κατὰ τὸ ἔργο του Ἀγίου Νικοδήμου του Ἀγιορείτου*, ὁ. π., σ. 48: «Οἱ ἡδονικὲς εἰκόνες τοῦ περιβάλλοντος ποῦ περνοῦν ἀπὸ τὰ αισθητήρια ὄργανα, μολύνουν τὸ νοῦ, τὴ φαντασία και τὴν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου. Ολόκληρος ὁ ψυχοσωματικὸς οργανισμὸς πάσχει και ρίπτει ὅλες τοῦ τις δυνάμεις στὴν εὐρεση και ἀπόλαυση τῆς τρυφῆς».

⁶²⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολὴ 56, Ἐπιφανίω Ἐπισκόπῳ*, PG 79, 576B.

⁶²⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολὴ 56, Ἐπιφανίω Ἐπισκόπῳ*, PG 79, 576BC.

⁶²⁹ Ἐξ. 22, 6: «ἐὰν δὲ ἐξέλθὼν πῦρ εὗρῃ ἀκάνθας καὶ προσεμπρήσῃ ἄλωνα ἢ στάχυς ἢ πεδῖον, ἀποτίσει ὁ τὸ πῦρ ἐκκαύσας»· βλ. και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ὅτι διαφέρουσι τῶν ἐν πόλεσιν ὥκισμένων*, Κεφ. 7, PG 79, 1069A.

βρει αγκάθια (αισθητά πράγματα), θα κατακάψει όλο το αλώνι, που θα καταλήξει σε στάχτη, και αυτό θα σημαίνει τη νίκη των παθών. Αν δεν βρει αγκάθια, θα παραμείνει μία απλή σπίθα που θα σιγοκαίει χωρίς να βλάπτει, αλλά με τη θέα της θα διδάσκει ότι ως φλόγα δύναται να βλάψει, εάν βρει την κατάλληλη ύλη⁶³⁰.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Δ. Καλλιντέρης: «*Ἡ πορεία πού ἀκολουθεῖται ἀπὸ τὴ στιγμή πού ὁ ἄνθρωπος διὰ μέσου τῶν αἰσθήσεων ἔρχεται σέ ἐπαφή μὲ τὰ αἰσθητά πράγματα μέχρι τὴ δημιουργία τοῦ πάθους καὶ τὴν κατ' ἐνέργειαν ἀμαρτία, ἔχει ἐξελικτικό χαρακτήρα. Ὁ ρόλος τὸν ὁποῖο διαδραματίζουν οἱ αἰσθήσεις σέ ὅλη αὐτὴ τὴ διαδικασία εἶναι καθοριστικός. Οἱ αἰσθήσεις ἀποτελοῦν "θυρίδες", μέσα ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ εἰκόνες τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων εἰσέρχονται στὴ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου. Χαρακτηριστικό τῶν αἰσθήσεων, κατὰ τὸν ὅσιο Νεῖλο, εἶναι τὸ "ἐξαπάτητον". Ὁ ἄνθρωπος εἶναι εὐάλωτος καὶ ἐπιρρεπὴς πρὸς τὴν ἀπόλαυση τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων. Οἱ αἰσθήσεις του τέρπονται ἀπὸ τὰ αἰσθητά πράγματα καὶ κατὰ συνέπειαν εὐκόλα αἰχμαλωτίζονται ἀπὸ αὐτά*»⁶³¹.

Τέλος, η Μ. Βασιλειάδου σημειώνει: «*Σύνολες, επομένως, οι βιολογικές λειτουργίες, εάν δεν διαστρέφονται υπό της ηδονολατρείας, δεν παρακωλύουν την αναγωγή του ανθρώπου προς το υπέρ φύσιν. Στην αντίθετη περίπτωση, όταν ο νους μετά του σώματος υποδουλώνεται στη λατρεία των αισθητῶν, ακολουθεῖται ο φαύλος κύκλος του πάθους, κατὰ τον ὁποῖο ἡ μὴ φύλαξη των αισθητηρίων, της καρδιάς και της φαντασίας, εθίζει τον ἄνθρωπο στην αναζήτηση της αισθητῆς ηδονῆς, και το αντίθετο*»⁶³².

1.6 Τα είδη των παθών και η μεταξύ τους σχέση

Τα πάθη που αναλύονται από τον αββά Νεῖλο αναφέρονται τόσο στο σώμα όσο και στην ψυχή⁶³³. Στο έργο *Πρὸς Εὐλόγιον*, ο συγγραφέας σημειώνει ότι τα σωματικά πάθη⁶³⁴ εκκινούνται από τη σάρκα και εναντίον τους στέκεται η εγκράτεια⁶³⁵, ενώ τα ψυχικά πάθη εδράζονται από τη ψυχή και εναντίον τους προτάσσεται η αγάπη⁶³⁶. Πολλές φορές, το ένα πάθος γεννάει ή προκαλεί το άλλο και έτσι για παράδειγμα, από

⁶³⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ὅτι διαφέρουσι τῶν ἐν πόλεσιν ὠκισμένων*, Κεφ. 7, PG 79, 1069AB.

⁶³¹ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλία τοῦ ὁσίου Νεῖλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ὁ. π., σσ. 123-124.

⁶³² Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ, *Ψυχοσωματική Φυσιολογία και Παθολογία κατὰ το ἔργο του Ἀγίου Νικοδήμου του Ἀγιορείτου*, ὁ. π., σσ. 45-46.

⁶³³ Η διάκριση αυτή δεν είναι συνήθως σαφής και ξεκάθαρη στα έργα του Νεῖλου.

⁶³⁴ Η διάκριση σωματικών και ψυχικών παθών παρουσιάζεται πολύ καλά στο θεωρούμενο, μέχρι στιγμής, νόθο έργο του ὁσίου Νεῖλου *Λόγος πρὸς μοναχὸν Εὐλόγιον*. Τα πάθη, συνήθως, ταξινομούνται από τους Πατέρες σύμφωνα με την τριμερή διάκριση της ψυχῆς. Βλ. Α. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁρθοδοξη Συμβουλευτική Ποιμαντική*, ὁ. π., σ. 158. Η ταξινόμηση αυτή ακολουθήθηκε στην παρούσα εργασία. Την ταξινόμηση των παθών, όπως αντίστοιχα και των αρετῶν, με βάση την τριμερή διάκριση της ψυχῆς ακολουθεῖ στο έργο του *Τὸ Γνῶθι σαυτόν* και ο ἁγ. Νεκτάριος (Πενταπόλεως). Βλ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Τὸ Γνῶθι σαυτόν, Κείμενα Αὐτογνωσίας*, (ἀπόδ. ΕΥΑΝ. ΧΑΤΖΗ), ἐκδ. Ἄθως, Ἀθήνα 2014⁴.

⁶³⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;), *Λόγος πρὸς μοναχὸν Εὐλόγιον*, Κεφ. 23, PG 79, 1124B-1125A.

⁶³⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;), *Λόγος πρὸς μοναχὸν Εὐλόγιον*, Κεφ. 23, PG 79, 1124C.

ένα πάθος, που θεωρείται ότι έχει ως αφετηρία του την ψυχή, μπορεί να προέλθει ένα λεγόμενο σωματικό πάθος, αλλά και αντίστροφα⁶³⁷. Τα πάθη, όπως προκύπτει από τη διδασκαλία του οσίου πατρός Νείλου, δεν έχουν στεγανά όρια μεταξύ τους και αλληλοεπηρεάζονται.

Στο *Α' Απόσπασμα Λόγου εις τὸ Πάσχα* που μας διασώζει ο Μ. Φώτιος στη *Μυριόβιβλο* του, ο άγ. Νείλος ξεκαθαρίζει πολύ εύγλωττα ότι, τόσο για τις τιμωρίες των αμαρτιών όσο και για τις αμοιβές των κόπων και των ανδραγαθημάτων του ανθρώπου, υπεύθυνα είναι από κοινού το σώμα και η ψυχή του και όχι καθένα από αυτά ξεχωριστά⁶³⁸. Αν οι αμοιβές των ανδραγαθημάτων αποδίδονται μόνο στη ψυχή, τότε αντίστοιχα και οι τιμωρίες για τις αμαρτίες που διέπραξε ο άνθρωπος ανήκουν και αυτές στην ψυχή⁶³⁹.

Ο άνθρωπος δεν πρέπει να «στήνει δικαστήρια» ανάμεσα στο σώμα και στην ψυχή. Διότι σε μια τέτοια περίπτωση εύλογα το σώμα θα κατηγορήσει την ψυχή, ότι του αρπάζει τις τιμές των κατορθωμάτων του, ενώ η ψυχή θα κατηγορήσει το σώμα, ότι μόνο αυτή είναι δέκτης των τιμωριών που οφείλονται στο σώμα⁶⁴⁰. Σε ένα τέτοιο νοητό δικαστήριο η ψυχή θα έλεγε στον Κύριο: «*Σώματί με συνῆψας, ὦ Δέσποτα, τὴν ἀσώματον, καὶ μόνη τὰς ἐπὶ τῆς γῆς οὐκ ἐπίστευσας πράξεις, καὶ παρὰ μόνης ἀπαιτεῖς τὰς εὐθύνας· καὶ δίδωμι δίκας ὧν αἱ πράξεις τοῦ σώματος, μέθης, πορνείας, γαστριμαργίας. Ποῦ γὰρ ταῦτα ψυχῆς, ὥσπερ φθόνος, τυχόν, ἢ δόξης ἀσέβεια*»⁶⁴¹. Δηλαδή: «*Με ἔνωσες, Δέσποτα, ἐμένα τὴν ἀσώματη με σώμα καὶ δὲν ἐμπιστεύθηκες μόνο σε ἐμένα τις ἐπίγειες πράξεις. Καὶ τώρα μόνο ἀπὸ ἐμένα ζητᾷς τις εὐθύνες. Καὶ δικάζομαι γιὰ πράξεις (πάθη) τοῦ σώματος, ὅπως μέθη, πορνεία, γαστριμαργία. Ἀπὸ ποῦ αὐτὰ ἀνήκουν στὴν ψυχή, ὅπως, ἐνδεχομένως, εἶναι ὁ φθόνος ἢ ἡ ἀσέβεια τῆς δόξης;*»⁶⁴². Ὅπως, ἐπομένως, τὰ τελευταῖα δὲν εἶναι τοῦ σώματος, ἐτσι οὔτε τὰ πρῶτα εἶναι τῆς ψυχῆς: «*εἰ καὶ χωρὶς θατέρου θάτερον ἄργον πρὸς ἑκάτερα*»⁶⁴³.

Το σώμα, με τη σειρά του, θα μπορούσε να ισχυριστεί δίκαια, σύμφωνα με τον όσιο, τα εξής: «*Ἐγὼ τὴν ὑπὲρ σοῦ τελευτήν, ἀλλ' οὐχ ἡ ψυχή δέχεται. Οὐδὲ γὰρ πέφυκεν ἐμόν, τὸ πονεῖν διὰ τοὺς σοὺς νόμους νηστείας, ἀγρυπνίας· διὰ τῶν ἐμῶν μελῶν ἢ παρθενία. Πῶς οὖν οὐκ ἄδικον, ἐμῶν τῶν ἁθλῶν ὄντων, τὴν ψυχὴν χωρὶς ἐμοῦ λαμβάνειν τὰ ἔπαθλα;*»⁶⁴⁴. Δηλαδή ότι: «*Ἐγὼ δέχτηκα τὸν θάνατο γιὰ σένα, καὶ ὀχι ἐσύ ψυχή. Οὐτε εἶναι στὴ φύση μου τὸ νὰ κοπιᾶζω γιὰ τοὺς δικούς σου νόμους νηστείας καὶ ἀγρυπνίας. Καὶ ἡ παρθενία τηρεῖται με τὰ δικά μου μέλη. Δὲν εἶναι ἄδικο,*

⁶³⁷ Ὅπως σημειώνει ἡ Μ. Βασιλειάδου, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 15^{ου} ἕως τὰ μέσα τοῦ 19^{ου} μ.Χ. αἰῶνα, σὲ ἐλληνικά κείμενα ἱατρικῆς: «Δὲν γίνεται λόγος περὶ τῆς ψυχικῆς ἢ τῆς σωματικῆς υγείας μεμονωμένα, θεωρεῖται δὲ ὅτι γιὰ νὰ ὑπάρχει υγεία δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχουν πάθη, ἐφ' ὅσον τὰ πάθη βλάπτουν ταυτόχρονα καὶ τὴν ψυχικὴ καὶ τὴν σωματικὴ υγεία». Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ, ὁ. π., σσ. 106-107, σημ. 12.

⁶³⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Α' Λόγος εἰς τὸ Πάσχα*, PG 79, 1493BD.

⁶³⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Α' Λόγος εἰς τὸ Πάσχα*, PG 79, 1493B.

⁶⁴⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Α' Λόγος εἰς τὸ Πάσχα*, PG 79, 1493B.

⁶⁴¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Α' Λόγος εἰς τὸ Πάσχα*, PG 79, 1493C.

⁶⁴² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Α' Λόγος εἰς τὸ Πάσχα*, PG 79, 1493C. Ἡ ἀπόδοση τοῦ ἀνωτέρω ἀποσπάσματος στὰ νέα ἐλληνικά πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸν συγγραφέα τῆς παρούσης ΜΔΕ.

⁶⁴³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Α' Λόγος εἰς τὸ Πάσχα*, PG 79, 1493C.

⁶⁴⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Α' Λόγος εἰς τὸ Πάσχα*, PG 79, 1493CD.

λοιπόν, ενώ οι άθλοι είναι δικοί μου, να λαμβάνει τα έπαθλα η ψυχή χωρίς εμένα;»⁶⁴⁵. Και αναρρωτιέται ο όσιος: «τίς λύσις αὐτῶν τῆς δίκης;»⁶⁴⁶, δηλαδή ποιο θα είναι το αποτέλεσμα μιας τέτοιας δίκης. Και απαντάει: «Κοινὸς ὁ μισθός (δηλ. οι ανταμοιβές), κοινὰ αἱ ποιναί, ὅτι κοινὰ αὐτῶν αἱ πράξεις»⁶⁴⁷. Επομένως, τόσο στα πάθη όσο και στις αρετές, συμμετέχει ο όλος άνθρωπος, τόσο η ψυχή όσο και το σώμα, και όχι μόνο το ένα από τα δύο μέρη του ανθρώπου.

Και συμπληρώνει ο άγ. Νείλος: «Κἄν ἐπ' ἐνίων τὸ ἕτερον τοῦ συγκρίματος πλεονεκτεῖ τοῦ ἐτέρου, καὶ τὴν συζευχθεῖσαν ἀπ' ἀρχῆς εἰς κοινούς πόνους δυάδα δεῖ ὁμολογεῖν, καὶ εἰδέναι, κοινῶν καὶ τῶν στεφάνων ἀπολαύειν ἐφ' οἷς νενίκηκε, καὶ εἰς κοινὰς ἀπάγεσθαι τιμωρίας ὧν ἐπλημμέλησεν»⁶⁴⁸, δηλαδή «και αν ακόμη, σε κάποιες περιπτώσεις, το ένα υπερτερεί από το άλλο, πρέπει να ομολογήσουμε, ότι από την αρχή η δυάδα (σώματος και ψυχής) είχε ενωθεί σε κοινούς πόνους και να γνωρίζουμε, ότι κοινά θα είναι και τα στεφάνια που θα απολαμβάνει για τις νίκες που έκανε και σε κοινές τιμωρίες θα οδηγηθεί (η δυάδα) για όσες αμαρτίες διέπραξε»⁶⁴⁹.

1.6.1 Πάθη του γνωστικού (ηγεμονικού)

Τα κυριότερα πάθη του λογιστικού (ηγεμονικού) είναι τα ακόλουθα:

1) Αφροσύνη

Αφροσύνη είναι η στέρηση φρόνησης και η έλλειψη διορατικότητας και η πλάνη ως προς την αλήθεια⁶⁵⁰. Ο άφρονas είναι ασεβής και αρνείται τον Θεό⁶⁵¹. Η αφροσύνη, κύριο πάθος του λογικού, γεννάει την άνοια, τη μωρία, τη ματαιότητα, την ασυνεσία, το ψεύδος, την αβουλία και την υπερηφάνεια⁶⁵². Ο όσιος Νείλος υπενθυμίζει τα λόγια των Ψαλμών για την αφροσύνη προς τον Κύριο: «οὐκ ἔστιν ἴασις ἐν τῇ σαρκί μου ἀπὸ προσώπου τῆς ὀργῆς σου, οὐκ ἔστιν εἰρήνη ἐν τοῖς ὀστέοις μου ἀπὸ προσώπου τῶν ἁμαρτιῶν μου, ὅτι αἱ ἀνομίαι μου ὑπερήρθησαν, προσώζεσαν καὶ ἐσάπησαν ἐξ ἀφροσύνης πολλῆς. Ὅθεν ἐταλαιπώρησα»⁶⁵³. Το τι θεωρεί ως αφροσύνη ο άγ. Νείλος το αποκαλύπτει σε μια επιστολή του: «τὸ ὀλιγορεῖν, ἀγαπητέ, καὶ μὴ θέλιν ὑπομένειν ὑπὲρ Χριστοῦ συμφορὰς μεγάλας καὶ

⁶⁴⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Α' Λόγος εἰς τὸ Πάσχα, PG 79, 1493CD. Η απόδοση του ανωτέρω αποσπάσματος στα νέα ελληνικά έλαβε χώρα από τον συγγραφέα της παρούσης ΜΔΕ.

⁶⁴⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Α' Λόγος εἰς τὸ Πάσχα, PG 79, 1493CD.

⁶⁴⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Α' Λόγος εἰς τὸ Πάσχα, PG 79, 1493D.

⁶⁴⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Α' Λόγος εἰς τὸ Πάσχα, PG 79, 1493D.

⁶⁴⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Α' Λόγος εἰς τὸ Πάσχα, PG 79, 1493D. Η απόδοση του ανωτέρω αποσπάσματος στα νέα ελληνικά έγινε από τον συγγραφέα της παρούσης ΜΔΕ.

⁶⁵⁰ Β. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ Ποιμαντική Θεολογία τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως, Πράξη καὶ Θεωρία, ὁ. π., σ. 294.

⁶⁵¹ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, Γνωθι σαυτόν, ὁ. π., σ. 255.

⁶⁵² Β. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ Ποιμαντική Θεολογία τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως, Πράξη καὶ Θεωρία, ὁ. π., σ. 294.

⁶⁵³ Ψαλμ. 37, 4-7 και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 222, Προβατίω Μοναχῷ, PG 79, 485Α.

ποικίλας, ἀφροσύνης ἴδιον»⁶⁵⁴. Αφροσύνη αποτελεί για τον όσιο και η εισαγωγή από κάποιους ιερείς στην πνευματική διδασκαλία της Εκκλησίας των σοφισμάτων των εθνικών και των μυθευμάτων των Μανιχαίων⁶⁵⁵.

Ο τρόπος με τον οποίο πρέπει να απαντάει ένας χριστιανός σε έναν άφρονα είναι συγκεκριμένος: «μὴ ἀποκρίνου τῷ ἄφρονι κατὰ τὴν ἀφροσύνην αὐτοῦ, ἵνα μὴ ὅμοιος γένη αὐτῷ· ἀποκρίνου δὲ τῷ ἄφρονι πρὸς τὴν ἀφροσύνην αὐτοῦ, ἵνα μὴ φρόνιμος παρ' ἐαυτῷ φαίνεται»⁶⁵⁶. Και αν ο άφρων προσκαλέσει κάποιον μαζί του στην αμαρτία και αυτός δεκτεῖ, τότε απαντάει και φέρεται όμοια με το άφρονα⁶⁵⁷. Ενώ, εκείνος που αντιπύθεται στον άφρονα και δεν ανέχεται να συμφωνήσε μαζί του, απαντάει με τρόπο ενάντιο στην αφροσύνη του και έτσι αποδεικνύεται άριστος θριαμβευτής, διότι χρησιμοποίησε την αλήθεια και την επουράνια σοφία κατά της αφροσύνης και της μάταιης οίησης⁶⁵⁸.

2) Κενοδοξία

Κενοδοξία⁶⁵⁹ είναι η επιθυμία της κενής δόξας και των εγκωμίων και αποτελεί εμπόδιο της αρετής. Ο Μ. Βασίλειος απαγορεύει στους χριστιανούς να είναι κενόδοξοι, να έχουν ανθρωπαρέσκεια και να κάνουν οτιδήποτε προς επίδειξη: «ἡ κενοδοξία, καὶ ἡ ἀνθρωπαρέσκεια, καὶ τὸ πρὸς ἐπίδειξιν τι ποιεῖν, ὅλως ἐπὶ παντὸς πράγματος Χριστιανοῖς ἀπηγόρευται»⁶⁶⁰. Ο Ι. Δαμασκηνός αναφέρει ότι: «ἡ κενοδοξία εἶναι μάταιη ὅχι γιατί ἀγαπάει τὴ δόξα, ἀλλὰ γιατί δὲν ἀγαπάει τὴν ἐκ Θεοῦ δόξα»⁶⁶¹. Ο άγ. Νεκτάριος γράφει ότι η κενοδοξία «ὑπονομεύει τὰ θεμέλια τῶν μεγαλύτερων ἀρετῶν καὶ ἐνεργεῖ ἔτσι ὥστε αὐτὲς νὰ γκρεμιστοῦν»⁶⁶². Ο στάρετς Μακάριος σημειώνει τη στενή συγγένεια που έχουν μεταξύ τους η κενοδοξία με την υπερηφάνεια λέγοντας ότι η δεύτερη είναι θυγατέρα της πρώτης⁶⁶³.

Ο όσιος Νείλος χαρακτηρίζει την κενοδοξία ως εξής: «κενοδοξία μὲν γὰρ ἀνόητον ποιεῖ τὸν πόνον τῆς ἀρετῆς, καὶ τῶν αἰωνίων μισθῶν ἀποστερεῖ τὸν κάμνοντα, αὕτη μεγάλων πόνων εὐωνος γινομένη μισθός, καὶ πρόσκαιρος ἐπιπόνων ἄθλων εὐφημία, καὶ τιμὴ ὠκύμορος, πρὶν ἀνθῆσαι μαραινόμενη, καὶ παρηβῶσα πρὶν ἀκμᾶσαι δεόντως»⁶⁶⁴. Ο αββάς αναφέρει πολλές φορές στο έργο του τη κενοδοξία ως το χειρότερο πάθος, την οποία και χαρακτηρίζει ως «άνόητη»,

⁶⁵⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 40, Εὐτροπίω, PG 79, 569B.

⁶⁵⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 321, Φίλωνι Πρεσβυτέρω, PG 79, 356D-357A.

⁶⁵⁶ Παροιμ. 26, 4-5 και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολή 147, Εὐλαμπίω, PG 79, 144B.

⁶⁵⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολή 147, Εὐλαμπίω, PG 79, 144B.

⁶⁵⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολή 147, Εὐλαμπίω, PG 79, 144BC.

⁶⁵⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;), Περί τῶν ὀκτῶ πνευμάτων τῆς πονηρίας, ΙΕ' - ΙΣΤ' Περί κενοδοξίας, PG 79, 1160C-1161B και Περί τῶν ὀκτῶ τῆς κακίας λογισμῶν, Ζ' Περί κενοδοξίας, PG 79, 1460B-1461C. Στα έργα αυτά η «κενοδοξία» αναφέρεται ως το έβδομο από τα οκτώ πνεύματα της πονηρίας και ως ο έβδομος από τους οκτώ λογισμούς της κακίας αντίστοιχα.

⁶⁶⁰ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, Ὅροι κατὰ πλάτος, Ἐρώτησις Κ', PG 969C.

⁶⁶¹ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, Γνωθι σαυτόν, ό. π., σ. 269.

⁶⁶² Ο. π.

⁶⁶³ Στάρετς ΜΑΚΑΡΙΟΥ (τῆς Ὁπτινα), Πνευματικές Νουθεσίες (ἀπό τις ἐπιστολές του), (Εἰς. – Μτφρ. ΣΥΜΕΩΝ μοναχοῦ), έκδ. ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΠΑΡΑΚΛΗΤΟΥ, Ὁρωπός Ἀττικῆς 1991², σ. 198.

⁶⁶⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ φάσκον», Κεφ. 8, PG 79, 1276B.

«μωρὰ» και «σαθρά»⁶⁶⁵. Επίσης, σημειώνει ότι: «τότε γάρ ἐστι κενοδοξία τὸ πραττόμενον, ὅτε πρὸς ἐπίδειξιν ἢ γνώμῃ ὀρᾷ»⁶⁶⁶.

Ὅσοι ἔχουν τὸ πάθος τῆς κενοδοξίας δὲν ανταμοίβονται ἀπὸ τὸν Θεό, ἀλλὰ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους: «κενοδοξίαν δὲ πάλιν εἰδότες φαντασίαν ἀνόνητον, εἰκότως φεύγουσι ταύτην πονεῖν ὑπὲρ ἀρετῆς πείθουσιν καὶ ἀχραιοῦσαν τοὺς πόνους, ἐπεὶ μὴ Θεῷ δεικνύναι τούτους βούλεται τῷ τῶν κρυπτῶν ἔργων ἐμφανῶς ὀρέγοντι τὴν ἀντίδοσιν, ἀνθρώποις δὲ δημοσιεύειν τὰ γινόμενα θέλουσαν, τοῖς ἐπαίνους παρέχειν, εἰς μισθοῦ λόγον, ἱκανοῖς οὖσι πλέον οὐδέν, καὶ τῆς αἰωνίου καὶ πολλῆς ἀποστεροῦσι τιμῆς. Ὁ γὰρ πρὸς τὸ θαυμασθῆναι παρὰ τῶν ἀνθρώπων ἀναδεξάμενος ὄντινα οὖν κάματον, οὐδέν τῶν ἐπὶ σκηνῆς παραδοξοποιῶν διαφέρει, μισθῷ τῷ παρὰ τῶν τερπομένων ἀρκούμενος, καὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἄλλον αἰτεῖν οὐκέτι εὐλογος ὢν· ὅτι μὴ τὸν παρὰ τούτου λαβεῖν ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ τὸν παρ' ἐκείνων προέθετο»⁶⁶⁷.

Οἱ γνήσια ἐνάρετοι ἀνθρωποὶ κρύβουν τὶς ἀρετὲς τοὺς καὶ φανερώνουν τὰ πάθη καὶ τὶς ἀδυναμίες τοὺς⁶⁶⁸, ἐνῶ «οἱ δὲ γε βιωτικοὶ κενόδοξοί τε καὶ φιλενδεῖται τυγχάνοντες ἐπιλαθόμενοι τῆς πρὸς Θεὸν ἀναβλέψεως, καὶ περὶ τὰ γήϊνά τε καὶ πρόσκαιρα δίκην ὄψεως ἔρποντες, τὰ μὲν ἐαυτῶν μυρία κακὰ πράγματα καλύπτουσι, προσποισάμενοι δὲ μίαν τινὰ ἀρετὴν ἀπεργάσασθαι, οἷον, σωφροσύνην, ἐλεημοσύνην, ἢ ἀσιτίαν, πᾶσι σχεδὸν ἀνθρώποις ταύτην δῆλην ποιοῦσι, φανιῶντες, καὶ ἀλαζονευόμενοι, καὶ σαλπίζοντες τοῖς πομφόλυξι τῆς ὑπερηφανίας, καὶ βοῶντες κομπαστικῶς πανταχῇ, καὶ κηρύττοντες, καὶ τῷ βραχεῖ πράγματι μέγεθος περιτιθέντες, καὶ παρὰ μὲν τῶν ἀνθρώπων τὸν ἀνωφελεῖ μισθὸν τῆς μικρᾶς εὐφημίας, καὶ δόξης λαμβάνοντες, ἀποπίπτοντες δὲ τῶν οὐρανίων ἀμοιβῶν»⁶⁶⁹.

Γενικά, ἡ κενοδοξία εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πάθη, στα ὁποῖα ὁ ἀγ. Νεῖλος ἐφιστὰ τὴν προσοχή, ἰδιαίτερα σὲ ἱερωμένους. Σὲ μία ἐπιστολὴ τοῦ ἀναφέρει χαρακτηριστικά: «Πλεῖον τῶν ἀγρίων ἀνέμων τῶν ταραττόντων τὴν θάλατταν χειμάζει τὴν τοῦ ἱερωμένου ψυχὴν ὁ τῆς κενοδοξίας δεινότατος σκόπελος. Μάχου τοίνυν ὑπὲρ πάντα πρὸς τὴν κενοδοξίαν, καὶ μὴ ἀμερίμνως διάκεισαι ὥς μηδὲν ὑπ' αὐτῆς βλαβησόμενος»⁶⁷⁰. Σὲ ἄλλῃ ἐπιστολῇ τοῦ γράφει: «Ἀλλὰ καὶ τῆς χαμαιρεποῦς κενοδοξίας οὐδὲν γηϊνώτερον»⁶⁷¹. Εκείνος ποὺ διαφυλάττει καλὰ ὅλες τὶς ἀρετὲς, ἀποξενώνει τὸν εαυτὸ τοῦ ἀπὸ τὴν κενοδοξία. Ἀντίθετα ἡ ἀρετὴ ποὺ στηρίζεται στὴν οἴηση καὶ τὴν κενοδοξία εἶναι χωρὶς ἐρεῖσμα καὶ εὐκόλα καταρρέει⁶⁷².

Ἀντίθετα με τὴν κενοδοξία, ποὺ ἀποτελεῖ ψευδὴ δόξα, ἡ ἀρετὴ παρέχει στὸν ἀνθρωπο ἀληθινὴ δόξα: «ὅθεν ἵνα μὴ διὰ κενῆς δοξάζων πολλά, μειζόνως κατὰ τὸ μέλλον τιμωρηθῆς, παρακαλῶ σε μᾶλλον πρᾶξαι τὰ ἔργα τῆς ἀρετῆς, ἵνα

⁶⁶⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 126, Εὐλυσίῳ Μοναχῷ, PG 79, 253C.

⁶⁶⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 3, Κεφ. 1, PG 79, 821D.

⁶⁶⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Περὶ ἀκτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 65, PG 79, 1057AB.

⁶⁶⁸ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, Ἡ Θέωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλία τοῦ ὁσίου Νεῖλου τοῦ Ἀσκητοῦ, ὁ. π., σ. 206.

⁶⁶⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 245, Κανδιδιανῷ Στρατηλάτῃ, PG 79, 328AB.

⁶⁷⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολὴ 3, (Ἀνεπίγραφη), PG 79, 552BC.

⁶⁷¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 115, Νικάνδρῳ Στυλίτῃ, PG 79, 249D.

⁶⁷² Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σ. 187.

εύπροσώπως καὶ προσηκόντως τὴν δόξαν κομίζοιο»⁶⁷³. Για αυτό, επεξηγεί ο όσιος Νείλος: «ὁ δέ γε πάσας ἐκκεκομβωμένος ἀπαρλείπτως τὰς ἀρετάς, ἀλλότριον ἑαυτὸν καταστήσει τῆς ἀνοήτου, καὶ μωρᾶς, καὶ σαθρᾶς κενοδοξίας, καὶ τοῦ ματαίου τύφου»⁶⁷⁴.

Κατά τον άγ. Νεκτάριο από την κενοδοξία γεννώνται και άλλα πάθη της ψυχής, όπως η ανυποταξία, η καύχηση, η υποκρισία, το πείσμα και ο νεωτερισμός⁶⁷⁵.

3) Υπερηφάνεια⁶⁷⁶

Την υπερηφάνεια ο αββάς Νείλος την κατατάσσει στα χειρότερα αμαρτήματα και υπενθυμίζει ότι εξαιτίας αυτής, ο εφευρέτης κάθε φαυλότητας διάβολος, ο οποίος ήταν ο πρώτος που νόσησε από αυτήν⁶⁷⁷, εξέπεσε από τον ουρανό στη γη⁶⁷⁸. Επιπρόσθετα, από την υπερηφάνεια μπορούν να προκύψουν και άλλα θανάσιμα για την ψυχή μας πάθη, συνεπώς η υπερηφάνεια είναι γενεσιουργός αιτία και πρόξενος και άλλων παθών⁶⁷⁹. Αυτό συμβαίνει, διότι οι άγγελοι εγκαταλείπουν αυτόν που υπερηφανεύεται και δεν τον προστατεύουν πια, οπότε βρίσκουν ευκαιρία οι δαίμονες και ρίχνουν τον υπερήφανο και σε άλλα πάθη, όπως είναι αυτά της πορνείας, κλοπής, δολοφονίας, μοιχείας⁶⁸⁰, καθώς και στο μίσος και τη βασκανία⁶⁸¹. Επιπλέον, ο όσιος υπενθυμίζει τα λόγια των *Παροιμιών* που επαναλαμβάνονται και στην *Επιστολή του Ιακώβου*: «Κύριος ὑπερηφάνους ἀντιτάσσει, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν»⁶⁸².

Ο όσιος Νείλος επεξηγεί το ανόητο και το παράλογο πάθος της υπερηφανείας, λέγοντας ότι όποιος προσπάθησε περισσότερο από τους άλλους στην αρετή και έκανε περισσότερα καλά έργα, αυτός θα αμοιφθεί από τον Θεό για την προσπάθειά του αυτή. Κάποιος άλλος που είναι αμελής και ράθυμος ως προς την αρετή, ζημιώνεται ο ίδιος και δεν μειώνει καθόλου τις ανταμοιβές από τον Θεό εκείνου που έπραξε τα έργα της αρετής. Επομένως, δεν υπάρχει καμία εύλογη δικαιολογία

⁶⁷³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Α΄, Έπιστολή 144, Κόνωνι Ίλλουστρίω*, PG 79, 141D. Βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Η Θέωση του ανθρώπου κατά τη διδασκαλία του όσιου Νείλου του Άσκητου*, ό. π., σ. 207.

⁶⁷⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Β΄, Έπιστολή 126, Εύλυσίω Μοναχῶ*, PG 79, 253C. Βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ό. π., σσ. 207-208.

⁶⁷⁵ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Χριστιανική Ήθική*, ό. π., σ. 129.

⁶⁷⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(ς), *Περί τῶν όκτῶ πνευμάτων τῆς πονηρίας, ΙΖ΄ - ΙΘ΄ Περί ὑπερηφανίας*, PG 79, 1161C-1164D και *Περί τῶν όκτῶ τῆς κακίας λογισμῶν, Η΄ Περί ὑπερηφανίας*, PG 79, 1461C-1472C. Στο δύο ανωτέρω έργα, η «ὑπερηφάνεια» παρουσιάζεται ως το όγδοο από τα όκτώ πνεύματα της πονηρίας και ως ο όγδοος από τους όκτώ λογισμούς της κακίας αντίστοιχα.

⁶⁷⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Α΄, Έπιστολή 146, Εύλαμπίω*, PG 79, 144AB.

⁶⁷⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Α΄, Έπιστολή 326, Θεοδότῳ Κόμητι*, PG 79, 200D.

⁶⁷⁹ Από την υπερηφάνεια προέρχονται και άλλα πάθη του λογικού, όπως: η οίηση, ο τύφος, η υψηλοφροσύνη, η αλαζονεία, η φυσίωση, η μεγαλορρημοσύνη, η ισχυρογνωμοσύνη, η περιουτολογία, η υπεροψία, η κενοδοξία και άλλα. Βλ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Χριστιανική Ήθική*, ό. π., σ. 128. Ο άγ. Παΐσιος χαρακτήριζε την υπερηφάνεια ως «κλέφτη» των αρετών. Βλ. ΠΑΪΣΙΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Πάθη καί Αρετές*, ΛΟΓΟΙ, τ. Ε΄, έκδ. ΙΕΡΟΝ ΗΣΥΧΑΣΤΗΡΙΟΝ «ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ», Βασιλικά Θεσσαλονίκης 2010³, σ. 84.

⁶⁸⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Α΄, Έπιστολή 326, Θεοδότῳ Κόμητι*, PG 79, 200CD.

⁶⁸¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Α΄, Έπιστολή 146, Εύλαμπίω*, PG 79, 144A.

⁶⁸² *Παροιμ.* 3, 34· βλ. και *Ίακ.* 4, 6. Βλ. ακόμη ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Α΄, Έπιστολή 146, Εύλαμπίω*, PG 79, 144AB, καθώς και *Επιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Έπιστολή 1, Πρός τόν αύτοῦ μαθητήν*, PG 79, 548B.

για κάποιον να φέρεται με ανοησία έναντι κάποιου άλλου, δηλαδή να επαίρεται και να μεγαλοφρονεί εναντίον του πλησίον του⁶⁸³.

Πολλές φορές, η ίδια η απόκτηση μεγάλης αρετής κάνει τον άνθρωπο ευάλωτο σε πάθη, όπως αυτά της οίησης, της αλλαζονείας, της έπαρσης και της υπερηφάνειας⁶⁸⁴: «Σπάνιον γὰρ καὶ λίαν δύσκολον, ἐνεγκεῖν μέγεθος ἀρετῆς μὴ ἐπαρθέντα τῷ φρονήματι, μηδὲ φουσηθέντα τοῖς κατορθώμασι, μείναντα δὲ ταπεινόν, καὶ ὡς ἂν εἴποι τις ἄζυμον»⁶⁸⁵. Αυτό, επεξηγεί ο άγιος, συμβαίνει διότι: «ὡς γὰρ τὴν ζύμην τὸ πῦρ, ἐὰν μὴ ἀζύμῳ τὴν πύλῃσιν ἔχη, διανίστησι πρὸς ὕψος, καὶ φλεγμαίνειν ποιεῖ, ὡσάν τις εἴποι, τῷ σχήματι, οὕτως ἡ ἀρετὴ τὴν ψυχὴν ἐρεθίζει πρὸς ἀπονοίαν, ἣν μὴ κρίσις αὐτὴν βεβαία τηρεῖν τὸ δεδομένον παρασκευάσῃ ἀσάλευτον»⁶⁸⁶.

Η υπερηφάνεια είναι δεινό πάθος και ρίζα κάθε αμαρτίας. Η αρχή της υπερηφανείας του ανθρώπου είναι η αποστασία από το Θεό⁶⁸⁷.

4) Καύχηση – οίηση

Καύχηση καλείται το υπερήφανο φρόνημα ασήμαντου ανθρώπου που νομίζει τον εαυτό του μεγάλο και τρανό και ενώ αγνοεί τα πάντα, τον θεωρεί σοφό⁶⁸⁸.

Ο αββάς Νείλος κατακρίνει επανειλημμένα την καύχηση και την οίηση⁶⁸⁹, ιδιαίτερα όταν κάποιος καυχάται, αντί να ντρέπεται, για πάθη και αδυναμίες που έχει, και ακόμη περισσότερο όταν κάποιος είναι ιερωμένος⁶⁹⁰ ή μοναχός⁶⁹¹. Σε κάποιον μοναχό αναφέρει χαρακτηριστικά: «Πῶς οὖν αὐτός ὀργιζόμενος τοῖς ἀδελφοῖς, ἐὰν μὴ τιμῶσι, καὶ κολακεύσωσί σε, λέγεις, ὅτι οὔτε ἀπόνοια, οὔτε σαθοροδοξία, οὔτε οἷσις αὐλίζεται ἐν τῷ διαστήματι τῆς σῆς καρδίας;»⁶⁹². Ο ιερός πατέρας προειδοποιεί κάποιον γραμματικό, και στο πρόσωπό του όλους τους μορφωμένους με εγκόσμια παιδεία, για τον κίνδυνο απώλειας εξαιτίας της οίησης: «Ὁ τε γὰρ ἐκάστου χρόνος βραχύς, καὶ τὸ κρίνεσθαι ἡμῖν ἐστι περὶ ἔργων, οὐ περὶ γνώσεως ἀπορρήτων... Εἰ γὰρ ἀπασχοληθέντες τὸν βραχὺν χρόνον εἰς δυσεύρετα καὶ ἀνωφελῆ ζητήματα τὰς ἡμέρας τοῦ παρόντος βίου καταδαπανήσωμεν, ἐνεδρευθέντες, ἀπερχόμεθα ἔνθεν κεναῖς χερσί, καὶ λέξουσιν εὐκαίρως περὶ ἡμῶν οἱ προφῆται ἐπαποδυρόμενοι τῇ ἀπωλείᾳ ἡμῶν· "Ποῦ εἰσιν οἱ γραμματικοί; Ποῦ

⁶⁸³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Λόγος περὶ ἀκτημοσύνης, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 65, PG 79, 1057BC.

⁶⁸⁴ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, Ἡ Θέωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλίαν τοῦ ὁσίου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ, ὁ. π., σ. 206.

⁶⁸⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ φάσκον, Κεφ. 10, PG 79, 1277D.

⁶⁸⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 12, Κεφ. 10, PG 79, 960CD. Βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σ. 206.

⁶⁸⁷ Β. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ Ποιμαντικὴ Θεολογία τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως, Πράξη καὶ Θεωρία, ὁ. π., σ. 295-296.

⁶⁸⁸ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, Γνωθὶ σαυτόν, ὁ. π., σ. 263.

⁶⁸⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 11, Κεφ. 14, PG 79, 921D.

⁶⁹⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 47, Λεωνίδῃ Μοναχῷ, PG 79, 217D: «Δέον γὰρ αἰσχύνεσθαι σε ἐπὶ τοῖς φαύλοις πράγμασι, καὶ ταῖς κενοδοξίαις, καὶ ταῖς ἀθυροστομίαις, τότε πλήτη ταῖς χερσί, καὶ ταῖς ἄλλαις ἀγερωχίαις ἐναθρύνῃ μᾶλλον τούτοις, καὶ τέρπη, καὶ ἐπὶ πάντων καυχᾶσαι, καὶ ἐπαινεῖς σαυτόν, δαψιλῶς δοξάζεις».

⁶⁹¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 234, Ἰουλιανῷ Μοναχῷ, PG 79, 492D.

⁶⁹² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 234, Ἰουλιανῷ Μοναχῷ, PG 79, 492D.

είσιν οἱ πάνσοφοι σύμβουλοι καὶ διδάσκαλοι; Πῶς ἐγένοντο εἰς ἐρήμωσιν⁶⁹³· Ἐξέλιπον γὰρ καὶ ἀπώλοντο διὰ τὴν οἴησιν καὶ τὴν παρανομίαν αὐτῶν, καθάπερ τὸ ἐνύπνιον τοῦ ἐγειρομένου ἀπὸ τῆς κοίτης αὐτοῦ»⁶⁹⁴.

Υπενθυμίζοντας ο ὁσιος Νείλος τα λόγια του Ησαΐα: «οἱ μακαρίζοντες ὑμᾶς πλανῶσιν ὑμᾶς καὶ τὸν τρίβον τῶν ποδῶν ὑμῶν τaráσσουσιν» (Ἠσ. 3, 12), σχολιάζει ὅτι: «οἴησιν δηλονότι ἐμποιοῦντες τὴν ἐμποδίζουσαν τὰς εἰς τὰ καλὰ προκοπὰς»⁶⁹⁵. Για αὐτὸ τον λόγο καὶ ο Κύριος: «τοὺς εἰς ἄκρον φθάσαντας ἀρετῆς ἀσφαλιζόμενος τοῦ πρὸς τὴν οἴησιν ὀλίσθου... Χαίρειν μὲν ἐπιτρέπων ὡς ἐπὶ πληρωθέντι ὀφλήματι, οὐ μὴν συγχωρῶν καὶ μέγα φρονεῖν»⁶⁹⁶. Επιπλέον, ὁ ἅγιος σημειώνει ὅτι ἀπ. Παῦλος κατηγοροῦσε τὴν καύχηση ὡς ἀφροσύνη, λέγοντας ὅτι ὁ τρόπος γιὰ νὰ μὴν υποπέσει κάποιος στὴν καύχηση εἶναι μὲ τὸ νὰ μὴν κοιτάζει πίσω, δηλαδή σε αὐτὰ που ἔχει ἤδη καταφέρει, ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ κοιτάζει πρὸς τὰ εμπρὸς καὶ σε αὐτὰ που ἔχει ἀκόμη νὰ ἐπιτύχει⁶⁹⁷. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἐπιτυγχάνεται ἡ ταπεινοφροσύνη, διότι αὐτὸς που κοιτάζει μπροστὰ βλέπει ὅτι ὁ δρόμος πρὸς τὴν τελείωση εἶναι μέγας καὶ ἀβέβαιος ὅτι αὐτὸς που ἐπιδιώκει νὰ τὴν φτάσει θὰ ἐπιτύχει τελικὰ τὸν σκοπὸ τοῦ⁶⁹⁸.

5) Αλαζονεία (τύφος)

Ἡ αλαζονεία (τύφος) ὀρίζεται ὡς ἡ μανία, ἡ ἐπαρση καὶ ἡ κενοδοξία καὶ εἶναι συνήθεια που προσποιεῖται ὅτι κατέχει ἀνύπαρκτα ἀγαθὰ⁶⁹⁹. Βασικὸ γνῶρισμα τῆς αλαζονείας εἶναι τὸ ψεῦδος⁷⁰⁰.

Ὅσα ἀναφέρει ὁ ὁσιος Νείλος γιὰ τὴν κενοδοξία, τὰ ἴδια ἰσχύουν καὶ γιὰ τὴν αλαζονεία: καὶ αὕτη εἶναι «πάντων χείρονα τῶν κακῶν»⁷⁰¹ καὶ προκύπτει, πολλές φορές, ὅπως καὶ ἡ κενοδοξία, ἀπὸ αξιοκατάκριτες πράξεις που πράττονται ἀπὸ ἀναληγσία⁷⁰². Εκείνος που διαφυλάττει καλὰ ὅλες τὶς ἀρετές, ἀποξενώνει τὸν εαυτὸ τοῦ τόσο ἀπὸ τὴν ἀνόητη καὶ σαθρὰ κενοδοξία ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν μάταιο τύφο⁷⁰³. Ὁ ὁσιος Νείλος, ἐπίσης, κατακρίνει ὡς μέγας πάθος τὴν αλαζονεία, ἐνῶ ἀντίθετα θεωρεῖ θεμελιώδη συστατικὰ τοῦ ἐνάρετου βίου τὴν ταπείνωση καὶ τὴν ἐπιείκεια: «... μετὰ πολλῆς ἀναισχυντίας καταλαζονευόμενοι τῶν ὑποδεεστέρων, ἔστι δὲ ὅτε καὶ τῶν ὑπερεχόντων ὥσπερ ὑπόθεσιν τυρρανίδος, ἀλλ' οὐχὶ ταπεινώσεως, καὶ ἐπιεικείας τὸν ἐνάρετον βίον εἶναι νομίσαντες»⁷⁰⁴.

⁶⁹³ Α' Κορ. 1, 20.

⁶⁹⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 24, Ἀσκληπιῶ Γραμματικῶ, PG 79, 381BC.

⁶⁹⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 3, Κεφ. 1, PG 79, 824BC.

⁶⁹⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Περὶ ἀκτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 10, PG 79, 981D-984A.

⁶⁹⁷ Φιλίπ. 3, 14 καὶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 11, Κεφ. 14, PG 79, 924A.

⁶⁹⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 11, Κεφ. 14, PG 79, 924AB.

⁶⁹⁹ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, Γνωθὶ σαυτόν, ὁ. π., σσ. 264-265, 268.

⁷⁰⁰ Β. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ Ποιμαντικὴ Θεολογία τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως, Πράξη καὶ Θεωρία, ὁ. π., σ. 296.

⁷⁰¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 126, Εὐλυσίῳ Μοναχῶ, PG 79, 253C.

⁷⁰² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 126, Εὐλυσίῳ Μοναχῶ, PG 79, 253C.

⁷⁰³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 126, Εὐλυσίῳ Μοναχῶ, PG 79, 253C.

⁷⁰⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 7, PG 79, 728A.

Η αλαζονεία αρέσκεται στο να εμπλέκεται πάντοτε με τα κατορθώματα, για αυτό πρέπει συνεχώς να επαγρυπνούν αυτοί που επιδιώκουν να πράξουν τα καλά έργα⁷⁰⁵.

6) Υπεροψία

Υπεροψία είναι η έπαρση για τα αγαθά της τύχης⁷⁰⁶. Πολλές φορές, ο άνθρωπος αν και διακατέχεται από τα πάθη της υπεροψίας, του τύφου και της οίησης, ξεγελάει τόσο τους άλλους όσο και τον ίδιο του τον εαυτό, επειδή αυτά δεν είναι πάντα εύκολο να διαπιστωθούν από τους ανθρώπους⁷⁰⁷. Ο μεγάλος γιατρός των ψυχών, όμως, που τα γνωρίζει αυτά, στέλνει τις κατάλληλες θεραπείες για ίαση, όπως ταιριάζει στον καθένα, οπότε δεν χρειάζεται κανείς να αγανακτεί, να λιποψυχεί και να αποθαρρύνεται⁷⁰⁸. Ο άγ. Νείλος επαναλαμβάνει τα λόγια των Ψαλμών: «*δοουλεύσωμεν δὲ τῷ Κυρίῳ ἐν φόβῳ, καὶ ἀγαλλιασώμεθα αὐτῷ ἐν τρόμῳ*»⁷⁰⁹ και συμπληρώνει: «*καὶ εὐλαβείᾳ πολλῇ, μήτε τῷ ἀπελπισμῷ, μήτε καταφρονήσει, ἣ ὑπεροψία πειθόμενοι πῶποτε*»⁷¹⁰. Αυτός που συκοφαντείται άδίκα ως υπερόπτης, ενώ είναι ταπεινός, θα στεφανωθεί διπλά: ένας μισθός θα αντιστοιχεί στην πράξη του (της ταπεινοφροσύνης) και ένας μισθός για τη συκοφαντία που δέχτηκε άδίκα⁷¹¹.

Αυτός που ήταν υπερόπτης όσο ζούσε σε αυτόν τον κόσμο, θα ταπεινωθεί στην άλλη ζωή εξαιτίας αυτής του της υπεροψίας, όπως τιμωρήθηκε ο υπερόπτης (άφρωνας) πλούσιος στην παραβολή με τον φτωχό Λάζαρο⁷¹².

Από την υπεροψία γεννώνται και άλλα πάθη, όπως το μίσος και η βασκανία⁷¹³.

7) Πονηρία

Η πονηρία είναι διάθεση ψυχής, κατά την οποία ο άνθρωπος, με τη θέλησή του, πράττει τα αντίθετα από το θείο θέλημα⁷¹⁴. Σε επιστολή του προς κάποιον Τεύκρο, ο αββάς Νείλος αναφέρει για τον πονηρό άνθρωπο: «... *“Πᾶν ζῶον τὸ ὅμοιον ἀγαπᾷ”. Πονηρὸς γὰρ ἄνθρωπος, ἄλλον πονηρὸν στέργει καὶ ἀσπάζεται*»⁷¹⁵. Ο Θεός, πολλές φορές, επιτρέπει σε αυτούς που έχουν το πάθος της πονηρίας να επαινούνται, να ανέλθουν σε υψηλά αξιώματα και να δοξάζονται σε αυτόν τον κόσμο. Αυτό συμβαίνει για να υπομείνει ο πονηρός συντριβή ανίατη πέφτοντας από εκεί⁷¹⁶. Η πονηρή επιθυμία παρομοιάζεται από τον όσιο Νείλο με

⁷⁰⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρός Αγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 11, Κεφ. 14, PG 79, 921D-924A.

⁷⁰⁶ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Χριστιανική Ἠθική*, ό. π., σ. 131.

⁷⁰⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 109, Μαρίνω Μοναχῷ*, PG 79, 248C.

⁷⁰⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 109-111, Μαρίνω Μοναχῷ*, PG 79, 248C-249A. Βλ. ομοίως και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 33Α, Θαυμασίω Μοναχῷ*, PG 79, 397BC.

⁷⁰⁹ *Ψαλμ. 2, 11.*

⁷¹⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 142, Πολυχρονίω Πρεσβυτέρω*, PG 79, 449C.

⁷¹¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρός Αγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 11, Κεφ. 4, PG 79, 909B.

⁷¹² Λκ. 16, 19-31 και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρός Αγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 4, Κεφ. 14, PG 79, 841B-844A.

⁷¹³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 146, Ευλαμπίω*, PG 79, 144A.

⁷¹⁴ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνωθι σαυτόν*, ό. π., σ. 274.

⁷¹⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 184, Τεύκρω Κανδινάτῳ*, PG 79, 296D.

⁷¹⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 74, Πομπηίῳ Διακόνῳ*, PG 79, 113D-116A.

«ἄρκτο», η οποία αν τιθασευτεί μαζί με τον θυμό, τότε επέρχονται στην ψυχή πολλά αγαθά⁷¹⁷. Σε άλλη επιστολή του αναφέρει ο άγιος για τον άνθρωπο που είναι πονηρός: «*Μηδεὶς πονηρὸς ὢν, φησί, προσδοκάσθω ἀθωοθήσασθαι, παροργίζων Κύριον. Οὐκοῦν καὶ αὐτὸς οὐκ ἐκφεύξη τὴν δίκην, ἀλλὰ πέση ὑπ' αὐτὴν, κἂν ἤδη νενόμικας διαδιδράσκειν, κἂν ὑπονοήσης μὴ ἐφορᾶν τὸν Θεὸν τὰς σὰς ἀνοσιουργίας, καὶ ἀθεΐας*»⁷¹⁸. Την ημέρα της Τελικής Κρίσεως, οι στρατιές των ουράνιων αγγέλων, που είναι υπό τις προσταγές του Κυρίου, από ήρεμες που είναι, θα περιέλθουν σε κατάσταση οργής εναντίον όλων των πονηρῶν ανθρώπων⁷¹⁹.

Ο αββάς Νείλος, τέλος, θεωρεί το πάθος της πονηρίας ως γενεσιουργό παράγοντα του πάθους της παρανομίας⁷²⁰.

8) Μатаιότηα

Ματαιότητα είναι ο άκαρπος πόνος του πνεύματος και ο ανωφελής πόθος καρδίας⁷²¹. Ο μάταιος άνθρωπος είναι κενός αρετής, τα έργα του δεν έχουν βάθος και οι σκέψεις του δεν έχουν περιεχόμενο αγαθό⁷²². Οι Ψαλμοί αναφέρουν: «*Υἱοὶ ἀνθρώπων, ἕως πότε βαρυκάρδιοι; ἵνατι ἀγαπᾶτε ματαιότητα καὶ ζητεῖτε ψεῦδος;*»⁷²³.

Σε μια επιστολή του αναρρωτιέται ο όσιος Νείλος: «*Τί μοχθεῖς, ἄνθρωπε, καὶ κάμνεις ἀπέραντα; Τί κατελαύνεις σαυτὸν πρὸς τὴν ψευδῆ ματαιότητα; Τεταλανισμένον τοῦτο γε, οὐχὶ μακαριζόμενον ὑπὸ θείου Προφήτου τὸ τοιόνδε φρόνημα. "Μακάριος", γάρ φησιν, "ἀνὴρ, οὗ ἔστι τὸ ὄνομα Κυρίου ἐλπίς αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἐπέβλεψεν εἰς ματαιότητας, καὶ μανίας ψευδεῖς"*»⁷²⁴,⁷²⁵. Ο όσιος γράφει, ακόμη, για τη ματαιότητα: «*Ὅταν ἴδῃς ἄνθρωπον ἄπιστον, καὶ φιλόκοσμον ἐγκαυχώμενον τῇ ματαιότητι τῆς προσκαίρου σοφίας, καὶ εὐτελίζοντα τὴν θεόπνευστον Γραφήν, ὡς μὴ ἀπτικίζουσιν, γίνωσκε τοῦτον Ναιμᾶν ὑπάρχειν τὸν Σύρον, λελεπρωμένον ὅλον διὰ τῆς ἀπιστίας, πρὶν ἐπιγνῶ τὸν εὐεργέτην Θεόν, καὶ Κύριον τῶν ὅλων*»⁷²⁶.

Οι άνθρωποι δεν πρέπει να ελπίζουν στην αδικία, ούτε να αυξάνουν τον πλούτο τους, ούτε να προτιμοῦν τη ματαιότητα, ούτε να περιφέρουν το κριτήριο της ψυχῆς τους διεφθαρμένο, γνωρίζοντας ότι ο Θεός είναι και δυνατός και

⁷¹⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 47, Ἑορτασίῳ Διακόνῳ*, PG 79, 572D.

⁷¹⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 319, Νέρωνι Μαγίστρῳ καὶ ἀπὸ Ὑπάτων*, PG 79, 356BC.

⁷¹⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 34, Σωκρατίῳ Ἐκκέπτορι*, PG 79, 213B.

⁷²⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολή 55, Σωσαρίῳ Τριβούνῳ*, PG 79, 108B: «*Ἡ γὰρ πονηρεία τὴν ἀνομίαν πέφυκεν ἀποτίκτειν*». Πρβλ. και *Ψαλμ. 7, 15*: «*Συνέλαβες πόνον, καὶ ἔτεκες ἀνομίαν*».

⁷²¹ Β. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ Ποιμαντική Θεολογία τοῦ Ἀγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως, Πράξη καὶ Θεωρία, ό. π., σ. 295*.

⁷²² *Ό. π., σ. 295*.

⁷²³ *Ψαλμ. 4, 3*.

⁷²⁴ *Ψαλμ. 39, 5*.

⁷²⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 179, Ἀμβλίῳ Κουράτορι*, PG 79, 292CD.

⁷²⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 141, Διακόνῳ*, PG 79, 264C.

ελεήμων⁷²⁷. Η επιμονή στην εθνική φιλοσοφία και η απόρριψη του Χριστού αποτελεί, εκτός από ασέβεια, και ματαιότητα⁷²⁸.

Ο αγ. Νείλος, τέλος, εφιστά την προσοχή για τη μέλλουσα ζωή και φοβάται μήπως επαναλάβει και για εμάς τα λόγια του ο ψαλμωδός: «*ἐξέλιπον ἐν ματαιότητι αἱ ἡμέραι αὐτῶν μετὰ σπουδῆς τεταραγμέναι*» (Ψαλμ. 77, 33)⁷²⁹.

9) Ψεύδος

Το ψεύδος είναι πολυσχιδής λόγος που έχει δόλιο περιεχόμενο και που παριστάνεται ως αλήθεια (από τον ψευδόμενο) για εξαπάτηση των άλλων και προς ίδιο όφελος⁷³⁰. Πατέρας του ψεύδους αποκαλείται από τον Ιησού ο ίδιος ο διάβολος⁷³¹.

Όπως σημειώνει ο αγ. Νείλος, ο Θεός αποστρέφεται, μεταξύ άλλων, και το ψεύδος: «*Ἀποστραφεῖς ὁ Θεὸς τοὺς σοφιστὰς, καὶ τέκτονας τῶν λόγων τῶν μεματαιωμένων, καὶ παντὸς ψεύδους, καὶ πλάνης ἀνάπλεων, σκυτοτόμοις τισί, καὶ ἀλγεῦσι τὸ οἰκεῖον σωτηριῶδες, καὶ ὑπέρλαμπρον τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς δικαιοσύνης ἐνεχείρισε κήρυγμα*»⁷³². Οι Απόστολοι είχαν ως μόνο μέλημά τους να κηρύξουν την αλήθεια και να γνωστοποιήσουν το ψεύδος: «*Πρὸς ἓν τέταται τῇ προθυμίᾳ, εἰπεῖν τὸ ἀληθές, καὶ τὸ ψεῦδος καταστήσαι γνῶριμον, ἵνα μὴ λανθάνον νέμῃται τῶν ἀπλουστέρων τινάς*»⁷³³.

Ο αγ. Νείλος ψέγει κάποιον πατρίκιο για τα ψεύδη του λέγοντας: «*Εἰ οὖν κατεγήρασας ἐν ἀτοπίαῖς, καὶ ψεύδεσι, καὶ δόλοις, καὶ κατεδαπανήθης χορτασθῆς ἡμερῶν κακῶν, γνῶθι σαυτὸν*»⁷³⁴. Το ψεύδος επιφέρει αλυσιδωτά και άλλο ψεύδος και αυτός ο φαύλος κύκλος δεν σταματά πουθενά: «*Εἴ τις βούλοιο τῶν ἀπαιδευτῶν κατασυκοφαντεῖν μὲν τὰ βέλτιστα, καὶ ἀπὸ ψεύδους ἄρχεσθαι, καὶ καταπαύειν εἰς ψεῦδος διηνεκῶς, φράσον μοι, εἰς ποῖον λήξει, καὶ καταντήσει πέρας;*»⁷³⁵. Πολλές φορές, η δυσπιστία και η κακοπιστία των ανθρώπων κάνουν αληθή λόγια να φαντάζουν ως ψεύτικα στα αυτιά τους, ιδιαίτερα αν δεν υπάρχουν απτές αποδείξεις που να συνοδεύουν τα λόγια⁷³⁶.

Ως ψεύδος χαρακτηρίζεται από τον όσιο η πορνεία, ενώ ως αλήθεια και αληθινή ηδονή η σωφροσύνη⁷³⁷.

⁷²⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 5, Εὐσιγνίῳ Σατράπῃ*, PG 79, 368AB.

⁷²⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 8, Νικοτύχῳ Σχολαστικῷ*, PG 79, 369BC.

⁷²⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 252, Γαυδεντίῳ Σελαριώτῃ*, PG 79, 505B.

⁷³⁰ Β. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ Ποιμαντική Θεολογία τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως, Πράξι καὶ Θεωρία, ὁ. π., σ. 295.*

⁷³¹ *Ἰω. 8, 44: «ἐκεῖνος (ενν. ὁ διάβολος) ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἔστηκεν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ· ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ιδίων λαλεῖ, ὅτι ψεύστης ἐστὶ καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ».* Βλ. και Β. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ Ποιμαντική Θεολογία τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως, Πράξι καὶ Θεωρία, ὁ. π., σ. 295.*

⁷³² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 209, Θύρσῳ Σκρινιαρίῳ*, PG 79, 160CD.

⁷³³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 11, Κεφ. 2*, PG 79, 905B.

⁷³⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 221, Εὐρυκλεῖ Πατρικίῳ*, PG 79, 316B.

⁷³⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 156, Χρυσογόνῳ Κλησουλλίῳ*, PG 79, 148A.

⁷³⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 9, Κεφ. 9*, PG 79, 881CD.

⁷³⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 173, Ξενοφῶντι Διακόνῳ*, PG 79, 288D.

10) Φιλαρχία

Η φιλαρχία αποτελεί ένα πάθος που κατακρίνεται έντονα από τον όσιο Νείλο⁷³⁸. Χαρακτηριστικές είναι οι προτροπές προς έναν μαθητή του: «*μὴ ζητήσης φιλαρχίαν, καὶ ἐν μηδενὶ μέτρει σεαυτὸν. Εἰς ἄλλην ὁδὸν ἔλκυσόν σου τὴν ἀγάπην*»⁷³⁹.

11) Ανυποταξία - ανυπακοή

Η ανυποταξία είναι ένα πάθος που αφορά κυρίως τους μοναχούς και κατακρίνεται αυστηρά από τον όσιο⁷⁴⁰.

1.6.2 Πάθη του θυμικού

Τα κυριότερα πάθη του θυμικού μέρους του θυμικού είναι τα ακόλουθα:

1) Ηθική ανανδρία – δειλία

Η ηθική ανανδρία αποτελεί πρωταρχικό πάθος του θυμικού. Η ηθική ανανδρία είναι η έλλειψη ηθικής δύναμης, η οποία εμφανίζεται ως υποχωρητικότητα, ενδοτικότητα, υποταγή, ήττα και δουλεία⁷⁴¹. Αυτός που διακατέχεται από ηθική ανανδρία υποκύπτει στους πειρασμούς και δεν αντιτάσσεται στην αμαρτία⁷⁴². Από την ανανδρία γεννώνται πλήθος άλλων παθών του θυμικού, όπως: φόβος, δειλία, λιποταξία, προδοσία, ακηδία, δεισιδαιμονία, ολιγοψυχία, μικροπρέπεια, ανελεημοσύνη, λύπη, φιλεκδικητικότητα, αμάθεια, μικροψυχία, φυγοπονία και άλλα⁷⁴³.

Η δειλία αποτελεί πάθος της ασθενικής ψυχής που διακατέχεται από φόβο. Με αφορμή επιστολές του προς το μοναχό Νημέρτιο⁷⁴⁴, φαίνεται ότι ο όσιος Νείλος πιστεύει ότι και αυτό το πάθος εγκαθίσταται στον άνθρωπο με τη συνδρομή των δαιμόνων⁷⁴⁵, οι οποίοι κατατρέχουν πιστούς που προτιμούν να ήταν

⁷³⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Β΄, Επιστολή 28, Ήπασίω Τριβούνω*, PG 79, 212B.

⁷³⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Επιστολή 1, Πρὸς τὸν αὐτοῦ μαθητὴν*, PG 79, 545B.

⁷⁴⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 189, Πρόκλῳ Μοναχῷ*, PG 79, 472CD. Ο όσιος Νείλος αναφέρεται, κυρίως, στην υποταγή – υπακοή που οφείλει να τηρεί ο μοναχός ως προς τον ηγούμενό του· η έλλειψη αυτής, δηλ. η ανυποταξία – ανυπακοή, κατακρίνεται αυστηρά από τον άγιο πατέρα.

⁷⁴¹ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνωθὶ σαυτὸν*, ό. π., σ. 284.

⁷⁴² Ό. π., σσ. 284-285.

⁷⁴³ Ό. π., σ. 308. Βλ. και Β. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Ποιμαντική Θεολογία τοῦ Ἀγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως, Πράξη καὶ Θεωρία*, ό. π., σ. 305.

⁷⁴⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Β΄, Επιστολές 129-132, Νημερτίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 256AC. Στον μοναχό Νημέρτιο που φοβάται να μείνει άλλο μόνος του στο κελί του λόγω κάποιου δαιμονίου, ο όσιος του προτείνει να συγκατοικήσει με κάποιον ευλαβή και αγαπητό στο Θεό μοναχό, ο οποίος θα προσεύχεται, θα ψάλλει και θα αγρυπνεί για το Νημέρτιο, έως ότου άγγελος Κυρίου να διώξει το δαιμόνιο. Στην *Επιστολή 132* (του *Βιβλίου Β΄ των Επιστολών*) φαίνεται τελικά ότι ο εν λόγω μοναχός, με τις συμβουλές του οσίου Νείλου, κατάφερε και απαλλάχτηκε τόσο από τον δαίμονα όσο και από το πάθος της δειλίας.

⁷⁴⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 71, Ἀνατολίῳ Πρεσβυτέρῳ*, PG 79, 416CD. Βλ. και *Επιστολαί, Βιβλίον Β΄, Επιστολή 214, Ἀφθονίῳ Ταβουλαρίῳ*, PG 79, 312C.

ανδρείοι και χωρίς λιποψυχία⁷⁴⁶. Επίσης, πολλές φορές και ο ίδιος ο νους γεννάει θορύβους και φόβους. Όποιος αρχίζει να κυριεύεται από τα πάθη της κενοδοξίας και της υπερηφάνειας, φεύγει ο Κύριος από αυτόν και δεν τον βοηθάει πλέον, και τότε ο άνθρωπος δειλιάζει και τρέμει, δεν ανέχεται ούτε τη σκιά του και υποκύπτει και στα άλλα πάθη⁷⁴⁷.

Ο άγ. Νείλος προσπαθεί να εμψυχώσει και να γεμίσει με θάρρος τους παραλήπτες των επιστολών του, οι οποίοι του παραπονούνται ότι τους βρήκε το πνεύμα της δειλίας⁷⁴⁸. Ο άγιος πατέρας ξεκαθαρίζει ότι, σε κάθε περίπτωση τη δειλία, είτε αυτή προέρχεται από τους δαίμονες είτε προέρχεται από το νου, αυτός που την απομακρύνει είναι ο Σωτήρας Χριστός, εφόσον παρακληθεί με προσευχές, αγαθοεργίες, μελέτη των θείων λόγων και επίκληση του ονόματός Του με αγραπνία⁷⁴⁹ και με συνεχή δάκρυα⁷⁵⁰.

2) Λύπη⁷⁵¹ – αθυμία – λιποψυχία

Η λύπη χαρακτηρίζεται ως: «*ζημίας ένοικος, άποτυχίας συνόμιλος, ξενιτείας πρόδρομος, συγγενείας μνήμη, στενώσεως πάρεδρος, άκηδίας σύμφοιτος, παροξυσμοῦ έγκλημα, ὕβρεως υπόμνημα καὶ ψυχῆς σκότισμα, ήθῶν κατήφεια, φρονήσεως μέθη, ὑπνωτικὸν αντίδοτον, μορφῆς νέφος, σαρκὸς σκώληξ, λογισμῶν λύπη, αἰχμαλωσίας δῆμος*»⁷⁵². Η αθυμία είναι η λιποψυχία, δηλαδή η έλλειψη θάρρους και η δειλία⁷⁵³. Επιπλέον, αθυμία είναι η στενοχώρια, η έλλειψη διάθεσης και η δυσθυμία.

Η αθυμία αποτελεί μεγάλο εμπόδιο στην ταπεινή λατρεία⁷⁵⁴: «*Η συνείδηση βρίσκεται σὲ σύγχυση, ὁ ἄνθρωπος ἄδυνατεῖ νὰ συγκρατήσῃ τὰ θεῖα νοήματα. Αἰσθάνεται αἰχμάλωτος τῆς ἀκαταστασίας τοῦ νοῦ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ κινηθεῖ καρδιακὰ πρὸς τὰ ἄνω. Ἡ ταπείνωση εἶναι τὸ φάρμακο γι' αὐτὴ τὴν πνευματικὴ ἀκαμψία*»⁷⁵⁵. Η αθυμία δεν μπορεί να νικηθεί με τη λογική, αλλά «*μὲ τὸν ἑν τῇ ἀγάπῃ*»⁷⁵⁶.

Οι δαίμονες χρησιμοποιούν πολλά τεχνάσματα για να κάνουν τον άνθρωπο να απελπιστεί και να λιποψυχήσει, με πειρασμούς, θλίψεις, δεινά και απελπισία.

⁷⁴⁶ Αρκετούς αιώνες αργότερα ο Άγ. Νεκτάριος Πενταπόλεως θα ορίσει τη δειλία ως: «*ατολμία, λιποψυχία, μικροψυχία, έλλειψη θάρρους, αστάθεια ψυχῆς, ενδοτικότητα στα αισχρά έργα και έλλειψη ηθικού σθένους*» βλ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, Γνωθι σαυτόν, ό. π., σσ. 286-287.

⁷⁴⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Έπιστολαί, Βιβλίον Β', Έπιστολή 272, Θεοδώρω Πρεσβυτέρω, ΡG 79, 337BC. Χαρακτηριστικά είναι και τα λόγια των Ψαλμών: «*έθου τὰ όχυρώματα αὐτοῦ δειλίαν*»· βλ. Ψαλμ. 88, 41.

⁷⁴⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Έπιστολαί, Βιβλίον Β', Έπιστολή 172, Ξενοφῶντι Διακόνω, ΡG 79, 288B.

⁷⁴⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Έπιστολαί, Βιβλίον Β', Έπιστολή 214, Αφθονίω Ταβουλαρίω, ΡG 79, 312CD.

⁷⁵⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Έπιστολαί, Βιβλίον Β', Έπιστολές 129, Νημερτίω Μοναχῶ, ΡG 79, 256A.

⁷⁵¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ (;), Περί τῶν όκτώ πνευμάτων τῆς πονηρίας· έν κεφ. ΙΘ', ΙΑ'-ΙΒ' Περί λύπης, ΡG 79, 1156B-1157C· η «λύπη» εδώ αναφέρεται ως το πέμπτο από τα όκτώ πνεύματα της πονηρίας· βλ. και Περί τῶν όκτώ τῆς κακίας λογισμῶν, Ε' Περί λύπης, ΡG 79, 1453D-1456D: η «λύπη» αριθμείται ως ο πέμπτος από τους όκτώ λογισμούς της κακίας.

⁷⁵² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;), Περί τὰς άντιζύγους τῶν άρετῶν κακίας, Κεφ. 3, ΡG 79, 1141D-1144A.

⁷⁵³ Δ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, «άθυμία», Μέγα Λεξικόν Όλης Τῆς Ελληνικῆς Γλώσσης, τ. 1^{ος}, ό. π., σσ. 105-106.

⁷⁵⁴ Α. ΓΛΑΡΟΥ, «Η ταπείνωση στή λειτουργική ζωή», ό. π., σ. 27.

⁷⁵⁵ Ό. π.

⁷⁵⁶ Ό. π., σ. 28.

Όμως, ο άνθρωπος, για να μην περιπέσει στην παγίδα της απελπισίας, της έλλειψης πίστης και ελπίδας, στην παραίτηση και την κατάθλιψη, θα πρέπει να υπενθυμηθεί τις διάφορες φροντίδες, τις προστασίες και τις ευεργεσίες που προσέφερε όλο αυτόν τον καιρό ο Θεός προς αυτόν⁷⁵⁷. «*Ἡ γὰρ τοιαύτη ἀνάμνησις, κλίνουσιν ἤδη τὴν ψυχὴν ἀνίστησιν, καὶ πρὸς ἐλπίδα μάλλον ἀλείφει, καὶ προτρέπει, καὶ ἀπωθεῖται τοὺς ἐχθροὺς τοὺς τῆς ἀπογνώσεως χειραγωγούς*»⁷⁵⁸. Πόσο μάλλον περισσότερο, τώρα, ο Θεός θα βοηθήσει και θα επιδείξει ευσπλαχνία προς κάποιον που φέρει μοναχικό ή ιερατικό σχήμα, είναι αφοσιωμένος στον Κύριο και λατρεύει και υπηρετεί, όσο μπορεί, τον Θεό⁷⁵⁹. Σε άλλον μοναχό γράφει ο όσιος: «*Μὴ ἀθύμει ἐξασθενήσας τὸ σῶμα, ὡς μηδενὸς τευξόμενος τοῦ παραμυθησομένου... Πόρον γὰρ πάντως πρὸς παραμυθίαν σου ἐπινοήσῃ Θεός, καὶ οὐκ ἐπιλείψει πρὸς σωτηρίαν ἐπίνοια τῇ πηγῇ τῆς σοφίας*»⁷⁶⁰.

Επιπλέον, τον πειρασμό της ανυπόφορης λύπης, λιποψυχίας και αθυμίας θα μπορέσει ο χριστιανός να τον εξαλείψει με πολλά δάκρυα, χρηστές ελπίδες και με τον πόθο προς τον γλυκύτατο Χριστό⁷⁶¹.

Όταν ο άνθρωπος σύρεται στη λιποψυχία, την αθυμία και την απελπισία από τον διάβολο, πρέπει να βρίσκει τη δύναμη να παρηγορεί, να νουθετεί, να στηρίζει και να ανακτά τον εαυτό του, εξυμνώντας και σκεπτόμενος τον φιλόανθρωπο Κύριο⁷⁶². Παράλληλα, θα πρέπει ο άνθρωπος να μη σταματάει να επιζητεί το έλεος του Θεού ακόμη και στις μεγαλύτερες δυσκολίες, ώστε εξαιτίας μιας σύντομης επιπολαιότητας και λιποψυχίας, να μην εκπέσει από την αιώνια και αναφαίρετη κληρονομία και την ακατάπαυστη ευφροσύνη που έχει ετοιμαστεί για αυτόν στους ουρανούς⁷⁶³.

3) Φόβος

Ο φόβος, είτε προς τους ανθρώπους είτε προς τους δαίμονες (καθώς και προς τον ίδιο τον διάβολο), φεύγει με το να απαρνηθεί κάποιος το οτιδήποτε γήινο και πρόσκαιρο και με το να μην κατέχει απολύτως τίποτα⁷⁶⁴. Επιπρόσθετα, ο φόβος απομακρύνεται όταν κάποιος ακολουθεί τα λόγια του Κυρίου: «*Καί· “Μηδαμῶς φοβηθῆς, μετὰ σοῦ γὰρ ἔσομαι διὰ παντός”*, ἐκ πάσης σε λυτρούμενος θλίψεως⁷⁶⁵,

⁷⁵⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 38, Ἰωάννη Μοναχῷ*, PG 79, 568Α.

⁷⁵⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 38, Ἰωάννη Μοναχῷ*, PG 79, 568ΑΒ.

⁷⁵⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 38, Ἰωάννη Μοναχῷ*, PG 79, 568Β.

⁷⁶⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 61, Φλωρίωνι Μοναχῷ*, PG 79, 228C.

⁷⁶¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 53, Μαυριανῷ Μοναχῷ*, PG 79, 224B: «*Τῆς ἀφορήτου λύπης, καὶ τῆς πολλῆς ἀθυμίας τὸν πειρασμὸν δάκρυσι δαψιλέσι, καὶ χρησταῖς ἐλπίσι, καὶ τῷ πόθῳ τῷ πρὸς τὸν γλυκύτατον Σωτῆρα Χριστὸν ἐξαφανίσαι δυνήσῃ*».

⁷⁶² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 39, Κώνωνι Πολιτευομένῳ*, PG 79, 568D-569A.

⁷⁶³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 3, (Ἀνεπίγραφη)*, PG 79, 204B.

⁷⁶⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 11, Λιριανῷ*, PG 79, 553D-556A.

⁷⁶⁵ *Ψαλμ. 33, 18.*

καὶ ἐξαρπάζων ἐκ χειρὸς τῶν ἐπιβουλευόντων⁷⁶⁶». ⁷⁶⁷ Η προσευχή των πιστῶν προκαλεῖ μεγάλη βάσανο, συντριβή και φόβο στα πονηρά πνεύματα⁷⁶⁸.

Ο φόβος Θεού, ὅμως, εἶναι αναγκαῖος και επιθυμητός και πρέπει να χαρακτηρίζει τους χριστιανούς, ὥστε να μην αδικούν⁷⁶⁹. Αναγκαῖος εἶναι, ἀκόμη, ο φόβος ὅταν ο πιστός προσέρχεται για να μεταλάβει το Τίμιο Σῶμα και Αἷμα του Χριστού, ὥστε να καθαρθεῖ ἀπὸ κάθε μολυσμό⁷⁷⁰. Ο ἄνθρωπος θα κυριευθεῖ ἀπὸ μεγάλο φόβο και τρόμο στο δικαστήριο ἐκεῖνο, κατὰ την Ημέρα της Τελικῆς Κρίσεως, ὅταν παρουσιαστούν μπροστά του ὅλα τα αμαρτήματα της ἐδῶ ζωῆς⁷⁷¹.

4) Φιλαργυρία – φιλοχρηματία⁷⁷²

Η φιλαργυρία εἶναι η φιλοχρηματία, η επιθυμία του πλούτου που αιχμαλωτίζει το νου και κυριεύει την καρδιά⁷⁷³. Η φιλαργυρία μαζί με τον θυμό και τη λύπη εἶναι γεννήματα και βλαστοί της γαστριμαργίας⁷⁷⁴, ἀλλά και η ἴδια η φιλαργυρία ἀποτελεῖ ρίζα πολλῶν ἄλλων κακῶν⁷⁷⁵. Η φιλαργυρία, μαζί με τη γαστριμαργία και τη φιλοδοξία, ἀπετέλεσαν τους τρεις πειρασμούς, στους οποίους υπέβαλε ο διάβολος τον Χριστό, ὅταν Εκείνος ἀσκήτευσε για 40 ἡμέρες στην ἔρημο⁷⁷⁶.

Ο αββάς Νείλος αναρρωτιέται: «*Πῶς δὲ τῷ τῆς φιλαργυρίας παλαίσει πνεύματι ὁ περικεχωσμένος τοῖς χρήμασι;*»⁷⁷⁷. Η φιλοχρηματία εἶναι ἓνα πάθος που μπορεί να οδηγήσει σε σωματικό ἢ/και πνευματικό θάνατο τον ἄνθρωπο, ὅπως πράττει με τους νικητές μετὰ ἀπὸ μια νικηφόρα μάχη, οἱ οἱ λαφυραγωγοὺν ἀκόμη και τα πτώματα των νεκρῶν, ἀλλά ἐνδέχεται να σκοτωθοὺν ἄδοξα ἀπὸ κάποιο ἀπὸ αυτά, που προσποιοῦνται το νεκρό, χωρίς ὅμως να εἶναι⁷⁷⁸. Σε ἀλληλογραφία του με παραλήπτη κάποιον Νικόδημο, ὁ ὅσιος Νείλος του ἐπισημαίνει ὅτι εἶναι τυχερός (ο Νικόδημος) που δεν ἔχει χρήματα, διότι αν εἶχε, θα ἔπρεπε να δώσει λόγο για αυτά την Ημέρα της Κρίσεως, θυμίζοντάς του και την περικοπή ἀπὸ το *Εὐαγγέλιο*

⁷⁶⁶ *Ψαλμ.* 30, 16.

⁷⁶⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 41, Εὐθυμῷ Διακόνῳ*, PG 79, 216B.

⁷⁶⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 273, Ἀκυλίνῳ*, PG 79, 520BC.

⁷⁶⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 268, Εὐπειθῷ Ἀναγνώστῃ*, PG 79, 336D-337A και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 5, Εὐσιγνῷ Σατράπῃ*, PG 79, 368B. βλ. και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 199, Σευήρῳ ἀπὸ Ἐπάρχων*, PG 79, 476B.

⁷⁷⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 44, Φιλίππῳ Σχολαστικῷ*, PG 79, 104B.

⁷⁷¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 304, Σευήρῳ Πρωτεύοντι*, PG 79, 192D-193A.

⁷⁷² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;)· *Περὶ τῶν ὀκτῶ πνευμάτων τῆς πονηρίας, Ζ΄- Η΄ Περὶ φιλαργυρίας*, PG 79, 1152B-1153B. Η «φιλαργυρία» σημειώνεται ὡς το τρίτο ἀπὸ τα ὀκτῶ πνεύματα της πονηρίας· βλ. και *Περὶ τῶν ὀκτῶ τῆς κακίας λογισμῶν, Γ΄ Περὶ φιλαργυρίας*, PG 79, 1449B-1452D. Στο *Περὶ τῶν ὀκτῶ τῆς κακίας λογισμῶν* η «φιλαργυρία» ὀρίζεται ὡς ο τρίτος ἀπὸ τους ὀκτῶ λογισμούς της κακίας. Τα πάθη της φιλοχρηματίας, της συμφεροντολογίας, της φιλοδοξίας και της φιλαρχίας ο Γαληνός τα χαρακτηρίζει ὡς «υποδούλωση σε αἰσχρές, ἀκόλαστες και τυρρανικές δέσποινες»· βλ. ΓΑΛΗΝΟΥ, *Περὶ ψυχῆς παθῶν καὶ ἀμαρτημάτων*, ὁ. π., 1, 53, 8 – 12.

⁷⁷³ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνώθι σαυτόν*, ὁ. π., σ. 374.

⁷⁷⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 55*, PG 79, 788C.

⁷⁷⁵ Η φιλαργυρία ἀποτελεῖ ρίζα πολλῶν ἄλλων παθῶν με κυριότερες: την ἀπληστία, την πλεονεξία, την τσιγκουνιά, την ἀγνωμοσύνη, την προδοσία, την ἀδικία, την σκληρότητα, την υποκρισία και την ἀνθρωπαρέσκεια· βλ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνώθι σαυτόν*, ὁ. π., σσ. 374-375.

⁷⁷⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 294, Ἰωάννῃ Μοναχῷ*, PG 79, 189CD.

⁷⁷⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 66*, PG 79, 797D.

⁷⁷⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 72*, PG 79, 805CD.

του Λουκά: «“Ω”, γὰρ φησι, “πολὺ δέδοται, περισσότερον ἀπαιτήσουσιν”⁷⁷⁹»,⁷⁸⁰. Ἔτσι συμβαίνει με κάθε πλούσιο· θα υποστεί εξονυχιστική εξέταση, αυστηρή λογοκρισία και φοβερή ανάκριση για τα χρήματα που του δόθηκαν, δηλαδή για το αν τα διαχειρίστηκε με καλό ή κακό τρόπο⁷⁸¹. Ο Νεῖλος, σε επιστολή προς μαθητή του, εφιστά την προσοχή σχετικά με τους κινδύνους που κρύβει η ιεροσύνη και το να είναι κάποιος ηγούμενος και αρχηγός άλλων, λέγοντας: «Ἀπελθόντες γὰρ πρὸς τοὺς ἄλλους θεραπεύσαι, αὐτοὶ μὲν πεπτῶκασιν, τῷ τῆς γαστριμαργίας καὶ φιλαργυρίας πάθει ἐνιειμένοι καὶ τῇ πορνείᾳ πεπτῶκασιν»⁷⁸².

Σε άλλη επιστολή σημειώνει ο όσιος ως αντίθετο της φιλαργυρίας τον έρωτα προς την κατά Χριστόν φιλοσοφία: «εἰ ὁ λογισμὸς τοῦ θυμοῦ, ἢ τῆς αἰσχρᾶς ἐπιθυμίας, ἢ τῆς φιλαργυρίας πρὸς ἑαυτὸν πάντα νεύει τὰ αἰσθητήρια της ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, πῶς μᾶλλον ὁ ἔρως τῆς κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίας ἀποτάξασθαι παρασκευάσει τὸν νοῦν, οὐ μόνον τοῖς αἰσθητοῖς, ἀλλὰ καὶ αὐταῖς ταῖς αἰσθήσεσι, μετάρσιον ἀρπάζων αὐτόν, καὶ τῇ τῶν οὐρανίων προσασχολῶν θεωρία;»⁷⁸³. Επίσης, η συνάντηση και η συναναστροφή με αγίους ανθρώπους έχει ως αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, να μαρανθεί από τον αμαρτωλό άνθρωπο η φλόγα της φιλοχρηματίας⁷⁸⁴.

5) Οργή⁷⁸⁵ – θυμός

Το πάθος του θυμού–οργής⁷⁸⁶ οφείλεται σε αιτιοπαθογενετικό παράγοντα αναστροφής του θυμικού:

- Απόκλιση από τον πλησίον.
- Προσαρμογή αποκλειστικά στον πονηρό, τους δαίμονες, τα πάθη και την αμαρτία⁷⁸⁷.

Ο θυμός παραλληλίζεται από τον όσιο Νεῖλο ως «λιοντάρι»⁷⁸⁸. Το πάθος της οργής είναι ένα από τα πάθη που αποδιώχνει την ψυχή του ανθρώπου από την

⁷⁷⁹ Λκ. 12, 48: «παντί δὲ ὃ ἐδόθη πολὺ, πολὺ ζητηθήσεται παρ’ αὐτοῦ, καὶ ὃ παρέθεντο πολὺ, περισσότερον αἰτήσουσιν αὐτόν».

⁷⁸⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 22, Νικοδήμω, ΡΓ 79, 209Β.

⁷⁸¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 22, Νικοδήμω, ΡΓ 79, 209Β.

⁷⁸² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 1, Πρὸς τὸν αὐτοῦ μαθητήν, ΡΓ 79, 549C.

⁷⁸³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 257, Κωμασίῳ Πρεσβυτέρῳ, ΡΓ 79, 332C.

⁷⁸⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 310, Ἀριστάρχῳ Τριβούνῳ, ΡΓ 79, 352BC.

⁷⁸⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;), *Περὶ τῶν ὀκτῶ πνευμάτων τῆς πονηρίας*, Θ΄-Ι΄ *Περὶ ὀργῆς*, ΡΓ 79, 1153B-1156B. Η «ὀργή» ἐδὼ φέρεται ὡς τὸ τέταρτο ἀπὸ τὰ ὀκτῶ πνεύματα τῆς πονηρίας. Βλ. καὶ *Περὶ τῶν ὀκτῶ τῆς κακίας λογισμῶν*, Δ΄ *Περὶ ὀργῆς*, ΡΓ 79, 1452D-1453C. Στὸ *Περὶ τῶν ὀκτῶ τῆς κακίας λογισμῶν* ἡ «ὀργή» ἀπαριθμεῖται ὡς ὁ τέταρτος ἀπὸ τοὺς ὀκτῶ λογισμοὺς τῆς κακίας.

⁷⁸⁶ Οἱ Πατέρες προτιμοῦν νὰ χρησιμοποιοῦν γιὰ τὸ πάθος τοῦ θυμοειδούς τὸν ὄρο «θυμό» ἐναντι τοῦ ὄρου «οργή». Βλ. σχετικά J. C. LARCHET, *Ἡ θεραπευτικὴ τῶν πνευματικῶν νοσημάτων. Εἰσαγωγὴ στὴν ἀσκητικὴ παράδοση τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, (Μτφρ. ΧΡ. ΚΟΥΛΑΣ), τ. Β΄, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 2009², σ. 317. Ο θυμός εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἀναβρασμοῦ τῆς καρδίας· βλ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνώθι σαυτόν*, ὁ. π., σ. 294. Ο όσιος Νεῖλος χρησιμοποιεῖ τοὺς ὀρους «θυμό» καὶ «ὀργή» καὶ τὰ παράγωγά τοὺς ἐξίσου τὸ ἴδιο.

⁷⁸⁷ J. C. LARCHET, *Ἡ θεραπευτικὴ τῶν πνευματικῶν νοσημάτων. Εἰσαγωγὴ στὴν ἀσκητικὴ παράδοση τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τ. Β΄, ὁ. π., σ. 317.

⁷⁸⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 47, Ἑορτασίῳ Διακόνῳ, ΡΓ 79, 572D.

αιώνια ζωή⁷⁸⁹. Η οργή αλληλεπιδρά και με άλλα πάθη. Για παράδειγμα, όταν προηγηθεί ο φθόνος και η οργή, ακολουθεί η επιβουλή και η βλάβη⁷⁹⁰. Η οργή συνδέεται και με το πάθος της κενοδοξίας. Ο κενόδοξος άνθρωπος δεν μπορεί να ειρηνεύσει ούτε με τον εαυτό του ούτε με τους συνανθρώπους του, διότι περιπέφτει αμέσως, μεταξύ άλλων, σε θυμό και οργή⁷⁹¹. Αυτός που ζει στο πλήθος των αρετών δεν πρέπει να πολυλογεί, έστω και αν αυτά που λέγει είναι καλά, διότι η υπερβολική πολυλογία παραδίδει τον άνθρωπο στους δαίμονες της λύπης και της οργής⁷⁹². Οι δαίμονες είναι αυτοί που έρχονται οπλισμένοι εναντίον των ανθρώπων με οργή, μένος, κενοδοξία, φθόνο και τα άλλα πάθη⁷⁹³.

Όταν ο άνθρωπος παραμένει οργίλος και πράττει κακά έργα, τότε θα πει για αυτόν ο Χριστός: «ἔδωκεν οὗτος εἰς τὸ βρῶμα μου χολήν, καὶ εἰς τὴν δίψαν μου ἐπότισέ με ὄξος»⁷⁹⁴. Ένας τρόπος καταπολέμησης του θυμού, που παραθέτει ο όσιος, είναι ο εξής: όταν γίνει θύμηση του προσώπου που προκάλεσε τον θυμό, με αγώνα να απομακρυνθεί το άτομο από τη θύμηση αυτή⁷⁹⁵.

Τα αγαθά από την εξάλειψη του πάθους του θυμού και της οργής είναι πολλά για την ψυχή⁷⁹⁶. Ο όσιος σημειώνει ότι: «ἐκεῖνος μὲν γὰρ ἐπαινετός, ὁ χθὲς ὑπάρχων ὀργίλος καὶ θυμώδης, σήμερον δὲ πραῦς καὶ ἡσύχιος, ὁ καὶ τὰ πάθη νικήσας καὶ τὴν ἀρετὴν ἀσκήσας»⁷⁹⁷.

Σε κάποιες *Επιστολές* του ο ιερός πατέρας αναφέρεται στη δίκαιη «οργή» του Θεού⁷⁹⁸. Χαρακτηριστικός είναι και ο ψαλμός που παραθέτει ο αββάς: «μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπόν σου ἀπ’ ἐμοῦ, καὶ μὴ ἐκκλίνῃς ἐν ὀργῇ ἀπὸ τοῦ δούλου σου (Ψαλμ. 26, 9)»⁷⁹⁹. Ασφαλώς, πρόκειται για μια ανθρωπομορφική έκφραση του Θεού, στην οποία ο όσιος εννοεί ότι, για τον άνθρωπο που δεν μετανοεί, ο Θεός αποστρέφει το πρόσωπο Του από εκείνον, δηλαδή ο άνθρωπος αυτός δεν απολαμβάνει πλέον τη θεία Χάρη. Επομένως, ο άνθρωπος που δεν ζει σύμφωνα με το θέλημα του Θεού, στερείται της θείας Χάριτος και την ώρα της Τελικής Κρίσεως θα λάβει τη δίκαιη ανταμοιβή για τις αμαρτίες του, η οποία σε αυτόν θα ομοιάζει ως τιμωρία και «οργή» Θεού. Άλλωστε ο Κύριος είπε: «μάθετε ἀπ’ ἐμοῦ, ὅτι πρῶτός εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ, καὶ εὐρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν» (Ματθ. 11, 29).

⁷⁸⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 71, Φαρισμανίμω Δεκεμβρίω*, PG 79, 421BC.

⁷⁹⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 34, Εὐπόρῳ Διακόνῳ*, PG 79, 401D.

⁷⁹¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 231, Ἰουλιανῷ Μοναχῷ*, PG 79, 492BC.

⁷⁹² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 33Α, Θαυμασίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 392CD.

⁷⁹³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 33Α, Θαυμασίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 397D.

⁷⁹⁴ *Ψαλμ.* 68, 22 και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Α΄, Επιστολή 251, Τεύκρῳ Διακόνῳ*, PG 79, 176B.

⁷⁹⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Επιστολή 47, Ἑορτασίῳ Διακόνῳ*, PG 79, 572CD.

⁷⁹⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Επιστολή 47, Ἑορτασίῳ Διακόνῳ*, PG 79, 572D. Ο αρχαίος Έλληνας συγγραφέας και φιλόσοφος Μένανδρος (342 π.Χ. – 292 π.Χ.) έλεγε: «Θά ζήσεις ἄριστο βίῳ ἂν συγκρατεῖς τὸν θυμὸ σου»· βλ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνῶθι σαυτόν*, ό. π., σ. 296.

⁷⁹⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(·), *Λόγος ἀσκητικός καὶ πολυμερής, Κεφ. 1*, PG 79, 1281AB.

⁷⁹⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 272, Παυλίνῳ Δομέστικῳ*, PG 79, 520B· *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 70, Καρίνῳ Παλατίνῳ*, PG 79, 421AB και *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 243, Χαρικλεΐ Πρεσβυτέρῳ*, PG 79, 496D-497A.

⁷⁹⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 272, Παυλίνῳ Δομέστικῳ*, PG 79, 520B. Βλ. και *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 70, Καρίνῳ Παλατίνῳ*, PG 79, 421AB, καθώς και *Ἱερ.* 27, 25.

Ο άγ. Νείλος στρέφεται εναντίον κάποιου κληρικού (και στο πρόσωπό του εναντίον όλων όσων είχαν και έχουν ανάλογη συμπεριφορά προς τους πιστούς), ο οποίος παρουσίαζε στο ποίμνιό του έναν «τιμωρό» Θεό, και δεν εστίαζε καθόλου στη φιλανθρωπία Του. Με αυτόν τον τρόπο, σημειώνει ο αββάς, δηλαδή με την απογοήτευση και τη λύπη που προκαλούσε στους πιστούς, τους απέστρεφε από τον Κύριο και προσέφερε υπηρεσίες στους δαίμονες⁸⁰⁰.

6) Κακοήθεια

Κακοήθεια είναι η ιδιότητα του κακοήθους, το κακό και δόλιο ήθος, η αχρειότητα, η φαυλότητα, η αισχροτήτα και οι κακοί τρόποι⁸⁰¹. Σε επιστολή του σε κάποιον πρεσβύτερο ο όσιος Νείλος σημειώνει γλαφυρά ότι όποιος εγκαταλείπει τις θείες εντολές, εγκαταλείπει τον χιτώνα του φωτός και της αφθαρσίας και ενδύεται το σχισμένο και πολυραμμένο ιμάτιο της αισχροτήτας και της κακοήθειας⁸⁰².

Επιπλέον, ο αββάς γράφει ότι το φοβερό πάθος της κακοήθειας επέρχεται όταν κάποιος εξορίσει μακριά την αρετή, αναφέροντας χαρακτηριστικά: «... ἐξώρισας μὲν τὴν ἀρετὴν, καὶ μακρὰν ἐφυγάδευσας, τῷ δὲ σκότει τῆς πονηρίας, καὶ τῆς κακοηθείας, τὸ σαυτοῦ πρόσωπον ἡδέως ἐγκαλύπτεις... Καὶ τίς σε ἄρα λυτρώσει τῆς αἰωνίου κολάσεως;»⁸⁰³.

7) Φιλοδοξία

Φιλοδοξία είναι η έντονη επιθυμία για την απόκτηση δόξας και καλής φήμης, με κάθε μέσο, θεμιτό ή αθέμιτο⁸⁰⁴. Ο άγ. Νείλος θεωρεί ως αξιοκατάκριτο πάθος τη φιλοδοξία, η οποία δυστυχώς χαρακτηρίζει πολλούς από τους σύγχρονούς του, και όχι μόνο, μοναχούς: «... καὶ τοὺς ἐπὶ τῇ ἀρετῇ παραιτούμενοι πόνους, τῆς ἐπὶ τούτοις δόξης μανικῶς ὀρεγόμεθα, σκιὰν τῆς ποτὲ ἀληθείας ἐπιδεικνύμενοι»⁸⁰⁵. Φιλοδοξία, οίηση και ανθρωπαρέσκεια είναι το να δεχόμαστε τους επαίνους των άλλων: «“Οἱ μακαρίζοντες ὑμᾶς, πλανῶσιν ὑμᾶς” (Ήσ. 3, 12), τοῖς ἐν ὧσι τινῶν τὸ ἀγαθὸν ἐργαζομένοις, εἴρηται καλῶς παρὰ τῆς θείας Γραφῆς. Τίς δὲ τὸν οὐχ ὀρώμενον μακαρίσει, καὶ τῷ μακαρισμῷ ἀπατήσῃ πρὸς οἴησιν, γνώμη φυγόντα τούτους ἵνα μὴ τινων ἐπαίνοις τὸν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐλαττώσῃ μισθόν; καὶ κρύπτοντα τὴν ἀριστερὰν κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου παραίνεσιν πᾶσαν πρᾶξιν τῆς δεξιᾶς (Ματθ. 6, 3), ὅπως τὸ μὲν ἔργον ἴδῃ ὅτι γέγονε, τὸ δὲ ἐπιδεικτικὸν ἀγνοῇ αὐτὸς ἑαυτὸν τῷ ἡμίσει μέρει λανθάνων ὥς τὸ κομπάζειν παρυφίσταται. Οὕτω γὰρ ἡ ἀριστερὰ τὸ

⁸⁰⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 243, Χαρικλεῖ Πρεσβυτέρῳ, PG 79, 496D-497A.

⁸⁰¹ Δ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, «κακοήθεια», Μέγα Λεξικὸν Ὁλης τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, τ. 7^{ος}, ὁ. π., σ. 3542.

⁸⁰² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 137, Εἰρηναίῳ Πρεσβυτέρῳ, PG 79, 448B: «Καταφρονήσας γὰρ τις τῶν θείων προσταγμάτων, τὸν δι' ὅλου ἄρραφον, ὡς γράφει Ἰωάννης ὁ εὐαγγελιστής, καταλιμπάνει τῆς γνώσεως τῆς ἁγίας χιτῶνα, τὸν ἄνωθεν καθυφασμένον, καὶ τὸ τοῦ φωτός τῆς ἀφθαρσίας ἱμάτιον. Τὸ δὲ διεργώγος, καὶ πολυῤῥαφον, καὶ ἄσχημον τῶν μωρῶν, καὶ ἀκερδῶν ζητημάτων, καὶ τῆς αἰσχροτήτος, καὶ τῆς κακοηθείας ἀμφιέννυται κεντῶνιον».

⁸⁰³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 57, Πλάτωνι Ἀρχιμανδρίτῃ, PG 79, 225A.

⁸⁰⁴ Ο Πλούταρχος αποκαλεῖ τη φιλοδοξία ἐμπορία της ἀρετῆς· βλ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, Γνωθὶ σαυτόν, ὁ. π., σσ. 303-304.

⁸⁰⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 7, PG 79, 728AB.

ἔργον γινώσκει τῆς δεξιᾶς διάδοσις οὕσα φιλόδοξος, καὶ τὸ παρὰ τῆς δεξιᾶς ἐπικαλυπτόμενον δημοσιεύειν πρὸς δόξης θήραν σπουδάζουσα»⁸⁰⁶.

Αντίθετα, ο ὅσιος επαινεί και εξυμνεί τον ἔρωτα για θεία δόξα, τον οποίο, όταν τον κατέχει ο άνθρωπος, παρακινείται από την τιμή των άλλων και προτιμάει τον πέρα από τις δυνάμεις του κόπο, προκειμένου να επιτύχει τον στόχο του για τη σωτηρία και την κατά χάρη θέωση⁸⁰⁷.

8) Ὑβρις

Ὑβρις είναι η εκδήλωση, με λόγο, ὕφος και τρόπους, εξευτελιστικών σκέψεων για το Θεό και το συνάνθρωπο⁸⁰⁸. Ο αββάς Νείλος υποστηρίζει ότι όσοι στηρίζονται στα πάθη της ὕβρεως, της ατιμίας και της επιβουλῆς θα ταπεινωθούν, ὅπως ἄλλωστε λέγει και ο ψαλμωδός⁸⁰⁹, ενώ οι χριστιανοί που γίνονται αποδέκτες ατόμων που φέρουν τέτοια πάθη θα κερδίσουν το στέφανο της ζωῆς, της δόξας και της αφθαρσίας⁸¹⁰. Η ὕβρις που λαμβάνει χώρα εναντίον των αγίων, έχει ως αποδέκτη τον ἴδιο τον Θεό⁸¹¹. Ο άνθρωπος που ζει με την εκούσια λύπη και τη μετάνοια, ἀκόμη και αν συμβεῖ γύρω του να υπάρχει ἀφθονη σαρκική ἀπόλαυση, δεν θα ολισθήσει στην υπερηφάνεια, η οποία από τους φρόνιμους καλεῖται ὕβρις⁸¹². Η ὕβρις, ὅπως και κάθε πειρασμός και θλίψη, που προέρχονται είτε από τους ανθρώπους είτε από τους δαίμονες, αντιμετωπίζεται με την υπομονή⁸¹³. Πρότυπο και σε αυτό απέτέλεσε ο ἴδιος ο Χριστός που αντιμετώπισε τις ὕβρεις, τις επιθέσεις και τις ταπεινώσεις με ἀρρητη καρτερία⁸¹⁴.

9) Απληστία (πλεονεξία)

Η απληστία είναι ένα πάθος που καταδικάζεται από όλους τους Πατέρες της Εκκλησίας⁸¹⁵. Ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός λέει χαρακτηριστικά: «Φεύγω δ' ὅμως τὸ ἄμετρον, καὶ κολάζω τὴν ἀπληστίαν»⁸¹⁶. Ο ὅσιος Νείλος, που χαρακτηρίζει την απληστία ως «νόσον»⁸¹⁷, προτρέπει: «πέπαυσο τῆς πολλῆς ἀπληστίας»⁸¹⁸.

⁸⁰⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ὅτι διαφέρουσι τῶν ἐν πόλεσιν ὥκισμένων, Κεφ. 26, PG 79, 1092AB.

⁸⁰⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 12, Κεφ. 1, PG 79, 940B: «Οἶδε γὰρ ἄλλων τιμή, πρὸς πόνον τρέψασθαι ἄλλους ἔρωτι δόξης αἵρουμένους καὶ τὸν ὑπὲρ δύναμιν κάματον».

⁸⁰⁸ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, Γνώθι σαυτόν, ὁ. π., σσ. 318-319.

⁸⁰⁹ Ψαλμ. 39, 15: «καταισχυνθείησαν καὶ ἐντραπείησαν ἅμα οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχὴν μου τοῦ ἐξῆραι αὐτήν· ἀποστραφείησαν εἰς τὰ ὀπίσω καὶ καταισχυνθείησαν οἱ θέλοντές μοι κακά».

⁸¹⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολή 5, Μαρκελλίνῳ Μοναχῷ, PG 79, 85A.

⁸¹¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 178, Ταυριανῷ ἀπὸ Ἐπαρχων, PG 79, 292A: «Ἡ γὰρ ὕβρις ἡ κατὰ τῶν ἀγίων γινομένη, πάντως ὅτι εἰς Θεὸν ἀνάγεται».

⁸¹² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 143, Παμφίλῳ Διακόνῳ, PG 79, 265B.

⁸¹³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 35, Δαβουρίῳ Μονάζοντι, PG 79, 404A.

⁸¹⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 161, Θεοκλεῖ Πρεσβυτέρῳ, PG 79, 460C. Βλ. και Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 108, Λαμπροτύχῳ Ἀρχιμανδρίτῃ, PG 79, 433C-436A.

⁸¹⁵ Η απληστία καταδικάζεται και από την πλειοψηφία των εθνικών φιλοσοφικών σχολών. Ο Γαληνός θεωρεῖ την απληστία ως το χειρότερο πάθος της ψυχῆς που με την σειρά της γεννάει και ἄλλα πάθη, ὅπως τη φιλοχρηματία, τη φιλοδοξία, τη φιλαρχία και την εριστικότητα· βλ. ΓΑΛΗΝΟΥ, Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν, 1, 51, 14 – 17.

⁸¹⁶ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΥ, Λόγος ΑΒ', Περὶ τῆς ἐν διαλέξεσιν εὐταξίας, PG 36, 197A.

⁸¹⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 5, Κεφ. 1, PG 79, 849C.

⁸¹⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 147, Λυκούργῳ Ἰλλουστρίῳ, PG 79, 268D.

Επίσης, αναφέρει: «τῷ δὲ ἀσωτευσμένῳ, καὶ διὰ χρῆσιν ἄπληστον ἐρεθίζοντι τὸ σῶμα, οὐκ ἔστι γλυκὺς ὁ ὕπνος καὶ κατὰ φύσιν, ἀλλ' οὐδόλως συγχωρεῖ διαναπαύεσθαι τὴν κτησαμένην αὐτὸ δοῦλον ψυχὴν»⁸¹⁹.

Για την πλεονεξία σημειώνει τα εξής ο όσιος: «Ἄλλὰ πάντα πρὸς τὸ πιθανὸν σοφίζεται δεινῶς πλεονεξία, καὶ βασιλεῖς ἀπατᾷ εὐπαραγώγοις αἰτήσεσι, καὶ ἐξουσίαν καθ' ὧν βούλεται λαμβάνει εὐπρόσωπον, καὶ κάτω τὰ ἄνω, καὶ ἔμπαλιν ἄνω τὰ κάτω ποιεῖ, πολλοῖς πάντοτε συμφορῶν ἀνυποίστων καθισταμένη αἰτία»⁸²⁰.

10) Φθόνος

Ο φθόνος είναι εκείνο το πάθος, το οποίο, όταν κάποιος το έχει, ζηλεύει και λυπείται με την προκοπή και την ευτυχία των άλλων⁸²¹. Ο φθόνος πρώτα κατατρώνει την ψυχή αυτού που τον έχει (του φθονερού) και μετά του φθονούμενου⁸²².

Ο όσιος Νείλος περιγράφει επακριβώς τον φθόνο και τα χαρακτηριστικά του: «Διότι χαρακτηριστικό γνώρισμα του φθόνου είναι αυτό, να επιθυμεί τη συμφορά αυτών που φθονεί και τη μεταβολή τους από την προκοπή προς την ατίμωση, χωρίς να παρηγορεί αυτόν που δυστυχεί, παρά μόνο αγαλλιάζει όταν επιτύχει αυτό που ποθεί, ευφραινόμενος για τη μεταβολή της ευτυχίας αυτού τον οποίο φθονούσε, για την ευτυχία του οποίου προηγούμενως είχε οδύνες και ἐλίωνε»⁸²³.

Κατά τον όσιο, ένας δαίμονας μπορεί να παρασύρει τον άνθρωπο σε πολλά πάθη ταυτόχρονα, όπως θυμό, πορνεία, φιλοδοξία, φθόνο και άλλα⁸²⁴. Όμως, και αν ακόμη ο πονηρός διάβολος επιχειρεί να επιτεθεί στον άνθρωπο με φθόνο, μνησικακία και κάθε κακία, θα νικηθεί με τη δύναμη της πίστεως και την επίκληση του ονόματος του Χριστού⁸²⁵, αλλά και με τη μελέτη της Αγ. Γραφής⁸²⁶.

Ο φθόνος είναι από τα πάθη που οπωσδήποτε ο χριστιανός πρέπει να αποβάλλει⁸²⁷. Από τον φθόνο άλλων επισκόπων, για τη μεγάλη του αρετή, επλήγη και ο ίδιος ο Ι. Χρυσόστομος και εξαιτίας του φθόνου αυτών εξορίστηκε, αλλά στο τέλος δικαιώθηκε και όσοι τον φθόνησαν τιμωρήθηκαν από τον Θεό⁸²⁸.

⁸¹⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 178, Βενούστρω Πρωτεύοντι*, PG 79, 468B.

⁸²⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 9, Κεφ. 9, PG 79, 881B.

⁸²¹ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνωθι σαυτόν*, ό. π., σ. 309. Βλ. και Β. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ Ποιμαντική Θεολογία τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως, Πράξη καὶ Θεωρία*, ό. π., σ. 306. Ο Γαληνός αναφέρει χαρακτηριστικά για τον φθόνο: «περὶ δὲ τοῦ φθόνου τί δεῖ καὶ λέγειν; Αἴσχιστον τῶν κακῶν ἐστίν». Βλ. ΓΑΛΗΝΟΥ, *Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίῳ παθῶν*, 1, 7, 12 – 13.

⁸²² ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνωθι σαυτόν*, ό. π., σσ. 309-310.

⁸²³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 10, Κεφ. 2, PG 79, 889CD: «Φθόνου γὰρ ἴδιον τοῦτο, συμφορὰν ἐπιθυμεῖν τῶν φθονουμένων, καὶ μεταβολὴν ἀπὸ τοῦ εὐδοκίμου ἐπὶ τὸ ἀτιμότερον, οὐδὲν τοῦ δυσπραγοῦντος αὐτὸν παραμυθουμένου, ἢ ὅτι μόνον ἀναπέπαιται τυχὸν ἐὰν ἄρα τύχη τοῦ ποθομένου, εὐφραινόμενος ἐπὶ τῇ μεταβολῇ τοῦ φθονουμένου τῆς εὐπραγίας, ἐφ' ἣ ὠδυνᾶτο, καὶ ἐτήκετο πρότερον». Βλ. και *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 12, Κεφ. 2, PG 79, 941CD: «Τοιοῦτος γὰρ ὁ φθόνος πένθος ποιεῖται τὴν τῶν εὐθυμούντων χαρὰν, αὐτὸς ἐν ὁδύναις διάγων ἀεί. Ἐπεὶ μὴ προχωρεῖ τὸ ἐν οἷς βούλεται κακοῖς εἶναι τοὺς φθονουμένους».

⁸²⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολή 294, Ἰωάννη Μοναχῷ*, PG 79, 189C.

⁸²⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 33Α, Θαυμασίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 392AB. Βλ. και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 201, Εὐφημίῳ Ἀρχιμανδρίτῃ*, PG 79, 476D-477A.

⁸²⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 78, Πέτρῳ Ἀναγνώστῃ*, PG 79, 424C.

⁸²⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 189, Πρόκλῳ Μοναχῷ*, PG 79, 472C.

⁸²⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 199, Σευήρῳ ἀπὸ Ἐπάρχων*, PG 79, 476B.

11) Βασκανία

Βασκανία είναι η άδικη έχθρα και ο φθόνος εναντίον εκείνου που απολαμβάνει κάποιο αγαθό⁸²⁹. Ο όσιος Νείλος χαρακτηρίζει το πάθος της βασκανίας ως παράλογο⁸³⁰ και αναφέρει ως παράδειγμα ανθρώπων που είχαν τέτοιο πάθος τους πρωινούς εργάτες στην παραβολή των εργατών του αμπελώνα (Ματθ. 20, 1-16) λέγοντας χαρακτηριστικά: «ζηλοτυποῦσι τοὺς ὠφελουμένους οἱ μηδὲν ἀδικούμενοι· τὸ ἐτέρων κέρδος ζημίαν ἰδίαν λογίζονται· γογγύζουσιν οὐδὲν ἀποστερούμενοι· κνίζονται ταῖς ἄλλων εὐπραγίαις· φθίνουσι καὶ τήκονται ὀρώντες εὐδοκιοῦντας ἐτέρους»⁸³¹.

Σε επιστολή του, ο άγιος πατέρας σημειώνει για το πάθος της βασκανίας ότι: «πάλιν προκαθηγησαμένης τῆς βασκανίας, καὶ τῆς ὀργῆς, ἔπεται ἐπιβουλή, καὶ βλάβη»⁸³². Σε άλλη επιστολή του, ο αββάς αναρρωτιέται, γιατί πρέπει να νοιάζει κάποιον τι θα πουν οι θνητοί άνθρωποι, οι οποίοι ούτε αμοιβές μπορούν να προσφέρουν για τα καλά έργα που έγιναν στη ζωή, ούτε τα κριτήρια της ψυχής τους είναι πολλές φορές υγιή, και, κυριαρχούμενοι από τη βασκανία, περισσότερο διαβάλλουν, παρά επαινούν τα καλώς πεπραγμένα του συνανθρώπου τους⁸³³. Ο άνθρωπος, επομένως πρέπει να απέχει από το βλαβερό πάθος της βασκανίας⁸³⁴.

12) Ἐχθρα – ἐριδα

Ἐχθρα είναι «τό ἔχθος ἢ ἄχθος ἢ ἄχος, ἤτοι ἡ θλίψη, ὁ πόνος τῆς καρδίας, ὁ θυμός, τό μῖσος, ἡ ἀντιπάθεια, ἡ ὀρμή πρὸς βλάβη τοῦ ἀπεχθανομένου προσώπου»⁸³⁵. Ο άγ. Νείλος γράφει για την έχθρα: «Τὰς ἀφορμὰς τῆς ἔχθρας ἐξόρισον, καὶ ἰδοὺ θῆρες ἄγριοι παρὰ σοῦ εἰρηνεύσουσι, καὶ κοιμηθήσῃ ὑπὸ τὴν ἄμπελόν σου»⁸³⁶. Ἐριδα ονομάζεται η φιλονικία και η παράλογη ένταση⁸³⁷. Τα υλικά αγαθά αποτελούν αιτία έχθρας και έριδος μεταξύ των ανθρώπων και απομάκρυνσης από τον Θεό⁸³⁸. Πολλές φορές και η αρετή κάποιου ανθρώπου αποτελεί αιτία φθόνου και έριδος για τους συνανθρώπους του, όπως συνέβη και με τον προφήτη Δανιήλ⁸³⁹. Η έριδα και η έχθρα, λοιπόν, είναι πάθη που πρέπει να αποκόψουν όλοι οι χριστιανοί, και ειδικά όσοι διαφυλάττουν την παρθενία τους⁸⁴⁰.

⁸²⁹ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, Γνωθι σαυτόν, ό. π., σσ. 358-359.

⁸³⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 12, Κεφ. 1, PG 79, 940BC.

⁸³¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 12, Κεφ. 1, PG 79, 940C.

⁸³² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 34, Εὐπόρω Διακόνω, PG 79, 401D.

⁸³³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 259, Μαρίνω Διακόνω, PG 79, 332D-333A: «Τί σοι, καὶ τοῖς ἀνθρώποις τοῖς θνήσκουσιν, οἵτινες οὐτ' ἀμοιβὰς ἀποδοῦναι δύνανται τῶν εὖ βεβιωμένων, οὐθ' ὑγιαίνοντα πολλάκις ἔχουσι τῆς ψυχῆς τὰ κριτήρια, καὶ βασκανίᾳ κρατούμενοι διαβάλλουσι μᾶλλον, οὐκ εὐφημοῦσι τὰ καλῶς πεπραγμένα; Ἄνω τοίνυν βλέπειν ἔθιζε σαυτόν τῳ νοερῳ ὄμματι. Τὸ γὰρ ἄνω θέατρον καθαρὰ καὶ ἀληθεῖς ἐκφέρει τὰς ψήφους, καὶ ἀπροσωπολήπτους. Ἐκεῖνο τοιγαροῦν τέρπειν βούλου τὸ θέατρον τῇ τῶν ἔργων τῶν χρηστῶν τερπνότητι, κάκεῖθεν ἔλκε τοὺς μακαρίους ἐπαίνους, φιλάρετε».

⁸³⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 3, (Ἀνεπίγραφη), PG 79, 552C.

⁸³⁵ Β. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ Ποιμαντική Θεολογία τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως, Πράξη καὶ Θεωρία, ό. π., σ. 306.

⁸³⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 93, Χρυσάνθω Ἀναγνώστη, PG 79, 429A.

⁸³⁷ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, Γνωθι σαυτόν, ό. π., σ. 319.

⁸³⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 13, PG 79, 733C.

⁸³⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 61, PG 79, 793C.

⁸⁴⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 298, Ρωμανῳ Μοναχῳ, PG 79, 532A.

13) Μίσος – μνησικακία

Το μίσος είναι αποτρόπαιο και σατανικό πάθος που κατατρώγει την καρδιά και την ψυχή αυτού που έχει κυριευθεί από αυτό⁸⁴¹. Το μίσος δηλώνει έχθρα και αποστροφή προς τον Θεό και τον άνθρωπο⁸⁴². Μνησικακία είναι η ενθύμηση του κακού που έγινε σε εμάς και η σκέψη-επιθυμία για εκδίκηση⁸⁴³. Ο πρώτος άνθρωπος που υπέπεσε στο πάθος του μίσους, όπως γνωρίζουμε από την Π.Δ., ήταν ο Κάιν που ζήλεψε την προκοπή του αδελφού του Άβελ και τον φόνευσε⁸⁴⁴.

Ο όσιος Νείλος ζητάει από όποιον αισθάνεται λογισμούς μίσους, να καταφεύγει στον φιλόανθρωπο Χριστό, με δάκρυα και παρακλήσεις για να παρηγορηθεί⁸⁴⁵. Διότι, όταν ο άνθρωπος αποβάλει το μίσος προς τον πλησίον, θα γεμίσει με αγάπη που αρέσει στον Χριστό και το πρόσωπο που πριν φαίνονταν εχθρικό, τώρα θα φανεί αγαπητό και χαρούμενο, επειδή θα φωτιστεί ο λογισμός του ανθρώπου⁸⁴⁶. Το μίσος και η βασκανία προέρχονται από την υπεροψία και την αλαζονεία, ενώ η αγάπη γεννάται από την ταπεινοφροσύνη και την ευλάβεια⁸⁴⁷.

Στον μοναχό Μαρκελλίνο γράφει ο όσιος: «*Ἐὰν τοίνυν μὴ ἔχῃς μνησικακίαν πρὸς ἀδελφόν, καὶ εὐχῇ ὑπὲρ τοῦ πέλας θλίβοντος, καὶ λυποῦντός σε, πρόδῃλον ὅτι ἄνω εἰς τὸν οὐρανὸν αἱ χεῖρές σου ἀνατέτανται, καὶ πάντως βοηθείας ἐπιτυχάνεις ἐν τῷ πειράζεσθαί σε, καὶ καταπονεῖσθαι ὑπὸ τοῦ διαβόλου· ἐὰν δὲ τὴν μῆνιν φυλάττῃς πρὸς τὸν πλησίον, καὶ καταβάλλεις αὐτοῦ, καὶ ψέγεις, καὶ διαβάλλεις τὸν ἄνθρωπον, πάντως ἔτι κάτω ἔχεις τὰς χεῖρας τοῦ ἔσω ἀνθρώπου, κἂν εἰς τὸ φαινόμενον δοκῇς πρὸς Θεὸν ἀναπετάζειν τὰς χεῖρας, καὶ τὸ ὄμμα, καὶ οὐ μὴ εἰσακουσθῇς δεόμενος*»⁸⁴⁸.

14) Εκδίκηση

Εκδίκηση είναι η πρόκληση βλάβης ή τιμωρίας κάποιας αδικίας, από αυτόν που αδικήθηκε. Ο Κύριος, καθώς και οι Πατέρες, μας παραγγέλλουν να μην ανταποδίδουμε το κακό σε αυτόν που μας έβλαψε, αλλά αντί αυτού να προσφέρουμε αγαθά, ακόμη και στους εχθρούς μας⁸⁴⁹. Για αυτό και η προσευχή δεν πρέπει να εμπεριέχει αιτήματα εκδίκησης, «*τοῦτο γάρ πως καὶ ταπεινότητος*»⁸⁵⁰.

Αντίθετα, η εκδίκηση από τη μεριά του Θεού αποτελεί πράξη δίκαιης κρίσης και δικαιοσύνης και στρέφεται εναντίον όλων εκείνων των ασεβών, υποκριτών και δόλιων ανθρώπων⁸⁵¹.

⁸⁴¹ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνώθι σαυτόν*, ό. π., σσ. 312-313· βλ. και Β. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ Ποιμαντική Θεολογία τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως, Πράξη καὶ Θεωρία*, ό. π., σ. 306.

⁸⁴² Ό. π.

⁸⁴³ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνώθι σαυτόν*, ό. π., σ. 315.

⁸⁴⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 10, Κεφ. 3, ΡG 79, 892Α.

⁸⁴⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 201, Εὐφημίῳ Ἀρχιμανδρίτῃ*, ΡG 79, 476D-477Α.

⁸⁴⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 307, Θεοδότῳ Πρεσβυτέρῳ*, ΡG 79, 352Α.

⁸⁴⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 146, Εὐλαμπίῳ*, ΡG 79, 144Α.

⁸⁴⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 4, Μαρκελλίνῳ Μοναχῷ*, ΡG 79, 84CD.

⁸⁴⁹ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνώθι σαυτόν*, ό. π., σσ. 317-318.

⁸⁵⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 115, Γαῖνᾱ Στρατηλάτῃ*, ΡG 79, 132D-133Α.

⁸⁵¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ φάσκον*, Κεφ. 8, ΡG 79, 1276AB.

15) Υποκρισία

Η υποκρισία είναι η πράξη της προσποίησης, της παραπλάνησης, δηλαδή άλλο να επιθυμεί κάποιος πραγματικά και άλλο να δείχνει⁸⁵². Η υποκρισία κατακρίθηκε πρώτιστα από τον ίδιο τον Κύριο⁸⁵³.

Ο όσιος Νείλος τονίζει ότι η μοναχική ζωή πρέπει να απορρίπτει την υποκρισία, την προσποίηση, καθώς και το προσωπείο της αλήθειας και της δικαιοσύνης⁸⁵⁴.

Ήδη από την εποχή του οσίου Νείλου, φαίνεται ότι υπήρχε το λυπηρό φαινόμενο, πολλοί να γίνονται μοναχοί, όχι από την πίστη τους και την αγάπη τους στο Θεό και το πνευματικό ιδεώδες, αλλά από υποκρισία, ψευδοευσέβεια, ακόμη ίσως και για λόγους επαγγελματικής αποκαταστάσεως ή για απόκτηση κύρους. Αυτά τα πάθη, ιδιαίτερα αυτό της υποκρισίας, ο άγιος τα στηλιτεύει σε μέγιστο βαθμό, ειδικά όταν συμβαίνει από ανθρώπους που φέρουν, αλλά που δεν σέβονται, υποτιμούν και περιγελούν το μοναχικό σχήμα: «... οὔτε εἰδὼς τίς ποτέ ἐστὶν ὁ τῆς κατὰ Θεὸν φιλοσοφίας σκοπός, ἥδη φαρισαϊκὴν ὀφρὺν ἀνεπλάσατο μέγα φρονῶν ὡς ἐπὶ κατωρθωμένη τῇ ἀρετῇ ἐπὶ μόνῳ τῷ σχήματι, καὶ περιέρχεται σκεύη περιφέρων, ὧ τὴν τέχνην οὐ μεμάθηκε»⁸⁵⁵. Σε μία εκ των επιστολών του, στηλιτεύοντας αυτούς που δεν σέβονται το σχήμα του μοναχού ή της ιεροσύνης, αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ὁ γὰρ ἀξιωθεὶς ἐνδύσασθαι τὸ ἅγιον σχῆμα, καὶ μὴ ποιῶν τὰ ἔργα τοῦ σχήματος, δένδρον ἐστὶν ἔχον φύλλα πολλά, καρποὺς δὲ οὐδόλως. Τῷ οὖν λέγειν, Ὡς ὅλοι οἱ μονάζοντες, κάγώ, τὰ τοιαῦτα ῥήματα οὐδὲν σε ὀνήσουσιν ἐν ᾧρᾳ, ὅτε ἡ ψυχὴ σου τοῦ σώματος χωρίζεται, ἀλλὰ καὶ πολλῆς κατακρίσεως, καὶ ἐφόδιον κολάσεως γενήσονται σοι»⁸⁵⁶.

Η υποκρισία, ιδιαίτερα κάποιων «μοναχών», κατακρίνεται και σε ένα ακόμη σημείο του *Ασκητικού Λόγου*, στο οποίο ο άγιος καυτηριάζει αυτούς που παριστάνουν τους μοναχούς και έχουν δυσφημήσει τον ασκητικό και πνευματικό βίο και εξαιτίας τους προσβάλλεται και βλασφημείται το ίδιο το όνομα του Θεού: «Διὰ τοῦτο τὸ μὲν ὄνομα τοῦ Θεοῦ βλασφημεῖται, ὁ δὲ περιπόθητος (ενν. μοναχικός) βίος ἐγένετο βδελυκτός· καὶ ἡ τῶν ἀληθῶς κατ' ἀρετὴν βιούντων κτῆσις ἀπάτη νενόμισται... πολλοὶ δὲ καὶ εἰσοικισθέντες, καὶ ευλάβειαν ἐπ' ὀλίγον ὑποκρινάμενοι, καὶ τὴν ἐπὶ κακουργίᾳ δόξαν τῷ τῆς ὑποκρίσεως προσωπείῳ περιστεύαντες, ὕστερον ἀποσυλήσαντες αὐτοὺς ἀπέρχονται. Ὡστε κατὰ παντὸς τοῦ μοναστικοῦ βίου διεσκεδασμένην παρασκευάζουσι τὴν δυσφημίαν»⁸⁵⁷.

Ο όσιος κατακρίνει και τους υποκρινόμενους πιστούς, οι οποίοι αφενός κρύβουν κάθε ψεκτό πάθος και αφετέρου προσποιούνται τους ενάρετους και ευσεβεῖς⁸⁵⁸: «ὅταν δὲ σωφροσύνης, ἢ ἀκτημοσύνης σχῆμα προβαλλόμενοι τὰ

⁸⁵² ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνωθὶ σαυτόν*, ὁ. π., σσ. 387-388.

⁸⁵³ Ματθ. 13, 23: «Οὐαὶ δὲ ὑμῖν, γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί...». Βλ. ἀντίστ. Μάρκ. 12, 38-40, Λκ. 11, 44 καὶ Λκ. 20, 45-47.

⁸⁵⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 85, Φαύστῳ Μοναχῷ*, PG 85, 240CD.

⁸⁵⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 8*, PG 79, 728B.

⁸⁵⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολὴ 1, Πρὸς τὸν αὐτοῦ μαθητὴν*, PG 79, 548AB.

⁸⁵⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 9*, PG 79, 728D-729A.

⁸⁵⁸ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλίαν τοῦ ὁσίου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ὁ. π., σ. 204.

έναντία πράττομεν ἐν κρυπτῷ καὶ παραπετάσματα τοῖς τῶν ἁμαρτημάτων σχοινίοις διατείναντες, ἄλλα μὲν πράττομεν ἐν παρυφῇ, ἄλλα δὲ ἐπιμορφαζόμεθα πεπλασμένῳ σχήματι σεμνοποιοῦντες τὴν λανθάνουσαν αἰσχύνην, καὶ ἀπάτη τὰς τῶν ἀνθρώπων δελεάζοντες ὅψεις πρὸς δόξαν εὐσεβῆ καὶ ἐνάρετον, τότε ὑπὸ παρετάσματι κρύπτομεν ψεκτῶς τὰ καταγνώσεως εἰ φωραθείῃ ἄξια»⁸⁵⁹.

Σχετικά με την υποκρισία και τους υποκριτές, ο αββάς υπενθυμίζει και τα λόγια των Ψαλμών: «Μη με συναπολέσεις, ὁ Θεός, μετὰ τῶν λαλούντων εἰρήνην πρὸς τὸν πλησίον, κακὰ δὲ ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν» (Ψαλμ. 27, 3)⁸⁶⁰. Επίσης, επισημαίνονται και οι λόγοι του Κυρίου: «“Οὐαί”, γὰρ, φησὶ, “γραμματεῦσι καὶ Φαρισαίοις ὑποκρινομένοις τὴν μάθησιν τῶν μακαρίων λόγων, ὅτι λέγουσι τὰ χρηστά, καὶ οὐ ποιοῦσιν αὐτά”⁸⁶¹. Πρῶτερον τοίνυν πρᾶξον, καὶ μετὰ τοῦτο δίδασκε»⁸⁶².

16) Γογγυσμός

Ο χριστιανός, και πολύ περισσότερο ο μοναχός, θα πρέπει να απορρίπτει τον γογγυσμό, διότι διαφορετικά θα κινδυνεύει να απολεσθεῖ. Ο αββάς Νείλος αναφέρει χαρακτηριστικά: «Μὴ γόγγυζε, ἄνθρωπε· ἀλλότριον γὰρ μοναχοῦ τὸ γογγύζειν, κἄν μέχρι θανάτου κινδυνεύειν σε συμβῇ ἐπιτελοῦντα τὸ ἐπιταπτόμενον σοι παρὰ τῆς ἀδελφότητος... Καὶ ὁ Ἀπόστολος γράφει· “Μὴ γογγύζετε, καθὼς τινες τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐγόγγυσαν καὶ ἀπώλοντο ὑπὸ τοῦ ὀλοθρευτοῦ”⁸⁶³. Εἰ τοίνυν βούλει μὴ ἀπολέσθαι, πέπαυσο τῶν γογγυσμῶν... Τὸ γὰρ γογγύζειν κύημα ὑπάρχει ὀργῆς»⁸⁶⁴. Οι δαίμονες εἶναι αυτοὶ που τακτικά υποβάλλουν τους ανθρώπους σε γογγυσμούς ἐναντίον τῆς πρόνοιᾶς τοῦ Θεοῦ⁸⁶⁵.

17) Ανθρωπαρέσκεια⁸⁶⁶

Κατὰ τον ἁγ. Νεῖλο ἡ ἀνθρωπαρέσκεια μολύνει και νοθεύει τὴν ἀρετὴν: «ὅτι οἱ μὲν ὑπὸ θεαταῖ, τὴν ἀρετὴν μετέρχονται, καὶ μολύνουσι ταύτην ἐκόντες, ἢ ἄκοντες ἀνθρωπαρεσκεῖα, ἢ κλεπτόμενοι τοῖς τῶν πολλῶν ἐπαίνοις, ἢ καὶ γνώμῃ τὸ δοξασθῆναι πολλάκις προτιθέμενοι πρὸς τὸ δῆθεν ὠφελῆσαι τοὺς θεωμένους, ὅπερ κἄν μὴ ἐστὶν ἀνθρωπαρέσκεια, ἀλλὰ πάντως μεμόλυται ταύτην, καὶ κατὰ τὴν ἀναλογίαν κενοῖ τοῦ πόνου τὸ ἔμμιθον»⁸⁶⁷. Ο ὁσῖος ἀποκαλεῖ τὴν ἀνθρωπαρέσκεια

⁸⁵⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ φάσκον*, Κεφ. 9, PG 79, 1277A.

⁸⁶⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολὴ 62, Καλανδίων*, PG 79, 109.

⁸⁶¹ Λκ. 11, 46.

⁸⁶² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολὴ 83, Εὐγενίῳ Διακόνῳ*, PG 79, 120B.

⁸⁶³ Α΄ Κορ. 10, 10.

⁸⁶⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 45, Κυρίλλῳ Μοναχῷ*, PG 79, 217AB.

⁸⁶⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολὴ 121, Εὐρυκλεῖ Πρεσβυτέρῳ*, PG 79, 440B.

⁸⁶⁶ Ο ἁγ. Νεκτᾶριος ὀρίζει τὴν ἀνθρωπαρέσκεια ὡς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἀνθρώπου νὰ γνωρίζεται καὶ νὰ τιμᾶται ὑπὸ ἄλλων ἀνθρώπων, δηλαδὴ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἀρέσει στὸν κόσμον καὶ ὄχι στὸν Θεό. Βλ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνῶθι σαυτόν*, ὁ. π., σ. 389. Ο Γαληνὸς σημειώνει ὅτι ὅσο περισσότερο προσπαθεῖ ὁ ἀνθρώπος νὰ ικανοποιήσῃ αὐτὴν τοῦ ἐπιθυμίας γιὰ ἀνθρωπαρέσκεια, τόσο πῖο ἀνικανοποίητος μένει, ἀρα καὶ πῖο στενάχωρος καὶ δυστυχισμένος γίνεται. Βλ. ΓΑΛΗΝΟΥ, *Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, ὁ. π., 1, 51· βλ. καὶ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνῶθι σαυτόν*, ὁ. π., σσ. 388-389.

⁸⁶⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ὅτι διαφέρουσι τῶν ἐν πόλεσιν ὠκισμένων*, Κεφ. 26, PG 79, 1092BC.

ως «πάσης άθεσμίας καὶ άταξίας μητέρα»⁸⁶⁸. Όταν προηγηθεί η ανθρωπαρέσκεια και η ματαιοδοξία, ακολουθεί η υπερηφάνεια και η αλαζονεία και κάθε πάθος αισχρό και δαιμονικό⁸⁶⁹. Όσοι ομιλούν σε όλους, χωρίς να ερωτηθούν, από κενοδοξία, επίδειξη και ανθρωπαρέσκεια, αυτοί δεν επαινούνται, αλλά χλευάζονται και περιπαίζονται από την αλήθεια⁸⁷⁰. Οι μοναχοί τηρούν αυτό που είπε ο Κύριος: «Όπερ ποιεῖ ἡ δεξιὰ σου, μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά» (Ματθ. 6, 3), δηλαδή οι καλές πράξεις που πράττονται πάντοτε να ξεφεύγουν από τη μολυσματική κενοδοξία και την ανθρωπαρέσκεια⁸⁷¹.

Ο Ι. Δαμασκηνός θα γράψει μερικούς αιώνες αργότερα ότι κανείς άνθρωπος δεν αμαρτάνει ποτέ, αν προηγουμένως δεν κατακυριευθεί από λήθη, ραθυμία και άγνοια, τις οποίες γεννά η ηδονή, η άνεση, η αγάπη της δόξας των ανθρώπων και ο περισπασμός⁸⁷².

18) Κολακεία

Κολακεία είναι ψεύτικη και δήθεν φιλία, η οποία στηρίζεται στα ψεύτικα λόγια του υστερόβουλου κόλακα προς τα αυτιά του κολακευομένου. Ο άγ. Νείλος αναφέρει για την κολακεία: «Τὴν κολακείαν τῆς ἀμαρτίας καὶ τὸν γαργαλισμόν, οἰκείαν φιλοκτονίαν, καὶ ἀναίρεσιν πικροτέραν ὑπολάμβανε εἶναι. Ὡς μὲν γὰρ ὄφεις τις ἐπεισέρχεται ἰοβόλος, δῆθεν μεθ' ἡσυχίας πολλῆς· ἐπὶ δὲ ἰσχύσῃ, δάκνει»⁸⁷³.

19) Έρωτας άνομος

Ο όσιος Νείλος διδάσκει τον τρόπο με τον οποίο μπορεί κάποιος να ξεπεράσει έναν άνομο έρωτα: «Ἄν σαυτῷ συνεθίσῃς, μὴ ὀρᾷν τὸ ποθούμενον πρόσωπον, σβέσεις πάντως τοῦ ἔρωτος τοῦ ἀνόμου τὴν φλόγα, καὶ θεραπεύσεις τὸ ἔλκος δι' εὐχῆς καὶ νηστείας»⁸⁷⁴. Ο άγιος καυτηριάζει το πνεύμα της πορνείας που οι εθνικοί τον ταυτίζουν με τον έρωτα: «Τὸ γὰρ πνεῦμα τῆς πορνείας, ὅπερ ἔρωτα Ἑλλήνων παῖδες κικλήσκουν εἰώθασιν, τοὺς μὲν πρὸς τὴν ἡδονὴν ἐπιρρέπει, καὶ καταφρονοῦντας τῶν μελλόντων κριμάτων καὶ τοῦ οἴκουμενικοῦ ἐκείνου

⁸⁶⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Έπιστολαί, Βιβλίον Γ', Έπιστολή 235, Ίουλιανῶ Μοναχῶ, PG 79, 493A.

⁸⁶⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Έπιστολαί, Βιβλίον Γ', Έπιστολή 34, Εὐπόρῳ Διακόνῳ, PG 79, 401C.

⁸⁷⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Έπιστολαί, Βιβλίον Γ', Έπιστολή 230, Ίουλιανῶ Μοναχῶ, PG 79, 489C.

⁸⁷¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Έπιστολαί, Βιβλίον Β', Έπιστολή 245, Κανδιδιάνῳ Στρατηλάτῃ, PG 79, 325D.

⁸⁷² ΙΩΑΝΝΗ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, Περί ἀρετῶν καὶ κακιῶν, ψυχικῶν καὶ σωματικῶν, PG 95, 89A.

⁸⁷³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Έπιστολαί, Βιβλίον Γ', Έπιστολή 105, Εἰρηναίῳ Χαρτουλάριῳ, PG 79, 433B. Στο έργο Πρὸς Εὐλόγιον αναφέρεται για την κολακεία: «τῷ δὲ τῆς ἐγκρατείας χαυνωθέντι κολακεία ἡδονῶν τὸ κατ' ὀλίγον ἐπιβατεύει συνομιλεῖν τῇ καρδίᾳ, ἵνα ἐξαφθῇσα ταῖς κακίαις, διαλεχθῇ καὶ αἰχμαλωτισθῇ, καὶ τὸ τῆς ἀμαρτίας μῖσος εἰς πέρας ἀγάγῃ»· βλ. Πρὸς Εὐλόγιον, Κεφ. 22, PG 79, 1121C.

⁸⁷⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Έπιστολαί, Βιβλίον Γ', Έπιστολή 97, Γιγαντίῳ, PG 79, 429B καὶ Έπιστολαί, Βιβλίον Γ', Έπιστολή 248, Γιγαντίῳ, PG 79, 504BC· Έπιστολαί, Βιβλίον Γ', Έπιστολή 294, (Ανεπίγραφη), PG 79, 529BC. Βλ. καὶ Έπιστολαί, Βιβλίον Γ', Έπιστολή 331, (Ανεπίγραφη), PG 79, 541AB: «Εἰ τις εἰδῶλῳ αἰσχροῦς ἐπιθυμίας περιπαρεῖς ἄρξεται καθ' ἑαυτὸν τοῦτο ἀναπολεῖν, καὶ ἀναλογίζεσθαι καὶ προσομιλεῖν τῷ πάθει, χαυνωθήσεται πάντως, καὶ συγκαταθήσεται, καὶ δουλεύσει τὸ ἡγεμονικὸν βαθαλίσαντι, καὶ καταμαλάξαντι ἀνοσίῳ ἔρωτι, καὶ ταλαιπωρήσει, καὶ κακοδαμονίσει, καὶ τὴν οἰκείαν καταράσσεται ζωὴν. Διαφευκτέον ὥσπερ ὄφιν καὶ λέοντά τινα ἀνθρωποβόρον τὰς σαπρὰς φαντασίας· πρέπει γὰρ ἀληθῶς ἀνθρώπῳ Χριστιανῶ μόνῃ φαντάζεσθαι τὰ πολυανθῇ εἶδη τῶν ἀρετῶν τοῦ Χριστοῦ».

δικαστηρίου, φανερώς καὶ ταχέως καὶ δίχα παντὸς καμάτου πρὸς τὸ τῆς ἀσελγείας βάραθρον κατασύρει»⁸⁷⁵.

1.6.3 Πάθη της σαρκός (ἢ του επιθυμητικού)⁸⁷⁶

Τα κυριότερα ἀπὸ τα πάθη αὐτὰ εἶναι τα εξής:

1) Φιληδονία – τρυφή

Ἡ φιληδονία, δηλαδή ἡ ἀγάπη καὶ ἡ ροπή πρὸς τις ἡδονές, εἶναι ἓνα ἀπὸ τα πάθη που κατακρίνεται με τὸ πιο ἐντονό τρόπο ἀπὸ τὸν ἀββά Νεῖλο. Ὁ ὁσῖος ζητάει, με ἐπίμονο τρόπο νὰ ἀποφεύγονται οἱ ἡδονές καὶ χαρακτηρίζει τὴ φιληδονία ὡς μητέρα τοῦ θανάτου. Λέγει χαρακτηριστικὰ σε ἓναν μαθητὴ τοῦ: «*Τέκνον, φεῦγε ἡδονὴν νόησον, ὅτι μετάνοια ὁ καρπὸς αὐτῆς, καὶ πικρότερον χολῆς ἔσται σοι... ὧ γάρ τις ἦττηται, τούτῳ καὶ δεδούλωται. Βάσανα καὶ κρίσεις ὑπὲρ λόγου ἀργοῦ, πόσω γε μᾶλλον ὁ συνκυλινδούμενος τῇ ἡδονῇ;... Φεῦγε ἡδονήν, ὧ τέκνον, ἀπωλείας καὶ θανάτου μητέρα. Μὴ ὑπακούσης τοῖς λόγοις αὐτῆς, ἐπεὶ ὡς λύκος προσαίνει ἄρνας· φεῦγε πάντα περισπασμόν, καὶ πᾶσαν τρυφήν, ἀργείαν... ῥῆμα γλυκὺ βέλος ἀκοῆς, ἥτις τῇ ἡδυπαθείᾳ παρέχει τὰ μέλη... Ἡδονὴ γάρ ἐστιν ἔχθρα εἰς Θεόν*»⁸⁷⁷.

Σε ἄλλη ἐπιστολὴ τοῦ ὁ ἀγ. Νεῖλος χαρακτηρίζει ὡς εξῆς τὴν ἡδονή: «*ἄγκιστρον τοῦ διαβόλου πρὸς ἀπώλειαν ἔλκον*», «*πρόξενον αἰωνίου πυρός*», «*τροφὸν σκώληκος ἀκοίμητου*» καὶ «*θάνατον τῆς ἀθανάτου ψυχῆς*»⁸⁷⁸. Ἡ ἡδονὴ λιπαίνει προσωρινὰ τὸν φάρυγγα τῶν ἀφρόνων, ἀργότερα, ὁμως, κάνει τὴ γεύση αὐτὴ πιο πικρὴ καὶ ἀπὸ τὸ ἀψίνθι (ἄψέντι⁸⁷⁹)⁸⁸⁰. Στὴν ἴδια ἐπιστολὴ συνεχίζει λέγοντας: «*Ἡδονὴ θερμῶς μὲν καὶ ἐμμανῶς καί, ὡς εἰπεῖν, βιαίως προτρέπεται τὸν ἄνθρωπον ἀπολαῦσαι τῆς δυσώδους καὶ ψυχοβλαβοῦς ἀκαθαρσίας· μετὰ δὲ τὸ τελεσθῆναι τὸ μίasma, μέμψεις καὶ ὀδύνας καρδιακάς, καὶ λύπας, καὶ ταραχὰς, καὶ φόβους χαρίζεται τῷ δελεασθέντι καὶ ἐξαπατηθέντι διὰ τῆς ἐπονειδίστου καὶ κατηραμένης*

⁸⁷⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 167, Περὶ Κόμητι Νεωτέρῳ*, PG 79, 280C.

⁸⁷⁶ Τα πάθη αὐτὰ πολλοὶ Πατέρες τα ἀναφέρουν ὡς **πάθη τοῦ επιθυμητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς**· βλ. σχετ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Τὸ Γνωθὶ σαυτόν, ὁ. π.*, σσ. 391-432. Πολλές φορές οἱ ἴδιοι Πατέρες τα πάθη αὐτὰ τα κατηγοριοποιοῦν τόσο ὡς σωματικὰ πάθη ὅσο καὶ ὡς πάθη τοῦ επιθυμητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς. Για παράδειγμα, ὁ Ι. Δαμασκηνός στο ἔργο τοῦ *Περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν, ψυχικῶν καὶ σωματικῶν* διακρίνει τα πάθη σε ψυχικὰ καὶ σωματικὰ, ἐνῶ στο ἔργο τοῦ *Περὶ τοῦ τριμεροῦς τῆς ψυχῆς* διακρίνει τὴν ψυχὴ σε «*λογιστικόν*», «*θυμικόν*» καὶ «*ἐπιθυμητικόν*», με τις ἀντίστοιχες ἀρετές καὶ πάθη γιὰ κάθε μέρος, καὶ τα πάθη που στο προηγούμενο ἔργο τοῦ τα εἶχε ταξινομήσει στα σωματικὰ πάθη σε αὐτό (τὸ ἔργο τοῦ) τα τοποθετεῖ στα πάθη τοῦ επιθυμητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς. Επομένως τα σωματικὰ πάθη καὶ τα πάθη τοῦ επιθυμητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς ταυτίζονται. Βλ. ΙΩΑΝΝΗ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν, ψυχικῶν καὶ σωματικῶν*, PG 95, 88CD καὶ τοῦ ἰδίου, *Περὶ τοῦ τριμεροῦς τῆς ψυχῆς*, PG 95, 92BC.

⁸⁷⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολὴ 1, Πρὸς τὸν αὐτοῦ μαθητήν*, PG 79, 548BD.

⁸⁷⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολὴ 24, Παρνασίῳ Φήσκῳ*, PG 79, 561A.

⁸⁷⁹ ΦΙΛΟΚΑΛΙΑ ΤΩΝ ΝΗΠΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΣΚΗΤΙΚΩΝ, (Κείμε. - Μτφρ. - Σχόλια Π. ΠΑΠΑΕΥΑΓΓΕΛΟΥ, ἐπόπ. - ἐπιμ. ἐκδ. Ε. Γ. ΜΕΡΕΤΑΚΗ), τ. 11Δ, ἐκδ. οἶκος ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΜΕΡΕΤΑΚΗ «ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ» ΠΑΤΕΡΙΚΑΙ ΕΚΔ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 483.

⁸⁸⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολὴ 24, Παρνασίῳ Φήσκῳ*, PG 79, 561A.

γλυκασίας»⁸⁸¹. Σε ακόμη μία επιστολή γράφει για τις ηδονές: «*Τὰς γὰρ μοχθηρὰς ἡδονὰς καὶ τὰς ἀκερδεῖς τῇ ψυχῇ φροντίδας ἀκάνθας ὀνομάζουσιν οἱ θεῖοι νόμοι*»⁸⁸².

Τρυφή είναι η φιλήδονη λαιμαργία και ο παράδοξος πλεονασμός, χωρίς περιορισμούς⁸⁸³. Επίσης τρυφή είναι η αγάπη για την πολυτέλεια, η ραστώνη, η μαλθακότητα, η ηδυσπάθεια⁸⁸⁴. Ο όσιος Νείλος επιτιμά όσους και όσες επικεντρώνονται στις επίγειες τρυφές και απολαύσεις και παραμελούν την ψυχή τους⁸⁸⁵. Έναν δε μαθητή του τον συμβουλεύει: «*φεῦγε πάντα περισπασμόν, καὶ πᾶσαν τρυφήν, ἀργείαν*»⁸⁸⁶.

2) Γαστριμαργία⁸⁸⁷ (λαιμαργία)

Ο άγ. Νείλος δεν σταματά σχεδόν σε όλο του το έργο να στηλιτεύει και να επιτιμά το πάθος της γαστριμαργίας (λαιμαργίας), δηλαδή την ακόρεστη ανάγκη για λήψη τροφής. Κατά τη διδασχή του οσίου η ανάγκη του σώματος για φαγητό πρέπει να ικανοποιείται με απλή και πρόχειρη τροφή, χωρίς υπερβολές. Αυτήν την τροφή πρέπει να λαμβάνει το σώμα μόνο αν πραγματικά έχει τη βιολογική ανάγκη για να τραφεί και σε ποσότητα τόση όσο χρειάζεται η ανάγκη αυτή για να ικανοποιηθεί και να μην τρέφεται από συνήθεια ή άκαιρη επιθυμία.

Ο ιερός πατήρ είναι πολύ σκληρός με τους «τύποις» μοναχούς, οι οποίοι έχουν έντονο το πάθος της γαστριμαργίας: «... καὶ ταῦτα ποιοῦσι (ενν. οι ψευδομοναχοί)

⁸⁸¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Δ', Επιστολή 24, Παρνασίω Φήσκω*, PG 79, 561A.

⁸⁸² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Β', Επιστολή 5, Βάλχω Έπαρχικῶ*, PG 79, 204C.

⁸⁸³ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνωθι σαυτόν, ό. π.*, σσ. 431-432. Βλ. και Ν. ΤΖΙΡΑΚΗ, «Η τριχοτομία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ σχέση της με τὴν ἐργασία τοῦ ἁγίου Νεκταρίου *Τό γνωθι σαυτόν*», ό. π., σσ. 14-15.

⁸⁸⁴ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ Δ., «τρυφή», *Μέγα Λεξικόν Όλης Τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, τ. 14^{ος}, έκδ. ΔΟΜΗ Α.Ε., Ἀθῆναι 1953, σ. 7318.

⁸⁸⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Β', Επιστολή 213, Ίουλίᾳ Κομητίσση*, PG 79, 312BC. Βλ. και *Επιστολαί, Βιβλίον Γ', Επιστολή 242, Ἀνεπίγραφος*, PG 79, 496CD: «Ὁ γὰρ τρυφῇ πιαίνων, καὶ ἱματίοις καλλωπίζων, σκιρτᾷ αὐτῷ παρασκευάζει, καὶ εἰς ἀτόπους ἐπιθυμίας, ἐξάπτει, καὶ τὴν εὐεξίαν αὐτοῦ λυμαίνεται, καὶ τῇ πολλῇ βλακεῖᾳ διαλύει αὐτό, καὶ τῇ ψυχῇ τὸ πολέμιον κατασκευάζει».

⁸⁸⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Δ', Επιστολή 1, Πρός τὸν αὐτοῦ μαθητήν*, PG 79, 548C.

⁸⁸⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(ι), *Περὶ τῶν ὀκτῶ πνευμάτων τῆς πονηρίας· ἐν κεφ. ΙΘ', Α'- Γ' Περὶ γαστριμαργίας*, PG 79, 1145A-1148C. Βλ. και *Περὶ τῶν ὀκτῶ τῆς κακίας λογισμῶν, Α' Περὶ γαστριμαργίας*, PG 79, 1436-1444B. Στα έργα αυτά (βλ. αναλυτ. Μέρος 1^ο, Κεφ. 2^ο, 2.1 Τα έργα του οσίου Νείλου), τα οποία τα τελευταία χρόνια αμφισβητεῖται ότι ανήκουν στον όσιο Νείλο, η «γαστριμαργία» παρουσιάζεται ως το πρώτο από τα οκτώ πνεύματα της πονηρίας και ως ο πρώτος από τους οκτώ λογισμούς της κακίας αντίστοιχα. Σχετικά με τη γαστριμαργία ο Απ. Παύλος αναφέρει: «ὣν τὸ τέλος ἀπώλεια, ὣν ὁ Θεός ἡ κοιλία καὶ ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν, οἱ τὰ ἐπίγεια φρονοῦντες» (*Φιλιπ.* 3, 19). Από τη θύραθεν φιλοσοφία, ο Γαληνός ορίζει την γαστριμαργία ως απληστία για φαγητό, δηλαδή την πέραν του μέτρου κατανάλωση της τροφής. Το μέτρο ορίζεται με βάση τη χρησιμότητα της τροφής, χρησιμότητα της οποίας είναι το να θρέψει το σώμα· βλ. ΓΑΛΗΝΟΥ, *Περὶ ψυχῆς παθῶν και αμαρτημάτων*, Βιβλίο Α': «Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν» 1, 45, 9 – 13: «Τὴν δ' ἀρχὴν τῆς σκέψεως ἡ περὶ τὰς τροφὰς ἀπληστία παρέξει. Τὸ γοῦν ἐπέκεινα τοῦ συμμέτρου προσφέρεισθαι σιτίων ἀπληστίαν ὀνομάζουσι, τὸ σύμμετρον δὲ αὐτῶν κρίνουσι τῇ χρειαί τῆς τροφῆς· χρειαί δ' αὐτῆς ἐστὶ <το> θρέψαι τὸ σῶμα». Ο σύγχρονος άγιος της Ορθοδοξίας Νεκτάριος Πενταπόλεως χαρακτηρίζει ως εξῆς τη γαστριμαργία: «*Ρίζα πλημμελημάτων, ἡ περὶ τὸν λοιμὸν ἀσχολία, σκοτασμός τῆς ψυχῆς, σωφροσύνης πολέμιος, ἡδυσπαθείας παροξυσμός, μέθης, κραυπάλης, βωμολοχίας καὶ γελωτοποιίας αἰτία, ἀναισθησίας καὶ ἀμεριμνίας ἀφορμή, κακοδαιμονίας πρόξενος, ἀναληγσίας λόγος, Θεοῦ ἄρνησις· διότι Θεός τῶν γαστριμαργῶν ἡ κοιλία*»· βλ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Χριστιανική Ἠθική*, έκδ. Νεκτ. Παναγόπουλος, Ἀθῆναι 1992, σ. 134.

τραπέζης ἔνεκεν ἑνδείας τὴν ἐπὶ τοῖς λίχνοις ἐδέσμασιν ἡδονὴν κολάζειν οὐ μεμαθηκότες, οὐδὲ τὸν παρά τοῦ Μωσέως τῆς χρείας ἀνορυκτικὸν πάσσαλον ἐπὶ τῆς ζώνης φορεῖν θελήσαντες. Ἐγνώσαν γὰρ ἂν τούτῳ κεχρημένοι, ὅτι πάσης ἡδονῆς βρωμάτων ὅρος ὁ λαιμὸς γίνεται, καὶ τὰ παρατυχόντα τὴν ἑνδείαν ἐκπληροῦντα τοῦ σώματος, τὰς τῆς ἀκαίρου ἐπιθυμίας ἐπικαλύπτει ἀσχημοσύνας»⁸⁸⁸. Ἡ κατανάλωση τῆς υπερβολικῆς τροφῆς προξενεῖ στο σῶμα ἀσθένεια⁸⁸⁹.

Ἡ γαστριμαργία, που αποτελεί ἑλλειψη ἐγκράτειας για τὴν πρόσληψη τῆς πρέπουσας ποσότητας φαγητοῦ που χρειάζεται ο ἀνθρώπινος οργανισμός, εἶναι αὐτή που, κατὰ τὸν ὅσιο, γεννᾷ ἢ ἐπιτείνει καὶ τὸ σαρκικὸ πάθος για τὴν ικανοποίηση τῶν σαρκικῶν ἀπολαύσεων: «ἀνθρώποις δὲ ἐκ τῆς περὶ τὰ βρώματα πολυτελείας ἢ τῶν ἀφροδισίων ἀκόρεστος ἐπιθυμία παραβλαστάνουσα, μανιῶδεις κατέσπειρε τὰς ὁρέξεις. Οὐδένα γὰρ καιρὸν ἡρεμεῖν συγχωροῦσα τὸ πάθος»⁸⁹⁰.

3) Σαρκικές ἀπολαύσεις (ἐπιθυμίες) – λαγνεία – πορνεία⁸⁹¹

Ἡ ἑλλειψη ἐγκράτειας καὶ σωφροσύνης ἔχει ως ἀποτέλεσμα τὴ γέννηση παθῶν, ὅπως εἶναι ἡ γαστριμαργία, οἱ σαρκικές ἀπολαύσεις, ἡ λαγνεία καὶ ἡ πορνεία. Οἱ σαρκικές ἀπολαύσεις καταδικάζονται ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία καὶ τοὺς Πατέρες, ὅταν γίνονται ἐκτὸς γάμου καὶ ὅταν ἀποτελοῦν αὐτοσκοπὸ για τὸν ἀνθρώπο. Ἐνα εἶδος ἀκολασίας εἶναι καὶ ἡ πορνεία⁸⁹². Ὁ ἁγ. Νείλος ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ σε μὴ ἐπιστολὴ για τὴν πορνεία, υπενθυμίζοντας καὶ τὰ λόγια τῶν *Παροιμιῶν*: «Τιμὴ δὲ γυναικὸς πόρνῃς ὡσεὶ καὶ ἐνὸς ἄρτου»⁸⁹³, ἀτιμίας γέμοντος, καὶ ἀσθενείας πολλῆς»⁸⁹⁴.

Σε σαρκικὸ παράπτωμα δὲν πέφτει μόνον ἐκεῖνος που τὸ διαπράττει, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνος που ἀπλὰ τὸ σκέφτεται, ἀκόμη καὶ ἀν τελικὰ δὲν φτάσει ως τὴν πραγματοποίησή του. Ὁ ὅσιος υποστηρίζει σχετικὰ σε ἐπιστολὴ του, παραθέτοντας καὶ καινοδιαθηκικὸ χωρίο για νὰ τεκμηριώσῃ τὰ λεγόμενά του: «Ὁ γὰρ ἐμβλέψας γυναικὶ πρὸς τὸ ἐπιθυμήσαι αὐτήν, ἤδη ἐμοίχευσε αὐτήν ἐν τῇ

⁸⁸⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός*, Κεφ. 8, PG 79, 728D.

⁸⁸⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολὴ 284, Ἰουλίῳ Φειδεράτῳ*, PG 79, 185C: «τῆς ὑπὲρ τὸ δέον σιτήσεως τὸ πέρασ δῆλον ὅτι κόλασιν, πολλάκις δὲ καὶ νόσον τῷ σώματι δωρεῖται».

⁸⁹⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολὴ 33 Β΄, Θαυμασίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 221A.

⁸⁹¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(ς), *Περὶ τῶν ὀκτῶ πνευμάτων τῆς πονηρίας*: ἐν κεφ. ΙΘ΄, Δ΄ - ΣΤ΄ *Περὶ πορνείας*, PG 79, 1148C-1152B. Βλ. καὶ *Περὶ τῶν ὀκτῶ τῆς κακίας λογισμῶν, Β΄ Περὶ πορνείας*, PG 79, 1444B-1449B. Ἡ «πορνεία» παρουσιάζεται ως τὸ δεύτερο ἀπὸ τὰ ὀκτῶ πνεύματα τῆς πονηρίας καὶ ως ὁ δεύτερος ἀπὸ τοὺς ὀκτῶ λογισμοὺς τῆς κακίας ἀντίστοιχα. Τὰ πάθη αὐτὰ ἀναφέρονται ἀπὸ κάποιους Πατέρες καὶ ως «πάθη τοῦ σώματος», ἐπειδὴ τὸ σῶμα ἐπηρεάζεται περισσότερο ἀπὸ αὐτά.

⁸⁹² Ὁ ἁγ. Γρηγόριος Νύσσης λέγει μετὰξὺ ἄλλων για τὴν πορνεία: «Ἔστι τοίνυν ὁ κανὼν τοιοῦτος, ὥστε τοὺς ἐν πορνείᾳ μολυνθέντας, ἐν τρισὶ μὲν ἔτεσι καθόλου τῆς εὐχῆς ἀποβλήτους εἶναι· ἐν τρισὶ δὲ τῆς ἀκροάσεως μετέχειν μόνῃς, ἐν ἄλλοις δὲ τρισὶν ἔτεσι μετὰ τῶν ἐν τῇ ἐπιστροφῇ ὑποπιπτόντων προσεύχεσθαι, καὶ τότε μετέχειν τῶν ἁγιασμάτων»· βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Ἐπιστολὴ Κανονικὴ πρὸς Λητόιον*, PG 45, 229AB. Ὁ ἁγ. Κύριλλος Ἱεροσολύμων γράφει: «Μὴ φύρης ἐν πορνείᾳ τὴν σάρκα σου· μὴ μολύνῃς σου τὴν καλλίστην ταύτην στολήν· εἰ δὲ καὶ ἐμόλυνας, ἀπόπλυνε νῦν διὰ μετανοίας»· βλ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Κατήχησις Δ΄ Φωτιζομένων*, PG 33, 485A.

⁸⁹³ *Παροιμ.* 6, 26: «τιμὴ γὰρ πόρνῃς ὅση καὶ ἐνὸς ἄρτου...».

⁸⁹⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 49, Ἀλέξανδρῳ Μοναχῷ ἀπὸ Γραμματικῶν*, PG 79, 221A.

καρδιά αυτού⁸⁹⁵. Διότι αἱ μὲν τοῦ σώματος πράξεις ὑπὸ πολλῶν διακόπτονται, ὁ δὲ κατὰ πρόθεσιν ἁμαρτάνων τῷ τάχει τῶν νοημάτων συνεπαρτιζομένην ἔχει τὴν ἁμαρτίαν... Καὶ ὁ νῦν ἐκ τῆς ἡδονῆς ἐγγινόμενος τῷ σώματι γαργαρισμός, οὗτος γεννήσει τὸν ἰοβόλον σκώληκα ἀθάνατον κολάζοντα ὑμᾶς ἐν τῇ γεέννῃ, καὶ πύρωσις τῆς σαρκὸς μήτηρ γενήσεται τοῦ αἰωνίου πυρός»⁸⁹⁶.

Σε επιστολή του προς κάποιον Συγκλητικό Πτολεμαίο, ο ὁσιος Νείλος αναφέρει σχετικά με τις σαρκικές επιθυμίες (φρονήματα): «Ἐαυτοὺς τοίνυν περιτέμνωμεν τῇ μαχαίρᾳ τοῦ Πνεύματος, ἀποβλέποντες εἰς τὴν ὁγδόην ἡμέραν, τουτέστιν εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα. Περιτεμνώμεθα δὲ πᾶν σαρκικὸν φρόνημα, καὶ λόγον καὶ ἔργον παράνομον, ἵνα μὴ ἐξολοθρευθῶμεν καὶ ἀλλοτριωθῶμεν ἐκ μέσου τοῦ λαοῦ τῶν σωζομένων διὰ Χριστοῦ»⁸⁹⁷. Επομένως, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ ἄλλα χωρία τοῦ ἔργου του, ὁ ὁσιος Νείλος θεωρεῖ ὅτι οἱ δούλοι, κυρίως, τῶν σαρκικῶν παθῶν καὶ επιθυμιῶν θα χάσουν τὴ μέλλουσα ζωὴ καὶ θα ἀποξενωθοῦν ἀπὸ το πιστό πλήρωμα καὶ τὴν οὐράνια Βασιλεία τοῦ Κυρίου⁸⁹⁸. Σε ὅσους προσβλέπουν στὸν Θεό, τὸ πάθος γιὰ τὸ ἀρσενικὸ ἢ τὸ θηλυκὸ, ὡς πρὸς τὴν πρόθεση, τὴν πίστη καὶ τὴ βούληση ἔχει νεκρωθεῖ⁸⁹⁹. Σε ἄλλῃ επιστολῇ του σημειώνει χαρακτηριστικά: «Μετάβηθι τῷ λογισμῷ ἀπὸ τοῦ ματαίου βίου τούτου εἰς ἄλλον αἰῶνα. Ἄφες τὰ γήινα, καὶ ζήτησον τὰ οὐράνια. Ἐγκατέλειπε τὰ φθαρτά, καὶ εὐρήσεις τὰ ἄφθαρτα. Φεῦγε τῇ διανοίᾳ ἀπὸ τῶν προσκαίρων, καὶ ἀπαντήσεις αἰῶνια. Νέκρωσον τὰ μέλη τῆς σαρκός, ἵνα ζή(τῇ)σης τελείως»⁹⁰⁰.

Ὁ ἄνθρωπος ὁδηγεῖται πρὸς τὸν ὀριστικὸ θάνατο καὶ τὴν ἀπώλεια, ἀπὸ τὰ κακά καὶ σαρκικά πάθη που κρατοῦν τὴν ψυχὴ, καθὼς καὶ ἀπὸ τοὺς ἀκάθαρτους δαίμονες. Μόνο ὅταν ἐμποδιστοῦν αὐτά καὶ ὁ ἄνθρωπος προσευχηθεῖ με δάκρυα πρὸς τὸν Κύριο, τότε θα ἀναστηθεῖ καὶ ὁ ἀνθρώπινος νους καὶ θα ὁδηγηθεῖ ζωντανός πρὸς τὴν ἀνω Ἱερουσαλήμ⁹⁰¹.

4) Ακηδία⁹⁰²— αναισθησία

Ἡ ἀκηδία (ἢ ἀκηδεΐα) ὀρίζεται ὡς: «ἡ ἀδράνεια, ἡ χαύνωσις περὶ τὰ πνευματικὰ καὶ ψυχοφελῆ, χαρακτηριζομένη ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων ὡς εἷς ἐκ τῶν οκτῶ πονηρῶν λογισμῶν»⁹⁰³. Επίσης ὀρίζεται ὡς: «ἀφροντισία»,

⁸⁹⁵ Ματθ. 5, 28: «Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸν ἐπιθυμῆσαι αὐτὴν ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτήν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ».

⁸⁹⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολὴ 1, Πρὸς τὸν αὐτοῦ μαθητὴν, PG 79, 549AB.

⁸⁹⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 13, Πτολεμαίῳ Συγκλητικῷ, PG 79, 88B.

⁸⁹⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 31, Τιμοθέῳ Ὑποδιακόνῳ, PG 79, 97C: «... πάντες οἱ σαρκικοὶ τὸν τρόπον, ἔξω τῆς βασιλείας ῥιφίσονται». Βλ. καὶ Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 234, Φράγκῳ Καγκελλαρίῳ, PG 79, 320C: «Ὅταν ἐρεθίζει σε τὸ φρόνημα τῆς σαρκός, λάβε εἰς καρδίαν σου τὴν φρίκην τῶν αἰωνίων κολάσεων».

⁸⁹⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 232, Σκρινιαρίῳ, PG 79, 320BC.

⁹⁰⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολὴ 1, Πρὸς τὸν αὐτοῦ μαθητὴν, PG 79, 545D.

⁹⁰¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολὴ 12, Πανολβίῳ, PG 79, 556AB.

⁹⁰² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;), Περὶ τῶν ὀκτῶ πνευμάτων τῆς πονηρίας· ἐν κεφ. ΙΘ', ΙΓ'-ΙΔ' Περὶ ἀκηδίας, PG 79, 1157C-1160C· ἡ «ἀκηδία» σε αὐτὸ τὸ ἔργο παρουσιάζεται ὡς τὸ ἕκτο ἀπὸ τὰ ὀκτὼ πνεύματα τῆς πονηρίας· βλ. καὶ Περὶ τῶν ὀκτῶ τῆς κακίας λογισμῶν, ΣΤ' Περὶ ἀκηδίας, PG 79, 1456D-1460B: ἡ «ἀκηδία» ἐδῶ ἀναφέρεται ὡς ὁ ἕκτος ἀπὸ τοὺς ὀκτὼ λογισμοὺς τῆς κακίας.

⁹⁰³ Δ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, «ἀκηδία», Μέγα Λεξικὸν Ὁλης Τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, τ. 1^{ος}, ὁ. π., σ. 156.

«παραμέλησις», «νάρκωσις», «κάματος», «έξασθένισις», «περιφρόνησις», «άμεριμνησία», «άμέλεια», «ραθυμία»⁹⁰⁴.

Ο όσιος κατακρίνει το πάθος της ακηδίας και αναισθησίας λέγοντας ότι ο Θεός δεν ελεεί τους αναίσθητους: «... τοὺς δ' ἀναισθήτους οὐκ ἐλεεῖ»⁹⁰⁵. Και στη συνέχεια επεξηγεί ποιον θεωρεί ο ίδιος ως αναίσθητο: «Τίς δέ ἐστιν ὁ ἀναισθητος, εἰ μὴ ὁ μὴ θέλων ὁμολογῆσαι εὐγνωμόνως μυρία εὐεργετεῖσθαι καὶ ὠφελεῖσθαι τὸν κόσμον διὰ τῆς τοῦ Δεσπότης Χριστοῦ ὁμολογίας;»⁹⁰⁶. Πάντοτε πρέπει να παρακαλούμε τον Κύριο για να μην πέφτουμε σε ακηδία, δηλαδή έλλειψη φροντίδας για τα πνευματικά ζητήματα⁹⁰⁷.

5) Ακολασία – ασωτία

Ακολασία είναι η αχαλίνωτη φιληδονία και ασωτία, η κυριαρχία των παθών, νόσος της ψυχής, σκότιση του νου, αποθέωση της ύλης, λατρεία ειδώλων, κορύφωση κακίας και έχθρα προς το Θεό⁹⁰⁸.

Ο νους του ανθρώπου που αποχωρεί από τη θέα (θεωρία) του Θεού, αναγκαστικά ή πέφτει στον δαίμονα της επιθυμίας, που οδηγεί στην ακολασία, ή ηττάται από το πονηρό πνεύμα του θυμού⁹⁰⁹. Ο αββάς αναφέρει για τον απ. Παύλο ότι χαρακτήριζε την ακόλαστη επιθυμία ως κτηνώδη, ενώ τον θυμό κίνηση δαιμονική⁹¹⁰. Όποιος φαντάζεται ότι έχει βρει την ελευθερία του, επαναστατώντας εναντίον της φύσεώς του, ξεσηκώνοντας το σμήνος της ακολασίας και τρώγοντας και πίνοντας μέχρι σκασμού, αυτός προβάλλει ως αγώνες του τις ηδονές και τα αισχρά πάθη και επιζητάει βραβεία και στεφάνια νίκης καταδικαστέα⁹¹¹.

Παρόμοιο πάθος με την ακολασία είναι και η ασωτία. Ως «ασωτία» καλούνται οι διάφορες καταχρήσεις που οδηγούν σε απώλεια τόσο του σώματος όσο και της ψυχής⁹¹².

Ο όσιος Νείλος ψέγεται όσες και όσους διάγουν μια άσωτη ζωή, δηλαδή εκείνες και εκείνους που φροντίζουν μόνο τα της σαρκός, ενώ αδιαφορούν πλήρως για τα ζητήματα της ψυχής⁹¹³. Ο ιερός πατέρας, σε ένα υπόδειγμα προσευχής, λέγει μεταξύ άλλων: «μὴ κατακρατέω μου ὁ πολέμιος δαίμων, μηδὲ ἀγαγέτω με διὰ τῆς ἀσωτίας αἰχμάλωτον»⁹¹⁴. Σε αντίθεση με τα απλοϊκά, αλλά σεβαστά λόγια των χριστιανών διδασκάλων, πολλές από τις διδασκαλίες των Ελλήνων φιλοσόφων οδηγούν, κατά τον άγ. Νείλο, στην ασωτία⁹¹⁵. Πολλοί δίκαιοι άνθρωποι, που κακοπαθαίνουν σε αυτήν τη ζωή, θα μετατεθούν στην άλλη ζωή, κατά τη

⁹⁰⁴ Δ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, «άκηδία», *Μέγα Λεξικόν Όλης Τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, τ. 1^{ος}, ό. π., σ. 156.

⁹⁰⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 22, Μαρκιανῶ*, PG 79, 89C.

⁹⁰⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 22, Μαρκιανῶ*, PG 79, 89C.

⁹⁰⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 25, Θεοδώρῳ Μοναχῶ*, PG 79, 561B.

⁹⁰⁸ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνώθι σαυτόν, ό. π., σσ. 424-425· βλ. και Β. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ Ποιμαντική Θεολογία τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως, Πράξη καὶ Θεωρία, ό. π., σ. 310.*

⁹⁰⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 33Α, Θαυμασίῳ Μοναχῶ*, PG 79, 392C.

⁹¹⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 33Α, Θαυμασίῳ Μοναχῶ*, PG 79, 392C.

⁹¹¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 178, Βενούστρῳ Πρωτεύοντι*, PG 79, 468B.

⁹¹² ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνώθι σαυτόν, ό. π., σσ. 423-424.*

⁹¹³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 213, Ἰουλίᾳ Κομητίσσει*, PG 79, 312BC.

⁹¹⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 256, Νείλῳ Πρεσβυτέρῳ*, PG 79, 512A.

⁹¹⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 8, Νικοτύχῳ Σχολαστικῶ*, PG 79, 369D.

δίκαιη κρίση του Κυρίου, στην άνεση, ενώ οι άσωτοι, που δεν θα μετανοήσουν, θα οδηγηθούν στην κόλαση⁹¹⁶.

6) Αμέλεια – απροσεξία

Η αμέλεια είναι ρίζα και αιτία πολλών δεινών· γεννά την ακηδία, εξασθενεί τη διάνοια, σκοτίζει το νου, γκρεμίζει το ηθικό κάλλος, αποδυναμώνει το ήθος, κάνει τον άνθρωπο ράθυμο και επιφέρει κακό γήρας⁹¹⁷. Η αμέλεια θεωρείται από τον άγ. Νεκτάριο Πενταπόλεως ως η αιτία της πλάνης και της πτώσης των πρωτοπλάστων⁹¹⁸.

Ο άγ. Νείλος προτρέπει τους αναγνώστες του να μετακινηθούν στην άριστη κατάσταση, προσπαθώντας με τον φιλόθεο ζήλο να νικήσουν και να καταργήσουν τη βία της αμέλειας και της αποχαύνωσης⁹¹⁹. Με την αμέλεια η ψυχή παλαιώνεται και εκούσια παρεκτρέπεται, ενώ με τις αρετές, ο Δημιουργός της την αναδημιουργεί και την ανανεώνει⁹²⁰. Ο αρχίατρος Χριστός θεραπεύει ακόμη και τραύματα που θεωρούνται αθεράπευτα και έχουν ξεραθεί και σκληρυνθεί από την πολύχρονη αμέλεια και συνήθεια⁹²¹.

Απροσεξία συμβαίνει όταν ο άνθρωπος έχει χάσει τον προσανατολισμό του και δεν γνωρίζει γιατί πράττει ό,τι πράττει. Τότε, λόγω απροσεξίας, πολλά πάθη και αμαρτίες μπορούν να βρουν τον απρόσεχτο άνθρωπο. Ο άγ. Νείλος υπογραμμίζει ότι η απροσεξία του ανθρώπου ήταν αυτή που τον έσπρωξε εκτός παραδείσου, όμως ο Κύριος δίνει πάντα την προοπτική στον άνθρωπο να μετανοήσει και να σωθεί: *«ἐν τῇ καταστάσει ὑπῆρχον τῇ κατὰ φύσιν τῆς ψυχῆς οἱ πόδες, ἀλλ' ἔσαλεύθησαν ἔκ τινος ἀπροσεξίας τὰ διαβήματα ἡμῶν, καὶ ἔξω εὐρέθημεν τοῦ θεοῦ περιβόλου, καὶ ἀπεδυσάμεθα ἐκουσίως τὸ τῆς θείας εἰκόνοσ ἀξίωμα, καὶ τοὺς ἀγαθοὺς λογισμοὺς, καὶ κατέστημεν ἔρημοι τῆς ἐπικουρίας τῆς ἄνωθεν, καὶ διασκεδάσθη εἰς πολλὰ τὰ νοήματα ἡμῶν, καὶ κατέπιεν ἡμᾶς ἰσχύσας ὁ νοητὸς θάνατος, καὶ κατεπόθημεν ὁμοίως ὑπὸ δαιμόνων. Ἀλλ' ὅμως μετὰ ταῦτα πάντα βλέπε, τί πρὸς ἡμᾶς βοῶσιν οἱ μακάριοι λόγοι· “Ζῶ ἐγώ”, λέγει Κύριος· “οἱ ἐρημώσαντές σε, ἐξελεύσονται ἀπὸ σοῦ ταχύ”»*⁹²².

Όσοι δεν έχουν αποκτήσει την αρετή της διάκρισης, μπορεί να διασαλευτεί ο νους τους από απροσεξία, να υποπέσουν σε αφόρητη λύπη και απόγνωση και να

⁹¹⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 9, Κεφ. 7, PG 79, 877D.

⁹¹⁷ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνώθι σαυτόν, ό. π.*, σσ. 403-404. Βλ. και Ν. ΤΖΙΡΑΚΗ, «Η τριχοτομία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ σχέση της με τὴν ἐργασία τοῦ ἁγίου Νεκταρίου Τὸ γνῶθι σαυτόν», *ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ Γ' (ΕΤΟΣ Ε')* 7-8.

⁹¹⁸ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Περὶ ἐπιμελείας ψυχῆς*, (ἀπόδ. ΕΥΑΝ. ΧΑΤΖΗ, ἐπιμ. Γ. ΜΠΑΡΛΑΣ), ἐκδ. Ἰθῶς, Ἀθήνα 2014², σσ. 64-67.

⁹¹⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 318, (Ἀνεπίγραφη)*, PG 79, 537B.

⁹²⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 81, Κυριάκῳ Μοναχῷ*, PG 79, 237AB. Βλ. και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 10, Ἐλπίδιῳ Χρυσόχῳ*, PG 79, 372C: «Ψυχὴν γὰρ χρυσὴν τὴν φύσιν παρὰ Θεοῦ εἰληφώς, λιθίνην ταύτην διὰ τῆς ἀμελείας, καὶ μολιθδίνην ἀπέδειξας, ἐμβαλὼν τῷ χωνευτηρίῳ τῆς ἀχρεϊότητος καὶ τῆς ταλαιπωρίας». Βλ. και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 187, Ἰωάννῃ Ἐπισκόπῳ*, PG 79, 472B.

⁹²¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 253, Γεροντίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 509A.

⁹²² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 228, Τερεντίῳ Διακόνῳ παραπέσοντι, καὶ ἀξίως μετανοήσαντι χρόνῳ πολλῷ*, PG 79, 488CD.

οδηγηθούν ακόμη και στην αυτοχειρία και την απώλεια⁹²³. Μετά το Βάπτισμα κάθε νοητό ή αισθητό αμάρτημα, που γίνεται είτε εκούσια είτε ακούσια και στο οποίο υποπίπτει κάθε άνθρωπος από απροσεξία ή αμέλεια, αφαιρείται, κατά τον αββά Νείλο, με την προσευχή⁹²⁴. Τέλος, αν κάποιος αρχάριος στις αρετές χάσει κάποιες από απροσεξία, εκείνες που θα του απομείνουν ενδέχεται να είναι αρκετές για τη σωτηρία του⁹²⁵.

7) Μέθη

Η μέθη είναι το αποτέλεσμα που προκύπτει από την υπερβολική οينوποσία, δηλαδή από την κατανάλωση μεγάλων ποσοτήτων οينوπνευματωδών ποτών (αλκοόλ). Ο άγ. Ι. Χρυσόστομος την αναφέρει ως σύγχυση φρενών, παρεκτροπή των λογισμών, άδειασμα του νου και έλλειψη σύνεσης⁹²⁶. Η μέθη αρρωσταίνει το σώμα και την ψυχή, ωθεί τον άνθρωπο στο να παρεκτραπεί, σκοτίζει το νου, προκαλεί διαμάχες, ταραχές, διαπληκτισμούς, ακόμη και φόνους⁹²⁷. Τέλος, κάνει τον άνθρωπο αναίσχυντο, παράφρονα, ασεβή και βλάσφημο⁹²⁸.

Ο όσιος Νείλος χαρακτηρίζει τη μέθη ως «*λυμαντήριο*» πάθος, το οποίο, μεταξύ άλλων, διώχνει την ψυχή του ανθρώπου από την αιώνια ζωή, για αυτό ο άνθρωπος θα πρέπει να αγωνίζεται και να επιδεικνύει ανδρεία εναντίον της ως στρατιώτης του Χριστού⁹²⁹. Όσοι και όσες είναι παρθένοι και παρθένες, στο σώμα και την ψυχή, θα πρέπει, μεταξύ άλλων παθών, να αποφεύγουν τη μέθη⁹³⁰. Όταν έλθει η Τελική Κρίση, τότε πλέον ο αμαρτωλός, ακόμη και αν θέλει, δεν θα μπορέσει να μετανοήσει, διότι θα έχει παρέλθει ο καιρός της μετανοίας και θα αναρωτιέται γιατί προτίμησε τη λαιμαργία και τη μέθη αντί της αιωνίου ζωής⁹³¹.

Η έννοια της μέθης χρησιμοποιείται και μεταφορικά από τον όσιο χαρακτηριζόμενη ως «*μέθη τῆς κακίας*»⁹³². Πιο συγκεκριμένα, όταν η ψυχή κατορθώσει να ανανήψει πνευματικά, κοκκινίζει και ντρέπεται για τις αμαρτίες που έπραξε μέσα στη μέθη της κακίας⁹³³.

8) Γέλια⁹³⁴

⁹²³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Β΄, Επιστολή 140, Κυρινίω Μοναχῷ*, PG 79, 261BC.

⁹²⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Α΄, Επιστολή 24, Μαρκιανῷ*, PG 79, 89D-92A.

⁹²⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Α΄, Επιστολή 27, Τιμοθέω Υποδιακόνω*, PG 79, 96B.

⁹²⁶ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνώθι σαυτόν*, ό. π., σ. 416.

⁹²⁷ Ό. π., σσ. 416-417. Βλ. και Ν. ΤΖΙΡΑΚΗ, «Η τριχοτομία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ σχέση της με τὴν ἐργασία τοῦ ἁγίου Νεκταρίου *Τὸ γνώθι σαυτόν*», ό. π., σ. 10.

⁹²⁸ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνώθι σαυτόν*, ό. π., σ. 417. Βλ. και Ν. ΤΖΙΡΑΚΗ, «Η τριχοτομία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ σχέση της με τὴν ἐργασία τοῦ ἁγίου Νεκταρίου *Τὸ γνώθι σαυτόν*», ό. π., σ. 10.

⁹²⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 71, Φαρισμανίμω Δεκεμβρίω*, PG 79, 421C.

⁹³⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 298, Ρομανῷ Μοναχῷ*, PG 79, 532A. Στο έργο *Περὶ τῶν όκτώ τῆς κακίας λογισμῶν* ο συγγραφέας του αναφέρει: «*Νεάζοντι σώματι τρυφή καὶ μέθη τὸ τῶν ἡδονῶν ἀνάπτουσι πῦρ*». Βλ. *Περὶ τῶν όκτώ τῆς κακίας λογισμῶν*, PG 79, 1441B.

⁹³¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 213, Ροδονίμω Πρεσβυτέρω*, PG 79, 480C.

⁹³² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Α΄, Επιστολή 150, Γερωντίω Έκσκέπτωρι*, PG 79, 145A.

⁹³³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Α΄, Επιστολή 150, Γερωντίω Έκσκέπτωρι*, PG 79, 145A.

⁹³⁴ Δεν εννοείται εδώ το αγνό γέλιο ή χαμόγελο που είναι ακατηγόρητο και αδιάβλητο, αλλά τα γέλια που προκαλούνται από μέθη, ασωτία και φλυαρία και είναι αυτά που διαφθείρουν την ψυχή. Βλ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνώθι σαυτόν*, ό. π., σσ. 430-431 και Ν. ΤΖΙΡΑΚΗ, «Η τριχοτομία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ

Ο όσιος Νείλος γράφει σε κάποιον παραλήπτη του ότι, αν και γενικά έχει επιδείξει μεγάλη φροντίδα στην ψυχή του, εγκράτεια, αποχή από κακά θεάματα, ανεξικακία και επιμέλεια στις αρετές, εντούτοις για να του πλεχτεί στέφανος νίκης (κατά την Ημέρα της Κρίσεως), θα πρέπει να απομακρύνει τον εαυτό του από τη βλάβη των γελωτοποιών⁹³⁵.

Σε άλλη επιστολή του γράφει αναφορικά με τον γέλωτα: «Πολλοὶ τῶν φαῦλων, τὸ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν ἀμειδῆς σκότος λανθάνειν τοὺς ἀνθρώπους βουλόμενοι, καγχάζουσι μεγάλα καὶ τὴν ἰλαρότητα θεατρίζειν δοκοῦσιν. Ἄλλ' ἀναγκαῖον εἶδέναι, ὡς πάσης στυγνότητος πλήρεις ὑπάρχουσιν ἔνδοθεν, τῆς δικαίας τούτους ἀποστραφείσης χαρᾶς»⁹³⁶. Ακόμη, σημειώνει ο άγ. Νείλος: «Οὐ τῶν τυγχόντων κακῶν πηγὴ καὶ φλὲψ γίνεται ἡ ἀδιαφορία τῶν ἐδεσμάτων, καὶ ὁ ἀκόλαστος γέλως. Ὁ γὰρ ἀκρατὴς γέλως, καὶ ἡ κοιλιομανία δυσεξαρίθμητα τίκτουσιν ἁμαρτήματα»⁹³⁷.

Τέλος, σε μια ανεπίγραφη επιστολή του, ο όσιος προτρέπει: «Ναὶ μὴν οὐδὲ γελοίων ἐφάπτεσθαι χρήσιμον τῇ ψυχῇ. Χυδαιότης γὰρ τοῦτο ὅλον ἐστί, καὶ ὄλισθος πνεύματος, καὶ σημεῖον τῆς ἔνδον ἀναρμοστίας, καὶ χαυνότητος. Δεῖ γάρ, ἀντὶ τοῦ γελῆν, μάλλον ὑμνεῖν, καὶ γεραίνειν τὸ Θεῖον»⁹³⁸.

9) Ακρασία (ακράτεια)⁹³⁹

Ακρασία είναι η έλλειψη εγκράτειας και οι ακόρεστες ορέξεις και επιθυμίες για υλικά πράγματα⁹⁴⁰. Σύμφωνα με τον άγ. Νείλο, ο άνθρωπος πρέπει να αποφεύγει να είναι ακρατής τόσο στα φαγητά⁹⁴¹, όσο και στις σαρκικές επαφές⁹⁴². Ο όσιος γράφει, ακόμη, για το φοβερό («δεινό») πάθος της ακρασίας: «Ῥαδίως μὲν γὰρ ἄνθρωπος ἀφίσταται τοῦ σεμνοῦ, καὶ μακαρίου βίου, συμπλέκεται δὲ τῇ ἐπονιδίστῳ, καὶ αἰσχροῦ ἐργασίᾳ, καὶ καταβαίνων μὲν ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἱεριχῶ, λησταῖς δὲ περιτυγχάνων, τοῖς ψυχοφθόροις δαίμοσι, καὶ τὰ μὲν ἱμάτια τῆς στρυφνότητος, καὶ τῆς ἀγίωσύνης ἐκδυόμενος, πληγὰς δὲ λαμβάνων ἀκαθαρσίας,

σχέση της με τὴν ἐργασία τοῦ ἁγίου Νεκταρίου *Τὸ γνῶθι σαυτόν*», ό. π., σ. 14: «... ἄλλο εἶναι ὁ γέλως (τὸ γέλιο) καὶ ἄλλο τὰ γέλια (οἱ γέλωτες). Τὸ γέλιο ποῦ ἐμφανίζεται κατὰ φυσικὸ τρόπο ἢ ὡς μειδίαμα, γιατί συγκινεῖ τὸν ἐσωτερικὸ κόσμον τῶν νεωτέρων λόγῳ κάποιου ἀπροσδόκητου γεγονότος, αὐτὸ τὸ γέλιο εἶναι ἀδιάβλητο καὶ ἀθῶο. Τὰ γέλια, ὅμως, λόγῳ π.χ. μέθης καὶ ἀσωτίας καὶ φλυαρίας, αὐτὰ διαφθείρουν τὴν ψυχὴ».

⁹³⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 13, Νημερτίῳ Σιλενταρίῳ*, PG 79, 205CD.

⁹³⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 18, Ἀγάθῳ Δεκεμβρίῳ*, PG 79, 208BC.

⁹³⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολὴ 58, Εὐθυμίῳ Ἐπισκόπῳ*, PG 79, 576D. Στο ἔργο *Ἐπικτήτου Ἐγχειρίδιον* ο συγγραφέας του αναφέρει για τὸ γέλιο: «Γέλως μὴ πολὺς ἔστω, μηδὲ ἀνειμένος, μηδὲ ἐπὶ πολλοῖς»· βλ. *Ἐπικτήτου ἐγχειρίδιον, Κεφ. 42*, PG 79, 1304AB.

⁹³⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολὴ 333, (Ἀνεπίγραφη)*, PG 79, 544A.

⁹³⁹ Ο Αριστοτέλης θεωρεῖ ότι, εκτός από τὰ ελαττώματα, θα πρέπει να αποφεύγεται και ἡ ἠθικὴ ακράτεια («ἀκρασία») που εἶναι ἀντίθετη ἀπὸ τὸν αὐτοέλεγχον. Ἐχοντας ὁ ἄνθρωπος τὴν ακρασία, αν και γνωρίζει τι εἶναι καλὸ δεν τὸ πράττει, και ἀντίθετα, κάτι που γνωρίζει ότι εἶναι κακό, τὸ κάνει, καθὼς τὸν κινεῖ ἡ ἐπιθυμία ἢ τὸν νικά ἡ ἡδονή· βλ. U. ECO, R. FEDRIGA, *Ἡ ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας με ἐπιστημονικὴ ἐπιμέλεια Umberto Eco και Riccardo Fedriga*, ό. π., σ. 276.

⁹⁴⁰ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνῶθι σαυτόν*, ό. π., σ. 422. Βλ. και N. TZIRAKH, «Ἡ τριχοτομία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ σχέση της με τὴν ἐργασία τοῦ ἁγίου Νεκταρίου *Τὸ γνῶθι σαυτόν*», ό. π., σ. 12.

⁹⁴¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολὴ 57, Εὐθυμίῳ Ἐπισκόπῳ*, PG 79, 576C.

⁹⁴² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 11, Κεφ. 6*, PG 79, 912C.

καὶ δεινῆς ἀκρασίας, ἡμιθανὲς καταλιμπανόμενος ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ»⁹⁴³. Ἡ αφθονία, σε ἀντίθεση μετὰ τὴν αὐτάρκεια, ὁδηγεῖ στὴ φιλοδοξία καὶ τὴν ευχαρίστηση ἀπὸ τὰ υλικά αγαθὰ καὶ σταδιακὰ ὠθεῖ τὸν ἄνθρωπο στὸ ἐσχάτο ὅριο ἀκράτειας⁹⁴⁴.

Ὁ ἁγ. Νεῖλος, γενικότερα, στηλιτεύει τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἐμπαθεῖς ἄνθρωποι, ὅχι μόνον δὲν ντρέπονται γιὰ τὶς πράξεις τους, ἀλλὰ ταυτόχρονα κακολογοῦν τοὺς ἐνάρετους καὶ ὅσους δὲν ἔχουν τὰ πάθη ποὺ ἔχουν ἐκεῖνοι: «καὶ γὰρ οἱ πόρνοι καταγελῶσι τῶν σωφρονούντων, καὶ οἱ ἀσεβεῖς σκόπτουσι τοὺς εὐσεβοῦντας, καὶ οἱ πονηροὶ τοὺς ἀγαθοὺς μυκτηρίζουσιν, καὶ οἱ τυφλοὶ πολυβλέποντας κικλήσκουσιν ἑαυτούς, καὶ οἱ φαυλότατοι κροτοῦσι, καὶ ἀνακηρύττουσι τὰς ἁμαρτίας, καὶ τὰ αἰσχίστα πάθη τῆς ἀτιμίας, ψηφίζόμενοι τὸ πικρὸν γλυκὺ εἶναι»⁹⁴⁵.

Ὅταν ὁ ἄνθρωπος καταφέρει καὶ ξεριζώσῃ ὅλα τὰ ἀνωτέρω ὀλέθρια καὶ μανιώδη πάθη, τότε θα παραδώσῃ τὸν ἑαυτό του στὴ θεωρία τῶν ὑψηλῶν νοημάτων: «Ὅταν ποτὲ δυνηθῇς ἐκριζῶσαι πάντα τὰ ὀλέθρια, καὶ μανιώδη πάθη, τηνικαῦτα σαυτὸν ἐπίδος τῇ θεωρίᾳ τῶν ὑψηλῶν νοημάτων»⁹⁴⁶.

⁹⁴³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 43, Δομνήνῳ Νεοτέρῳ Πρωτεύοντι, PG 79, 412AB. Βλ. καὶ Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 83, Ὑακίνθῳ Ραιφερενδαρίῳ, PG 79, 425C: «Σόδομα δὲ τὴν νεωτερίζουσιν διὰ παντὸς γνῶσιν καὶ πρόθεσιν, καὶ τῇ προσκαίρῳ καὶ φθειρομένην τρυφῇ διαβρέουσιν, καὶ διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς ἀκρασίας, καὶ τοῦ στρήνους παραβλέπουσαν, καὶ ἐν τῷ ἄρρενι τὸ θῆλυ ἐπιζητοῦσαν».

⁹⁴⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 1, Κεφ. 2, PG 79, 813B.

⁹⁴⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 21, Ἰσιδώρῳ Ἀναγνώστῃ, PG 79, 209AB.

⁹⁴⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 89, Ἀρσίνῳ Μοναχῷ, PG 79, 241A.

ΜΕΡΟΣ Δ΄
ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΑΠΟ ΤΑ ΠΑΘΗ – ΑΠΑΘΕΙΑ –
ΑΡΕΤΕΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΑΘΑΡΣΗ ΑΠΟ ΤΑ ΠΑΘΗ

1.1 Η έννοια της θεραπείας των παθών

Ο άνθρωπος, μετά την πτώση του από τον παράδεισο, υπόκειται στη φθορά, την αρρώστεια και τον θάνατο. Ως ον αποτελούμενο από σώμα και ψυχή ο άνθρωπος, αρρωσταίνει και στα δύο, ταυτόχρονα ή ξεχωριστά. Κατά τον όσιο Νείλο, για να θεραπευτεί ο άνθρωπος, δεν έχει παρά να ομολογήσει την ασθένειά του στον Θεό και τότε θα γιατρευτεί θαυματουργικά και υπερφυσικά, μέσω της θείας χάριτος: «Ὁμολόγησον τῷ Θεῷ τὴν σαυτοῦ ἀσθένειαν, ἵνα τὸ δυνατόν ἀστράψη τῆς χάριτος, καὶ ἐπέκεινα φύσεως θαυματουργήσῃ τὸ Δεσποτικὸν βούλημα»⁹⁴⁷. Ο άγιος πατέρας σημειώνει ότι ο Χριστός: «πάθη παντοῖα ψυχῆς καὶ σώματος θεραπεύειν»⁹⁴⁸.

Για το τι θεωρεί ο όσιος ως ψυχική αρρώστεια, η οποία είναι πιο αφόρητη από τη σωματική, μας το ξεκαθαρίζει σε μια επιστολή του: «τὸ ἐν τῷ καιρῷ τῶν προσβολῶν τοῦ ἐχθροῦ χαυνοῦσθαι, καὶ διαχεῖσθαι, καὶ μὴ αὐστηρῶ φρονήματι μνημονεύειν τῶν φοβερῶν κριμάτων τοῦ Κυρίου, ἀλλ' ἐνδιδόναι ταῖς ἡδοναῖς, καὶ πρὸς τὸ θέλημα τῆς σαρκὸς καταφέρεσθαι, τοῦτο ἂν εἴῃ τὸ πεσεῖν ἀπὸ τοῦ δικτυωτοῦ, καὶ νοσεῖν νόσον χαλεπωτάτην ψυχῆς, πολὺ τῆς σωματικῆς ἀρρώστιας ἀργαλεωτέραν»⁹⁴⁹.

Ο αββάς Νείλος μάς παρακαλεῖ να φερόμαστε με επιείκεια στους ψυχικά ασθενείς⁹⁵⁰. Επίσης, υπογραμμίζει ότι στις ασθένειες το ανθρώπινο σώμα έχει ανάγκη από παρηγοριά⁹⁵¹. Ο άγιος ζητάει από τους επισκόπους να μην αναθεματίζουν άσπλαχνα εκείνους που τους συνεπήρε η ασέβεια, να μην τους διώχνουν από την Εκκλησία και να είναι επιεικείς μαζί τους. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει: «Ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ τοὺς κανόνας τῶν ἁγίων ἀποστόλων πρὸς χρόνον τακτὸν τῆς Ἐκκλησίας ἀπείρξας, ἔλεγχον, νουθέτησον, ἐπίτρεψον, στύψον, ἐπίχεε τὸν τοῦ Χριστοῦ ἔλεον, παρακάλεσον, ἀνανέωσον, στήριξον, ἀπόπλυνον αὐτοὺς τοῖς αὐτῶν ὀδυρμοῖς, καὶ δάκρυσι, κόσμησον ταῖς νηστείαις, φαίδρυνον ταῖς πολλαῖς ἀγρυπνίαις, ἐπένδυσον ταῖς προσευχαῖς τοὺς τῆς θεοσεβείας κατ' ἐπήρειαν τοῦ διαβόλου, καὶ ἐπιβουλὴν ἀνδρῶν ἀνόμων γεγυμνωμένους, ἀγαθὰς αὐτοῖς ὑπόσπειρον ἐλπίδας δεομένοις, ἱκετεύουσιν, ἐλεημοσύνας ποιοῦσι, καὶ ἐξιλεουμένοις τὸν μόνον εὐσπλαγχνον, καὶ φιλόανθρωπον, καὶ ὑπεράγαν οἰκτίρμονα Σωτῆρα ἡμῶν Χριστόν»⁹⁵².

⁹⁴⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 48, (Ἀνεπίγραφη), PG 79, 220Α.

⁹⁴⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 253, Γερωντίῳ Μοναχῷ, PG 79, 509Α.

⁹⁴⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 251, Φιλήμονι Ἐπισκόπῳ, PG 79, 504D.

⁹⁵⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 190, Ὀλυμπίῳ Ἐπισκόπῳ, PG 79, 300Α.

⁹⁵¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 20, PG 79, 745C.

⁹⁵² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 190, Ὀλυμπίῳ Ἐπισκόπῳ, PG 79, 300BC. Για την αντιμετώπιση των παθών της ψυχῆς και την θεραπεία τους, ο Γαληνός εφιστούσε την προσοχή τονίζοντας ότι είναι σημαντικό οι άνθρωποι να μην υποπέπτουν σε υπερβολή, διότι η αρετή με την κακία συνορεύουν. Για αυτό η αντιμετώπιση ενός πάθους με υπερβολικό τρόπο μπορεί να οδηγήσει τον άνθρωπο στο ακριβῶς αντίθετο πάθος. Για παράδειγμα, η αντιμετώπιση του πάθους της φιλοδοξίας, αντί να οδηγήσει στην ταπεινοφροσύνη, μπορεί να οδηγήσει μια ήδη άρρωστη ψυχή στην αναισθησία. Βλ. ΓΑΛΗΝΟΥ, *Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστῳ ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, ό. π., 1, 55, 6 – 12. Ἐτσι, ο Γαληνός προτείνει, αφού γίνει η αναγνώριση των παθών, να προσπαθεῖ το άτομο «να αφαιρέσει, αν όχι μεγάλα, τουλάχιστον μικρά κομμάτια της δύναμης των παθών, γνωρίζοντας ότι στην αρχή είναι δύσκολο αυτό και πολύ επίμονο, όμως όσο περνά ο καιρός η δυσκολία

Κατά τον Α. Ιωαννίδη, «ή περί τοῦ κακοῦ ὡς νόσου τῆς ψυχῆς ἀντίληψις τῶν Πατέρων, προελθούσα διὰ τῆς κακῆς τοῦ αὐτεξουσίου χρήσεως, δὲν ἀφίσταται τῶν συγχρόνων πορισμάτων τῆς ψυχιατρικῆς ἢ ψυχοσωματικῆς ἱατρικῆς περὶ ἀσθενειῶν ψυχογενοῦς φύσεως»⁹⁵³. Ἡ θεραπεία που προσφέρει ἡ Εκκλησία ἀφορᾷ στὴν θεραπεία ἀπὸ τὰ διάφορα πάθη, τὰ ὁποῖα προξενοῦν πολλές ψυχικὲς ἢ/καὶ σωματικὲς ἀσθένειες καὶ τὴν κάθαρση τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, ὥστε νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ σωτηρία καὶ ἡ αἰώνια ζωὴ γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Γιὰ νὰ συμβεῖ, ὁμως, αὐτό θὰ πρέπει πρῶτα ὁ πιστός νὰ συνειδητοποιήσῃ τὴν ἀσθένειά του καὶ νὰ θελήσῃ ὁ ἴδιος νὰ γιαντρευθεῖ, ἀφοῦ πρῶτα μετανοήσῃ εἰλικρινᾶ καὶ ἀποφασίσῃ νὰ ἀκολουθήσῃ ἕναν διαφορετικὸ τρόπο ζωῆς, σύμφωνα με τὴν Ἀγία Γραφή, τοὺς Ἱεροὺς Κανόνες, τὰ διδάγματα καὶ τὶς νουθεσίες τῶν Πατέρων καὶ τὴν Ἱερὰ Παράδοση τῆς Εκκλησίας.

Ὁ ὁσίος Νείλος ἀναφέρει χαρακτηριστικά: «*Τόλμησον προσελθεῖν μετὰ κλαυθμοῦ τῷ οὐρανίῳ ἀρχιατρῷ Ἰησοῦ, καὶ πάντα τῆς ψυχῆς σου ἀπογύμνωσον τραύματα· οὐδὲν γὰρ ἂν εἴῃ πάθος, ὅπερ μὴ ἰσχύει θεραπεῦσαι Χριστὸς φιλανθρωπότατος*»⁹⁵⁴. Τὴ δυνατότητα τῆς συγχώρεσης καὶ τῆς ἀφεσης ἀμαρτιῶν, μέσω τῆς ἀληθινῆς μετάνοιας καὶ τῆς ἐξομολόγησης τὴν ἔχει μόνο ἡ Εκκλησία που ἔχει ὡς κεφαλὴ τῆς τὸν μέγιστο ἱατρὸ τῶν ψυχῶν, τὸν Χριστό, μέσω τῶν ἐξουσιοδοτημένων ἱερέων – λειτουργῶν τῆς Πέραν τῆς Εκκλησίας, οὐδεὶς ἄλλος ἔχει δυνατότητα καὶ ἐξουσιοδότηση ἀπὸ τὸν Χριστό γιὰ ἀφεση ἀμαρτιῶν.

μειώνεται. Διότι ὅσο θεωρεῖται μέσα μας ἡ δύναμη τῆς λογικῆς στὴν πορεία αὐτῶν τῶν ἀσκήσεων που κατανικοῦν καὶ περιορίζουν τὰ πάθη, τόσο πιο εὐκόλη μετὰ θὰ εἶναι ἡ πλήρῃ υποταγὴ τους». Βλ. ΓΑΛΗΝΟΥ, *Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, ὁ. π., 1, 56, 1 – 7· βλ. καὶ ΓΑΛΗΝΟΥ, *Για τῆς ψυχῆς τὰ πάθη καὶ τὰ λάθη* (*Περὶ ψυχῆς παθῶν καὶ ἀμαρτημάτων*), (Ρ. Ν. SINGER: Εἰσαγωγή στὸν Γαληνό. Προλεγόμενα - Μτφρ. Εἰσ.: Γ. ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ, Μτφρ. Αρχαίου κειμένου: ΖΑΦ. ΠΑΡΘΕΝΗ – ΕΛ. ΖΑΓΚΑ), ὁ. π., σ. 141. Καὶ συνεχίζει λέγοντας: «*Αν τὸ λογικὸ μας, παρ' ὅτι ἀγύμναστο, μπόρεσε νὰ ἐπιβληθεῖ σὲ πάθη που ἦταν ἀκόμη μεγάλα, εἶναι προφανές ὅτι θὰ υπερισχύσει πολὺ περισσότερο με τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου, ὅταν ἡ ὑπεροχὴ τοῦ θὰ ἔχει διπλασιαστεί... Γιὰ αὐτὸ καὶ δὲν εἶναι σωστό νὰ χάνει κανεὶς τὸ κουράγιο τοῦ στο ξεκίνημα, ἐπειδὴ δὲν βλέπει μεγάλη πρόοδο στὴν θεραπεία. Σίγουρα θὰ κάνει μεγαλύτερες προόδους με τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου, ἀν ἀντέχει νὰ ἀκούει ποια εἶναι τὰ ἀμαρτήματά του· καὶ θὰ πρέπει γιὰ αὐτὸ νὰ ἀγαπᾷ ἀληθινὰ τὸν εαυτὸ τοῦ καὶ νὰ θέλῃ, ὅχι ἀπλῶς νὰ φαίνεται, μα νὰ εἶναι καλός καὶ αγαθός*». Βλ. ΓΑΛΗΝΟΥ, *Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, ὁ. π., 1, 56 – 57· βλ. καὶ ΓΑΛΗΝΟΥ, *Για τῆς ψυχῆς τὰ πάθη καὶ τὰ λάθη* (*Περὶ ψυχῆς παθῶν καὶ ἀμαρτημάτων*), ὁ. π., σ. 141.

⁹⁵³ Α. Ι. ΙΩΑΝΝΙΔΗ, «Ὁ ὁρος ἀρετῆ καὶ ἡ ἔννοια αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφήν καὶ τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας», *Κληρονομία* 15 (1983) 45, σημ. 44. Βλ. καὶ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ὁσίου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ὁ. π., σ. 184, σημ. 10. Αναλυτικότερα γιὰ τὴ νόσο τῆς ψυχῆς στὴν ἀντίληψη τῶν Πατέρων καὶ εἰδικότερα στὸν ἅγιον Νικοδήμου βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ, *Ψυχοσωματικὴ Φυσιολογία καὶ Παθολογία κατὰ τὸ ἔργο τοῦ Ἀγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου*, Διδακτορικὴ Διατριβή, Αθήνα 1998. Ἡ κοσμικὴ θεραπεία προσπαθεῖ νὰ θεραπεύσῃ τὰ διάφορα πνευματικὰ καὶ ψυχικὰ νοσήματα μέσω τῆς Ψυχιατρικῆς, καὶ τὰ διάφορα ψυχολογικὰ προβλήματα μέσω τῆς Ψυχολογίας, εἴτε αὐτόνομα, εἴτε σὲ συνδιασμό τῶν δύο ἐπιστημῶν μαζί (ὅταν αὐτὸ ἀπαιτεῖται). Ἡ ψυχολογικὴ καὶ ψυχιατρικὴ γνῶσις ἔχει ἐφαρμογές στὴν ἀξιολόγηση, τὴν διάγνωση καὶ τὴν θεραπεία τῶν διαφόρων ψυχολογικῶν ἢ/καὶ ψυχικῶν προβλημάτων καὶ διαταραχῶν τῆς υγείας, καθὼς καὶ στὴν ἐπίλυση διαφόρων προβλημάτων τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος. Ἡ κοσμικὴ θεραπεία προσπαθεῖ νὰ βελτιώσῃ τὴν υγείαν, πνευματικὴ καὶ σωματικὴ, χωρὶς νὰ ἔχει, ὁμως, καμία μεταφυσικὴ ἀναφορά ἢ ἐπίκεντρο τῆς τὸν Θεό. Στὴν ψυχανάλυση ἢ/καὶ τὴν ψυχοθεραπείαν, σημεῖο ἀναφοράς εἶναι τὸ ἴδιο τὸ ἄτομο καὶ αὐτὸ καλεῖται, με τὴ βοήθεια τοῦ/τῆς εἰδικοῦ, νὰ βρεῖ τὶς λύσεις γιὰ τὸ πρόβλημά του. Ἡ Εκκλησία ποτὲ δὲν ἀρνήθηκε ἢ δὲν ἀπαξίωσε τὴν κοσμικὴ συμβολὴ στὴν θεραπεία τῶν ψυχικῶν/ψυχολογικῶν νοσούντων, ἡ ὁποία, πολλές φορές, κρίνεται ἀναγκαία, ἐξυπηρετεῖ καὶ συμβάλλει στὸ καλὸ τῆς υγείας τοῦ ἀνθρώπου.

⁹⁵⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 327, (Ἀνεπίγραφη)*, PG 79, 540C.

Ο Κύριος, ο μεγάλος ιατρός των ψυχών, γνωρίζει πως να φροντίσει τα διάφορα νοσήματα, ακόμη και αυτά που είναι δύσκολο να ανιχνευτούν. Για αυτόν τον λόγο, ο όσιος Νείλος μάς προτρέπει να μην αγανακτούμε, να μη δείχνουμε μικροψυχία και να μην αποθαρρυνόμαστε για αυτά που κατάλληλα μας στέλνει ο Κύριος⁹⁵⁵. Διότι πολλοί είναι ασθενείς και τραυματίες στο νοσοκείο της παρούσας ζωής, αλλά δεν συμβάλλει σε όλους η ίδια δίαιτα (διατροφή). Έτσι, στον καθένα ο γιατρός προσφέρει διαφορετική φαρμακευτική αγωγή και δίαιτα, διότι δεν είναι κατάλληλα για όλους τα ίδια φάρμακα⁹⁵⁶. Σε άλλον ασθενή πάλι εφαρμόζει διαφορετική μέθοδο και τον θεραπεύει με άλλον τρόπο. Με αυτόν τον τρόπο ο Θεός ρυθμίζει και οικονομεί στον καθένα ό,τι τον συμφέρει και αυτό που είναι το καλύτερο για εκείνον⁹⁵⁷.

Ο πιστός όταν τυγχάνει να είναι σωματικά άρρωστος, δεν πρέπει να συναναστρέφεται με άτομα, τα οποία ομιλούν για σαθρά και γήινα πράγματα, που δεν ταιριάζουν στη ψυχή⁹⁵⁸. Τα άτομα αυτά πρέπει να τα κρατάει μακριά του ο άρρωστος, ώστε να μην του παγιδεύσουν την ψυχή με τα υλιστικά λόγια τους και τον βλάψουν πάρα πολύ, ενώ εκείνος παλεύει με την αρρώστεια⁹⁵⁹.

Ο όσιος Νείλος ξεκαθαρίζει θεολογικά και το εξής: είναι προτιμότερο ο άνθρωπος να πεθάνει παρά να κάνει κάτι που δεν ταιριάζει στην ιδιότητά του. Και το επεξηγεί ως εξής: «*Πάντως δὲ ἂν ἄρα ἔτι ζῆν ἡμᾶς βούλεται ὁ Θεός, ἢ ἰσχὺν ἐντίθησι τῷ σώματι ἰσόρροπον τῇ ἀσθενείᾳ, ὡς καὶ τὸν ἐκ τῆς ἀρρώστιας πόνον φέρειν, καὶ τοὺς ἐπὶ γενναιότητι δέξασθαι στεφάνους, ἢ πόρος ἐπινοήσῃ πρὸς παραμυθίαν τοῦ κάμνοντος, καὶ οὐκ ἐπιλείψῃ πρὸς σωτηρίαν ἐπίνοια τῇ πηγῇ τῆς σωτηρίας καὶ τῆς σοφίας*»⁹⁶⁰.

1.2 Προϋποθέσεις της θεραπευτικής των παθών

Ο Κύριος είναι ο μέγιστος γιατρός και θεραπευτής των ψυχών και των σωμάτων, ανώτερος από κάθε νόσο και από κάθε ανίατο για τους ανθρώπους πάθος, πιο ισχυρός από όλα και νικητής κάθε δυνάμεως κακίας⁹⁶¹. Ο Κύριός μας, άλλωστε, είναι

⁹⁵⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 109, Μαρίνω Μοναχῶ*, PG 79, 248CD και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 33, Θαυμασίω Μοναχῶ*, PG 79, 397BC. Βλ. και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 205, Ἀναστασίω Μοναχῶ*, PG 79, 477B: «Μὴ θέλε ταχὺ ἀπομεριμνῆσαι πειρασμῶν καὶ θλίψεων, στέγε, καὶ ὑπόμεινε μέχρις ὅτου βούλεται ὁ προνοῶν σου Χριστὸς, ὁ σοφῶς τὰ κατὰ σέ οἰκονομῶν». Επίσης, ο όσιος αναφέρει: «Μηδამῶς δυσχέραινε, μηδὲ δυσφόρει, τῇ παρατάσει τῶν πειρασμῶν πιεζόμενος, μηδὲ ξενίζου ἐπὶ τῷ θάρρει καὶ τῇ συχνῇ ἐπιθέσει, καὶ τῇ ἐκπορθήσει, καὶ διώξῃ τῶν νοητῶν βαρβάρων. Ἐλπίζομεν γάρ, ἐάν μετ' εὐχαριστίας ὑπομείνωμεν, σωτηρίαν μάλλον ἐκ τῶν ἐχθρῶν εὐρίσκειν, καὶ τῶν μισούντων ἡμᾶς»· βλ. *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 106, Μαρίνω Μοναχῶ*, PG 79, 248A. Σε ἄλλη ἐπιστολή του, για να τεκμηριώσει τα ανωτέρω λεγόμενά του, παραθέτει και χωρία από την Π.Δ.: *Ἰὼβ 12, 4, Ἰὼβ 12, 5, Ψαλμ. 21, 1, Ψαλμ. 70, 20 και 21*· βλ. *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 108, Μαρίνω Μοναχῶ*, PG 79, 248BC.

⁹⁵⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 110, Μαρίνω Μοναχῶ*, PG 79, 248D και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 33, Θαυμασίω Μοναχῶ*, PG 79, 397BC.

⁹⁵⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 33Α, Θαυμασίω Μοναχῶ*, PG 79, 397BC.

⁹⁵⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 121, Εὐρυκλεΐ Πρεσβυτέρω*, PG 79, 440C.

⁹⁵⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 121, Εὐρυκλεΐ Πρεσβυτέρω*, PG 79, 440C.

⁹⁶⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 20*, PG 79, 745C.

⁹⁶¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 39, Κωνῶνι Πολιτευομένω*, PG 79, 569A: «Φιλόψυχον, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ψυχὴν τεθεικότα ἐκτεσάμεθα Κύριον καὶ Σωτῆρα Χριστόν, ἱατρὸν ψυχῶν καὶ σωμάτων μέγιστον,

αυτός που μας λέγει: «*Δεῦτε πρὸς με πάντες οἱ πεφορτισμένοι τοῖς πολλοῖς παραπτώμασιν, καὶ γὰρ ἀναπαύσω ὑμᾶς*»⁹⁶².

Ο ὁσίος Νείλος σημειώνει πως μόνο ο Κύριος εξαλείφει τις αμαρτίες μας⁹⁶³, μέσω της εξομολόγησης, της δέησης, των προσευχών και της μετάνοιας⁹⁶⁴. Η πραγματική μετάνοια με πόνο, συντριβή και κλάμματα και ο πόθος και η ελπίδα προς τον Χριστό επανέφεραν τον απ. Πέτρο, μετά την τριπλή του άρνηση, πίσω στον Σωτήρα⁹⁶⁵. Συνομιλώντας μέρα και νύχτα, μέσω της προσευχής και της ψαλμωδίας, με τον Κύριο όλων Χριστό, τα οφέλη για την ψυχή του ανθρώπου είναι μέγιστα⁹⁶⁶.

Αναλυτικότερα, γενική προϋπόθεση της θεραπευτικής των παθών είναι: η **συνειδητή μυστηριακή ζωή**, ώστε να επέλθει η **θεία Χάρις**⁹⁶⁷ στον πιστό. Η συνειδητή μυστηριακή ζωή αφορά στη συνειδητή συμμετοχή των χριστιανών στα μυστήρια της Εκκλησίας. Μυστήρια της Εκκλησίας ονομάζονται: «*οἱ θεοσύστατες τελετές πού ἐμφαίνουν καί μεταδίδουν τήν ἀόρατη θεία χάρη*»⁹⁶⁸. Από τον παραπάνω ορισμό προκύπτει ότι τα μυστήρια έχουν τρεις ουσιώδεις ιδιότητες ή στοιχεία: τη θεία σύσταση, το ορατό ή εξωτερικό μέρος και, μέσω αυτών, τη «μετοχετευομένη» θεία Χάρη⁹⁶⁹. Ο Νικόλαος Καβάσιλας ονομάζει τα μυστήρια «*θυρίδες*», από όπου διέρχεται ο ήλιος της δικαιοσύνης, για αυτόν τον λόγο τα αποκαλεί και «*πύλες δικαιοσύνης*»⁹⁷⁰. Τα μυστήρια στην Ορθόδοξη Εκκλησία αριθμούνται σε επτά⁹⁷¹ και είναι: το βάπτισμα, το χρίσμα, η μετάνοια – εξομολόγηση, η θεία ευχαριστία, η ιεροσύνη, ο γάμος και το

άνωτερον μὲν ὑπάρχοντα πάσης νόσου καὶ παντὸς πάθους ἀνιάτου πᾶσιν ἀνθρώποις, ἰσχυρὸν δὲ ὑπὲρ πάντα, καὶ πᾶσαν δύναμιν φαυλότητος νικῶντα».

⁹⁶² Ματθ. 11, 28. Βλ. και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 84, Φιλαργίῳ Πρεσβυτέρῳ*, PG 79, 120BC.

⁹⁶³ Ο ὁσίος Νείλος υπενθυμίζει τα λόγια του προφήτη Ησαΐα: «*Εγὼ εἰμι ὁ ἐξαλείφων τὰς ἀμαρτίας σου καὶ τὰς ἀνομίας σου*»· βλ. *Ἠσ.* 43, 25.

⁹⁶⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 21, Δαγλαΐῳ*, PG 79, 560C.

⁹⁶⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 75, Ζώσῳ Ἀσκητῇ*, PG 79, 233AC.

⁹⁶⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 25, Θεοδώρῳ Μοναχῷ*, PG 79, 561B.

⁹⁶⁷ *Β΄ Κορ.* 12, 2-12, όπου αναλύεται από τον απ. Παύλο η σχέση μεταξύ της ανθρώπινης ασθένειας και της θείας Χάριτος του Θεού. Βλ. και «*Η ΧΑΡΙΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΚΑΙ Η ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΑΣΘΕΝΕΙΑ – THE GRACE OF GOD AND THE HUMAN WEAKNESS*», ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΠΑΥΛΟΣ ΚΑΙ ΚΟΡΙΝΘΟΣ, Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, τ. Β΄, εποπτεία: Σ. Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, συνέργνα: Σ. Σ. ΔΕΣΠΟΤΗΣ – Χ. Κ. ΚΑΡΑΚΟΛΗΣ, εκδ. επιμ. Κ. Ι. ΜΠΕΛΕΖΟΣ, χορηγοί: ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ – ΔΗΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΩΝ, Αθήνα 23 – 25/09/2007, σσ. 7-8.

⁹⁶⁸ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική καὶ Συμβολική Θεολογία Β΄, Ἐκθεση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὴ δυτική χριστιανοσύνη*, εκδ. Π. ΠΟΥΡΝΑΡΑ, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 466. Βλ. και Χ. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΥ, *Δογματική τῆς Ὀρθόδοξου Ανατολικῆς Ἐκκλησίας*, Αθήναι 1956, σ. 295: «*Τὰ μυστήρια εἶνε (sic) θεοσύστατοι τελεταὶ ἐμφαίνουσαι ἅμα καὶ μεταδιδούσαι τὴν ἀόρατον χάριν*».

⁹⁶⁹ Χ. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΥ, *Δογματική τῆς Ὀρθόδοξου Ανατολικῆς Ἐκκλησίας*, ὁ. π., σ. 295.

⁹⁷⁰ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, PG 150, 504BC: «*Καὶ τοίνυν διὰ τῶν μυστηρίων τούτων τῶν ἱερῶν ὡσπερ διὰ θυρίδων εἰς τὸν σκοτεινὸν τοῦτον κόσμον ὁ ἥλιος εἰσέρχεται τῆς δικαιοσύνης*» και ὁ. π., 508A: «*Τούτου χάριν τὰ ἱερώτατα μυστήρια πύλας ἂν εἰκότως καλοῖντο δικαιοσύνης, ὅτι ἡ τοῦ Θεοῦ περὶ τὸ γένος ἐσχάτη φιλανθρωπία καὶ ἀγαθότης, ἥτις ἐστὶν ἡ θεία ἀρετὴ καὶ δικαιοσύνη, ταύτας ἡμῖν εἰς τὸν οὐρανὸν ἐποίησε τὰς εἰσόδους*»· του ιδίου, *Ερμηνεία τῆς θείας λειτουργίας*, PG 150, 452CD: «*Σημαίνεται δὲ ἡ Ἐκκλησία ἐν τοῖς μυστηρίοις, οὐχ ὡς ἐν συμβόλοις, ἀλλ’ ὡς ἐν καρδίᾳ μέλη, καὶ ὡς ἐν ῥίζῃ τοῦ φυτοῦ κλάδοι, καὶ καθάπερ ἔφη ὁ Κύριος, ὡς ἐν ἀμπέλῳ κλήματα. Οὐ γὰρ ὀνόματος ἐνταῦθα κοινωνία μόνον, ἢ ἀναλογία ὁμοιότητος, ἀλλὰ πράγματος ταυτότης. Καὶ γὰρ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ τὰ μυστήρια· ἀλλὰ τῇ Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ ταῦτα βρῶσις ἐστὶ καὶ πόσις ἀληθινή*». Βλ. και Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική καὶ Συμβολική Θεολογία Β΄, ὁ. π.*, σ. 468.

⁹⁷¹ Χ. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΥ, *Δογματική τῆς Ὀρθόδοξου Ανατολικῆς Ἐκκλησίας*, ὁ. π., σ. 312.

ευχέλαιο⁹⁷². Σε αυτά τα επτά μυστήρια μπορούν να προστεθούν: η μνήμη των νεκρών και η μοναχική κουρά⁹⁷³.

Τα Ιερά Μυστήρια της Εκκλησίας λειτουργούν θεραπευτικά και ο πιστός πρέπει να προσέρχεται και να συμμετέχει σε αυτά, διότι μέσω αυτών λαμβάνει τη θεοποιό Χάρη του Αγίου Πνεύματος⁹⁷⁴. Ειδικότερα:

α) Το Βάπτισμα.

Το Βάπτισμα είναι εκείνο το μυστήριο, το οποίο αποτελεί το «*πρωταρχικό μυστήριο είσόδου στην Έκκλησία, και πολιτογράφησης στο σώμα της*»⁹⁷⁵. Με το Βάπτισμα στον Ιορδάνη ποταμό από τον Ιωάννη τον Πρόδρομο, ο Κύριος Ιησούς Χριστός άρχισε να κηρύττει τη Βασιλεία των Ουρανών, δωρίζοντάς μας την άνωθεν κληρονομιά άφθαρτη και αιώνια⁹⁷⁶. Με το μυστήριο αυτό ο άνθρωπος θεραπεύεται από τα αποτελέσματα του προπατορικού αμαρτήματος⁹⁷⁷, εξαγνίζεται από τις αμαρτίες⁹⁷⁸ που έχει διαπράξει έως του βαπτίσματος⁹⁷⁹ και ξεκινάει μια ανακαισμένη ζωή⁹⁸⁰. Ο όσιος Νείλος αναφέρει χαρακτηριστικά: «... *τῷ κατὰ Χριστὸν γινομένῳ βαπτίσματι ἀκροτηριάζονται, καὶ ἀναιροῦνται οἱ πρὸ τῆς πίστεως ἡμᾶς δουλωσάμενοι, καὶ τὰς ψυχὰς ἡμῶν ἀποκτείναντες δαίμονες*»⁹⁸¹. Επίσης γράφει: «*Ἐν ἡμῖν μὲν γὰρ διὰ τοῦ βαπτίσματος ἀπαρχή, καὶ ἀρράβων θεότητος κατοικεῖ, ἐν Χριστῷ δὲ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος*»⁹⁸². Τέλος, ο όσιος Νείλος σημειώνει για το βάπτισμα ότι οι χριστιανοί το λαμβάνουν άπαξ στην αρχή της πίστης τους, δηλαδή όταν ενστερνίζονται τον χριστιανισμό, και δεν επιτρέπεται να ξαναβαπτιστούν για δεύτερη φορά⁹⁸³.

⁹⁷² Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β΄, ό. π.*, σσ. 475-497.

⁹⁷³ Ό. π., σσ. 497-501. Ο Π. Τρεμπέλας διαφοροποιεί τα μυστήρια από τις «μυστηριοειδείς» τελετές, στις οποίες συμπεριλαμβάνει, μεταξύ άλλων, τη μνήμη των νεκρών και τη μοναχική κουρά. Οι τελευταίες ναι μεν μεταδίδουν και αυτές στους αποδέκτες τους τη θεία χάρη, δεν έχουν όμως θεία τη σύστασή τους, ούτε είναι αναγκαία μυστήρια για τη σωτηρία, αλλά συστήθηκαν από την Εκκλησία, σύμφωνα με τη διαβιβασθείσα σε αυτήν εξουσία του Κυρίου. Τις μυστηριοειδείς τελετές τις διακρίνει σε «καθιερώσεις» (μοναχική κουρά, χειροθεσίες κατωτέρου κλήρου, αναγνώστων, στέψεις βασιλέων, εγκαίνια ναών κ.α.) και σε «ευλογίες» (εξορκισμοί, ευλογίες βρεφών και εγκύων γυναικών, αγιασμοί υδάτων, επικήδεις και επιτάφιος ευλογίες – μνημόσυνα κ.α.)· βλ. αναλ. Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, «Μυστήριον», *ΘΗΕ* 9 (1966), 234-238.

⁹⁷⁴ Εδώ, για τους σκοπούς της ΜΔΕ, αναλύονται: το Βάπτισμα, το Χρίσμα, η Μετάνοια – Εξομολόγηση, η Θεία Ευχαριστία και το Ευχέλαιο.

⁹⁷⁵ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, ό. π., σ. 468.

⁹⁷⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Έπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Έπιστολή 52, Πλουτίνω Ύπατικῳ*, PG 79, 105CD.

⁹⁷⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Έπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Έπιστολή 52, Πλουτίνω Ύπατικῳ*, PG 79, 105CD.

⁹⁷⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 4, Κεφ. 3*, PG 79, 828B. Βλ. και του ίδιου, *Έπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Έπιστολή 135, Βερίμω Πρωτεύοντι*, PG 79, 445D.

⁹⁷⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Έπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Έπιστολή 246, Εύφρασίῳ Ἐπισκόπῳ*, PG 79, 173AB· *Έπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Έπιστολή 211, Βυρίλλῳ Μακεδονίῳ*, PG 79, 160D-161A: «Πῶς τολμᾷς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δοῦλον προσαγορεύειν, τὸ διὰ τοῦ ἀσπίλου βαπτίσματος πάντας τοὺς πιστεύοντας ἐλευθεροῦν; Λέγει γὰρ ὁ Ἀπόστολος (Ρωμ. 8, 2), ὅτιπερ «Ὁ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς ἠλευθέρωσε με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας, καὶ τοῦ θανάτου».

⁹⁸⁰ J. C. LARCHET, *Ἡ θεραπευτική των πνευματικῶν νοσημάτων. Εἰσαγωγή στήν ἀσκητική παράδοση τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τ. Α΄, ό. π.*, σσ. 471 κ.ε.

⁹⁸¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Έπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Έπιστολή 16, Ἀγάθωνι Δεκεμβρίῳ*, PG 79, 208A.

⁹⁸² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Έπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Έπιστολή 293, Ζηνοδώρῳ Δεκάνῳ*, PG 79, 345BC.

⁹⁸³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Έπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Έπιστολή 24, Μαρκιανῳ*, PG 79, 92A: «Κατὰ μὲν γὰρ τὸ δεῖνον βάπτισμα ἅπαξ ἐν ἀρχῇ τῆς πίστεως ἐλουσάμεθα, καὶ οὐκ ἐγχωρεῖ τὸν πιστὸν καὶ ορθόδοξον δεῦτερον βαπτισθῆναι».

β) Το Χρίσμα.

Χρίσμα καλείται το μυστήριο εκείνο, το οποίο τελείται αμέσως μετά το βάπτισμα, δια καθαγιασμένου μύρου⁹⁸⁴ και δια σημειώσεως του σταυρού στο νεοφώτιστο μέλος της Ορθόδοξης Εκκλησίας⁹⁸⁵. Το χρίσμα, όπως και το βάπτισμα, είναι μυστήριο μη επαναλαμβανόμενο⁹⁸⁶. Όπως αναφέρει ο Ν. Ματσούκας με το Χρίσμα «*συντελείται όχι μονάχα θεραπεία, δηλαδή ανάκαίνιση και έμπλουτισμός τής φύσης, αλλά και έπανόρθωση τής βούλησης*»⁹⁸⁷. Με το μυστήριο αυτό η δύναμη και τα ποικίλα χαρίσματα του Αγίου Πνεύματος μεταδίδονται στο νεοβαπτισμένο μέλος της Εκκλησίας ως εφόδιο για τη νέα εν Χριστώ ζωή⁹⁸⁸. Ταυτόχρονα το Χρίσμα συντελεί στο έργο της καθάρσεως των δαιμονικών δυνάμεων και στην τελείωση και προκοπή του νέου μέλους της Εκκλησίας⁹⁸⁹. Με το Χρίσμα ο ιερέας αιτείται από το Θεό την ίαση ψυχής και σώματος⁹⁹⁰. Ο άγ. Νείλος ορίζει το «*θεῖον*» Χρίσμα ως την έλευση της χάριτος του Αγίου Πνεύματος⁹⁹¹.

γ) Η Μεάνοια – Εξομολόγηση.

Η μεάνοια είναι ένας από τους θεμελιώδεις τρόπους της θεραπείας των παθών και καθαρμού της ψυχής και του σώματος. Με το μυστήριο αυτό συγχωρούνται οι αμαρτίες που έχουν διαπραχθεί μετά το Βάπτισμα και ο μετανόων επανασυνδέεται με την Εκκλησία⁹⁹². Ο ιερέας στο μυστήριο αυτό είναι ιατρός ψυχών και ο μετανόων στοχεύει εκ νέου στο δρόμο των αρετών που είχε, έως τότε, εγκαταλείψει⁹⁹³.

Σε αυτό το Αγιοπατερικό κλίμα βρίσκεται και η διδασκαλία του οσίου Νείλου. Ο άγιος σημειώνει πως πρέπει να είμαστε πολύ προσεχτικοί με τη μεάνοια, διότι πολλοί θεωρούν ότι μπορούν να διαπράττουν ελεύθερα τα πάθη και τις αμαρτίες τους και ότι αργότερα θα μετανοήσουν. Ο αββάς χτυπά τον κώδωνα του κινδύνου, λέγοντας ότι εκείνοι που σκέφτονται και πράττουν έτσι μπορεί να μην προλάβουν να μετανοήσουν και πως ο Θεός δεν εμπαίζεται: «*Όρα, άδελφέ, μή, έπ' έλπίδι τής μετανοίας πλήθος κακών εις έαυτον συλλεξάμενος, τήν άμαρτίαν θερήσης, τής δέ συγχωρήσεως άποτύχης. "Θεός ου μυκτηρίζεται"*»⁹⁹⁴. *Τά άκουσίως γινόμενα υπό γνησίας μετανοίας έξαλείφονται· τὰ δέ έκουσίως πραττόμενα πάσης άπολογίας έστέρηνται*»⁹⁹⁵. Σε άλλη επιστολή του αναφέρει: «*Αἴ με, μή άπορρίψαι τὸ φορτίον τής άμαρτίας διὰ τής μετανοίας*

⁹⁸⁴ Κατά την αρχαϊκή χριστιανική περίοδο η τελετή του μυστηρίου του Χρίσματος λάμβανε χώρα με την επίθεση των χειρών των ιερέων πάνω στους βαπτιζομένους και όχι με την επάλειψη με μύρο· βλ. *Πράξ.* 8, 14-17, και *Πράξ.* 19, 1-6· βλ. και Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, ό. π., σ. 483.

⁹⁸⁵ Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Δογματική τής Όρθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας*, τ. 3^{ος}, έκδ. Άδελφότης Θεολόγων ή «Ζωή», Αθῆναι 1979², σ. 117.

⁹⁸⁶ Α. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, *Απαντήσεις σε Ερωτήματα Συμβολικά*, Σειρά: ΒΑΣΙΚΗ ΔΟΓΜΑΤΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ 5, εκδ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΔΙΑΚΟΝΙΑ, Αθήνα 2014³, σελ. 239.

⁹⁸⁷ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, ό. π., σ. 483.

⁹⁸⁸ Ό. π., σ. 483. Βλ. και Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, ό. π., σ. 117.

⁹⁸⁹ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, ό. π., σσ. 483-484. Βλ. και Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, ό. π., σ. 117.

⁹⁹⁰ J. C. LARCHET, *Η Θεραπευτική των πνευματικών νοσημάτων. Είσαγωγή στην άσκητική παράδοση τής Όρθοδόξου Έκκλησίας*, τ. Α', ό. π., σ. 475.

⁹⁹¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Έπιστολαί, Βιβλίον Β'*, *Έπιστολή 92, Άμφιλοχίω Μοναχῶ*, PG 79, 241C.

⁹⁹² J. C. LARCHET, τ. Α', ό. π., σ. 483.

⁹⁹³ Ό. π., σσ. 483-484.

⁹⁹⁴ Γαλ. 6, 7.

⁹⁹⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Έπιστολαί, Βιβλίον Δ'*, *Έπιστολή 1, Προς τὸν αὐτοῦ μαθητὴν*, PG 79, 548B.

εύκολου τυγχανούσης τῆς ἀποθέσεως! Αἶ με, τὰς κηλίδας μὴ ἀποπλύνασθαι, ἀλλ' ἐστιγμένων εἶναι ταῖς ἀνομίαις!»⁹⁹⁶.

Σχετικά, επίσης, με την εξομολόγηση, υπενθυμίζοντας τα λόγια του προφήτη Ησαΐα, αναφέρει ο όσιος Νείλος: «... καὶ διὰ τοῦτο ἄθλον δικαιοσύνης χαρίζεται Θεὸς τῷ ἀνθρώπῳ τῷ δι' εξομολογήσεως αὐτὸν κατατρύχοντι. “Λέγε”, γάρ φησι, “πρῶτος τὰς ἁμαρτίας σου, ἵνα δικαιωθῇς”⁹⁹⁷. Λέγε, πρὶν ἄλλος σου κατηγορήσει, ἵνα δίκαιος γένῃ»⁹⁹⁸, δηλαδή να εξομολογηθεῖ κάποιος πρώτος τα αμαρτήματά του, πριν κατηγορηθεῖ από άλλον, ώστε να δικαιωθεί. Η εξομολόγηση, όπως και η μετάνοια, δεν πρέπει να αναβάλλονται από τη μια μέρα στην άλλη και να μη δείχνεται ραθυμία και οκνηρία για αυτήν, διότι με το να εξομολογούμαστε τα πταίσματά μας, επιστρέφουμε στον Κύριο⁹⁹⁹. Και σε μια ανεπίγραφη επιστολή του ο όσιος σημειώνει: «Ὁμολόγησον τῷ Θεῷ τὴν σαυτοῦ ἀσθένειαν, ἵνα τὸ δυνατόν ἀστράψῃ τῆς χάριτος, καὶ ἐπέκεινα φύσεως θαυματουργήσῃ τὸ Δεσποτικὸν βούλημα»¹⁰⁰⁰.

Ο ιερός πατέρας θεωρεῖ τη μετάνοια μεγάλο φάρμακο για τη σωτηρία της ψυχῆς και σημειώνει ότι ο Θεός δεν αποστρέφεται ποτέ αυτούς που προσέρχονται σε Αυτόν με οἶκτο και με λόγια που προκαλούν ἔλεος. Διότι όσοι κλαίνε για τα παραπτώματά τους, δέχονται πολλή παρηγοριά¹⁰⁰¹. Με τη μετάνοια, αυτός που ἔφταιξε θα κερδίσει τη σωτηρία του, όπως ο Λάμεχ¹⁰⁰², ο ἄσωτος υἱός και ο ληστής που κρεμασμένος πάνω στον Σταυρό, με μια λέξη πίστεως, ἐγένε πολίτης του παραδείσου¹⁰⁰³.

Επίσης, σε ἄλλη επιστολή του ο όσιος σημειώνει για τη δύναμη της μετάνοιας ἐναντι κάθε κακίας: «Τοῦτο γὰρ καὶ θέλει ὁ Δεσπότης ἔαν καὶ σὺ θελήσῃς· οὐδεμία γὰρ ἐστὶ κακία μὴ διαλυομένη τοῖς σωτηρίοις δάκρυσι τῆς μετανοίας»¹⁰⁰⁴. πόρνη σώθηκε¹⁰⁰⁵, ληστής ἐγένε ἅγιος του παραδείσου¹⁰⁰⁶, μάγοι ἐγέναν κήρυκες του ερχομοῦ Του, τελώνες και αμαρτωλοί ἦρθαν στον ἴσιο δρόμο¹⁰⁰⁷, υβριστές και διώκτες του Κυρίου θεολόγησαν και ἐφθασαν να μιμούνται τη ζωὴ των ουράνιων ἀγγέλων¹⁰⁰⁸, ἄρη

⁹⁹⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 14, Χιόνιῳ Σιλεντιαρίῳ, PG 79, 557A.

⁹⁹⁷ Ἡσ. 43, 26. Βλ. και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 21, Δαγλαΐφῳ, PG 79, 560C.

⁹⁹⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 7, Μαριάνῳ Μοναχῷ, PG 79, 553B.

⁹⁹⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 21, Δαγλαΐφῳ, PG 79, 560C: «Χρήσιμον τὸ μὴ ἀναβάλλεσθαι ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ἐπιστρέψαι πρὸς Κύριον, μηδὲ ἀμελεῖν καὶ ῥαθυμεῖν καὶ ὀκνεῖν, ἀλλ' ἐξομολογεῖσθαι τὰ πταίσματα».

¹⁰⁰⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 48, (Ἀνεπίγραφη), PG 79, 220A.

¹⁰⁰¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 20, Κασσανδρίῳ, PG 79, 560BC: «Πρὸ τοῦ καιροῦ τῶν αἰωνίων κολάσεων χρησώμεθα τῷ φαρμάκῳ τῆς μετανοίας, ὅτι οὐδένα ποτὲ ἀποστρέφεται ὁ Θεός, τῶν μετὰ οἰκτροῦ σχήματος, καὶ λόγων ἐλεεινῶν προσερχομένων αὐτῷ. Ὅσοι γὰρ κατακλαίουσι τὰ ἑαυτῶν παραπτώματα, πολλῆς ὑπάρχουσι παρηγορίας».

¹⁰⁰² Ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ την Π.Δ., ο Λάμεχ ἦταν γιος του Μαθουσάλα και πατέρας του Νῶε· βλ. Γεν. 4, 18 κ.ε. και Γεν. 5, 25 κ.ε.

¹⁰⁰³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 33, Ἀκύλῳ, PG 79, 565AB.

¹⁰⁰⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 39, Κωνῶνι Πολιτευομένῳ, PG 79, 568BC.

¹⁰⁰⁵ Λκ. 7, 37.

¹⁰⁰⁶ Λκ. 23, 43.

¹⁰⁰⁷ Ματθ. 9, 10.

¹⁰⁰⁸ Πράξ. 9, 1 κ.ε.

στην πραγματική και αληθινή τους μετάνοια¹⁰⁰⁹. Χαρακτηριστικά είναι και τα όσα γράφει σε μια επιστολή του: «έξομολογουμένου σου μετὰ δακρύων, ἀναπαυθήσῃ ἀπὸ τῆς ὀδύνης τῶν πλημμελημάτων σου καὶ τῆς σκληρᾶς δουλείας, ἥσπερ ἐδούλευσας τοῖς δαιμονίοις διὰ τῆς αἰσχροπραγίας»¹⁰¹⁰.

Ο άνθρωπος δύναται να σωθεί μόνο εφόσον μετανοήσει ειλικρινά και ικετέψει τον Κύριο για να τον συγχωρέσει από τις αμαρτίες του: «Ἐάν δὲ δυνηθῇ εἰς ἑαυτὴν ἐλθοῦσα ἡ ψυχὴ τοῦ ταῖς ἀμαρτίαις παγιδευθέντος στενάξαι πρὸς Θεὸν μετ' ὀδύνης καρδίας, καὶ περιπλακῆναι δι' εὐχῆς, καὶ ἰκεσίας τοῖς ἀοράτοις τοῦ Δεσπότη τοῦ ποσὶ λέγει, ὁ Κύριος τοῖς ἀγγέλοις, ὥσπερ ὁ Ἑλισσαῖος περὶ τῆς Σωμανίτιδος¹⁰¹¹. Ἄφετε αὐτὴν προσιέναι μοι, καὶ μὴ ἀπόσεισθε αὐτήν. Κἂν γὰρ μηδεμίαν κέκτηται ἀρετὴν, καὶ παρῶνσίαν πρὸς με, ἀλλὰ γε διὰ τὸ κατώδυνον εἶναι αὐτῆς τὴν καρδίαν, καὶ ἀναιδῶς προσκυλινδεῖσθαι μοι μετὰ δακρύων, καὶ θλίψεως, προσδέχομαι, καὶ σώζω»¹⁰¹².

Το δέον και το ταιριαστό στη δυνατή ψυχή είναι ο άνθρωπος να πράττει την εξομολόγηση με έργα, όπως νηστεία, αγρυπνία και ελεημοσύνη. Αν όμως, από παράβλεψη ή λόγω κάποιας άλλης περίπτωσης, ή ατονίας ή αμέλειας δεν πράξει κάποια από τα παραπάνω, ο Κύριος δεν αρνείται ούτε αποστρέφεται την εξομολόγηση που γίνεται με τα λόγια, όπως άλλωστε έπραξε με τον τελώνη, που σώθηκε με απλά λόγια ταπείνωσης και τον ληστή, που με λίγα λόγια ομολογίας της βασιλείας του Χριστού μετέβη στον παράδεισο¹⁰¹³.

Για να οδηγηθεί κάποιος στη μετάνοια «πρέπει νὰ ὑπερισχύσει στὰ πάθη του ἡ ἀγάπη γιὰ τὸν Χριστό»¹⁰¹⁴.

δ) Η Θεία Ευχαριστία.

Η Θεία Ευχαριστία (Κοινωνία) είναι το μυστήριο που ανακεφαλαιώνει το μυστήριο της θείας οικονομίας και στο οποίο λαμβάνονται, όχι μόνο τα δώρα του Αγ. Πνεύματος, αλλά προσλαμβάνεται ο ίδιος ο Θεός στη ψυχή και στο σώμα του ανθρώπου¹⁰¹⁵. Σε αυτό οι Πατέρες βλέπουν το κατεξοχήν φάρμακο που είναι ικανό να θεραπεύσει όλες τις κακίες που συνδέονται με τις αμαρτίες¹⁰¹⁶. Ο όσιος Νείλος, είναι χαρακτηριστικό ότι

¹⁰⁰⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Επιστολή 39, Κωνώνι Πολιτευομένω*, PG 79, 568CD. Είναι ενδιαφέρον ότι ο Γαληνός, πρότεινε ένα σύστημα αναγνώρισης και κάθαρσης των παθών, σύμφωνα με το οποίο το άτομο που θέλει να απαλλαγεί από τα πάθη του πρέπει να απευθυνθεί σε κάποιο άλλο πρόσωπο που θα είναι ηθικό, απαλλαγμένο από πάθη, με έξωθεν καλή μαρτυρία, συνήθως ηλικιωμένο και ουδέτερο ως προς αυτόν (όχι συγγενής ή φίλος), το οποίο θα του αναγνωρίσει τα πάθη, θα τον δασκαλεύει, θα τον επιπλήττει (σαν ένα είδος «επιτιμίων») και θα τον παροτρύνει για το καλό, όντας ο ίδιος το καλό παράδειγμα για αυτά που λέει και συμβουλεύει. Βέβαια, η αντιμετώπιση του Γαληνού είναι καθαρά κοσμική και δεν συσχετίζεται με το Μυστήριο της Μετανοίας – Εξομολόγησης της Εκκλησίας, αλλά πιθανόν δεικνύει και κάποιου είδους επιρροή του χριστιανικού κόσμου στον εθνικό. Βλ. ΓΑΛΗΝΟΥ, *Περὶ ψυχῆς παθῶν καὶ ἀμαρτημάτων*, ὁ. π., 1, 53, 2 – 8.

¹⁰¹⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 135, Βερίμω Πρωτεύοντι*, PG 79, 445CD.

¹⁰¹¹ Δ΄ Βασ. 4, 37.

¹⁰¹² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Β΄, Επιστολή 140, Κυρινίω Μοναχῷ*, PG 79, 260D και *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 33Α, Θαυμασίω Μοναχῷ*, PG 79, 396CD.

¹⁰¹³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 243, Χαρικλεΐ Πρεσβυτέρω*, PG 79, 497CD.

¹⁰¹⁴ Α. ΓΛΑΡΟΥ, «Η ταπείνωση στη λειτουργική ζωή», ὁ. π., σ. 6.

¹⁰¹⁵ J. C. LARCHET, τ. Α΄, ὁ. π., σσ. 499-501.

¹⁰¹⁶ Ο. π.

δεν αναφέρει πολύ συχνά στα έργα του την Εκκλησία¹⁰¹⁷ ως όρο ούτε και την τελουμένη σε αυτή Θεία Ευχαριστία¹⁰¹⁸. Όποτε, όμως, γίνεται αναφορά στη Θεία Ευχαριστία, ο αββάς θέλει να καταδείξει τη σωτηριολογική προοπτική του ανθρώπου, και για αυτό υποδεικνύει την «*ἄρρηκτη ἐξάρτηση καὶ ἐνότητα τῶν πιστῶν μέ τόν ἴδιον τόν ἐνανθρωπήσαντα Θεό*»¹⁰¹⁹, που λαμβάνει χώρα μέσω αυτού του ιερού μυστηρίου. Η Εκκλησία, όταν αναφέρεται, χαρακτηρίζεται από τον όσιο πατέρα, μεταξύ άλλων, ως: «*νοητὴ Ἱερουσαλήμ*»¹⁰²⁰, «*νύμφη*» Χριστοῦ¹⁰²¹, «*οἶκος τοῦ Δαυὶδ*»¹⁰²² και «*πόλις Θεοῦ*»¹⁰²³.

Η συμμετοχή στο θείο αυτό μυστήριο σημαίνει (συμ)μετοχή στην Εκκλησία¹⁰²⁴, αληθινή βρώση σώματος και πόση αίματος Χριστοῦ¹⁰²⁵ και είναι *sine qua non*, δηλαδή εκ των ων ουκ άνευ, προκειμένου ο πιστός να λάβει άφεση αμαρτιών, να καθαρθεί από τα «*πλημμελήματά*»¹⁰²⁶ του και να σωθεί. Το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, για να είναι σωτήριο για τον άνθρωπο, δεν πρέπει να λαμβάνεται από άνδρα ασεβή και δόλιο, ο οποίος υποκρίνεται ότι δήθεν πιστεύει, όπως ήταν ο Σίμωνας ο μάγος¹⁰²⁷.

ε) Το Ευχέλαιο.

Τις πρώτες πληροφορίες για το μυστήριο του Ευχελαίου τις λαμβάνουμε από το *Ευαγγέλιο του Μάρκου*: «*καὶ δαιμόνια πολλὰ ἐξέβαλλον, καὶ ἤλειφον ἐλαίῳ πολλοὺς ἀρρώστους καὶ ἐθεράπευον*» (Μαρκ. 6, 13). Μια, όμως, πιο ολοκληρωμένη μορφή του

¹⁰¹⁷ Η Εκκλησία, που παρομοιάζεται από τον όσιο Νείλο με την Ιερουσαλήμ, χαρακτηρίζεται ως: «*τό σύνολο τῶν πιστευόντων, οἱ ὅποιοι, ὡς ἓνα σῶμα καὶ πνεῦμα καὶ ὡς "μία πόλις τῷ τρόπῳ ὑπάρχοντες", συνέρχονται "ἐπὶ τὸ αὐτό" ἐν εἰρήνῃ καὶ ἀγάπῃ, προκειμένου νὰ μετέχουν "ὁμοθυμαδόν" τῶν χαρισμάτων τοῦ ἁγίου Πνεύματος... Ἔτσι, οἱ μετέχοντες σὲ αὐτὴν εἶναι μόνο οἱ πιστεύοντες... Αὐτοί, λοιπόν, οἱ πιστοί, οἱ ὅποιοι εἶναι ἐνωμένοι σωματικά καὶ πνευματικά, συνέρχονται σὲ κοινὴ εὐχαριστιακὴ σύναξη, διὰ τῆς ὁποίας καὶ ὁμόψυχα λαμβάνουν τὴ χάρη τοῦ ἁγίου Πνεύματος*». Βλ. Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, «Θεολογικὴ ὁρολογία καὶ διδασκαλία στὰ βιβλία Ἐπιστολῶν τοῦ Ἀσκητοῦ Νείλου Ἀγκύρας», ὁ. π., σσ. 204-205. Με αὐτὸν τὸν τρόπο «μεταφέρεται ἡ θεία χάρη πρὸς τὴν κοινὴ σωτηρία. Ἐπομένως... ὁ ἐν λόγῳ συγγραφέας ἀναδεικνύει τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς Ἐκκλησίας, πού εἶναι ἡ ἐνότητα σὲ τὴν πίστη, ἡ εὐχαριστηριακὴ συνέλευση καὶ ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἅγιος Νεῖλος, ἐπίσης, στηρίζει τὴν ὑπαρξὴ τῆς Ἐκκλησίας στὸν ἴδιον τὸν Χριστό καὶ μάλιστα στὸ ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ πάθος του». Βλ. Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, ὁ. π., σσ. 204-205.

¹⁰¹⁸ Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, ὁ. π., σ. 204. Βλ. καὶ Α. R. SEVILLE *Ascetics and society in Nilus of Ancyra: Old Testament imagery as a model for personal and social reform*, (PhD/The Catholic University of America-UMI 3294706), Washington D.C. 2008, σσ. 113-114.

¹⁰¹⁹ Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, ὁ. π., σ. 204.

¹⁰²⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 258, Σαβουρίῳ Κομήτι, PG 79, 177D. Βλ. καὶ Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, ὁ. π., σ. 204.

¹⁰²¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 268, Κυρίλλῳ Πρωτεύοντι, PG 79, 181A. Βλ. καὶ Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, ὁ. π., σ. 204.

¹⁰²² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 182, Βαλερίῳ Κουβικουλαρίῳ, PG 79, 296A. Βλ. καὶ Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, ὁ. π., σ. 204.

¹⁰²³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 183, Βαλερίῳ Κουβικουλαρίῳ, PG 79, 296A. Βλ. καὶ Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, ὁ. π., σ. 204.

¹⁰²⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 144, Παμφίλῳ Διακόνῳ, PG 79, 265D.

¹⁰²⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 144, Παμφίλῳ Διακόνῳ, PG 79, 265C: «... τὸ Δεσποτικὸν σῶμα, καὶ αἷμα τοῦ Θεοῦ Λόγου διὰ τὴν οἰκονομίαν νομὴ τυγχάνει Χριστιανῶν ἀπάντων, καὶ τούτῳ τῷ μυστηρίῳ τρέφονται καὶ ποτίζονται».

¹⁰²⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 144, Παμφίλῳ Διακόνῳ, PG 79, 265D.

¹⁰²⁷ Πράξ. 8, 13 καὶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 144, Παμφίλῳ Διακόνῳ, PG 79, 265C. Βλ. καὶ Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, ὁ. π., σ. 205.

μυστηρίου αντλούμε από την *Επιστολή του Ιακώβου*: «ἀσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας, καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ' αὐτὸν ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου· καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα, καὶ ἐγερεῖ αὐτὸν ὁ Κύριος· κἂν ἁμαρτίας ᾗ πεποιηκώς, ἀφεθήσεται αὐτῷ» (Ἰακ. 5, 14-15). Ὅπως ορθά σημειώνει ο Ν. Ματσούκας: «τό εὐχέλαιο εἶναι μιά συνέχιση τῶν θαυματουργικῶν θεραπειῶν τοῦ Χριστοῦ. Πάντοτε ὁ Χριστὸς δίδασκε πῶς ἡ ἀρρώστια εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἁμαρτία. Καὶ κατὰ τὴν θεραπείαν πολλῶν ἀσθενῶν ἔλεγε τὴ γνωστὴ προτροπὴ, ἀπὸ δῶ καὶ πέρα να μὴν ἁμαρτάνουν»¹⁰²⁸. Ἀπὸ τα παραπάνω συμπεραίνουμε ὅτι με αὐτὸ το μυστήριον ὑπάρχει ἀφεση ἁμαρτιῶν καὶ συντελεῖται θεραπεία στὴν ψυχосωματικὴ υγεία τοῦ πιστοῦ που συμμετέχει σε αὐτό¹⁰²⁹.

Στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, σε ἀντίθεση με τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ, δὲν ὑπάρχει περιορισμὸς ὡς πρὸς τὸ χρόνο τέλεσης τοῦ Εὐχελαίου. Δηλαδή ὅποτεδήποτε ἕνας χριστιανὸς ἀσθενεῖ ἢ ἐπιθυμεῖ νὰ προετοιμασθεῖ γιὰ τὴ θεία Κοινωνία, δύναται νὰ καλέσει κληρικὸ γιὰ νὰ τελέσει Εὐχέλαιο. Ἀντίθετα, στὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία τὸ μυστήριον αὐτὸ τελεῖται ὡς τελευταῖο ἐφόδιο στὴν ἐπιθανάτια κλίνη (extremaunctio)¹⁰³⁰.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γενικὴ προϋπόθεση, που εἶναι ἡ μυστηριακὴ ζωὴ, πρέπει νὰ υφίσταται καὶ ἡ υποκειμενικὴ προϋπόθεση, προκειμένου τὰ πάθη τοῦ ἀνθρώπου νὰ θεραπευτοῦν. Ἡ υποκειμενικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴν θεραπεία τῶν παθῶν εἶναι ἡ **βούληση γιὰ θεραπεία**¹⁰³¹. Ἡ θεραπεία τῶν παθῶν γιὰ νὰ συντελεστεῖ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὰ μυστήρια, προϋποθέτει τὴν ἐλεύθερη συμμετοχὴ τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἐκούσια προσωπικὴ συνεργασία τοῦ. Ἡ ἐν Χριστῷ ζωὴ προϋποθέτει θεία καὶ ἀνθρώπινη συνέργεια¹⁰³². Αὐτὴ συντελεῖται με τὴν πίστη καὶ τὴν ἐλπίδα¹⁰³³, καθὼς καὶ με τὴν προσευχὴ καὶ τὴν ἀγρυπνία¹⁰³⁴.

1.3 Θεραπεία τῶν παθῶν

Σκοπὸς τοῦ κάθε χριστιανοῦ θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀνόρθωση τῶν τριῶν μερῶν τῆς ψυχῆς τοῦ καὶ ἡ ἐπαναφορὰ τοῦς στὴν φυσιολογικὴ λειτουργία καὶ στὴν ἀπάθεια, μέσω τῆς Θείας Χάριτος. Ὁ ὁσίος Νεῖλος παραθέτει ἀπὸ ἕνα φάρμακο γιὰ κάθε μέρος τῆς ψυχῆς¹⁰³⁵:

¹⁰²⁸ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β΄*, ὁ. π., σ. 495. Βλ. Ἰω. 5, 14: «Ἴδε ὑγιῆς γέγονας· μηκέτι ἁμάρτανε, ἵνα μὴ χειρόν σοί τι γένηται».

¹⁰²⁹ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, ὁ. π., σσ. 494-495.

¹⁰³⁰ Ὁ. π., σ. 495.

¹⁰³¹ J. C. LARCHET, *Ἡ θεραπευτικὴ τῶν πνευματικῶν νοσημάτων. Εἰσαγωγή στὴν ἀσκητικὴ παράδοση τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τ. Α΄, ὁ. π., σσ. 509-632.

¹⁰³² Ὁ. π., σσ. 509-510.

¹⁰³³ Ἡ πίστη καὶ ἡ ἐλπίδα, μαζί με τὴν ἀγάπη (οἱ ἀποκαλούμενες ἀπὸ τοὺς Πατέρες καὶ «θεολογικὲς» ἀρετές) ἀναλύονται σε ἐπόμενο κεφάλαιο· βλ. Κεφ. 2^ο, Ενότητα 2.9.

¹⁰³⁴ Ἡ ἀνάλυσή τῆς προσευχῆς καὶ τῆς ἀγρυπνίας λαμβάνει χώρα στὴν ἀμέσως ἐπόμενη ἐνότητα· βλ. Ενότητα 1.3.

¹⁰³⁵ Ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ στὴν οὐσία τῆς εἶναι μία, αὐτὰ που θεραπεύουν κάποιο μέρος (ἢ δύναμη) τῆς ψυχῆς δὲν σημαίνει ὅτι δὲν θεραπεύουν καὶ τὰ ἄλλα, εἶναι, ὅμως, τὰ πιο ἐνδεικτικὰ γιὰ τὴν θεραπεία κάθε μέρους τῆς ψυχῆς. Ἀπὸ τὴν μεριά τῶν ἐθνικῶν φιλοσόφων, ὁ Γαληνός, σχετικὰ με τὴν θεραπεία τῶν παθῶν, πίστευε ὅτι γιὰ νὰ θεραπευτεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ αὐτὰ θὰ πρέπει πρῶτα νὰ ἀναγνωρίσει ὅτι ἔχει πάθος ἢ πάθη: «Πῶς οὖν ἂν τις

1) Το **λογιστικό** (λογικό ή ηγεμονικό ή γνωστικό ή νοητικό ή νοερό) μέρος (δύναμη) της ψυχής βελτιώνεται και θεραπεύεται με τους εξής τρόπους:

i) Τη **νήψη**.

«*Αποβάλλοντες κάθε τι πού ἐμποδίζει τὴν διάνοια στήν ἀνάβαση πρὸς τὸν Θεό, καὶ αὐτό καλοῦμε νήψη*»¹⁰³⁶. Επίσης, με την αποφυγή παθῶν που σκοτίζουν το νου, όπως η μέθη, τα ναρκωτικά και άλλων, τα οποία με τη σειρά τους γεννούν και προκαλούν άλλα πάθη της ψυχής.

ii) Την **απόρριψη των πονηρῶν λογισμῶν**¹⁰³⁷.

iii) Με τη **συνεχή και αδιάλειπτη προσευχή** και την **αγρυπνία**.

Η προσευχή διαφυλλάσσει τον νου από τις προσβολές του Σατανά μέσω των λογισμῶν¹⁰³⁸. Με την προσευχή καθαρίζεται ο νους του ανθρώπου από τον ιατρό των ψυχῶν¹⁰³⁹. Μεταγενέστερα, ο Μάξιμος ο Ομολογητής προτρέπει: «... τὸ λογιστικὸν αὐτῆς (ενν. της ψυχῆς) προσευχῆς πτέρωσον»¹⁰⁴⁰.

Επομένως, όπως σχολιάζει ο Μητροπολίτης Ιερόθεος (Βλάχος): «*ὅταν κανεὶς καθάριση τὸ σῶμα μετὰ τὴν ἐγκράτεια, τὸν θυμὸ καὶ τὴν ἐπιθυμίαν “δι’ ἀγάπης θείας ποιησάμενος” καὶ παρουσιάσῃ στὸν Θεὸ τὸν νοῦν τοῦ ἐξαγνισμένου διὰ τῆς προσευχῆς, τότε “κτᾶται καὶ ὁρᾷ ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐπηγγελμένην χάριν τοῖς κεκαθαρμένοις τὴν καρδίαν”*»¹⁰⁴¹.

Ὅπως σημειώνουν οι Πατέρες είναι απαραίτητο να συνηθίζουμε το νου μας στην νοερά εργασία και την νοερά προσευχή. Αυτό σημαίνει να αποκτήσει αγάπη και έρωτα προς τον Θεό, διότι όπου ενοικεί ο έρωτας προς τον Θεό, εκεί επιτυγχάνεται η καθαρότητα του νου και η ειρήνη των δυνάμεων της ψυχῆς¹⁰⁴².

ἐκκόψει ταῦτα (τα πάθη) μὴ γνοὺς πρότερον ἔχων αὐτά;»· βλ. ΓΑΛΗΝΟΥ, Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ιδίων παθῶν, 1, 8, 2 – 3. Και συνεχίζει ο φιλόσοφος – ιατρός λέγοντας πως, αν δεν είναι σε θέση ο ίδιος ο άνθρωπος να αναγνωρίσει το πάθος του, θα πρέπει να του το υποδείξει κάποιο άλλο άτομο, ουδέτερο ως προς αυτόν και εν γένει σεβαστό. Όταν ο άνθρωπος αναγνωρίσει το πάθος του, θα πρέπει να προσπαθήσει σταδιακά να το μετριάσει, ώσπου να το εγκαταλείψει τελείως. Επίσης, σημαντικό είναι να τηρεί ο άνθρωπος το «μέτρον ἄριστον», αφού χωρίς μέτρο τίποτα δεν γίνεται όπως πρέπει. Οι υπερβολές είναι αυτές που πολλές φορές γεννούν και εκτρέφουν τα πάθη: «Ὁρθῶς γὰρ ἔοικεν εἰρῆσθαι τὸ “μέτρον ἄριστον”, ὡς οὐδενὸς ἀμέτρου καλῶς γιγνομένου»· βλ. ΓΑΛΗΝΟΥ, Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ιδίων παθῶν, 1, 7 – 8. Σε αυτό συμφωνούν και οι Πατέρες που παραγγέλλουν π.χ. να μην γίνεται υπερβολή στη νηστεία, ειδικά από νοσοῦντες ή αδύναμα άτομα, διότι αυτή μπορεί να οδηγήσει σε σωματική και πνευματική εξάντληση, να προκαλέσει δυσανασχέτηση και τελικά να οδηγήσει σε αντίθετα αποτελέσματα από αυτά που στοχεύει.

¹⁰³⁶ ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, ΜΗΤΡ. ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ & ΑΓ. ΒΛΑΣΙΟΥ, *Ὁρθόδοξη Ψυχοθεραπεία, Πατερική Θεραπευτική Ἀγωγή, ὁ. π., σ. 116.*

¹⁰³⁷ J. C. LARCHET, *Ἡ θεραπευτικὴ των πνευματικῶν νοσημάτων. Εἰσαγωγή στήν ἀσκητικὴ παράδοση τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας, τ. Β΄, ὁ. π., σσ. 147 κ.ε.* Οι λογισμοί έχουν αναλυθεί σε προηγούμενη ενότητα. Βλ. Μέρος Γ΄, Ενότητα 1.4: «Ο ρόλος του νου και των λογισμῶν στην πρόκληση (γένεση) των παθῶν».

¹⁰³⁸ ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, ΜΗΤΡ. ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ & ΑΓ. ΒΛΑΣΙΟΥ, *Ὁρθόδοξη Ψυχοθεραπεία, Πατερική Θεραπευτική Ἀγωγή, ὁ. π., σ. 116.*

¹⁰³⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(ς), *Περὶ διαφόρων πονηρῶν λογισμῶν, Κεφ. 3, PG 90, 1204C.*

¹⁰⁴⁰ ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΙΝΑΪΤΟΥ (ΚΛΙΜΑΚΟΣ), *Πρὸς τὸν Ποιμένα Λόγος, Ἄλλον σχόλιον Μαξίμου, PG 88, 1209C.*

¹⁰⁴¹ ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, ΜΗΤΡ. ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ & ΑΓ. ΒΛΑΣΙΟΥ, ὁ. π., σ. 116.

¹⁰⁴² Ὁ. π., σσ. 115-116.

Με την προσευχή ο όσιος Νείλος ασχολήθηκε εκτεταμένα και με επιμέλεια, θέλοντας να σημειώσει με έμφαση και να αναδείξει την αξία και τη σημασία της, τόσο για τη ζωή του πιστού όσο και για τη σωτηρία του. Όπως και για όλα τα θεολογικά θέματα, έτσι και στο θέμα της προσευχής, ο άγιος παραθέτει σχετικά χωρία από την Αγία Γραφή για να τεκμηριώσει τα λεγόμενά του. Ασφαλώς, ο αββάς γνωρίζει και τις θεολογικές απόψεις, στο ζήτημα αυτό, προηγούμενων του πηγών, αλλά και σύγχρονών του Πατέρων και εκκλησιαστικών συγγραφέων, τις οποίες, όμως, δεν τις χρησιμοποιεί αυτολεξεί, αλλά τις παραθέτει με το δικό του ελεύθερο και διασκευστικό τρόπο και πάντοτε ορθόδοξα¹⁰⁴³.

Κατά τον άγ. Νείλο, «*ἡ μήτηρ πασῶν τῶν ἀρετῶν προσευχή, οὐ μόνον ἰσχύει καθαρίζειν καὶ τρέφειν, ἀλλὰ καὶ φωτίζει, καὶ ἡλιοειδῶς δύναται ἀποδείξει τοὺς προσέχοντας γνησίως αὐτῇ*»¹⁰⁴⁴. Στο έργο *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, υπάρχει σημαντική ανάλυση για την έννοια και την αξία της προσευχής: «*Διὰ τοῦτο καλὸν προσευχή, καὶ ἀνάγνωσις, ὅτι τὴν ματαίαν ἐκείνην παύουσι πλάνην, δεσμοῦσαι τῶν ἐφ' ἃ μὴ δεῖ ῥεμβόμενον λογισμόν, καὶ κατέχουσαι πρὸς ἑαυτὰς χρησίμως οὐδαμοῦ τῆς καλῆς περισπώμενον ἀσχολίας*».

Η προσευχή έχει, κατά τον άγιο, και άλλη ωφέλεια: «*Ἡ δὲ προσευχή εἰς ὠφελείας λόγον ἔχει τι τάχα καὶ μεῖζον, Θεῷ προσομιλεῖν παρασκευάζουσα, καὶ φιλίαν τὴν πρὸς αὐτὸν μνηστευομένη τῇ μακρᾷ συνηθείᾳ, ἐπειδὴ πως καὶ ποιεῖν τὰς διαθέσεις αὐτή, καὶ τηρεῖν πρὸς Θεόν, τὸν εἰς ἀγάπην καὶ τοὺς εὐτελεῖς προσίεμενον, καὶ τὴν πρὸς αὐτοὺς οὐκ ἐπαισχυνόμενον ἰσοτιμίαν, ἕως αὐτοῖς παρρησίαν δίδωσι παραμένων ὁ πόθος*»¹⁰⁴⁵. Επιπλέον, σημειώνει ο όσιος: «*Ἡ δὲ προσευχή παντὸς ἀφίστησι τὸν νοῦν νοήματος αἰσθητοῦ καὶ αὐτῷ παρίστησι τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ διαλεγόμενον καὶ αἰτούντα μετὰ παρρησίας ἃ βούλεται. Καὶ οὕτως ἐν τῷ μεταξύ διάγειν παρασκευάζει ἀγνῶς ὡς Θεῷ συντυχόντα, καὶ μετ' οὐ πολὺ πάλιν αὐτῷ συντευξόμενον*»¹⁰⁴⁶. Δηλαδή, ο άνθρωπος αφού συνομιλεί με τον Θεό, προετοιμάζεται να ζει κατά τρόπο αγνό. Για αυτό το λόγο ο απ. Παύλος¹⁰⁴⁷ διδάσκει να προσκαρτερούμε στην προσευχή¹⁰⁴⁸. Στο ίδιο έργο, ο ιερός πατέρας διαβεβαιώνει, όπως ο απ. Παύλος¹⁰⁴⁹, ότι η προσευχή μπορεί να διεξάγεται σε κάθε τόπο και όχι μόνο στο ναό· και όταν αυτοί που επικαλούνται τον Θεό, το πράττουν με καρδιά καθαρή και κάνοντας πράξεις άγιες, ο Θεός εισακούει τη δέησή τους¹⁰⁵⁰.

¹⁰⁴³ Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία, Ο Πέμπτος αἰώνας (Ἀνατολή καὶ Δύση)*, τ. Γ', ό. π., σ. 363.

¹⁰⁴⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 90, Θεοδωρήτῳ Μοναχῷ*, PG 79, 428C. Στο έργο (το οποίο πιθανότατα ανήκει στον Ευάγριο) *Περὶ Προσευχῆς* δίδεται ο εξής ορισμός για την προσευχή: «*Κατάστασις ἐστὶ προσευχῆς ἕξις ἀπαθῆς, ἔρωτι ἀκροτάτῳ εἰς ὕψος νοητὸν ἀρπάζουσα τὸν φιλόσοφον καὶ πνευματικὸν νοῦν*»· βλ. *Λόγος περὶ Προσευχῆς*, Κεφ. 52, PG 79, 1177C.

¹⁰⁴⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 4, Κεφ. 2, PG 79, 828A.

¹⁰⁴⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 4, Κεφ. 4, PG 79, 829A.

¹⁰⁴⁷ Ρωμ. 12, 12: «*τῇ ἐλπίδι χαίροντες, τῇ θλίψει ὑπομένοντες, τῇ προσευχῇ προσκαρτεροῦντες*».

¹⁰⁴⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 4, Κεφ. 5, PG 79, 829B.

¹⁰⁴⁹ Α' Τιμ. 2, 8: «*Βούλομαι οὖν προσεύχεσθαι τοὺς ἄνδρας ἐν παντὶ τόπῳ, ἐπαίροντας ὁσίους χεῖρας χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ*».

¹⁰⁵⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 4, Κεφ. 5, PG 79, 829BC.

Σε πολλά του σημεία του έργου του, ο άγιος δηλώνει με έμφαση ότι με την προσευχή εκλαμπρύνεται η ψυχή. Γράφει χαρακτηριστικά στον μοναχό Πισίμιο: «*Προσευχομένου τοῦ Δεσπότη Ἰησοῦ ἐν τῷ ὄρει, ἔλαμψε τὸ πρόσωπον, καὶ ἤστραψε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ὅπερ συμβαίνειν εἶωθεν τοῖς φιλοπονώτερον τῇ εὐχῇ προσανέχειν σπουδάζουσι μοναχοῖς· ἐκλάμπει γὰρ τῆνικαῦτα τὸ πρόσωπον τῆς ψυχῆς, καὶ ἀστράπτει ὁ ταύτης ἀόρατος στολισμός, ὅπερ οἱ πολλοὶ ἀγνοοῦσιν*»¹⁰⁵¹.

Στην επιστολή του προς τον μοναχό Μαριάνο, ο όσιος Νείλος, μεταξύ άλλων, παρέχει οδηγίες και για το πώς πρέπει να γίνεται η προσευχή: «*Παιδαγωγητέον καὶ γλῶσσαν καὶ ὀφθαλμόν, χεῖρας πρὸς οὐρανὸν τανυστέον συχνῶς καὶ ἐνδελεχῶς δι' εὐχῆς ἀρεμβάστου, πόδας πρὸς τὸ βούλημα κινητέον τοῦ ἀγίου καὶ ἁσπίλου Δεσπότη*»¹⁰⁵². Επιπλέον, η προσευχή πρέπει να είναι εκτενής και να πράττεται «*ἀδιαλείπτως*»¹⁰⁵³. Όλοι οι άνθρωποι πρέπει να προσεύχονται καθημερινά για να ξεπλένονται από τις ψυχικές τους ακαθαρσίες, αφού με τη θέλησή τους ή χωρίς αυτήν έρχονται καθημερινά σε επαφή με νοητά και αισθητά αμαρτήματα. Το βάπτισμα καθαρίζει άπαξ τις αμαρτίες του χριστιανού και δεν επιτρέπεται να συμβαίνει δεύτερη φορά. Επομένως, οι αμαρτίες που λαμβάνουν χώρα μετά το βάπτισμα καθαίρονται με την προσευχή¹⁰⁵⁴: «*Πάντες οὖν ἄνθρωποι καθ' ἐκάστην χρήζομεν τῶν δι' εὐχῆς καθαρσιῶν· ἡ γὰρ εὐχῇ πᾶσαν τὴν ἐπιγινομένην ἡμῖν ἀκαθαρσίαν ἐκπλύνει*»¹⁰⁵⁵.

Όσοι προηγουμένως απομακρύνθηκαν από τον Κύριο λόγω φαυλότητας, τώρα θα πρέπει να αφοσιωθούν σε Αυτόν με αγαθή ελπίδα, πίστη και προσευχή¹⁰⁵⁶. Ειδικότερα σε στιγμές λύπης, στενοχώριας και βαθιάς απόγνωσης της ψυχής, πρέπει ο άνθρωπος να θυμάται τον Κύριο μέσω της προσευχής και τότε όχι μόνο εξαλείφονται οι λύπες, αλλά επέρχεται ευφροσύνη και απέραντη παρηγοριά στην καρδιά του που έχει περικυκλωθεί από πειρασμούς¹⁰⁵⁷ και λιποψυχεί από το μέγεθος των θλίψεων¹⁰⁵⁸.

Ο άνθρωπος δεν πρέπει ούτε να υπερηφανεύεται ούτε να απελπίζεται, αλλά σε κάθε περίπτωση να επιμένει στην προσευχή¹⁰⁵⁹. Η προσευχή πρέπει να συνδυάζεται με υπομονή και πνευματική ανδρεία, ώστε να κατανικώνονται οι

¹⁰⁵¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Β΄, Επιστολή 74, Πισιμίω Μοναχῷ*, PG 79, 233Α. Σε άλλη επιστολή αναφέρεται ότι: «ὥσπερ γὰρ τῷ ὕδατι ἀποπλύνει τοὺς σωματικούς ῥύπους, οὕτω διὰ τῆς εὐχῆς τὴν ψυχὴν ἐκλαμπρύνει»· βλ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Α΄, Επιστολή 24, Μαρκιανῷ*, PG 79, 89D.

¹⁰⁵² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Επιστολή 41, Μαριάνω Μονάζοντι*, PG 79, 569B.

¹⁰⁵³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Περὶ ἀκτημοσύνης, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 56*, PG 79, 1044B. Εδώ ο άγ. Νείλος επαναλαμβάνει μια παύλεια έκφραση «ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε» (Α΄ Θεσ. 5, 17).

¹⁰⁵⁴ Ασφαλώς σε συνδυασμό πάντοτε με το μυστήριο της μετανοίας.

¹⁰⁵⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Α΄, Επιστολή 24, Μαρκιανῷ*, PG 79, 89D-92A.

¹⁰⁵⁶ *Ψαλμ. 76, 3-4* και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Επιστολή 30, Βιταλίω Υποδιάκονω*, PG 79, 564BC.

¹⁰⁵⁷ *Λκ. 22, 40*: «προσεύχεσθε, ἵνα μὴ ἐμπέσητε εἰς πειρασμόν». Βλ. και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 4, Κεφ. 10*, PG 79, 836C.

¹⁰⁵⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Επιστολή 30, Βιταλίω Υποδιακόνω*, PG 79, 564C.

¹⁰⁵⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Α΄, Επιστολή 10, Πτολεμαίω Συγκλητικῷ*, PG 79, 85D.

πονηροί δαίμονες¹⁰⁶⁰ που εξαγριώνονται όλο και περισσότερο όσο ο άνθρωπος βαδίζει προς τον Θεό και την οδό της σωτηρίας¹⁰⁶¹. Επιπρόσθετα, «*Ἡ προσευχή προϋποθέτει βίο καθαρὸ καὶ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸ καὶ συνδέεται κυρίως μὲ τὸν νοῦ*¹⁰⁶², *πού, ἀπαλλασσόμενος ἀπὸ διάφορα νοήματα, “διαλέγεται” μὲ τὸν Θεὸ*»¹⁰⁶³.

Σχετικά με την θεραπευτική δύναμη της προσευχής έναντι των παθών, αναφέρει ο άγ. Νείλος: «*Ὡςπερ ὁ καπνὸς ἀναχθεὶς εἰς τὸν ἀέρα σημεῖον τῆς οἰκείας φύσεως οὐχ ὑπελείπετο, καὶ κηρὸς ἐν πυρὶ γενόμενος, οὐκ ἔτι εὐρίσκεται· οὕτως ἐπὶ πολὺ παρακαλοῦντός σου τὸν φιλόανθρωπον Κύριον, καὶ καθικετεύοντος, ἐὰν φθάσῃ ἐπὶ σέ ἡ θεία χάρις καὶ δύναμις, τὰ νῦν ἐπικρατοῦσα πάθη εἰς ἀφανισμόν περιστήσεται*»¹⁰⁶⁴.

Επειδή η πιθανότητα πτώσεως του ανθρώπου και απώλειας της αρετής είναι μεγάλη, ο ιερός πατέρας υπογραμμίζει την αναγκαιότητα της προσευχής, ώστε να αποτραπεί μια οποιαδήποτε τέτοια αρνητική εξέλιξη¹⁰⁶⁵.

Ο άνθρωπος δεν πρέπει να προσεύχεται μόνο για τον εαυτό του, αλλά και για τους άλλους, ιδιαίτερα όταν το επιζητούν αυτό οι κοσμικοί από τους ιερωμένους: «*Καὶ πάντες δὲ οἱ ἀγαπῶντες τὴν ἡμετέραν εὐτέλειαν πατέρες καὶ ἀδελφοὶ παρακληθήσονται παρ’ ἑμοῦ προσεύξασθαι γνησίως ὑπὲρ τῶν δεηθέντων βιωτικῶν*»¹⁰⁶⁶.

Ο όσιος παραθέτει τα πολλαπλά οφέλη που παρέχει ο Θεός, μέσω της προσευχής, στον άνθρωπο με πλείστα παραδείγματα από την Παλαιά¹⁰⁶⁷ και

¹⁰⁶⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 52, Πανηγυρίῳ Μοναχῶ*, PG 79, 224A: «... ἀνδρίζου, καὶ ἴσχυε, συντρίβων διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς συντόνου εὐχῆς, τοὺς συντρίβειν ἡμᾶς ἐπιθυμοῦντας...».

¹⁰⁶¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 52, Πανηγυρίῳ Μοναχῶ*, PG 79, 224B: «ὅσῳ γὰρ Θεῷ προσχωροῦμεν, τοσοῦτ’ πλεόν κατ’ ἡμῶν ἐξαγριοῦνται οἱ δαίμονες».

¹⁰⁶² Στα έργα του οσίου Νείλου, αναφορικά με την προσευχή και το ρόλο του νοός σε αυτήν, ο Σ. Παπαδόπουλος παρατηρεῖ ότι, αν και περιέχουν στοιχεία της καππαδοκικής θεολογίας, όπως, ασφαλώς και του Ι. Χρυσόστομου, διαθέτουν και κάποιες επιρροές από τον έτερο μαθητή του Χρυσόστομου, τον Ευάγριο· βλ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία, Ὁ Πέμπτος αἰώνας (Ἀνατολή καὶ Δύση)*, τ. Γ΄, ό. π., σ. 363. Απόψεις του Ευαγρίου για την προσευχή παραδίδονται κυρίως στο έργο του *Περὶ Προσευχῆς λόγος*, το οποίο αποδιδόταν παλαιότερα στον όσιο Νείλο· βλ. *Περὶ προσευχῆς λόγος εἰς κεφ. 153*, PG 79, 1165-1200.

¹⁰⁶³ Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Γ΄, ό. π., σ. 363.

¹⁰⁶⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 264, Χαρίτωνι*, PG 79, 516BC.

¹⁰⁶⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 140, Κυρινίῳ Μοναχῶ*, PG 79, 261D: «Πολλῆς δὲ ἡμῖν πρὸς τὸν Θεὸν χρεια δεήσεως, ἵνα μὴ ἐκπέσωμεν τῆς ἀρετῆς». Βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλία τοῦ οσίου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ό. π., σσ. 197-198.

¹⁰⁶⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 46, Ἡλιοδῶρῳ Μοναχῶ*, PG 79, 217C.

¹⁰⁶⁷ Χαρακτηριστικά είναι τα εξής παραδείγματα: η προσευχή του Μωυσή που διάνοιξε την Ερυθρά Θάλασσα και διήλθαν οι Εβραίοι αυτής και χάριν της προσευχής του σιτίστηκαν στην έρημο με το μάννα εξ ουρανού και ξεδίψασαν με νερό που ανέβλυσε σαν χείμαρρος από πέτρες (ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 4, Κεφ. 8, PG 79, 832D-833A). Επίσης, ο προφήτης Ηλίας με την προσευχή του τιμήθηκε να αναληφθεῖ ζωντανός με άρμα πυρός στον ουρανό (*Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 4, Κεφ. 7, PG 79, 832CD), και η προσευχή του προφήτη Ελισσαίου ήταν η αιτία για να μη γίνει ορατός από τον εχθρικό στρατό (*Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 4, Κεφ. 8, PG 79, 833AB). Ακόμη, η προσευχή του προφήτη Ιωνά μέσα από το κήτος, ήταν η αιτία που ο Θεός τον διέσωσε (*Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 4, Κεφ. 6, PG 79, 829D-832A). Τέλος, η προσευχή των τριών παιδών εν καμίνῳ υπήρξε σωτήρια για αυτούς (*Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 4, Κεφ. 6, PG 79, 832AB).

την Καινή Διαθήκη¹⁰⁶⁸. Οι προσευχές μαζί με τις ελεημοσύνες ήταν η αιτία που παρουσιάστηκε άγγελος Κυρίου στον Κορνήλιο λέγοντάς του ότι: «*αἱ προσευχαὶ σου καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἀνέβησαν εἰς μνημόσυνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ*»¹⁰⁶⁹, φέρνοντας στον Κορνήλιο την καλή είδηση ότι τα έργα του είναι άξια να αντικρύσουν τον Θεό¹⁰⁷⁰.

Ο χριστιανός, έχοντας ως πρότυπο προσευχής τον ίδιο τον Χριστό, δεν πρέπει να προσεύχεται μόνο όταν έχει ανάγκη από κάτι ή βρίσκεται πριν από καταστάσεις θλίψεων ή έχει ήδη στενοχώριες, αλλά να το πράττει και σε περιόδους άνεσης και χαράς ως ευχαριστία προς τον Κύριο¹⁰⁷¹. Επίσης, η προσευχή πρέπει να είναι επίμονη, διότι: «*πῶς οὐ δυσωπήσει τὸν φιλάνθρωπον Θεὸν ἐπινεῦσαι πρὸς πᾶσαν αἴτησιν εὐμενῶς ἐπίμονος προσευχή;*»¹⁰⁷².

Η αγρυπνία, δηλαδή η προσευχή που διεξάγεται κατά τις βραδυνές και νυκτερινές ώρες, εκτός από σπουδαία αρετή των μοναχών¹⁰⁷³, θεωρείται από τον άγ. Νέιλο και θεραπευτικό μέσο εναντίον των παθών της ψυχής. Ειδικότερα, σχετικά με το όφελος της αγρυπνίας για τον καθαρισμό από τα πάθη της ψυχής, αναφέρει ο όσιος σε μια επιστολή του: «*Ἐπειτα δὲ καὶ ἡμεῖς ὀκνηρότεροι τοῦ λοιποῦ περὶ τὸ πταίνειν γινόμεθα, τῆς ἀγρυπνίας ἡμῖν λογισμοὺς φιλοθεΐας ἐναπαλλασσομένης καὶ κόσμου ματαιότητος ἀποστροφὴν ἐμποιοῦσης καὶ διωθεῖσθαι τὰ βλάπτοντα διδασκούσης*»¹⁰⁷⁴.

Ο Σωτήρας Χριστός είναι «*ὁ πᾶσαν νόσον, καὶ πᾶσαν κάκωσιν ἐξιὼμενος ῥᾶστα, εἰ μέντοι παρακαλεῖτο εὐχαῖς, καὶ εὐποιΐαις, καὶ ἀναγνώσει θειοτέρων λογίων, καὶ τῇ μετ' ἀγρυπνίας ἐπικλήσει τοῦ τιμίου ὀνόματος Ἰησοῦ*»¹⁰⁷⁵.

Όπως σημειώνει ο Α. Γλάρος, ο άνθρωπος «για νὰ ἀφυπνιστεῖ, νὰ “ἀνορθωθεῖ” πνευματικά, πρέπει νὰ στραφεῖ πρὸς τὸν ἐσωτερικὸ τοῦ κόσμου, νὰ ἀναδιπλωθεῖ συνειδησιακὰ καὶ ὑπαρκτικὰ¹⁰⁷⁶... Για τὴν ὀρθοδοξία, ἡ συγκύπτουσα ψυχὴ καὶ ἡ συγκύπτουσα στάση τοῦ σώματος¹⁰⁷⁷ εἶναι μία ἀδιάκοπη μάχη μετὸν πειρασμό. Οἱ μετάνοιες καὶ γονυκλισίες εἶναι τρόπος καὶ στάση προσευχῆς τόσο κατ' ἰδίαν ὅσο καὶ στὴ Λατρεία. Ἕνα μόνο γεγονὸς ἀνορθώνει τὸν πιστό, ὅπως ὁ Χριστὸς ἀνόρθωσε τὴ συγκύπτουσα: Ἡ Ἀνάστασις»¹⁰⁷⁸.

¹⁰⁶⁸ Η προσευχή του απ. Πέτρου στάθηκε η αιτία για να του λυθούν τα δεσμά του και να ανοίξει η πόρτα της φυλακής (Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 4, Κεφ. 8, PG 79, 833B). Ομοίως, η προσευχή των απ. Παύλου και Σίλα έσπασε τα δεσμά τους και μετέτρεψε τον δεσμοφύλακα σε ικέτη τους (Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 4, Κεφ. 8-9, PG 79, 833B-836A).

¹⁰⁶⁹ Πράξ. 10, 4.

¹⁰⁷⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 10, Κεφ. 1, PG 79, 888B.

¹⁰⁷¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 4, Κεφ. 9-10, PG 79, 836AD.

¹⁰⁷² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 4, Κεφ. 10, PG 79, 836D.

¹⁰⁷³ Περαιτέρω για την αγρυπνία βλ. και Μέρος Δ', Κεφ. 2°, Ενότητα 2.12: «Αρετές που αφορούν κυρίως τους Μοναχούς».

¹⁰⁷⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 26, Τιμοθέῳ Ὑποδιακόνῳ, PG 79, 93C.

¹⁰⁷⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 214, Ἀφθονίῳ Ταβουλαρίῳ, PG 79, 312CD.

¹⁰⁷⁶ Α. ΓΛΑΡΟΥ, «Η ταπείνωση στὴ λειτουργικὴ ζωή», ό. π., σ. 22.

¹⁰⁷⁷ Λκ. 13, 10-17. Βλ. και Α. ΓΛΑΡΟΥ, «Η ταπείνωση στὴ λειτουργικὴ ζωή», ό. π., σσ. 22-29.

¹⁰⁷⁸ Α. ΓΛΑΡΟΥ, «Η ταπείνωση στὴ λειτουργικὴ ζωή», ό. π., σ. 26.

2) Το **επιθυμητικό**¹⁰⁷⁹ μέρος (δύναμη) της ψυχής θεραπεύεται με τα εξής:

i) **Εγκράτεια.**

Η εγκράτεια παύει τις αμαρτίες και καθαρίζει την σάρκα¹⁰⁸⁰. Ο άγ. Μάξιμος Ομολογητής λέγει για την εγκράτεια: «... τὸ ἐπιθυμητικὸν αὐτῆς (ενν. της ψυχῆς) ἐγκρατεῖα μάρανον»¹⁰⁸¹.

ii) **Νηστεία**¹⁰⁸².

Με τη νηστεία καταπραΰνεται η επιθυμία και κατανικῶνται οι ρυπαροί και ακάθαρτοι δαίμονες¹⁰⁸³.

iii) **Εκούσια διακονία προς τον πλησίον.**

iv) **Ακούσια.**

Ακούσια με υπομονή και ευχαριστία στις κακουχίες, δοκιμασίες και κακοπάθεια που επιτρέπει ο Θεός να συμβαίνει στους ανθρώπους για να παιδαγωγηθούν, να καθαρθούν¹⁰⁸⁴, καθώς και για άλλους λόγους.

v) **Σωματική άσκηση.**

Επικουρικά, στη θεραπεία της ψυχῆς συνεπικουρεί η σωματική άσκηση που συντελεί και στην πνευματική ευεξία, στην καθαρότητα του νου και στην αποφυγή άλλων παθῶν¹⁰⁸⁵. Ο όσιος Νείλος, αναφέροντας το χωρίο του απ. Παύλου για τη «*σωματικὴν γυμνασίαν*», επεξηγεί ότι με αυτό ο απόστολος εννοεί

¹⁰⁷⁹ Ο Γαληνός ανέφερε ότι η τιμωρία της δύναμης του επιθυμητικού δεν είναι άλλη από το να μην της επιτρέπουμε να απολαμβάνει αυτά που επιθυμεί. Διαφορετικά ισχυροποιείται και δυναμώνει, ενώ όταν τιμωρείται μειώνεται και αποδυναμώνεται. Επιπρόσθετα, οι επιθυμίες του ανθρώπου πρέπει να έχουν όρια, διαφορετικά θα αισθάνεται πάντα μειονεκτικά σε σχέση με τους άλλους. Βλ. ΓΑΛΗΝΟΥ, *Περί ψυχῆς παθῶν καὶ ἀμαρτημάτων, Βιβλίον Α΄, Περί διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίῳ παθῶν*, 49 – 50.

¹⁰⁸⁰ π. ΣΑΒΒΑ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗ, *Πάθη: Αρώσκειες της ψυχῆς και του σώματος*, ημ/νία δημοσίευσης: 8/01/2010. Ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 25/10/2016. Ηλ/νική διεύθυνση:

http://anavaseis.blogspot.gr/2010/01/blog-post_9877.html?m=1. Σχολιάζοντας το έργο του αγ. Νεκταρίου Πενταπόλεως *Γνώθι σαυτόν*, ο ομότιμος καθηγητής Θεολογίας Ν. Τζιράκης σημειώνει για την εγκράτεια: «Έτσι γίνεται ή εγκράτεια, κατὰ τὸν Νεκτάριο, μέγιστη σωματικὴ δύναμη καὶ ἄφθαρτος πνευματικὸς πλοῦτος. Γίνεται τὸ θεμέλιο ὅλων τῶν ἀρετῶν, γιατί αὐτὴ πρώτη προετοιμάζει τίς ψυχές τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἄσκηση τῶν ἀρετῶν». Βλ. Ν. ΤΖΙΡΑΚΗ, «Η τριχοτομία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ σχέση της με τὴν ἐργασία τοῦ ἁγίου Νεκταρίου *Τὸ γνώθι σαυτόν*», ὁ. π., 4-5.

¹⁰⁸¹ ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΙΝΑΪΤΟΥ (ΚΛΙΜΑΚΟΣ), *Πρὸς τὸν Ποιμένα Λόγος, Ἄλλον σχόλιον Μαξίμου*, PG 88, 1209C.

¹⁰⁸² Η νηστεία αναπτύσσεται σε επόμενο κεφάλαιο και συγκεκριμένα στην ενότητα: 2.11.3 «Αρετές του επιθυμητικού».

¹⁰⁸³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 204, Οὐαλέντι Σκρίβωνι*, PG 79, 308B. Βλ. και *Περί διαφορῶν πονηρῶν λογισμῶν, Κεφ. 3*, PG 90, 1204C.

¹⁰⁸⁴ π. ΣΑΒΒΑ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗ, *Πάθη: Αρώσκειες της ψυχῆς και του σώματος*, ημ/νία δημοσίευσης: 8/01/2010. Ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 25/10/2016. Ηλ/νική διεύθυνση:

http://anavaseis.blogspot.gr/2010/01/blog-post_9877.html?m=1.

¹⁰⁸⁵ J. C. LARCHET, *Ἡ θεραπευτικὴ των πνευματικῶν νοσημάτων. Εἰσαγωγή στὴν ἀσκητικὴ παράδοση τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τ. Β΄, ὁ. π., σσ. 175-195.

την αποκοπή των κακών παθών, την κατάργηση του σωματικού οίστρου και των ηδονών που κατακαίνε μέσα στο σώμα.¹⁰⁸⁶

3) Το **θυμικό (θυμοειδές)** μέρος (δύναμη) της ψυχής θεραπεύεται με τα ακόλουθα:

i) **Αγάπη**¹⁰⁸⁷.

Ο άγ. Μάξιμος, σχολιάζοντας την Κλίμακα του Ιωάννη, υπογραμμίζει: «Τὸ θυμικὸν τῆς ψυχῆς ἀγάπη χαλίνωσον»¹⁰⁸⁸.

ii) **Ταπείνωση**¹⁰⁸⁹.

Η ταπείνωση είναι από τις αρετές που επαινέθηκε σε μέγιστο βαθμό από τους Πατέρες, διότι αποτελεί προϋπόθεση σωτηρίας το να την κατέχει κάποιος. Στον *Άσκητικό Λόγο*, ο Νείλος αναφέρει ότι ο ενάρετος βίος είναι υπόθεση ταπείνωσης και επιείκειας¹⁰⁹⁰. Η ταπείνωση, η αληθινή μετάνοια και η ομολογία πίστης προς τον Χριστό ήταν αυτά που έσωσαν τον ληστή επάνω στον σταυρό¹⁰⁹¹.

iii) **Νέκρωση της επιθυμίας της φιληδονίας**.

Ο άγ. Μάξιμος ο Ομολογητής αναφέρει χαρακτηριστικά: «τὰς ἀπρεπεῖς τοῦ θυμοῦ κατευνάζομεν ὑλακάς, οὐκ ἔχοντες ἔτι διεγείρουσαν αὐτὸν καὶ τῶν οἰκείων ἡδονῶν ὑπεραγωνίζεσθαι πείθουσιν τὴν ἐπιθυμίαν [...]. Κατὰ φύσιν γὰρ τῆς ἐπιθυμίας ὑπάρχων ἔκδικος, ὁ θυμὸς τοῦ μαίνεσθαι παύεσθαι πέφυκεν, ὁπηνίκα ταύτην ἴδῃ νενεκρωμένην»¹⁰⁹². Κατά τον όσιο Θαλάσσιο: «ἡδονῆς δὲ ἀναίρεσις, ἀνάστασις ὑπάρχει ψυχῆς»¹⁰⁹³.

iv) **Ελεημοσύνη**¹⁰⁹⁴.

Η ελεημοσύνη αποτελεί μίμηση Χριστού που είναι σπλαχνικός, φιλόανθρωπος και «*ὑπεράγαν οἰκτίρμων*»¹⁰⁹⁵. Με την ελεημοσύνη ο ιατρός των ψυχών Ιησούς Χριστός θεραπεύει τον θυμό¹⁰⁹⁶.

¹⁰⁸⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 256, Βεβιανῶ Ἐπισκόπῳ*, PG 79, 332B.

¹⁰⁸⁷ Η αγάπη αναλύεται σε επόμενο κεφάλαιο· βλ. Κεφ. 2º, Ενότητα 2.9.

¹⁰⁸⁸ ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΙΝΑΪΤΟΥ (ΚΛΙΜΑΚΟΣ), *Πρὸς τὸν Ποιμένα Λόγος, Ἄλλον σχόλιον Μαξίμου*, PG 88, 1209C.

¹⁰⁸⁹ Περισσότερα σχετικά με την ταπείνωση και την ταπεινοφροσύνη βλ. σχετ. σε επόμενο κεφ. περί αρετών και συγκεκριμένα στην ενότητα 2.11.1: «Αρετές του γνωστικού (ηγεμονικού)».

¹⁰⁹⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 7*, PG 79, 728A.

¹⁰⁹¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 197, Τρύφωνι Ἀρχιτέκτονι*, PG 79, 157A. Ο Υπερέχιος στο έργο του *Παραίνεσις ἀσκητῶν* λέει για την ταπείνωση: «Δένδρον ζωῆς εἰς ὕψος ἐγειρόμενον ταπείνωσης». Βλ. ΥΠΕΡΕΧΙΟΥ, *Παραίνεσις ἀσκητῶν*, PG 79, 1476A, ιζ΄.

¹⁰⁹² ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Εἰς τὸ Πάτερ ἡμῶν*, PG 90, 885AB· βλ. και J. C. LARCHET, *Ἡ θεραπευτικὴ των πνευματικῶν νοσημάτων. Εἰσαγωγή στήν ἀσκητικὴ παράδοση τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τ. Β΄, ό. π., σ. 318.

¹⁰⁹³ ΘΑΛΑΣΣΙΟΥ ΑΒΒΑ, *Περὶ ἀγάπης καὶ ἐγκρατείας καὶ τῆς κατὰ νοῦν πολιτείας, πρὸς Παῦλον πρεσβύτερον, Ἑκατοντάς Α΄, λθ΄*, PG 91, 1432BC.

¹⁰⁹⁴ Η ελεημοσύνη ανήκει στις αρετές του θυμικού της ψυχής. Για την ελεημοσύνη βλ. αναλ. στο επόμ. κεφάλαιο που γίνεται η ανάλυση περί αρετών και συγκεκριμένα στην Ενότητα 2.11.2: «Αρετές του θυμικού».

¹⁰⁹⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 190, Ὀλυμπίῳ Ἐπισκόπῳ*, PG 79, 300C.

¹⁰⁹⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;), *Περὶ διαφορῶν πονηρῶν λογισμῶν, Κεφ. 3*, PG 90, 1204BC.

Όποιος εφαρμόζει τα ανωτέρω ανακαινίζεται σύμφωνα με την εικόνα του Κτίστη του¹⁰⁹⁷. Ο όσιος Θαλάσσιος, συνοψίζοντας, γράφει: «Εἰ πάντων ὁμοῦ τῶν παθῶν ἀπαλλαγῆναι θέλεις, ἐγκράτειαν καὶ ἀγάπην καὶ προσευχὴν ἀνάλαβε»¹⁰⁹⁸. Κατά τον άγ. Μάξιμο Ομολογητή καθαρή ψυχή είναι: «ἡ παθῶν ἐλευθερωθεῖσα καὶ ὑπὸ τῆς θείας ἀγάπης ἀδιαλείπτως εὐφραينوμένη»¹⁰⁹⁹.

Όλα τα παραπάνω συντελούν στη μεταστροφή και διόρθωση των πάρα φύσιν λειτουργιών της ψυχής του ανθρώπου, στη σωματική και ψυχική υγεία του, καθώς και στην ευθυγράμμιση του θελήματός του με αυτό του Θεού. Με την αξιοποίηση των προσωπικών του δυνάμεων και τη συνεργία του Θεού ο άνθρωπος κατορθώνει, από το κατ' εικόνα¹¹⁰⁰, να μεταβεί, μέσω της απάθειας, στο «καθ' ομοίωσιν» και στην κατά χάριν θέωση.

Σύμφωνα με τον Μητρ. Ναυπάκτου και Αγ. Βλασίου Ιερόθεο (Βλάχο): «ἡ ὁρθόδοξη παράδοση ἔχει μεγάλη σημασία για την ἐποχή μας, γιατί εἶναι ἡ μόνη πού μπορεῖ νά ἐλευθερώσει τόν ἄνθρωπο καί νά τόν θεραπεύσει ἀπό τό ἄγχος καί τήν ἀνασφάλεια πού προέρχονται ἀπό τόν θάνατο τῆς ψυχῆς»¹¹⁰¹. Και συνεχίζει λέγοντας: «ἡ ψυχὴ, ὅταν ὑπακούῃ στόν νόμο τοῦ Θεοῦ, ὑγιαίνει ὀλίγον κατ' ὀλίγον, φωτίζεται καί ἀπολαμβάνει τῆς αἰωνίου ζωῆς»¹¹⁰².

1.4 Η απάθεια ως στοιχείο θεραπείας και διατήρησης της υγείας

Απάθεια είναι η έλλειψη των παθῶν, η ησυχία. Για το Μ. Αθανάσιο η απάθεια αποτελεί: «σύγκλιση τῶν παθῶν στή σιωπηλή ἀναμονή τῆς στιγμῆς, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Θεὸς ντύνει τὴν ψυχὴ μὲ θεία μορφή»¹¹⁰³. Κατά τον Ιωάννη Σιναΐτη (Κλίμακος): «Ἀπάθεια ἔχει ψυχὴ, ἡ οὕτως ποιωθεῖσα ταῖς ἀρεταῖς, ὡς οἱ ἐμπαθεῖς ταῖς ἡδοναῖς»¹¹⁰⁴. Απαθής, επομένως, είναι εκείνος που νίκησε τις κακές συνήθειες και στη θέση αυτών απέκτησε αγαθές¹¹⁰⁵. Στο *Περὶ διαφορῶν πονηρῶν λογισμῶν* δίδεται ο εξής ορισμός της απάθειας: «Ἀπάθειαν δὲ λέγω, οὐ τὴν κατάλυσιν τῆς κατ' ἐνέργειαν ἀμαρτίας, αὕτη

¹⁰⁹⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;), *Περὶ διαφορῶν πονηρῶν λογισμῶν*, Κεφ. 3, PG 90, 1204C.

¹⁰⁹⁸ ΘΑΛΑΣΣΙΟΥ ΑΒΒΑ, *Περὶ ἀγάπης καὶ ἐγκρατείας καὶ κατὰ νοῦν πολιτείας*, πρὸς Παῦλον πρεσβύτερον, Ἑκατοντὰς Α', 4Γ', PG 91, 1436C.

¹⁰⁹⁹ ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Φιλοσοφικά καὶ θεολογικά μελετήματα*, τ. Α', έκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθήνα 1978, σ. 6.

¹¹⁰⁰ π. ΣΑΒΒΑ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗ, *Πάθη: Ἀρώσκειες της ψυχῆς και του σώματος*, ημ/νία δημοσίευσης: 8/01/2010. Ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 25/10/2016. Ηλ/νική διεύθυνση: http://anavaseis.blogspot.gr/2010/01/blog-post_9877.html?m=1.

¹¹⁰¹ ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ ΜΗΤΡ. ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ & ΑΓ. ΒΛΑΣΙΟΥ, *Ὁρθόδοξη Ψυχοθεραπεία, Πατερική Θεραπευτική Ἀγωγή*, ὁ. π., σσ. 116-117.

¹¹⁰² Ὁ. π., σ. 115.

¹¹⁰³ Α. ΚΕΣΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Πάθη καὶ ἀρετές στή διδασκαλία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*, έκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1990³, σ. 178. Βλ. και ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Βίος καὶ Πολιτεία τοῦ Ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου*, PG 26, 835-976.

¹¹⁰⁴ ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΙΝΑΪΤΟΥ, *Κλίμαξ*, Λόγος 29, PG 88, 1149A. Βλ. και ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, *Ὑπὲρ Ἡσυχάζόντων* 2, 2, 19, Συγγράμματα Α', σ. 526: «οὕτω ποιωθεῖς ταῖς ἀρεταῖς ὡς οἱ ἐμπαθεῖς ταῖς μὴ καλαῖς ἡδοναῖς».

¹¹⁰⁵ Α. ΚΕΣΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Πάθη καὶ ἀρετές στή διδασκαλία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*, ὁ. π., σ. 177.

γὰρ ἐγκράτεια λέγεται, ἀλλὰ τὴν κατὰ διάνοιαν τοὺς ἐμπαθεῖς λογισμοὺς περικόπτουσιν... »¹¹⁰⁶. Ὅπως υπογραμμίζει ὁ Α. Κεσελόπουλος: «Ὁ ὅρος “ἀπάθεια” μέσα στὰ ἔργα τῶν ἀσκητικῶν Πατέρων καὶ θεολόγων ἔχει τὴν ἔννοια τῆς μεταστροφῆς τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ πονηρὰ πάθη στὴν κατὰ Θεὸν ἔξῃ»¹¹⁰⁷. Ὁ Χ. Γιανναρὰς σημειώνει ὅτι ἡ: «ἀπάθεια εἶναι ἓνας ἄλλος ὅρος γιὰ νὰ ὀριστῇ ἡ κατάσταση τῆς τελειότητος καὶ τοῦ ἁγιασμοῦ, τὸ “τέλος” τῆς ὀρθόδοξης ἀσκήσεως»¹¹⁰⁸.

Ιστορικά, ἡ ἀπάθεια πρωτοχρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς στωικούς φιλοσόφους, οἱ ὁποῖοι θεωροῦσαν ἀληθινὰ σοφὸν τὸν ἄνθρωπο ἐκεῖνο που ἐλευθερωνόταν ἀπὸ τὰ πάθη καὶ αποκτούσε «ψυχικὴ ἀταραξία νεκρώνοντας τις “ἄλογες” φυσικὲς κινήσεις τῆς ψυχῆς – λύπη, φόβο, ἐπιθυμία, θυμὸ, ἡδονή – με τὴν υποταγὴ τους στο λογικόν»¹¹⁰⁹.

Ὁ ὅρος «ἀπάθεια» εἰσήλθε στὸν χριστιανισμό ἀπὸ τὸν Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα¹¹¹⁰ καὶ στὴ συνέχεια ἐμπλουτίστηκε καὶ ἀναπτύχθηκε ἀπὸ τοὺς: Ωριγένη, Μ. Ἀθανάσιο, Καππαδόκες Πατέρες, Εὐάγριο, Νεῖλο, Ἰωάννη Σιναΐτη, Μάξιμο Ὁμολογητὴ, Ἰσαάκ τὸν Σύρο, Γρηγόριο Παλαμά καὶ ἄλλους. Εἰδικότερα, ὁ ἁγ. Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς, μιλώντας γιὰ τὴν ἀπάθεια, τὴ χαρακτηρίζει ἀνταμοιβή («μισθός») τῆς ἐγκράτειας καὶ συνεχίζει λέγοντας ὅτι ἡ ἀπάθεια τίκει τὴ διάκριση¹¹¹¹.

¹¹⁰⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Περὶ διαφόρων πονηρῶν λογισμῶν*, Κεφ. 25, PG 79, 1229C.

¹¹⁰⁷ Α. ΚΕΣΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ. π., σ. 174.

¹¹⁰⁸ Χ. ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ, *Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ σώματος. Σπουδὴ στὸν Ἰωάννη τῆς Κλίμακος*, ἐκδ. ΔΩΔΩΝΗ – Ε. Κ. ΛΑΖΟΣ, Ἀθήνα 1971, σ. 167.

¹¹⁰⁹ Α. ΜΠΑΓΚΑΛΑ, *Ψυχοσωματικὴ υγεία στους Ἀσκητικούς Λόγους τοῦ ἁγίου Ἰσαάκ τοῦ Σύρου*, COLLECTA ACADEMICA XIX, OSTRACON PUBLISHING, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 175. Οἱ Στωικοὶ ἐπεδίωκαν μιὰ ἐσωτερικὴ ἡρεμία καὶ ἀταραξία, ἡ ὁποία ἀποτελοῦσε γιὰ αὐτοὺς τὴν κορύφωση τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Χ. Γιανναρὰς: «Οἱ ἄλογες κινήσεις τῆς φύσεως δὲν κρίνονται ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα ποὺ ἔχουν, ἀν κατατείνουν σὲ ἠθικὸ ἢ ἀνῆθικὸ τέλος, ἀλλὰ πρέπει νὰ κατασταλοῦν μόνο ἐπειδὴ εἶναι ἄλογες καὶ σκοτίζουν τὸ λογικόν. Τὸ ἔλεος καὶ ἡ εὐσπλαχνία, π.χ., εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς φυσικὲς καὶ ἄλογες κινήσεις τῆς ψυχῆς στὴν ὁποία δὲν πρέπει νὰ ἐνδῶση ὁ στωϊκός... Ἡ ἠθικὴ τῶν Στωϊκῶν εἶναι μιὰ κατεξοχὴν ἀτομικὴ ἠθικὴ, δὲν ἀποβλέπει στὴν ἀνθρώπινη σχέση ἀλλὰ στὴν ἐσωτερικὴ ἀπελευθέρωση καὶ στὴν κυριαρχία τοῦ λόγου πάνω στὴν ἄλογη φύση... Συμπέρασμα τῆς σκεπτικῆς αὐτῆς ἠθικῆς ἐπεξεργασίας εἶναι ἡ προτίμηση τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ κάθε ἄλλη ἐγκόσμια ἀπόλαυση». βλ. Χ. ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ, *Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ σώματος. Σπουδὴ στὸν Ἰωάννη τῆς Κλίμακος*, ὁ. π., σσ. 167-168.

¹¹¹⁰ Δ. ΤΣΑΜΗ, *Ἡ τελείωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ Νικήταν τὸν Στηθάτον*, Ἀνάλεκτα Βλατάδων 2, Π.Ι.Π.Μ., Θεσσαλονίκη 1971, σ. 92: «Ὁ στωϊκὴς προελεύσεως ὅρος ἀπάθεια, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐδηλοῦτο ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ παθητικοῦ τῆς ψυχῆς καὶ ἡ ἐπίτευξις τῆς ἐσωτερικῆς γαλήνης καὶ ἡρεμίας, εἰσήχθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν χριστιανικὴν σκέψιν διὰ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως».

¹¹¹¹ ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Κεφάλαια περὶ Ἀγάπης, Β' Ἑκατοντάς*, 25, PG 90, 992B. Πρβλ. καὶ ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, ΜΗΤΡ., *Ἡ ἀξία τοῦ χαρίσματος τῆς Ἀπαθείας*, ἡμ/νία δημοσίευσης: 17/10/2014, ἡμ/νία ἐπίσκεψης ιστοσελίδας: 21/07/2017. ΗΛ/νική διεύθυνση: http://www.oodegr.com/oode/psychotherap/pnevma_agwnas/apaθεια_1.htm: «Εάν τα πάθη υποδουλώνουν καὶ αἰχμαλωτίζουν τὸν νοῦ, ἡ ἀπάθεια τὸν ἐλευθερώνει καὶ τὸν οδηγεῖ πρὸς τὴν γνώση τῶν ὄντων καὶ τὴν γνώση τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀπάθεια τὸν νοῦν πρὸς τὴν γνώσιν τῶν ὄντων» οδηγεῖ. Εἶναι ἐπομένως «ὁδὸς ἐπὶ τὴν γνώσιν». Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς γνώσεως εἶναι ἡ ἀπόκτησις τοῦ μεγάλου χαρίσματος τῆς διακρίσεως. Ὁ ἄνθρωπος ἐν Χάρτι μπορεῖ νὰ ξεχωρίσῃ τὸ κακὸ ἀπὸ τὸ καλόν, τὶς κτιστὲς ἐνέργειες ἀπὸ τὶς ἀκτιστὲς, τὶς σατανικὲς ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ». Επιπλέον, κατὰ τὸν ἁγ. Μάξιμο Ὁμολογητὴ, ἡ ἀπάθεια ἐπιτυγχάνεται: «Ὅταν μὴδὲ εἴτης, μὴδὲ πράξης αἰσχροὺν κατὰ διάνοιαν, καὶ ὅταν τῷ ζημιώσαντι ἢ κακολογήσαντι μὴ μνησικακήσῃς· καὶ ὅταν ἐν τῷ καιρῷ τῆς προσευχῆς αὐλὸν καὶ ἀνίδεον αἰεὶ ἔχῃς τὸν νοῦν, τότε γινώθι, ὅτι ἔφθασας εἰς τὸ μέτρον τῆς ἀπαθείας καὶ τῆς τελείας ἀγάπης». ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Κεφάλαια περὶ Ἀγάπης, Δ' Ἑκατοντάς*, 42, PG 90, 1057A. βλ. καὶ Α. ΚΕΣΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Πάθη καὶ ἀρετὲς στὴ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμά*, ὁ. π., σ. 175.

Ο όρος «ἀπάθεια» υιοθετήθηκε από τον χριστιανισμό, αφού όμως προσέλαβε εντελώς διαφορετικό περιεχόμενο¹¹¹². Χριστιανική διαγωγή αποτελεί όχι η νέκρωση του παθητικού, αλλά η μετάθεση των ψυχικών δυνάμεων του ανθρώπου μόνο προς το αγαθό και προς πόθο Θεού¹¹¹³. Επομένως, κατά τη χριστιανική θεώρηση της απάθειας, το παθητικό μέρος της ψυχής δεν πρέπει να βρίσκεται σε αδράνεια και στατικότητα, αλλά αντίθετα πρέπει να βρίσκεται σε διαρκή κίνηση, να έχει ζωή και να είναι προσανατολισμένο προς τον Θεό¹¹¹⁴. Απάθεια «δεν σημαίνει παθητικότητα και ανενεργησία αλλά αγώνας, βίωμα και πράξη προς μεταμόρφωση των παθών»¹¹¹⁵.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και η Κλίμακα του Ιωάννη Σιναΐτη, σύμφωνα με την οποία, η απάθεια «κατανοείται όχι ως κατάσταση στερητική, αλλά ως τὸ κατεξοχὴν θετικὸ ἐπίτευγμα, ἓνα “τέλος” μὲ ἀπεριόριστα περιθώρια δυναμικῆς πραγματοποιήσεως. **“Αὕτη οὖν ἡ τελεία τῶν τελείων ἀτέλεστος τελειότης”**¹¹¹⁶,¹¹¹⁷. Είναι χαρακτηριστικά τα όσα αναφέρει για την απάθεια ο π. Θ. Ζήσης: «Τά πάθη δὲν ὀφείλονται στίς δυνάμεις τῆς ψυχῆς, ὥστε νά ζητεῖται ἡ νέκρωσίς των· καί ὅπως δὲν ζητοῦμε τήν νέκρωση τοῦ λογιστικοῦ, ἐπειδὴ ὁ νοῦς στράφηκε στή μεμωραμένη σοφία καί ἐλάτρευσε τά κτίσματα ἀλλά τή στροφή του στή θεογνωσία ἔτσι δὲν πρέπει νά ζητοῦμε τή νέκρωση τοῦ παθητικοῦ τῆς ψυχῆς, ἀλλά τό μὲν ἐπιθυμητικό μέρος νά τό στρέψουμε στήν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καί τοῦ πλησίον, τό δέ θυμοειδές στήν ἄσκηση τῆς ὑπομονῆς. Ἡ πνευματική ζωή εἶναι ἐνέργεια καί ὄχι ἀνενεργησία καί ἀπραξία»¹¹¹⁸.

Σκοπός του ανθρώπου κατά την «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» του Θεού δημιουργία ήταν η κατά χάρη θέωσή του μέσω της απάθειας. Ο άνθρωπος, όμως, εξαπατήθηκε από τον διάβολο, εξέπεσε από τον Παράδεισο και απέκτησε τα (παρ)άλογα πάθη. Για αυτό ενσαρκώθηκε ο Θεός Λόγος, ώστε να τον ελευθερώσει

¹¹¹² Κατά τους Στωικούς, ο άνθρωπος έπρεπε να νεκρώσει το παθητικό μέρος (επιθυμητικό και θυμικό) της ψυχής του, συνεπώς να γίνει ακίνητος και ανενεργός ως προς κάθε τι. Βλ. Α. ΜΠΑΓΚΑΛΑ, *Ψυχοσωματική υγεία στους Ασκητικούς Λόγους του αγίου Ισαάκ του Σύρου*, ό. π., σ. 176. Η νέκρωση του παθητικού καθεαυτή, όμως, καθιστά τον άνθρωπο ανίκανο και προς την επιτέλεση του αγαθού, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά στις αρετές του παθητικού. Βλ. Α. ΚΕΣΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Πάθη και αρετές στή διδασκαλία τοῦ Ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*, ό. π., σσ. 177-178. Πρβλ. Ι. ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΥ, «ἀπάθεια», «ἀπαθής», *Λεξικὸν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλῶσσης*, εκδ. «Βιβλιοπρομηθευτική», Αθήνα 1999, σ. 142. Ο Βαρλαάμ ο Καλαβρός, όπως φανεώνεται από το διάλογό του με τον άγ. Γρηγόριο Παλαμά, δεν μπορούσε να κατανοήσει την απάθεια στην Πατερική και ασκητικοθεολογική της διάσταση, διότι είχε υπόψιν του την απάθεια και την κατανοούσε μόνο με την στωική φιλοσοφική της διάσταση. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, *Άγιορειτικός Τόμος*, PG 150, 1233BC. Προγενέστερα, ο Γρηγόριος Νύσσης είχε γράψει ότι η ασκητική καλλιέργεια δεν αποτελεί καταστροφή των παθών, αλλά μεταστροφή τους σε «πάθος απαθές». Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Έξηγησις εἰς ἄσμα Ἀσμάτων, Ὁμιλία Α΄*, PG 44, 772A και Α. ΚΕΣΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Πάθη καὶ ἀρετές στή διδασκαλία τοῦ Ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*, ό. π., σ. 178. Βλ. και ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Βίος καὶ Πολιτεία τοῦ Ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου*, PG 26, 835-976.

¹¹¹³ Α. ΚΕΣΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Πάθη καὶ ἀρετές στή διδασκαλία τοῦ Ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*, ό. π., σσ. 177-178. Πρβλ. και Α. ΜΠΑΓΚΑΛΑ, *Ψυχοσωματική υγεία στους Ασκητικούς Λόγους του αγίου Ισαάκ του Σύρου*, ό. π., σ. 176: «Προϋπόθεση για την ύπαρξη αγαπητικής φοράς προς τον Θεό είναι η παρουσία και ορθή λειτουργία των φυσικών δυνάμεων της ψυχής».

¹¹¹⁴ Α. ΜΠΑΓΚΑΛΑ, ό. π., σ. 176.

¹¹¹⁵ Ό. π., σ. 181.

¹¹¹⁶ ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΙΝΑΪΤΟΥ (ΚΛΙΜΑΚΟΣ), *Κλίμαξ, Λόγος ΚΘ΄*, PG 88, 1148C.

¹¹¹⁷ Χ. ΓΙΑΝΝΑΡΑ, *Η μεταφυσική τοῦ σώματος. Σπουδή στὸν Ἰωάννη τῆς Κλίμακος*, ό. π., σ. 167.

¹¹¹⁸ Θ. ΖΗΣΗ, *Ὁ άγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμάς*, Αθήνα 1985, σ. 279.

από τα δεσμά των παθών και, μέσω του θείου πάθους Του, να αποτελέσει ο Χριστός για τον άνθρωπο την πηγή της απάθειας¹¹¹⁹.

Όσο ο άνθρωπος προσεγγίζει σταδιακά την απάθεια, δηλαδή όσο τελειοποιείται, τόσο περισσότερο πειράζεται από τους δαίμονες¹¹²⁰: «ὅταν ἐπιβῆς ὑψηλοτέρων βαθμῶν, ὅταν ἀποσπασθῇς τοῦ ἐδάφους, ὅταν τελείως τὰ γήϊνα βδεύῃς, ὅταν ἐξουδενώσης τὰ βλεπόμενα πάντα, ὅταν ἀληθῶς ἐρασθῇς τῶν οὐρανίων ἀγαθῶν, ὅταν δυνηθῇς ἀναλαβεῖν τῶν νοητῶν ἀετῶν τὰς πτέρυγας, καὶ τερφθῆναι τῇ εὐσυνθέτῳ φυῇ τῶν πτερῶν πρὸς τὸν οὐρανὸν εὐμαρῶς αἰρομένων· τότε δῆ, τότε φοβεροὺς πειρασμοὺς θεωρήσεις, τότε δεινῶν πολέμων ἐν πείρᾳ καταστήσῃς, ἐπιθυμῶν μᾶλλον καὶ εὐχόμενος ἀπαλλαγῆναι τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, καὶ μηκέτι βουλόμενος ζῶν βροτῶν καθορᾶν»¹¹²¹. Και η αληθινή γαλήνη θα επικρατήσει, όχι μόνον όταν πάψουν οι ενέργειες, αλλά και οι μνήμες αυτών: «τότε γὰρ ἡ ἀληθὴς γίνεται γαλήνη, ὅταν μὴ μόνον αἱ ἐνέργειαι, ἀλλὰ καὶ αἱ περὶ αὐτῶν μνῆμαι σχολάζουσιν καιρὸν παρέχωσι τῇ ψυχῇ δυνηθῆναι τοὺς ἐνσφραγισμένους τύπους ἰδεῖν, καὶ πρὸς ἕκαστον αὐτῶν ἀγωνίσασθαι, καὶ ἐκκόψαι τῆς διανοίας»¹¹²². Ὅπως σχολιάζει ο Π. Χρήστου: «Τοῦτο εἶναι τὸ κατὰ φύσιν ὕψος τῆς ἀπαθείας, ὅπου δὲν ζῶμεν πλέον δι' ἑαυτοὺς, ἀλλὰ διὰ τὸν Θεὸν καὶ μετέχομεν τῆς «αἰωνίου ζωῆς καὶ τῆς ἐλλάμψεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος»¹¹²³»,¹¹²⁴.

Η απάθεια αποτελεί την κατά φύσιν κατάσταση της ψυχῆς του ανθρώπου, σε αντίθεση με τα πάθη που αποτελούν την παρά φύσιν κατάσταση¹¹²⁵. Εάν τα πάθη αποτελούν ασθένεια της ψυχῆς, η ἔλλειψη αυτών, δηλαδή η απάθεια και οι αρετές, αποτελούν την υγεία της ψυχῆς: «Οὐ γὰρ ὑπομένει τὸ σκότος, τὴν τοῦ φωτὸς παρουσίαν, οὔτε νόσος ἵσταται ἐπιλαβούσης υγείας. Οὐκ ἐνεργεῖ οὖν τὰ πάθη παρούσης τῆς ἀπαθείας»¹¹²⁶. Την αρετὴ της απάθειας τη λαμβάνουν όσοι πρώτα εξάγνισαν τέλεια την ψυχὴ τους: «Οἱ τοίνυν συνουλωθέντες δῆλον ὅτι, τὸ τέλειον καθαρθέντες τὴν ψυχὴν, τὸ χάρισμα τῆς ἀπαθείας κομίζονται»¹¹²⁷.

Για να ξαναποκτήσει ο άνθρωπος την απάθεια που έχασε με την πτώση του, απαραίτητες προϋποθέσεις είναι να μετανοήσει και να προσευχηθεῖ· και τότε θα δεχτεῖ στον κατάλληλο χρόνο τη δύναμη και την απάθεια από τον ουρανὸν¹¹²⁸. Η θεραπεία και

¹¹¹⁹ Α. ΚΕΣΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Πάθη καὶ ἀρετές στὴ διδασκαλία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*, ὁ. π., σ. 176.

¹¹²⁰ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τ. Γ', ὁ. π., σσ. 231-232.

¹¹²¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 175, Εὐγενίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 465BC.

¹¹²² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 48*, PG 79, 777C. Βλ. καὶ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τ. Γ', ὁ. π., σ. 232.

¹¹²³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολὴ 22, Καλλιπίῳ*, PG 79, 560D.

¹¹²⁴ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τ. Γ', ὁ. π., σ. 232.

¹¹²⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 296, Λυκιννίῳ Πρωτεύοντι*, PG 79, 348B: «Καίτοι τῷ μὲν θηρίῳ παρὰ φύσιν τὸ ἡμερον, τῷ δ' ἀνθρώπῳ παρὰ φύσιν τὸ ἄγριον». Πρβλ. καὶ ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Περὶ Δαυὶδ καὶ Σαούλ, Ὁμιλία Γ'*, PG 54, 699: «Καίτοι γε τῷ θηρίῳ μὲν παρὰ φύσιν τὸ ἡμερον· τῷ ἀνθρώπῳ δὲ παρὰ φύσιν τὸ ἄγριον».

¹¹²⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 264, Χαρίτωνι*, PG 79, 516C καὶ Ὅτι διαφέρουσι τῶν ἐν πόλεσιν ὥκισμένων, PG 79, 1069A: «Καὶ πάθους ἐσχάτην ἀσθένειαν». Βλ. καὶ Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 10, PG 79, 729C καὶ Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 50, PG 79, 781B. Πρβλ. ΘΑΛΑΣΣΙΟΥ ΛΙΒΥΟΥ, *Περὶ ἀγάπης καὶ ἀσθενείας, Ἑκατοντὰς Α'*, PG 91, 1437B: «Υγεία ψυχῆς, ἀπάθεια καὶ γνῶσις... ».

¹¹²⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 104, Καπίτωνι Διακόνῳ*, PG 79, 128CD.

¹¹²⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 140, Κυρινίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 261D-264A. Βλ. καὶ *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 33Α, Θαυμασίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 400Α.

κάθαρση από τα πάθη, η ησυχία και η απόκτηση των αρετών αποτελούν, επίσης, κύριες προϋποθέσεις, ώστε ο άνθρωπος να προσεγγίσει την απάθεια και την κατά χάριν θέωση¹¹²⁹. Όταν ο άνθρωπος ξανααποκτήσει την απάθεια, επιστρέφει προς την αρχαία πλάση, διότι η ψυχή επιστρέφει στη φυσική της κατάσταση¹¹³⁰. Η κατάκτηση δηλαδή της απάθειας αποτελεί φανέρωση της προπρωτικής κατάστασης του ανθρώπου¹¹³¹.

Η απάθεια είναι ένα κατεξοχήν χαρακτηριστικό της θείας φύσεως¹¹³², για αυτό χαρακτηρίζεται από τον άγ. Νείλο και ως «*θεία απάθεια*»¹¹³³. Ο όσιος τονίζει στο έργο του, ότι ο μοναχός πρέπει να ακολουθεί το παράδειγμα του Χριστού και να εφαρμόζει την απάθεια. Έχοντας υιοθετήσει ο άνθρωπος την απάθεια, δεν ακολουθεί τα πάθη των ζωντανών και δεν επιδεικνύει πολλές φροντίδες για τη σάρκα. Το σώμα χρειάζεται μικρή περιποίηση, επειδή όσο ζει ο άνθρωπος είναι δεμένος με αυτό και συγχρόνως το σώμα θα είναι συνεργάτης για το άτομο στην άσκηση της αρετής και στην προκοπή της ψυχής¹¹³⁴.

Όσοι έχουν προσεγγίσει την απάθεια, έχουν εκτοπίσει τον φθόνο, έχουν εξορίσει τη ζήλεια (βασκανία), έχουν φυγαδεύσει την κενοδοξία και έχουν διώξει την υπερηφάνεια, διότι είναι σαν νεκροί και αναίσθητοι ως προς τα κυριότερα από τα πάθη¹¹³⁵. Επιπρόσθετα, δεν βλέπουν φανταστικές εικόνες στα όνειρά τους, έχοντας αποστραφεί από την αρχή την ανάμνησή τους¹¹³⁶. Αυτό το κατορθώνουν με την καθημερινή άσκηση, με την υπομονή και με την ηρεμία τους, αποδεικνύοντας σε όλους ότι είναι εύκολο να διαφεύγουν χωρίς βλάβη τις προσβολές των παθών¹¹³⁷. Επιπλέον, όσοι έχουν αποκτήσει την απάθεια απορρίπτουν τις ηδονές και τις σαρκικές επιθυμίες¹¹³⁸. Τα πάθη δεν ενεργούν όταν είναι παρούσα η απάθεια¹¹³⁹.

Στόχος κάθε χριστιανού και ιδιαίτερα του ιερωμένου είναι η εξάλειψη των παθών και η επίτευξη της ιδανικής κατάστασης, δηλαδή της απάθειας: «... σπεῦσον μετοικισθῆναι κατὰ τοὺς πατριάρχας, εἰς Δωθαεῖμ, τουτέστι εἰς τὴν ἱκανὴν ἔκλειψιν τῆς σαρκικῆς προσπαθείας· Δωθαεῖμ γὰρ "ἱκανὴ ἔκλειψις" ἐρμηνεύεται, ἥσπερ ἐπιτυχεῖν

¹¹²⁹ Προς αυτήν την κατεύθυνση έχει συγγράψει πολλά έργα και ο Γρηγόριος ο Παλαμάς, ο άγιος των ακτίστων ενεργειών του Θεού, μερικά εκ των οποίων είναι: *Φυσικά, θεολογικά, ἠθικά καὶ πρακτικά κεφάλαια, Πρὸς τὴν σεμνοτάτην ἐν μοναζούσαις Ἑξήνη* και οι περισσότερες εκ των Ὁμιλιῶν του. Βλ. σχ. Α. ΚΕΣΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Πάθη καὶ ἀρετές στὴ διδασκαλία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*, ό. π., σ. 17.

¹¹³⁰ Α. ΜΠΑΓΚΑΛΑ, *Ψυχοσωματική υγεία στους Ασκητικούς Λόγους του αγίου Ισαάκ του Σύρου*, ό. π., σ. 177.

¹¹³¹ Ο. π.

¹¹³² ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Βιβλίον εἰς τοὺς Ψαλμοὺς* (*In Inscriptiones Psalmorum*), "*Gregorii Nysseni opera*, vol. 5", σ. 167: «... ἥτις αὐτὴν μικροῦ δεῖν μιμεῖται (ενν. ο Δαβίδ) τῆς θείας φύσεως τὴν ἀπάθειαν».

¹¹³³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 139, Εὐφημίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 257D.

¹¹³⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος περὶ ἀκτημοσύνης, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 34*, PG 79, 1009B. Στο έργο *Περὶ τῶν ὀκτῶ πνευμάτων τῆς πονηρίας*, γράφεται: «... μοναχός γαστρίμαργος οὐ φθάσει εἰς οἶκον ἀπαθείας»· βλ. *Περὶ τῶν ὀκτῶ πνευμάτων τῆς πονηρίας, Κεφ. 2*, PG 79, 1148A.

¹¹³⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 5*, PG 79, 724C.

¹¹³⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 5*, PG 79, 724C.

¹¹³⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 5*, PG 79, 724CD.

¹¹³⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 46, Ἡλιοδῶρῳ Μοναχῷ*, PG 79, 217BC.

¹¹³⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολὴ 264, Χαρίτωνι*, PG 79, 516C.

ἀγωνίζονται πάντες, ὅσοι ὀρέγονται τῆς μακαριωτάτης ἀπαθείας»¹¹⁴⁰. Καθένας που ανήκει στον οἶκο του Δαβίδ, δηλαδή στην Εκκλησία, θα πρέπει να ασκείται στην απάθεια και στην τελείωση της ψυχῆς¹¹⁴¹. Ὅσοι θεραπεύτηκαν ἀπὸ τὰ πάθη, εἶναι φανερό ὅτι καθαρίστηκαν στην ψυχὴ και ἔλαβαν τὸ χάρισμα τῆς ἀπάθειας¹¹⁴². Ἀπάθεια ἔχουν ὅσοι ἀγωνίζονται με μοναδικό τρόπο νὰ μετατεθοῦν στὴ φύση τῶν ἀσώματων δυνάμεων¹¹⁴³. Ὅποιος δὲν ἀνέβει στὸ «ὄρος» τῆς ἀπάθειας θὰ συμπεριληφθεῖ μαζί με τὸν ἀμαρτωλό κόσμο στὸ αἰώνιο πυρ¹¹⁴⁴.

Ἡ ἀπάθεια παραλληλίζεται με τὸ θυρεὸ ἐνὸς στρατιώτη και με τὰ τεῖχη μιᾶς πόλης και χαρακτηρίζεται ὡς ἀσφαλέστερη αὐτῶν: «*Θυρεὸς στρατιώτη, καὶ πόλει τεῖχός ἐστιν ἀσφάλεια· ἀπάθεια δὲ μοναχῷ ἀσφαλεστέρα ἀμφοτέρων· θυρεὸν μὲν γὰρ διέδου βέλος ροίζῳ φερόμενον πολλάκις, καὶ τεῖχος κατέσκαψε πλῆθος πολεμιστῶν, ἀπαθείας δὲ οὐ κατισχύσει λύπη*»¹¹⁴⁵.

Ἡ ἐπίτευξη τοῦ χαρίσματος τῆς τέλει ἀπάθειας δὲν εἶναι μιὰ εὐκόλη υπόθεση και γιὰ αὐτὸ ὁ ἀσκούμενος σὲ αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ μὴν ἀπογοητεύεται και νὰ μὴν καταπνίγει τὸν εαυτὸ τοῦ στὴ λύπη, ὅταν δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἐπιτύχει, διότι ὁ Θεὸς θὰ διώξει τοὺς δαίμονες και τοὺς πονηροὺς λογισμοὺς, ὅπως ἄλλωστε λέγει ὁ Κύριος στὸν Μωϋσῆ¹¹⁴⁶. Ὅταν κάποιος ἐπιτύχει τὴν ἀπάθεια τοῦ ἐπιθυμητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, οἱ αἰσχροὶ λογισμοί, ὅπως αὐτοὶ τῆς πορνείας γίνονται πιο ψυχροί¹¹⁴⁷. Με τὴν ἀπάθεια και με τὴν ἐξάλειψη τῶν παθῶν συνδέεται ἡ ἀγάπη¹¹⁴⁸. Ταυτόχρονα, ὁμῶς τὸ μῖσος ἐναντίον τῶν δαιμόνων συμβάλλει στὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου και ἀποτελεῖ ἀπόδειξη τῆς πρώτης (προ τῆς πτώσεως) και μέγιστης ἀπάθειας¹¹⁴⁹.

Αναφορικά με τὰ πάθη και τὴν ἀπάθεια τοῦ Χριστοῦ, χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ ὅσα σημειώνει ὁ Θ. Πιπταράς: «*Ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται, λοιπόν, ὁ σταυρικός θάνατος τοῦ Κυρίου, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὴν ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων ἀντιπροσωπευτικὴ θυσία, ἀναφέρεται σὲ τὴν πρώτην ἐγκαταλελειμμένο ἀνθρώπινο γένος, τὸ ὁποῖο προσλαμβάνεται ἀπὸ τὸν ἴδιο καὶ διὰ τοῦ “Κυριακοῦ Σταυροῦ”¹¹⁵⁰ σώζεται με τὰ πάθη τοῦ “ἀπαθοῦς”¹¹⁵¹ Χριστοῦ. Ἀξίζει, ὡστόσο, νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὅταν ὁ Νεῖλος ἀντιπαραβάλλει τὸ ζεῦγος πάθος-ἀπάθεια σὲ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ καὶ υπογραμμίζει τὸν παθόντα ὡς ἀπαθῆ, δὲν ἐρμηνεύει δοκητικὰ οὔτε ἀναιρεῖ τὴν πραγματικότητα τῆς ἐνανθρώπησης ἢ τοῦ*

¹¹⁴⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 66, Γάλλῳ Μοναχῷ, PG 79, 229CD. Ὁ ὁσῖος Νεῖλος ἀναφέρει ὡς ἄλλο παράδειγμα ἀνθρώπου στὴ Βίβλο, που ἐφάρμοσε τὴν ἀπάθεια, τὸν βασιλιὰ Δαβίδ. Βλ. σχετ. Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 169, Περγαμῷ Δεκεμπίμῳ, PG 79, 285B.

¹¹⁴¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 182, Βαλερίῳ Κουβικουλαρίῳ, PG 79, 293D-296A.

¹¹⁴² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 104, Καπίτωνι Διακόνῳ, PG 79, 128CD.

¹¹⁴³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 6, PG 79, 724D.

¹¹⁴⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 120, Ἀλεξάνδρῳ Μοναχῷ, PG 79, 252C.

¹¹⁴⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;), Περὶ τῶν ὀκτῶ πνευμάτων τῆς πονηρίας, Κεφ. ΙΒ', PG 79, 1157A.

¹¹⁴⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 186, Γιγαντίῳ Διακόνῳ, PG 79, 153AB.

¹¹⁴⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;), Περὶ διαφόρων πονηρῶν λογισμῶν, Κεφ. 16, PG 79, 1217C. Κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦ Περὶ διαφόρων πονηρῶν λογισμῶν, τὸ ἐνδυμα τοῦ γάμου συμβολίζει τὴν ἀπάθεια τῆς λογικῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία ἀρνήθηκε τὶς κοσμικὲς ἐπιθυμίες. Βλ. Περὶ διαφόρων πονηρῶν λογισμῶν, Κεφ. 23, PG 79, 1228A.

¹¹⁴⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;), Πρὸς Εὐλόγιον, Κεφ. 23, PG 79, 1124C.

¹¹⁴⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;), Περὶ διαφόρων πονηρῶν λογισμῶν, Κεφ. 10, PG 79, 1212D. Βλ. και Ψαλμ. 138, 22: «*Τέλειον μῖσος ἐμίσουν αὐτοῦς, εἰς ἐχθροὺς ἐγένοντό μοι*».

¹¹⁵⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 278, Φιλοχρίστῳ Ἐπισκόπῳ, PG 79, 521BC.

¹¹⁵¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 102, Σιλθανῷ Ἐπισκόπῳ, PG 79, 128A.

πάθους, αλλά προσδιορίζει τό διφυές αὐτοῦ καί ἐπιχειρηματολογεῖ τή σωτηρία τῶν παθῶν στήν ἀπάθεια τοῦ ἐνός Χριστοῦ»¹¹⁵².

¹¹⁵² Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, «Θεολογική ὀρολογία καί διδασκαλία στά βιβλία Επιστολῶν τοῦ Ἀσκητοῦ Νεῖλου Ἀγκύρας», ὁ. π., σ. 200.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΟΙ ΑΡΕΤΕΣ

2.1 Γενικά

Για να αντιληφθούμε την ανάλυση της αρετής¹¹⁵³ από τον όσιο Νείλο, που λαμβάνει χώρα κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο, θα πρέπει πρώτα να γνωρίσουμε και να κατανοήσουμε το ιστορικό υπόβαθρο, φιλοσοφικό και αγιοπατερικό, της εποχής αναφορικά με την έννοια της αρετής.

Όπως είναι γνωστό, οι περισσότεροι Πατέρες της Εκκλησίας, ειδικά κατά την ύστερη αρχαιότητα και την πρωτοβυζαντινή περίοδο, υπήρξαν ιδιαίτερα πεπαιδευμένοι στη θύραθεν παιδεία, που μεταξύ άλλων, περιελάμβανε τη φιλοσοφία¹¹⁵⁴, τη ρητορική κ.α.

Οι Πατέρες άντλησαν, υιοθέτησαν, επηρεάστηκαν ως ένα βαθμό και γονιμοποίησαν στον χριστιανισμό ό,τι θεωρούσαν χρήσιμο και ωφέλιμο από την προγενέστερη και σύγχρονή τους ελληνική σκέψη και φιλοσοφία, ιδιαίτερα σχετικά με απόψεις ηθικής, αρετής και καλού και αγαθού που συμφωνούσαν με τη χριστιανική θεώρηση.

Ας δούμε όμως πρώτα τι ορίζεται ως αρετή. Ο όρος «αρετή» παράγεται από το ρήμα «ἀραρίσκω» (ρίζα: «ἀρ-») και σημαίνει «κατ' ἀρχὴν τὴν ἰκανότητα περὶ τὸ ἐνεργεῖν, τὴν ἀξίαν λόγου ἰκανότητα, τὴν γενναιότητα, τὸ καθῆκον, τὴν σύμφωνον πρὸς τὰ ἠθικὰ ἰδεώδη ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρώπου»¹¹⁵⁵. Ο άγ. Νεκτάριος Πενταπόλεως ορίζει ως εξής την αρετή: «ἡ ἐκουσία καὶ σταθερά καὶ ἀμετάπτωτος γνώμη πρὸς πλήρωσιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὑπὸ τοῦ ἠθικῶς ἐλευθέρου ἀνθρώπου, καὶ ἡ συνταύπισις τῆς ἐλευθέρας αὐτοῦ βουλήσεως πρὸς το θεῖον θέλημα, τον θεῖον νόμον, ὃν βούλεται ὡς ἴδιον νόμον, ὡς νόμον ἔμφυτον, ὡς νόμον τοῦ νοός αὐτοῦ»¹¹⁵⁶. Ο καθηγητής Α. Γλάρος σημειώνει ότι: «ἡ αρετή εἶναι το φυσικό επακόλουθο της κατὰ χάριν εν Χριστῷ ζωῆς καὶ ἡ τήρηση των επιταγῶν της ορθόδοξης ηθικῆς διασφαλίζει την παρουσία του Χριστοῦ

¹¹⁵³ Για τις αρετές στην αγιοπατερική παράδοση σχολιάζει ο Α. Σταυρόπουλος: «Ἐδῶ θρῑσκόμεστε σὲ ἓνα εἶδος συμπεριφορῶν ποὺ διαμορφώθηκαν καὶ ἀναπτύχθηκαν ἰδιαίτερα στοὺς ἀσκητὲς καὶ τοὺς μοναχοὺς χωρὶς νὰ ἀποτελεῖ καὶ ἀποκλειστικὴ τους ἰδιαιτερότητα. Μιλάμε γιὰ ἐκεῖνες τὶς ιδιότητες ποὺ ὄχι μόνο μποροῦν νὰ συμβάλουν στὴν ἀτομικὴ μας πνευματικὴ πρόοδο ἀλλὰ μποροῦν ν' ἀξιοποιηθοῦν στὴν ὑγιὲς οἰκοδόμησις διανθρωπίνων σχέσεων μεταξύ κοινωνιῶν καὶ κρατῶν». Βλ. Α. Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁρθόδοξη Συμβουλευτικὴ Ποιμαντικὴ*, ὁ. π., σ. 156. Στο ἴδιο ἔργο σημειώνεται ὅτι οἱ αρετὲς συμβάλλουν στὴν οἰκοδόμησις τοῦ οἴκου της ψυχῆς. «Θεμέλιο» αὐτοῦ τοῦ οἰκοδομήματος εἶναι ἡ πίστις, «λίθοι» εἶναι ἡ υπακοή, ἡ μακροθυμία, ἡ ἐκράτεια, ἡ συμπάθεια, ἡ κοπή τοῦ θελήματος καὶ ἡ πραότητα. «Γωνιές» γιὰ νὰ στηριχθοῦν οἱ λίθοι εἶναι ἡ υπομονή καὶ ἡ ἀνδρεία καὶ «πηλός» εἶναι ἡ ταπείνωση. «Ἰμαντῶματα» τοῦ οἰκοδομήματος εἶναι ἡ διάκρισις καὶ «στέγη» τοῦ ἡ αγάπη. Βλ. Α. Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ. π., σσ. 156-157.

¹¹⁵⁴ R. BERTRAND, *Ιστορία της Δυτικής φιλοσοφίας*, (Μτφρ. Α. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΟΥ), τ. Α', εκδ. Αρσενίδης, Αθήνα 1980, σ. 17: «Ἡ φιλοσοφία, ὅπως θὰ υπονοῶ τὴ λέξη, εἶναι κάτι ἐνδιάμεσο μεταξύ θεολογίας καὶ ἐπιστήμης... Κάθε οριστικὴ γνώση - αὐτὸ τουλάχιστον ἰσχυρίζομαι - ἀνήκει στὴν ἐπιστήμη, κάθε δόγμα, καθ' ὅσον υπερβαίνει τὴν οριστικὴ γνώση, ἀνήκει στὴ θεολογία. Ἀλλὰ μεταξύ θεολογίας καὶ ἐπιστήμης ὑπάρχει μιὰ νεκρά ζῶνι, ἐκτεθειμένη σ' ἐπιθέσεις καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρές. Αὐτὴ ἡ νεκρά ζῶνι εἶναι ἡ φιλοσοφία». Βλ. καὶ Σ. ΚΙΣΣΑ, *Ἡ ἐννοια της αρετῆς στὸν Ἅγιο Μάξιμο τὸν Ομολογητή*, Θ.Σ., ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2009, σσ. 8-9, σημ. 4.

¹¹⁵⁵ Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Ἀρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 100.

¹¹⁵⁶ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Χριστιανικὴ Ἠθικὴ*, ὁ. π., σ. 82.

εντός του πιστού»¹¹⁵⁷. Στόχος της χριστιανικής ηθικής είναι η τελείωση του ανθρώπου, δηλαδή η θέωση¹¹⁵⁸.

2.2 Η έννοια της αρετής στην αρχαία Ελλάδα

Η αρετή¹¹⁵⁹ στην αρχαία Ελλάδα ήταν μια έννοια που δεν είχε έναν γενικά αποδεκτό και ενιαίο ορισμό. Ήταν, δηλαδή μια πολυεπίπεδη έννοια που δεν είχε αρχικά καθαρά (ή μόνο) ηθική σημασία. Για παράδειγμα, για τον πολεμιστή αρετή χαρακτηρίζονταν η ανδρεία, η γενναιότητα, η σωματική ικανότητα και υπεροχή, η δόξα και η υστεροφημία του¹¹⁶⁰, για έναν επαγγελματία αρετή ήταν η επιθυμητή επιτέλεση του επαγγέλματός του, όπως και για τον τεχνίτη αρετή θεωρούνταν η επιτυχημένη εκτέλεση της τέχνης του. Άλλες αρετές που επαινούνταν από τους αρχαίους Έλληνες ήταν η τιμή, η αναγνώριση¹¹⁶¹, η αφιλοκέρδεια, η επιείκεια προς τους φίλους και η αυστηρότητα προς τους εχθρούς¹¹⁶², η εγκράτεια, η σοφία, η ανθρωπιά¹¹⁶³ κ.α. Επιπλέον, σε ό,τι αφορά τις γυναίκες, ενάρετες θεωρούνταν, μεταξύ άλλων, αυτές που ήταν σεμνές¹¹⁶⁴. Οι ενάρετοι άνθρωποι ονομάζονταν «καλοὶ κάγαθοί»¹¹⁶⁵.

Στον Όμηρο το ρήμα «ἀρετάν» σημαίνει «εὐδοκιμεῖν»¹¹⁶⁶. Ο άλλος μεγάλος αρχαίος Έλληνας ποιητής Ησίοδος θεώρησε ότι η αρετή έχει θεία προέλευση και τόνισε τη δυσκολία που αντιμετωπίζει ο άνθρωπος για την κατάκτησή της: «τῆς δ' ἀρετῆς ἰδρῶτα θεοὶ προπάρουθεν ἔθηκαν»¹¹⁶⁷,¹¹⁶⁸. Επίσης, στον Ησίοδο η λέξη «αρετή» δηλώνεται με συγγενική σημασία με το «κῦδος» (=τιμή) και παρουσιάζεται ως αντίθετο της «κακότητος»¹¹⁶⁹.

Ένας από τους επτά σοφούς της αρχαιότητας, ο Κλεόβουλος ο Ρόδιος (7^{ος} – 6^{ος} αι. π.Χ.) επιθυμούσε για τον άνθρωπο να είναι: «ἀρετῆς οἰκεῖος, κακίας ἀλλότριος»¹¹⁷⁰. Ο ποιητής Θέογνις ο Μεγαρεύς (7^{ος} – 6^{ος} αι. π.Χ.) θεωρείται ο πρώτος που έδωσε στην αρετή ηθικό περιεχόμενο και την συνέδεσε με τη δικαιοσύνη¹¹⁷¹.

¹¹⁵⁷ Α. ΓΛΑΡΟΥ, *Θεία Παιδαγωγία*, ό. π., σ. 144.

¹¹⁵⁸ ΑΠ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ, *Προβληματισμοί χριστιανικού ἥθους*, έκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2006, σ. 25.

¹¹⁵⁹ Ο αντίστοιχος του ελληνικού όρου «ἀρετή» στα λατινικά είναι «virtus», ο οποίος σήμαινε κυρίως την ανδρική ισχύ, αλλά αργότερα προσέλαβε και ηθική σημασία. Από τον όρο αυτό παράχθηκαν οι ομώνυμοι όροι στις περισσότερες ευρωπαϊκές γλώσσες. Βλ. Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Ἀρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 100.

¹¹⁶⁰ Για την ηθική του πολεμιστή στον Όμηρο βλ. U. ECO, R. FEDRIGA, *Η Ιστορία της Φιλοσοφίας με επιστημονική επιμέλεια Umberto Eco και Riccardo Fedriga*, ό. π., σσ. 32-35.

¹¹⁶¹ Β. ΚΑΛΦΑ, Γ. ΖΩΓΡΑΦΙΔΗ, *Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι*, ό. π., σ. 96.

¹¹⁶² Ο. π.

¹¹⁶³ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ιστορία τῆς φιλοσοφίας*, ό. π., σ. 217. Βλ. και Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Ἀρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 101.

¹¹⁶⁴ Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Ἀρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 100.

¹¹⁶⁵ Β. ΚΑΛΦΑ, Γ. ΖΩΓΡΑΦΙΔΗ, ό. π., σ. 96.

¹¹⁶⁶ Π. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, «Αρετή», *ΜΟΧΕ* 3 (2011) 253.

¹¹⁶⁷ ΗΣΙΟΔΟΥ, *Έργα καὶ ἡμέραι*, σιχ. 289.

¹¹⁶⁸ Π. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, «Αρετή», *ΜΟΧΕ* 3 (2011) 253.

¹¹⁶⁹ ΗΣΙΟΔΟΥ, *Έργα καὶ ἡμέραι*, σιχ. 287-290 και 313. Βλ. και Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Ἀρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 101.

¹¹⁷⁰ Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Ἀρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 101.

¹¹⁷¹ Π. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, «Αρετή», *ΜΟΧΕ* 3 (2011) 253.

Στους Πυθαγορείους η αρετή, όπως άλλωστε και κάθε άλλη έννοια, σχετίζεται με τους αριθμούς. Ο Επίχαρμος (≈530 π.Χ. – ≈440 π.Χ.) υποστήριζε ότι: «ὁ βίος ἀνθρώποις λογισμοῦ καὶ ἀριθμοῦ δεῖται πάνυ· ζῶμεν δὲ ἀριθμῶ καὶ λογισμῶ· ταῦτα γὰρ σώζει βροτούς»¹¹⁷². Οι Πυθαγόρειοι προσπαθούν να αναβιβάσουν σε δέκα τον αριθμό των αρετών¹¹⁷³. Επιπρόσθετα, συνδέουν άρρηκτα την αρετή με την πίστη στον Θεό, αφού όπως μας πληροφορεί ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος Ιάμβλιχος (245 μ.Χ. – 325 μ.Χ.), οι Πυθαγόρειοι εξαρτούσαν τα πάντα από το καθήκον του «ἀκολουθεῖν τῷ Θεῷ»¹¹⁷⁴.

Ο σύγχρονος του Σωκράτη σοφιστής Πρόδικος ο Κεῖος (470 π.Χ. – 399 π.Χ.) εξίσωνε την αρετή με τον κοινωνικό αλληλοσεβασμό¹¹⁷⁵. Η έννοια της αρετής γίνεται πιο συγκεκριμένη και καθιερώνεται ως ηθική έννοια από τον Σωκράτη¹¹⁷⁶. Ο Σωκράτης αναφέρει τέσσερις αρετές: τη «σοφία», την «ἀνδρεία», τη «σωφροσύνη» και τη «δικαιοσύνη». Επίσης, στον ομώνυμο διάλογο του Σωκράτη με τον Ευθύφωνα, που καταγράφει ο Πλάτωνας, ο Σωκράτης αναφέρει και ως αρετή την «ὀσιότητα»¹¹⁷⁷. Στα *Απομνημονεύματά* του ο Ξενοφώντας αναφέρει ότι ο Σωκράτης δίδασκε: «καὶ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν ἀρετὴν, σοφία εἶναι»¹¹⁷⁸. Η αρετή συνδέεται στενά με την προαίρεση, αφού ο Σωκράτης υποστήριζε πως: «οὐδεὶς ἐκὼν κακός»¹¹⁷⁹.

Χαρακτηριστική ήταν και η αλληγορία του Ηρακλή σχετικά με την επιλογή του δρόμου της αρετής ή της κακίας¹¹⁸⁰, τον οποίο μας παραδίδει ο Ξενοφώντας στα *Απομνημονεύματά* του¹¹⁸¹ και συνοψίζει, εν πολλοίς, το ποιες θεωρούνταν οι αρετές και ποιες οι κακίες για τους αρχαίους Έλληνες: ο νεαρός Ηρακλής σε μια στιγμή της ζωής του στάθηκε σε ένα σταυροδρόμι και συλλογίζοταν ποια οδó από τις δύο να

¹¹⁷² ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ, *Στρωματεῖς*, Λόγος Ε', 118, 1.

¹¹⁷³ Οι αριθμοί διαδραματίζουν εξέχοντα ρόλο στη φιλοσοφία των Πυθαγορείων. Από τους αριθμούς, δεσπόζουσα θέση κατέχουν οι περιττοί (μονοί) αριθμοί, διότι έχουν αρχή, μέση και τέλος, ενώ οι άρτιοι (ζυγοί) δεν έχουν μέση. Η αξία της μεσότητας, σε σχέση με την αρετή, θα τονιστεί στα επόμενα χρόνια αναλυτικά από τον Αριστοτέλη. Ο αριθμός 10, που καλείται «τετρακτύς», αν και άρτιος, θεωρείται σημαντικότερος για τους Πυθαγορείους, διότι αποτελεί τη βάση του δεκαδικού συστήματος, το οποίο χρησιμοποιούν και αυτοί, και διότι αποτελεί το άθροισμα των τεσσάρων πρώτων αριθμών (1+2+3+4=10). Βλ. Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Άρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 101. Βλ. και U. ECO, R. FEDRIGA, *Η Ιστορία της Φιλοσοφίας με επιστημονική επιμέλεια Umberto Eco και Riccardo Fedriga*, ό. π., σσ. 41-42.

¹¹⁷⁴ Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Άρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 101.

¹¹⁷⁵ Π. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, «Άρετή», *ΜΟΧΕ* 3 (2011) 253.

¹¹⁷⁶ Ο. π.

¹¹⁷⁷ Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Άρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 101.

¹¹⁷⁸ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ, *Απομνημονεύματα*, 3.9.5. Βλ. και Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Άρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 101.

¹¹⁷⁹ Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Άρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 101.

¹¹⁸⁰ Ο μύθος της αρετής και της κακίας περιγράφει αυτό που με συντομία διετύπωσε ευαγγελικά ο Χριστός (Ματθ. 7, 13-14): «Εἰσεέλθετε διὰ τῆς στενῆς πύλης· ὅτι πλατεῖα ἡ πύλη καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδός ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν, καὶ πολλοὶ εἰσὶν οἱ εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς. Τί στενή ἡ πύλη καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδός ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὐρίσκοντες αὐτήν!».

¹¹⁸¹ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ, *Απομνημονεύματα*, 2.1.21 – 2.1.34. Ο Ξενοφώντας (430 π.Χ. – 354 π.Χ.) διασώζει αυτήν την αλληγορία (πιθανόν εντάσσοντας και δικά του στοιχεία) από λόγο του σοφιστή και ρήτορα Πρόδικου του Κείου (≈470 π.Χ. – ≈399 π.Χ.), που αποτελούσε μέρος του έργου του *Ώραι*. Ο Ξενοφώντας αφηγείται ότι ο Σωκράτης, προσπαθώντας να πείσει τον Αρίστιππο να είναι εγκρατής, χρησιμοποιεί, μεταξύ άλλων, και τον μύθο του Προδικού για τη συνάντηση του Ηρακλή με την Αρετή και την Κακία. Βλ. ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ, *Απομνημονεύματα, μετὰ Εἰσαγωγῆς καὶ Σημειώσεων καὶ Ἐπιμέτρου τῶν ἐν αὐτοῖς γνωμῶν καὶ ποιητικῶν λέξεων*, έκδ. Ε. Δ. ΤΣΑΚΑΛΩΤΟΥ, ἐν Ἀθήναις 1885, σ. 78 και σημ. 3.

ακολουθήσει, αυτόν της Αρετής ή της Κακίας. Τελικά, ο Ηρακλής, αφού άκουσε προσεκτικά και τις δύο γυναίκες, οι οποίες του ανέλυσαν τα επιχειρήματά τους, έλαβε την απόφαση να ακολουθήσει τον δύσκολο, επίπονο και μακρύ δρόμο της Αρετής και να απορρίψει τον εύκολο, ευχάριστο και χωρίς κόπο δρόμο που του είχε προτείνει η Κακία¹¹⁸².

Ο Πλάτωνας θεωρούσε την αρετή ως την ανώτερη σοφία¹¹⁸³. Ο φιλόσοφος πίστευε στην τριμερή διάκριση της ψυχής: «λογιστικόν» (λογικόν ή νους), «θυμοειδές» και «ἐπιθυμητικόν». Για κάθε μέρος της ψυχής αντιστοιχούσε και μία αρετή. Η αρετή του λογιστικού είναι η σοφία (φρόνησις), του θυμοειδούς είναι η ανδρεία και του επιθυμητικού η σωφροσύνη (εγκράτεια) και συνδέονται όλες άρρηκτα με την καθ' αυτό αρετή, τη δικαιοσύνη¹¹⁸⁴. Η δικαιοσύνη αποτελεί το αποτέλεσμα της αρμονίας των τριών μερών της ψυχής και είναι ανώτερη συνθετική αρετή της ψυχής, δηλαδή αντιστοιχεί στην ισορροπία του συνόλου¹¹⁸⁵. Έτσι, δίκαιος άνθρωπος είναι αυτός που έχει καταφέρει να εναρμονίσει τα τρία μέρη της ψυχής του¹¹⁸⁶. Ο δίκαιος άνθρωπος έχει επιβληθεί στις επιθυμίες και στα πάθη του και έχει ανοίξει τον δρόμο για την επικοινωνία του αθάνατου μέρους της ψυχής με τις Ιδέες¹¹⁸⁷. Σε αυτήν την δύσκολη πορεία θα αναζητήσει βοήθεια από έναν φωτισμένο δάσκαλο, μια σχολή φιλοσοφίας και μιας οργανωμένης πολιτείας¹¹⁸⁸. Στην *Πολιτεία* του, ο Πλάτωνας, αναφέροντας τη δικαιοσύνη (και το δίκαιο) λέει: «*Ἡ μὲν ἄρα δίκαια ψυχὴ καὶ ὁ δίκαιος ἀνὴρ εὖ βιώσεται, κακῶς δὲ ὁ ἄδικος*»¹¹⁸⁹, «*ὁ μὲν δίκαιος ἄρα ευδαίμων, ὁ δ' ἄδικος ἄθλιος*»¹¹⁹⁰ και «*δικαιοσύνη καὶ ἡ ἄλλη ἀρετή*»¹¹⁹¹. Τίποτα στον κόσμο δεν θεωρείται ισάξιο της αρετής¹¹⁹², την οποία επιλέγει μόνος του ο άνθρωπος¹¹⁹³. Η απόλυτη αρετή υπάρχει στο Θείο, το οποίο είναι «*καλὸν, σοφὸν, ἀγαθὸν καὶ πᾶν ὃ,τι τοιοῦτον*»¹¹⁹⁴.

Ο Αριστοτέλης ήταν ο πρώτος που επεδίωξε να συστηματοποιήσει την έννοια της αρετής. Πίστευε, όπως και οι περισσότεροι φιλόσοφοι, ότι σκοπός του ανθρώπου ήταν η απόκτηση της ευδαιμονίας¹¹⁹⁵. Για να επιτευχθεί όμως αυτή, απαραίτητη

¹¹⁸² Αναλυτικά ο μύθος της αρετής και της κακίας παρατίθεται στο 2^ο Παράρτημα της παρούσας ΜΔΕ. Στο 3^ο Παράρτημα παρατίθενται έργα ζωγραφικής εμπνευσμένα από το παραπάνω θέμα.

¹¹⁸³ Σ. ΤΣΙΤΣΙΓΚΟΥ, *Ἡ Ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸν Ἱερὸ Χρυσόστομο*, ὁ. π., σ. 253.

¹¹⁸⁴ Β. ΚΑΛΦΑ, Γ. ΖΩΓΡΑΦΙΔΗ, *Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι*, ὁ. π., σ. 125 και Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Άρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 101. Βλ. και Π. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, «Άρετή», *ΜΟΧΕ* 3 (2011) 253.

¹¹⁸⁵ ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Πολιτεία* (ἡ περὶ δικαίου), ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ «ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ» 66, τ. 1^{ος}, έκδ. Ο. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ - ΚΑΚΤΟΣ, Αθήνα 1992, σ. 25.

¹¹⁸⁶ Β. ΚΑΛΦΑ, Γ. ΖΩΓΡΑΦΙΔΗ, ὁ. π., σ. 125· βλ. και Α. Ε. TAYLOR, *Ο Άνθρωπος και το έργο του*, ὁ. π., σσ. 356-360.

¹¹⁸⁷ Β. ΚΑΛΦΑ, Γ. ΖΩΓΡΑΦΙΔΗ, ὁ. π., σ. 125.

¹¹⁸⁸ Ο. π.

¹¹⁸⁹ ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Πολιτεία*, 353e, Α'.

¹¹⁹⁰ ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Πολιτεία*, 354, Α'.

¹¹⁹¹ ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Πολιτεία*, 527, 608a και 612b, Ε'. Βλ. και Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Άρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 101-102. Την αντίθετη της δικαιοσύνης κακία τη διετύπωνε ως: «*κακίαν δὲ ἀδικίαν*»· βλ. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Πολιτεία*, 353e, Α' και «*ἀδικία καὶ ἡ ἄλλη κακία*». Βλ. *Πολιτεία*, 609, D.

¹¹⁹² ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Φαῖδρος*, 250, b.

¹¹⁹³ ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Πολιτεία*, 617, Ε'.

¹¹⁹⁴ Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Άρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 102.

¹¹⁹⁵ Π. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, «Άρετή», *ΜΟΧΕ* 3 (2011) 253.

προϋπόθεση ήταν πρώτα η κατάκτηση της αρετής, **ηθικής** και **διανοητικής**¹¹⁹⁶. Οι διανοητικές αρετές (π.χ. σοφία, φρόνηση, νους) σχετίζονται με τη λογική και ανήκουν στο καθαρά λογικό μέρος (το «λόγον ἔχον») της ψυχής¹¹⁹⁷. Ο παράγοντας που συντελεί στη γένεση και την αύξηση των διανοητικών αρετών είναι κατά κύριο λόγο η διδασκαλία, η οποία απαιτεί χρόνο και εμπειρία¹¹⁹⁸. Την κύρια, λοιπόν, ευθύνη για τη μετάδοσή τους (πέρα από άλλους παράγοντες και το ίδιο το άτομο) την έχει ο διδάσκαλος. Οι διανοητικές αρετές «*αναφέρονται στη σχέση του λόγου με τον εαυτό του και τις κατώτερες ψυχικές λειτουργίες*»¹¹⁹⁹. Οι ηθικές αρετές ανήκουν στο «ἐπιθυμητικόν» μέρος της ψυχής που μετέχει και στο «λόγον ἔχον» και στο «ἄλογον» μέρος¹²⁰⁰. Αυτές περιγράφουν τον χαρακτήρα του ανθρώπου. Η κατάκτησή τους οφείλεται στον εθισμό («ἔθος»), δηλαδή στη συνήθεια που δημιουργείται με την επανάληψη μιας ενέργειας. Για να στηρίξει αυτήν του την άποψη ο Αριστοτέλης, συνδέει ετυμολογικά τη λέξη «ἠθική»¹²⁰¹ με τη λέξη «ἔθος». Οι ηθικές αρετές «*εκπληρώνουν την αρχή της μεσότητας (και τέτοιες είναι η ανδρεία, η εγκράτεια, η πραότητα, η φιλία κ.α.), καλλιεργούνται με τη συνήθεια και αναφέρονται στην κυριαρχία του λογικού επι του επιθυμητικού*»¹²⁰². Την ευθύνη για την κατάκτηση των ηθικών αρετών την έχει ο ίδιος ο άνθρωπος και εξαρτάται απόλυτα από αυτόν αν θα τις κατακτήσει ή όχι και αν θα αποκτήσει «*εὐγενὲς καὶ φιλόκαλον*» ἦθος¹²⁰³. Και για να το κατορθώσει, πρέπει να καταβάλλει επίπονη προσπάθεια και συνεχή αγώνα, να εθίσει την ψυχή του σε πράξεις ενάρετες και να την καλλιεργήσει «*διὰ τοῦ ἔθους*»¹²⁰⁴. Σοφός, λοιπόν, γίνεται κανείς, κατά κύριο λόγο, με τη βοήθεια του διδασκάλου, ενώ αγαθός γίνεται με τη θέληση και την επιμονή του στην άσκηση της αρετής¹²⁰⁵.

Ο Σταγειρίτης φιλόσοφος υποστήριζε ότι η αρετή, εκτός από «ἔξις»¹²⁰⁶, είναι και «μεσότης» (μέσο ή μέτρο): «*Μεσότης ἐστὶν ἡ ἀρετή, κατὰ δὲ τὸ ἄριστον καὶ τὸ εὖ*

¹¹⁹⁶ Ἠθικά Νικομάχεια, Β', 1103a, 14-15: «*Διττῆς δὴ τῆς ἀρετῆς οὕσης, τῆς μὲν διανοητικῆς τῆς δὲ ἠθικῆς*». **Ηθικές αρετές** είναι η δικαιοσύνη, σωφροσύνη, ανδρεία, η εγκράτεια, η ελευθεριότητα, η πραότητα, η μεγαλοπρέπεια, η μεγαλοψυχία, η αιδώς, η φιλία κ.α.· βλ. και Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Αρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 102. Οι **διανοητικές αρετές** είναι πέντε: η τέχνη, η επιστήμη, η φρόνηση, η σοφία και ο νους· βλ. Ἠθικά Νικομάχεια, Ζ', 1139b, 15. Ἠθικά Εὐδήμεια, Γ' και Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Αρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 102.

¹¹⁹⁷ ΑΝ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ, «Απόψεις περί Αριστοτελικῆς Ηθικῆς», 5ο Διεπιστημονικό Συνέδριο Φιλοσοφία και Κοσμολογία: Αφιέρωμα στα 2400 χρόνια από την γέννηση του Αριστοτέλη: Τόμος Πρακτικῶν, Διεθνῆς Επιστημονική Εταιρεία Αρχαίας Ελληνικῆς Φιλοσοφίας, Αθήνα 6 Απριλίου 2017, σσ. 1-6.

¹¹⁹⁸ Ἠθικά Νικομάχεια, Β', 1103a, 15: «*ἡ μὲν διανοητικὴ τὸ πλεῖον ἐκ διδασκαλίας ἔχει καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὔξησιν, διόπερ ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου*».

¹¹⁹⁹ Π. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, «Αρετή», *ΜΟΧΕ* 3 (2011) 253.

¹²⁰⁰ Ἠθικά Νικομάχεια, Ζ', 1139a: «*περὶ δὲ τῶν λοιπῶν, περὶ ψυχῆς πρῶτον εἰπόντες, λέγωμεν οὕτως. Πρότερον μὲν οὖν ἐλέχθη δὴ εἶναι μέρη τῆς ψυχῆς, τὸ τε λόγον ἔχον καὶ τὸ ἄλογον*».

¹²⁰¹ Είναι χαρακτηριστικό ότι τον όρο «ἠθική» τον επινόησε και τον πρωτοδιατύπωσε ο Αριστοτέλης.

¹²⁰² Π. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, «Αρετή», *ΜΟΧΕ* 3 (2011) 253.

¹²⁰³ ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ ΑΡΕΤΗ. ΤΑΙΡΙΑΖΕΙ ΣΤΗ ΦΥΣΗ ΜΑΣ Η ΗΘΙΚΗ ΑΡΕΤΗ; Ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 23/12/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: http://1lyk-trikal.tri.sch.gr/files_1lyk/moula/arist_ht.pdf, σ. 2.

¹²⁰⁴ *Ο. π.*, σ. 2.

¹²⁰⁵ *Ο. π.*

¹²⁰⁶ Ἠθικά Εὐδήμεια, Ζ', II, 30 και Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Αρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 102.

ἀκρότης»¹²⁰⁷ και «έν πᾶσι τὸ μέτρον τὸ πρὸς ἡμᾶς βέλτιστον»¹²⁰⁸. Η αρετή, όπως και η ευδαιμονία, συνίσταται στη μεσότητα μεταξύ δύο ακροτήτων (κακιών), από τις οποίες η μία είναι η υπερβολή και η άλλη η ἔλλειψη¹²⁰⁹. Η δικαιοσύνη θεωρείται ως μεγάλη αρετή και από τον Αριστοτέλη, λέγοντας ότι η δικαιοσύνη δεν αποτελεί μέρος της αρετής, αλλά ότι είναι ὅλη η αρετή, και το αντίθετό της η αδικία δεν είναι μέρος της κακίας, αλλά ὅλη η κακία¹²¹⁰.

Οι σοφιστές δίδασκαν ότι η (πολιτική) αρετή είναι διδακτή. Για τους σοφιστές, ἐνάρετος ἦταν: «ο εκπαιδευμένος πολίτης, αὐτὸς που ἀποδεικνύει τὴν ἀξιοσύνη του με τὴν ἀποτελεσματικὴ συμμετοχὴ του στα κοινά»¹²¹¹. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ ἀπλός, ἀλλὰ εκπαιδευμένος πολίτης (στη ρητορική, νομική και ἱστορία) ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἀσχοληθεῖ ἀποτελεσματικὰ με τὰ κοινά¹²¹².

Οι κυνικοὶ φιλοσόφοι¹²¹³, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦσαν, τρόπον τινά, τοὺς «ἀναχωρητές» τῆς ἐποχῆς τοὺς, εἶχαν ὡς βάση γιὰ τὴ φιλοσοφία τοὺς τὴν αρετή. Δίδασκαν ὅτι οἱ λιγότερες ἐξαρτήσεις κάνουν τὸν ἄνθρωπο ἠθικό. Ὅπως γράφει ὁ Ν. Ματσούκας: «Ἡ ὁδὸς τῆς ἀρετῆς εἶναι ὁ συγκεκριμένος τρόπος ζωῆς, ἀπλός, λιτός κι ἀνεπιτήδευτος. Ἡ ἀρετή, ὡς θεωρία και διδασχὴ, βγαίνει ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ ζωὴ τοῦ κυνικοῦ, πού ἔχει πάντα ἄγρυπνο και κριτικὸ μάτι ἀπέναντι στὴν κοινωνία και τὶς μορφές τοῦ πολιτισμοῦ... Ἔτσι λοιπὸν ἡ ἀρετὴ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα ἀσκήσεως και λιτῆς ζωῆς και προπαντὸς ἀποτελεῖ παραίτηση ἀπὸ κάθε τάση ἐγωκεντρικῆς κυριαρχικότητος... Εἶναι ἀδύνατη ἡ συνύπαρξη τοῦ τρόπου ζωῆς μιᾶς συμβατικῆς κοινωνίας και τῆς ἀνυπόκριτης ἀρετῆς»¹²¹⁴.

¹²⁰⁷ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Ἠθικά Νικομάχεια*, II, 1107a8. Τα *Ἠθικά Νικομάχεια* (Νικόμαχος λέγονταν ὁ γιος τοῦ Αριστοτέλη) ἀποτελοῦν μία ἀπὸ τὶς τρεῖς πραγματεῖες που ἀναλύουν διεξοδικὰ τὴν ἐννοία τῆς ἀρετῆς, ἠθικῆς και διανοητικῆς, κατὰ τὸν Αριστοτέλη. Βλ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Ἠθικά Νικομάχεια*, (Μτφρ. Κ. ΖΑΜΠΑ), ἐκδ. οἶκος Γ. ΦΕΞΗ, ἐν Ἀθήναις 1911. Τα ἄλλα ἔργα εἶναι τὰ *Ἠθικά Εὐδήμεια* και τὰ *Ἠθικά Μεγάλα*. Στὰ *Ἠθικά Εὐδήμεια* τὸ περιεχόμενο εἶναι καθαρὰ ἠθικό με μία θρησκευτικὴ χροιά. Σύμφωνα με τὸν Ν. Κυργιόπουλο: «Σ' αὐτὰ ἡ ἀληθινὴ ἀρετὴ βασίζεται στὴν θρησκεία και ἀποτελεῖ ἐκδήλωση τῆς ἐντολῆς και ἐμπνεύσεως ἐνὸς υπεράνθρωπου λογικοῦ. Ἡ ἰδιομορφία αὐτὴ ἀπηχεί τὴν πλατωνικὴ κληρονομία τοῦ Αριστοτέλους ἢ, κατ' ἄλλους, στωικὴ ἐπίδραση». Βλ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Ἠθικά Εὐδήμεια*, (Μτφρ. Ν. ΚΥΡΓΙΟΠΟΥΛΟΥ), ἐκδ. Γεωργιάδης, Ἀθήνα 2004, ὁπισθ. βιβλίου. Βλ. και ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Ἠθικά Μεγάλα*, (Εισ. – μτφρ. – σχόλ. – επιμ.: Β. ΜΠΕΤΣΑΚΟΥ), ἐκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2010. Υπάρχει και ἄλλο ἔργο τοῦ Αριστοτέλη, που ἀναλύονται οἱ ἀρετές και οἱ κακίες, τὸ *Περὶ Ἀρετῶν καὶ Κακιῶν*, τὸ ὁποῖο ὁμως θεωρήθηκε ἀπὸ τοὺς ἐρευνητές ὡς νόθο. Βλ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Περὶ Μέθης – Περὶ Ἀρετῶν καὶ Κακιῶν – Περὶ Κόσμου*, (Πρόλ. Δ. ΛΥΠΟΥΡΛΗ, Εισ. – μτφρ. – Σχόλ. – επιμ.: Σ. ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ), ἐκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2006.

¹²⁰⁸ *Ἠθικά Εὐδήμεια*, II, III, 5.

¹²⁰⁹ Ἔτσι, π.χ. ἡ ἀνδρεία ἀποτελεῖ μεσότητα μεταξύ τῆς δειλίας (ἐλλείψεως) και τῆς θρασύτητας (υπερβολῆς). *Ἠθικά Νικομάχεια*, Β', 1104a.

¹²¹⁰ *Ἠθικά Νικομάχεια*, Ε', 1130a.

¹²¹¹ Σὲ αὐτὴν τὴν ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀρετὴ βοήθησε και ἡ ἰσονομία που εἶχε θεσμοθετηθεῖ ἀπὸ τὴν ἀθηναϊκὴ δημοκρατία· βλ. Β. ΚΑΛΦΑ, Γ. ΖΩΓΡΑΦΙΔΗ, *Αρχαῖοι Ἕλληνες Φιλόσοφοι*, ὁ. π., σ. 96.

¹²¹² Β. ΚΑΛΦΑ, Γ. ΖΩΓΡΑΦΙΔΗ, ὁ. π., σ. 96.

¹²¹³ Ἰδρυτὴς τῆς κυνικῆς φιλοσοφίας, μία ἀπὸ τὶς μακροβιότερες τῆς ἀρχαιότητος, ἦταν ὁ Ἀντισθένης (445/444 π.Χ. – ≈360 π.Χ.) μαθητὴς τοῦ ρήτορα Γοργία (485 π.Χ. – 380 π.Χ.) και τοῦ Σωκράτη. Σημαντικὸς εκπρόσωπος αὐτῆς τῆς σχολῆς ἦταν και ὁ Διογένης ὁ Κυνικός ἢ Συνοπεύς (412 π.Χ. – 323 π.Χ.). Βλ. Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Ἀρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 102.

¹²¹⁴ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας*, ἐκδ. ΠΟΥΡΝΑΡΑ, Θεσσαλονίκη 1997⁶, σσ. 213, 218.

Ο Ζήνων ο Κιτιεύς (≈334 π.Χ. – 262 π.Χ.), ο ιδρυτής της στωικής φιλοσοφίας, υποστήριξε ότι το «**κατ' ἀρετὴν ζῆν**» είναι το «**ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν**»¹²¹⁵. Οποιαδήποτε λοξοδρόμηση οδηγεί στην «**παρὰ φύσιν**» κατάσταση και συνεπώς στην **απώλεια της αρετῆς**¹²¹⁶. Σύμφωνα με τον Ζήνωνα, υπάρχουν οι αρετές (αγαθά), δηλαδή η φρόνηση, η σωφροσύνη, η δικαιοσύνη και η ανδρεία, τα κακά, δηλαδή η αφροσύνη, η ακολασία, η αδικία και η δειλία και τα ουδέτερα ή αδιάφορα ή μέσα: ζωή – θάνατος, δόξα – αδοξία, πόνος – ηδονή, πλούτος – πενία, νόσος – υγεία και άλλα όμοια. Επίσης, ο Ζήνωνας και ο Χρύσιππος ο Σολεύς (280 π.Χ. – 206 π.Χ.) υποστήριζαν ότι: «**αὐτάρκης ἐστὶν καὶ ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν**»¹²¹⁷. Ο Επίκτητος (50 μ.Χ. – 138 μ.Χ.) δίδασκε το «**ἀπέχου καὶ ἀνέχου**».

Η ανοχή, η υπομονή και η καρτερικότητα των Στωικών απέκτησαν παροιμιώδεις διαστάσεις. Είναι χαρακτηριστικό ότι μέχρι σήμερα οι έννοιες «στωικότητα» και «στωικός» υποδηλώνουν την υπερβολική υπομονή, ψυχική ηρεμία και γαλήνη.

Η αρετή αποτελεί το κεντρικό ζήτημα και στη διδασκαλία της κυρηναϊκής ή ηδονιστικής φιλοσοφίας¹²¹⁸. Όμως οι κυρηναϊκοί φιλόσοφοι υιοθετούν διαφορετική μέθοδο, σε σχέση με τους κυνικούς για την επίτευξη της αρετής, διακηρύττοντας ότι μόνο ο ενάρετος άνθρωπος μπορεί να είναι ευτυχισμένος. Για να είναι όμως κάποιος ευτυχισμένος πρέπει να στρέφεται στην καλή χρήση των αγαθών της ζωής και να αποφεύγει τον πόνο. «*Αφού ο άνθρωπος επιδιώκει συνεχώς την ηδονή, η ίδια η ηδονή αποτελεί αγαθό*»¹²¹⁹. Η απόλαυση των αγαθών και η επιδίωξη των ηδονών όχι μόνο επιτρέπονται, αλλά επιβάλλονται, ώστε να είναι κάποιος ευτυχισμένος και ενάρετος. Η χρήση των ηδονών δεν είναι αποδοκιμαστέα· αποδοκιμάζεται, όμως, η κατάχρηση στις ηδονές και η δουλεία σε αυτές. Αντίθετα, αν κάποιος κυριαρχεί επί των ηδονών, τότε είναι κύριος κάθε ηδονής και ενάρετος¹²²⁰. Η ευδαιμονία μπορεί να επιτευχθεί με την επιδίωξη της ηδονής και συγχρόνως με την αποφυγή του πόνου. Από τον άνθρωπο που είναι ευδαίμων πηγάζει η αρετή. Η σωστή χρήση των απολαύσεων επιφέρει τη γαλήνη και περιορίζει την ανάπτυξη (αυτο)καταστροφικών τάσεων. Ο ικανοποιημένος άνθρωπος μπορεί να αποτελέσει δημιουργικό μέλος της κοινωνίας. Το αγαθό, είτε είναι πνευματικό είτε υλικό, από τη λειτουργική του εκδήλωση, εμπεριέχει την ευχαρίστηση.

¹²¹⁵ ΔΙΟΓΕΝΟΥΣ ΛΑΕΡΤΙΟΥ, 8, 87.

¹²¹⁶ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ιστορία τῆς φιλοσοφίας*, ό. π., σ. 221.

¹²¹⁷ ΔΙΟΓΕΝΟΥΣ ΛΑΕΡΤΙΟΥ, 7, 127-128 και Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Άρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 102. Με αυτό διαφωνούσαν ο Ποσειδώνιος (≈135 π.Χ. – 51/40 π.Χ) και ο Παναίτιος που υποστήριζαν ότι η αρετή από μόνη της δεν αρκεί και χρειάζεται επίσης η υγεία, η χορηγία και η ισχύς. Βλ. ΔΙΟΓΕΝΟΥΣ ΛΑΕΡΤΙΟΥ, 7, 128.

¹²¹⁸ Ιδρυτής της Κυρηναϊκής ή ηδονιστικής Σχολής ήταν ο Αρίστιππος ο Κυρηναίος ή πρεσβύτερος (435 π.Χ. – 355 π.Χ.), μαθητής του Σωκράτη. Κατά των απόψεων του Αριστίππου τάχθηκε ο κυνικός φιλόσοφος Αντισθένης. Βλ. Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Άρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 102. Παρόμοια στάση με την κυνική φιλοσοφία αναφορικά με την ηδονή, αν και πιο μετριοπαθή, κράτησε και η επικούρεια φιλοσοφία με ιδρυτή τον Επίκουρο (341 π.Χ. – 270 π.Χ.), η οποία πρέσβευε το «*οὐκ ἔστιν ἡδέως ζῆν ἄνευ φρονίμως καὶ καλῶς καὶ δικαίως, οὐδὲ φρονίμως καὶ καλῶς καὶ δικαίως ἄνευ τοῦ ἡδέως. Συμπεφύκασι γὰρ αἱ ἀρεταὶ τῷ ζῆν ἡδέως καὶ ζῆν ἡδέως ἐστὶν ἀχώριστον*». Βλ. ΔΙΟΓΕΝΟΥΣ ΛΑΕΡΤΙΟΥ, 10, 132. Οι στωικοί φιλόσοφοι ήταν κυρίως αυτοί που αντιτάχθηκαν στους επικούρειους, ιδιαίτερα στο ζήτημα της ηδονής.

¹²¹⁹ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, ό. π., σσ. 228-229 και ΔΙΟΓΕΝΟΥΣ ΛΑΕΡΤΙΟΥ, 2, 8, 89: «... ἀλλ' οὖν ἡ ἡδονὴ δι' αὐτὴν αἰρετὴ καὶ ἀγαθόν».

¹²²⁰ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, ό. π., σ. 229 και ΔΙΟΓΕΝΟΥΣ ΛΑΕΡΤΙΟΥ, 2, 8, 75: «ἐπεὶ κρατεῖν καὶ μὴ ἡττᾶσθαι ἡδονῶν ἄριστον, οὐ τὸ μὴ χρῆσθαι».

Για τον λόγο αυτό δεν νοείται η οποιαδήποτε στέρηση της ευχαρίστησης, διότι διασαλεύεται η ίδια η λειτουργία του αγαθού και η αρετή χάνει τη δυναμική της. Εκείνο που έχει σημασία είναι η απόλαυση και η ηδονή, όπως αυτές τις προσφέρουν η κοινωνία και η ζωή. Οι σωματικές ηδονές, πάντως, είναι προτιμότερες από τις ψυχικές ηδονές και οι σωματικοί πόνοι είναι χειρότεροι από τους ψυχικούς¹²²¹.

Εκτός από τους φιλοσόφους, που εντάσσονταν στις παραδοσιακές σχολές ή ίδρυαν νέες, υπήρχαν και ανένταχτοι ή συγκριτιστές φιλόσοφοι, που δεν ανήκαν σε κάποιες από αυτές. Τέτοιος φιλόσοφος, εκτός από διαπρεπή γιατρό, υπήρξε και ο Γαληνός (≈ 129 μ.Χ. – 199 μ.Χ.)¹²²². Ως μια πολύ σημαντική αρετή ο Γαληνός θεωρεί την εγκράτεια, την οποία ορίζει ως εξουσία και επιβολή πάνω στις επιθυμίες: «ὅπερ ἐστὶν (ενν. η εγκράτεια) ἐκ τοῦ κρατεῖν καὶ νικᾶν τὰς ἐπιθυμίας γεγονός»¹²²³. Και συνεχίζει λέγοντας: «ἐπίπονος <δ> ἐστὶ καὶ τραχεῖα τό γε κατ' ἀρχάς, ὥσπερ καὶ <αἰ> ἄλλαι πᾶσαι τῶν καλῶν ἐπιτηδευμάτων ἀσκήσεις»¹²²⁴, δηλαδή: «Εἶναι ἐπίπονη και σκληρή αυτή η προσπάθεια στην αρχή, όπως και κάθε άλλη ευγενής άσκηση»¹²²⁵.

¹²²¹ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ιστορία τῆς φιλοσοφίας*, ό. π., σσ. 230-231. Βλ. και ΔΙΟΓΕΝΟΥΣ ΛΑΕΡΤΙΟΥ, 2, 8, 90: «Πολὺ μέντοι τῶν ψυχικῶν τὰς σωματικὰς ἀμείνους εἶναι, καὶ τὰς ὀχλήσεις χείρους τὰς σωματικὰς».

¹²²² Πολλοί υποστηρίζουν ότι ο Γαληνός ίσως ήταν χριστιανός (ή κρυπτοχριστιανός), αλλά αυτό δεν έχει επιβεβαιωθεί επίσημα. Η παραπάνω άποψη στηρίζεται, κυρίως, σε ένα χωρίο από το έργο του *Περὶ τῆς τῶν ἐν νεφροῖς παθῶν διαγνώσεως καὶ θεραπείας* (το οποίο οι επικριτές αυτής της άποψης θεωρούν είτε νόθο είτε τη συγκεκριμένη εμβόλιμη φράση), στο οποίο γράφει: «Δεῖ δὲ ἡμᾶς τοὺς **Χριστιανούς** ἐπὶ τὰ καθ' ἡμᾶς μέγιστα καὶ μυστηριώδη χωρεῖν. Τούτοις γάρ ἐγὼ πιστεύω καὶ ὁμολογῶ μὴ μόνον τὰ σωματικὰ πάθη καὶ ἀπηγορευμένα περὶ πάντων τῶν ἱατρῶν φυγαδεύεσθαι, ἀλλὰ καὶ τὰ ψυχικὰ τελείως ἀφανίζεσθαι»· βλ. ΓΑΛΗΝΟΥ, *Opera Omnia*, (επιμ. Κ. G. Kuhn), τ. 19, εκδ. C. Snobloch, Lipsiae 1830, σ. 679. Βλ. και Σ. ΧΑΒΙΑΡΑ – ΚΑΡΑΧΑΛΙΟΥ, «Γαληνός: Ο Χριστιανός διάδοχος του Ιπποκράτη», *Ιστορικά της Ελευθεροτυπίας* 227 (2004) 30 – 37. Βλ. σχετ. και το σύγγραμμα του καθηγητή της Ιστορίας της Επιστήμης: Κ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΙΑΤΡΟΙ*, εκδ. «ΙΑΣΩ», Αθήνα 1998. Για την αντίθετη άποψη (δηλ. ότι ο Γαληνός δεν υπήρξε ποτέ χριστιανός) πρβλ. ΓΑΛΗΝΟΥ, *Για της ψυχῆς τα πάθη και τα λάθη*, ό. π., σσ. 20-21, όπου και παρατίθενται σχετικά αποσπάσματα από έργα του Γαληνού: «ἵνα μη τις εὐθύς κατ' ἀρχάς, ὡς εἰς Μωϋσοῦ καὶ Χριστοῦ διατριβὴν ἀφιγμένος, νόμων ἀναποδείκτων ἀκούῃ, καὶ ταῦτα ἐν οἷς ἤκιστα χρῆ» (ΓΑΛΗΝΟΥ, *Περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν σφυγμῶν*, Βιβλίο 4, 8, 579) και «... θᾶττον γάρ ἂν τις τοὺς ἀπὸ Μωϋσοῦ καὶ Χριστοῦ μεταδιδάξειεν ἢ τοὺς ταῖς αἱρέσεσι προστετηκότας ἱατροὺς τε καὶ φιλοσόφους» (ΓΑΛΗΝΟΥ, *Περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν σφυγμῶν*, Βιβλίο 4, 8, 657) και «... οὐδὲ γάρ, [«ὁ θεός] εἰ τὴν πέτραν ἐξαίφνης ἐθέλησειεν ἄνθρωπον ποιῆσαι, δυνατόν αὐτῷ. Καὶ τοῦτ' ἔστι, καθ' ὃ τῆς Μωσοῦ δόξης ἢ θ' ἡμετέρα καὶ ἡ Πλάτωνος καὶ ἡ τῶν ἄλλων τῶν παρ' Ἑλλήσιν ὀρθῶς μεταχειρισμένων τοὺς περὶ φύσεως λόγους διαφέρει. Τῷ μὲν γάρ ἀρκεῖ τὸ βουλευθῆναι τὸν θεὸν κοσμεῖν τὴν ὕλην, ἡ δ' εὐθύς κεκόσμηται· πάντα γάρ εἶναι νομίζει τῷ θεῷ δυνατό, κἂν εἰ τὴν πέτραν ἵππον ἢ βοῦν ἐθέλοι ποιεῖν. Ἡμεῖς δ' οὐχ οὕτω γινώσκομεν, ἀλλ' εἶναι γάρ τινα λέγομεν ἀδύνατα φύσει καὶ τούτοις μηδ' ἐπιχειρεῖν ὅλως τὸν θεόν, ἀλλ' ἐκ τῶν δυνατῶν γενέσθαι τὸ βέλτιστον αἰρεῖσθαι» (ΓΑΛΗΝΟΥ, *Περὶ χρεῖας μορίων*, 3, 906). Δεν αποκλείεται, βέβαια, ο Γαληνός να έγινε χριστιανός σε κάποια περίοδο της ζωής του. Το βέβαιο είναι, πάντως, ότι είχε υπόψιν του την χριστιανική διδασκαλία, είτε την ασπάστηκε τελικά είτε όχι.

¹²²³ ΓΑΛΗΝΟΥ, *Περὶ ψυχῆς παθῶν καὶ ἀμαρτημάτων*, Βιβλίο Α', *Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, 33, 13 – 14. Βλ. και ΓΑΛΗΝΟΥ, *Για της ψυχῆς τα πάθη και τα λάθη*, ό. π., σ. 110.

¹²²⁴ ΓΑΛΗΝΟΥ, *Περὶ ψυχῆς παθῶν καὶ ἀμαρτημάτων*, Βιβλίο Α', *Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, 33, 14 – 16. Βλ. και ΓΑΛΗΝΟΥ, *Για της ψυχῆς τα πάθη και τα λάθη*, ό. π., σ. 110.

¹²²⁵ ΓΑΛΗΝΟΥ, *Για της ψυχῆς τα πάθη και τα λάθη*, ό. π., σ. 111.

2.3 Η αρετή στην Παλαιά Διαθήκη

Στην Παλαιά Διαθήκη, στον ευρύτερο κανόνα των βιβλίων της και στη μετάφραση των Ο΄, ο όρος «αρετή» απαντάται 33 φορές, με έννοια, όμως, που διαφοροποιείται από την αντίστοιχη χριστιανική και ηθική. Οι Ο΄ αποδίδουν στα ελληνικά την εβραϊκή λέξη «κωάχ» ως «ίσχύς»¹²²⁶, που μπορεί να παραλληλιστεί με τον λατινικό όρο «virtus» και η οποία εντοπίζεται στο κείμενο της Π.Δ. 135 φορές¹²²⁷. Επιπλέον, ως «αρετή» μεταφράζεται από τους Ο΄ δύο φορές η εβραϊκή λέξη «χωδ», που βρίσκεται στα προφητικά βιβλία των *Αββακούμ*¹²²⁸ και *Ζαχαρία*¹²²⁹, και τέσσερις φορές ο εβρ. όρος «τεχιλά», που βρίσκεται στο προφητικό βιβλίο του *Ήσαια*¹²³⁰. Ο όρος «χωδ» μεταφράζεται ακόμη ως «δόξα», «τιμή», «άγιωσύνη», «έξις», «έξομολόγησις», «δικαιοσύνη», «μεγαλοπρέπεια», «ώραιότης» και το «τεχιλά»¹²³¹ ως «έπαινος», «δόξα», «αίνεσις», «άγαλλίαμα», «ύμνησις», «καύχημα» κ.α.¹²³².

Όπως γίνεται φανερό η έννοια του όρου «αρετή» δεν είχε ενιαία σημασία στην Π.Δ. ούτε είχε πάντοτε τη σημερινή έννοια που της αποδίδεται. Η έννοια της αρετής, με τη σημερινή της σημασία, εκδηλώνεται περισσότερο στα μεταγενέστερα βιβλία της Π.Δ.¹²³³. Βέβαια, στην Π.Δ. ο ενάρετος βίος αποτελεί το ιδανικό της ανθρωπίνης ζωής. Σύμφωνα με αυτό το ιδεώδες, ο κατ' αρετήν άνθρωπος ευθυγραμμίζει τη ζωή του με το νόμο του Θεού. Έτσι, ως αρετή μπορεί να κατανοηθεί η αρμονική σχέση του ανθρώπου με τον Θεό και τον Νόμο Του¹²³⁴. Ακόμη, αρετή είναι και η ταπείνωση και η αποδοχή από τον άνθρωπο της μεγαλοσύνης του Θεού. Όταν από τη μεριά του ανθρώπου υπάρχει διασάλευση των σχέσεων αυτών, τότε εμφανίζεται η αμαρτία, όπως πληροφορούμαστε από το πρώτο βιβλίο της Π.Δ., τη *Γένεση*¹²³⁵.

Εκτός από την ταπεινοφροσύνη, εξαιρείται και η πίστη στον αληθινό Θεό ως θεμέλιο της αρετής. Άξιοι να κυριαρχήσουν επί των παθών και να υποστούν ακόμη και μαρτύρια¹²³⁶ για την αρετή είναι μόνο οι πιστοί στο Θεό¹²³⁷. Αντίθετα, η άρνηση της

¹²²⁶ Η αρετή, με την πρωταρχική της έννοια ως «ίσχύς», εκπροσωπείται από τον Σαμψών στο βιβλίο των *Κριτών*, ιδιαίτερα στο κεφ. 16.

¹²²⁷ Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Άρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 103.

¹²²⁸ *Αββακ.* 3, 3.

¹²²⁹ *Ζαχ.* 6, 13.

¹²³⁰ *Ήσ.* 42,8, 43, 21 και *Ήσ.* 53, 7.

¹²³¹ Η λέξη «τεχιλά» στον πληθυντικό αριθμό χρησιμοποιείται για να δηλώσει τον τίτλο του βιβλίου των *Ψαλμών*. Βλ. Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Άρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 103.

¹²³² Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Άρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 103 και του ίδιου, *Η αρετή βιβλικώς και φιλοσοφικώς*, έν Άθήναις 1964, σ. 17.

¹²³³ Α. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, *Η έννοιολογική εξέλιξις του όρου αρετή εις τήν κλασσικήν φιλοσοφίαν και τήν χριστιανικήν γραμματείαν*, Διατριβή επί διδασκαρία, ιδιωτική έκδοσις, Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 84-85.

¹²³⁴ Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Άρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 103.

¹²³⁵ *Ο. π.*

¹²³⁶ Η θεολογία περί του μαρτυρίου και η σύνδεσή του με την αρετή ξεκινά από την Π.Δ. και αναπτύσσεται στην Κ.Δ. και στους Πατέρες. Βλ. Ε. ΜΗΤΡΑΛΗ, *Αρετή και αρετές στη διδασκαλία του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά*, ό. π., σ. 19.

¹²³⁷ Α. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, *Η έννοιολογική εξέλιξις του όρου αρετή εις τήν κλασσικήν φιλοσοφίαν και τήν χριστιανικήν γραμματείαν*, ό. π., σ. 96.

πίστη στον Θεό αποτελεί αφροσύνη και τιμωρείται από Αυτόν¹²³⁸. Αυτοί που ζουν με πίστη στον Θεό, υπομονή και καρτερία δικαιώνονται, παρά τις όποιες δυσκολίες και δυσχέρειες στη ζωή τους, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τον Ιωσήφ, τη Ρουθ και τον Ιώβ¹²³⁹. Εκτός από την πίστη, τονίζονται και η ελπίδα και η αγάπη, οι λεγόμενες τρεις θεολογικές ή υπερφυσικές αρετές, με σημαντικότερη, την αγάπη, η οποία υπερτερεί των άλλων αρετών¹²⁴⁰.

Ειδικότερα, όπως παρατηρεί η ομότιμη καθηγήτρια Ε. Παπακώστα-Χριστινάκη, η αρετή της αγάπης στην Π.Δ. μπορεί να διακριθεί σε τρεις βασικές κατηγορίες: α) αγάπη μεταξύ των ανθρώπων, β) αγάπη του ανθρώπου προς τον Θεό και γ) αγάπη του Θεού προς τα δημιουργήματά του¹²⁴¹. Τόσο η αγάπη του ανθρώπου προς τον Θεό¹²⁴² όσο και η αγάπη του ανθρώπου προς άνθρωπο¹²⁴³ παραδίδονται ως εντολές στην Π.Δ. Η αγάπη μεταξύ των ανθρώπων, όπως παρουσιάζεται στην Π.Δ., είναι «πολλών ειδών και επιρρεπής στο ασταθές της ανθρώπινης φύσης»¹²⁴⁴. Η αγάπη του Θεού προς τον άνθρωπο αποκαλύπτεται ποικιλοτρόπως, και κυρίως από τα μεγάλα επιτεύγματα του Κυρίου υπέρ του ανθρώπου, τα οποία αντικρίζουν οι οφθαλμοί του¹²⁴⁵. Όταν ο λαός του Θεού παρεκκλίνει της πορείας του και νοθεύει ή απεμπολεί την πίστη του, τότε «η θεία αγάπη εκδηλώνεται μέσω προφητών που αφυπνίζουν όχι μόνο τη συνείδηση του Ισραήλ, αλλά και το ίδιο το συναίσθημα. Ομιλούν με έντονους ανθρωπομορφισμούς περιγράφοντας μία προσωπική σχέση Θεού και ανθρώπου»¹²⁴⁶.

Η αγάπη στην Π.Δ. συνδέεται με την υπακοή. «Αυτό», επεξηγεί η Ε. Παπακώστα-Χριστινάκη, «εδραιώνεται καλύτερα αν σκεφθούμε ότι η αγάπη του πιστού παρουσιάζει διακυμάνσεις, εντείνεται ή αποδυναμώνεται, σε αντίθεση με την υπακοή που υπάρχει ή απουσιάζει. Αυτή τη θέση την υποστηρίζει το βιβλίο του Ωσηέ, τί σοι ποιήσω Έφραϊμ; τί σοι ποιήσω Ίούδα; τὸ δὲ ἔλεος ὑμῶν ὡς νεφέλη πρωϊνὴ καὶ ὡς δρόσος ὀρθρινὴ πορευομένη (Ὡσ. 6, 4)»¹²⁴⁷. Ομοίως και το Δευτερονόμιο: «καὶ ποιῶν ἔλεος εἰς χιλιάδας τοῖς ἀγαπῶσί με καὶ τοῖς φυλάσσουσι τὰ προστάγματά μου (Δευτ. 5, 10)»¹²⁴⁸. Και

¹²³⁸ Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Ἀρετή», ΘΗΕ 3 (1963) 103.

¹²³⁹ Ο. π.

¹²⁴⁰ Π. Χ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ὁρθόδοξος Χριστιανικὴ Ἠθική, ἐν Ἀθήναις 1970, σ. 95.

¹²⁴¹ Ε. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ-ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, «Η αγάπη στην Παλαιά Διαθήκη υπό το φως του Α' Κορ. 13», ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΠΑΥΛΟΣ ΚΑΙ ΚΟΡΙΝΘΟΣ, Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, τ. Β', εποπτεία: Σ. Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, συνέργαι: Σ. Σ. ΔΕΣΠΟΤΗΣ – Χ. Κ. ΚΑΡΑΚΟΛΗΣ, εκδ. επιμ. Κ. Ι. ΜΠΕΛΕΖΟΣ, χορηγοί: ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ – ΔΗΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΩΝ, Αθήνα 23 – 25/09/2007, σ. 547.

¹²⁴² Δευτ. 10,12: «Καὶ νῦν, Ἰσραήλ, τί Κύριος ὁ Θεός σου αἰτεῖται παρὰ σοῦ, ἀλλ' ἢ φοβεῖσθαι Κύριον τὸν Θεόν σου καὶ πορεύεσθαι ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ καὶ ἀγαπᾶν αὐτὸν καὶ λατρεύειν Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου».

¹²⁴³ Λευϊτ. 19,18: «καὶ οὐκ ἐκδικᾷταί σου ἡ χεὶρ, καὶ οὐ μηνιεῖς τοῖς υἱοῖς τοῦ λαοῦ σου, καὶ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν· ἐγὼ εἰμι Κύριος». Βλ. καὶ Δευτ. 10, 19: «καὶ ἀγαπήσετε τὸν προσήλυτον· προσήλυτοι γὰρ ἦτε ἐν γῇ Αἰγύπτῳ»

¹²⁴⁴ Ε. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ-ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, ὁ. π., σ. 549. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το ἔχσμα Ἀσμάτων όπου περιγράφεται η ανθρώπινη αγάπη με έντονο λυρισμό και προβάλλεται η «αποκλειστική και μονογαμική σχέση μεταξύ ενός ἀνδρα και μιας γυναίκας»· βλ. Ε. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ-ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, ὁ. π., σ. 550.

¹²⁴⁵ Δευτ. 10, 21: «οὗτος καύχημά σου καὶ οὗτος Θεός σου, ὅστις ἐποίησεν ἐν σοὶ τὰ μεγάλα καὶ τὰ ἔνδοξα ταῦτα, ἃ εἶδον οἱ ὀφθαλμοί σου». Βλ. καὶ Ε. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ-ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, ὁ. π., σ. 553.

¹²⁴⁶ Ε. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ-ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, ὁ. π., σσ. 559-560.

¹²⁴⁷ Ο. π., σ. 554.

¹²⁴⁸ Ο. π.

συνεχίζει η Ε. Παπακώστα-Χριστινάκη, λέγοντας: «*Η παλαιοδιαθηκική έννοια της αγάπης είναι έντονη και καταναλώνει αυτόν που τη βιώνει... Ο άνθρωπος βρίσκεται σε εγρήγορση καθώς το θρησκευτικό του αισθητήριο διεγείρεται πέραν από αυστηρούς νόμους υπακοής*»¹²⁴⁹.

Στην Π.Δ. «*η παράβαση των εντολών που στοιχειοθετούν και προωθούν τη Θεία Οικονομία και Πρόνοια επιφέρουν την τιμωρία. Η αγάπη του Θεού, όπως διδάσκεται στην Παλαιά Διαθήκη, δεν είναι αυθαίρετα και αυθόρμητη. Ο άνθρωπος την κερδίζει υπό όρους και εφόσον μείνει πιστός σε αυτούς δεν την χάνει... Ειδικά δε στο βιβλίο των Κριτών παρατηρείται το σχήμα: απιστία στο Θεό ισούται με υποταγή σε κατακτητή και η πίστη ισούται με απελευθέρωση*»¹²⁵⁰. Επομένως στην Π.Δ. και ιδιαίτερα στα πρώτα της βιβλία, ισχύει το αξίωμα: παράβαση – τιμωρία, πίστη – δικαίωση.

Η έννοια της δικαιοσύνης εξαιρείται πολλάκις στην Π.Δ. και ο δίκαιος παραλληλίζεται με τον όσιο. Δίκαιος θεωρείται ο πιστός που ζει κατ' αρετή¹²⁵¹, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως «*ἀθῶος*» και «*ἄμωμος*»¹²⁵². Στο Δευτεροκανονικό βιβλίο της Σοφίας Σολομώντος (1^{ος} αι. π.Χ.) γίνεται μνεία στις τέσσερις αρετές, που είχαν προαναφέρει οι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι, και συγκεκριμένα στη σωφροσύνη, στη φρόνηση, στη δικαιοσύνη και στην ανδρεία, για τις οποίες σημειώνεται ότι τίποτα χρησιμότερο δεν υπάρχει στον ανθρώπινο βίο εκτός από αυτές¹²⁵³. Ως αρετή στην Π.Δ. προβάλλεται και η αυτοθυσία¹²⁵⁴.

Σημαντική αρετή και πολύ ωφέλιμη για τον άνθρωπο θεωρείται στην Π.Δ. η σοφία, όπως φαίνεται κυρίως στα σοφολογικά κείμενα και ιδιαίτερα στα βιβλία Σοφία Σολομώντος και Σοφία Σειράχ. Η αξία της σοφίας¹²⁵⁵ αποδεικνύεται από την έμμεση αναφορά και στα άλλα βιβλία ως ιδιότητα του Θεού¹²⁵⁶, αλλά και ως αρετή που πηγάζει από τον ίδιο προς τους ανθρώπους¹²⁵⁷.

¹²⁴⁹ Ο. π., σ. 556.

¹²⁵⁰ Ε. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ-ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, ό. π., σσ. 557-558. Βλ. και Δευτ. 30, 16: «*ἐὰν εἰσακούσῃς τὰς ἐντολὰς Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, ἃς ἐγὼ ἐντέλλομαί σοι σήμερον, ἀγαπᾶν Κύριον τὸν Θεόν σου, πορεύεσθαι ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ καὶ φυλάσσεσθαι τὰ δικαιώματα αὐτοῦ καὶ τὰς κρίσεις αὐτοῦ, καὶ ζήσεσθε, καὶ πολλοὶ ἔσσεσθε, καὶ εὐλογῇ σε Κύριος ὁ Θεός σου ἐν πάσῃ τῇ γῇ, εἰς ἣν εἰσπορεύῃ ἐκεῖ κληρονομήσαι αὐτήν*».

¹²⁵¹ Γεν. 6, 9: «*Νῶε ἄνθρωπος δίκαιος, τέλειος ὢν ἐν τῇ γενεᾷ αὐτοῦ· τῷ Θεῷ εὐηρέστησε Νῶε*». Ήξ. 18, 21: «*καὶ σὺ σεαυτῷ σκέψαι ἀπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ ἄνδρας δυνατοὺς, θεοσεβεῖς, ἄνδρας δικαίους, μισοῦντας ὑπερηφανίαν, καὶ καταστήσεις ἐπ' αὐτὸν χιλιάρχους καὶ ἑκατοντάρχους καὶ πεντηκοντάρχους καὶ δεκαδάρχους*». Ήωβ 1, 1: «*Ἄνθρωπος τις ἦν ἐν χώρᾳ τῇ Αὐσίτιδι, ᾧ ὄνομα Ἰώβ, καὶ ἦν ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ἀληθινός, ἄμεμπτος, δίκαιος, θεοσεβής, ἀπεχόμενος ἀπὸ παντὸς πονηροῦ πράγματος*». Ψαλμ. 1, 5-6: «*διὰ τοῦτο οὐκ ἀναστήσονται ἄσεβεῖς ἐν κρίσει, οὐδὲ ἁμαρτωλοὶ ἐν βουλῇ δικαίων· ὅτι γινώσκει Κύριος ὁδὸν δικαίων, καὶ ὁδὸς ἄσεβων ἀπολεῖται*» κ.α.

¹²⁵² Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «*Αρετή*», ΘΗΕ 3 (1963) 103.

¹²⁵³ Σοφ. Σολ. 8, 7: «*καὶ εἰ δικαιοσύνην ἀγαπᾷ τις, οἱ πόνοι ταύτης εἰσὶν ἀρεταί· σωφροσύνην γὰρ καὶ φρόνησιν ἐκδιδάσκει, δικαιοσύνην καὶ ἀνδρείαν, ὧν χρησιμώτερον οὐδὲν ἐστὶν ἐν βίῳ ἀνθρώποις*».

¹²⁵⁴ Π. Χ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ὁρθόδοξος Χριστιανικὴ Ἠθικὴ, ό. π., σ. 95.

¹²⁵⁵ Σοφ. Σολ. 8, 5: «*εἰ δὲ πλοῦτός ἐστιν ἐπιθυμητὸν κτῆμα ἐν βίῳ, τί σοφίας πλουσιώτερον τῆς τὰ πάντα ἐργαζομένης;*».

¹²⁵⁶ Ψαλμ. 103, 24: «*ὥς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε· πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας...*».

¹²⁵⁷ Α. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, Ἡ ἐννοιολογικὴ ἐξέλιξις τοῦ ὅρου ἀρετὴ εἰς τὴν κλασσικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν χριστιανικὴν γραμματείαν, ό. π., σ. 93. Βλ. και Ε. ΜΗΤΡΑΛΗ, Αρετή και αρετές στη διδασκαλία του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά, ό. π., σ. 19.

Τέλος, στο βιβλίο των *Ψαλμών* τονίζονται όλες οι αρετές¹²⁵⁸.

2.4 Η αρετή στην Καινή Διαθήκη

Στην Καινή Διαθήκη ο όρος «αρετή» χρησιμοποιείται αυτούσιος πέντε φορές¹²⁵⁹. Οι επιμέρους αρετές που αναφέρονται και επαινούνται σε όλη την Κ.Δ. είναι πάρα πολλές. Όλη η διδασκαλία του Χριστού περί αρετής ανακεφαλαιώνεται στην επί του Όρους ομιλία Του, στην οποία ο Κύριος, μεταξύ άλλων, μακαρίζει τους πτωχούς στο πνεύμα, τους πραείς, τους πεινώντες και διψώντες για δικαιοσύνη, τους ελεήμονες, τους καθαρούς στην καρδιά, τους ειρηνοποιούς, κ.α.¹²⁶⁰. Ακόμη, ο Κύριος ομιλεί για την αγάπη προς τους εχθρούς (*Ματθ.* 5, 43-47) και την ανάγκη οι άνθρωποι να προσπαθήσουν να γίνουν τέλειοι, όπως είναι ο ουράνιος Πατέρας: «*ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν*»¹²⁶¹. Ακολουθώντας, εξαιρείται από τον Κύριο η ελεημοσύνη (*Ματθ.* 6, 1-4), η προσευχή (*Ματθ.* 6, 5-13), όπου στο *Ματθ.* 6, 9-13 παρατίθεται και η *Κυριακή Προσευχή* (*Πάτερ ἡμῶν*), η συγχώρεση (*Ματθ.* 6, 14-15), η νηστεία (*Ματθ.* 6, 16-18), ο μη πλουτισμός με επίγεια αγαθά, αλλά με ουράνια (*Ματθ.* 6, 19-24), η εμπιστοσύνη στην πρόνοια του Θεού (*Ματθ.* 6, 25-34), η σταθερή πίστη (*Ματθ.* 7, 24-29), η ταπείνωση (*Ματθ.* 18, 4) κ.α.¹²⁶².

Όμως, η θεωρητική αυτή γνώση των αρετών δεν είναι αρκετή για τον χριστιανό, ώστε να σωθεί και να εισέλθει στη Βασιλεία των Ουρανών. Για να σωθεί θα πρέπει να τις εφαρμόζει στην πράξη, πράττοντας έτσι το θέλημα του Θεού Πατέρα (*Ματθ.* 7, 21). Στο ίδιο μήκος κύματος, περί της σημασίας της πράξεως και όχι μόνο της θεωρητικής επίγνωσης, κινείται τόσο ο απ. Παύλος¹²⁶³ όσο και ο απ. Ιάκωβος¹²⁶⁴. Και η ίδια, όμως, στην πράξη εφαρμογή της αρετής δεν αρκεί αν δεν την χαρακτηρίζει η καθολικότητα¹²⁶⁵, αφού αν κάποιος δεν τηρήσει έστω και ένα από αυτά που λέει ο νόμος του Κυρίου, είναι σαν να παραβιάζει όλο τον νόμο¹²⁶⁶. Από αυτά συμπεραίνεται

¹²⁵⁸ Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Άρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 104.

¹²⁵⁹ *Φιλιπ.* 4, 8: «Τὸ λοιπόν, ἀδελφοί, ὅσα ἐστὶν ἀληθῆ, ὅσα σεμνά, ὅσα δίκαια, ὅσα ἀγνά, ὅσα προσφιλῆ, ὅσα εὖφημα, εἴ τις ἀρετὴ καὶ εἴ τις ἔπαινος, ταῦτα λογίζεσθε». *Α΄ Πέτρ.* 2, 9: «ὕμεῖς δὲ γένος ἐκλεκτόν, βασιλεῖον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸς εἰς περιποίησιν, ὅπως τὰς ἀρετὰς ἐξαγγείλητε τοῦ ἐκ σκότους ὑμᾶς καλέσαντος εἰς τὸ θαυμαστόν αὐτοῦ φωτός». *Β΄ Πέτρ.* 1, 3: «Ὡς πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέθειαν δεδωρημένης διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς» καὶ *Β΄ Πέτρ.* 1, 5 (δύο φορές): «καὶ αὐτὸ τοῦτο δὲ σπουδὴν πᾶσαν παρεισενέγκαντες ἐπιχορηγήσατε ἐν τῇ πίστει ὑμῶν τὴν ἀρετὴν, ἐν δὲ τῇ ἀρετῇ τὴν γνῶσιν».

¹²⁶⁰ *Ματθ.* 5, 1-13. Πρβλ. καὶ *Λκ.* 6, 20-23.

¹²⁶¹ *Ματθ.* 5, 48. Βλ. καὶ *Α΄ Κορ.* 2, 6: «σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις, σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων». Βλ. ἐπίσης *Ἰακ.* 1, 4: «ἡ δὲ ὑπομονὴ ἔργον τέλειον ἔχεται, ἵνα ᾗτε τέλειοι καὶ ὁλόκληροι, ἐν μηδενὶ λειπόμενοι».

¹²⁶² Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Άρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 104.

¹²⁶³ *Ῥωμ.* 2, 13: «οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ Θεῷ, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιωθήσονται».

¹²⁶⁴ *Ἰακ.* 2, 17: «οὕτω καὶ ἡ πίστις, ἐὰν μὴ ἔργα ἔχῃ, νεκρά ἐστὶ καθ' ἑαυτήν».

¹²⁶⁵ *Ἰακ.* 2, 10: «ὅστις γὰρ ὅλον τὸν νόμον τηρήσῃ, πταισῇ δὲ ἐν ἐνί, γέγονε πάντων ἔνοχος».

¹²⁶⁶ *Ἰακ.* 2, 11: «ὁ γὰρ εἰπὼν μὴ μοιχεύσης, εἴτε καὶ μὴ φονεύσης· εἰ δὲ οὐ μοιχεύσεις, φονεύσεις δέ, γέγονας παραβάτης νόμου».

ότι, παρά τις όποιες επιμέρους μορφές της, η αρετή στην Κ.Δ., αλλά και γενικότερα στον χριστιανισμό, αποτελεί ενιαίο, αδιαίρετο και αδιάσπαστο σύνολο¹²⁶⁷.

Η αγάπη αποτελεί την κύρια ιδιότητα του Θεού και αυτό την καθιστά θεμέλιο της χριστιανικής αρετής, με την προϋπόθεση, για την απόκτησή της, της ανακαίνισης του ανθρώπου «έν Χριστώ» και «έν Αγίω Πνεύματι»¹²⁶⁸. Αυτό αποδεικνύεται περίτρανα από την απάντηση του Ιησού στην ερώτηση ενός Φαρισαίου για το ποια θεωρεί μεγαλύτερη εντολή στο νόμο, λέγοντας: «ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου...»¹²⁶⁹ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν»¹²⁷⁰ (Ματθ. 22, 37-40). Αυτός που αγαπάει τον Θεό εφαρμόζει και τηρεί το θέλημά Του και αγαπάει το πλησίον του και αυτός που αγαπάει τον πλησίον του αγαπάει ταυτόχρονα και τον Θεό, διότι εφαρμόζει έτσι το θέλημά Του. Η αγάπη του χριστιανού, όμως, τους αγκαλιάζει όλους, ακόμη και τους εχθρούς του¹²⁷¹. Αυτό φάνταζε αδιανόητο μέχρι τότε, ιδιαίτερα στον ιουδαϊκό κόσμο, αφού η αγάπη, περιοριζόταν και στρέφονταν μόνο εκεί όπου υπήρχε αμοιβαιότητα και σε καμία περίπτωση προς τον εχθρό.

Ο απ. Παύλος σημειώνει ότι οι τρεις μεγαλύτερες αρετές, οι λεγόμενες και θεολογικές¹²⁷² είναι η πίστη, η ελπίδα και η αγάπη, με μεγαλύτερη των τριών την αγάπη (Α΄ Κορ. 13, 13 και Ρωμ. 5, 56). Είναι χαρακτηριστικός ο «Ύμνος στην Αγάπη», στην οποία είναι αφιερωμένο όλο το 13^ο Κεφ. της Α΄ Πρὸς Κορινθίους Επιστολής¹²⁷³. Στην ίδια επιστολή η πίστη, η ελπίδα και η υπομονή αναφέρονται ως χαρακτηριστικά της αγάπης (Α΄ Κορ. 13, 7). Στην Πρὸς Κολοσσαεῖς Επιστολή ο Παύλος λέγει για την αγάπη ότι αποτελεί σύνδεσμο της τελειότητας (Κολοσ. 3, 14) και ότι η αγάπη του Θεού πλημμύρισε τις καρδιές των ανθρώπων δια του Αγ. Πνεύματος (Ρωμ. 5, 5). Η πίστη, κατά τον απ. Παύλο, συνδέεται εσχατολογικά με την Ανάσταση του Χριστού. Χαρακτηριστικά είναι τα όσα αναφέρει στην Πρὸς Α΄ Κορινθίους: «εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ δὲ καὶ ἡ πίστις ὑμῶν» (Α΄ Κορ. 15, 14) και «εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, ματαία ἡ πίστις ὑμῶν» (Α΄ Κορ. 15, 17). Ο απόστολος

¹²⁶⁷ Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Ἀρετή», ΘΗΕ 3 (1963) 104.

¹²⁶⁸ Α. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, Ἡ ἐννοιολογικὴ ἐξέλιξις τοῦ ὅρου ἀρετὴ εἰς τὴν κλασσικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν χριστιανικὴν γραμματείαν, ὁ. π., σ. 101 και Ε. ΜΗΤΡΑΛΗ, Ἀρετὴ καὶ αρετές στη διδασκαλία του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά, ὁ. π., σ. 20.

¹²⁶⁹ Βλ. και Δευτ. 10, 12.

¹²⁷⁰ Βλ. και Λευϊτ. 19, 18. Πρβλ. Δευτ. 10, 19.

¹²⁷¹ Ματθ. 5, 44: «Εγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεάζοντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς».

¹²⁷² ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, Χριστιανικὴ Ἠθικὴ, ὁ. π., σσ. 96: «Λέγονται δε **θεολογικά**, διότι καὶ αἱ τρεῖς αὗται εἰς τὸν Θεόν ἢ εἰς τὰ θεῖα αὐτοῦ ιδιώματα ἀνάγονται· οἷον ἡ μὲν **πίστις** εἰς τὸ ἀποκαλύπτειν ἑαυτὸν τῷ κόσμῳ, καὶ ἐπομένως εἰς τὰ θεῖα ιδιώματα τῆς σοφίας τῆς αἰδίου δυνάμεως τῆς θειότητος, τῆς ἀγαθότητος, τῆς δικαιοσύνης καὶ ἀγιότητος. Ἡ δὲ **ἐλπίς**, εἰς τὴν θεωρίαν τῆς δόξης καὶ παντοδυναμίας, καὶ ἐπομένως εἰς τὰ ιδιώματα τοῦ ἐλέους, τῆς μακροθυμίας, τῆς εὐσπλαχνίας καὶ τῆς φιλανθρωπίας· ἡ δε **ἀγάπη** πρὸς τὰς τελειότητας τῶν θεῶν ιδιωμάτων, τῆς σοφίας, τῆς παντοδυναμίας, τῆς ἀγαθότητος, τῆς προνοίας καὶ ἐπομένως τῆς εὐσπλαχνίας, ἀγάπης καὶ φιλανθρωπίας, ἐξ ὧν ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους». Ο ἀγ. Νεκτάριος δίδει και τον ορισμό των **ἠθικῶν αρετῶν**: «ἠθικαὶ ἀρεταὶ εἰσι πᾶσαι αἱ πράξεις αἱ συμφωνοῦσαι πρὸς τὴν λογικὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν καὶ ἀναφερόμεναι πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ πρὸς τὸν πλησίον, ἤτοι πρὸς τὸν ἄνθρωπον· ὥστε αἱ ἠθικαὶ ἀρεταὶ περιλαμβάνουσι πάσας τὰς πρὸς τὴν πνευματικὴν καὶ σωματικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀναγομένας ἠθικὰς πράξεις».

¹²⁷³ Για την αγάπη στην Π.Δ. υπό το φως του Α΄ Κορ. 13 βλ. Ε. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ-ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, ὁ. π., σσ. 545-567.

στην επιστολή του *Πρὸς Τίτο*, προτρέπει τους Χριστιανούς να ζήσουν με τη μακαρία ελπίδα (*Τίτ.* 2, 13).

Εκτός από την αγάπη, ο απ. Παύλος υπογραμμίζει πολλές φορές στις επιστολές του ότι η ταπείνωση και η ταπεινοφροσύνη είναι ο ασφαλής δρόμος για τη σωτηρία εν Χριστώ¹²⁷⁴. Επιπρόσθετα, η υπακοή αποτέλεσε αρετή που την υπέδειξε ο Κύριος με το παράδειγμά Του, «γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ» (*Φιλιπ.* 2, 8). Οι πιστοί που επιζητούν την αρετή, δεν στηρίζονται σε λογικά σχήματα και φιλοσοφικές θεωρίες, αλλά στην πίστη και στην υπακοή στις εντολές του Θεού, προκειμένου να επιτύχουν τις αρετές¹²⁷⁵.

Άλλες αρετές που προτρέπει ο απ. Παύλος τους χριστιανούς να έχουν είναι: πραότητα και μακροθυμία (*Ἐφεσ.* 4, 2), ευσέβεια, δικαιοσύνη και υπομονή (*Α΄ Τιμ.* 6, 11), ειρήνη, χαρά, μακροθυμία, χρηστότητα, αγαθοσύνη, εγκράτεια και νέκρωση των παθών και των αμαρτωλών επιθυμιών (*Γαλ.* 5, 22-25). Στην επιστολή του *Πρὸς Τίτο* ζητάει από τους χριστιανούς να ζήσουν με σωφροσύνη, δικαιοσύνη, ευσέβεια, καθώς και με άρνηση των κοσμικών επιθυμιών (*Τίτ.* 2, 12-13). Ομοίως, στην *Πρὸς Φιλιππησίους* προτρέπει: «τὸ λοιπόν, ἀδελφοί, ὅσα ἐστὶν ἀληθῆ, ὅσα σεμνά, ὅσα δίκαια, ὅσα ἀγνά, ὅσα προσφιλῆ, ὅσα εὖφημα, εἴ τις ἀρετὴ καὶ εἴ τις ἔπαινος, ταῦτα λογίζεσθε» (*Φιλιπ.* 4, 8)¹²⁷⁶. Σημαντική αρετή για τον απόστολο των εθνών είναι το να είναι κάποιος άγιος και άμωμος¹²⁷⁷. Τέλος, οι Χριστιανοί πρέπει να είναι καθαροί στην καρδιά¹²⁷⁸ και στη συνείδηση¹²⁷⁹.

Οι υπόλοιποι τρεις απόστολοι και συγγραφείς των Καθολικών επιστολών, Πέτρος, Ιάκωβος και Ιωάννης, κινούνται στα ίδια θεολογικά πλαίσια με τον απ. Παύλο, όσον

¹²⁷⁴ *Ἐφεσ.* 4, 2: «μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης καὶ πραότητος, μετὰ μακροθυμίας, ἀνεχόμενοι ἀλλήλων ἐν ἀγάπῃ»· *Φιλιπ.* 2, 8: «καὶ σῆματι εὐρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν...».

¹²⁷⁵ Α. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, *Ἡ ἐννοιολογικὴ ἐξέλιξις τοῦ ὅρου ἀρετὴ εἰς τὴν κλασσικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν χριστιανικὴν γραμματείαν*, ὁ. π., σ. 100. Βλ. καὶ Ε. ΜΗΤΡΑΛΗ, *Αρετὴ καὶ αρετές στη διδασκαλία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμά*, ὁ. π., σ. 20.

¹²⁷⁶ Ὅπως παρατηρεῖ ἡ Ε. Μητραλή: «... ἡ ἀρετὴ ὡς ἀνθρώπινη ιδιότητα εἶναι κάτι που δημιουργεῖ ευχάριστο συναίσθημα στους ἄλλους καὶ συνεπάγεται τὴν ἐπιδοκιμασία καὶ τὸν ἐπαινο τοῦ ἀνθρώπου ἢ τοῦ Θεοῦ»· Βλ. Ε. ΜΗΤΡΑΛΗ, *Αρετὴ καὶ αρετές στη διδασκαλία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμά*, ὁ. π., σ. 21.

¹²⁷⁷ *Ἐφεσ.* 1, 4: «καθὼς καὶ ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου εἶναι ἡμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους κατενώπιον αὐτοῦ, ἐν ἀγάπῃ»· *Ἐφεσ.* 5, 27: «ἵνα παραστήσῃ αὐτὴν ἑαυτῷ ἑνδοξὸν τὴν ἐκκλησίαν, μὴ ἔχουσαν σπῖλον ἢ ῥυτίδα ἢ τι τῶν τοιούτων, ἀλλ' ἵνα ᾖ ἁγία καὶ ἄμωμος»· *Κολοσ.* 1, 22: «ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ διὰ τοῦ θανάτου, παραστήσῃ ἡμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους καὶ ἀνεγκλήτους κατενώπιον αὐτοῦ». Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι τὸ ἐπίθετο «ἄμωμος» ἀκολουθεῖ μετὰ τὴ λέξη «ἅγιος». Στην ἐπιστολή τοῦ απ. Παύλου *Πρὸς Κολοσσαεῖς*, τὸ «ἄμωμος» ἀκολουθεῖται ἀπὸ τὸ ἐπίθετο «ἀνεγκλήτος».

¹²⁷⁸ Β΄ *Τιμ.* 2, 22: «τάς δὲ νεωτερικὰς ἐπιθυμίας φεῦγε, δίδωκε δὲ δικαιοσύνην, πίστιν, ἀγάπην, εἰρήνην μετὰ τῶν ἐπικαλουμένων τὸν Κύριον ἐκ καθαρᾶς καρδίας». Βλ. καὶ *Ματθ.* 5, 8: «μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὁψονται».

¹²⁷⁹ Α΄ *Τιμ.* 3, 9: «ἔχοντας τὸ μυστήριον τῆς πίστεως ἐν καθαρᾷ συνειδήσει»· Β΄ *Τιμ.* 1, 3: «Χάριν ἔχω τῷ Θεῷ, ᾧ λατρεύω ἀπὸ προγόνων ἐν καθαρᾷ συνειδήσει, ὡς ἀδιάλειπτον ἔχω τὴν περὶ σοῦ μνησίαν ἐν ταῖς δεήσεσί μου νυκτὸς καὶ ἡμέρας»· *Ἑβρ.* 9, 14: «πὸσω μᾶλλον τὸ αἶμα τοῦ Χριστοῦ, ὃς διὰ Πνεύματος αἰωνίου ἑαυτὸν προσήνεγκεν ἁμωμον τῷ Θεῷ, καθαρῇ τὴν συνείδησιν ὑμῶν ἀπὸ νεκρῶν ἔργων εἰς τὸ λατρεῖν Θεῷ ζῶντι;». Βλ. καὶ Α΄ *Τιμ.* 1, 19: «ἔχων πίστιν καὶ ἀγαθὴν συνείδησιν, ἣν τινες ἀπώσαντο περὶ τὴν πίστιν ἐναυάγησαν».

αφορά στην αρετή¹²⁸⁰. Ο απ. Πέτρος απαριθμεί και αυτός κάποιες αρετές¹²⁸¹, όπως τη γνώση, την εγκράτεια, την υπομονή, την ευσέβεια, την φιλαδελφ(ε)ία και φυσικά την αγάπη, οι οποίες έχουν ως θεμέλιό τους την πίστη (Β΄ Πέτρ. 1, 5-7)¹²⁸². Επίσης, κατά τον απ. Πέτρο οι χριστιανοί οφείλουν να είναι άσπιλοι¹²⁸³, όπως άσπιλος ήταν και ο ίδιος ο Χριστός (Α΄ Πέτρ. 1, 19). Ο απ. Ιάκωβος ο Αδελφόθεος τονίζει την αξία της πίστης (Ίακ. 1, 6) μετά των έργων (Ίακ. 2, 14-26), της αληθούς σοφίας, που συνίσταται στον ενάρετο βίο, δηλαδή στην πρακτική απόδειξη της κατά Θεόν σοφίας δια των έργων (Ίακ. 3, 13)¹²⁸⁴ και περιγράφει την άνωθεν σοφία που είναι αγνή, ειρηνική, επιεικής, ευπειθής, γεμάτη από έλεος, καρπούς αγαθούς, αμερόληπτη και ανυπόκριτη (Ίακ. 3, 17). Ακόμη υπογραμμίζει τη σημασία της ταπείνωσης¹²⁸⁵, της μακροθυμίας (Ίακ. 5, 7), της προσευχής (Ίακ. 5, 13-18) και της εξομολόγησης¹²⁸⁶. Ο Ιωάννης ο Θεολόγος, αφού και αυτός υμνεί την αγάπη, λέγοντας ότι «ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν» (Α΄ Ίω. 4, 8 και 4, 16) και τη δικαιοσύνη του Θεανθρώπου (Α΄ Ίω. 2, 29 και 3, 7), καλεί τους χριστιανούς να γίνουν μιμητές Χριστού¹²⁸⁷.

Όλες οι αρετές πηγάζουν και έχουν ως αφετηρία τους το Άγ. Πνεύμα¹²⁸⁸. Ο μεταπτωτικός άνθρωπος, διαθέτοντας το αυτεξούσιο, που είχε και προ της πτώσεως, μπορεί να επιλέξει για το αν θα πράξει την αρετή, ποιώντας έτσι και το θείο θέλημα, ή όχι. Αν τελικά επιλέξει την αρετή, θα οδηγηθεί στην εν Χριστώ σωτηρία¹²⁸⁹.

Συνοψίζοντας, όπως δεν είναι δυνατόν στην Π.Δ. να νοηθεί η αρετή άνευ Θεού, έτσι και στην Κ.Δ. δεν είναι δυνατόν να νοηθεί η αρετή άνευ Χριστού¹²⁹⁰. Ενώ, όμως, στην Π.Δ. ο ηθικός νόμος του Θεού και η αρετή που πρεσβεύει, εκφράζεται μέσω των δικαίων και εκλεκτών Του, στην Κ.Δ. εκφράζεται από τον ίδιο τον Ιησού Χριστό, τον Υιό του Θεού, που διδάσκει και δείχνει τον ηθικό νόμο, μέσω των λόγων και των έργων

¹²⁸⁰ Ε. ΜΗΤΡΑΛΗ, *Αρετή και αρετές στη διδασκαλία του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά*, ό. π., σ. 23.

¹²⁸¹ Ο απ. Πέτρος χρησιμοποιεί συνολικά τέσσερις φορές τον όρο «ἀρετή»: δύο φορές τον χρησιμοποιεί για να δηλώσει τα θαυμαστά έργα του Θεού, τα προερχόμενα από τη θεία τελειότητα (Α΄ Πέτρ. 2, 9 και Β΄ Πέτρ. 1, 3), και δύο φορές για να δηλώσει ανθρώπινα αγαθά έργα (Β΄ Πέτρ. 1, 5-7). Βλ. και Ε. ΜΗΤΡΑΛΗ, ό. π., σ. 23.

¹²⁸² Η Ε. Μητραλή σχολιάζει εύστοχα: «Στο χωρίο αυτό κρύβονται μεγάλα νοήματα, τα οποία συναντώνται αργότερα σε πολλούς Πατέρες, και βέβαια και στον Άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά. Αναλύοντας το (sic), εξάγεται ότι μπορεί να φτάσει κανείς στην τέλεια γνώση του Θεού από το στάδιο της έμπρακτης αρετής και άσκησης των αρετών, το οποίο ακολουθεί το στάδιο-αφετηρία που είναι η θεωρητική πίστη. Έτσι, η πίστη αποτελεί την αρχή και το θεμέλιο στο οποίο στηρίζεται η αρετή, η έμπρακτη αρετή ως δεύτερη όψη της χριστιανικής αρετής, δεικνύει το πρακτικό της στοιχείο “δι’ έργων αγαθών”, και η γνώσις συνιστά το γνωσιολογικό της στοιχείο και το πλήρωμα της αρετής, που εκφράζεται ως η νοητική μάθηση του περιεχομένου της πίστης, τουτέστιν ως η τέλεια γνώση του θελήματος του Θεού». Βλ. Ε. ΜΗΤΡΑΛΗ, ό. π., σ. 23.

¹²⁸³ Β΄ Πέτρ. 3, 14: «Διό, ἀγαπητοί, ταῦτα προσδοκῶντες σπουδάσατε ἄσπιλοι καὶ ἀμώμητοι αὐτῷ εὐρεθῆναι ἐν εἰρήνῃ». Α΄ Τιμ. 6, 14: «τηρῆσαι σε τὴν ἐντολὴν ἄσπιλον, ἀνεπίληπτον μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ». Ίακ. 1, 27: «θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ αὕτη ἐστίν, ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανούς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου».

¹²⁸⁴ Ε. ΜΗΤΡΑΛΗ, ό. π., σ. 26.

¹²⁸⁵ Ίακ. 4, 6: «ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν» και Ίακ. 4, 10: «ταπεινώθητε ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, καὶ ὑψώσει ὑμᾶς».

¹²⁸⁶ Ίακ. 5, 16: «ἐξομολογεῖσθε ἀλλήλοις τὰ παραπτώματα, καὶ εὔχεσθε ὑπὲρ ἀλλήλων, ὅπως ἰαθῆτε».

¹²⁸⁷ Α΄ Ίω. 2, 6: «ὁ λέγων ἐν αὐτῷ μένειν ὀφείλει, καθὼς ἐκεῖνος περιεπάτησε, καὶ αὐτὸς οὕτω περιπατεῖν».

¹²⁸⁸ Γαλ. 5, 22-23: «ὁ δὲ καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἐστὶν ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια».

¹²⁸⁹ Πρβλ. και Ε. ΜΗΤΡΑΛΗ, ό. π., σ. 22.

¹²⁹⁰ Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Άρετή», ΘΗΕ 3 (1963) 105.

Του¹²⁹¹. Στην Κ.Δ. πρότυπο της τέλει αρετής αποτελεί ο ίδιος ο Κύριος, ο οποίος είναι πράος και ταπεινός στην καρδιά (Ματθ. 11, 29) και αποτελεί την ενσάρκωση και την προσωποποίηση της αγάπης. Η αγάπη θεωρείται από τον απ. Παύλο η κορυφαία εκ των αρετών που περικλείει μέσα της και άλλες αρετές¹²⁹². Ακολουθούν η πίστη και η ελπίδα στον Θεό. Οι υπόλοιπες αρετές απορρέουν από αυτές τις τρεις βασικότερες αρετές¹²⁹³. Έτσι, το πλήρωμα των αρετών εντοπίζεται στον ίδιο τον Θεάνθρωπο¹²⁹⁴.

2.5 Η αρετή κατά τους Πατέρες της Εκκλησίας

Όπως διαπιστώθηκε προηγούμενα από την ανάλυση περί ανθρωπολογίας¹²⁹⁵, οι Πατέρες, έχοντας οι περισσότεροι εξαιρετική θύραθεν μόρφωση, άντλησαν πολλούς όρους που προϋπήρχαν και είχαν αναλυθεί από την αρχαία ελληνική φιλοσοφία¹²⁹⁶, προκειμένου να περιγράψουν έννοιες και δόγματα του χριστιανισμού, προσδίδοντας σε αυτούς, όμως ένα εντελώς νέο χριστιανικό περιεχόμενο¹²⁹⁷.

Έτσι, πολλοί εκκλησιαστικοί συγγραφείς και Πατέρες χρησιμοποιούν όρους της ηθικής φιλοσοφίας που είχαν χρησιμοποιήσει παλαιότερα εθνικοί φιλόσοφοι, σοφιστές και ρήτορες, προκειμένου να περιγράψουν τις χριστιανικές αρετές, χωρίς όμως να τις αντιγράφουν σημασιολογικά και εννοιολογικά. Αυτό συμβαίνει διότι το περιεχόμενο της πατερικής αρετολογίας έχει υπερβατικό χαρακτήρα, εξαιτίας της αποκαλυπτικής προέλευσής της¹²⁹⁸. Είναι χαρακτηριστικό ότι «*η αρετή, όπως αυτή παρουσιάζεται στην πατερική γραμματεία, αποτελεί μεν κατάσταση στην οποία φτάνει ο άνθρωπος, αλλά δεν μπορεί να επιτελεσθεί άνευ της συνεργίας της θείας Χάριτος*»¹²⁹⁹.

Ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς, όπως και άλλοι εκκλησιαστικοί συγγραφείς, αναφερόμενος στις αρετές ανδρεία, σωφροσύνη, φρόνηση, δικαιοσύνη¹³⁰⁰, καρτερία,

¹²⁹¹ Ε. ΜΗΤΡΑΛΗ, *Αρετή και αρετές στη διδασκαλία του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά*, ό. π., σ. 19.

¹²⁹² Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ, *Ηθική*, έκδ. Ίκαρος, Αθήναι 1970³, σ. 403.

¹²⁹³ Α. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, *Η έννοιολογική εξέλιξις του όρου αρετή εις την κλασσικήν φιλοσοφίαν και την χριστιανικήν γραμματείαν*, ό. π., σσ. 113-114 και Ε. ΜΗΤΡΑΛΗ, ό. π., σ. 22.

¹²⁹⁴ Ε. ΜΗΤΡΑΛΗ, ό. π., σ. 20.

¹²⁹⁵ Βλ. αναλ. Μέρος Β', Ανθρωπολογία: η ψυχή και το σώμα του ανθρώπου.

¹²⁹⁶ Πολλοί εκκλησιαστικοί συγγραφείς και Πατέρες, όπως ο Ι. Χρυσόστομος, αναφέρονται στην πλατωνική διαίρεση της ψυχής, συσχετίζοντάς την με τις αρετές κάθε μέρους της ψυχής. Βλ. ΝΕΜΕΣΙΟΥ ΕΜΕΣΗΣ, *Περί φύσεως ανθρώπου*, PG 40, 650, ΕΥΑΓΓΡΙΟΥ ΠΟΝΤΙΚΟΥ, *Κεφάλαια Πρακτικά*, PG 40, 1236, ΜΕΛΕΤΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ, *Περί φύσεως ανθρώπου*, PG 64, 1109, ΗΣΥΧΙΟΥ, *Περί νήψεως και αρετής*, PG 93, 1492 κ.α. Βλ. αναλ. Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Αρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 105. Πρβλ. και WERNER JAEGER, *Early Christianity and Greek Paideia*, The Belknap Press of Harvard University Press, 1961, σσ. 105-6.

¹²⁹⁷ Χαρακτηριστικό των περισσότερων Πατέρων είναι ότι χρησιμοποιούν όρους της φιλοσοφίας, μέχρι, όμως, εκείνο το σημείο που αυτό να λειτουργεί προπαιδευτικά και επικουρικά για τη χριστιανική πνευματικότητα. Βλ. και Ε. ΜΗΤΡΑΛΗ, ό. π., σ. 27.

¹²⁹⁸ Ο. π.

¹²⁹⁹ Ο. π.

¹³⁰⁰ Οι τέσσερις πρώτες αποτελούν τις γνωστές «γενικές» ή «βασικές» αρετές της αρχαιότητας. Σε αυτήν την κλασσική τετράδα των αρετών ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς προσθέτει στα έργα του κάποια ή κάποιες αρετές ή αντικαθιστά μερικές από αυτές με άλλες χριστιανικές (ταπεινώση, ελεημοσύνη, μακροθυμία κ.α.). Αυτό φανερώνει την προσπάθειά του να δώσει στις, ήδη γνωστές από την αρχαιότητα, αρετές θρησκευτικό και χριστιανικό χαρακτήρα και να χρησιμοποιήσει στοιχεία από την θύραθεν αρετολογία στη χριστιανική ηθική

υπομονή, σεμνότητα, εγκράτεια και ευσέβεια, θεώρησε ότι αυτές: «*παρὰ τῷ Μωϋσεῖ ἀναγεγραμμέναι, ἀρχὴν Ἑλληνισι παντὸς τοῦ ἠθικοῦ τόπου παρέσχον*»¹³⁰¹, δηλαδή ότι οι Έλληνες φιλόσοφοι ήταν μαθητές του Μωϋσή και ότι η ελληνική φιλοσοφία είναι δανεισμένη από την Π.Δ., θέση που υποστηρίζει παραθέτοντας αυτούσιο χωρίο από τη *Σοφία Σολομώντος*¹³⁰².

Ο Κλήμης, μεταξύ άλλων, προσδίδει στον άνθρωπο μία έμφυτη κλίση προς την αρετή, η οποία στηρίζεται σε κάποια σπέρματα αγαθότητας που διατηρήθηκαν στη φύση του μεταπτωτικού ανθρώπου. Για να οδηγηθεί, όμως στην ηθική τελείωση θα πρέπει ο άνθρωπος αυτά να τα καλλιεργήσει¹³⁰³.

Οι Πατέρες ως υποδείγματα αρετής στα έργα τους παρουσιάζουν πρόσωπα της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης, μάρτυρες και αγίους της Εκκλησίας και φυσικά τον ίδιο τον Χριστό¹³⁰⁴. Ο Ιγνάτιος Αντιοχείας (Θεοφόρος), στην επιστολή του *Πρὸς Ἐφεσίους*, καλεί τους χριστιανούς να γίνουν μιμητές Χριστού¹³⁰⁵. Ο Μ. Αθανάσιος, στον αγώνα που έδινε εναντίον των Αρειανών, τόνιζε ως πρότυπο αρετής τον Χριστό, λέγοντας ότι μόνο Εκείνος μίλησε απλά και με σαφήνεια «*περὶ τοῦ κατ' ἀρετὴν βίου*»¹³⁰⁶, τονίζοντας ταυτόχρονα με την αρετή και τη σημασία των έργων¹³⁰⁷. Ο Γρηγόριος Νύσσης δηλώνει ότι η «*ἀρχὴ τοῦ κατ' ἀρετὴν βίου ἐστὶ τὸ τῆς κακίας ἐκτὸς γενέσθαι*»¹³⁰⁸ και θεωρεί τη μίμηση Χριστού βασικό καθήκον του χριστιανού¹³⁰⁹. Ο Ησύχιος γράφει για την αρετή του Ιησού: «*ἀρετῆς πάσης ὑπογραμμὸς καὶ ὑπόδειγμα*

διδασκαλία. Βλ. Α. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, *ό. π.*, σ. 133 και Ε. ΜΗΤΡΑΛΗ, *Αρετή και αρετές στη διδασκαλία του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά, ό. π.*, σ. 27. Η Δύση, επηρεασμένη από τον σχολαστικισμό, κάνει σαφή διάκριση μεταξύ των θεολογικών (πίστη, ελπίδα, αγάπη) και γενικών αρετών (φρόνηση ή σοφία, δικαιοσύνη, σωφροσύνη και ανδρεία), οι οποίες αθροιστικά είναι επτά (δηλ. θεολογικές συν γενικές αρετές· πρβλ. αντίστοιχα τα 7 θανάσιμα κακά ή αμαρτήματα). Στη Δύση τον όρο «γενικές αρετές», που ήταν ήδη γνωστός από την αρχαιότητα (λατ. “virtutes cardinales”), πρωτοχρησιμοποίησε ο επίσκοπος Μεδιολάνων Αμβρόσιος (339 ή 340 – 397) και αργότερα ο Θωμάς Ακινάτης (1225 – 1274) και παρέμεινε σε χρήση στη Δυτική Θεολογία. Βλ. Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Αρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 105.

¹³⁰¹ ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ, *Στρωματεῖς*, II, 18. Βλ. και Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Αρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 105.

¹³⁰² Ε. ΜΗΤΡΑΛΗ, *Αρετή και αρετές στη διδασκαλία του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά, ό. π.*, σ. 27. Βέβαια, ο Κλήμης Αλεξανδρεὺς δεν γνώριζε εκείνη την εποχή ότι η *Σοφία Σολομώντος* είναι κείμενο που συγγράφηκε κατά την ελληνιστική εποχή (μέσα 2^{ου} αι. π.Χ.) στην Αλεξάνδρεια (για αυτό και είναι γραμμένο πρωτοτύπως στην ελληνική γλώσσα), και ότι είναι αδύνατον ο Σωκράτης να επηρεάστηκε ή να αντέγραψε έννοιες και όρους από τη *Σοφία Σολομώντος*, ένα πολύ μεταγενέστερό του βιβλίο. Προφανώς, οι συντάκτες του Δευτεροκανονικού αυτού βιβλίου ήταν εκείνοι που γνώριζαν την ελληνική φιλοσοφία και σκέψη και επηρεάστηκαν από αυτήν και όχι το αντίστροφο.

¹³⁰³ ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ, *Στρωματεῖς*, Βιβλίο ΣΤ', Κεφ. 11, PG 9, 317A: «*ὅτι φύσει μὲν ἐπιτηδείοι γεγόναμεν πρὸς ἀρετὴν, οὐ μὴν ἔχειν αὐτὴν ἐκ γενετῆς, ἀλλὰ πρὸς τὸ κτήσασθαι ἐπιτηδείοι*».

¹³⁰⁴ Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Αρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 105.

¹³⁰⁵ ΙΓΝΑΤΙΟΥ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ (ΘΕΟΦΟΡΟΥ), *Πρὸς Ἐφεσίους*, IX, 3, PG 5, 653AB: «*ἀδελφοὶ αὐτῶν εὐρεθῶμεν τῇ ἐπιεικείᾳ· μιμηταὶ δὲ τοῦ κυρίου σπουδάζωμεν εἶναι, τίς πλέον ἀδικηθῇ, τίς ἀποστερηθῇ, τίς ἀθετηθῇ· ἵνα μὴ τοῦ διαβόλου βοτάνη τις εὐρεθῇ ἐν ὑμῖν, ἀλλ' ἐν πάσῃ ἀγνεΐᾳ καὶ σωφροσύνῃ μένητε ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ σαρκικῶς καὶ πνευματικῶς*».

¹³⁰⁶ Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Απολογητική κατὰ Αρειανῶν*, PG 25b, 281.

¹³⁰⁷ Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ἐπιστολὴ ἐγκύκλιος πρὸς τοὺς ἐπισκόπους Αἰγύπτου καὶ Λιβύης κατὰ Αρειανῶν*, PG 25b, 564C.

¹³⁰⁸ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν, Ὁμιλία Ε'*, PG 44, 680B.

¹³⁰⁹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Τι τὸ Χριστιανῶν ὄνομα ἢ ἐπάγγελμα*, PG 46, 244C: «*Χριστιανισμός ἐστι τῆς θείας φύσεως μίμησης*».

γένους ἀνθρώπων, καὶ ἀνάκλησις τοῦ παλαιοῦ πτώματος, ὁ Δεσπότης ἡμῶν καὶ Θεὸς σαρκωθείς, προέθηκεν ἡμῖν, ζωγραφήσας τὸν ἐν σαρκὶ αὐτοῦ πανάρετον βίον»¹³¹⁰.

Ἡ ἀρετὴ γιὰ τὸν Ι. Χρυσόστομο ὀρίζεται ὡς: «ἡ τῶν ἀληθῶν δογμάτων ἀκρίβεια, καὶ ἡ κατὰ τὸν βίον ὀρθότης»¹³¹¹. Επιπλέον, ὁ ἱερός πατέρας ἀναφέρει γιὰ τὴν ἀρετὴ: «κατὰ φύσιν μὲν ἡ ἀρετὴ, παρὰ φύσιν δὲ ἡ κακία, καθάπερ ἡ νόσος καὶ ἡ ὑγεία»¹³¹². Στὸν Ι. Χρυσόστομο φωτεινὸ παράδειγμα ἀρετῆς, ἐκτός ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Χριστό, παρουσιάζεται ὁ ἀπ. Παῦλος¹³¹³. Ὁ Μάξιμος Ὁμολογητὴς στὸν Ἀσκητικὸ Λόγο τοῦ ἀναφέρεται στους ἀγίους ἀθλητὲς τοῦ Σωτήρος ὡς πρότυπα ἀρετῆς¹³¹⁴ καὶ ζητᾷ ἀπὸ τοὺς χριστιανούς «τὸν θεῖον Ἀπόστολον μιμησώμεθα»¹³¹⁵.

Σε πολλοὺς Πατέρες (ὅπως ἄλλωστε καὶ στὸν ὅσιο Νεῖλο) καὶ σε ἐκκλησιαστικούς συγγραφείς, ἡ ἀρετὴ ἔχει τὴν ἐννοία τοῦ (ἀριστοτελικοῦ) μέτρου (μεσότητος). Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ ὅσα λέει ὁ Μέγας Βασίλειος: «Μεσότης γὰρ καὶ συμμετρία τις ἡ ἀρετὴ· αἱ δὲ ἐφ' ἐκάτερα τὴν ἀρετὴν ἐκβαίνουσιν ὑπερβολαὶ καὶ ἐλλείψεις, ἀμετρία καὶ αἴσχος. Οἷον, ἡ μὲν ἀνδρεία μεσότης, ὑπερβολὴ δὲ περὶ ταύτην θρασύτης, καὶ ἔνδεια ταύτης δειλία. Οὐκοῦν κάλλος μὲν ψυχῆς, τὸ κατ' ἀρετὴν σύμμετρον· αἴσχος δὲ, αἱ ἀπὸ κακίας ἐγγινόμεναι ἀμετρίαι»¹³¹⁶. Ὁ ἀδελφός τοῦ μεγάλου ποιμένα, ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ἀναφέρει: «πάσα ἀρετὴ κακῶν ἐστὶ μέση, τῆς τε ἐλλείψεως τοῦ καλοῦ καὶ τῆς ὑπερπτώσεως. Οἷον τὴν ἀνδρεῖαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν φασί, τὴν μὲν δειλίαν τε καὶ θρασύτητος, τὴν δὲ μικρολογίας τε καὶ ἀσωτίας ἐν μέσῳ θεωρεῖσθαι· καὶ τὴν μὲν δειλίαν τε καὶ μικρολογίαν, κατ' ἐλλείψιν τοῦ καθήκοντος, ἐν κακίᾳ λέγουσι γίνεσθαι· τὴν δὲ ἀσωτίαν καὶ τὴν θρασύτητα, κατὰ πλεονασμὸν καὶ ὑπερπτώσιν· τῆς δὲ καθ' ἐκτέρον ἀμετρίας τὸ μέσον, ἀρετὴν ὀνομάζουσιν»¹³¹⁷. Ὁ ἕτερος Καππαδόκης πατέρας Γρηγόριος Θεολόγος ταυτίζει τὴ μεσότητα με τὴν ἀλήθεια: «μεσότητα δὲ ὅταν εἴπω, τὴν ἀλήθειαν λέγω, πρὸς ἣν βλέπειν καλῶς ἔχομεν μόνην»¹³¹⁸. Ὁ ἴδιος χαρακτηρίζει «τὴν ἀλήθειαν τοῦ Χριστοῦ ὡς ἀλήθεια τοῦ ὀρθοῦ μέτρου, ἐνῶ τὴν αἵρεση ὡς ἀμετρίαν»¹³¹⁹.

Τὴν ἀρετὴ ὡς ἀριστοτελικὴ μεσότητα μετὰ τῶν δύο ἀκρῶν, δηλαδὴ τῆς ἐλλείψεως καὶ τῆς ὑπερβολῆς, υἱοθετεῖ καὶ ὁ Ι. Χρυσόστομος, χαρακτηρίζοντας ὡς αἰτία κάθε ἀμαρτίας τὴν ἐλλειψὴ τοῦ μέτρου, «τό ὅποῖο διατηρεῖ μόνον ἡ δικαιοσύνη»¹³²⁰. Επιπλέον, ὁ ἱερός πατέρας ἀναφέρει ὅτι «πανταχοῦ ἡ συμμετρία καλόν»¹³²¹, καὶ γιὰ

¹³¹⁰ ΗΣΥΧΙΟΥ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ, *Περὶ νήψεως καὶ ἀρετῆς*, Ἑκατοντὰς Α', PG 93, 1484D.

¹³¹¹ ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Ὅτι τὸν ἑαυτὸν μὴ ἀδικοῦντα οὐδεὶς παραβλάψαι δύναται, 3, PG 52, 463. Βλ. καὶ Σ. ΤΣΙΤΣΙΓΚΟΥ, *Ἡ Ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸν Ἱερό Χρυσόστομο*, ὁ. π., σσ. 286-287.

¹³¹² ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς Ἐφεσίους*, Ὁμιλία 2, 4, PG 62, 21.

¹³¹³ Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Ἀρετὴ», *ΘΗΕ* 3 (1963) 105.

¹³¹⁴ ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Λόγος Ἀσκητικός*, PG 90, 956BC.

¹³¹⁵ ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Λόγος Ἀσκητικός*, PG 90, 956C.

¹³¹⁶ Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εἰς Ἡσαΐαν* 174, *Κεφ. Ε'*, PG 30, 409C.

¹³¹⁷ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, Λόγος 9, PG 44, 972A.

¹³¹⁸ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΥ (ΘΕΟΛΟΓΟΥ), *Λόγος Κ'*, *Περὶ δόγματος καὶ καταστάσεως ἐπισκόπων*, 6, PG 35, 1072AD.

¹³¹⁹ Α. Β. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ, *Ἡ ἐννοία τῆς μεσότητος στὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὴν Πατερικὴ Παράδοση*, Πρακτικά διεθνούς ἐπιστημονικοῦ συνεδρίου: «Ἀριστοτέλης καὶ Χριστιανισμός», Συνεδρία 3^η, ΕΚΠΑ, Κοσμητεία Θεολογικῆς Σχολῆς, Αθήνα 24 – 25/11/2016.

¹³²⁰ Σ. ΤΣΙΤΣΙΓΚΟΥ, ὁ. π., σ. 288.

¹³²¹ Ι. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς Γένεσιν*, Ὁμιλία 11, 1, PG 53, 91.

αυτό «πανταχοῦ μέτρα δεῖ εἶναι»¹³²². Ο Ευάγγελος, ερμηνεύοντας το χωρίο των Παροιμιῶν (4, 27): «μη ἐκκλίνης εἰς τὰ δεξιὰ μηδὲ εἰς τὰ ἀριστερά, ἀπόστρεψον δὲ σὸν πόδα ἀπὸ ὁδοῦ κακῆς»¹³²³ σημειώνει: «Ἡ ἀρετὴ γὰρ μεσότης· διὸ καὶ τὴν ἀνδρείαν μεταξὺ τῆς θρασύτητος καὶ τῆς δειλίας εἶναι φασιν»¹³²⁴.

Το «γνῶθι σαυτὸν» αποτελεί, επίσης, μία πολύ σημαντική ἀρετὴ για τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀφορὰ τὴν ἐπίγνωση ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο τοῦ εαυτοῦ τοῦ καὶ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ. Θεωρεῖται μία ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες ἀρετές, ποὺ ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλοσοφία εἰσήλθε καὶ στὸν χριστιανισμό ὡς μία πολὺ σπουδαία ἀρετὴ. Για αὐτὸ καὶ τὸ «γνῶθι σαυτὸν» ἦταν καὶ εἶναι ἀπὸ τὰ σημαντικότερα ρητὰ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας ποὺ εἶναι ἀπόλυτα σύμφωνο με τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἠθικὴ τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ για αὐτὸ ἀγκαλιάστηκε διαχρονικὰ ἀπὸ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας¹³²⁵. Οἱ Πατέρες, στὴ μέγιστη πλειοψηφία τοὺς, τὸ χαρακτηρίζουν ὡς μία πάρα πολὺ σημαντικὴ ἀρετὴ, διότι χάρις σὲ αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος: γνωρίζει τὰ πάθη τοῦ, τὶς ἀμαρτίες τοῦ καὶ τὰ λάθη τοῦ, ὥστε νὰ τὰ ἀποφεύγει καὶ νὰ μὴν τὰ ἐπαναλαμβάνει, καθὼς καὶ ποῖα στοιχεῖα τοῦ εαυτοῦ τοῦ θὰ πρέπει νὰ βελτιώσει για νὰ γίνῃ καλύτερος χριστιανὸς καὶ ἄνθρωπος.

Ἡ ἐγκράτεια θεωρεῖται, γενικότερα ἀπὸ τοὺς Πατέρες, μία ἐκ τῶν σημαντικότερων ἀρετῶν. Σύμφωνα με τὸν Μ. Βασίλειο: «Ἔστιν οὖν ἡ ἐγκράτεια ἀμαρτίας ἀναίρεσις, παθῶν ἀπαλλοτρίωσις, σώματος νέκρωσις μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν παθημάτων τε καὶ ἐπιθυμιῶν, ζωῆς πνευματικῆς ἀρχή, τῶν αἰώνιων ἀγαθῶν πρόξενος, ἐν ἑαυτῇ τὸ κέντρον τῆς ἡδονῆς ἀφανίζουσα. Ἡδονὴ γὰρ ἐστὶ τὸ μέγα τοῦ κακοῦ δέλεαρ, δι' ἣν εὐέμπητοι μάλιστα πρὸς ἀμαρτίαν ἐσμέν οἱ ἄνθρωποι· ὑφ' ἧς πᾶσα ψυχὴ ὡς ὑπ' ἀγκίστρου πρὸς τὸν θάνατον ἔλκεται... διὰ τῆς ἐγκρατεῖας πᾶσαν φυγὴν ἀμαρτημάτων κατέρωθωσεν»¹³²⁶.

Ἡ σοφία ἀποτελεῖ, επίσης, μία σπουδαιότατη ἀρετὴ για ὅλους τοὺς Πατέρες. Σύμφωνα με τὸν ἁγ. Μάξιμο Ὁμολογητὴ: «Ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ τῆς σοφίας εἶναι ἡ μυστικὴ ἔνωση με τὸν Θεό, ἡ ὁποία εἶναι ἀπόλαυση γιὰ τοὺς ἄξιους ποὺ τὴν ἐπιδιώκουν καὶ ἡ ὁποία ἐξομοιώνει με τὸν Θεὸ αὐτὸν ποὺ μετέχει σ' αὐτήν»¹³²⁷.

Ἡ φρόνηση ἀπαριθμεῖται ὡς πρώτη μεταξὺ ὅλων τῶν ἀρετῶν ἀπὸ τὸν ὁσιο Πέτρο Δαμασκηνό¹³²⁸. Κατὰ τὸν ἁγ. Νεκτάριο Πενταπόλεως: «φρόνηση εἶναι ἡ διάκριση καὶ ἐπιλογὴ τῶν πραγμάτων ποὺ πρέπει νὰ γίνουν καὶ ἐκείνων ποὺ δὲν πρέπει. Εἶναι δὲ ἡ ἐπιστήμη τοῦ νὰ διαχωρίζει κανεὶς τὰ ἀγαθὰ ἀπὸ τὰ κακά. Ἡ φρόνηση διευθύνει τὶς

¹³²² Ι. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς Κολοσσαεῖς*, Ὁμιλία 11, 2, PG 62, 377. Βλ. καὶ Α. Β. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ, *Ἡ ἐννοια τῆς μεσότητος στὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὴν Πατερικὴ Παράδοση*, ὁ. π., Αθήνα 24 – 25/11/2016.

¹³²³ Πρβλ. Ἀριθμ. 20, 17: «ὁδῶ βασιλικῇ πορευσόμεθα, οὐκ ἐκκλινοῦμεν δεξιὰ οὐδὲ εὐώνυμα».

¹³²⁴ EVAGRE LE PONTIQUE (ΕΥΑΓΓΡΙΟΥ ΠΟΝΤΙΚΟΥ), *Scholies aux Proverbes* (Σχόλια εἰς τὰς Παροιμίας), GUERARD, Sch 340, 144. Βλ. καὶ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλία τοῦ ὁσίου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ὁ. π., σ. 185.

¹³²⁵ Ο ἁγ. Νεκτάριος (Κεφαλὰς) Πενταπόλεως ἔχει συγγράψῃ ἔργο με ὁμώνυμο τίτλο *Τὸ Γνῶθι σαυτὸν*. Βλ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Τὸ Γνῶθι σαυτὸν, Κείμενα Αὐτογνωσίας*, (ἀπόδ. ΕΥΑΝ. ΧΑΤΖΗ), ἐκδ. Ἄθως, Ἀθήνα 2014⁴.

¹³²⁶ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Ὅροι κατὰ πλάτος*, PG 31, 889-1052C.

¹³²⁷ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Τὸ Γνῶθι σαυτὸν*, ὁ. π., σ. 251.

¹³²⁸ ΦΙΛΟΚΑΛΙΑ τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν, (Μτφρ. ΑΝΤ. Γ. ΓΑΛΙΤΗ, εἰς. - σχ. ΘΕΟΚΛΗΤΟΥ Μον. ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΗ), τ. 3^{ος}, ἔκδ. «ΤΟ ΠΕΡΙΒΟΛΙ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ», Θεσσαλονίκη 1997³, σ. 177

σκέψεις και τακτοποιεί τους λογισμούς. Είναι ή έπαγρύπνηση του λογικού μας και ή ύγεία του νοῦ»¹³²⁹.

Η πνευματική ανδρεία θεωρείται από τους Πατέρες ως μία εξαίρετη αρετή¹³³⁰. Η ανδρεία είναι το θάρρος εμπρός στα δεινά και στις δυσκολίες της ζωής, η έλλειψη φόβου, η τόλμη στους κινδύνους, η σωστή προετοιμασία για τον θάνατο και η έλλειψη φόβου θανάτου για το καλό¹³³¹.

Άλλες επιμέρους αρετές που εκθειάζονται από τους Πατέρες είναι μεταξύ άλλων: η ταπεινοφροσύνη, η μακροθυμία, η συμπάθεια, η πραότητα, ο πνευματικός ζήλος, η αγάπη, η ακτημοσύνη, η χρηστότητα, η επιείκεια κ.α.¹³³².

Αναφορικά με τη σχέση που έχουν οι αρετές με την ψυχή και το σώμα, σημειώνει ο Ι. Δαμασκηνός: «κοινὰ δὲ ψυχῆς καὶ σώματος αἱ ἀρεταί, ἔχουσιν καὶ τούτων ἐπὶ τὴν ψυχὴν τὴν ἀναφορὰν, οἷον ψυχῆς προσχρωμένης σώματι»¹³³³.

2.6 Η αρετή κατά τον όσιο Νείλο

Ο όσιος Νείλος χαρακτηρίζει την αρετή «πολύμορφον και πολυειδῆ»¹³³⁴. Κατά τον όσιο, τέσσερις είναι οι γενικότατες ή κύριες αρετές και συγκεκριμένα: η φρόνηση, η ανδρεία, η σωφροσύνη και η δικαιοσύνη¹³³⁵. Σε αυτές τις τέσσερις αρετές, ο διάβολος χρησιμοποιεί τέσσερις αντίθετες κακίες¹³³⁶, οι οποίες εμπεριέχουν και άλλες πολλές

¹³²⁹ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Τὸ Γνωθὶ σαυτόν*, ό. π., σ. 253.

¹³³⁰ Β. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ Ποιμαντική Θεολογία τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως. Πράξη καὶ Θεωρία*, ό. π., σ. 302.

¹³³¹ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνωθὶ σαυτόν*, ό. π., σσ. 281-282.

¹³³² ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Λόγος Ἀσκητικός*, PG 90, 956BC: «Ζηλώσωμεν τοὺς ἁγίους ἀθλητὰς τοῦ Σωτήρος... Μιμησώμεθα τὸν ἀκατάπαυστον αὐτῶν δρόμων, τὴν ζέουσαν προθυμίαν, τῆς ἐγκρατείας τὴν καρτερίαν, τῆς σωφροσύνης τὸν ἁγιασμόν, τῆς ὑπομονῆς τὴν γενναιότητα, τῆς μακροθυμίας τὴν ἀνοχήν, τῆς συμπαθείας τὸν οἶκτον, τῆς πραΰτητος τὸ ἀτάραχον, τοῦ ζήλου τὴν θερμότητα, τῆς ἀγάπης τὸ ἀνυπόκριτον, τῆς ταπεινοφροσύνης τὸ ὕψος, τῆς ἀκτημοσύνης τὸ ἀπέριττον, τὴν ἀνδρείαν, τὴν χρηστότητα, τὴν ἐπιείκειαν».

¹³³³ ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἑκδόσις Ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως*, (Μτφρ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ), έκδ. Π. ΠΟΥΡΝΑΡΑ, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 156. Βλ. και Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ, ό. π., σσ. 110-111, σημ. 22.

¹³³⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 263, Συμμάχῳ Ὁσπριοπώλῃ*, PG 79, 333D.

¹³³⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 223, Σελευκίῳ Διακόνῳ*, PG 79, 164D. Οι αρετές αυτές, όπως είδαμε σε προηγούμενη ενότητα, εξυμνήθηκαν ήδη από την αρχαιότητα, γεγονός που αποδεικνύει για ακόμη μια φορά και τις θύραθεν γνώσεις που διέθετε ο όσιος Νείλος. Ο Σωκράτης, αντί της «φρόνησης» χρησιμοποιεί την όρο «σοφία». Βλ. Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Ἀρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 101. Η έννοια του «δικαίου» (και της «δικαιοσύνης») είναι αρετή που εξυμνείται επί το πλείστον και στην Π.Δ.. Σε αυτήν ο όσιος και άγιος άνθρωπος καλείται «δίκαιος». Ειδικότερα, στο κεφ. 8 της *Σοφίας Σολομώντος*, η έννοια της δικαιοσύνης χρησιμοποιείται ως μία εκ των αρετών, μαζί με τις τρεις προαναφερθείσες (γνωστές στον αρχαίο κόσμο αρετές) φρόνηση, ανδρεία και σωφροσύνη, ενώ σε πολλά, ακόμη, χωρία λαμβάνει συλλογική έννοια και αντικαθιστά τον όρο «αρετή», αφού «δίκαιος» θεωρείται ο όσιος άνθρωπος και ο «κατ' ἀρετὴν ζῶν πιστός». Βλ. Ε. ΜΗΤΡΑΛΗ, *Ἀρετή και αρετές στη διδασκαλία του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά*, ό. π., σ. 19 και Α. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, *Ἡ ἐννοιολογική ἐξέλιξις τοῦ ὅρου ἀρετὴ εἰς τὴν κλασσικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν χριστιανικὴν γραμματείαν*, ό. π., σ. 93. Βλ. και Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, *Ἡ ἀρετὴ βιβλικῶς καὶ φιλοσοφικῶς*, ό. π., σ. 19.

¹³³⁶ Οι τέσσερις αυτές κακίες δεν αναφέρονται ονομαστικά από τον όσιο Νείλο. Κατά τον όσιο, ο Ζαχαρίας στο όραμά του είδε τον διάβολο με τέσσερα κέρατα, που διασκόρπισαν τα βασίλεια του Ιούδα και του Ισραήλ· βλ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 223, Σελευκίῳ Διακόνῳ*, PG 79, 164D-165A και Ζαχ. 2, 1. Στην τετράμορφη δύναμη του διαβόλου αναφέρεται ο Μωυσής στο *Λευϊτικό* (13, 1) και συγκεκριμένα σημειώνει ότι

κακίες. Οι κυριότερες και ισχυρότερες αρετές του χριστιανισμού, από τις οποίες προσπαθεί να αποσπάσει τον άνθρωπο ο διάβολος, κατά τον αββά Νείλο, είναι η πίστη, η ελπίδα και η αγάπη (οι γνωστές και ως «θεολογικές» αρετές). Άλλες αρετές, κατά τον όσιο πατέρα, που έχουν ιδιαίτερη αξία, για διαφορετικούς λόγους ή καθεμιά, είναι: η ταπείνωση, η διάκριση, η υπομονή, η πραότητα, η ελεημοσύνη, η εγκράτεια¹³³⁷, η ανάγνωση και η προσευχή¹³³⁸, διότι αποτελούν το θεμέλιο και το κριτήριο για τις άλλες αρετές¹³³⁹.

Πολλές φορές ο όσιος Νείλος, όπως και άλλοι Πατέρες, υπογραμμίζει ότι η αρετή, στην οποία αναφέρεται κάθε φορά είναι η σημαντικότερη ή η βάση (θεμέλιο) όλων των άλλων αρετών. Ενδιαφέρουσα είναι η ερμηνεία που δίδει για αυτό ο Δ. Καλλιντέρης: «*Ἄς σημειωθεῖ ὅτι μέσα στά κείμενα τῶν Πατέρων ὁ χαρακτηρισμός μιᾶς ἀρετῆς ὡς πρώτης ἢ ἀνώτερης ἢ ἀρχῆς καί πηγῆς ὅλων τῶν ἄλλων, ἀποδίδεται καί σέ ἄλλες ἀρετές, ἐκτός ἀπό τήν ταπείνωση καί τήν ἀγάπη... Δέν πρόκειται γιά σύγχυση ἢ ἀντίφαση, ἀλλά, πέραν τοῦ γεγονότος ὅτι πράγματι ὁρισμένες ἀρετές ὑπερέχουν τῶν ἄλλων, πρόκειται γιά τήν καταγεγραμμένη ἐμπειρική μαρτυρία τῆς πνευματικῆς ἀλήθειας, ὅτι ὁποιαδήποτε ἀρετή, πού ὁ ἄνθρωπος κατέχει πραγματικά, μπορεῖ νά ἀποτελέσει τή βάση καί τό ἐφαλτήριο γιά τήν ἀπόκτηση ὅλων τῶν ἄλλων ἀρετῶν*»¹³⁴⁰.

Η δύναμη της αρετής είναι μεγαλύτερη από την οποιαδήποτε βασιλική εξουσία¹³⁴¹. Όπως στην επιλογή της οδού με τα πάθη και τις αμαρτίες ο άνθρωπος συνεπικουρείται από τους δαίμονες και τον διάβολο, έτσι στο δρόμο των αρετών έχει Κύριό του τον Θεό. Δηλαδή, στον άνθρωπο ανήκει το να προτιμήσει και το να επιδιώξει το καλύτερο, στον Θεό όμως απομένει το να οδηγήσει σε έργο την αγαθή επιθυμία του ανθρώπου¹³⁴². Ο όσιος Νείλος, επομένως, ομιλεί για συνέργεια Θεού και ανθρώπου στον δρόμο προς τις αρετές και άρα και της σωτηρίας. Ο άνθρωπος δεν έχει παρά (ως άλλος Ηρακλής) να επιλέξει τον δύσκολο δρόμο των αρετών. Η επιλογή, δηλαδή, ανήκει πάντοτε στον άνθρωπο. Η επίτευξη της αρετής σε ό,τι αφορά στον ίδιο τον άνθρωπο αποτελεί απαύγασμα και επιστέγασμα κόπου, μόχθου¹³⁴³ και ιδρώτα¹³⁴⁴.

αποτελεί μια λέπρα με τέσσερα κεφάλια, σαν την λερναία ύδρα, η οποία γίνεται λευκή, γαλάζια, πράσινη και «πυρίζουσα». Βλ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 224, Σελευκίῳ Διάκονῳ*, PG 79, 165Α.

¹³³⁷ Και η εγκράτεια χαρακτηρίζεται από τον αββά Νείλο ως θεμέλιο όλων των αρετών· βλ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρός Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 2, Κεφ. 1, PG 79, 817Β: «Καλή μὲν οὖν ἐγκράτεια, ἀρχή, καί θεμέλιος οὖσα τῶν ἄλλων πασῶν ἀρετῶν». Επίσης, χαρακτηρίζει την εγκράτεια ως «φιλοσοφίας ἔχει μεγίστης ἐγκώμιον». Βλ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρός Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 2, Κεφ. 5, PG 79, 821Β. Είναι χαρακτηριστικό ότι ολόκληρο το δεύτερο τμήμα του ανωτέρω έργου είναι αφιερωμένο στην εγκράτεια και στα οφέλη αυτής κατά την καταπολέμηση των παθών. Βλ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρός Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 2, Κεφ. 1-5, PG 79, 817Β-821C.

¹³³⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρός Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 4, Κεφ. 1, PG 79, 825Β: «Ἀνάγνωσις δέ, καί προσευχή καλὰ τῶν εἰρημένων, οὐχ ἥκιστα, ἀλλά καί μᾶλλον καλὰ· μεγάλα γάρ καί σφόδρα πολλὰ πρὸς τὸν σῶφρονα συμβάλλοντα βίον».

¹³³⁹ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τή διδασκαλία τοῦ ὁσίου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ὁ. π., σ. 186.

¹³⁴⁰ Ο. π., σσ. 186-187.

¹³⁴¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός*, Κεφ. 18, PG 79, 741C-744B.

¹³⁴² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 15, Ὅριθασίῳ*, PG 79, 557BC.

¹³⁴³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 153, Νείλῳ Σχολαστικῷ*, PG 79, 456Β: «...πολυκινδύνου καί πολυμόχθου ἀρετῆς...».

¹³⁴⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 1, Πρὸς τὸν αὐτοῦ μαθητὴν*, PG 79, 549C: «... τὰς μὲν ἀρετὰς ἐτι διὰ πολλοῦ μόχθου, καί κόπου, καί ιδρώτων κτησάμενοι...».

Επιπρόσθετα, είναι αποτέλεσμα επιμέλειας¹³⁴⁵, επίπονης άσκησης («γυμνασίας»)¹³⁴⁶, πνευματικής σπουδής¹³⁴⁷, καθώς και αταλάντευτης και δια βίου προσπάθειας¹³⁴⁸.

Η οδός προς την αρετή δεν είναι εύκολη, αλλά διαθέτει, όπως ειπώθηκε, πόνους και κόπους, οι οποίοι, όμως, είναι πολύ λιγότεροι από τον διαρκή πόνο της φύσης που παραμελείται και απέχει από την αρετή¹³⁴⁹. Παρόλα αυτά, όπως αναφέρει σε άλλη επιστολή του ο άγ. Νείλος, ο κόπος, ο πόνος και ο ιδρώτας σε αυτή τη ζωή είναι λίγος για τους εραστές και εργάτες της αρετής, ενώ οι αιώνιες δωρεές θα είναι μεγάλες, πολλές και αμέτρητες¹³⁵⁰. Ο όσιος, επίσης, εφιστά την προσοχή σε όσους, προσπαθώντας να επιτύχουν ανώτερη αρετή, υποπέσουν σε παγίδα του μηχανορράφου και δόλιου Σατανά, και ιδιαίτερα σε αυτούς που δεν έχουν την πείρα των δολοπλοκίων του διαβόλου¹³⁵¹.

Ο άνθρωπος, σε κάθε περίπτωση, πρέπει να οδηγείται προς την αρετή με δική του προαίρεση, θέληση και διάθεση, ώστε η αρετή να του δημιουργεί πνευματική ανάταση και ψυχική ευφορία. Σε αντίθετη περίπτωση, δηλαδή όταν κάποιος στρέφεται προς την αρετή χωρίς δική του εσωτερική ανάγκη και επιθυμία, αλλά ωθείται εξαναγκαστικά, από εξωτερικές ή άλλες πιέσεις, τότε ο δρόμος για την επίτευξη της αρετής γίνεται βασανιστικός και τρομερά επίπονος: «*Άρετῆς γάρ πόνος τῷ μὲν προαιρέσει κεκριμένη ἐλομένῳ αὐτὸν εὐφροσύνην ποιεῖ καὶ θυμηδίαν πολλήν, παραμυθίαν ἔχοντι τοῦ καμάτου τὴν προσδοκωμένην ἐπὶ τῇ ἀρίστῃ ἔξει τρυφήν καὶ ἀπόλαυσιν, τῷ δὲ μὴ γνώμῃ προσελθόντι βάσανος γίνεται καὶ μάστιξ διηνεκῆς*»¹³⁵².

Ο αββάς Νείλος επανειλημμένα κατακρίνει την υλική προσκόλληση και την υπερβολή στην ικανοποίηση των υλικών αναγκών. Ευνοεί, συνεπώς, και υπερασπίζεται το αριστοτελικό μέτρο ως αρετή, που αποτρέπει τον άνθρωπο από το να γίνεται ο ίδιος δούλος των αναγκών του και υποχείριο αυτών¹³⁵³. Κατά τον όσιο

¹³⁴⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ', Επιστολή 19, Ήφαιστίωνι Πρεσβυτέρῳ*, PG 79, 380B και *Επιστολαί, Βιβλίον Δ', Επιστολή 1, Πρὸς τὸν αὐτοῦ μαθητὴν*, PG 79, 548D-549A.

¹³⁴⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 12, Κεφ. 6, PG 79, 949A.

¹³⁴⁷ Βλ. αναλ. επόμενη ενότητα.

¹³⁴⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Α', Επιστολή 155, Θεσσαλίῳ Διακόνῳ*, PG 79, 145D: «Ὅτι χρὴ τὸν τοῦ καλοῦ ἐφιέμενον, μὴ μόνον λογισμῷ, καὶ λόγῳ, ἀλλὰ καὶ ἔργῳ τὸν κόπον ἐνδείκνυσθαι **διὰ παντὸς τοῦ θίου**, ἵν' οὕτως ἐπιτύχῃ οὐρανίου ἀναπαύσεώς τε καὶ βασιλείας, γεωργήσας τοὺς καρποὺς τῆς πολυειδοῦς ἀρετῆς». ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Περὶ ἀκτῆμοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν*, Κεφ. 44, PG 79, 1024C: «Μόλις ἐκ παίδων τις ἀρξάμενος, καὶ **διὰ πάσης ἡλικίας ἐπ' ἐσχάτου γήρως** χρησάμενος ἀνεκδότῳ σπουδῇ, μορφώσει πρὸς τὴν ἀρχέτυπον ἀρετὴν ἑαυτὸν... ». Βλ. αναλ. Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλία τοῦ ὁσίου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ὁ. π., σ. 190.

¹³⁴⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Δ', Επιστολή 52, Ἰουλιανῷ Ἐπισκόπῳ*, PG 79, 573C.

¹³⁵⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Δ', Επιστολή 20, Κασσανδρίῳ*, PG 79, 560B: «Ὀλίγος ἐστὶν ὁ ἐν τῷ βίῳ τούτῳ κόπος, καὶ πόνος, καὶ ἰδρώς, μέγала δὲ καὶ πολλὰ, καὶ μὴ ἔχοντα ἄριθμὸν τὰ αἰώνια δωρήματα, ἅπερ δαψιλῶς δώσει Χριστὸς τοῖς τῆς ἀρετῆς ἐρασταῖς καὶ ἐργάταις».

¹³⁵¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Β', Επιστολή 62, Ἀθανασίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 228D (εδώ ο όσιος χρησιμοποιεῖ τα λόγια των Παροιμιῶν): «Ἐστὶν ὁδὸς δοκοῦσα ἀγαθὴ εἶναι ἀνδρί, τὰ μέντοι τελευταῖα αὐτῆς φέρει εἰς τὸν πυθμένα τοῦ ἄδου»· πρβλ. Παροιμ. 14, 12: «ἔστιν ὁδός, ἣ δοκεῖ παρὰ ἀνθρώποις ὀρθὴ εἶναι, τὰ δὲ τελευταῖα αὐτῆς ἔρχεται εἰς πυθμένα ἄδου».

¹³⁵² NIL D' ANCYRE, *Υπόμνημα εἰς τὸ Ἄσμα ἁσμάτων (Commentaire sur le Cantique des Cantiques)*, GUERARD, SCH 403, 52, 31-36. Βλ. καὶ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σ. 193.

¹³⁵³ Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, «Αρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 101. Βλ. αναλ. προηγούμενη ενότητα 2.2 Η έννοια της αρετής στην αρχαία Ελλάδα.

Νείλο, ολόκληρη η πνευματική και ασκητική ζωή πρέπει να διάγεται με βάση την έννοια του «μέτρου», αποφεύγοντας εξίσου τα δύο άκρα, δηλαδή τις υπερβολές και τις ελλείψεις¹³⁵⁴: «*Τὰς ὑπερβολὰς καὶ τὰς ἐλλείψεις φυλάττου*»¹³⁵⁵. Η αρετή ως μεσότητα, όντας μεταξύ των δύο άκρων της κακίας, δηλαδή της έλλειψης και της υπερβολής, δέχεται πόλεμο από τους δαίμονες και από δεξιά και από αριστερά (και από τη μια μεριά και από την άλλη)¹³⁵⁶. Ο όσιος, κατακρίνει, ακόμη, το γεγονός ότι ο άνθρωπος αντί να ελέγχει τα πράγματα και τα υλικά αγαθά, τελικά βρίσκεται να ελέγχεται ο ίδιος από αυτά.

Οι αρετές επιτυγχάνονται όταν ο νους του ανθρώπου (γνωστικό) έχει τον πρώτο λόγο¹³⁵⁷ και το ηγεμονικό κυριαρχεί (έναντι των δύο άλλων άλογων μερών της ψυχής, του θυμικού και του επιθυμητικού). Έτσι, για παράδειγμα, η αρετή της εγκράτειας επιτυγχάνεται ως αποτέλεσμα των λειτουργιών του νου¹³⁵⁸. Για να είναι η ψυχή φωτεινή, πρέπει ο νους να είναι υγιής: «*Νοητῶς ἀνάγνωθι τό, “Εὰν ὁ ὀφθαλμός σου ἀπλοῦς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινὸν ἔσται”*¹³⁵⁹. *Σῶμα γὰρ νῦν λέγεται ἡ ψυχή, ὀφθαλμός δὲ ὁ νοῦς*»¹³⁶⁰.

Ο όσιος Νείλος πιστεύει ότι η αρετή αποκαλύπτεται και γίνεται μεγαλύτερη όταν στραφεί προς αυτήν το πλήθος των πειρασμών, οι οποίοι κινούν προς ενέργεια την μέχρι τότε ήρεμη αγαθή έξη (συνήθεια) και έτσι, με τη φανέρωσή της, την κάνουν περίφημη¹³⁶¹. Με αυτόν τον τρόπο έλαμψε η αρετή των αγίων, που θα μπορούσε να είχε μείνει κρυφή, αν δεν φανερωνόταν με τη δοκιμασία (στην οποία υποβάλλονταν) και με τα έργα τους¹³⁶².

Σε μία εκ των επιστολών του, ο όσιος αναφέρει ότι δεν κερδίζουν στεφάνια νίκης μόνο οι ενάρετοι χριστιανοί, αλλά και εκείνοι που τους αποδέχονται ως τέτοιους και τους εγκωμιάζουν: «*Γίνωσκε τοίνυν, ὅτι ὁ ἀποδεχόμενος τοὺς τροφίμους τῆς ἀρετῆς οὐ μετρίως κερδαίνει, διότι τὰ δευτερεῖα κομίζεται τῶν ἐκείνοις δοθησομένων στεφάνων*»¹³⁶³.

¹³⁵⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ', Έπιστολή 268, (Άνεπίγραφη)*, PG 79, 517B. Βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Η Θέωση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλία τοῦ ὁσίου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ό. π., σ. 185.

¹³⁵⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ', Έπιστολή 47, Γελασίω Μοναχῷ*, PG 79, 416A.

¹³⁵⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Περὶ ἀκτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 11*, PG 79, 984C. Η παραπάνω ερμηνεία δόθηκε από τον όσιο, ο οποίος ερμήνευσε χωρίο της Β' Πρὸς Κορινθίους Επιστολής του απ. Παύλου (Β' Κορ. 6, 7-8): «*διὰ τῶν ὄπλων τῆς δικαιοσύνης τῶν δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν, διὰ δόξης καὶ ἀτιμίας, διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας, ὡς πλάνοι καὶ ἀληθεῖς*». Βλ. *Λόγος περὶ ἀκτημοσύνης, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 11*, PG 79, 984B και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ό. π., σσ. 185-186.

¹³⁵⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ', Έπιστολή 268, (Άνεπίγραφη)*, PG 79, 517AC. Βλ. και C. KORNARAKIS, *The monastic life according to saint Nilus*, ό. π., σ. 54.

¹³⁵⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ', Έπιστολή 268, (Άνεπίγραφη)*, PG 79, 517AC. Βλ. και C. KORNARAKIS, ό. π., σ. 54: «*The virtues are obtained when the mind is the first actor and discovers the appropriate ways; e.g. the achievement of the purpose of continence and the progress in it is the result of the functions of the mind*».

¹³⁵⁹ *Ματθ. 6, 22*.

¹³⁶⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Δ', Έπιστολή 1, (Άνεπίγραφη)*, PG 79, 553A.

¹³⁶¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 11, Κεφ. 3*, PG 79, 905CD.

¹³⁶² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 11, Κεφ. 3*, PG 79, 905D. Βλ. και *Ματθ. 5, 15*.

¹³⁶³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Δ', Έπιστολή 17, Ἠγησίπῳ Μοναχῷ*, PG 79, 557D. Βλ. και *Επιστολαί, Βιβλίον Β', Έπιστολή 277, Εὐσταθίῳ Δεκάνῳ*, PG 79, 340B. Ο όσιος Παΐσιος ο Αγιορείτης σημειώνει και αυτός ότι βοηθάει πολύ τον άνθρωπο η συναναστροφή του με άλλους ενάρετους ανθρώπους. Σε ερώτηση προς τον άγ. Παΐσιο «— Τί βοηθάει, Γέροντα, νὰ ἀποκτήσης μιὰ ἀρετή;», εκείνος απαντάει: «— Νὰ συναναστρέφουσαι

Όταν κάποιος λογίζεται καλά, δηλαδή όταν κυριαρχεί το λογικό της ψυχής έναντι του θυμικού και του επιθυμητικού, τότε ο άνθρωπος συνειδητοποιεί ότι δεν επιθυμεί να κυλείται στον βούρκο και δεν έλκεται από τη σήψη: «*Τίς ἄρα τῶν εὐφρονούντων βουλήσεται περιαντλεῖσθαι βορβόροις; Τίς ἄρα τῶν καλῶς λογιζομένων θελήσει ὀσφραίνεσθαι σήψεως, καὶ ποθεῖν τοὺς σκώληκας, καὶ στέργειν τῆς δυσωδίας τοὺς ῥύακας;*»¹³⁶⁴. Όταν ο άνθρωπος ανοίξει το «στόμα» της διανοίας του, συναισθανόμενος τη μηδαμινότητα και τη μικρότητά του και στρέφοντας το ταπεινό του σώμα με όλη την ψυχή του στον Θεό, δεν θα αργήσει να έρθει η Χάρις του Κυρίου σε αυτόν και να του δώσει πνευματική τροφή, δηλαδή θεία παρηγοριά, θεία νοήματα, θεία ψυχική διάθεση, θεία κατάνυξη, φόβο και σοφία και πόθο Θεού, θεία χαρά και αποκάλυψη μεγάλων μυστηρίων¹³⁶⁵.

Πολλές φορές ο όσιος αναφέρεται στο ανάρμοστο της ανάληψης ποιμαντικού ή διδακτικού έργου από ανθρώπους που δεν έχουν καθαρθεί από τα πάθη και δεν έχουν κατακτήσει τις αρετές¹³⁶⁶: «*Μὴ πρὸ τοῦ ἀπαρτισμοῦ τῶν ἀρετῶν κατηχεῖν καὶ μυσταγωγεῖν ἄλλους βούλου φιλοτιμίας χάριν· ἀλλὰ πρῶτον τελεσιούργησον πᾶσαν ἀγαθὴν πράξιν, καὶ μετὰ τὴν τούτων λαμπαδουχίαν γενόμενος τέλειος, καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας κατὰ τὸν θεῖον νόμον, καὶ ἐπιλαβόμενος τῆς τῶν πατέρων κληρονομίας, τότε λοιπὸν ἐν παρρησίᾳ καὶ παιδείᾳ τοὺς ἄλλους, καὶ δίδασκε...*»¹³⁶⁷. Όπως σχολιάζει ο Δ. Καλλιντέρης: «*Ο πνευματικός πατέρας καὶ διδάσκαλος γιὰ νὰ εἶναι ἀποτελεσματικός καὶ ἀξιόπιστος, θὰ πρέπει νὰ διδάσκει κυρίως καὶ πρωτίστως μὲ τὴν ἐνάρετη ζωὴ του καὶ δευτερευόντως μὲ τὸ λόγο του, μιμούμενος τὸν πλέον "ἀξιόπιστον διδάσκαλον", τὸν Χριστό, ὁ ὁποῖος ὅσα δίδασκε μὲ τὸ λόγο Του, τὰ ἀπεδείκνυε μὲ τὴ ζωὴ Του*»¹³⁶⁸.

Η αρετή και η κακία οφείλονται στην προαίρεση του ανθρώπου, για αυτό η αρετή, όπως και η κακία, δεν είναι αμετάβλητη και αυτό οφείλεται στην τρεπτότητα της ανθρώπινης φύσης: «*οὔτε ἡ ἀρετὴ, οὔτε ἡ κακία μένει ἀμετάπτωτος καὶ ἀκίνητος, ἐπειδὴ ἐθελότρεπτόν ἐστι ἀνθρώπινον γένος*»¹³⁶⁹. Επομένως, η απόκτηση της αρετής δεν είναι μια σταθερή και χωρίς μεταβολή κατάσταση: «*Τοιαύτη γὰρ ἡ ἔξις ὀξυρρέπτης*

κάποιον ποὺ ἔχει αὐτὴν τὴν ἀρετὴ. Ὅπως, ἂν συναναστρέφεσαι κάποιον ποὺ ἔχει εὐλάβεια, θὰ μπορέσης σιγὰ-σιγὰ νὰ ἀποκτήσης κι ἐσύ εὐλάβεια, τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ ὅλες τὶς ἀρετές, γιατί **ἡ ἀρετὴ τῶν ἄλλων ἀρωματίζει κι ἐμᾶς**. Ὅταν καθρεφτίζουμε τὸν ἑαυτό μας στὶς ἀρετές τῶν ἄλλων καὶ προσπαθοῦμε νὰ τὶς μιμηθοῦμε, οἰκοδομοῦμαστε. Ἀλλὰ καὶ στὰ ἐλαττώματά τους ὅταν καθρεφτίζουμε τὸν ἑαυτό μας, πάλι βοηθιόμαστε, γιατί τὰ δικά τους ἐλαττώματα μᾶς βοηθᾶνε νὰ δοῦμε τὰ δικά μας. Καὶ τὸ μὲν χάρισμα τοῦ ἄλλου μὲ παρακινεῖ νὰ ἀγωνισθῶ, γιὰ νὰ τὸ μιμηθῶ, ἐνῶ τὸ ἐλάττωμά του μὲ κάνει νὰ σκεφθῶ μήπως τὸ ἔχω κι ἐγὼ καὶ σὲ τί βαθμὸ τὸ ἔχω, γιὰ νὰ ἀγωνισθῶ νὰ τὸ κόψω». Βλ. ΠΑΪΣΙΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Πάθη καὶ Αρετές*, ΛΟΓΟΙ, τ. Ε', ἐκδ. ΙΕΡΟΝ ΗΣΥΧΑΣΤΗΡΙΟΝ «ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ», Βασιλικά Θεσσαλονίκης 2010³, σ. 82.

¹³⁶⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολὴ 26, Βηρύλλω Μοναχῶ*, PG 79, 561BC.

¹³⁶⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολὴ 27, Σαβίνω*, PG 79, 561D-564A.

¹³⁶⁶ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλίαν τοῦ ὁσίου Νεῖλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ὁ. π., σ. 204.

¹³⁶⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 156, Ξενοφῶντι Πρεσβυτέρω*, PG 79, 457CD.

¹³⁶⁸ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σ. 205.

¹³⁶⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 124, Εὐλυσίω Μοναχῶ*, PG 79, 253B. Βλ. καὶ *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 226, Τηλεμάχῳ Πρωτεύοντι*, PG 79, 488A: «*Πρὸ γὰρ τελευτῆς, φησὶν ὁ Σιράχ, μὴ μακαρίσης τινά*» (Σοφ. Σειρ. 11, 28), διότι ὀλισθαῖνον τὸ ἀνθρώπειον γένος, καὶ ῥᾶστα μεταπίπτον ἐκ τῆς δικαιοσύνης πρὸς τὴν παρανομίαν». Βλ. καὶ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σ. 197 καὶ Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, «*Θεολογικὴ ὁρολογία καὶ διδασκαλία στὰ βιβλία Ἐπιστολῶν τοῦ Ἀσκητοῦ Νεῖλου Ἀγκύρας*», ὁ. π., σ. 184.

τίς ἐστι τῆς ἀρετῆς καὶ ἄγαν εὐκόλως, εἰ ἀμελοῖτο ἐπὶ τὰ ἐναντία ταλαντεύουσα»¹³⁷⁰. Κάθε στιγμή ο άνθρωπος πρέπει να αγωνίζεται για να την αποκτήσει, να τη διατηρήσει, αλλά και να προοδεύει σε αυτήν¹³⁷¹. Και ομιλώντας ο όσιος Νείλος, πριν από τον Ιωάννη τον Σιναΐτη (Ιωάννη της Κλίμακος), για κλίμακα αρετών αναφέρει: «οὐ μικρὸν γὰρ τοῖς ἐλαχίστοις καὶ τὸ μίαν βαθμίδα τῆς τῶν ἀρετῶν κλίμακος ἀναβῆναι, καὶ τέως ἄνω γενέσθαι τῆς γῆς»¹³⁷². Ο άνθρωπος, κατά τη διάρκεια της ζωής του, αναπτύσσεται σταδιακά προς την αρετή¹³⁷³. Η ψυχή, όπως το σώμα, διανύει «τὰς ἐν τῇ ἀρετῇ... ἡλικίας ἐξ ἄλλης μεταβαίνουσας ἐπ' ἄλλην, καὶ φθάνουσας οὕτως ἐπὶ τὴν ἀξιέραστον τελειότητα...»¹³⁷⁴, σύμφωνα και με τη σχετική διδασκαλία του απ. Παύλου περί προοδευτικής τελειώσεως του ανθρώπου¹³⁷⁵: «Ὅτι δὲ διαφορὰς ἡλικιῶν ἀμείβει καὶ αὐτὴ ἐκ νηπιότητος προβαίνουσα ἐπὶ τελειότητα, διδάσκει ποτὲ μὲν λέγων ὁ Παῦλος· Ὡς νηπίους ἐν Χριστῷ γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρῶμα»¹³⁷⁶. ποτὲ δέ· Ὡς καταντήσομεν εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ»¹³⁷⁷. Καί πάλιν· Ὅτε ἤμην νήπιος, ἐλάλουν ὡς νήπιος, ἐφρόνουν ὡς νήπιος, ἐλογιζόμην ὡς νήπιος· ὅτε δὲ γέγονα ἄνθρωπος, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου»^{1378, 1379}.

Για την ανάγκη συνεχούς προσπάθειας για την επίτευξη της αρετής ο Θ. Πιτταράς σχολιάζει: «Τό ὅτι, δηλαδή, ὁ Χριστός κατέλυσε τὴ φθορὰ καὶ τὸν θάνατο διὰ τοῦ πάθους καὶ τῆς ἀνάστασης αὐτοῦ, δὲν σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος θά σωθεῖ οὕτως ἢ ἄλλως, γι' αὐτό καὶ ἐμμένει πρὸς τοὺς ἀποδέκτες τῶν ἐπιστολῶν του (ενν. ο όσιος Νείλος) γιά ἐνάρετη προσπάθεια»¹³⁸⁰.

Ο όσιος Νείλος κάνει λόγο για την «πρακτική» αρετή, την οποία ασκούν οι πεπαιδευμένοι και όσοι έχουν ασκηθεί πολύ στην αρετή¹³⁸¹. Επιπλέον, ο όσιος διακρίνει τους πιστούς σε «προκόπτοντας» και «τελείους»¹³⁸². Η διαφορά μεταξύ των δύο αυτών κατηγοριών, αναφορικά με την αρετή, ἐγκείται στο γεγονός ότι: ο «προκόπτων» χρειάζεται προτροπές, νουθεσίες και πειθώ, ώστε να παρακινηθεί προς την ἐνάρετη ορθοπραξία και ζωή, ενώ ο «τέλειος» στρέφεται προς αυτήν εκούσια, αυτοπροαίρετα, πρόθυμα και ελεύθερα¹³⁸³.

¹³⁷⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός*, Κεφ. 38, PG 79, 768B.

¹³⁷¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 267, Φιλουμένῳ Μοναχῷ*, PG 79, 517A. Βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλία τοῦ όσιου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ό. π., σ. 194.

¹³⁷² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 42, Αὐξεντίῳ*, PG 79, 569C.

¹³⁷³ Πρβλ. Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ό. π., σ. 194.

¹³⁷⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 12, Κεφ. 6, PG 79, 949AB. Βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ό. π., σ. 194.

¹³⁷⁵ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ό. π., σ. 194.

¹³⁷⁶ Α' Κορ. 3, 2.

¹³⁷⁷ Εφ. 4, 13.

¹³⁷⁸ Α' Κορ. 13, 11.

¹³⁷⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 12, Κεφ. 6, PG 79, 949BC.

¹³⁸⁰ Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, «Θεολογική όρολογία καὶ διδασκαλία στὰ βιβλία Ἐπιστολῶν τοῦ Ἀσκητοῦ Νείλου Ἀγκύρας», ό. π., σ. 202.

¹³⁸¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός*, Κεφ. 73, PG 79, 808AD.

¹³⁸² Η θεωρία περί «προκοπτόντων» καὶ «τελείων» παρέχεται από τον όσιο Νείλο με σαφήνεια στο *Λόγος Ἀσκητικός*, Κεφ. 56-57, PG 79, 788D-789D. Βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ό. π., σσ. 194-195.

¹³⁸³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός*, Κεφ. 57, PG 79, 789B: «Δεῖ γὰρ τὸν μὲν τέλειον αὐτοκελεύστω προθυμίᾳ πρὸς τὰς κατ' ἀρετὴν κινεῖσθαι πράξεις, τὸν δὲ προκόπτοντα παραινέσει τοῦ ὑφηγουμένου πειθόμενον». Βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ό. π., σ. 195.

Ο άνθρωπος, για να φέρει εις πέρας το έργο της αρετής, δεν του είναι αρκετή η διάρκεια της επίγειας ζωής του: «*Εἰ τοίνυν οὔτε πᾶς ὁ χρόνος ἄρκει πρὸς τὴν τῆς ἀρετῆς ἐπιμέλειαν*»¹³⁸⁴. Το στάδιο της αρετής είναι μεγάλο, και μακρό το μήκος της οδού που οδηγεί σεαυτήν¹³⁸⁵. Για αυτό ο άνθρωπος θα πρέπει να καταβάλλει κάθε δυνατή προσπάθεια προς την επίτευξη της αρετής, για όσο διάστημα βρίσκεται στην παρούσα ζωή¹³⁸⁶. Ωστόσο, η πρόοδος στην αρετή δεν εξαρτάται άμεσα από τον χρόνο και την ηλικία του ανθρώπου, αλλά κυρίως από την εσωτερική διάθεση, την προαίρεση, την προθυμία, την ελεύθερη βούληση και τον πόθο του για αρετή¹³⁸⁷. Η ψυχή, σε αντίθεση με το σώμα που εναπόκειται στους φυσικούς νόμους¹³⁸⁸, έχει τη δυνατότητα με την προαίρεσή της: «*ἀναμένουσα τῇ ἐνεστώσῃ ἕως ἂν βούληται, καὶ μεταβαίνουσα πρὸς τὴν ἑτέραν ὅτε βούλεται, ἀκώλητον ἔχει τὴν ὅτε θέλει μετὰβασιν, κἂν ὑπερβῆναι τὰς ἐν μέσῳ προέληται, ἔξεστιν αὐτῇ ἀπ' ἄκρου πηδῆσαι ἐπ' ἄκρον κούφῳ τῷ ἄλματι, καὶ ἐπ' αὐτῆς φθάσαι τῆς εἰσαγωγῆς ἐπὶ τὴν τελειότητα, γνῶμη καὶ σπουδῇ μεταβαίνουσα ἀφ' ὧν ἂν κρίνη, ἐφ' ἃ ἂν προθῇται βεβαίῳ, καὶ ἀκινεῖ λογισμῷ*»¹³⁸⁹. Αν υπάρχει η θέληση για αρετή σε κάποιον, ακόμη και όψιμα χρονικά, είναι δυνατόν με την φιλοπονία του για την απόκτηση της αρετής, να φτάσει ή και να ξεπεράσει άλλους που προσπαθούν να αποκτήσουν την αρετή σε όλη τους τη ζωή, αλλά κινούνται προς αυτήν με νωθρότητα, όπως βεβαιώνει και το Ευαγγέλιο με τους εργάτες της ενδεκάτης ώρας¹³⁹⁰.

Η αρετή πότε φαντάζει στον άνθρωπο ως ανέφικτη για να επιτευχθεί στην παρούσα ζωή¹³⁹¹ και πότε φαίνεται μικρή σε μέγεθος και εύκολα εφικτή. Αναφορικά με αυτό το φαινόμενο, σχολιάζει ο Δ. Καλλιντέρης: «*Ἡ συνειδητοποίηση αὐτῶν τῶν εξωτερικῶν ἀντιφατικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἀρετῆς, ἔχει, κατὰ τὸν ὅσιο Νεῖλο, κάποια ἰδιαίτερη πνευματικὴ σημασία. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀπογοητεύεται ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς ἀρετῆς, ἀλλὰ καὶ δὲν μειώνεται ὁ πόθος καὶ ἡ προθυμία του γιὰ τὴν κατάκτησή της... Ἐξάλλου ὁ ἄνθρωπος, κάθε φορά πού κατορθώνει νά ἀνέβει ἕνα ἀκόμη σκαλί πρὸς τὴν τελειότητα, διαπιστώνει ὅτι τὸ μέγεθος τῆς ἀρετῆς εἶναι πολὺ μεγαλύτερο αὐτοῦ πού ἀρχικά φανταζόταν, καὶ ὅτι ὁ δρόμος πού ἔχει νά διανύσει ἀκόμη εἶναι μεγαλύτερος*

¹³⁸⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Περὶ ἀκτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 59*, PG 79, 1048B· *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολὴ 60, Βηρύλλῳ Μοναχῷ*, PG 79, 109B. Βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλία τοῦ ὁσίου Νεῖλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ὁ. π., σ. 195, σημ. 119.

¹³⁸⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 11, Κεφ. 22, PG 79, 936B.

¹³⁸⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολὴ 60, Μελετίῳ Καγκελλαρίῳ*, PG 79, 109B: «*Χρὴ γὰρ μὴ μόνον ἐνάρξασθαι τῆς ἀρετῆς, ἀλλὰ καὶ κορωνίδα καὶ τέλος ἐπιτιθέναι, ἵνα μὴ καταγνωσθῶμεν, ὥσπερ ὁ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις τὸν πύργον ἀτελεῖ καταλείψας*». Εδὼ ο ὁσιος αναφέρεται στο εξῆς ευαγγελικό χωρίο: «*τίς γὰρ ἐξ ὑμῶν, θέλων πύργον οἰκοδομῆσαι, οὐχὶ πρῶτον καθίσας ψηφίζει τὴν δαπάνην, εἰ ἔχει τὰ πρὸς ἀπαρτισμόν; ἵνα μήποτε, θέντος αὐτοῦ θεμέλιον καὶ μὴ ἰσχύσαντος ἐκτελέσαι, πάντες οἱ θεωροῦντες ἄρξωνται αὐτῷ ἐμπαίξειν, λέγοντες ὅτι οὗτος ὁ ἄνθρωπος ἤρξατο οἰκοδομεῖν καὶ οὐκ ἴσχυσεν ἐκτελέσαι;»*. Βλ. Λκ. 14, 28-30.

¹³⁸⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 11, Κεφ. 22, PG 79, 936B. Βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σ. 196.

¹³⁸⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 12, Κεφ. 6, PG 79, 949CD.

¹³⁸⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 12, Κεφ. 6, PG 79, 949D-952A.

¹³⁹⁰ Ματθ. 20, 1-16, ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 11, Κεφ. 22, PG 79, 936B και *Περὶ ἀκτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 44*, PG 79, 1024CD.

¹³⁹¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Περὶ ἀκτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 58*, PG 79, 1045B.

αυτοῦ πού ἤδη ἔχει διανύσει. Ἡ συνειδητοποίηση αὐτῆ ταπεινώνει τόν ἄνθρωπο καί τόν σώζει ἀπό τήν παγίδα τῆς ὑπερηφάνειας καί τῆς κενοδοξίας»¹³⁹².

Ἡ ἀρετή, ὅπως καί ἡ κακία, δέν εἶναι αυτόνομη ἢ αὐθύπαρκτη καί ἡ παρουσία ἢ ἡ ἀπουσία της εξαρτάται ἀπό τήν προαίρεση τοῦ ἀνθρώπου¹³⁹³. Επομένως, κάθε μεταβολή της προαίρεσης τοῦ ἀνθρώπου, ἐπιφέρει ἀντίστοιχη μεταβολή καί της ἀρετῆς¹³⁹⁴. Ἡ ἐκβάση της πνευματικῆς πορείας τοῦ πιστοῦ εἶναι ἀγνώστη, δηλαδή δέν εἶναι γνωστό ἀν κάποιος παραμείνει σταθερός καί ἀμετακίνητος πρὸς τήν ἀρετή μέχρι τέλους ἢ ἐκτραπεί πρὸς τήν ἐμπάθεια¹³⁹⁵.

Ὁ ὁσίος χαρακτηρίζει τή παρούσα ζωὴ γεμάτη με πολλοὺς θανάτους: τὸν φυσικό θάνατο τοῦ σώματος, πού προέρχεται ἀπὸ τὴ γήρανσή του, ἀλλὰ καί τις ἀμαρτίες πού διαπράττουν οἱ ψυχές στα σώματά τους. Εκεί, ὅμως, πού δέν ὑπάρχει οὔτε ἀλλοίωση τοῦ σώματος, οὔτε της ψυχῆς, οὔτε παρεκτροπὴ τοῦ λογισμοῦ, οὔτε ἀλλαγὴ (μεταπτώσεις) διάθεσης - διότι καμία περίσταση δέν ἀφαιρεῖ τήν σταθερότητα καί τήν ἀταραξία των λογισμῶν - εἶναι ἡ χώρα των ζωντανῶν¹³⁹⁶, πού ευφραίνονται αἰώνια τὴ μέλλουσα ζωὴ¹³⁹⁷.

Ἀν τὰ πάθη σκοτίζουν, ἀσχημαίνουν καί στενοχωροῦν τήν ψυχὴ, ἡ ἀρετὴ της προσδίδει λαμπρότητα¹³⁹⁸, πνευματικό κάλλος¹³⁹⁹ καί πνευματικὴ ἀγαλλίαση¹⁴⁰⁰. Καί ἐνῶ τὰ πάθη ἀποτελοῦν μεταπτωτικὴ κατάσταση, ἡ ἀρετὴ ἀποτελεῖ προπτωτικὴ ἐμπειρία τοῦ ἀνθρώπου, ὡς περιεχόμενο τοῦ κατ' εἰκόνα καί καθ' ὁμοίωσιν¹⁴⁰¹. Ἡ ἐνάρετη ζωὴ ἀποτελεῖ «ἀρχέτυπον ἀρετῆς» καί «ἀρχαῖον καλόν», στο ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἐπανέλθει¹⁴⁰², καί «πάντα γὰρ τὰ περιέχοντα τὴν ἀρετὴν

¹³⁹² Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλία τοῦ ὁσίου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ὁ. π., σσ. 196-197.

¹³⁹³ Ὁ ἀγ. Νείλος, γιὰ ἀκόμη μιὰ φορὰ, ταυτίζεται με τοὺς Καππαδόκες Πατέρες, ἀναφορικά με τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ κακὸ δέν εἶναι αὐθύπαρκτο καί δέν ἔχει ὑπόσταση, ὄντας ἀπουσία τοῦ καλοῦ. Εἰς τὸ ὅσιος ἐπεξηγεῖ ὅτι: «Οὔτε ἡ ἀρετὴ οὐσία φύσει ὑφεστῶσα, οὔτε ἡ κακία ζῶν ἐστὶ λογικόν, ὥς τινες νομίζουσιν· ἀλλ' ἀμφοτέρω ἐξ ἀναλήψεως, ἢ μελέτης, ἢ ἐργασίας, ἢ ἀποχῆς τῶν μετεχόντων ἢ μὴ μετεχόντων γίνεσθαι εἴωθεν, ἢ πάλιν ἀπογίνεσθαι». Βλ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 22, Κάστορι Δοῦκι*, PG 79, 380D καί Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σ. 197.

¹³⁹⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός*, Κεφ. 39, PG 79, 768B: «Ἄμα γὰρ ἐκινήθη πρὸς τὰ ἐναντία ὁ τὴν ἔξιν ἔχων τῆς ἀρετῆς, καὶ συμμετεκινήθη καὶ αὕτη».

¹³⁹⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 226, Τηλεμάχῳ Πρωτεύοντι*, PG 79, 488A. Βλ. καί Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σ. 197.

¹³⁹⁶ *Ψαλμ.* 114, 9: «εὐαρεστήσω ἐνώπιον Κυρίου, ἐν χώρᾳ ζώντων». Αὐτὴ ἡ «χώρα των ζωντανῶν» δέν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν κατάσταση πού θὰ ζήσουν στὸν Παράδεισο, ὅσοι κριθοῦν ἄξιοι καί ἱκανοί, κατὰ τὴν Τελικὴ Κρίση τοῦ Κυρίου, καί ἀποτελεῖ τὴν ἀληθινὴ ζωὴ· βλ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 76, Θεοδώρῳ Μοναχῷ*, PG 79, 233CD.

¹³⁹⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 76, Θεοδώρῳ Μοναχῷ*, PG 79, 233CD.

¹³⁹⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 3, Κεφ. 1, PG 79, 821D: «φωτὸς ἡ ἀρετὴ λάμπη φανώτερον (δεῖ γὰρ φῶς οὐσαν αὐτὴν, τὰς οἰκείας ἀστράπτειν αὐγὰς)».

¹³⁹⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 267, Κυρίλλῳ Πρωτεύοντι*, PG 79, 181A.

¹⁴⁰⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 231, Αἰμιλιανῷ Προτέκτορι*, PG 79, 320B: «ἀγαθυνθήσεται ἡ ψυχὴ ἡμῶν τερπομένη, καὶ ἀγαλλιωμένη τῷ κάλλει τῶν ἀρετῶν».

¹⁴⁰¹ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σ. 184.

¹⁴⁰² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 183, Αἰμιλιανῷ Προτέκτορι*, PG 79, 469D. Βλ. καί Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σ. 184.

ἐρηρυσμένα ἐστί, καὶ βέβαια»¹⁴⁰³. Ἡ ἀρετὴ στον παράδεισο δεν μεταβάλλεται, εἶναι δηλαδὴ ἀτρεπτή και χωρίς πτώση¹⁴⁰⁴.

Ὅπως σημειώνει ο ὅσιος Νείλος, για τους ἁγίους ανθρώπους, οι οποίοι έγιναν τέλειοι και στην ἀρετὴ και στη γνώση, ἡδὴ ἔχει ἐπέλθει ἡ Βασιλεία των Ουρανῶν¹⁴⁰⁵. Και το ἐπεξηγεῖ υπενθυμίζοντας τα λόγια του Κυρίου: «Ἴδου γὰρ ἡ βασιλεία (τοῦ Θεοῦ) ἐντὸς ὑμῶν τυγχάνει»¹⁴⁰⁶, προσθέτοντας ὅτι ἡ Βασιλεία των Ουρανῶν κατοικεῖ και ζει σε αὐτούς, ὄχι μόνον ως δυνατότητα, ἀλλὰ ως πράξη¹⁴⁰⁷.

2.7 Ἡ γνήσια (δόκιμη) και ἡ νόθος ἀρετὴ

Ο ὅσιος Νείλος στο ἔργο του διακρίνει τὴν ἀρετὴ σε «γνήσια» (ἡ δόκιμη ἢ ἀληθινὴ) και σε «νόθο» ἀρετὴ. Ἡ ἀρετὴ ἔχει ἀξία ὅταν εἶναι γνήσια και κατὰ Θεόν ἀρετὴ¹⁴⁰⁸: «τῆς κατ' ἀλήθειαν μὴ γινομένης ἀρετῆς οὐδὲν ὄφελος»¹⁴⁰⁹. Επιπρόσθετα, ο ὅσιος τονίζει ὅτι: «πᾶσα ἀληθῆς ἀρετὴ καὶ ἔστι καὶ λέγεται»¹⁴¹⁰. Ἡ ἀρετὴ ὅταν νοθεύεται με ξένα προς αὐτὴν στοιχεῖα ἀποτελεῖ τὴν νόθο ἀρετὴ¹⁴¹¹.

Ο ἀββάς Νείλος παραθέτει κάποια **κριτήρια**, σύμφωνα με τα οποία κάποιος μπορεί να διακρίνει αν ἡ ἀρετὴ εἶναι γνήσια ἢ ὄχι¹⁴¹². Αὐτά εἶναι: ο **σκοπός**, ἡ **μυστικότητα**, ἡ **ἐλευθερία ἐπιλογῆς** τῆς ἀρετῆς, ἡ **ἀνυποκρισία**, ἡ **ἐλλειψη κενοδοξίας**, **υπερηφανείας** και **οἰήσης**, ἡ **καρτερία** και ἡ **υπομονὴ στους πειρασμούς**¹⁴¹³.

Το πρῶτο κριτήριο για τὴν ἀναγνώριση τῆς γνησιότητος τῆς ἀρετῆς, ἀποτελεῖ ο **σκοπός**, για τον ὁποῖον θέλει κάποιος να προσεγγίσει τὴν ἀρετὴ¹⁴¹⁴. Ο σκοπός δεν μπορεί να εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὴν ἐν Χριστῷ τελείωση και ἐπίτευξη τῆς σωτηρίας. Ὅπως

¹⁴⁰³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 59, PG 79, 792CD.

¹⁴⁰⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 247, Συλβανῶ Πρεσβυτέρω, PG 79, 328C. Πρβλ. και Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 250, Διομήδει Οικονόμω, PG 79, 329A.

¹⁴⁰⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 84, Ὑακίνθω Ραιφερενδαρίω, PG 79, 425D.

¹⁴⁰⁶ Λκ. 17, 21.

¹⁴⁰⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 84, Ὑακίνθω Ραιφερενδαρίω, PG 79, 425D.

¹⁴⁰⁸ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, Ἡ Θέωση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλίαν τοῦ ὁσίου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ, ὁ. π., σ. 199.

¹⁴⁰⁹ NIL D' ANCYRE, Ὑπόμνημα εἰς τὸ ἅσμα ἁσμάτων (Commentaire sur le Cantique des Cantiques), GUERARD, Sch 403, 26, 26-27. Πρβλ. Ματθ. 7, 19: «πᾶν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν ἐκκόπτεται και εἰς πῦρ βάλλεται».

¹⁴¹⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 78, Γελασίω Μοναχῶ, PG 79, 416A.

¹⁴¹¹ NIL D' ANCYRE, Ὑπόμνημα εἰς τὸ ἅσμα ἁσμάτων (Commentaire sur le Cantique des Cantiques), GUERARD, Sch 403, 26, 35-39: «ὁ σκοπὸς διεφθαρμένω τὸ καλὸν ἐργαζόμενος οὐκ ἀνεύθυνος, καρπῶν οὐ καλῶν γενόμενος οἰστικός». Βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σ. 199. Ο ἁγ. Παῖσιος ο Ἀγιορείτης ἀποκαλοῦσε τὴ νόθο ἀρετὴ και «τοξινωμένη»: «"Τοξινωμένη" ἀρετὴ εἶναι λ.χ. ἡ καλwsύνη, ὅταν ἔχη ἀνθρωπαρέσκεια, ἢ ἡ ἀγάπη, ὅταν ἔχη ιδιοτέλεια. Ὅταν δὲν εἶναι ἀγνά τὰ κίνητρά μας και βάζουμε στὴν ἀρετὴ μας τὸν ἑαυτὸ μας, νοθεύουμε τὴν ἀρετὴ μας... Καμμιά φορὰ μπορεί νὰ νομίζη κανεὶς ὅτι ἔχει μιὰ ἀρετὴ, ἐπειδὴ ἔμαθε ἀπλῶς κάποια ἐξωτερικὰ γνωρίσματά τῆς και συμμορφώνεται μ' αὐτά, γιὰ νὰ φαίνεται ἐνάρετος. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι πραγματικὴ ἀρετὴ και δὲν μπορεί νὰ μείνῃ ἔτσι· θὰ κοσκινισθῇ και κάποτε θὰ φανῇ ἡ πραγματικότητα». Βλ. ΠΑΪΣΙΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, Πάθη και Αρετές, ΛΟΓΟΙ, τ. Ε', ὁ. π., σ. 84.

¹⁴¹² NIL D' ANCYRE, Ὑπόμνημα εἰς τὸ ἅσμα ἁσμάτων (Commentaire sur le Cantique des Cantiques), GUERARD, Sch 403, 26, 23 κ.ε. Βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σ. 199.

¹⁴¹³ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σσ. 199-203.

¹⁴¹⁴ Ο. π., σ. 199.

σχολιάζει ο Δ. Καλλιντέρης: «ὁ χριστοκεντρικὸς αὐτὸς χαρακτήρας τῆς ἀρετῆς ὑπογραμμίζεται μέ ἔμφαση ἀπὸ τὸν ὅσιο Νεῖλο»¹⁴¹⁵. Ἡ ἀρετὴ δὲν πρέπει νὰ γίνεται γιὰ τὴν ἀρετὴ, δηλαδὴ δὲν πρέπει νὰ εἶναι αὐτοσκοπὸς γιὰ τὸν χριστιανό¹⁴¹⁶. Ἡ ἀπόκτηση τῆς γνήσιας ἐν Χριστῷ ἀρετῆς ἀποτελεῖ τὸ μέσο γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν κατὰ χάριν θέωση¹⁴¹⁷. Ἡ ἀρετὴ δὲν πρέπει νὰ προσεγγίζεται ἀπὸ ἀνάγκη γιὰ τὸν ἔπαινο τῶν ἀνθρώπων ἢ γιὰ κοινωνικὴ ἢ ἄλλη κοσμικὴ καταξίωση, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀγάπη πρὸς τὸν Χριστό¹⁴¹⁸. Μόνο ὅταν αποκτάται ἐν Χριστῷ ἡ ἀρετὴ ἔχει ἀξία: «πάν γὰρ ὁ μὴ αὐτοῦ ἔνεκεν τοῦ καλοῦ, ἄλλου δὲ τίνος γίνεται χάριν, οὐ μόνον ἄμισθον, ἀλλὰ καὶ ὑπεύθυνον μάλιστα ὅταν ἐπ' ἐνέδρᾳ πράττεται τῶν ὁρῶντων, δέλεαρ ἀπωλείας τοῖς ἀπλουστέροις γινόμενον»¹⁴¹⁹. Χαρακτηριστικὰ εἶναι καὶ τὰ ὅσα σημειώνει ὁ ὅσιος Νεῖλος στο *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*: «ὁ γὰρ εἰπὼν· “Λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων,” (Ματθ. 5, 16) τὸ ἔργον βοᾷ, οὐ τοὺς ἐργαζομένους κηρύττειν ἐκέλευσεν· ἵνα καὶ ἡ ἀρετὴ τὸ ἐπίδοξον, καὶ ἡ πρόθεσις ἔχη τὸ ἄμεμπτον, οὐ δόξης ἔνεκεν ἀνθρώπων, ἀμοιβῆς δὲ τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐλομένη τὸ ἀγαθόν· εἴ γε μὴ πρὸς τελειότητος ὅρον καὶ τοῦτ' ἐνδεές· ἐπεὶ μὴ ἄλλου χάριν, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ καλοῦ, αἰρεῖσθαι τὸ καλὸν ὅσιον»¹⁴²⁰.

Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα νόθας ἀρετῆς, δηλαδὴ χωρὶς τὸν Χριστό καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν, ὁ ὅσιος Νεῖλος ἀναφέρει τὸ παράδειγμα τῶν Ἰουδαίων, τῶν Μανιχαίων καὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων¹⁴²¹, «πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποῖους κοπίασαν στήν ἀπόκτηση τῆς πρακτικῆς ἀρετῆς χάριν ἐπιδείξεως, κενοδοξίας καὶ ἐπαίνων. Ἡ ἀρετὴ τοὺς, κατὰ τὸν ἱερό Πατέρα, “πάσης ἀνοίας ἐστὶν ἐπέκεινα”, ἀφοῦ δὲν προσδοκοῦσαν καμία ἀμοιβὴ μετὰ τὸν θάνατό τοὺς, ἀγνοοῦντες τὸν ἀθλοθέτη Χριστό»¹⁴²².

Επομένως καὶ ἡ πίστη χωρὶς τὰ ἔργα εἶναι νεκρὴ¹⁴²³, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔργα χωρὶς τὴν πίστη στὸν ἀληθινὸ Θεό δὲν ἔχουν καμία ἀξία¹⁴²⁴. Ἡ νόθος ἀρετὴ, πού λαμβάνει χώρα ἔξω ἀπὸ τὸν Χριστό, συμπεριλαμβάνει τὰ πάθη τῆς υπερηφάνειας, τῆς οἰήσης, τῆς φιλοδοξίας, τῆς κενοδοξίας καὶ τῆς ἀνθρωπαρέσκειας, δηλαδὴ ἀναζητᾷ τὸν ἔπαινο καὶ

¹⁴¹⁵ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλίαν τοῦ ὁσίου Νεῖλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ὁ. π., σ. 199.

¹⁴¹⁶ Ὁ. π. Πρβλ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Πρὸς Θαλάσσιον*, PG 90, 369A: «ὅτι διὰ τὴν ἀλήθειαν ἐστὶν ἡ ἀρετὴ· ἀλλ' οὐ διὰ τὴν ἀρετὴν ἡ ἀλήθεια. Ὅθεν ὁ διὰ τὴν ἀλήθειαν πράττων τὴν ἀρετὴν, κενοδοξίας οὐ τιτρώσκεται βέλεσιν· ὁ δὲ τὴν ἀλήθειαν ἀρετῆς ἔνεκεν ἐπιτηδεύων, σύννοικον ἔχει τῆς κενοδοξίας τὴν οἴησιν». Ἀκόμη καὶ στοὺς ἀρχαίους Ἑλλήνες φιλοσόφους, ἡ ἀρετὴ δὲν ἦταν αὐτοσκοπός, ἀλλὰ μέσο γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς ευδαιμονίας.

¹⁴¹⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 81, Κυριάκῳ Μοναχῷ*, PG 79, 237A: «... σπουδάσεις διὰ τῶν ἀρετῶν ἀρέσαι τῷ Σωτῆρι». Βλ. καὶ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σ. 199.

¹⁴¹⁸ ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΓΑΖΑΙΟΥ, *Υπομνήματα εἰς τὴν Παλαιάν Διαθήκην, ΙΕ΄, Εἰς τὰ Ἄσματα τῶν Ἀσμάτων Ἑξηγητικῶν ἐκλογῶν ἐπιτομή*, PG 87B, 1669A.

¹⁴¹⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ φάσκον*, Κεφ. 8, PG 79, 1276B.

¹⁴²⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 3, Κεφ. 2, PG 79, 824CD. Βλ. καὶ *Περὶ ἀκτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν*, Κεφ. 48, PG 79, 1032A: «... τὰ τῆς ἀρετῆς ἐπιτελεῖται πρὸς τὸ ἀρέσκον Θεῷ». Βλ. καὶ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σ. 199.

¹⁴²¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 10-11, Ἀστερίῳ Ἀναγνώστῃ*, PG 79, 205B καὶ *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολὴ 28, Θεοδότῳ Διακόνῳ*, PG 79, 384D. Πρβλ. *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολὴ 33A, Θαυμασίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 389CD.

¹⁴²² Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σ. 200.

¹⁴²³ Ἰακ. 2, 20 καὶ 26: «ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστίν».

¹⁴²⁴ NIL D' ANCYRE, *Υπόμνημα εἰς τὸ Ἄσμα ἀσμάτων (Commentaire sur le Cantique des Cantiques)*, GUERARD, Sch 403, 13, 33-38. Βλ. καὶ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σ. 201.

την αποδοχή των άλλων ανθρώπων¹⁴²⁵. Η αρετή, ως αποτέλεσμα της δωρεάς του Θεού και της θείας χάριτος δεν νοείται μακριά και ξέχωρα από τον Θεό. Η σημασία της κατά Θεόν αρετής υπογραμμίζεται και σε μία ακόμη επιστολή του αγ. Νείλου: «*Ἡ κατὰ Θεὸν ἀρετὴ πλούτου τιμιωτέρα ἐστίν*»¹⁴²⁶.

Ένα άλλο κριτήριο που αποδεικνύει τη γνησιότητα της αρετής είναι η **μυστικότητα**, δηλαδή η αρετή είναι γνήσια όταν παραμένει μυστική. Όπως γνωρίζουμε ο Κύριος παρήγγειλε: «*σοῦ δὲ ποιοῦντος ἐλεημοσύνην μὴ γνῶτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ σου*»¹⁴²⁷. Ο όσιος, ερμηνεύοντας το ανωτέρο ευαγγελικό χωρίο, αναφέρει: «*τουτέστιν, αἱ ἀγαθαὶ πράξεις, ἅσπερ διὰ παντὸς ἐργάζη, λανθανέτωσαν τὴν λοιμῶδη κενοδοξίαν, καὶ τὴν ἀνθρωπαρεσκίαν, ἀριστερὰ γὰρ ἀληθῶς ἐστὶν ἡ τοιαύτη κατάστασις, δικαίως τὰ μὲν ἑαυτῶν κατορθώματα κρύπτουσιν ἐκ τῶν ἀνθρώπων· τὰ δὲ οἰκεῖα ἐλαττώματα ἐνώπιον ἀπάντων ἐξαγορεύειν εἰώθασιν*»¹⁴²⁸. Μέσα, λοιπόν, από αυτό το πρίσμα ο όσιος Νείλος σημειώνει για την μυστικότητα του έργου της αρετής: «*τότε δὲ καὶ ὡς τρυγῶν ὠραιοῦται, ὅπηνίκα τὴν ἀρετὴν περιστέλλει καὶ κρύπτει σπουδαίως, τὸν παρὰ τῶν ὁρώντων ἐκκλίνειν φιλοτιμουμένην, ὡς οἶόν τε, ἔπαινον, καθάπερ τρυγῶν τῇ ἐρημίᾳ παραπετάσματι κεχρημένην τοῦ γινομένου, καὶ τῇ προθέσει λανθάνουσα, κἂν πάντες μεγάλη τῇ φωνῇ βοῶσι τὸ ἔργον*»¹⁴²⁹, καθώς και «*τοῦτό ἐστι θησαυρίσαι ἐν οὐρανῷ, καὶ πολλὴν ἑαυτῷ παραμυθίαν ἐτοιμάσαι ἐκεῖ, τὸ ποιῆσαι λάθρα τὸ καλόν, καὶ ἐκφανῇ δέξασθαι τὴν δόξαν ἐπὶ πάσης τῆς κτίσεως*»¹⁴³⁰. Ακόμη, ο αββάς υπογραμμίζει: «*Τί γὰρ δοκιμώτερον ἀρετῆς δι' αὐτὸ τὸ καλὸν ἐπιτελουμένης καὶ Θεὸν ἐχούσης τὸν ἐν κρυπτῷ βλέποντα ἐπαινέτην*»¹⁴³¹.

Η μυστικότητα στο έργο της αρετής προφυλάσσει τον πιστό από το πάθος της φιλοδοξίας, ιδιαίτερα αν κάποιος έχει ροπή προς αυτό: «*κρύπτειν μὲν γὰρ ἔργον ἀρετῆς καλόν, ὅταν ἡ πρόθεσις ῥέπη ἐπὶ τὸ φιλόδοξον*»¹⁴³². Η φιλοδοξία, η οποία αποτελεί αντίθετο της ταπεινώσης, ακυρώνει κάθε πνευματικό καλό που προκύπτει από το έργο της αρετής¹⁴³³: «*Φιλοδοξία γὰρ φθαρτικὴ τοῦ γινομένου ἐστὶ καλοῦ, ἄμισθον τὴν πρᾶξιν ποιοῦσα τῷ ἐργαζομένῳ*»¹⁴³⁴. Αυτός που δημοσιεύει την αρετή του, επιζητά ως

¹⁴²⁵ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλία τοῦ όσιου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ό. π., σ. 201.

¹⁴²⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 194, Ζήνωνι Διακόνῳ*, PG 79, 301B.

¹⁴²⁷ Ματθ. 6, 3. Βλ. και Ματθ. 6, 4: «*ὅπως ἤ σου ἡ ἐλεημοσύνη ἐν τῷ κρυπτῷ, καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ*».

¹⁴²⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 245, Κανδιδιανῷ Στρατηλάτῃ*, PG 79, 325D-328A.

¹⁴²⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Αγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 3, Κεφ. 1, PG 79, 821D.

¹⁴³⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Αγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 12, Κεφ. 13, PG 79, 965B. Βλ. και NIL D' ANCYRE, *Ὑπόμνημα εἰς τὸ Ἄσμα ἁσμάτων (Commentaire sur le Cantique des Cantiques)*, GUERARD, Sch 403, 74, 13-20. Βλ. ακόμη ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΓΑΖΑΙΟΥ, *Υπομνήματα εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ΙΕ΄, Εἰς τὰ Ἄσματα τῶν Ἀσμάτων Ἐξηγητικῶν ἐκλογῶν ἐπιτομή*, PG 87B, 1665D: «*ἔχει δὲ οὗτος ὁ παράδεισος, ῥόας μὲν, τοὺς τῷ αὐστηροτέρῳ βίῳ τὸ ἐδώδιμον τῆς ἀρετῆς ἐγκρύπτοντας*».

¹⁴³¹ NIL D' ANCYRE, *Ὑπόμνημα εἰς τὸ Ἄσμα ἁσμάτων (Commentaire sur le Cantique des Cantiques)*, GUERARD, Sch 403, 26, 24-26. Σχετικὰ με τὴ μυστικότητα που πρέπει να διέπει τις αρετές και στη λατρεία της Εκκλησίας γράφει ο Α. Γλάρος: «*Ὁ ὕμνωδός ἐπαινεῖ τις "ἐν κρυπτῷ ἀρετές" καὶ παρατηρεῖ ὅτι "οὐ μέσῳ τῶν πλατειῶν θριαμβεύουσι ταύτας"*». Βλ. Α. ΓΛΑΡΟΥ, «*Ἡ ταπεινώση στὴ λειτουργικὴ ζωὴ*», ό. π., σ. 7.

¹⁴³² NIL D' ANCYRE, ό. π., Sch 403, 78, 10-12. Βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ό. π., σ. 201.

¹⁴³³ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ό. π., σ. 201.

¹⁴³⁴ NIL D' ANCYRE, *Ὑπόμνημα εἰς τὸ Ἄσμα ἁσμάτων (Commentaire sur le Cantique des Cantiques)*, GUERARD, Sch 403, 26, 42-44.

ανταμοιβή του μόνο τον έπαινο των ανθρώπων, την κοινωνική αναγνώριση και την κοσμική δόξα¹⁴³⁵. Η αρετή που επιδεικνύεται δεν είναι γνήσια, αφού γεννά, εκτός από τη φιλοδοξία, την ανθρωπαρέσκεια και την κενοδοξία, οι οποίες τη νοθεύουν και την καταστρέφουν¹⁴³⁶: «*Τοιοῦτον γὰρ τὸ πρὸς ἀρέσκειαν Θεοῦ λανθανόντως γινόμενον, ζῆ καὶ ἔρρωται, καὶ κτῆμα τοῦ πονήσαντός ἐστιν ἀδιάπτωτον, καὶ τοῦτο τὸ τὴν ὄψιν τῶν ἀνθρώπων ἔχειν μάρτυρα θέλον ἱματίου δίκην, καὶ τίκτον τὸν τῆς κενοδοξίας σῆτα, καὶ ὑπ' αὐτοῦ διαφθειρόμενον*»¹⁴³⁷. Αντίθετα, ο Θεός βλέπει και επαινεί τα πνευματικά έργα που γίνονται «ἐν κρυπτῷ» και όχι όσα γίνονται «πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις (Ματθ. 23, 5)»¹⁴³⁸: «*Καὶ τάχα ὅταν μὲν τὸν ἐπὶ ταῖς ἀρεταῖς πόνον ἀναδεχόμεθα, διὰ τὸν ἐν τῷ κρυπτῷ βλέποντα Δεσπότην, καὶ τοὺς τῶν ἀνθρώπων κάτω λανθάνοντες ὀφθαλμούς, τῷ ἄνωθεν ὁρῶντι μόνῳ φανεροῦμεν τὸ γινόμενον*»¹⁴³⁹ και «ὥς γὰρ ἡ ἀρετὴ κεκρυμμένως γινομένη Θεὸν ἔχει τὸν ἐπαινέτην καὶ φανερούμενη λαμπρῶς ἀνακηρύσσεται»¹⁴⁴⁰. Όπως σχολιάζει ο Δ. Καλλιντέρης: «*Ἀποδεικνύεται ἔτσι γιὰ μία φορά ἀκόμη, ὅτι ἡ ταπείνωση ἀποτελεῖ τὸ ἔσχατο κριτήριον, ἀλλὰ καὶ τὴν πραγματικὴ ἀσφάλεια κάθε αὐθεντικῆς ἀρετῆς*»¹⁴⁴¹.

Ένα τρίτο αναγνωριστικό κριτήριο της γνησιότητας της αρετῆς είναι η **ελευθερία**. Αυτό σημαίνει ότι η αρετή για να είναι πραγματική και αυθεντική πρέπει να είναι αποτέλεσμα ελεύθερης επιλογῆς και προαιρέσεως και όχι προϊόν εξαναγκασμού¹⁴⁴². Η ελευθερία αποτελεί προϋπόθεση για την αρετή, αλλά και η αρετή οδηγεί στην αληθινή εν Χριστῷ ελευθερία¹⁴⁴³.

Άλλο κριτήριο αναγνώρισης της γνήσιας αρετῆς, αποτελεί η **ανυποκρισία** αυτής. Η υποκριτική «αρετή»¹⁴⁴⁴ φαίνεται και αποκαλείται ως αρετή, αλλά στην πραγματικότητα δεν είναι¹⁴⁴⁵. Ο αββάς κατακρίνει, μεταξύ άλλων, την υποκρισία των αιρετικών, οι οποίοι ενώ έχουν φύγει από την αλήθεια της Εκκλησίας, υποκρίνονται ότι διδάσκουν τον λόγο του Θεού: «*Ὁ γὰρ μὴ κεκτημένος τὴν ἀρετὴν, ὑποκρινόμενος δέ, καὶ σχηματιζόμενος ἀρετὴν ἔχειν, οὗτος εὖδηλον ἄλλοτρίαν στολὴν*»¹⁴⁴⁶ περιβάλλεται.

¹⁴³⁵ NIL D' ANCYRE, *Υπόμνημα εἰς τὸ Ἄσμα ἁσμάτων (Commentaire sur le Cantique des Cantiques)*, GUERARD, Sch 403, 26, 44-53. Βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλία τοῦ ὁσίου Νεῖλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ό. π., σ. 202, σημ. 159.

¹⁴³⁶ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ό. π., σ. 202.

¹⁴³⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ὅτι διαφέρουσι τῶν ἐν πόλεσιν ὠκισμένων*, Κεφ. 26, PG 79, 1092C.

¹⁴³⁸ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ό. π., σ. 202.

¹⁴³⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ φάσκον*, Κεφ. 8, PG 79, 1276D.

¹⁴⁴⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ φάσκον*, Κεφ. 8, PG 79, 1277A. Βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ό. π., σ. 202.

¹⁴⁴¹ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ό. π., σ. 203.

¹⁴⁴² Ο. π.

¹⁴⁴³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 262, Ἀμφιλοχίῳ Νεωτέρῳ*, PG 79, 333C. Βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ό. π., σ. 203.

¹⁴⁴⁴ Ο ὁσίος Νεῖλος, χρησιμοποιώντας την παρομοίωση με τον τάφο που εἶπε ο Κύριος για τους Γραμματεῖς και τους Φαρισαίους, παρομοιάζει αὐτόν που υποκρίνεται την αρετή με «*τάφον εἶναι τινα κεκονιαμένον μεστὸν ὀστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας* (Ματθ. 23, 27), τῷ φαινομένῳ συνάδουσας οὐκ ἔχοντα τὴν ἔνδον ἀλήθειαν». Βλ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ὅτι διαφέρουσι τῶν ἐν πόλεσιν ὠκισμένων*, Κεφ. 2, PG 79, 1064A.

¹⁴⁴⁵ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ό. π., σ. 204.

¹⁴⁴⁶ Πρβλ. Σοφον. 1, 8: «*καὶ ἔσται ἐν ἡμέρᾳ θυσίας Κυρίου καὶ ἐκδικήσω ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ βασιλέως καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς ἐνδεδυσμένους ἐνδύματα ἄλλότρια*».

Καὶ οἱ ἑτερόδοξοι δὲ προσποιοῦμενοι χρηστά διδάσκειν, ἐλέγχονται διὰ τῶν φαύλων δογμάτων, ἡλλοτριῶσθαι τῆς θείας ἀληθείας, καὶ τῆς δικαιοσύνης· περιεβάλοντο γὰρ ἀλλότριον φόρεμα, ὥσπερ λύκοι τὰ τῶν προβάτων κώδια»¹⁴⁴⁷ καὶ «μὴ ποτε οὖν στολὴν ἐπισυνηγμένην δόλῳ ἔχουσιν, οἱ ἐν ταῖς αἰρέσεσιν ἐπ' ἐνέδρῳ τῶν ἀπλουστέρων, τὰ τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν¹⁴⁴⁸ ἀμπεχόμενοι ἱμάτια, δοκησισκοπία μᾶλλον ἢ ἀλήθεια ὡς ἀλλότρια ταῦτα παρατιθέμενοι, καὶ σχῆμα πρᾶον καὶ ἐπιεικὲς ἐπιμορφαζόμενοι, δι' ὧν δελεάζουσι τοὺς ἐπὶ τὴν ἀπώλειαν ἀγκιστρευομένους;»¹⁴⁴⁹.

Πολλές φορές, ἡ υποκρινόμενη «αρετή» ἀπαντάται ὡς σύμπτωμα πνευματικῆς ασθένειας, καὶ μεταξύ των πιστῶν τῆς Εκκλησίας¹⁴⁵⁰. Ο ὁσίος Νεῖλος κατακρίνει τοὺς πιστοὺς ἐκείνους που αποτελοῦν μέλη τῆς Εκκλησίας καὶ υποκρίνονται τοὺς ἐνάρετους χωρὶς νὰ εἶναι καὶ χωρὶς νὰ ἔχουν καθαρθεῖ ἀπὸ τὰ πάθη τοὺς. Αὐτοὶ αυτοανακηρύσσονται καὶ πνευματικοὶ διδάσκαλοι τῶν ἄλλων: «Οὕτω οὐδὲ ἤκουσαν σχεδὸν τῆς πολυκινδύνου καὶ πολυμόχθου ἀρετῆς τοῦ νομα, καὶ ἤδη τοπάζουσιν εἰς τέλος ὑπάρχειν ἀγωνισταί, νικηταί πασῶν ἀντικειμένων δυνάμεων, ἔριθοι παντὸς εὐαγγελικοῦ διατάγματος, τορευταὶ πρακτικῆς ἐξαιρέτου, ἐπιστήμονες παντοίας πνευματικῆς σοφίας, ὡς μηδὲν ὅλως ἔτι προσδεῖσθαι τῶν διδασκόντων αὐτοῖς»¹⁴⁵¹.

Επιπλέον, ἡ ἀρετὴ γιὰ νὰ εἶναι γνήσια, θα πρέπει νὰ **μὴ διέπεται** ἀπὸ τὰ πάθη τῆς **υπερηφάνειας**, τῆς **οἰήσης**, τῆς **κενοδοξίας**, τῆς **ἀνθρωπαρέσκειας** καὶ τῶν **συναφῶν με αὐτά**¹⁴⁵². Τὰ ἀνωτέρω πάθη ἔχουν πολὺ μεγάλη δύναμη καὶ μποροῦν νὰ καταστρέψουν ὁποτεδήποτε «τὰ πολλὰ μόχθῳ τῆς ἀρετῆς συνηγμένα κειμήλια»¹⁴⁵³. Ὅπως σχολιάζει ὁ Δ. Καλλιντέρης, τὰ πάθη αὐτὰ ἐκτρέπουν «τόν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς ἀρετῆς ἀπὸ τὴν προοπτικὴ τῆς ὁμοιώσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ Θεὸ καὶ τῆς θεώσεως, στήν ἀμεσότητα τῆς ἀναζητήσεως ἐφήμερων ἀνθρωπίνων ἐπαίνων καὶ τιμῶν... Τὰ πάθη τῆς κενοδοξίας, τῆς ἀνθρωπαρέσκειας καὶ τῆς ὑπερηφάνειας συνδέονται ἅμεσα καὶ μέ τὴν ὑποκριτικὴν ἀρετὴ... Ἐν προκειμένῳ ἡ προσποίηση τῆς ἀρετῆς, ἡ ὑποκριτικὴ ἀρετὴ, προέρχεται ἀπὸ τὴν κενοδοξίαν καὶ τὴν ἀνθρωπαρέσκεια. Τέλος, ἡ οἴηση ἐμποδίζει τὴν πρόοδο στήν ἀρετὴ, ἀφοῦ πείθει τὸν ἄνθρωπο νὰ φαντάζεται ὅτι ἤδη ἔχει ἀρετές, γιὰ τίς ὁποῖες θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε ἀγωνισθεῖ σκληρὰ μέχρι νὰ τίς ἀποκτήσει»¹⁴⁵⁴.

Συχνά ἡ ἴδια ἡ ἀπόκτηση τῆς ἀρετῆς εἶναι δυνατόν νὰ ὁδηγήσει πρὸς τὴν ἐπαρση, τὴν ἀλαζονείαν καὶ τὴν ὑπερηφάνειαν: «Πολλοὶ θάρροῦντες ἑαυτοῖς διὰ τινὰς ἀρετάς, καὶ μὴ προσδοκῆσαντες εἰσελεύσεσθαι πρὸς αὐτοὺς τοὺς πολιορκοῦντας τὴν ψυχὴν, καὶ

¹⁴⁴⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 285, Κορνηλίῳ, PG 79, 185C.

¹⁴⁴⁸ Ο Αριστοτέλης, πρῶτος, εἶχε ἀναφέρει τίς ἠθικὰς ἀρετὰς, ὅπως ἔχουμε ἤδη δεῖ σε προηγούμενη ἐνότητα.

¹⁴⁴⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ φάσκον, Κεφ. 7, PG 79, 1276A. Βλ. καὶ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, Ἡ Θέωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλίαν τοῦ ὁσίου Νεΐλου τοῦ Ἀσκητοῦ, ὁ. π., σ. 203.

¹⁴⁵⁰ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σ. 204.

¹⁴⁵¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 153, Νεΐλῳ Σχολαστικῷ, PG 79, 456B.

¹⁴⁵² Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σ. 205. Γιὰ τὰ πάθη τῆς ὑπερηφάνειας, τῆς οἰήσης, τῆς κενοδοξίας, τῆς ἀνθρωπαρέσκειας κ.α. ἐγινε ἀνάλυση σε προηγούμενο κεφάλαιο.

¹⁴⁵³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Περὶ ἀκτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 6, PG 79, 977B. Βλ. καὶ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σ. 205.

¹⁴⁵⁴ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σσ. 205-206.

έκπορθοῦντας δαίμονας μέγα πεφρονήκασι»¹⁴⁵⁵. Επίσης, η αναζήτηση μεγαλύτερης αρετής από αυτή που δύναται να αποκτήσει στο συγκεκριμένο χρονικό σημείο ο άνθρωπος ενδέχεται να εμπεριέχει εγωισμό, έπαρση, αλλά και επινοήσεις προερχόμενες από τον διάβολο¹⁴⁵⁶. Ασφαλές κριτήριο για την αποφυγή των ανωτέρω, όπως έχει ήδη προαναφερθεί, είναι η ταπεινοφροσύνη.

Επιπρόσθετα, η αυθεντικότητα της αρετής αποδεικνύεται, κατά τον όσιο Νείλο, από την **καρτερία** και την **υπομονή**, που επιδεικνύει ο άνθρωπος στους πειρασμούς¹⁴⁵⁷: «οὐκ ἄλλως γὰρ τῶν ἀρετῶν τὸ δόκιμον φαίνεται, εἰ μὴ πλῆθος πειρασμῶν τῇ καρτερίᾳ προσβαλὼν, τὰ τῆς ὑπομονῆς κρουνηδὸν εἰς τοῦμφανές ἐξαγάγη, δίκην ρεύματος, ἀρώματα, καὶ φανεροὺς αὐτοὺς πᾶσι δεῖξαι αἰδοίμους αὐτοὺς ἀπεργάσῃται»¹⁴⁵⁸.

Τέλος, ακόμη και η αρετή, η οποία αποκτάται σε πρεσβύτερη ηλικία, δεν θεωρείται αρετή από τον όσιο Νείλο, διότι ο άνθρωπος πρέπει να εργάζεται στη νεότητά του για την αρετή και το νέο σώμα πρέπει να επιδεικνύει φρόνημα πρεσβυτέρου: «Ἡ ἐν τῷ γήρᾳ ἀρετὴ οὐκ ἂν κληθεῖται ἀρετὴ, ἀλλ' ἀδυναμία. Οὐκοῦν ἐν τῇ νεότητι μᾶλλον τὴν ἀρετὴν κατεργαστέον ἡμῖν, καὶ ἐν σώματι νέῳ πολὺν ἐνδείκνυσθαι φρόνημα»¹⁴⁵⁹.

2.8 Το διδακτόν της αρετής

Στην αρχαιότητα, οι πρώτοι που δήλωσαν ότι η αρετή, αν και έμφυτη διδάσκεται και καλλιεργείται και αυτοχαρακτηρίστηκαν διδάσκαλοι αυτής, ήταν οι σοφιστές¹⁴⁶⁰. Άλλοι, αντιδρώντας στους σοφιστές, διατύπωναν τη θέση ότι η αρετή κληρονομείται ή παρέχεται από τη φύση¹⁴⁶¹. Ο Σωκράτης και ο Πλάτων δεν αμφισβήτησαν ότι η αρετή μπορεί να διδαχθεί, όμως θεώρησαν ακατάλληλους για να τη διδάξουν τους σοφιστές¹⁴⁶². Κατά τον Αριστοτέλη οι διανοητικές αρετές διδάσκονται από έμπειρους διδασκάλους. Τέλος, κατά την κυνική και στωική φιλοσοφία η αρετή είναι διδακτέ τέχνη και μάλιστα η «*ύψηλότερη καὶ δυσκολότερη*»¹⁴⁶³.

Ο όσιος Νείλος αναφέρεται στην «*τῆς ἀρετῆς ἐπιστήμην*»¹⁴⁶⁴ και στη «*μέθοδο τῆς ἀρετῆς*», η οποία προξενεί ουράνια μακαριότητα: «Ἡ τῶν ἀρετῶν μέθοδος τὴν ἐν τοῖς οὐρανοῖς μακαριότητα προξενεῖ, τὴν οὔτε λόγῳ ῥητὴν, οὔτε νῶι ληπτὴν, οὔτε ἐννοία

¹⁴⁵⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 53, Βηρίμω Μοναχῷ*, PG 79, 416D-417A. Βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλίαν τοῦ ὁσίου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ό. π., σ. 206.

¹⁴⁵⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 62, Ἀθανασίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 228D. Βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ό. π., σ. 207.

¹⁴⁵⁷ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ό. π., σ. 203.

¹⁴⁵⁸ ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΓΑΖΑΙΟΥ, *Υπομνήματα εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ΙΕ', Εἰς τὰ Ἄσματα τῶν Ἀσμάτων Ἐξηγητικῶν ἐκλογῶν ἐπιτομή*, PG 87B, 1669A.

¹⁴⁵⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 142, Ἀμφιλοχίῳ Νεωτέρῳ*, PG 79, 141BC.

¹⁴⁶⁰ Β. ΚΑΛΦΑ, Γ. ΖΩΓΡΑΦΙΔΗ, *Αρχαίοι Ἑλληνες Φιλόσοφοι*, ό. π., σσ. 95, 97.

¹⁴⁶¹ Ό. π., σ. 95.

¹⁴⁶² Ό. π., σσ. 95-96. Για τους σοφιστές και τον Σωκράτη βλ. αναλ. και U. ECO, R. FEDRIGA, *Ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας με ἐπιστημονικὴ ἐπιμέλεια Umberto Eco και Riccardo Fedriga*, ό. π., σσ. 63-65.

¹⁴⁶³ Σ. ΤΣΙΤΣΙΓΚΟΥ, *Ἡ Ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸν Ἱερό Χρυσόστομο*, ό. π., σσ. 252-253.

¹⁴⁶⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 41*, PG 79, 772A.

χωρητήν»¹⁴⁶⁵. Κατά τον αββά Νείλο, η «ἐπιστήμη τῆς ἀρετῆς» ἢ ἡ «μέθοδος τῆς ἀρετῆς», ὅπως ἄλλωστε κάθε μέθοδος ἢ ἐπιστήμη, μπορεί να διδαχθεῖ μόνο ἀπὸ ἐμπειρους διδασκάλους¹⁴⁶⁶. Οἱ διδάσκαλοι διακρίνονται σε: αὐτοὺς που διδάσκουν ἐκείνους που δεν εἶναι ἐμπειροὶ στὴν ἀρετὴ (δηλαδὴ τοὺς ἀρχάριους) καὶ στοὺς διδασκάλους που διδάσκουν ὅσους εἶναι ἤδη ἐμπειροὶ στὴν ἀρετὴ¹⁴⁶⁷.

Οἱ διδάσκαλοι πρέπει να διδάσκουν κυρίως με τὸ παράδειγμά τους καὶ τὴν ἐνάρετη ζωὴ τους καὶ δευτερευόντως με τὸ λόγο τους¹⁴⁶⁸: «Ἐπειδὴ ἐπιθυμεῖς πλειόνων ἀδελφῶν καθηγεῖσθαι, δοκίμασον σεαυτὸν πρῶτον, εἴπερ δύνῃ ἔργῳ μᾶλλον, ἢ λόγῳ τὰ πρακτέα διδάσκειν, εἰκόνα πάσης ἀρετῆς τὸν οἰκεῖον τιθεὶς τοῖς μανθάνουσι βίον, ὡς μὴ τοὺς μεταγράφωντας ἐκεῖθεν τῇ ἀμαρτίᾳ τοῦ σφάλματος ἀμβλύνει τὸ κάλλος τῆς ἀρετῆς... Καὶ γὰρ καὶ τοῖς ἀγίοις σπουδὴ πᾶσα γέγονε μὴ ἀλλαττουμένους τῆς ἑαυτῶν ἀρετῆς τοὺς μαθητευομένους καταλιπεῖν... Εἰ γὰρ καὶ ἡ τῶν φοιτητῶν σπουδὴ συνήργησεν αὐτοῖς πρὸς τὴν κτῆσιν τὴν τῆς ἀρετῆς, ἀλλὰ πᾶν τῆς προκοπῆς αἴτιον αὐτοῖς γέγονε τὸ τυχεῖν διδασκάλων δυναμένων τὸν ἐντυφόμενον σπινθῆρα τῆς προθυμίας ἐπὶ τὸ μεῖζον ἀναρρίπισαι»¹⁴⁶⁹. Πάντως, σημειώνει ὁ ὁσίος, ὅτι οἱ πραγματικὰ ἐνάρετοι συνήθως ἀποφεύγουν νὰ ἀρχουν καὶ νὰ διδάσκουν τοὺς ἄλλους¹⁴⁷⁰.

Ἡ ἀρετὴ, κατὰ τὸν ὁσίον Νείλον, ἐκτὸς ἀπὸ τῆς διδασκαλίας μπορεί νὰ ἀποκτηθεῖ καὶ ἀπὸ τὴ μίμηση ἄλλων ἐνάρετων χριστιανῶν¹⁴⁷¹ ἢ ἀπὸ κάποια φυσικὴ ορμὴ τῆς ψυχῆς που τείνει πρὸς τὸ καλὸ¹⁴⁷². Τὸν υποβόσκοντα, ὅμως αὐτὸν πνευματικὸ ζήλον πρὸς τὴν ἀρετὴ πρέπει με τὴν προτροπὴ τους νὰ τὸν ζωηρέψουν καὶ νὰ τὸν κάνουν νὰ λάμψει οἱ διδάσκαλοι, κάνοντας πράξη αὐτὸ που εἶπε ὁ Κύριος μέσω τοῦ Ἱερεμῆα: «ἐὰν ἐξαγάγῃς τίμιον ἀπὸ ἀναξίου, ὡς τὸ στόμα μου ἔσῃ»¹⁴⁷³.

Κατὰ τὸν ὁσίον Νείλον ἡ ἀρετὴ δεν εἶναι οὐσία «φύσει ὑφειστώσα», οὔτε ἡ κακία εἶναι ζωὸ λογικόν, «ἀλλ' ἀμφοτέρω ἐξ ἀναλήψεως, ἢ μελέτης, ἢ ἐργασίας, ἢ ἀποχῆς τῶν μετεχόντων ἢ μὴ μετεχόντων γίνεσθαι εἴωθεν, ἢ πάλιν ἀπογίγνεσθαι»¹⁴⁷⁴.

Ἐνα παράδειγμα, που παραθέτει ὁ αββάς Νείλος, ἀπὸ το ὁποῖο προκύπτει ὅτι ἡ ἀρετὴ μπορεί νὰ διδαχθεῖ καὶ νὰ μεταδοθεῖ εἶναι καὶ τὸ ἀκόλουθο: Εἰάν οἱ κακοί

¹⁴⁶⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 177, Λιμενίῳ Μοναχῷ, PG 79, 152B καὶ Περὶ ἀκτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 54, PG 79, 1045B. Ὁ Δ. Καλλιντέρης σχολιάζει σχετικὰ: «Στὴν προσπάθειά του νὰ ὑπογραμμίσῃ τὸ ἀναγκαῖον, τὸ συστηματικόν, τὸ ἐπίπονον καὶ τὸ διαρκές τῆς προσπάθειας γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς ἀρετῆς, ὁ ὁσίος Νείλος ὁμιλεῖ γιὰ "μέθοδο τῆς ἀρετῆς"». Βλ. καὶ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, Ἡ Θέωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλίαν τοῦ ὁσίου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ, ὁ. π., σσ. 190-191 καὶ σημ. 78.

¹⁴⁶⁶ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σ. 191. Ἡ «διδασκαλία τῶν ἀρετῶν» παραπέμπει στὶς «διανοητικὰς» ἀρετὰς τοῦ Ἀριστοτέλη (φρόνησις, σοφία, νοῦ κ.α.) που ἀνήκουν στὸ λογιστικὸ μέρος τῆς ψυχῆς, οἱ ὁποῖες δεν εἶναι ἐμφυτεῖς στὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ διδάσκονται ἀπὸ ἐμπειρους διδασκάλους.

¹⁴⁶⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Λόγος εἰς Ἀλβιανόν, PG 79, 701C καὶ 704B.

¹⁴⁶⁸ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ὁ. π., σ. 205.

¹⁴⁶⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 332, (Ἀνεπίγραφη), PG 79, 541BC. Βλ. καὶ Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 35, PG 79, 764BC.

¹⁴⁷⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 26, PG 79, 753D. Ὁ ὁσίος τὸ ἐπεξηγεῖ αὐτὸ παραθέτοντας τὴν παραβολὴν τοῦ Ἰωάνθαν στους Σηχιμήτες (Κριτ. 9, 8-15).

¹⁴⁷¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Λόγος εἰς Ἀλβιανόν, PG 79, 697C.

¹⁴⁷² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Λόγος εἰς Ἀλβιανόν, PG 79, 697C.

¹⁴⁷³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 35, PG 79, 764C.

¹⁴⁷⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 22, Κάστορι Δοῦκι, PG 79, 380D.

συμβιώνουν με ενάρετους ανθρώπους και με τις παραινέσεις των τελευταίων και την υπομονή τους μεταβληθούν οι πρώτοι από θηρία σε ανθρώπους, τότε είναι άξιοι επαίνων. Αντίθετα, αν οι κακοί μείνουν μέχρι του θανάτου τους αδιόρθωτοι, θα υποστούν διπλή τιμωρία: μία τιμωρία, διότι αντί της αρετής προτίμησαν το κακό και άλλη μία, διότι ούτε με τη συμβίωση με τους ενάρετους και της νουθεσίες αυτών θέλησαν να γίνουν καλύτεροι¹⁴⁷⁵.

Τέλος, ο όσιος υπογραμμίζει: «Ὅθεν ἐπίσης σπουδαστέον πάσας τὰς ἀρετὰς, καὶ πάσας φυλακτέον ὁμοίως. Εἴπερ κατὰ τὸ ἀρχέτυπόν ἐστι κοσμήσαι τὴν εἰκόνα σκοπός, καὶ ταῖς θείοις χαρίσμασι λάμπει φαιδρῶς, ἀλλὰ μὴ ταῖς λώβαις τῆς ψυχῆς ἀφανιζούσης τὸ κάλλος»¹⁴⁷⁶.

Ο διδάσκαλος του οσίου Νείλου Ι. Χρυσόστομος θεωρούσε ότι η αρετή αποκτιέται κυρίως με την ετεροδιδασκαλία και αποκαλούσε την αρετή (διδασκτική) τέχνη¹⁴⁷⁷. Κατά τον Ι. Χρυσόστομο: «Ὁ ἄνθρωπος, μέ τῇ διδασκαλίᾳ καὶ τὴν κατάλληλην διαπαιδαγώγησιν, μπορεῖ νὰ μάθει νὰ πράττει τὸ καλὸ καὶ ν' ἀποφεύγει τὸ κακόν... Καὶ ἡ ἀπλή διδασκὴ εἶναι ἱκανὴ νὰ μεταβιβάσῃ στὸ ἄτομον τὴν χριστιανικὴν ἀρετὴν»¹⁴⁷⁸.

Πολλοί μοναχοί και ασκητές Πατέρες, που αποδέχονται το διδακτό της αρετής, θεωρούν αποτελεσματικότερη για τη διδασκτική της την ορθοπραξία (δηλαδή την εφαρμογή της στην πράξη) και λιγότερο τη γνωστική (θεωρητική) θεολογία, η οποία από μόνη της, χωρίς τον καθημερινό αγώνα και την εμπειρία, δεν αντιμετωπίζει τα πάθη και δεν οδηγεί στην απάθεια και στη σωτηρία. Παραμένει, δηλαδή, μια απλή ακαδημαϊκή θεώρηση, αν δεν γίνει πράξη για να ευοδωθεί. Όπως γράφει χαρακτηριστικά η Α. Μπάγκαλα: «ἡ μάθησις καὶ ἡ ὀρθολογιστικὴ γνῶσις, ἀκόμα καὶ τῶν πραγμάτων που ἔχουν σχέση με τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὴ καθ' αὐτὴν δὲν ὠφελεῖ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν παθῶν, οὐτε ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ ἀνοίξῃ τὴν κεκλεισμένην θύραν τῆς καθαρότητος καὶ τῆς ἀπάθειας. Ἡ ὀρθοδοξία ἀπὸ μόνῃ τῆς, χωρὶς τὴν ὀρθοπραξίαν, καθίσταται ἀνάπηρη. Οἱ ἅγιοι μίλησαν, ἔγραψαν καὶ ἀφῆσαν κληρονομίαν μέσα ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες τοὺς, τὴν ἐμπειρίαν τοὺς, τὴν ματωμένην βιοτὴν “ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ καὶ χρόνῳ μακρᾶν”. Αὐτοὶ ἐφθασαν στὴν ἀπάθειαν καὶ στὴ θεωρίαν μέσα ἀπὸ τὴν θεοπραξίαν τοὺς καὶ λιγότερο με τὴν γνωστικὴν θεολογίαν τοὺς, ὅπως καταδεικνύουν τὰ μαρτυρολόγια καὶ τὰ συναξάρια»¹⁴⁷⁹.

Στο ερώτημα για το αν η αρετή είναι μόνο ἐμφυτη και ἄρα ὄχι διδασκτική, ο αγ. Νεκτάριος δεν απαντά ούτε θετικά ούτε αρνητικά, διότι μόνο του το ένα από τα δύο δεν είναι αληθές. Αν δηλαδή η αρετή θεωρηθεί μόνο ἐμφυτη, τότε μπορεί να συνταυτιστεί με το ἐνστικτο και να θεωρηθεί ὁμοία των ζώων. Αν δεν θεωρηθεί ὅτι είναι ἐμφυτη, δύναται ο ἄνθρωπος να θεωρηθεί ως ἐλεύθερος και ἀπαλλαγμένος ἀπὸ κάθε υποχρέωση πρὸς τὴν ἀρετὴν ὡς μὴ ἔχοντας ἐμφυτὴ τὴν διάθεσιν πρὸς τὴν ἀρετὴν¹⁴⁸⁰. Ἔτσι, ο αγ. Νεκτάριος ἐπεξηγεῖ ὅτι: προσιδιάζει στὴ φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἀρετὴ, ο

¹⁴⁷⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 21, Κάστορι Δοῦκι, PG 79, 380C.

¹⁴⁷⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμήμα 12, Κεφ. 13, PG 79, 968A.

¹⁴⁷⁷ Σ. ΤΣΙΤΣΙΓΚΟΥ, Ἡ Ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸν Ἱερόν Χρυσόστομον, ὁ. π., σσ. 252-253.

¹⁴⁷⁸ Ὁ. π., σ. 253.

¹⁴⁷⁹ Α. ΜΠΑΓΚΑΛΑ, Ψυχοσωματικὴ υγιεία στους Ἀσκητικούς Λόγους τοῦ ἁγίου Ἰσαάκ τοῦ Σύρου, ὁ. π., σ. 181.

¹⁴⁸⁰ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, Χριστιανικὴ Ἠθική, ὁ. π., σ. 93.

άνθρωπος είναι δυνάμει ηθικός και ενάρετος και ενέχει τη διάθεση και την κλίση για προσέγγιση στον Θεό, μέσω της τελειώσεως και της αγιοσύνης¹⁴⁸¹.

Ο σύγχρονος άγιος της Ορθοδοξίας, ο όσιος Παΐσιος ο Αγιορείτης, είναι σαφής στο γεγονός ότι οι αρετές όχι μόνο καλλιεργούνται, αλλά είναι καθήκον του ανθρώπου έναντι του Θεού να τις καλλιεργήσει και να τις επαιξήσει: «Όλες οί αρετές καί όλα τὰ πάθη καλλιεργοῦνται. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ τί ἐργασία θὰ κάνη ὁ ἄνθρωπος. Ἄν καλλιεργήσῃ τὶς αρετές, ἀναπτύσσονται οἱ αρετές καὶ πνίγουν τὰ πάθη. Ἄν καλλιεργήσῃ τὰ πάθη, ἀναπτύσσονται τὰ πάθη καὶ πνίγουν τὶς αρετές... Ὁ Θεὸς θὰ ζητήσῃ λόγο ἀπὸ τὸν καθέναν μας, ἐὰν διπλασίασε τὸ χάρισμα ποῦ τοῦ ἔδωσε. Ἐὰν σὲ κάποιον ἔδωσε πέντε χαρίσματα, πρέπει νὰ τὰ κάνη δέκα· τὸ ἐννιά δὲν εἶναι γι' αὐτὸν ἄριστα. Γι' αὐτό, ὅσο μπορεῖ κανεῖς, νὰ ἀγωνίζεται ταπεινὰ καὶ μὲ διάκριση γιὰ τὸ ἄριστα, γιατί ὁ Θεὸς θὰ ζητήσῃ λόγο ἐὰν τὸ ἓνα τάλαντο τὸ ἔκανε δύο, ἐὰν τὰ δύο τὰ ἔκανε τέσσερα, ἐὰν τὰ πέντε τὰ ἔκανε δέκα. Ἐπομένως ὅλα, ἐὰν διπλασιασθοῦν, εἶναι γιὰ τὸν Θεὸ τὸ ἄριστα. Καὶ ἐὰν κάποιος, ἀπὸ φιλότιμο καὶ ὄχι ἀπὸ ἐγωισμό, τὸ ἓνα τάλαντο τὸ κάνη δέκα, αὐτὸ συγκινεῖ ὄχι μόνον τὸν Θεὸ ἀλλὰ ἀκόμη καὶ ἀνθρώπους ποῦ ἔχουν γρανιτένια καρδιά»¹⁴⁸².

2.9 Η αγάπη, η πίστη και η ελπίδα¹⁴⁸³

1. Αγάπη¹⁴⁸⁴

Η αγάπη είναι το κυρίαρχο στοιχείο τόσο μεταξύ των τριών Προσώπων της Αγίας Τριάδας, όσο και μεταξύ του Τριαδικού Θεού και του ανθρώπου. Ο ίδιος ο κόσμος, άλλωστε δημιουργήθηκε – από το «μη είναι» στο «είναι» μέσω των άκτιστων θείων ενεργειών¹⁴⁸⁵ – εξαιτίας της άπειρης αγάπης του Θεού¹⁴⁸⁶. Ο Θεός Λόγος ενανθρώπησε, και ως Θεάνθρωπος, μετείχε στη φύση των αδιάβλητων παθών, σταυρώθηκε και αναστήθηκε, μόνο και μόνο από αγάπη προς τον άνθρωπο¹⁴⁸⁷, ώστε να άρει τις αμαρτίες του και να τον σώσει. Ο Ιωάννης ο Θεολόγος στο Ευαγγέλιό του αναφέρει χαρακτηριστικά: «Οὕτω γὰρ ἡγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον (Ἰω. 3, 16). Επίσης, στην Α΄ Επιστολή του σημειώνει σχετικά με την αγάπη: «Ἐν τούτῳ ἐφανερώθη ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐν ἡμῖν, ὅτι τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἀπέσταλκεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν κόσμον ἵνα ζήσωμεν δι' αὐτοῦ· ἐν τούτῳ ἐστὶν ἡ ἀγάπη, οὐχ

¹⁴⁸¹ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Χριστιανικὴ Ἠθικὴ*, ὁ. π., σσ. 93-94.

¹⁴⁸² ΠΑΪΣΙΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Πάθη καὶ Αρετές*, ΛΟΓΟΙ, τ. Ε΄, ὁ. π., σσ. 81-82.

¹⁴⁸³ Οι αρετές αυτές έχουν χαρακτηριστεί από πολλούς Πατέρες ως οι κύριες θεολογικές αρετές, με κορυφαία εξ αυτών την αγάπη, διότι χωρίς πίστη, ελπίδα και αγάπη προς τον Θεό, όχι μόνο δεν μπορεί να υπάρξει καμία άλλη αρετή, αλλά επίσης δεν μπορεί να υπάρξει και η ίδια η σωτηρία του ανθρώπου.

¹⁴⁸⁴ Η αγάπη ανήκει στις αρετές του θυμικού με βάση το τριμερές της ψυχής.

¹⁴⁸⁵ Ν. Γ. ΞΕΑΚΗ, *Ὁρθόδοξος Δογματική: Ἡ περὶ Δημιουργίας Διδασκαλία*, τ. 3, εκδ. ΕΝΝΟΙΑ, Αθήνα 2006, σ. 35.

¹⁴⁸⁶ Ὁ. π., σ. 38: «Χρησιμοποιῶν λοιπὸν τὴν ἐλευθερίαν Του, ὁδηγεῖται εἰς τὴν ἐξ οὐκ ὄντων κτίσιν τοῦ κόσμου. Κίνητρον τῆς τοιαύτης ἐπιλογῆς ὑπῆρξαν ἡ ἄπειρος θεῖα ἀγάπη καὶ ἀγαθότης»· βλ. και Ν. Γ. ΞΕΑΚΗ, ὁ. π., σ. 39: «Ἐν τῇ Κ. Δ. δηλαδὴ κατανοεῖται, μετὰ πλήρους σαφηνείας, ἡ πρὸς τὸν κόσμον ἀγάπη τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ».

¹⁴⁸⁷ Α΄ Ἰω. 4, 8: «Ὁ μὴ ἀγαπῶν οὐκ ἔγνω τὸν Θεόν, ὅτι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν».

ὅτι ἡμεῖς ἠγαπήσαμεν τὸν Θεόν, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς καὶ ἀπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἰλασμὸν περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν» (Α΄ Ἰω. 4, 9-10).

Ο Κύριος συσχέτισε την αγάπη προς το πρόσωπό Του με την τήρηση των λόγων Του λέγοντας: «ὁ ἔχων τὰς ἐντολάς μου καὶ τηρῶν αὐτάς, ἐκεῖνός ἐστιν ὁ ἀγαπῶν με... Ὁ μὴ ἀγαπῶν με τοὺς λόγους μου οὐ τηρεῖ» (Ἰω. 14, 24). Επίσης, ο Θεάνθρωπος συσχέτισε την αγάπη του ανθρώπου προς τον πλησίον του με αυτήν προς τον Θεό: «ὁ γὰρ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν ὃν ἐώρακε, τὸν Θεὸν ὃν οὐχ ἐώρακε πῶς δύναται ἀγαπᾶν;» (Ἰω. 4, 20).

Μερικά από τα χαρακτηριστικά της αγάπης δίδονται από τον απ. Παῦλο στον Ὑμνο του προς την αγάπη: «Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται, ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ, ἡ ἀγάπη οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ· πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει. Ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει» (Α΄ Κορ. 13, 4-8).

Η αγάπη εξυμνήθηκε από όλους τους Πατέρες. Ο Μάξιμος Ομολογητής συνέγραψε τα *Κεφάλαια περὶ ἀγάπης*, που αποτελούνται από τέσσερις εκατοντάδες, στα οποία ο ἅγιος περιγράφει, μεταξύ άλλων, την έννοια της αγάπης και την αξία της. Για τον ἅγ. Μάξιμο: «*Ἀγάπη μὲν ἐστίν, διάθεσις ψυχῆς ἀγαθῆ...*»¹⁴⁸⁸ και την αγάπη την γεννάει η πίστη προς τον Κύριο¹⁴⁸⁹.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο αββάς Νείλος υπογραμμίζει ότι η αγάπη είναι καρπός της ταπεινοφροσύνης και της ευλάβειας και είναι αντίθετη του μίσους: «Ἡ δὲ ἀγάπη ἐκ ταπεινοφροσύνης καὶ εὐλαβείας κυΐσκεται...»¹⁴⁹⁰. Επίσης σημειώνει: «ἀγάπη γὰρ καὶ χαρὰ καὶ εἰρήνη, τούτων ὁ καρπὸς, ὧν χρηστότερον οὐδὲν, φαιδρᾷ διαθέσει δεξιουμένων τοὺς ἐντυγχάνοντας»¹⁴⁹¹ και «βρώσις γὰρ ἀληθῆς τοῦ Νυμφίου, ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη»¹⁴⁹². Ο ἅγ. Νείλος επαναλαμβάνει τα λόγια του Κυρίου: «Ἐν τούτῳ γινώσκονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις (Ἰω. 13, 35)»¹⁴⁹³.

Επιπλέον, ο ιερός πατέρας επαναλαμβάνει τα λόγια του απ. Παύλου, ότι η αγάπη είναι εκπλήρωση του (μωσαϊκού) νόμου: «*Πλήρωμα γὰρ νόμου τὴν ἀγάπην ὀρίζεται ὁ θεὸς Ἀπόστολος*»¹⁴⁹⁴. Η αγάπη συνδέεται με την απάθεια και με την εξάλειψη των παθῶν, προσφέροντας τη μακροθυμία, κατευνάζοντας τον θυμό, προβάλλοντας την ταπείνωση και εξαφανίζοντας την υπερηφάνεια¹⁴⁹⁵. Η αγάπη δεν έχει τίποτα δικό της,

¹⁴⁸⁸ ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Κεφάλαια περὶ ἀγάπης*, Α΄ Ἐκατοντάς, 1, PG 90, 961A.

¹⁴⁸⁹ ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Κεφάλαια περὶ ἀγάπης*, Α΄ Ἐκατοντάς, 2, PG 90, 961AB.

¹⁴⁹⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 146*, Εὐλαμπίῳ, PG 79, 144A.

¹⁴⁹¹ ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΓΑΖΑΙΟΥ, *Υπομνήματα εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ΙΕ΄, Εἰς τὰ Ἄσματα τῶν Ἀσμάτων Ἐξηγητικῶν ἐκλογῶν ἐπιτομή*, PG 87B, 1665D.

¹⁴⁹² ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΓΑΖΑΙΟΥ, *Υπομνήματα εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ΙΕ΄, Εἰς τὰ Ἄσματα τῶν Ἀσμάτων Ἐξηγητικῶν ἐκλογῶν ἐπιτομή*, PG 87B, 1669A.

¹⁴⁹³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Περὶ ἀκτῆμοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν*, Κεφ. 66, PG 79, 1060B.

¹⁴⁹⁴ Ρωμ. 13, 10: «πλήρωμα οὗ νόμου ἡ ἀγάπη»· βλ. και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 93*, Διονυσίῳ Μοναχῷ, PG 79, 241C.

¹⁴⁹⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;), *Πρὸς Εὐλόγιον*, Κεφ. 23, PG 79, 1124C.

πλην του Θεού: «*Ἀγάπη ἔχει μὲν ἴδιον οὐδὲν πλην τοῦ Θεοῦ· αὕτη γάρ ἐστὶν ὁ Θεός*»¹⁴⁹⁶.

Για τον άγ. Ιωάννη τον Σιναΐτη η αγάπη και η ταπείνωση συνδέονται άρρηκτα και αποτελούν «*ἱερὰ ξυνωρίς*» δηλαδή ιερό ζεύγος¹⁴⁹⁷: «*Ἡ μὲν γὰρ ὑψοῖ, ἡ δὲ τοὺς ὑψωθέντας κρατοῦσα οὐδέποτε πίπτει*»¹⁴⁹⁸.

Όπως υπογραμμίζει, τέλος, ο Α. Γλάρος: «*Γιὰ τοὺς ὀρθοδόξους, ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ διηνεκὴς ὁρμὴ πρὸς τὸν Θεὸ πού ξεκινᾷ ἀπὸ τῆ νόστο τῆς παραδείσιας θέας Του*»¹⁴⁹⁹.

2. Πίστη

Ο ορισμός της πίστεως¹⁵⁰⁰ δίδεται από τον απ. Παύλο: «*Ἔστιν δὲ πίστις ἐλπιζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων*»¹⁵⁰¹. Η πίστη και η ελπίδα στον Χριστό αποτελούν αρχή της καινούριας ζωής και προϋπόθεση για τη θεραπεία του ανθρώπου¹⁵⁰² και η αξία τους για τη σωτηρία του θεωρείται μέγιστη για τον άγ. Νείλο. Οι πιστοί υπηρέτες του Θεού εξαγνίζουν τους εαυτούς τους με τον φόβο Θεού, την πίστη και τα καλά τους έργα¹⁵⁰³. Η πίστη του Αβραάμ προς τον Θεό ήταν αυτή που υπολογίστηκε προς δικαίωσή του¹⁵⁰⁴ και η ομολογία πίστες στον Χριστό, έσωσε τον ληστή στον Σταυρό (Λκ. 23, 42)¹⁵⁰⁵. Σε μια επιστολή του υπογραμμίζει ο άγ. Νείλος: «*ἃ γὰρ μηδεὶς ἀνθρώπων προσεδόκησε, ταῦτα καὶ οἰκονομεῖ καὶ χαρίζεται*

¹⁴⁹⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(,), *Πρὸς Εὐλόγιον*, Κεφ. 23, ΡG 79, 1124C. Χαρακτηριστική είναι η προσέγγιση της έννοιας της αγάπης σε σχέση με το «είναι», όπως αυτή παρουσιάζεται στο έργο *Εἶναι και Αγάπη* του καθηγητή κ. Β. Γαϊτάνη· βλ. Β. ΓΑΪΤΑΝΗ, *Εἶναι και Αγάπη*, εκδ. ΓΡΗΓΟΡΗ, Αθήνα 2014, σσ. 7-10.

¹⁴⁹⁷ ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΙΝΑΪΤΟΥ (ΚΛΙΜΑΚΟΣ), *Κλίμαξ, Λόγος ΚΕ'*, ΡG 88, 997A. Βλ. και Α. ΓΛΑΡΟΥ, «*Η ταπείνωση στη λειτουργική ζωή*», ό. π., σ. 27, σημ. 140.

¹⁴⁹⁸ Ό. π.

¹⁴⁹⁹ Α. ΓΛΑΡΟΥ, «*Η ταπείνωση στη λειτουργική ζωή*», ό. π., σ. 24.

¹⁵⁰⁰ Όπως σημειώνει η Α. Καραμανίδου, τα είδη της πίστεως, κατά τον άγ. Νικόδημο Αγιορείτη, είναι πέντε: «*α) η "δικαιοῦσα" πίστη, β) η ιστορική ή νεκρά πίστη, γ) η "πρόσκαιρος" ή "πίστις τῶν καιρῶν", δ) "ἡ τῶν σημείων" πίστη και ε) "ἡ διὰ τῆς ἀγάπης ἐνεργουμένη" πίστη, που "εἶναι ἡ ζωσα, ἡ σώζουσα και ἀνωτέρα ὅλων τῶν ἄλλων εἰδῶν"*»· βλ. Α. ΚΑΡΑΜΑΝΙΔΟΥ, «*Ερμηνευτικές συμβολές τοῦ Ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου στίς δύο πρὸς Κορινθίους ἐπιστολές*», ό. π., σσ. 66-67.

¹⁵⁰¹ Έβρ. 11, 1. Η πίστη αναλύεται από τον απ. Παύλο σε όλο το 11^ο Κεφ. της *Πρὸς Ἑβραίους* επιστολής. Επίσης, οι έχοντες «*ζέουσαν πίστιν*» προς τον Σωτήρα Χριστό επαινέθηκαν από τον απόστολο· βλ. Έβρ. 10, 32. Βλ. και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β'*, *Ἐπιστολή 21, Ἰσιδώρῳ Ἀναγνώστῃ*, ΡG 79, 209A.

¹⁵⁰² J. C. LARCHET, *Ἡ θεραπευτικὴ των πνευματικῶν νοσημάτων. Εἰσαγωγή στήν ἀσκητικὴ παράδοση τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τ. Α', ό. π., σσ. 522 κ.ε.

¹⁵⁰³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α'*, *Ἐπιστολή 109, Ἀφθονίῳ Σαμαρίτῃ*, ΡG 79, 129D.

¹⁵⁰⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α'*, *Ἐπιστολή 110, Ἀφθονίῳ Σαμαρίτῃ*, ΡG 79, 129D. Βλ. και Γεν. 15, 6 και Ρωμ. 4, 3. Στο σύντομο έργο (αποτελείται μόλις από 4 κεφάλαια) *Λόγος ἀσκητικὸς καὶ πολυμερὴς*, ο συγγραφέας του αναφέρει ότι η πίστη των δικαίων στη μέλλουσα ζωή θα λάμψει. Βλ. *Λόγος ἀσκητικὸς καὶ πολυμερὴς, ἐν ᾧ νοουθεσίαι πνευματικάι*, Κεφ. Β', ΡG 79, 1284A.

¹⁵⁰⁵ Για την ομολογία πίστεως του εκ δεξιῶν ληστή στη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας βλ. Α. ΓΛΑΡΟΥ, «*Η ταπείνωση στη λειτουργική ζωή*», ό. π., σ. 20: «*Ἐνα βῆμα πρὸ τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων, ἡ Ἐκκλησία φέρνει στὸ προσκήνιο τὸ πρόσωπο τοῦ ἐκ δεξιῶν ληστῆ. Ὁ πιστὸς ὁμολογεῖ τὸ "Μνήσθητί μου Κύριε, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ Βασιλείᾳ Σου". Καμία ἄλλη ὁμολογία πίστεως δὲν χρειάζεται πλέον, ὅταν πλησιάσει ὁ ἄνθρωπος τόσο κοντὰ στὸν Θεὸ του. Μὲ τὸ "μνήσθητι" ἱκετευτικὰ ζητεῖ τὴ συγκαταρίθμησή του ἀνάμεσα στοὺς καλεσμένους τοῦ Γαμήλιου Δείπνου. Ὁ ληστής δὲν ζητᾷ σὰν τὸν τελῶνη τὸν ἱλασμό καὶ τὴ συμπάθεια τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὴν ἀναίρεση τῆς τυραννίδας τοῦ ἐχθροῦ, τὴν κατάφλεξη τῆς ἀμαρτίας, τὸ ἄνοιγμα τῶν κρουνῶν τῆς ζωῆς*».

Κύριος τοῖς διὰ πίστεως καὶ ἐλπίδος ὑπομένουσιν αὐτὸν»¹⁵⁰⁶. Ὅσοι εἶναι κοινωνοὶ Χριστοῦ, εἶναι ενωμένοι μαζί Του με πίστη, γνώση και αρετές¹⁵⁰⁷. Ο αββάς δηλώνει ότι εκείνοι που δεν έχουν πίστη πικραίνουν τον Κύριο (ανθρωπομορφική έκφραση του οσίου)¹⁵⁰⁸ και τιμωρούνται¹⁵⁰⁹, ενώ όσοι έχουν πίστη¹⁵¹⁰ θα σωθούν¹⁵¹¹.

3. Ελπίδα

Η ελπίδα αποτελεί μία εκ των σημαντικότερων αρετών κατά τον άγ. Νείλο. Η σημασία που έχει η ελπίδα του ανθρώπου προς τον Θεό¹⁵¹² αντικατοπτρίζεται πλήρως σε επιστολή του ιερού πατέρα προς κάποιον διάκονο Ξεναγόρα: «*Ἐλπίσωμεν ἐπὶ τὸν Θεόν, ἀδελφε, ἐλπίσωμεν, κἂν μὴ πρόχειρον ὀρώμεν, μηδὲ ῥάδιον τὸ λαβεῖν τὴν αἴτησιν, μηδὲ γινώσκωμεν ὅποιον ἔσται τὸ συμβησόμενον ἡμῖν. Βούλεται γὰρ ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἀεὶ ἐλπίζειν ἐπ’ αὐτόν, ὃς καὶ τὰ πράγματα οὕτως κατεστήσατο, ὥστε προελπίσασιν ἐλθεῖν ἡμῖν τὴν ἀπόλαυσιν τῶν αἰτηθέντων προσκαίρων τε, καὶ αἰωνίων ἀγαθῶν*»¹⁵¹³. Και οι άνθρωποι που συστρατεύονται με πίστη, προσευχές και θεϊκά έργα έχουν συμπαραστάτες στις πολύ καλές ελπίδες αυτούς που προηγουμένως ευαρέστησαν τον Θεό με τον νόμο¹⁵¹⁴. Ο άγιος ψέγει όσους, αντί να εναποθέσουν τις

¹⁵⁰⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 68, Παύλῳ Ἀρχιμανδρίτῃ*, PG 79, 420D.

¹⁵⁰⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 254, Δημητρίῳ Αἰρετικῷ*, PG 79, 176D.

¹⁵⁰⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 118, Ἐπιγόνῳ Κούρσορι*, PG 79, 133D. Επίσης, στο έργο *Προς Ευλόγιον μοναχόν λόγος παραινετικός*, ο συγγραφέας του τονίζει ότι η πίστη προς τα κόλπα και τα τεχνάσματα που μεταχειρίζεται ο Σατανάς για να πλανέψει τον άνθρωπο, έχει ως αποτέλεσμα την παρέκκλιση από την αλήθεια και την απόκτηση της φρενοβλάβειας. Βλ. *Πρὸς Ευλόγιον μοναχόν λόγος παραινετικός, Κεφ. 34*, PG 79, 1140A.

¹⁵⁰⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 151, Λουκίῳ Τριβούνῳ*, PG 79, 272B.

¹⁵¹⁰ Για τη δύναμη της πίστεως βλ. ακόμη: ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 11, Κεφ. 18*, PG 79, 929B. Ομοίως *Τμ. 12, Κεφ. 7*, PG 79, 952B· *Τμ. 12, Κεφ. 9*, PG 79, 956B, 957B· του ιδίου *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 15, Θεοσεβείῳ*, PG 79, 208A· *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 35, Ἀνεπίγραφη*, PG 79, 213B· *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 140, Κυρινίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 260A, 261A, 261C και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 204, Οὐαλέντι Σκριβωνι*, PG 79, 308C.

¹⁵¹¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 260, Ναυκρατίῳ*, PG 79, 180A και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 291, Λεωνίδῃ Ῥήτορι*, PG 79, 345A: «Οὐ γὰρ πάντως ἡ φράσις πρόξενος τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἀλλὰ τὸ χρηστὸν ἦθος, καὶ ἡ ἀγαθὴ πρᾶξις, καὶ ἡ θεβαία πίστις». Βλ. και του ιδίου, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 12, Κεφ. 9*, PG 79, 957B: «... ἐγγὺς δὲ καὶ πλησίον πίστει καὶ ἔργοις τυγχάνοντες αὐτοῦ (ενν. του Θεοῦ) πάσης ἐπιβουλῆς, καὶ θλάβης ἐσμέν ἀνώτεροι». Στο έργο *Παραίνεσις πρὸς μοναχούς* ο συγγραφέας του σημειώνει ότι η πίστη και το βάπτισμα από μόνα τους δεν σώζουν χωρίς έργα δικαιοσύνης. Βλ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;), *Παραινέσεις πρὸς μοναχούς*, PG 79, 1240A.

¹⁵¹² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 12, Κεφ. 7*, PG 79, 952B. Ομοίως, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 12, Κεφ. 9*, PG 79, 957A.

¹⁵¹³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 39, Ξεναγόρῳ Διακόνῳ*, PG 79, 100D-101A. Βλ. και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 38, Ξεναγόρῳ Διακόνῳ*, PG 79, 100D, όπου αναφέρεται στο γεγονός ότι η τωρινή έλλειψη των απαραίτητων για κάποιον και το ότι δεν είναι φανερό πότε και με ποιον τρόπο θα ικανοποιηθούν τα αιτήματά του προς τον Θεό, αποτελεί άσκηση της ελπίδας. Και συνεχίζει: «*χρὴ γὰρ ἐλπίσαι ἐπὶ τὸν Θεὸν τὸν δυνατόν δοῦναι τὰ ἀγαθὰ, ὅταν ὑστερώμεθα, καὶ σπανιζόμεθα τούτων*».

¹⁵¹⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 52, Πλουτίνῳ Ὑπατικῷ*, PG 79, 105BC.

ελπίδες τους στην πρόνοια του Κυρίου¹⁵¹⁵, τις στηρίζουν στα δικά τους χέρια, δηλαδή στις δικές τους δυνάμεις¹⁵¹⁶.

Επιπλέον, ο όσιος τονίζει ότι: «Ὁ μὴ προσδοκῶν ἐξ ἔργων δικαιωθῆναι, μόνην ἔχει ἐλπίδα σωτηρίας τοὺς οἰκτερισμοὺς τοῦ Θεοῦ... Πρὸς δὲ τὸ μὴ καταποθῆναι ὑπὸ τῆς λύπης, εὐελπὶς ἐστὶ πρὸς τοὺς οἰκτερισμοὺς τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ φιλάνθρωπον ἀποβλέπων»¹⁵¹⁷. Ὅσοι, δηλαδή, ἔχουν συναίσθηση των αμαρτημάτων και των παθών τους, δεν ἔχουν παρά να ἐλπίζουν στη μεγαλοσύνη και φιλανθρωπία του Θεοῦ για τη σωτηρία τους, ὥστε να μην καταβληθοῦν ἀπὸ τη λύπη¹⁵¹⁸. Και για ἐκείνον που πιστεύει ὅτι ὅποιος ἐτάφη θα ἀναστηθεῖ ἀπὸ τους νεκρούς, θα ἐνισχυθεῖ με την ἐλπίδα και θα ευχαριστήσῃ τον Θεό¹⁵¹⁹.

Πολλοί ἀπὸ ἐκείνους που ἀλληλογραφοῦν στον ὀσιο Νεῖλο, φαίνεται πως ἔχουν χάσει την ἐλπίδα τους για διάφορους λόγους, ὅπως λιποψυχία, προβλήματα υγείας, ἀνασφάλεια και ἄλλους. Ο αββάς δεν σταματᾷ να τους ἐμψυχώνει και να τους προτρέπει να μην ἀπελπίζονται ποτέ: «Ἔτι μικρόν, καθά φησιν ἡ Γραφή, καὶ βοηθείας ἄνωθεν μεγάλης τευξόμεθα, καὶ τὰ διάφορα κέντρα τοῦ διαβόλου συντρίψομεν...»¹⁵²⁰. Ο ἅγιος ἐπιθυμεῖ, ἐκείνοι με τους οποίους ἀλληλογραφεῖ, ἀλλὰ φυσικά και ὅλοι οι χριστιανοί, να μην υποπέσουν στο πάθος της ἀπελπισίας, της κατὰθλιψης και της παραίτησης, διότι σε αὐτήν την περίπτωση κινδυνεύουν να ἀπολεσθοῦν: «Ἡ μὲν ἁμαρτία μαραίνει καὶ ξηραίνει, ἡ δὲ εἰς Χριστὸν πίστις ἀναθάλλει, καὶ οὐ καταισχύνει τὸν ἀδιστάκτως καὶ ἀγογγύστως ἐλπίσαντα ἄνθρωπον»¹⁵²¹.

Ο Θεός που εἶναι φιλάνθρωπος ἐπιθυμεῖ να σωθοῦν ὅλοι οι ἄνθρωποι, για αὐτό οὐδεὶς πρέπει να κακολογεῖ και να ἀπελπίζεται, ἀλλὰ να ἐλπίζει ὅτι θα βρεῖ τη σωτηρία, φροντίζοντας παράλληλα για αὐτήν, κυρίως μέσω της ἀγαθοεργίας¹⁵²². Σε ἄλλη ἐπιστολή του, ο ἅγ. Νεῖλος ἀναφέρει: «... μηδὲ σβέσης τρόπον φαιδρᾶς λαμπάδος, τὴν καλὴν πρὸς Θεὸν τῆς ψυχῆς προσδοκίαν, καὶ σταθερὰν ἐλπίδα»¹⁵²³. Ο Νεῖλος υπενθυμίζει και τον Ψαλμό: «Ἀποκάλυψον πρὸς Κύριον τὴν ὁδὸν σου, καὶ ἔλπισον ἐπ' αὐτόν, καὶ αὐτὸς ποιήσει»¹⁵²⁴. Η ἐλλειψη ἐλπίδας, που προήλθε ἀπὸ τη λήθη Θεοῦ, οδηγεῖ τον ἄνθρωπο στον Ἄδη¹⁵²⁵.

Σε διάφορα Ἀποσπάσματα Λόγων εἰς τὴν Ἀνάληψιν του πατρός Νεῖλου, λέγονται τα εξῆς περὶ ἐλπίδας: «Ἀσφαλεῖς αἱ τοῦ γένους ἐλπίδες, ἐν οὐρανῷ βασιλέα συγγενῇ

¹⁵¹⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 14, ΡΓ 79, 736C.

¹⁵¹⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 6, ΡΓ 79, 725B: «... τῶν δεσποτικῶν ἐντολῶν, καὶ τῆς κηδεμονίας ἐκείνης ἀποστάντες, ἐν ταῖς χερσὶ ἐθέμεθα τὰς ἐλπίδας».

¹⁵¹⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολή 14, Πτολεμαίῳ Συγκλητικῷ, ΡΓ 79, 88BC. Βλ. και Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολή 123, Ἐπιγόνῳ Κούρσορι, ΡΓ 79, 136C: «Μὴ καταδέξῃ ἐν ταῖς ἐπελθούσαις συμφοραῖς παραλῦσαι τὸ εὐελπι, μηδὲ χαλάσης τὸ κέρας τῆς θείας προσδοκίας. Ῥᾶον γὰρ τῷ Θεῷ βουλευθέντι τὰ σκυθρωπότερα ἐπὶ τὸ ἰλαρόν τε καὶ φαιδρὸν μετενέγκαι».

¹⁵¹⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 42, Αὐξεντίῳ, ΡΓ 79, 569C.

¹⁵¹⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολή 311, Θεωνᾷ Πολιτευομένῳ, ΡΓ 79, 196B.

¹⁵²⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 53, Ἐπιφανίῳ Μοναχῷ, ΡΓ 79, 576B.

¹⁵²¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 46, Ζωσίμῳ, ΡΓ 79, 572C.

¹⁵²² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 42, Αὐξεντίῳ, ΡΓ 79, 569C.

¹⁵²³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 43, Λεσβίῳ, ΡΓ 79, 569D.

¹⁵²⁴ Ψαλμ. 36, 5 και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 200, Παύλῳ Ἀναγνώστῃ, ΡΓ 79, 476C.

¹⁵²⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 48, Ἀθανασίῳ Διακόνῳ, ΡΓ 79, 572D.

κεκτημέναι», δηλαδή ότι είναι εξασφαλισμένες οι ελπίδες του ανθρωπίνου γένους, επειδή έχει στον ουρανό συγγενή βασιλέα¹⁵²⁶. Σε άλλο σημείο του έργου σημειώνεται ότι, αν θέλει ο Θεός, οι θνητοί δεν πεθαίνουν, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τον Ενώχ και τον Ηλία. Έτσι, πριν έλθει ο Χριστός στη γη, όσοι ακόμη δεν είχαν πεθάνει, εκλάμβαναν από αυτούς ελπίδα αθανασίας. Οι νεκροί, όμως, όπως άλλωστε και οι ζωντανοί, έλαβαν ελπίδα σωτηρίας με την Ανάσταση του Χριστού, που βασιλεύει στους ουρανούς και προσφέρει το δώρο της αθανασίας¹⁵²⁷.

2.10 Οι γενικές αρετές¹⁵²⁸

1. Φρόνηση (σοφία)

Η φρόνηση¹⁵²⁹ (ή σοφία¹⁵³⁰) είναι πρωταρχική αρετή (του λογικού), δηλαδή από αυτήν παράγονται όλες οι υπόλοιπες αρετές και είναι μία από τις τέσσερις γενικές αρετές. Οι άλλες τρεις γενικές αρετές είναι: η ανδρεία, η σωφροσύνη και η δικαιοσύνη¹⁵³¹. Τη φρόνηση τη συνέστησε ο ίδιος ο Κύριος στους Μαθητές Του όταν τους απέστειλε για το κήρυγμα του Ευαγγελίου¹⁵³². Ο όσιος αναφέρει, ακόμη, για τη φρόνηση: «ὁ Κύριος ἐντέλλεται ἐκριζοῦν καὶ καταφυτεύειν, καὶ κατασκάπτειν, καὶ ἀνοικοδομεῖν. Ἀλλὰ πολλῆς χρειᾶν ἔχει φρονήσεως ἡ τοιαύτη ἐργασία, καὶ προσοχῆς καὶ φροντίδος»¹⁵³³.

Κατά τον άγιο πατέρα, η φλυαρία, η λογομαχία και η ταραχή από τις πολλές καυχήσεις, «σκληραίνουν» και αλλοιώνουν την ποιότητα της φρόνησης και επιπλέον απομακρύνουν τις ενέργειες της θείας Χάριτος¹⁵³⁴.

Το τι είναι σοφία το έχει ορίσει περιεκτικά, αλλά με σαφήνεια, ο Ι. Χρυσόστομος: «Σοφία λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις· σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων

¹⁵²⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Έκ τοῦ εἰς τὴν Ἀνάληψιν Α΄ Λόγου, τὸ προοίμιον, PG 79, 1500Α και Μ. ΦΩΤΙΟΥ, Μυριόβιβλον ἢ Βιβλιοθήκη, Τοῦ μακαρίου Νείλου ἐκ τοῦ εἰς τὴν ἀνάληψιν Α΄ Λόγου, τὸ προοίμιον, Κεφ. 276, PG 104, 256Α.

¹⁵²⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Έκ τοῦ εἰς τὴν αὐτὴν ἐορτὴν Γ΄ Λόγου, τὸ προοίμιον, PG 79, 1502Β και Μ. ΦΩΤΙΟΥ, Μυριόβιβλον ἢ Βιβλιοθήκη, Τοῦ αὐτοῦ (Νείλου) ἐκ τοῦ εἰς τὴν αὐτὴν ἐορτὴν Γ΄ Λόγου, τὸ προοίμιον, Κεφ. 276, PG 104, 257Β. Για την ελπίδα ἀνάστασης βλ. και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολὴ 109, Αφθονίῳ Σαμαρίτῃ, PG 79, 129Β.

¹⁵²⁸ Τον χαρακτηρισμό αὐτό τον προσδίδει στις τέσσερις αὐτές αρετές ο ἴδιος ο ὀσιος Νεῖλος. βλ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολὴ 223, Σελευκίῳ Διακόνῳ, PG 79, 164D: «τέσσαρες ὑπάρχουσιν ἀρεταὶ γενικώταται, φρόνησις, ανδρεία, σωφροσύνη, δικαιοσύνη». Πρβλ. και Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολὴ 76, Ρουφίνῳ Σχολαστικῷ, PG 79, 116C.

¹⁵²⁹ Ο J. C. Larchet σημειώνει ότι: «ὁ ρόλος τῆς φρόνησης εἶναι σε κάθε περίσταση ἡ διάκριση τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ»· βλ. J. C. LARCHET, Ἡ θεραπευτικὴ των πνευματικῶν νοσημάτων. Εἰσαγωγή στὴν ἀσκητικὴ παράδοση τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, (Μτφρ. ΧΡ. ΚΟΥΛΑΣ), τ. Β΄, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 2009², σ. 53.

¹⁵³⁰ Η σοφία χρησιμοποιεῖται συχνά από τον ὀσιο Νεῖλο και ως συνώνυμη της φρόνησης, για αὐτό οι δύο ὀροι ἀναλύονται μαζί.

¹⁵³¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολὴ 223, Σελευκίῳ Διακόνῳ, PG 79, 164D.

¹⁵³² Ματθ. 10, 16: «γίνεσθε οὗν φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις». βλ. και Β. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ Ποιμαντικὴ Θεολογία τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως, Πράξη καὶ Θεωρία, ὁ. π., σ. 287.

¹⁵³³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(,), Λόγος ἀσκητικὸς καὶ πολυμερής, Κεφ. 2, PG 79, 1281D.

¹⁵³⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολὴ 244, Διδύμῳ Ἀναγνώστῃ, PG 79, 501BC.

τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων· ἀλλὰ λαλοῦμεν Θεοῦ σοφίαν ἐν μυστηρίῳ, τὴν ἀποκεκρυμένην, ἣν προώρισεν ὁ Θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν ἡμῶν»¹⁵³⁵.

Ο αββάς Νείλος σημειώνει ότι: «οὐδεὶς φρονιμώτερος τῆς πηγῆς τῆς σοφίας»¹⁵³⁶ που δεν είναι ἄλλη ἀπὸ τον Κύριο, καθὼς και ὅτι: «ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου»¹⁵³⁷.

Ο ἁγ. Νείλος, αναφορικά με τὴ σοφία σημειώνει ὅτι μόνο ο Θεὸς εἶναι κατὰ φύσιν σοφός, ἐνῶ οἱ ἄγγελοι καὶ οἱ ἄνθρωποι δύνανται μόνο νὰ μετέχουν σὲ αὐτὴν: «Κυρίως σοφός, καὶ φύσει μόνος ἐστὶν ὁ Θεός, ἄγγελοι καὶ ἄνθρωποι κατὰ μετοχὴν ἔχουσι τὴν σοφίαν»¹⁵³⁸. Ἀν καὶ με τὴ φιλοσοφία ἀσχολήθηκαν πολλοὶ Ἕλληνες καὶ Ἰουδαῖοι, μόνο οἱ μαθητὲς τοῦ Χριστοῦ ἐπεδίωξαν τὴν πραγματικὴ φιλοσοφία, διότι εἶχαν ὡς δάσκαλό τους τὴν ἴδια τὴν σοφία, δηλαδὴ τον Κύριο¹⁵³⁹. «Ἀλλὰ τί τῶν ἀγώνων ὄφελος αὐτοῖς καὶ τῆς ἐπιπόνου ἀθλήσεως τὸν ἀγωνοθέτην ἀνηρηκόσι Χριστόν; Καὶ τοῦτοις γὰρ ὁμοίως ὁ τῶν πόνων οἷχεται μισθός, ἀρνησαμένοις τὸν τῶν ἐπάθλων διανομέα, καὶ τῆς ἀληθοῦς ζωῆς, καὶ διὰ τοῦτο τῆς φιλοσοφίας ἀποσφαλεῖσι. **Φιλοσοφία γὰρ ἐστὶν ἡθῶν κατόρθωσις μετὰ δόξης τῆς περὶ τοῦ ὄντος γνώσεως ἀληθοῦς.** Ταύτης δὲ ἀπεσφάλησαν ἅμφω καὶ Ἰουδαῖοι, καὶ Ἕλληνες, τὴν ἀπ' οὐρανοῦ παραγενομένην σοφίαν παραιτησάμενοι, καὶ χωρὶς Χριστοῦ φιλοσοφεῖν ἐπιχειρήσαντες, τοῦ μόνου παραδείξαντος ἔργῳ, καὶ λόγῳ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν»¹⁵⁴⁰. Σὲ μὴ ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τον στρατηγὸ Γαῖνᾶ ἀναφέρει γιὰ τὴ σοφία τοῦ Θεοῦ ὁ ὁσίος: «ὁ δὲ Θεὸς Λόγος σοφία ὑπάρχων οὐσιώδης»¹⁵⁴¹. Ἀντίθετα, γιὰ τὴ «σοφία» των αἰρετικῶν γράφει: «οἱ δὲ γε κενολογοῦντες αἰρετικοὶ οὐκ ἔχουσι λόγους ἐκ πληρώματος, πάντας δὲ κενοὺς τῆς ἀληθείας, καὶ κενοὺς τῆς θείας δυνάμεως, καὶ σοφίας»¹⁵⁴². Καὶ ἐπαναλαμβάνει τὰ λόγια τοῦ ἀπ. Παύλου: «Ἡ σοφία τοῦ κόσμου τούτου μωρία παρὰ τῷ Θεῷ ἐστὶν (Α΄ Κορ. 3, 19)»¹⁵⁴³.

Ὅσο ὁ ἄνθρωπος θὰ εἶναι νήπιος πνευματικὰ¹⁵⁴⁴ δεν θὰ ἐρχεται ἡ Βασιλεία των Ουρανῶν. Νήπιοι πνευματικὰ θεωροῦνται, ἀπὸ τον ἁγ. πατέρα καὶ ἐκεῖνοι οἱ θύραθεν φιλόσοφοι, οἱ ὁποῖοι νηστεύουν, ζοῦν με ἀγρυπνία, προσευχή, ταλαιπωρίες καὶ νομίζουν ὅτι ἔχουν κατακτήσει τὴν «πολύμοχθην» ἀρετὴ καὶ κάθε εἶδους πνευματικὴ σοφία, χωρὶς ὅμως ποτέ νὰ ἔχουν πειραχθεῖ ἀπὸ τους δαίμονες, οἱ ὁποῖοι προτιμοῦν ὅσους ἔχουν ἐπιλέξει τον μοναχικὸ («μονήρη») καὶ ἡσυχὸ («ἡσύχιον») βίον¹⁵⁴⁵. Ὅταν ὅμως ὁ ἄνθρωπος προοδεύσει στὴν πραγματικὴ πνευματικὴ σοφία καὶ ηλικία θὰ εἶναι ἔτοιμος νὰ παραλάβει τὴν «πατρῴα τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν σοφίαν

¹⁵³⁵ Ι. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους ὁμιλία*, Ὁμιλία 7, PG 61, 53.

¹⁵³⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολὴ 214, Ροδομίνῳ Πρεσβυτέρῳ*, PG 79, 481Α.

¹⁵³⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ φάσκον*, Κεφ. 10, PG 79, 1280Α.

¹⁵³⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολὴ 315, (Ἀνεπίγραφη)*, PG 79, 536C.

¹⁵³⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 1*, PG 79, 720Α.

¹⁵⁴⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 3*, PG 79, 721BC.

¹⁵⁴¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολὴ 205, Γαῖνᾳ Στρατηλάτῃ*, PG 79, 160Α. Επιπλέον, στὸ ἔργο *Λόγος Ἀσκητικός*, ὁ Θεὸς χαρακτηρίζεται ὡς «πηγὴ τῆς σωτηρίας καὶ τῆς σοφίας»· βλ. *Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 20*, PG 79, 745C.

¹⁵⁴² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολὴ 256, Πελαγίῳ*, PG 79, 177Α.

¹⁵⁴³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 49, Ἀλεξάνδρῳ Μοναχῷ ἀπὸ Γραμματικῶν*, PG 79, 220B.

¹⁵⁴⁴ Γαλ. 4, 3: «οὕτω καὶ ἡμεῖς, ὅτε ἦμεν νήπιοι, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου ἦμεν δεδουλωμένοι».

¹⁵⁴⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολὴ 153, Νεῖλῳ Σχολαστικῷ*, PG 79, 453D-456Α.

ἐγκεκρυμμένην τῷ παιδαγωγῷ νόμῳ, μηκέτι ὄντες ὑπὸ παιδαγωγοῦς ἐπιτρόπους, τότε φησὶ Κύριος, ὅτι «Εγγίζων Θεὸς ἐγώ εἰμι, καὶ οὐ Θεὸς πόρρωθεν» (Ἱερ. 23, 23)»¹⁵⁴⁶.

Ερμηνεύοντας, ο ἁγ. Νείλος, το χωρίο του Ευαγγελίου ὅτι ὁ Ἰησοῦς «προέκοπτεν ἡλικία καὶ σοφία καὶ χάριτι» (Λκ. 2, 52), ἐπεξηγεί ὅτι ὁ Ευαγγελιστὴς Λουκάς δεν ἐννοεῖ πῶς ὁ Χριστὸς προσελάμβανε ἀπὸ ἐξω τὴ σοφία, τὴν ὁποία αὐτονόητα κατεῖχε, «ὅλος γὰρ σοφία καὶ γνῶσις ἀκατάληπτος καὶ χάρις καὶ θησαυρὸς χαρίτων ἀδαπανήτων κατὰ τὴν θεότητα, ἀλλ' ὅτι προκοπούσης τῆς ἀνθρωπίνης τοῦ Σωτῆρος ἡλικίας, παρεγυμνοῦτο τοῖς ἀνθρώποις ἡ ἔνδειξις τῆς θεϊκῆς σοφίας καὶ χάριτος»¹⁵⁴⁷.

Μεγάλη σοφία, ὁμολογεῖ ὁ ὁσίος, ὅτι ἐπέδειξε ἡ Θεοτόκος¹⁵⁴⁸.

2. Ανδρεία

Ἡ ἀνδρεία ἀποτελεῖ ἀρετὴ τοῦ θυμικοῦ. Ὁ ψαλμωδὸς παρακινεῖ: «Ἀνδρίζου, καὶ κραταιούσθω ἡ καρδιά σου, καὶ ὑπόμεινον τὸν Κύριον»¹⁵⁴⁹. Ὁ ἀπ. Παῦλος ἐνθαρρύνει: «Γρηγορεῖτε, στήκετε ἐν τῇ πίστει, ἀνδρίζεσθαι, κραταιοῦσθε» (Α΄ Κορ. 16, 13). Δεν ὑπάρχει πνευματικὴ ζωὴ δίχως ἀγώνα καὶ ἀνδρεία¹⁵⁵⁰.

Ἡ πνευματικὴ ἀνδρεία ἐξαίρεται καὶ ἀπὸ τὸν ὁσίον Νεῖλον. Τους πνευματικὰ ἀνδρείους τοὺς θεωρεῖ νικητὲς κατὰ τὴν τελικὴ ἡμέρα τῆς Κρίσεως: «ὁ γὰρ ἀνδρεῖος, κἂν ἐν τραύμασι γένηται, πάντως νικήσει καὶ τραυματίας μαχόμενος»¹⁵⁵¹. Ὁ ἅγιος προτρέπει πρὸς ἀνδρεία τοὺς παραλήπτες ἀρκετῶν ἐπιστολῶν του, οἱ ὁποῖοι, εἴτε διότι ἔχουν τὸ φόβο τῆς ἀποτυχίας στο νὰ ευχαριστήσουν τὸν Θεό¹⁵⁵², εἴτε λόγῳ προβλημάτων υγείας, λιποψυχοῦν¹⁵⁵³. Στὸ μοναχὸ Ἐπιφάνιο γράφει χαρακτηριστικά: «Νῦν ἀγῶνος χρεῖα καὶ παγκρατίου καὶ πάλης πρὸς τοὺς ἀνταγωνιστάς· νῦν τὴν πνευματικὴν ἐπιδειξώμεθα ἀνδρείαν»¹⁵⁵⁴.

Ὁ ὁσίος Νεῖλος προτρέπει νὰ ἐπιδεικνύει κάποιος πνευματικὴ ἀνδρεία, νὰ μὴν λιποψυχεῖ καὶ νὰ μὴ δειλιάζει ὅταν κακολογεῖται ἀπὸ τοὺς νωθροὺς, τοὺς ἄθεους καὶ τοὺς εἰδεχθεῖς ἀνθρώπους, ἐξαιτίας τῆς καλῆς τοῦ φήμης, διαγωγῆς καὶ λαμπρῆς ευσέβειας, διότι ἐκεῖνοι εἶναι πού στο τέλος θὰ ἀπολεσθοῦν¹⁵⁵⁵.

Ὁ ἱερός πατέρας ἐπιζητεῖ νὰ ἀποκτήσουμε «ἀνδρεῖον φρόνημα»¹⁵⁵⁶ προσθέτοντας: «ἐὰν δὲ προκόψας τις γένηται ἀνὴρ, ἔρριπεν ἐκεῖνα, καὶ τῶν πραγμάτων μετὰ πολλῆς ἀντέχεται σπουδῆς. Ἡμεῖς δὲ ἐναπεμείναμεν τῇ νηπιότητι, τὰ παιδιᾶς, καὶ

¹⁵⁴⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 84, Υακίνθῳ Ραιφερενδαρίῳ, PG 79, 425CD.

¹⁵⁴⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 288, Ἀθανασίῳ Ἐκδίκῳ, PG 79, 188BC.

¹⁵⁴⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 267, Κυρίλλῳ Πρωτεύοντι, PG 79, 180D-181A.

¹⁵⁴⁹ Ψαλμ. 26, 14· βλ. καὶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 43, Φαυστίνῳ Μοναχῷ, PG 79, 216D. βλ. καὶ Ψαλμ. 30, 25: «ἀνδρίζεσθε, καὶ κραταιούσθω ἡ καρδιά ὑμῶν, πάντες οἱ ἐλπίζοντες ἐπὶ Κύριον».

¹⁵⁵⁰ J. C. LARCHET, Ἡ θεραπευτικὴ τῶν πνευματικῶν νοσημάτων. Εἰσαγωγή στὴν ἀσκητικὴ παράδοση τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τ. Β', ὁ. π., σ. 51.

¹⁵⁵¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 67, Ἡρακλεῖῳ, Υποδιακόνῳ Χρυσόχῳ, PG 79, 112B.

¹⁵⁵² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολὴ 35, Δημητρίῳ, PG 79, 565C.

¹⁵⁵³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολὴ 36, Εὐσιγνίῳ, PG 79, 565CD.

¹⁵⁵⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολὴ 53, Ἐπιφάνιῳ Μοναχῷ, PG 79, 573D.

¹⁵⁵⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 21, Ἰσιδῶρῳ Ἀναγνώστῃ, PG 79, 209AB.

¹⁵⁵⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 63, PG 79, 796B.

χλεύης ἄξια τεθαυμακότες, καὶ τὸ τῆς τῶν κρειπτόνων ἄψασθαι φροντίδος οὐ θέλομεν, καὶ ἀναλαβεῖν λογισμὸν ἀνδράσι πρέποντα»¹⁵⁵⁷.

3. Σωφροσύνη

Η σωφροσύνη αποτελεί αρετή του επιθυμητικού και ορίζεται ως: «ἀληθείας στολή, ἀσελγείας πέλυξ, ὀφθαλμῶν ἡνίοχος, ἐπίσκοπος λογισμῶν, ἐννοίας περιτομή, ἀκολασίας δὲ ἔκτομή, φύσεως ἀντίφυτος καὶ πυρώσεως ἀντίθετος, ἔργων ἐπεργὸς καὶ ἐγκρατείας συνεργός, καρδίας λαμπτήρ, εὐχῆς γνώμων»¹⁵⁵⁸. Την αρετή της σωφροσύνης τη δυναμώνει το Ἅγιο Πνεῦμα¹⁵⁵⁹. Κατά τον άγ. Νείλο αν και ο Ιωσήφ (ο Πάγκαλος)¹⁵⁶⁰ του Ιακώβ και η Σωσάννα¹⁵⁶¹ διακρίθηκαν στη σωφροσύνη¹⁵⁶², πρώτος (από τους ανθρώπους) υπέδειξε τη σωφροσύνη ο προφήτης Ηλίας¹⁵⁶³. Επίσης, παράδειγμα σωφροσύνης αποτέλεσε και ο Ιωσήφ της Κ.Δ.¹⁵⁶⁴.

Η ανάγνωση (των Γραφών) και η προσευχή συμβάλλουν αποφασιστικά προς μια ζωή με σωφροσύνη¹⁵⁶⁵. Η σωφροσύνη, η ανδρεία και η δικαιοσύνη πρέπει να επιδεικνύονται από τη νεότητα του ανθρώπου και όχι στο γήρας του, διότι κανένας δεν εγγυάται ότι θα προλάβει να φθάσει σε αυτό: «Μὴ λεπρῶ [λέγε πρῶτον]¹⁵⁶⁶ τὸν τέως ἐνδείξομαι τὰ βλακεύματα τῆς νέας ἡλικίας, εἴθ' ὕστερον ἐπ' ἐσχάτων τοῦ γήρως τὰ τῆς σωφροσύνης, καὶ τῆς ἀνδρείας, καὶ τῆς δικαιοσύνης ἀναβλαστήσω ἄνθη. Τίς γάρ σοι οὐράνιος ἄγγελος γηράσειν ὑπέσχετο; Διὰ τί μὴ φοβῇ τὸ ἐν λαγνείαις, καὶ τέρψεσι, καὶ ταῖς κενοδοξίας ἐναποθανεῖν κακῶς, νεαζούσης μὲν τῆς ἡλικίας, παλαιωθείσης δὲ ὀξέως τῆς πολιτείας;»¹⁵⁶⁷.

Η αμέλεια οδηγεί τον άνθρωπο στην αμαρτία και στην αμαύρωση της δόξας της σωφροσύνης¹⁵⁶⁸. Όταν ο άνθρωπος αμελεί την αρετή, ακόμη και έχοντας ήδη

¹⁵⁵⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 63, PG 79, 796C. Στο έργο Λόγος ἀσκητικός καὶ πολυμερής ο συγγραφέας του παρακινεί: «χρεῖα ἀνδρείας καὶ ἀγῶνος, καὶ ἀθλητικῆς ἐνστάσεως διηνεκοῦς ἐπὶ τῆς διανοίας πλατυνομένης καὶ πρὸς πάσας τὰς ἐπιδρομὰς παρατασσομένης καὶ μὴ ἐνδιδοῦσης»· βλ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(,), Λόγος ἀσκητικός καὶ πολυμερής, Κεφ. 2, PG 79, 1281D.

¹⁵⁵⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(,), Περὶ τὰς ἀντιζύγους τῶν ἀρετῶν κακίας, Κεφ. 2, PG 79, 1141C. Ο Ν. Τζιράκης χαρακτηρίζει τη σωφροσύνη ως «ἐλευθερία ἀπὸ τὰ πάθη», καθὼς και «θεληματική» και «μὲ διάκριση φειδῶ τοῦ ἐπιτρεπομένου, γιατί γίνεται μὲ προσωπική ἐπιλογή καὶ μὲ φιλόσοφο λογισμό». Βλ. Ν. ΤΖΙΡΑΚΗ, «Η τριχοτομία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ σχέση της μὲ τὴν ἐργασία τοῦ ἁγίου Νεκταρίου Τὸ γνῶθι σαυτόν», ὁ. π., σσ. 5-6. Η καθηγήτρια Β. Γιαννακοπούλου ορίζει την σωφροσύνη ως την: «μετὰ σοφίας καὶ φρονήσεως εὐτακτος οἰκονομία πάντων τῶν ψυχικῶν κινήματων, ἡ ἐλευθερία ἐκ τῶν παθῶν, ρῶμη καὶ φῶς ψυχῆς ἀπαθοῦς φωτίζουν τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς, γιὰ νὰ βλέπη τὴν ἀλήθεια». Βλ. Β. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ποιμαντική, κατὰ τὴν Θεολογία καὶ Πράξη τῶν Ἀγίων, ὁ. π., σ. 308.

¹⁵⁵⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 204, Οὐαλέντι Σκριβωνι, PG 79, 308B.

¹⁵⁶⁰ Γεν. 39, 1 κ.ε.

¹⁵⁶¹ Δαν. 1, 2 κ.ε.

¹⁵⁶² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 11, Κεφ. 4, PG 79, 908D.

¹⁵⁶³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 181, Λιμενίω Μοναχῶ, PG 79, 152CD.

¹⁵⁶⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 271, Κυρίλλω Πρωτεύοντι, PG 79, 181CD.

¹⁵⁶⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 4, Κεφ. 1, PG 79, 825B.

¹⁵⁶⁶ ΦΙΛΟΚΑΛΙΑ ΤΩΝ ΝΗΠΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΣΚΗΤΙΚΩΝ, ὁ. π., σ. 346.

¹⁵⁶⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 140, Ἀμφιλοχίω Νεωτέρω, PG 79, 141AB.

¹⁵⁶⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 172, Ξενοφῶντι Διακόνω, PG 79, 288A.

κατακτήσει τη σωφροσύνη είναι δυνατόν να περιπέσει σε σωματική ακαθαρσία μέσω των ακαθάρτων λογισμών¹⁵⁶⁹. Όταν, όμως, «*ἡ ψυχὴ δυνήθῃ ἀνανῆναι, καὶ εἰς συναίσθησιν ἔλθειν, ἐρυθρίᾳ μᾶλλον καὶ αἰσχύνεται ἐπὶ τοῖς ἁμαρτηθεῖσιν ἐν τῇ μέθῃ τῆς κακίας, καὶ ἐναύγασμα εὐρίσκει σωφροσύνης*»¹⁵⁷⁰.

Αὐτός που αντιμετωπίζει τους εχθρούς του με σωφροσύνη και όχι με θυμό και μανία, τους νικάει: «*τίς σωφροσύνην δοκεῖ, καὶ σωφρονεῖ κατὰ τὸν νοῦν ἀληθῶς, ὁ θηρίων θυμοῖς, καὶ φλεγόμενη καμίνῳ καὶ μαινομένη θαλάσῃ ἐπεισερχόμενος, ἢ ὁ τὴν βλάβην αὐτῶν φυλασσόμενος, καὶ ἔξω τῶν κινδύνων ἐστῶς;*»¹⁵⁷¹.

Ο ὅσιος Νείλος, επίσης, χαρακτηρίζει ως αλήθεια και αληθινή ηδονή τη σωφροσύνη, ενώ χαρακτηρίζει ως ψεύδος την πορνεία¹⁵⁷². Με τη βοήθεια του Θεού μπορούν να αντικατασταθούν οι οφθαλμοί της ηδυπάθειας, που αντικρύζουν τη βέβηλη ηδονή και δια της θείας Χάριτος να ληφθούν καινούριοι οφθαλμοί που θα βλέπουν το κάλλος της ευωδιαστής και αγίας σωφροσύνης¹⁵⁷³. Για τον άγιο: «*ὅπου γὰρ σωφροσύνη οὐ φαίνεται, ἐκεῖ λιμὸς ἰσχυρὸς*»¹⁵⁷⁴. Τέλος, το πάθος της γαστριμαργίας κάνει τον αγώνα της σωφροσύνης επίπονο¹⁵⁷⁵.

4. Δικαιοσύνη

Μια πολύ σπουδαία αρετή, από τις σημαντικότερες κατά τον ὅσιο, είναι και η δικαιοσύνη¹⁵⁷⁶. Πολλές φορές ο ἅγιος ταυτίζει τη δικαιοσύνη με την ίδια την αρετή¹⁵⁷⁷. Ο ὅσιος παρουσιάζει ως εξής την έννοια της δικαιοσύνης: «*δικαιοσύνη ἐστίν, ἡ μὲν τις ἐν ἡμῖν στρεφομένη, ἡ τοῦ ἴσου διανομή. Εἰ γὰρ καὶ μὴ τυγχάνομεν αὐτοῦ κατὰ τὴν ἀκρίβειαν, ἀλλὰ γοῦν γνώμῃ δικαιοτάτῃ ποιοῦντες οὐκ ἐκπίπτομεν τοῦ σκοποῦ*»¹⁵⁷⁸. Ο ιερὸς πατέρας, υπενθυμίζοντας χωρίο από την *Πρὸς Ἑβραίους* επιστολή¹⁵⁷⁹, παραλληλίζει τη δικαιοσύνη με την παιδεία, λέγοντας ότι κάθε διαπαιδαγώγηση στην αρχή δεν φαίνεται ότι φέρνει χαρά, αλλά λύπη, είναι δηλαδή δύσκολη και επίπονη,

¹⁵⁶⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολὴ 54, Βηρίμω Μοναχῷ*, PG 79, 417A.

¹⁵⁷⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολὴ 150, Γερωντίῳ Ἐκσκέπτωρι*, PG 79, 145A.

¹⁵⁷¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ὅτι διαφέρουσι τῶν ἐν πόλεσιν ὥκισμένων*, Κεφ. 6, PG 79, 1068CD.

¹⁵⁷² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 173, Ξενοφῶντι Διακόνῳ*, PG 79, 288D.

¹⁵⁷³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 242, Ἰουλιανῷ Ἐκκλησιακδίκῳ*, PG 79, 325B.

¹⁵⁷⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 186, Ἑορτασίῳ Διακόνῳ*, PG 79, 297A.

¹⁵⁷⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος περὶ ἀκτημοσύνης, πρὸς Μάγναν*, Κεφ. 65, PG 79, 1057A.

¹⁵⁷⁶ Κατὰ την τριμερὴ διαίρεση της ψυχῆς, η δικαιοσύνη ἀνήκει στις αρετές του λογιστικοῦ (γνωστικοῦ). Βλ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 173, Ξενοφῶντι Διακόνῳ*, PG 79, 288D. Η δικαιοσύνη εἶναι ἀπὸ τις αρετές, στις οποίες ἀναφέρεται πολὺ συχνά στα ἔργα του ὁ ὅσιος Νείλος, παραπέμποντας πολλές φορές και στην Ἀγία Γραφή. Ο ἅγ. Νεκτάριος Πενταπόλεως χαρακτηρίζει τη δικαιοσύνη ως: «*νόμου εὐλάβεια, βουλή Θεοῦ, ἀληθὴς κρίσις, ἀνταπόδοσις ὀφειλομένη, εἰρήνης πρόμαχος, ἀγάπης διδάσκαλος, κοινωνίας σύνδεσμος, μέσον προόδου καὶ τελειώσεως*». Βλ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Ὁρθόδοξος Ἱερὰ Κατήχησις*, ἐκδ. Βασ. Ρηγόπουλου, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 159.

¹⁵⁷⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 202, Θεοδοσίῳ Ἀναγνώστῃ*, PG 79, 305D.

¹⁵⁷⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 279, Ξενοφῶντι Σχολαστικῷ*, PG 79, 340C.

¹⁵⁷⁹ *Ἑβρ. 12, 11*: «*πᾶσα δὲ παιδεία πρὸς μὲν τὸ παρὸν οὐ δοκεῖ χαρὰς εἶναι, ἀλλὰ λύπη, ὕστερον δὲ καρπὸν εἰρηνικὸν τοῖς δι' αὐτῆς γεγυμνασμένοις ἀποδίδωσι δικαιοσύνης*».

αργότερα όμως, αποφέρει καρπό ειρηνικό σε αυτούς που γυμνάστηκαν σε αυτήν και αποδίδει δικαιοσύνη¹⁵⁸⁰.

Ο Κύριος μάς καλεί να ζητούμε πρώτα από όλα τη Βασιλεία του Θεού και τη δικαιοσύνη¹⁵⁸¹. Σε άλλη επιστολή του προτρέπει ο άγιος πατέρας: «*Θέρισε καὶ τρύγησε καρπούς δικαιοσύνης...*»¹⁵⁸². Σε αυτούς που αγάπησαν τον ερχομό Του, ο Κύριος Ιησούς Χριστός υποσχέθηκε στεφάνι δικαιοσύνης¹⁵⁸³. Ο αββάς διευκρινίζει ακόμη ότι: «*τὸ πράττειν τὰ δίκαια ἐνταῦθα· τὸ δ' ἀπολαβεῖν τὴν μισθαποδοσίαν, ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι*»¹⁵⁸⁴.

Οι εχθροί της αλήθειας και της δικαιοσύνης επιτίθενται και επιβουλεύονται περισσότερο τους ενάρετους ανθρώπους¹⁵⁸⁵. Όσοι έχουν μοχθήσει πολύ για τη δικαιοσύνη, και αν ακόμη κάποτε νικηθούν πρόσκαιρα από τη βία των πειρασμών, δεν αποθαρρύνονται, και αφού ανασηκωθούν, στέκονται μόνιμα και σταθερά όρθιοι, ώστε να μην ξαναπέσουν¹⁵⁸⁶. Όσοι σαν πεινασμένοι λαχταρούν τη θεία δικαιοσύνη, αυτοί αδιαφορούν για τα γήινα αγαθά και, με τον ευσεβή λογισμό τους, υπερβαίνουν τα ορατά και πανηγυρίζουν μαζί με τους αγγέλους¹⁵⁸⁷.

Όσοι αιτούνται δίκαια πράγματα από τον Θεό, αυτοί θα τα λάβουν και οι πύλες δικαιοσύνης θα ανοίξουν σε αυτούς που τις κρούουν: «*πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζητῶν τὰ κρείττονα εὕρισκει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται πύλη δικαιοσύνης*»¹⁵⁸⁸.

Ο Χριστός αναφέρεται από τον όσιο Νέιλο ως ήλιος της δικαιοσύνης¹⁵⁸⁹. Η «οὐρανόθεν» δικαιοσύνη, που έρχεται από τον δίκαιο Κριτή, τόσο η επανορθωτική όσο και η ανταποδοτική, συχνά δεν είναι κατανοητή από τον άνθρωπο¹⁵⁹⁰. Πολλές φορές, ο Θεός με τις δίκαιες αποφάσεις Του θέλει να ταπεινωθεί και να πάψει να αμαρτάνει αυτός που φέρεται με αλαζονεία¹⁵⁹¹. Εκείνος, όμως, που από μόνος του ταπεινώνει τον εαυτό του, πενθεί και στενάζει για τα παραπτώματά του και τα εξομολογείται πρώτος, θα λάβει από τον Θεό έπαθλο δικαιοσύνης¹⁵⁹².

¹⁵⁸⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Β΄, Επιστολή 251, Ζωσιμιανῶ Ἀνθυπάτῳ*, PG 79, 305D.

¹⁵⁸¹ Ματθ. 6, 33: «*Ζητείται πρὸ τῶν πάντων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην*». Βλ. και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 24, Ἀσκληπιῶ Γραμματικῶ*, PG 79, 381C.

¹⁵⁸² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Επιστολή 1, Πρὸς τὸν αὐτοῦ μαθητὴν*, PG 79, 545AB.

¹⁵⁸³ Β΄ Τιμ. 4, 8 και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Β΄, Επιστολή 254, Ἀρκελῆ Πρωτεύοντι*, PG 79, 332A.

¹⁵⁸⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 24, Ἀσκληπιῶ Γραμματικῶ*, PG 79, 381C.

¹⁵⁸⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 12, Κυριάκῳ Πρεσβυτέρῳ*, PG 79, 373B.

¹⁵⁸⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Β΄, Επιστολή 1, Ἀθηνογένει*, PG 79, 204A.

¹⁵⁸⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Επιστολή 51, Θεοκλεῖ*, PG 79, 573BC: «*Ὅσοι τῆς θείας δικαιοσύνης ὀρέγονται πειναλέως, ἀφροντιστοῦσι πάντως τῶν χοϊκῶν ἀγαθῶν, καταπτύουσι πάσης τῆς φαινομένης γῆς, καὶ κατέλιπον ταύτην ὑπερπτάντες· τῷ εὐσεβεῖ λογισμῷ παρέδραμον πάντα τὰ ὀρώμενα, καὶ αἰθεροβατοῦσι τοῖς ἀγγέλοις συμπανηγυρίζοντες*».

¹⁵⁸⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 315, (Ἀνεπίγραφη)*, PG 79, 536D. Βλ. και Ματθ. 7, 7-11. Πρβλ. και *Επιστολαί, Βιβλίον Β΄, Επιστολή 167, Πιερίῳ Κόμητι Νεοτέρῳ*, PG 79, 284D-285A: «*Ἀνοίξατέ μοι λοιπόν, οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, πύλας δικαιοσύνης· εἰσελθὼν ἐν αὐταῖς. Ἐξομολογήσομαί σοι, ὅτι ἐπήκουσάς μου, καὶ ἐγένου μοι εἰς σωτηρίαν*» (Ψαλμ. 65, 20)».

¹⁵⁸⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Β΄, Επιστολή 240, Ἰουλιανῶ Ἐκκλησιακδίκῳ*, PG 79, 324B.

¹⁵⁹⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Β΄, Επιστολή 279, Ξενοφῶντι Σχολαστικῶ*, PG 79, 340C.

¹⁵⁹¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Β΄, Επιστολή 322, Ἰσιδώρῳ Ἐξκουβίτορι*, PG 79, 357AB.

¹⁵⁹² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Επιστολή 7, Μαριάνῳ Μοναχῶ*, PG 79, 553B.

Όλα είναι καθαρά στους καθαρούς (*Τίτ.* 1, 15), για αυτό τους πιστούς, τους αγνούς και τους ευλαβείς, όλα τούς ωθούν σε ευχαριστία προς τον Θεό και σε κάθε δικαιοσύνη¹⁵⁹³. Επιπλέον, όταν η μνήμη Θεού είναι εγκατεστημένη στην καρδιά οι ενέργειες του αντιπάλου (διαβόλου) μένουν άπρακτες, διότι η δικαιοσύνη μεσολαβεί παντού στις αμφιβολίες¹⁵⁹⁴. Όμως είναι δυνατόν ο άνθρωπος να εκπέσει από τη δικαιοσύνη, όπως και από κάθε άλλη αρετή, στην αμαρτία και να γίνει εμπαθής, όπως λέει και η προφητεία του Ησαΐα: «*Ἐγενόμεθα ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς, ὅτε οὐκ ἤρξας ἡμῶν, οὐδὲ ἐπεκλήθη τὸ ὄνομά σου ἐφ' ἡμᾶς*»¹⁵⁹⁵. Χρησιμοποιώντας τα λόγια των *Ψαλμῶν*, ο άγ. Νείλος παρακαλεί τον Κύριο να ανοίξει τις πύλες της δικαιοσύνης (*Ψαλμ.* 117, 19) και να εισέλθει μέσα από αυτές και να τον δοξολογήσει, διότι Εκείνος τον άκουσε και έγινε η σωτηρία του¹⁵⁹⁶. Κατά την ουράνια ζωή στον παράδεισο η δικαιοσύνη είναι αιώνια και αμετάβλητη, χωρίς τροπή και πτώση¹⁵⁹⁷.

Αναφορικά με τους άρχοντες που είναι νόμιμοι και άρχουν με δικαιοσύνη και θείο φόβο, αυτοί τιμώνται από την Αγία Γραφή και είναι μακάριοι στην παρούσα και στη μέλλουσα ζωή¹⁵⁹⁸. Όσοι άρχοντες, όμως, ζουν χωρίς λογική και δικαιοσύνη, αυτοί, έστω και αν νομίζουν ότι κρίνουν άλλους, είναι καταδικασμένοι από τον Θεό¹⁵⁹⁹.

Ο άνθρωπος, όταν βρίσκεται κοντά στον Θεό, απολαμβάνει την προστασία Του, ενώ, όταν βρίσκεται μακριά Του, βρίσκεται κάτω από την εξουσία όλων εκείνων που επιθυμούν να τον βλάψουν¹⁶⁰⁰. Για αυτό πρέπει να φροντίζει για τη δικαιοσύνη, η οποία τον φέρνει κοντά στον Θεό και η οποία παρέχει στον άνθρωπο την απάθεια και την αφοβία («*τὸ ἀπαθές καὶ ἀπτόητον*»)¹⁶⁰¹. Ειδικότερα για τους μοναχούς, ο όσιος Νείλος σημειώνει ότι πρέπει να αγαπούν, μεταξύ άλλων, τη δικαιοσύνη και όχι το προσωπείο αυτής¹⁶⁰². Σε άλλο έργο του υπενθυμίζει την ευαγγελική ρήση: «*Ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ὑμῶν ἡ δικαιοσύνη πλεον τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν Γραμματέων, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν*»¹⁶⁰³.

2.11 Άλλες αρετές

2.11.1 Αρετές του γνωστικού (ηγεμονικού)

1) Ταπεινοφροσύνη (ταπεινότητα – ταπείνωση)

¹⁵⁹³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 128, Ἐπιδίω Μοναχῶ, PG 79, 253CD.*

¹⁵⁹⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 261, Κυριάκω, PG 79, 516Α.*

¹⁵⁹⁵ *Ἡσ.* 63, 19. Βλ. και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 140, Κυρινίω Μοναχῶ, PG 79, 261D.*

¹⁵⁹⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 167, Πιερίω Κόμητι Νεοτέρω, PG 79, 284D-285Α.*

¹⁵⁹⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 247, Σουλθανῶ Πρεσβυτέρω, PG 79, 328C.*

¹⁵⁹⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 252, Δρουσήνω Ἄρχοντι, PG 79, 329CD.*

¹⁵⁹⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 252, Δρουσήνω Ἄρχοντι, PG 79, 329CD.*

¹⁶⁰⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 12, Κεφ. 10, PG 79, 957D.*

¹⁶⁰¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 12, Κεφ. 10, PG 79, 957D.*

¹⁶⁰² Δηλαδή να είναι δίκαιοι και να μην υποκρίνονται ότι είναι (δίκαιοι). Βλ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 85, Φαύστω Μοναχῶ, PG 79, 240CD.*

¹⁶⁰³ *Ματθ.* 5, 20 και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Περὶ ἀκτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 50, PG 79, 1033D.*

Ο άγ. Νεκτάριος ορίζει την ταπεινοφροσύνη¹⁶⁰⁴ ως: «*ἀγνοίας συναίσθησις, φιλοσοφίας ἀρχή, ἀληθείας ἐπίγνωσις, γενέτειρα φόβου Θεοῦ, θεμέλιον ἀρετῶν, ἐντολῶν τήρησις, δύνάμις ὑποποίος, εὐγενείας παροχεύς*»¹⁶⁰⁵. Επίσης, προσθέτει ο άγιος για την ταπεινοφροσύνη: «*Μεγάλη ἀρετή... πηγή ὅλων τῶν καλῶν. Γερὸ καὶ σταθερὸ θεμέλιο ὅλων τῶν ἀρετῶν*»¹⁶⁰⁶. Η ταπεινοφροσύνη χαρακτηρίζεται από τον Ισαάκ τον Σύρο ως «*στολή τῆς θεότητος*»¹⁶⁰⁷.

Το απόλυτο υπόδειγμα ταπεινοφροσύνης υπήρξε ο ίδιος ο Ιησούς Χριστός σε όλο το διάστημα της επίγειας ζωής Του¹⁶⁰⁸, με χαρακτηριστικότερα παραδείγματα τη νήψη των ποδῶν των μαθητῶν Του και το εκούσιο Πάθος Του¹⁶⁰⁹. Ακόμη και μετά την Ανάστασή Του, όμως, ο Θεάνθρωπος «*ἐξακολουθεῖ νὰ ἐμφανίζεται στοὺς μαθητὲς Του μὲ ἀπλότητα καὶ νὰ συμπεριφέρεται ταπεινά... Ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ μὲ αὐτὴ τὴ στάση διδάσκει ὅτι ἡ ταπείνωσή Του μὲτὴν Ἐνανθρώπηση καὶ τὴ Σταυρικὴ Θυσία δὲν ἦταν μιὰ παρένθεση, ἀλλὰ ἔκφραση τοῦ σχεδίου τῆς Θείας Οἰκονομίας, ποὺ συνεχίζεται στοὺς αἰῶνες μέσω τῆς Ἐκκλησίας*»¹⁶¹⁰.

Ασφαλῶς, παράδειγμα ταπεινότητας υπήρξε και η Θεοτόκος: «*Ἡ Παρθένος Μαρία γνωρίζει ὅτι εἶναι ἡ μητέρα τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ διατηρεῖ μιὰ διακριτικὴ καὶ ταπεινὴ παρουσία στὴ ζωὴ Του... ἔχει πάντα διακριτικὴ παρουσία στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ δὲν λαμβάνει κάποιο ἐκκλησιαστικὸ ἀξίωμα. Μέχρι τὴ στιγμή τοῦ θανάτου τῆς ζεῖ ταπεινά. Ἡ "Πλατυτέρα τῶν οὐρανῶν" δὲν γνωρίζει καμιά δόξα ἐπὶ τῆς γῆς*»¹⁶¹¹.

¹⁶⁰⁴ Η διαφορά που έχει η έννοια της αρετής της ταπεινοφροσύνης από την ταπείνωση περιγράφεται από τον Α. Γλάρο με το παράδειγμα του μετανοημένου τελώνη στο ναό: «*Ἡ ταπείνωσή του (ενν. του τελώνη) δὲν ἐρμηνεύεται ἀπὸ τὸν ἱερὸ Χρυσόστομο ὡς ταπεινοφροσύνη, διότι αὐτὴ εἶναι γνώρισμα ἐκείνων ποὺ ἔχουν κατακτήσει τὴν ἀγιότητα καὶ ὁμῶς ζοῦν "ἐπιλανθανόμενοι" αὐτὴ τὴν πραγματικότητα καὶ "εἰς τοὺς ἐσχάτους ἑαυτοὺς ἀριθμοῦντες", ἀλλὰ ἐρμηνεύεται ὡς εὐγνωμοσύνη, ἀφοῦ "ἀμαρτωλὸς ὢν, αὐτὸ τοῦτο ὁμολογῇ"*». Βλ. Α. ΓΛΑΡΟΥ, «*Ἡ ταπείνωση στὴ λειτουργικὴ ζωὴ*», ὁ. π., σ. 19.

¹⁶⁰⁵ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνωθὶ σαυτόν*, ὁ. π., σ. 259.

¹⁶⁰⁶ Ο. π. Ο άγ. Ιωάννης Σιναΐτης αναφέρει για την ταπεινοφροσύνη: «*Ταπεινοφροσύνη ἐστὶ σίφων οὐράνιος ἐξ ἀβύσσου ἀμαρτημάτων εἰς οὐρανὸν ἀνενέγκαι ψυχὴν δυνάμενος*». Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΙΝΑΪΤΟΥ (ΚΛΙΜΑΚΟΣ), *Κλίμαξ, Λόγος ΚΕ'*, PG 88, 1004A.

¹⁶⁰⁷ ΙΣΑΑΚ ΣΥΡΟΥ, *Τὰ Σωζόμενα Ἀσκητικά, Λόγος Κ'*, (Μτφρ. ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΙΝΟΥ), Ἐν Ἀθήναις 1871, σ. 93. Ο Ισαάκ Σύρος το επεξηγεῖ λέγοντας: «*ἐπειδὴ ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ Πατὴρ ἐνανθρωπήσας ἐπὶ τῆς γῆς, αὐτὴν ἐνεδύθη, καὶ συνανέστραψε μεθ' ἡμῶν· καὶ πᾶς ὅστις ἐνδυθῇ αὐτήν, αὐτὸς τῇ ἀληθείᾳ ὁμοιοῦται ἐκείνῳ, ὅστις κατέβη ἐκ τοῦ ἰδίου ὕψους, καὶ ἐσκέπασε τὴν ἰδίαν αὐτοῦ δόξαν καὶ μεγαλωσύνην διὰ τῆς ταπεινοφροσύνης, ἵνα μὴ ἡ κτίσις καταφλεχθῇ, βλέπουσα τὴν φύσιν τῆς αὐτοῦ θεότητος*». βλ. ΙΣΑΑΚ ΣΥΡΟΥ, *Τὰ Σωζόμενα Ἀσκητικά, Λόγος Κ'*, ὁ. π., σ. 93.

¹⁶⁰⁸ Μαρκ. 10, 45: «*καὶ γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν*». βλ. και Ματθ. 20, 28.

¹⁶⁰⁹ Ο Α. Γλάρος σημειώνει χαρακτηριστικά: «*Στὸν Μυστικὸ Δεῖπνο, ὁ Χριστὸς πρῶτα πλένει τὰ πόδια τῶν μαθητῶν του καὶ μετὰ παραδίδει τὸ Σῶμα καὶ τὸ Αἷμα του. Ἡ εἰκόνα τοῦ «νυπτήρος» εἶναι, μετὰ τὴν εἰκόνα τῆς Σταύρωσης, μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ ἐμφατικὲς ἐποπετεῖες τῆς Θείας Ταπείνωσης*». Βλ. Α. ΓΛΑΡΟΥ, «*Ἡ ταπείνωση στὴ λειτουργικὴ ζωὴ*», ὁ. π., σ. 5.

¹⁶¹⁰ Α. ΓΛΑΡΟΥ, «*Ἡ ταπείνωση στὴ λειτουργικὴ ζωὴ*», ὁ. π., σ. 7.

¹⁶¹¹ Ο. π., σ. 9.

Την ταπεινοφροσύνη αγαπούν οι άγγελοι, μιμούμενοι τον Δεσπότη τους¹⁶¹², οι άγιοι¹⁶¹³, αλλά και οι δίκαιοι άνθρωποι: «*τοῖς γὰρ δίκαιοις μᾶλλον πεπόθηται ἡ ταπεινοφροσύνη, μιμουμένοις τὸν ἑαυτῶν Δεσπότην*»¹⁶¹⁴. Αυτός που κάνει το καλό στα κρυφά, αποταμιεύει με την ταπεινοφροσύνη ουράνιους θησαυρούς¹⁶¹⁵. Αν κάποιος επιθυμεί να ανέβει στο θυσιαστήριο της ουράνιας Ιερουσαλήμ, πρέπει να ανέβει τις βαθμίδες, που ανέφερε ο Δαβίδ¹⁶¹⁶, με την πολυειδή αρετή και την ταπεινοφροσύνη¹⁶¹⁷.

Ο όσιος Νείλος, θέλοντας να δείξει τη σημασία της ταπείνωσης, υπενθυμίζει το ευαγγελικό χωρίο «*μακάριοι οἱ ταπεινοὶ τῇ καρδίᾳ*»¹⁶¹⁸ και προτρέπει: «*ταπεινώθητι οὖν, καὶ μὴ ἀποδυσπέτει*», δηλαδή ταπεινώσου και να μην αποθαρρύνεσαι¹⁶¹⁹. Η ταπείνωση αποτελεί την ασφάλεια και το θεμέλιο όλων των άλλων αρετών: «*Αὕτη φραγμὸς ἡ ἀρετῇ, τείχος τῶν ἄλλων ἐστὶν ἀρετῶν, ἀσύλητα φυλάττουσα τῆς ψυχῆς τὰ κειμήλια*»¹⁶²⁰. Η ψυχή που έχει ταπείνωση έχει το πλήθος των αρετῶν¹⁶²¹ και ο ενάρετος βίος είναι υπόθεση ταπείνωσης και επιείκειας¹⁶²². Η ταπείνωση συμβάλλει καθοριστικά στην τελείωση του ανθρώπου¹⁶²³. Με την ταπείνωση έχει άμεση σύνδεση κάθε αυθεντική αρετή¹⁶²⁴. Η «τεταπεινωμένη» και «συντετριμμένη» καρδιά, μαζί με τη μετάνοια, είναι αυτές που σώζουν εκείνους που αμάρτησαν και δεν επέδειξαν προηγουμένως μεγάλες αρετές¹⁶²⁵. Όπως σχολιάζει ο Δ. Καλλιντέρης: «*Αὐτό σημαίνει, ὅτι μόνο ἡ ἀρετῇ*

¹⁶¹² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 326, Θεοδότῳ Κόμητι*, PG 79, 200C. Βλ. και ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΡΟΣΤΑΝΔΗΣ, *Ἡ ἐν Χριστῷ Ζωή μου*, έκδ. Ἀστήρ, Ἀθήναι 1985, σ. 195 και Α. ΓΛΑΡΟΥ, «Ἡ ταπείνωση στή λειτουργική ζωή», ό. π., σσ. 10-11.

¹⁶¹³ Όπως γράφει χαρακτηριστικά ο Α. Γλάρος: «οἱ Ἅγιοι μέσα στή θριαμβεύουσα κατάσταση τῆς παραδείσιας ζωῆς παραμένουν ταπεινοί». Βλ. Α. ΓΛΑΡΟΥ, «Ἡ ταπείνωση στή λειτουργική ζωή», ό. π., σ. 11.

¹⁶¹⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 85, Φαύστῳ Μοναχῷ*, PG 79, 240C.

¹⁶¹⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμήμα 12, Κεφ. 13*, PG 79, 965B.

¹⁶¹⁶ *Ψαλμ. 83, 6.*

¹⁶¹⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 98, Εὐτροπίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 501B. Σχολιάζοντας ο Δ. Καλλιντέρης το χωρίο αυτό αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ἡ χρῆση τοῦ συνδέσμου "καί" μεταξύ τῶν λέξεων "ἀρετῇ" καὶ "ταπεινοφροσύνη" δέν γίνεται τυχαῖα. Ὁ ἱερός Πατέρας (ενν. ο όσιος Νείλος) διακρίνει ἐμφανῶς ἀνάμεσα στήν ταπείνωση καὶ τίς ἄλλες ἀρετές, ἀναδεικνύοντας ἔτσι τήν ἀξία καὶ τήν ἰδιαίτερη σημασία τῆς ταπεινώσεως».

¹⁶¹⁸ Πρβλ. *Ματθ. 5, 8*: «μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται» και *Λκ. 18,14*: «ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται, ὁ δὲ ταπεινῶν ἑαυτὸν ὑψωθήσεται». Βλ. και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 12, Κεφ. 11*, PG 79, 961B.

¹⁶¹⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 95, Γρηγορίῳ Διακόνῳ*, PG 79, 429B.

¹⁶²⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμήμα 12, Κεφ. 11*, PG 79, 961C. Για τον όσιο Παῖσιο ο ταπεινός έχει όλες τις αρετές: «Ὁ ταπεινός ἔχει ὅλα τὰ πνευματικὰ ἀρώματα: ἀπλότητα, πραότητα, ἀγάπη χωρίς ὄρια, καλωσύνη, ἀνεξικακία, θυσία, ὑπακοή κ.λπ. Ἐπειδὴ ἔχει τήν πνευματικὴ φτώχεια, ἔχει καὶ ὅλον τὸν πνευματικὸ πλοῦτο. Εἶναι ἐπίσης καὶ εὐλαβής καὶ σιωπηλός, γι' αὐτὸ συγγενεύει καὶ με τήν Κεχαριτωμένη Θεοτόκο Μαρία, ἡ ὁποία εἶχε μεγάλη ταπείνωση». Βλ. ΠΑΪΣΙΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Πάθη καὶ Ἀρετές*, ΛΟΓΟΙ, τ. Ε΄, ό. π., σ. 87.

¹⁶²¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμήμα 12, Κεφ. 11*, PG 79, 960D.

¹⁶²² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 7*, PG 79, 728A.

¹⁶²³ NIL D'ANCYRE, *Εἰς τὸ ἔσμα Ἀσμάτων*, GUERARD, Sch 403, 26, 58 κ.ε. Βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλία τοῦ όσιου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ό. π., σ. 187.

¹⁶²⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Εἰς τὸ ἔσμα Ἀσμάτων*, PG 87B, 1657C. Βλ. και Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, ό. π., σ. 187.

¹⁶²⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 243, Χαριклеῖ Πρεσβυτέρῳ*, PG 79, 501B. Βλ. και Α. ΓΛΑΡΟΥ, «Ἡ ταπείνωση στή λειτουργική ζωή», ό. π., σ. 7: «Οἱ μιμητὲς τῆς ταπείνωσης τοῦ τελώνη ἔχουν ὅλες τίς

πού στηρίζεται πάνω στην ταπείνωση έχει αξία και άντεχει στον χρόνο παραμένοντας αμετάπτωτη»¹⁶²⁶.

Με την ταπεινοφροσύνη του χριστιανού σε όλα και την απόρριψη του δικό του θελήματος ητπάται πανηγυρικά για πάντα ο διάβολος: «Εἰ δὲ βούλει τοῦτον (ενν. τον διάβολο) ἰδεῖν θάπτον ὑποχωροῦντα, θέλησον φθάσαι τὸν τῆς ταπεινοφροσύνης ἀκατάσειστον πύργον, καὶ καθοπλισάμενος ταῖς ἀγρυπνίαις, καὶ ταῖς πολλαῖς προσευχαῖς, καὶ τῇ τῶν ψαλμῶν ἐπωδῇ, ὀφθαλμοῖς θεωρήσεις τοῦ ἐχθροῦ τὴν ἀπώλειαν»¹⁶²⁷.

Η ταπεινοφροσύνη πρέπει να αποτελεί μία εκ των θεμελιωδών αρετών ενός μοναχού¹⁶²⁸. Γράφει, χαρακτηριστικά, για την ταπεινοφροσύνη σε έναν ασκητή, τον Βικέντιο, ο αββάς Νείλος: «Ὅσον δοκεῖς τὸ σῶμα σκληραγωγεῖν τῇ ἐπιπόνῳ καὶ τραχυτέρᾳ διαίτῃ, τοσοῦτῳ (sic) μᾶλλον τὴν σαυτοῦ καρδίαν ταπείνωσον, κατευτελίζων, καὶ ἐξουθενῶν σαυτόν, ἵνα μὴ τῆς κενοδοξίας χώραν λαβούσης ἐν σοί, ἀντὶ πυροῦ, κνίδην θερίσης καὶ οἱ κόποι ἀπόλυνται»¹⁶²⁹.

Μία απόδειξη ταπεινοφροσύνης είναι ο μοναχός, ακόμη και αν έχει κοσμικές γνώσεις, να μη ζητάει από τον ηγούμενό του, στον οποίο θα υποταχθεί, να είναι σοφός στο λόγο οπωσδήποτε, αλλά να επιζητάει καλύτερα να είναι αγράμματος¹⁶³⁰. Με αυτόν τον τρόπο θα λάβει στέφανο ταπεινοφροσύνης και γνησιοτάτης υποταγής¹⁶³¹.

Η ταπεινοφροσύνη αποτελεί φράκτη («φραγμό») εναντίον της κενοδοξίας, την οποία ο άγ. Νείλος την παρομοιάζει με άγρια γουρούνα του δάσους που με τα πόδια και τα δόντια της καταστρέφει την καλλιέργεια¹⁶³². Η ταπείνωση, επιπλέον, εμποδίζει την αλαζονεία, την οίηση και την υπερηφάνεια: «μείναντα δὲ ταπεινόν, καὶ ὡς ἂν εἴποι τις ἄζυμον· οὔτε γὰρ ἄζυμον φυσᾶται πυρὶ προσομιλοῦν, μένει δὲ ἐν ταπεινῷ τῷ σχήματι, οὔτε μετριόφρων ἐπαίρεται μετερχόμενος ἀρετὴν, εὐλαβεῖα καταστέλλων τὸ τῆς ἀλαζονείας οἶδημα»¹⁶³³.

Η ταπείνωση «εἶναι ἡ ἀρετὴ πού πηγάζει ἀπὸ τὸν Θεοκεντρικὸν τρόπο ἐνατένισης τῆς ζωῆς. Ἐκεῖνος πού ἔχει ἐπίγνωση τῆς Θείας τελειότητος, εἶναι ἀδύνατο νὰ θαυμάσει τὴν ἀτελῆ του φύση»¹⁶³⁴. Η ταπείνωση είναι εκείνη που «χαρίζει πνευματικὴ εὐλυγισία στὴν ψυχὴ, ὥστε μὲ τὴ Χάρη τοῦ Θεοῦ νὰ σηκωθεί

προϋποθέσεις για να ἐξελιχθοῦν σὲ “ἐκ δεξιῶν ληστὲς τῆς χάριτος” καὶ νὰ ὁδηγηθοῦν ἀπὸ τὴ δικαίωση στὸν ἁγιασμό».

¹⁶²⁶ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλία τοῦ ὁσίου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ὁ. π., σ. 187.

¹⁶²⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 58, Ἀετίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 225BC.

¹⁶²⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 85, Φαύστῳ Μοναχῷ*, PG 79, 240C: «Τὸ τρίχινον φόρεμα (ενν. το μοναχικὸ ράσο) δεῖται πάντως φρονήματος ταπεινοῦ».

¹⁶²⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 51, Βικεντίῳ Ἀσκητῇ*, PG 79, 221CD.

¹⁶³⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολὴ 34, Σωφρονίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 97D-100A.

¹⁶³¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολὴ 34, Σωφρονίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 97D-100A.

¹⁶³² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμήμα 4, Κεφ. 4*, PG 79, 829A.

¹⁶³³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Εὐαγγελίου το φάσκον, Κεφ. 10*, PG 79, 1277D. Βλ. καὶ *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμήμα 12, Κεφ. 10*, PG 79, 960CD.

¹⁶³⁴ Α. ΓΛΑΡΟΥ, «Ἡ “εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῷ” ὁμιλία τοῦ Μ. Βασιλείου. Θεολογικὴ καὶ ἀξιολογικὴ προσέγγιση τῆς περὶ αὐτοεξέτασης διδασκαλίας του», *Στα βήματα του αποστόλου Βαρνάβα. Χαριστήριος τόμος πρὸς τιμὴν του Ἀρχιεπισκόπου Νέας Ιουστινιανῆς καὶ πάσης Κύπρου κ.κ. Χρυσοστόμου Β΄ για τα τριάντα χρόνια ἀρχιερατικῆς του διακονίας*, Λευκωσία 2008, σ. 161.

καὶ νὰ πολεμήσει τὰ πάθη καὶ τοὺς πειρασμούς, ἀκούγοντας τὰ προστάγματα τοῦ ὑμνωδοῦ της: «Ἀνάστηθι καὶ καταπολέμησον, ὡς Ἰησοῦς τὸν Ἀμαλήκ, τῆς σαρκὸς τὰ πάθη, καὶ τοὺς Γαβαωνίτας τοὺς ἀπατηλοὺς λογισμοὺς αἰεὶ νικῶσα»¹⁶³⁵,¹⁶³⁶.

Σε ὅ,τι ἀφορὰ στὴν πνευματικὴ λατρεία, ἡ «ταπείνωση εἶναι ἡ μυστικὴ τῆς δύναμη ποὺ εἰρηνεύει μυστηριωδῶς τὴ διαλεκτικὴ τῶν ἀντιθέσεων»¹⁶³⁷. Ὅπως προσθέτει ὁ Α. Γλάρος: «ὁ ἐσωτερικὸς σπαραγμὸς τοῦ χωρισμοῦ ἀπὸ τὸν Χριστὸ εἶναι γιὰ κάθε χριστιανὸ ὁ μισὸς δρόμος πρὸς τὴν ταπείνωση. Ὁ ἄλλος μισὸς εἶναι ἡ ἐλπίδα τῆς Ἀναστάσεως, ποὺ γεμίζει τὴν καρδίᾳ μὲ Πνεῦμα Ἅγιο»¹⁶³⁸.

Ὅταν ὁ πιστὸς «βλέπει τὴ συμμετοχὴ τοῦ στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ὡς τὸ ἐλάχιστο ὄριο γιὰ νὰ κρατηθεῖ στὴ ζωὴ, ὡς τὸν μόνο τρόπο γιὰ νὰ ἀποφύγει τὸν κίνδυνο τοῦ πνευματικοῦ του θανάτου, ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν πραγματικὸ κίνδυνο ποὺ εἶναι ἡ οἴηση καὶ ἡ ὑπερηφάνεια. Γιὰ τὸν λόγον αὐτὸ ἡ ταπείνωση ταυτίζεται μὲ τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἦθος»¹⁶³⁹... Τὰ πρόσωπα τῶν ταπεινῶν διδάσκουν χωρὶς λόγια. Ἐμπνέουν ἱερὸ δέος καὶ πηγαῖο ἐνθουσιασμὸ στὶς καρδιὰς τῶν ἀνθρώπων»¹⁶⁴⁰.

Τέλος, ὁ ἁγ. Ἰωάννης Σιναΐτης χαρακτηρίζει τὴν ταπείνωση Πύλη τῆς Βασιλείας τῶν Οὐρανῶν¹⁶⁴¹.

2) Μετριοφροσύνη (ἢ μέτριο φρόνημα)

Μετριοφροσύνη εἶναι ἡ ἀρετὴ (ιδιότητα) τοῦ μετριόφρονος¹⁶⁴². Ὁ ὁσίος Νεῖλος χαρακτηρίζει τὴ μετριοφροσύνη ὡς πολὺ μεγάλη ἀρετὴ, τὴν ὁποία δίδαξε με τὸν λόγο καὶ τὸ παράδειγμά του, σε ὅλη τὴ ζωὴ του, ὁ Κύριος μας. Τονίζει χαρακτηριστικὰ ὁ ἀββάς: «...οὐδὲν δὲ κάλλιον τῆς μετριοφροσύνης, ἥντινα καὶ Χριστὸς ὁ τῶν ὅλων Κύριος, καὶ Θεὸς, καὶ Δεσπότης τοῖς ἀνθρώποις συναναστρεφόμενος τὸ κατὰ σάρκα, πᾶσιν ἡμῖν ἐνεδείξατο καὶ ζηλοῦν προσέταξε λέγων· «Μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρῶτος εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ, καὶ ἀνάπαυσιν βεβαίαν εὐρήσετε ταῖς ὑμετέραις ψυχαῖς»¹⁶⁴³,¹⁶⁴⁴.

Τὸ «μέτριο φρόνημα», δηλαδὴ ἡ μετριοφροσύνη, ἀποτελεῖ γιὰ τὰ ἀγαθὰ ἔργα ὅτι οἱ ἀποθήκες καὶ οἱ θύρες, δηλαδὴ τὰ προστατεύει καὶ δὲν δίδει ἀφορμὴ στους

¹⁶³⁵ ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΡΗΤΗΣ, *Μέγας Κανὼν*, στ' ὥδή, τροπάριον 12, PG 97, 1360B.

¹⁶³⁶ Α. ΓΛΑΡΟΥ, «Ἡ ταπείνωση στὴ λειτουργικὴ ζωὴ», ὁ. π., σ. 27.

¹⁶³⁷ Ὁ. π., σ. 3. Κατὰ τὸν Α. Γλάρο, «Ἡ Θεία Λειτουργία εἶναι μία ἄσκηση βαθιᾶς πνευματικῆς ταπείνωσης ποὺ ἀρχίζει πρὶν ἀκόμα φτάσει ὁ πιστὸς στὸν ναὸ καὶ συνεχίζει μετὰ τὴν ἀπόλυση... Ἡ μητέρα Ἐκκλησία προσφέρει ἀφειδῶς τὸ καινοδιαθηκικὸ μάννα στὰ μέλη της, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀκόμα τὸ στερεῖ προσωρινὰ μὲ τὰ ἐπιτίμια δὲν τὸ κάνει γιὰ νὰ τιμωρήσει. Ἀσκεῖ τὰ παιδιά της στὴν ταπείνωση, δίνοντάς τους τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐντείνουν τὴν ἀγάπην τους στὸν Χριστὸ καὶ τὴν πίστη τους στὸ μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας». Βλ. Α. ΓΛΑΡΟΥ, «Ἡ ταπείνωση στὴ λειτουργικὴ ζωὴ», ὁ. π., σ. 28, 29.

¹⁶³⁸ Ὁ. π., σ. 6.

¹⁶³⁹ Ὁ. π., σ. 25.

¹⁶⁴⁰ Ὁ. π., σ. 15.

¹⁶⁴¹ ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΙΝΑΪΤΟΥ (ΚΛΙΜΑΚΟΣ), *Κλίμαξ, Λόγος ΚΕ'*, PG 88, 996AB: «Ταπείνωσης ἐστὶ βασιλείας πύλη, τοὺς πλησιάζοντας εἰσάγουσα». Βλ. καὶ Α. ΓΛΑΡΟΥ, «Ἡ ταπείνωση στὴ λειτουργικὴ ζωὴ», ὁ. π., σ. 2.

¹⁶⁴² Ὁ μετριόφρονος δὲν υπερηφανεύεται, δὲν κομπάζει γιὰ τὸν εαυτὸ του, εἶναι σεμνὸς καὶ φρόνιμος καὶ ἀπὸ ὅλους ἐπαινεῖται. Βλ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνῶθι σαυτόν*, ὁ. π., σσ. 258-259.

¹⁶⁴³ Ματθ. 11, 29.

¹⁶⁴⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α'*, Ἐπιστολὴ 326, Θεοδότῳ Κόμητι, PG 79, 200D-201A.

«διαρρήκτες» να τα υφαρπάξουν¹⁶⁴⁵. Ομοίως, όπως τα φύλλα του φυτού προφυλλάσσουν τον καρπό, έτσι και η ευλάβεια καλύπτει μέσα στην ψυχή με μετριοφροσύνη τα καλά έργα και διαφυλάττει τον «καρπό» για τον Θεό ασφαλή και δεν το παραδίδει εύκολα στα θηρία που τον λυμαίνονται¹⁶⁴⁶.

Η μετριοφροσύνη αποτελεί την αρετή, η οποία, εκτός ότι φυλάσσει αυτά που αποκτήσαμε, μας παρέχει την ιδέα να αποκτήσουμε αυτά (τα πνευματικά) που ακόμα δεν αποκτήσαμε¹⁶⁴⁷. Αυτή η αρετή διδάσκει τον άνθρωπο να ευχαριστεί τον Θεό και του απαλύνει τα δεινά με την προσδοκία των μελλοντικών αγαθών¹⁶⁴⁸. Είναι η αρετή που συγκρατεί τον θυμό με τον επιεική λογισμό¹⁶⁴⁹. Ακόμη, η μετριοφροσύνη θεωρεί εντυπωσιακά αυτά που είναι αφανή και άσημα, υπολογίζοντας την αξία της ψυχής και όχι την πήλινη ευτέλεια που εντυπωσιάζει προσωρινά¹⁶⁵⁰.

Τέλος, κατά τον όσιο, η μετριοφροσύνη είναι η αρετή που πείθει τη γυναίκα να θεωρεί τον άνδρα κεφαλή και κύριο και να τον υπακούει¹⁶⁵¹.

3) Καθαρότητα του ηγεμονικού (νου)

Η σκέψη διανοείται υψηλά, με καθαρότητα και ο άνθρωπος διάγει βίο με λαμπρότητα, μόνο όταν διαθέτει νου Χριστού, όπως είχε πει και παλαιότερα ο απ. Παύλος, όταν δηλαδή έχει καθαρθεί το ηγεμονικό του (νους): «*Τί ἐστίν, “Ἡμεῖς νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν” (Α΄ Κορ. 2, 16). Τουτέστι, Κεκαθαρμένον (sic) ἔχων τὸ ἡγεμονικόν, καθαρῶς τε καὶ ὑψηλῶς διανοοῦμαι, καὶ λαμπρῶς πολιτεύομαι*»¹⁶⁵². Όσοι παρακαλούν τον Κύριο, θα αποκαστήσουν καθετί ρυπαρό που έχουν, μεταξύ αυτών και τον νου τους, τον οποίον, Εκείνος, θα καθαρίσει από κάθε μολυσμό: «*ἀποκαταστήσει (ενν. ο Κύριος) δὲ σου τὸν νοῦν, καθαρὸν σπιλωμάτων*»¹⁶⁵³. Όσοι διαθέτουν ευσεβή λογισμό ξεπερνούν την ανάγκη για τα ορατά (δηλαδή για τα υλικά αγαθά) και πετούν στον αιθέρα συμπανηγυρίζοντας με τους αγγέλους¹⁶⁵⁴.

Για να εισέλθουν τα θεία και ιερά διδάγματα στη διάνοια κάποιου, θα πρέπει ο νους του να είναι καθαρός από πάθη, να είναι δηλαδή απαθής και δεκτικός στην αρετή¹⁶⁵⁵. Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά στους μοναχούς, η κάθαρση έχει ανάγκη

¹⁶⁴⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 12, Κεφ. 13, PG 79, 965BC.

¹⁶⁴⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 4, Κεφ. 4, PG 79, 828D-829A.

¹⁶⁴⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 12, Κεφ. 13, PG 79, 965C.

¹⁶⁴⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 12, Κεφ. 13, PG 79, 965C.

¹⁶⁴⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 12, Κεφ. 13, PG 79, 965C.

¹⁶⁵⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 12, Κεφ. 13, PG 79, 965C.

¹⁶⁵¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 12, Κεφ. 13, PG 79, 965C. Πρβλ. και Γεν. 3, 16: «αὐτός σου κυριεύσει» και Ἐφ. 5, 33: «ἡ δὲ γυνὴ ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα».

¹⁶⁵² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 17, Πτολεμαίῳ Συγκλητικῷ*, PG 79, 88D.

¹⁶⁵³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 200, Παύλῳ Ἀναγνώστη*, PG 79, 476C. Βλ. και ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΙΝΑΪΤΟΥ (ΚΛΙΜΑΚΟΣ), *Πρὸς τὸν Ποιμένα Λόγος*, PG 88, 1209C: «Τὸ θυμικὸν τῆς ψυχῆς ἀγάπη χαλίνωσον· καὶ τὸ ἐπιθυμητικὸν αὐτῆς ἐγκρατεῖα μάρανον· καὶ τὸ λογιστικὸν αὐτῆς προσευχῇ πτέρωσον· καὶ τὸ φῶς τοῦ νοῦ οὐκ ἀμαυροῦται ποτε».

¹⁶⁵⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 51, Θεοκλεῖ*, PG 79, 573C.

¹⁶⁵⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 6, Βάλχῳ Ἐπαρχικῷ*, PG 79, 204CD.

σταθερότητας, καρτερίας, διαρκούς ευλαβούς στάσεως και αμετακίνητης (ευσεβούς) διαγωγής¹⁶⁵⁶.

Με τη βοήθεια του Θεού, δηλαδή με τη θεία Χάρη, και με τη δική του προσπάθεια (θεία και ανθρώπινη συνέργεια), ο άνθρωπος πρέπει να εξαφανίσει ακόμη και τις αναμνήσεις των παθών και να αποκτήσει μόνιμη καθαρότητα της διανοίας του¹⁶⁵⁷.

4) Γνώση του εαυτού (γνώθι σαυτόν)

Η αρετή της γνώσεως του εαυτού (γνώθι σαυτόν) είναι σπουδαιότατη στη διδασκαλία του αββά Νείλου. Ο όσιος Νείλος, σε επιστολή προς έναν μαθητή του, σημειώνει χαρακτηριστικά: «Ἐξέτασον σεαυτόν, τίς εἶ· γνώθι σαυτοῦ τὴν φύσιν, ὅτι θνητὸν μὲν σου τὸ σῶμα, ἀθάνατος δὲ ἡ ψυχὴ. Ὑπερόρα σαρκός, παρέρχεται γάρ. Ἐπιμελοῦ τῆς ἀρετῆς, πνεύματος αθανάτου... Πρόσεχε σεαυτῷ, τέκνον»¹⁶⁵⁸. Σε άλλη επιστολή του γράφει: «Ἄλλ' αἰσχύνθητι, φησὶν ὁ ἅγιος προφήτης ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, καὶ λάβε τὴν ἀτιμίαν σου, ὅπως ἂν εἰς συναίσθησιν ἐλθῶν, σαυτόν ἐπίγνῳς, καὶ καταγνοὺς τῆς σαυτοῦ φαυλότητος, δυνηθῇς φωτισθῆναι· ὁρθὸς γὰρ ψυχῆς ἀμαρτημάτων ἐπίγνωσις καὶ κατάγνωσις, καὶ ἀρχὴ σωτηρίας»¹⁶⁵⁹.

Ὅποιος ἔχει το γνώθι σαυτόν αποκτάει και ταπείνωση, με την έννοια ότι «ταπείνωση διαθέτει μόνον ἐκεῖνος ποὺ ἔχει φθάσει στὸ στάδιο τῆς ὠφέλιμης αὐτογνωσίας, ἐκείνης ποὺ ἀναδεικνύει τὴ ρεαλιστικὴ εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ καὶ τὰ περιθώρια βελτιώσεώς του»¹⁶⁶⁰.

Επομένως, η επίγνωση του εαυτού είναι εκείνη που κάνει τον άνθρωπο ικανό να αντιληφθεῖ τα πάθη του και ως εκ τούτου εκείνη που τον οδηγεί προς τη μετάνοια, τις αρετές και τη σωτηρία.

5) Αλήθεια

Η αλήθεια είναι μεγάλη αρετή και εχθρός του ψέμματος. Ο ίδιος ο Κύριος μάς λέει: «γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς»¹⁶⁶¹. Οι αποφάσεις του Κυρίου εμπεριέχουν την αλήθεια και τη δικαιοσύνη¹⁶⁶². Με την κήρυξη των λόγων της αληθείας ερημώνονται και αποξηραίνονται οι αιρέσεις και οι ψευτοδιδασκαλίες¹⁶⁶³.

¹⁶⁵⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 72, Δηموκρίτῳ Μοναχῷ*, PG 79, 232D.

¹⁶⁵⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 256, Βεβιανῷ Ἐπισκόπῳ*, PG 79, 332B.

¹⁶⁵⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολὴ 1, Πρὸς τὸν αὐτοῦ μαθητὴν*, PG 79, 548D-549A.

¹⁶⁵⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 47, Λεωνίδῃ Μοναχῷ*, PG 79, 217D-220A.

¹⁶⁶⁰ Α. ΓΛΑΡΟΥ, «Ἡ “εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῷ” ὁμιλία τοῦ Μ. Βασιλείου. Θεολογικὴ καὶ ἀξιολογικὴ προσέγγιση τῆς περὶ αὐτοεξέτασης διδασκαλίας του», *ὁ. π.*, σ. 161.

¹⁶⁶¹ *Ἰω.* 8, 32.

¹⁶⁶² *Ψαλμ.* 118, 75: «ἐγνων, Κύριε, ὅτι δικαιοσύνη τὰ κρίματά σου, καὶ ἀληθεῖα ἐταπείνωσάς με». Βλ. και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 322, Ἰσιδώρῳ Ἐκκουβίτορι*, PG 79, 357B.

¹⁶⁶³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολὴ 123, Ἀλεξάνδρῳ Μοναχῷ*, PG 79, 253A.

Το ψεύδος, ο όσιος Νείλος, το χαρακτηρίζει ως πορνεία, ενώ την αλήθεια και την αληθινή ζωή ως σωφροσύνη¹⁶⁶⁴. Η αλήθεια είναι μία από τις αρετές που οφείλει να αγαπά ο μοναχικός βίος¹⁶⁶⁵, όχι όμως και το προσωπείο αυτής¹⁶⁶⁶.

Ο ιερός πατέρας ψέγει όσους έχουν απομακρυνθεί, μεταξύ των άλλων, από την αλήθεια, προειδοποιώντας τους για το τέρμα, το οποίο τους περιμένει¹⁶⁶⁷. Για όσους παραμελούν, στην πράξη, την αρετή και ζουν μέσα στα πάθη, η αλήθεια για αυτούς είναι απλησίαστη¹⁶⁶⁸. Επιπρόσθετα, απέχουν από την αλήθεια όσοι ομιλούν μέσα από το πνεύμα της κενοδοξίας, της επίδειξης και της ανθρωπαρέσκειας¹⁶⁶⁹.

Όπως οι ληστές επαγρυπνούν σε μέρη, τα οποία για αυτούς παρουσιάζουν κάποιο ενδιαφέρον (για να τα ληστέψουν), με τον ίδιο τρόπο και οι εχθροί της αλήθειας επιτίθενται στους ανθρώπους που ασκούν την αρετή¹⁶⁷⁰.

6) Σύνεση

Η σύνεση είναι παρόμοια αρετή με τη φρόνηση, αλλά υποδεέστερη και η ποιοτική διαφορά έγκειται στο ότι: η σύνεση κρίνει μόνο μεταξύ αγαθού και κακού, η φρόνηση, όμως, είναι επιτακτική και επιτάσσει την προτίμηση του αγαθού¹⁶⁷¹. Ο άγ. Νείλος υπογραμμίζει ότι η σύνεση του Θεού είναι απερινόητα ανώτερη αυτής του ανθρώπου: «*Ἀλλὰ γὰρ ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις καὶ σοφία ἀνεπινοήτοις μέτροις τῆς ἀνθρωπίνης καὶ τέχνης καὶ συνέσεως ὑπερέχουσα*»¹⁶⁷².

7) Διάκριση

Στα γνήσια έργα του, ο όσιος Νείλος αν και αναφέρεται σπάνια στην αρετή της διάκρισης, εντούτοις ο όσιος πατέρας την κατονομάζει ως: «*πασῶν τῶν ἀρετῶν ὑψηλοτέραν διάκρισιν*»¹⁶⁷³.

2.11.2 Αρετές του θυμικού

Οι σημαντικότερες αρετές του θυμικού, σύμφωνα με τον όσιο Νείλο, είναι οι ακόλουθες:

¹⁶⁶⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 173, Ξενοφῶντι Διακόνῳ*, PG 79, 288D.

¹⁶⁶⁵ Η αλήθεια ορίζεται από τον Άγ. Νεκτάριο ως «*λόγος σαφής πλήρης δυνάμεως καὶ πειστικός τοῦ νοός καὶ τῆς καρδίας*»· βλ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Χριστιανική Ἠθική*, ό. π., σ. 251.

¹⁶⁶⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 85, Φαύστῳ Μοναχῷ*, PG 79, 240CD: «*ὁ δὲ μονήρης βίος τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν δικαιοσύνην φιλοκαλεῖν οφείλει, οὐχ ὑπόκρισιν, καὶ σκηνήν, καὶ προσωπεῖον τῆς ἀληθείας, καὶ τῆς δικαιοσύνης*».

¹⁶⁶⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 29, Θύρῳ Μοναχῷ*, PG 79, 212BC.

¹⁶⁶⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 264, Ἀφροδισίῳ Φιλοσόφῳ*, PG 79, 333D-336A.

¹⁶⁶⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 230, Ἰουλιανῷ Μοναχῷ*, PG 79, 489C.

¹⁶⁷⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 12, Κυριάκῳ Πρεσβυτέρῳ*, PG 79, 373B.

¹⁶⁷¹ Β. ΠΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ Ποιμαντική Θεολογία τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως. Πράξη καὶ Θεωρία*, ό. π., σ. 289.

¹⁶⁷² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐκ τοῦ εἰς τὸ Πάσχα Β΄ Λόγου*, PG 79, 1497C.

¹⁶⁷³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 140, Κυρινίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 261B.

1) Υπομονή – καρτερία¹⁶⁷⁴

Ο αββάς Νείλος χαρακτηρίζει την υπομονή ως μεγάλο βοήθημα στον καιρό των πειρασμών και υπενθυμίζει τα λόγια του Κυρίου: «*ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν*»¹⁶⁷⁵. Οποῖος δεν οπλιστεῖ με την «κάλλιστη» υπομονή, θα γίνεῖ εύκολο υποχείριο του Σατανά, ο οποίος στήνει στον ἄνθρωπο μυριάδες παγίδες¹⁶⁷⁶. Με την υπομονή οἱ ἄνθρωποι θα λάβουν ἀπὸ τὸν Κύριο ἀνέλπιστη παρηγοριά¹⁶⁷⁷. Διότι γιὰ ὅσα δεν προσδοκᾷ κανένας (ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους), αὐτὰ οἰκονομεῖ καὶ χαρίζει ὁ Κύριος σε ἐκείνους, που με πίστη καὶ ἐλπίδα, υπομένουν γιὰ Αὐτόν¹⁶⁷⁸. Ὡς παράδειγμα υπομονῆς ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν ὅσιο Νεῖλο ὁ Ἰώβ, ὁ ὁποῖος υπέμενε καρτερικά καὶ με μεγαλοψυχία τὴν ἀπώλεια τῶν δικῶν τοῦ ἀνθρώπων καὶ τῆς οἰκίας του¹⁶⁷⁹.

Ἡ υπομονή χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν ἱερό πατέρα ὡς «*βασιλίδα τῶν ἀρετῶν*»: «*τί δὲ στερεώτερον, ἢ κραταιότερον ὑπομονῆς, τῆς κατὰ Θεὸν λέγω, τῆς βασιλίδος τῶν ἀρετῶν, τοῦ θεμελίου τῶν ἀνδραγαθημάτων, τοῦ ἀκυμάντου λιμένος; Αὕτη γὰρ, αὕτη ἐστὶν ἡ ἐν πολέμοις εἰρήνη, ἡ ἐν κλύδωνι γαλήνη, ἡ ἐν ταῖς ἐπιβουλαῖς καὶ τοῖς κινδύνοις ἀσφάλεια, ἡ τὸν κατωρθωκότα αὐτήν, ἀδάμαντος ποιοῦσα στερέροτερον, ἢν οὐχ ὄπλα, καὶ τόξα κινούμενα, οὐδὲ στρατόπεδα ταρασσόμενα, οὐ μηχανήματα προσαγόμενα, οὐ τόξα, οὐ δόρατα ἀφιέμενα, οὐκ αὐτὸ τὸ τῶν δαιμόνων στρατόπεδον, οὐχ αἱ ζοφεραὶ φάλαγγες τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων, οὐκ αὐτὸς ὁ διάβολος μετὰ πάσης αὐτοῦ παρατασσόμενος τῆς στρατιᾶς, καὶ τῆς μηχανῆς, παραβλάψαι δυνήσεται τὸν ταύτην κτησάμενον ἐν Χριστῷ*»¹⁶⁸⁰.

Χαρακτηριστικά εἶναι καὶ τὰ ὅσα σημειώνει ὁ ὅσιος γιὰ τὴν υπομονή σε μιὰ ἐπιστολή του: «*Καμάτου χρῆζεις διὰ τὸ προληφθῆναί σε τῷ κακῷ, μεγάλης ἰάσεως, μεγάλης εὐεργεσίας, διὰ τοῦτο μεγάλης ποιοῦ καταφυγῆς. Χρεῖα δὲ ὑπομονῆς τῷ προσιόντι Θεῷ, καὶ δεῖ βοᾶν ἐπὶ πολὺ ἡμέρας καὶ νυκτὸς, καὶ ζητεῖν τὸν ἀληθινὸν ἰατρόν, τὸν ἐκ τῶν ἀνιάτων ἰώμενον, τὸν ἀληθινὸν ἐλευθερωτήν, τὸν ἀπὸ τῆς πικροτάτης δουλείας ἐλευθερῶσαι δυνάμενον. Ἐὰν μικροψυχῆσης, οὐχ εὐρήσεις· ἐὰν δὲ παραμείνεις, ἐπιτεύξῃ. Παρρήσιαν οὐκ ἔχεις διὰ τὴν συνείδησιν, ἀλλὰ προσευχὴν μεθ' ὑπομονῆς δύνασαι ἔχειν. Λέγει γὰρ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, "Αἰτεῖτε, καὶ*

¹⁶⁷⁴ Καρτερία εἶναι ἡ υπομονή στὴ λύπη καὶ στοὺς πόνους γιὰ χάρη τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ δικαίου. Βλ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γινώθι σαυτόν*, ὁ. π., σ. 307· βλ. καὶ Β. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ Ποιμαντική Θεολογία τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως. Πράξη καὶ Θεωρία*, ὁ. π., σ. 303.

¹⁶⁷⁵ Λκ. 21, 19. Βλ. καὶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 35, Δαβουρίῳ Μονάζοντι*, PG 79, 404Α: «*Ἐν τῇ ὑπομονῇ, τουτέστιν ἐν παντὶ πειρασμῷ ἐλευσομένῳ, καὶ πάσῃ θλίψει, κἂν ὕβρις ᾖ, κἂν ἐξουδένωσις, ἢ ἀτιμία ἀνθρώπου οἰουδήποτε, εἴτε μικρός, εἴτε μέγας εἴη, κἂν ἀσθένεια σώματος, κἂν ἐπανάστασις πολέμων Σατανικῶν, κἂν οἰοσδητοῦν πειρασμός, εἴτε ἀπὸ ἀνθρώπων, εἴτε ἀπὸ δαιμόνων*».

¹⁶⁷⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 309, (Ἀνεπίγραφη)*, PG 79, 533D. Ὁ ὅσιος, σε αὐτὴν τὴν ἐπιστολή του, προκειμένου νὰ τεκμηριώσῃ τὰ λεγόμενά του περὶ υπομονῆς, παραθέτει καὶ τὸ ευαγγελικὸ χωρία: «*ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται*» (Ματθ. 24, 13). Ὁ ἅγιος πατέρας υπενθυμίζει, ἀκόμη, καὶ τὰ λόγια τοῦ ἀπ. Παύλου γιὰ τὴν υπομονή: «*δι' ὑπομονῆς τρέχομεν τὸν προκειμένον ἡμῖν ἀγῶνα τῆς πίστεως*» (Ἐβρ. 12, 1).

¹⁶⁷⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 68, Παύλῳ Ἀρχιμανδρίτῃ*, PG 79, 420D.

¹⁶⁷⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 68, Παύλῳ Ἀρχιμανδρίτῃ*, PG 79, 420D. Πρβλ. καὶ Θρῆν. 3, 25: «*Ἀγαθὸς Κύριος τοῖς ὑπομένουσιν αὐτόν*».

¹⁶⁷⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 11, Κεφ. 3, PG 79, 908AC.

¹⁶⁸⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 35, Δαβουρίῳ Μονάζοντι*, PG 79, 404BC.

δοθήσεται ὑμῖν¹⁶⁸¹», ¹⁶⁸². Πολλές φορές, δεν εγκαταλείπονται μόνο οι αμαρτωλοί άνθρωποι, αλλά και εκείνοι που σπεύδουν προς κάθε ανδραγαθία, ώστε να διδαχθούν την υπομονή και την καρτερία και για να αποφύγουν την υπερηφάνεια¹⁶⁸³.

Όταν με υπομονή και προσευχή λάβει ο άνθρωπος την ουράνια δωρεά, τότε δύναται να αποδιώξει τους αόρατους βαρβάρους (δαίμονες), οι οποίοι θα περιπέσουν από τον τρόπο τους στα πόδια του¹⁶⁸⁴. Παράδειγμα ανταμοιβής της υπομονής από τον Θεό, αποτελεί για τον όσιο Νείλο ο Ιώβ, ο οποίος έλαβε ως τρόπαιο από τον Θεό πολλά αγαθά προ του μέλλοντος αιώνος, λόγω της καρτερίας και της μεγάλης υπομονής και ανδρείας που επέδειξε, παρά τις μεγάλες δυσκολίες που ταυτόχρονα αντιμετώπιζε¹⁶⁸⁵.

Σε ό,τι αφορά στους μοναχούς, ο όσιος υπογραμμίζει ότι η κάθαρση της ψυχής έχει ανάγκη σταθερότητας, καρτερίας, συνεχούς ορθής στάσεως ζωής και πρέπουσας διαγωγής¹⁶⁸⁶.

2) Ελεημοσύνη– φιλανθρωπία

Η ελεημοσύνη, δηλαδή η χωρίς αντάλλαγμα βοήθεια προς τον πλησίον, ελκύει το θείο έλεος¹⁶⁸⁷. Για να έχει αξία η ελεημοσύνη, πρέπει πάντοτε να λαμβάνει χώρα μυστικά και εν κρυπτῷ¹⁶⁸⁸, όπως άλλωστε και κάθε καλό που ποιεί ο άνθρωπος¹⁶⁸⁹.

Η ελεημοσύνη θεωρείται από τους Πατέρες ως η «βασίλισσα των αρετών»¹⁶⁹⁰ και επίσης αναφέρεται ως το βασικό φάρμακο κατά της οργής¹⁶⁹¹. Το ίδιο επισημαίνεται και στο έργο *Περὶ διαφορῶν πονηρῶν λογισμῶν*: «προσεκτέον ἐνταῦθα τῷ ἱατρῷ τῶν ψυχῶν, πῶς διὰ τῆς ἐλεημοσύνης τὸν θυμὸν θεραπεύει»¹⁶⁹².

¹⁶⁸¹ Λκ. 11, 9.

¹⁶⁸² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 324, (Ἀνεπίγραφη)*, PG 79, 540AB.

¹⁶⁸³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 108, Μαρίνῳ Μοναχῷ*, PG 79, 248B και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 33Α, Θαυμασίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 397AB.

¹⁶⁸⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 187, Γιγαντίῳ Διακόνῳ*, PG 79, 153B. Πρβλ. και Ἦσ. 33, 7: «οὓς ἐφοβεῖσθε, φοβηθήσονται ἀφ’ ὑμῶν».

¹⁶⁸⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 243, Σαβίνῳ Μαγιστριάνῳ*, PG 79, 172CD.

¹⁶⁸⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 72, Δημοκρίτῳ Μοναχῷ*, PG 79, 232D.

¹⁶⁸⁷ Β. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ Ποιμαντική Θεολογία τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως. Πράξη καὶ Θεωρία, ὁ. π., σ. 303.*

¹⁶⁸⁸ *Ματθ. 6, 3-4.*

¹⁶⁸⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 12, Κεφ. 13*, PG 79, 965B.

¹⁶⁹⁰ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνώθι σαυτόν, ὁ. π., σ. 351.*

¹⁶⁹¹ J. C. LARCHET, *Ἡ θεραπευτική των πνευματικῶν νοσημάτων. Εἰσαγωγή στὴν ἀσκητικὴ παράδοση τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τ. Β΄, ὁ. π., σ. 318.*

¹⁶⁹² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Περὶ διαφορῶν πονηρῶν λογισμῶν, Κεφ. 3*, PG 79, 1204BC. Πρβλ. και J. C. LARCHET, τ. Β΄, ὁ. π., σ. 318. Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι και κάποιοι φιλόσοφοι της ὕστερης αρχαιότητας προέτρεπαν υπὲρ της ελεημοσύνης, ἴσως επηρεασμένοι ἀπὸ τους χριστιανούς, ὅπως ο Γαληνός, που προέτρεπε να ξοδεύουν οι ἄνθρωποι χρήματα για καλές πράξεις, να μοιράζονται τα ρούχα τους, τα τρόφιμά τους, να περιθάλπτουν αρρώστους, και να ξεπληρώνουν χρέη ἄλλων ανθρώπων. Επίσης, συμβούλευε τους συνανθρώπους του να μην αποθηκεύουν πράγματα που δεν χρειάζονται και να μην αποταμιεύουν. Ὅποιος δεν τα πράττει αυτά στενοχωρεῖται, ἐνῶ ὅποιος ελεεί εἶναι ἀπαλλαγμένος ἀπὸ την στενοχώρια. Και ο γιατρός προσδιόριζε ως αἰτία της στενοχώριας την ἀπληστία (πλεονεξία) που ἐμποδίζει την ελεημοσύνη. ΓΑΛΗΝΟΥ, *Περὶ ψυχῆς παθῶν καὶ ἀμαρτημάτων, Βιβλίον Α΄, Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, 48-49.

Σχετικά με την ουράνια δόξα που περιμένει αυτούς που κάνουν ελεημοσύνη, ο άγ. Νείλος αναφέρει: «ὅταν ὁ ἐν κρυμῷ σκεπασθεῖς ἱματίῳ, καὶ καθοσιωθεῖς μετὰ θάνατον τάφῳ, καὶ ὁ νοσηλευθεῖς ἐν ἀσθενείᾳ μακρᾷ, καὶ ὁ συναχθεῖς οἴκοι ξένος, καὶ ὁ ἐν φυλακῇ παραμυθίας τυχὼν, ὁφθῶσι πρὸ τοῦ βήματος τῷ εἰδοτῇ ἃ ἔπαθον, ἐπιγινώσκοντες τὸν εὐεργέτην, καὶ ἐπιγινωσκόμενοι παρ' αὐτοῦ· ὅταν ὁ πᾶσι φοβερὸς δικαστὴς τὴν εἰς τοὺς εὐηργετημένους οἰκειούμενος χάριν λέγῃ· “Ὁ τοῦτοις ἐποιήσατε, ἐμοὶ ἐποιήσατε”»¹⁶⁹³.

Ο ὁσιος Νείλος τονίζει ότι ο Κύριος, οι απόστολοι, οι προφῆτες και οι δίκαιοι προτάσσουν επιτακτικά την ελεημοσύνη¹⁶⁹⁴. Για παράδειγμα, ο αββάς αναφέρει τα λόγια του προφήτη Ησαΐα: «διάθρυπτε πεινῶντι τὸν ἄρτον σου καὶ πτωχοὺς ἀστέγους εἷσαγε εἰς τὸν οἶκόν σου· ἐὰν ἴδῃς γυμνόν, περίβαλε, καὶ ἀπὸ τῶν οἰκείων τοῦ σπέρματός σου οὐχ ὑπερόψει»¹⁶⁹⁵. Επίσης, για να τονίσει την αξία της αρετῆς της ελεημοσύνης, υπενθυμίζει τα λόγια του προφήτη Δανιήλ: «τὰς ἀμαρτίας σου ἐν ἐλεημοσύναις λύτρωσαι»¹⁶⁹⁶, καθώς και των Παροιμιῶν: «δανεῖζει Θεῷ ὁ ἐλεῶν πτωχόν»¹⁶⁹⁷. Αναφορικά με την Κ.Δ., ο ὁσιος σημειώνει τους λόγους του Κυρίου: «μακάριοι οἱ ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται»¹⁶⁹⁸, καθώς και τις παραινήσεις του απ. Παύλου προς τους Γαλάτες: «τὸ καλὸν ποιοῦντες μὴ ἐκκακῶμεν· καιρῷ γὰρ ἰδίῳ θερίσομεν»¹⁶⁹⁹.

Ο άγ. Νείλος στηλιτεύει το γεγονός ότι η ελεημοσύνη στην εποχή του έχει παραμεληθεί και λησμονηθεί, σαν να μην έχει ειπωθεί ποτέ κάτι για αυτήν, και προσθέτει ότι οι περισσότεροι θεωρούν λαθεμένα ότι δεν διαπράττουν αμαρτία αν δεν ελεούν¹⁷⁰⁰. Όλοι αυτοί οι ανελεήμονες, που νομίζουν ότι είναι αναμάρτητοι, θα έπρεπε να μιμούνται την φιλανθρωπία του Θεού και να βοηθούν με οποιονδήποτε τρόπο τον συνάνθρωπό τους που έχει ατυχήσει στη ζωή του, ακόμη και χωρίς να ελπίζουν σε ανταμοιβή, αλλά εξαιτίας της παρόρμησης από την άριστη συνήθεια¹⁷⁰¹. Διότι και ο Θεός, ενώ δεν έχει ανάγκη, παρέχει την φροντίδα του, χωρίς να περιμένει ανταπόδοση, προσφέροντας το έλεός του από φυσική ευσπλαχνία σε καθέναν που έχει ανάγκη και «τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους»¹⁷⁰². Με αυτόν τον τρόπο ο Κύριος μάς διδάσκει ότι πρέπει να δείχνουμε το έλεός μας αδιακρίτως σε

¹⁶⁹³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 12, Κεφ. 12, PG 79, 964B. Πρβλ. Ματθ. 25, 35-40: «Ἐπείνασα γάρ, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με, ξένος ἦμην, καὶ συνηγάγετέ με, γυμνός, καὶ περιβάλετέ με, ἡσθένησα, καὶ ἐπεσκέψασθέ με, ἐν φυλακῇ ἦμην, καὶ ἦλθετε πρὸς με. Τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ οἱ δίκαιοι λέγοντες· Κύριε, πότε σε εἶδομεν πεινῶντα καὶ ἐθρέψαμεν, ἢ διψῶντα καὶ ἐποτίσαμεν; Πότε δέ σε εἶδομεν ξένον καὶ συνηγάγομεν, ἢ γυμνόν καὶ περιεβάλομεν; Πότε δέ σε εἶδομεν ἀσθενῆ ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ ἦλθομεν πρὸς σε; Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ βασιλεὺς ἐρεῖ αὐτοῖς· ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε».

¹⁶⁹⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 9, Κεφ. 6, PG 79, 873D.

¹⁶⁹⁵ Ἡσ. 58, 7. Βλ. καὶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 9, Κεφ. 6, PG 79, 873D-876A.

¹⁶⁹⁶ Δαν. 4, 24. Βλ. καὶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 9, Κεφ. 6, PG 79, 876A.

¹⁶⁹⁷ Παροιμ. 19, 17. Βλ. καὶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 9, Κεφ. 6, PG 79, 876A.

¹⁶⁹⁸ Ματθ. 5, 7. Βλ. καὶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 9, Κεφ. 6, PG 79, 876A.

¹⁶⁹⁹ Γαλ. 6, 9. Βλ. καὶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 9, Κεφ. 6, PG 79, 876A.

¹⁷⁰⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 9, Κεφ. 6, PG 79, 876A.

¹⁷⁰¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 9, Κεφ. 6, PG 79, 876AB.

¹⁷⁰² Ματθ. 5, 45. Βλ. καὶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 9, Κεφ. 6, PG 79, 876B.

όλους όσους το χρειάζονται, είτε αυτοί είναι καλοί είτε κακοί¹⁷⁰³. Συνεπώς, όποιος ζητάει χάρη, είτε είναι δίκαιος είτε άδίκος, από τους συνανθρώπους του, επειδή αυτοί έχουν από τη δημιουργία τους εντός τους το θεϊκό στοιχείο, πρέπει να του την παρέχουν, δείχνοντας όμοια με τον Δημιουργό χρηστότητα¹⁷⁰⁴.

Ο όσιος, όμως, εφιστά την προσοχή και σε κάποιους κινδύνους που δύναται να φέρει η επιθυμία για ελεημοσύνη λέγοντας χαρακτηριστικά, ότι είναι καλό το να δίδεις το χέρι σου σε κάποιον που πέφτει στο γκρεμό, αρκεί όμως να μπορείς να μην γκρεμιστείς και εσύ μαζί με εκείνον που κινδυνεύει: «*τί οὖν βέλτιον, έαυτὸν έλεειν καὶ περιίστασθαι τὰ σκάνδαλα, ἢ τὸ δῆθεν ἄλλους έλεειν, βρόχοις δυσεκλύτοις έμπλέκεσθαι τῷ βοηθεῖν έθέλειν έτέροις; Καλὸν τῷ κρημνιζομένῳ χεῖρα διδόναι, εἴ έστι μὴ συναπολέσθαι αὐτῷ κινδυνεύοντι. Εἰ δέ τῷ δοκεῖν συμπάσχειν, τὸ πάσχειν ἀκολουθεῖ, τὸ οἰκεῖον συμφέρον σπουδαστέον, ὅτι μὴ οὕτως ἄλλος ἄλλῳ πλησίον ὡς ἕκαστος έαυτῷ*»¹⁷⁰⁵.

3) Ευσέβεια

Η ευσέβεια θεωρείται ως μια πολύ σημαντική αρετή για τον όσιο Νέιλο, αφού ο άνθρωπος δεν πρέπει να σταματάει ποτέ να πράττει καθετί που συμβάλλει σε αυτήν: «*Μηδέ ποτε δῶς σεαυτῷ ανάπαυσιν ἀπὸ παντὸς πρὸς τὸ εὐσεβές συντείνοντος πράγματος*»¹⁷⁰⁶. Παράδειγμα ευσέβειας στην Π.Δ., κατά τον όσιο, αποτέλεσε ο Ιεφθάς¹⁷⁰⁷.

Η ευσέβεια δεν πρέπει να υφίσταται μόνο στα λόγια, αλλά και στα έργα, διότι σε διαφορετική περίπτωση ο Κύριος θα απαντήσει σε αυτούς, που εκείνη την ημέρα θα του αναφέρουν ότι τους γνωρίζει, πως: «*οὐκ οἶδα ὑμᾶς*»¹⁷⁰⁸,¹⁷⁰⁹. Επίσης, κατακριτέα είναι και η ψεύτικη ευσέβεια (ψευδοευσέβεια), διότι όχι μόνο δεν έχει ανταμοιβές, αλλά θα επιφέρει και την αιώνια και επώδυνη κόλαση¹⁷¹⁰.

Αντίθετα, οι ευσεβεῖς θα λάβουν στη μέλλουσα ζωή τα στεφάνια της ευπρέπειας, της δόξας και της τιμής και το έπαθλο που θα τους αποδοθεῖ θα είναι η αιώνια ζωή και η απόλαυση του παραδείσου¹⁷¹¹. Επομένως, όσοι είναι ευσεβεῖς δεν πρέπει να λιποψυχούν καθόλου ούτε να δειλιάζουν όταν κακολογούνται από νωθρούς, άθεους και κακούς ανθρώπους¹⁷¹².

Σχετικά με το κήρυγμα της πίστεως, ο αββάς Νείλος το χαρακτηρίζει ως «*κήρυγμα τῆς εὐσεβείας*»¹⁷¹³ και καλεί καθέναν που προσέρχεται σε αυτό να μιμηθεῖ τους κανόνες και τον χαρακτήρα των αποστόλων του Χριστού¹⁷¹⁴. Τους

¹⁷⁰³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 9, Κεφ. 6, PG 79, 876B.

¹⁷⁰⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 9, Κεφ. 6, PG 79, 876BC.

¹⁷⁰⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ότι διαφέρουσι τῶν ἐν πόλεσιν ὠκισμένων*, Κεφ. 14, PG 79, 1077C.

¹⁷⁰⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Έπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Έπιστολή 12, Νημερτίῳ Σιλενταρίῳ*, PG 79, 205BC.

¹⁷⁰⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 11, Κεφ. 4, PG 79, 908D.

¹⁷⁰⁸ Ματθ. 7, 23: «καὶ τότε ὁμολογήσω αὐτοῖς ὅτι οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς».

¹⁷⁰⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Έπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Έπιστολή 136, Σεραπίωνι Πρεσβυτέρῳ*, PG 79, 140C.

¹⁷¹⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ φάσκον*, Κεφ. 8, PG 79, 1276BC.

¹⁷¹¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 11, Κεφ. 21, PG 79, 933BC.

¹⁷¹² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Έπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Έπιστολή 21, Ίσιδώρῳ Ἀναγνώστῃ*, PG 79, 209A.

¹⁷¹³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Έπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Έπιστολή 209, Θύρῳ Σκρινιαρίῳ*, PG 79, 160CD.

¹⁷¹⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Έπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Έπιστολή 49, Ἀλεξάνδρῳ Μοναχῷ ἀπὸ Γραμματικῶν*, PG 79, 220B.

πιστούς, αγνούς, ευλαβείς και αυτούς που έχουν σωστό φρόνημα, όλα τους παρακινούν σε ευχαριστία και υμνολογία προς τον Θεό και ακόμη τους ωθούν να είναι δίκαιοι και ο νους τους να στρέφεται προς την ευσέβεια¹⁷¹⁵.

Τέλος, ο όσιος προτρέπει να γυμνάσουμε τον νου μας στην ευσέβεια, αν βέβαια κατορθώσαμε την άσκηση του σώματος¹⁷¹⁶. Και αυτό διότι: «*ἡ σωματικὴ γυμνασία πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος παιδικοῖς ἐοικυῖα μαθήμασιν· ἡ δὲ εὐσέβεια πρὸς πάντα ἐστὶν ὠφέλιμος παρέχουσα τὴν ψυχικὴν εὐεξίαν τοῖς ἐφιεμένοις κτήσασθαι τὴν κατὰ τῶν ἀντιπάλων παθῶν νίκην*»¹⁷¹⁷.

4) Πραότητα¹⁷¹⁸

Ο όσιος υπενθυμίζει την ευαγγελική ρήση: «*ἄρατε τὸν ζυγὸν μου ἐφ’ ὑμᾶς καὶ μάθετε ἀπ’ ἐμοῦ, ὅτι πρῶτός εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ, καὶ εὐρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν*»¹⁷¹⁹. Επομένως, η πραότητα, μαζί με την ταπεινότητα, αποτελούν μέγιστες αρετές και αυτοί που τις κατέχουν μιμούνται στην πράξη τον ίδιο τον Χριστό. Σε επιστολή του, ο όσιος γράφει για την πραότητα ότι αποτελεί το μέγιστο των επιτευγμάτων και πως υπερτερεί ακόμη και της ελεημοσύνης: «*Τὸ πρῶτως, καὶ μετὰ φιλοσοφίας βαστάσαι βαρεῖάν τινα, καὶ ἀδόκητον συμφορὰν, πάντων ἐστὶν μείζον τῶν κατορθωμάτων, καὶ αὐτῆς τῆς ἐλεημοσύνης*»¹⁷²⁰.

Η πραότητα μαζί με άλλες αρετές, όπως είναι ο οικτρισμός, η ελεημοσύνη, η χρηστότητα, η καθαρὴ αγάπη και η ταπεινοφροσύνη, αποτελούν το κατάλληλο «ένδυμα» για τον πνευματικό «γάμο», στον οποίο έχουμε προσκληθεῖ από τον ίδιο τον Θεό¹⁷²¹. Και αν ο κόσμος μας είναι ο κήπος που φύτεψε για μας ο Κύριος, τότε ας καρποφορήσουμε ευαγγελικούς καρπούς, τους οποίους και «καταναλίσκει» ο Χριστός με μεγάλη ευχαρίστηση¹⁷²². Τέτοιος καρπός είναι, ανάμεσα σε άλλους, και η πραότητα¹⁷²³.

5) Ανεξικακία¹⁷²⁴ – αμνησικακία

Η ανεξικακία είναι αρετή που εγκωμιάζεται συχνά από τον όσιο Νείλο, όπως και αυτοί που τη διαθέτουν¹⁷²⁵. Σε κάποια επιστολή του, συμβουλεύει τον παραλήπτη της να είναι ανεξίκακος, ακόμη και σε εκείνους που έχουν αντιδραστική

¹⁷¹⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Β΄, Επιστολή 128, Ἐπιδίω Μοναχῶ, PG 79, 253D.*

¹⁷¹⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 293, (Ἀνεπίγραφη), PG 79, 528C.*

¹⁷¹⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 293, (Ἀνεπίγραφη), PG 79, 528C.*

¹⁷¹⁸ Ως πραότητα ορίζεται η ηρεμία αγαθῆς ψυχῆς που αγαπάει τον Θεό και τον πλησίον της· βλ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνωθὶ σαυτόν, ό. π., σ. 372.*

¹⁷¹⁹ *Ματθ. 11, 29 και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Λόγος περὶ ἀκτημοσύνης, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 67, PG 79, 1060C. Βλ. και Ματθ. 5, 5: «μακάριοι οἱ πραεῖς, ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν».*

¹⁷²⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Επιστολή 305, (Ἀνεπίγραφη), PG 79, 533B.*

¹⁷²¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Β΄, Επιστολή 162, Εὐψυχίῳ Βικαρίῳ, PG 79, 277BC.*

¹⁷²² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Επιστολή 28, Γαυδεντίῳ Σιλεντιαρίῳ, PG 79, 564A.*

¹⁷²³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Επιστολή 28, Γαυδεντίῳ Σιλεντιαρίῳ, PG 79, 564A.*

¹⁷²⁴ Ανεξικακία είναι η ανοχή και η λησμοσύνη των κακῶν· βλ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνωθὶ σαυτόν, ό. π., σ. 373.*

¹⁷²⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Β΄, Επιστολή 13, Νημερτίῳ Σιλεντιαρίῳ, PG 79, 205C.*

συμπεριφορά απέναντί του¹⁷²⁶. Επιπλέον, θα πρέπει όσοι καθοδηγούν ανθρώπινες ψυχές, δηλαδή οι ποιμένες, να ανέχονται τα ελαττώματα όλων με μεγάλη ανεξικακία¹⁷²⁷.

Αμνησικακία είναι η εκούσια λήθη των αδικημάτων, που πράττει κάποιος εναντίον μας, και η συγχώρεση των αμαρτημάτων των άλλων, εξαιτίας της αγάπης προς τον Θεό και τον συνάνθρωπο¹⁷²⁸. Τον Θεό και τον άνθρωπο, που έχει ιερό ζήλο προς Αυτόν, τους χαρακτηρίζουν, μεταξύ άλλων, η ανεξικακία και η αμνησικακία¹⁷²⁹.

Όταν κάποιος ευεργετεί εξίσου και αυτόν από τον οποίο δέχτηκε καλό και αυτόν από τον οποίο έπαθε κακό, τότε κάνει εκείνον που έπραξε το κακό να ντρέπεται, να συγκινείται και να νιώθει ντροπή και να επικρίνει τον εαυτό του για την κακία του, «*θαυμάζων δὲ τῆς φιλοσοφίας εὐλόγως ἐκεῖνον, οὗ τῷ παραδείγματι τὸ ἀποστῆναι τῆς πονηρίας ὠφέληται, καὶ μεταβαλεῖν ἐπὶ τὸ γνωσθὲν τῇ πείρᾳ καλόν*»¹⁷³⁰.

6) Αυτάρκεια¹⁷³¹

Ο άγ. Νείλος τονίζει ότι οι άνθρωποι πρέπει να ζουν με αυτάρκεια, διότι το αντίθετό της, δηλαδή η αφθονία, διδάσκει τη φιλοδοξία προς αυτά που δεν πρέπει, αυξάνει την ευχαρίστηση προς εκείνα που είναι καταδικασμένα και οδηγεί σταδιακά στο έσχατο όριο της ακρασίας (ακράτειας)¹⁷³². Αυτός που διδάσκει την αυτάρκεια, λέει ο άγιος, θα πρέπει πρώτα ο ίδιος να την εφαρμόζει με το παράδειγμά του, διότι διαφορετικά θα είναι υπαίτιος σκανδάλων και άξιος τιμωρίας¹⁷³³.

7) Σεμνότητα

Η σεμνότητα εξυμνείται πολλές φορές στο έργο του οσίου Νείλου και αποτελεί εκ των ων ουκ άνευ αρετή που οπωσδήποτε πρέπει να διαθέτει ένας μοναχός¹⁷³⁴. Αυτοί που υπηρετούν απερίσπαστα τον Θεό και έχουν εσωτερική **ησυχία** («*ήσυχάζουσιν ἔνδον*») καλλιεργούν τη σεμνότητα¹⁷³⁵. Σε έναν διάκονο, τον Ξενοφώντα, υπενθυμίζει ο όσιος ένα χωρίο των *Ψαλμών* αναφορικά με τη

¹⁷²⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Ἐπιστολή 134, Ἀλκιβιάδῃ Σχολαστικῷ*, PG 79, 445B.

¹⁷²⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 27*, PG 79, 756BC. Σε άλλο έργο, που θεωρείται νόθο, ο συγγραφέας συμβουλεύει όποιοι λοιδωρηθεί, να επιδείξει ανεξικακία βλ. *Λόγος ἀσκητικός καὶ πολυμερής, Κεφ. 14*, PG 79, 1292A.

¹⁷²⁸ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνωθι σαυτόν, ό. π., σ. 314*.

¹⁷²⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Περὶ ἀκτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 47*, PG 79, 1028CD.

¹⁷³⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος περὶ ἀκτημοσύνης, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 47*, PG 79, 1029A.

¹⁷³¹ Αυτάρκεια είναι το να αρκείται κάποιος σε αυτά που έχει και στα αναγκαία και να μην επιζητάει τα περιττά· βλ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνωθι σαυτόν, ό. π., σ. 378*.

¹⁷³² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. Α΄, Κεφ. Β΄*, PG 79, 813B.

¹⁷³³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος περὶ ἀκτημοσύνης, πρὸς Μάγναν, Κεφ. ΛΘ΄*, PG 79, 1016B. Στο νόθο έργο του Νείλου *Κεφάλαια ἢ Παραινήσεις* σημειώνεται στην 58^η (νη΄) παραίνεση: «*Ἀναγκαῖον νόμιζε τὴν αυτάρκειαν, παραχώρει δὲ τῷ Θεῷ τὴν ὑπὲρ ταύτης μέριμναν*»· βλ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Κεφάλαια ἢ Παραινήσεις*, PG 79, 1253C.

¹⁷³⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος εἰς Ἀλβιανόν*, PG 79, 700C.

¹⁷³⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος περὶ ἀκτημοσύνης, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 31*, PG 79, 1008A.

σεμνότητα: «*Ἡ σάρκα μου ἀνθίσε σεμνότητα*»¹⁷³⁶ και η αιτιολόγηση από τον όσιο είναι πως αυτό συνέβη, διότι η καρδιά του ανθρώπου βοηθήθηκε με την προσευχή και την ελπίδα¹⁷³⁷. Τέλος, μια κόμισσα προτρέπεται από τον όσιο να διαφυλάξει, μαζί με την γενναιότητά της, την πίστη της και τη σεμνότητά της¹⁷³⁸.

8) Χαρά («έν Κυρίω» ή «αἰώνιος»)

Η χαρά «έν Κυρίω» ευφραίνει και αγαλλιάζει την ψυχή. Για τον Ιωάννη Χρυσόστομο είναι: «*ἡ ἐκπλήρωση τῶν ἐπιθυμιῶν, ἡ ἀπόλαυση τῶν εὐχάριστων καὶ ἡ λησμοσύνη τῶν λυπηρῶν*»¹⁷³⁹. Ο άνθρωπος μιμούμενος τον Χριστό θα πρέπει να γεύεται τους καρπούς του Ευαγγελίου, δηλαδή: χαρά, αγάπη, πραότητα, ειρήνη, μακροθυμία, χρηστοθήεια, καλοσύνη, πίστη και πάνω από όλα εγκράτεια¹⁷⁴⁰. «*Πανταχόθεν οἱ ὅλη τῇ ψυχῇ τὸν Θεὸν ἀγαπῶντες, χαρὰν καρδίας εὐρίσκουσι, καὶ τὸν τῆς εὐχαριστίας τῆς πρὸς τὸν Κύριον, καὶ τῆς δοξολογίας πλοῦτον διεγκολπίζονται*»¹⁷⁴¹.

9) Τελειότητα

Ο άνθρωπος πρέπει να έχει ως σκοπό την τελείωσή του και οφείλει να μιμείται τον τέλειο Θεό. Η τελειότητα είναι μια κατάσταση στερημένη από (παρ)άλογα πάθη: «*Παρ' ἡμῖν θυσία ἡ προσευχή νοεῖται, ἔρημος δὲ κατάστασις τῆς ἐστὶν ἐστερημένη παθῶν ἀλόγων, ὅπερ τελειότητα ὀριζόμεθα εἶναι*»¹⁷⁴². Η επίπονη άσκησις και η εκούσια ταλαιπωρία χαρακτηρίζεται από τον όσιο ως κατάσταση τελειότητας, ενώ η επικοινωνία με τον κόσμο ως απομάκρυνση από αυτήν¹⁷⁴³.

Αυτόν που επιδιώκει την τελειότητα, τον αδικούν τόσο οι έπαινοι, που τον αποχαυνώνουν, όσο και οι κατηγορίες εναντίον του, που του αποδιώχνουν την προθυμία για τελειότητα στις αρετές και του επιφέρουν λιποψυχία και λύπη¹⁷⁴⁴. Επομένως, τόσο οι έπαινοι οι εγκόσμιοι όσο και οι ψευδείς κατηγορίες, αποτελούν παγίδες προς την τελειότητα του ανθρώπου στις αρετές¹⁷⁴⁵.

Ο τέλειος ως προς τις αρετές, εξαιτίας της ταπεινότητάς του, δεν επαίρεται, επειδή υπερέχει εναντίον εκείνου που είναι άπειρος ως προς αυτές, διότι ο τέλειος γνωρίζει ότι και ο ίδιος ήταν έτσι στο αρχικό στάδιο στην οδό προς τις αρετές και διότι είναι πεπεισμένος ότι και ο άπειρος θα φτάσει στο ίδιο επίπεδο τελειότητας¹⁷⁴⁶. Αντίστοιχα και ο «προκόπτων» στην αρετή, έχοντας ταπεινότητα, δεν ζηλεύει τον τέλειο, ως προς τον οποίο υπολείπεται στην αρετή, αλλά αντίθετα

¹⁷³⁶ *Ψαλμ. 27, 7: «Κύριος βοηθός μου καὶ ὑπερασπιστής μου· ἐπ' αὐτῷ ἤλπισεν ἡ καρδιά μου, καὶ ἐβοηθήθην, καὶ ἀνέσταλεν ἡ σὰρξ μου· καὶ ἐκ θελήματός μου ἐξομολογήσομαι αὐτῷ».*

¹⁷³⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 173, Ξενοφῶντι Διάκονῳ*, PG 79, 288D.

¹⁷³⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 218, Στεφανίδι Κομητίσῃ*, PG 79, 313B.

¹⁷³⁹ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνωθὶ σαυτόν, ό. π., σ. 320.*

¹⁷⁴⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 28, Γαυδεντίῳ Σιλενταρίῳ*, PG 79, 564A.

¹⁷⁴¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 252, Γαυδεντίῳ Σελαριώτῃ*, PG 79, 505A.

¹⁷⁴² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολή 107, Σωσιμianῶ Μοναχῷ*, PG 79, 129A.

¹⁷⁴³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 66, Γάλλῳ Μοναχῷ*, PG 79, 229BC.

¹⁷⁴⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος περὶ ἀκτημοσύνης, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 11*, PG 79, 984B.

¹⁷⁴⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος περὶ ἀκτημοσύνης, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 11*, PG 79, 984C.

¹⁷⁴⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος περὶ ἀκτημοσύνης, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 66*, PG 79, 1057D.

επιθυμεί να εξισωθεί με τον βίο εκείνου, χωρίς να ζηλεύει που εκείνος έγινε τέτοιος¹⁷⁴⁷.

10) Αγαθότητα (αγαθοσύνη)

Η αγαθότητα είναι ένα κατεξοχήν χαρακτηριστικό του Θεού: «Ἄξια μὲν τῆς αἰωνίου ὀργῆς εἰργάσασθε πράγματα, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐγὼ ἐλεήμων ὑπάρχω, οὐ τῇ ὑμετέρᾳ κακίᾳ μετρῶ τὴν φιланθρωπίαν, ἀλλὰ τῇ ἐμῇ πολλῇ ἀγαθότητι»¹⁷⁴⁸. Εξαιτίας της αγαθότητας και της ελεημοσύνης του Θεού, ευεργετούνται αυτοί που Του το ζητούν¹⁷⁴⁹.

Αγαθότητα από τους ανθρώπους έχει εκείνος που τελειοποιήθηκε στην αρετή¹⁷⁵⁰. Η ψυχή, που θέλει να ομοιωθεί στον Θεό, δείχνει με πόση προθυμία και με πόσο πόθο κατόρθωσε εκείνα που επιθυμούσε, αποκτώντας με σπουδαίο αγώνα, αγαθότητα, μακροθυμία, χρηστότητα και φιλανθρωπία και οτιδήποτε άλλο φανερώνει τη φύση του Θεού¹⁷⁵¹. Σαν τέκνα της Χάριτος, και όχι του Νόμου, οι άνθρωποι πρέπει να πράττουν καρπούς αγαθοσύνης, οι οποίοι ευαρεστούν τον Κύριο¹⁷⁵².

11) Ευγένεια

Είναι αρετή που προέρχεται από την καλή αγωγή της ψυχής στο λόγο και στις πράξεις και ταυτίζεται με την ευαγγελική ηθική τελειότητα¹⁷⁵³. Ο Κύριος μάς καλεί να παραδειγματιζόμαστε από όλη την κτίση, ώστε να βάλουμε σε τάξη την αφροσύνη μας, διότι δεν διατηρήσαμε την ευγένεια της φύσεώς μας¹⁷⁵⁴. Ο άνθρωπος ο οποίος δημιουργήθηκε «κατ' εικόνα» Θεού, ονομάζεται και κτήνος και θηρίο και ερπετό, διότι, από κακή συνήθεια, ζήλεψε αυτό που δεν είχε δημιουργηθεί στη φύση, μεταβαίνοντας από την κατά φύση ευγένεια στην παρά φύση αγένεια¹⁷⁵⁵. Ακόμη, όμως, και στους πιο κακούς ανθρώπους υπάρχει μια σπίθα φυσικής ευγένειας που σιγοκαίει, παρέχοντας το φως της, ακόμη και αν «οἱ ζόφοι τῶν πονηρῶν ἔξεων ἐπισκωτοῦσι τούτῳ, εἰς ἅπαν οὐ πεφυκὸς ἀποσβέννυσθαι»¹⁷⁵⁶.

¹⁷⁴⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος περὶ ἀκτημοσύνης, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 66*, PG 79, 1057D-1060A.

¹⁷⁴⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 131, Αὐριλιανῶ, PG 79, 137D*. Βλ. και του ιδίου, *Εἰς τοῦ εἰς τὴν αὐτὴν ἐορτὴν (Ἀνάληψιν) Γ' Λόγου, τὸ Προοίμιον*, PG 79, 1500D: «Ὁ θεὸς τῆς ἀγαθότητος ὁμβρος ἀρξάμενος τοῖς ἀνθρώποις ἐκχεῖσθαι, πρὸς ἀμήχανον σήμερον δωρεῶν ὑπερήρθη πλημμύραν, καὶ τὰ μεγάλα κατέκρυψε μεῖζοσι». Ο Θεός Λόγος, ως ομοούσιος με τον Θεό Πατέρα, έχει ἴση ἀγαθότητα με Αυτόν. Βλ. του ιδίου, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 323, Κυριάκῳ Πρεσβυτέρῳ*, PG 79, 357CD και *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 39, Αὐξεντίῳ Ἰλλουστρίῳ*, PG 79, 213D.

¹⁷⁴⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 225, Αὐγουστίνῳ Τριβούνῳ*, PG 79, 165AB.

¹⁷⁵⁰ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνωθὶ σαυτόν, ὁ. π., σ. 290*.

¹⁷⁵¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος περὶ ἀκτημοσύνης, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 45*, PG 79, 1025B.

¹⁷⁵² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολὴ 28, Γαυδεντίῳ Σιλεντιαρίῳ*, PG 79, 564A.

¹⁷⁵³ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνωθὶ σαυτόν, ὁ. π., σ. 277*.

¹⁷⁵⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος περὶ ἀκτημοσύνης, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 64*, PG 79, 1056BC.

¹⁷⁵⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 9, Κεφ. 4*, PG 79, 868D.

¹⁷⁵⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 9, Κεφ. 4*, PG 79, 869D.

Σε κάθε γενιά ανθρώπων έλαμψε και κάποιος με τη διαγωγή της φυσικής ευγένειας, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τον Νώε, τον Ιώβ, κ.α.¹⁷⁵⁷

12) Ζήλος αγαθός (ή θεοσεβείας)

Ζήλος αγαθός είναι η θέρμη της ψυχής που εκδηλώνεται σαν ορμή που κινείται και εργάζεται προς το καλό¹⁷⁵⁸. Ο αγαθός ζήλος πρέπει να στρέφεται τόσο προς τον Θεό, όσο και προς τους ανθρώπους. Ο άγ. Νείλος προτρέπει να βοηθούμε με ζήλο όσους ταλαιπωρούνται, όταν δεν είναι εφικτό να τους επιτιμήσουμε¹⁷⁵⁹. Επίσης, ο όσιος ζητάει να παρακαλούμε τον Θεό να άρει την όποια παρανομία και να δεικνύουμε τον ζήλο μας προς Αυτόν με την παρρησία μας¹⁷⁶⁰.

Ο αββάς εφιστά την προσοχή, ώστε ο υπερβάλλον ζήλος για τη θεοσεβεία, να μην κάνει τον άνθρωπο πολύ αυστηρό και άκαρδο με τους συνανθρώπους του: «Μή ἔσο ἀπότομος, μήποτε πειραθῆς θείας ἀγανακτήσεως, κἂν δοκεῖς ζήλῳ περιφλέγεσθαι θεοσεβείας. Καὶ γὰρ ὁ μακαριώτατος Ἰωνᾶς τὸ ἄγαν θερμὸν τοῦ ζήλου διὰ τοῦ κήτους μεμάλακται»¹⁷⁶¹.

13) Φιλία (πνευματική)

Η φιλία είναι η αγάπη υγιούς ψυχής προς υγιή ψυχή¹⁷⁶². Επιπλέον, η φιλία, η οποία αποτελεί απόρροια υγιούς ψυχής, είναι ιερή, ακέραιη, αγνή, πιστή, σταθερή, ειλικρινής, θαρραλέα, αιώνια και αληθινή¹⁷⁶³. Μόνο μεταξύ αγαθών ανθρώπων αναπτύσσεται η αληθινή φιλία¹⁷⁶⁴.

¹⁷⁵⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρός Αγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 1, Κεφ. 6, PG 79, 816D-817A.

¹⁷⁵⁸ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνωθι σαυτόν*, ό. π., σ. 320.

¹⁷⁵⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρός Αγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 10, Κεφ. 1, PG 79, 885B.

¹⁷⁶⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρός Αγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 10, Κεφ. 1, PG 79, 885B.

¹⁷⁶¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 190, Ὀλυμπίῳ Ἐπισκόπῳ*, PG 79, 297D.

¹⁷⁶² ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνωθι σαυτόν*, ό. π., σ. 339. Κατά τον άγ. Νεκτάριο «τρία εἶναι τὰ εἶδη τῆς φιλίας· αὐτὴ ποὺ βασίζεται στὴν ἀρετὴ, αὐτὴ ποὺ θεμελιώνεται στὸ συμφέρον καὶ αὐτὴ ποὺ ὑπάρχει ἀπὸ συνήθεια. Ἀριστερ ὁμως εἶναι ἡ χάριν τῆς ἀρετῆς φιλία, γιατί τὴ στερεώνει ἡ ἀρετὴ τῆς ἀγάπης»· βλ. Στο ίδιο, σ. 341. Για τρία εἶδη φιλίας μίλησε πρώτος ο Αριστοτέλης. Τα τρία αυτά εἶδη, κατά Αριστοτέλη, εἶναι τα ακόλουθα: α) η φιλία που αποσκοπεῖ στη χρησιμότητα (χρησιμοθηρική), ὅπως εἶναι αὐτὴ των ηλικιωμένων, β) αὐτὴ που αποσκοπεῖ στην ευχαρίστηση και εἶναι συχνὴ μεταξύ των νέων, και γ) η φιλία που ἔχει ως θεμέλιο τὴν ἀρετὴ και η ὁποία συνιστᾷ τὴν τέλεια φιλία. Κατά τον μέγιστο αρχαῖο Ἑλληνα φιλόσοφο, και στα τρία αὐτά εἶδη φιλίας τα κοινὰ στοιχεία και ἀπαραίτητες προϋποθέσεις για τὴν ὑπαρξὴ φιλίας εἶναι: η ομοιότητα και η κοινωνία μεταξύ των φίλων, δηλαδή η τακτικὴ συναναστροφή, ἀρα και η εγγύτητα, και η αμοιβαιότητα (δεν μπορεί να εἶναι ετεροβαρὴς η φιλία και δεν μπορεί κάποιος να εἶναι φίλος με κάποιον που ο ἄλλος δεν τον θεωρεῖ φίλο). Εξάιρεση αποτελεί η φιλία που βασίζεται στην ανωτερότητα, ὅπως η σχέση γονέων και παιδιών. Βλ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Ἠθικά Νικομάχεια*, Βιβλίον Η΄, 1155a, 3-5· 1156a-1157a, 8· 1158b, 11· 1159b και Βιβλίον Θ΄ 9, 1169b· βλ. και U. ECO, R. FEDRIGA, *Η Ιστορία της Φιλοσοφίας με επιστημονικὴ επιμέλεια Umberto Eco και Riccardo Fedriga*, ό. π., σ. 262 και ΑΠ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ, *Ἄκρα και Μεσότητα. Ἀπὸ τὴν ἀριστοτελικὴ στὴν πατερικὴ μεσότητα*, ἑκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2008, σ. 263.

¹⁷⁶³ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνωθι σαυτόν*, ό. π., σ. 339.

¹⁷⁶⁴ Ό. π., σ. 340· βλ. και Β. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Ποιμαντικὴ Θεολογία τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως. Πράξη καὶ Θεωρία*, ό. π., σσ. 304-305.

Κατά τον όσιο Νείλο, όσα επιτυγχάνει η φιλία, άλλα τόσα επιτυγχάνουν η εκτενής δέηση προς τον Θεό και το πένθος¹⁷⁶⁵. Στο *Περὶ Προσευχῆς*, ως φιλία προς τον Θεό, νοείται η τέλεια και πνευματική αγάπη, με την οποία η προσευχή ενεργείται «έν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ»¹⁷⁶⁶.

Στο έργο *Λόγος άσκητικός καὶ πολυμερής* ο συγγραφέας του αναφέρεται στη φιλία που πρέπει να έχει ο χριστιανός προς τον μέλλοντα αιώνα (κόσμος): «Τοῦ μέλλοντος αἰῶνος γνωστικός πολίτης γενοῦ τήν πρὸς αὐτὸν φιλίαν ἤδη άσπαζόμενος, ἵνα ὅταν φθάσης ἐκεῖ, μὴ ὡς ξένος άγνοηθῇς, ἀλλ' ὡς φίλος προσδεχθῇς, καὶ τιμηθῇς ὡς πολίτης»¹⁷⁶⁷.

14) Ευχαριστία

Ευχαριστία είναι η αγαθή διάθεση για ανταπόδοση χάρις και η ομολογία αυτής¹⁷⁶⁸. Η ευχαριστία πρέπει να εκδηλώνεται τόσο προς τον Θεό όσο και προς τους ανθρώπους.

Αυτοί που αγαπούν τον Θεό με όλη τη δύναμη της ψυχής τους, Τον ευχαριστούν και Τον δοξολογούν¹⁷⁶⁹: «... μετά πάσης εὐχαριστίας, καὶ προσευχῆς, καὶ ταπεινώσεως, ἵνα εὐλογήσης, ἵνα ὕμνους ἀναπέμψης τῷ Σωτῆρι τῶν ὅλων Θεῷ, τῷ εὐεργέτῃ»¹⁷⁷⁰. Η ευχαριστία προς τον Θεό πρέπει να εκδηλώνεται σε κάθε περίπτωση, τόσο στις χαρές όσο και στις δυσκολίες. Χαρακτηριστικά είναι τα όσα αναφέρει ο όσιος Νείλος σε μια επιστολή του, στην οποία προτρέπει ο παραλήπτης της να μη δυσανασχετεί όταν αρρωσταίνει στο σώμα και διακατέχεται από διάφορους πόνους, αλλά να τους αποδέχεται με ευχαριστία, διότι αυτά συντελούν στον καθαρισμό από τις αμαρτίες: «μᾶλλον δὲ μετ' εὐχαριστίας τὰς ἀλγηδόνας ὑπόμενε, ὅπως διὰ τούτων ἐξαλειφθῶσι πάντα σου τὰ πταίσματα»¹⁷⁷¹. Ο ιερός πατέρας αναφέρει, ακόμη, ότι οι δαίμονες της ηδονής συνεργάζονται με τους δαίμονες του πόνου και της λύπης, ώστε να ταλαιπωρήσουν τον άνθρωπο και να τον αποξενώσουν από την ευχαριστία προς τον Θεό¹⁷⁷².

Σε άλλη του επιστολή του ο όσιος γράφει και για την ευχαριστία προς τους ανθρώπους: «Εἰ οὖν πυκναῖς τισι καὶ πολλαῖς, καθὼς γράφεις, ἐμπέπαρσαι ἀρρώστιάς σωματικαῖς, καὶ θλίψεσιν καὶ διαφόροις ἀνάγκαις· μηδαμῶς μὲν ὀλιγωρήσης ὡς γενναῖος ἀθλητής, πολυπλασίασον δὲ τὴν κατὰ τὸ σῦνηθες εὐχαριστίαν· καὶ τοὺς μὲν περὶ ὑπομονῆς διαλεγόμενους, καὶ ἀνεξικακίας, καὶ

¹⁷⁶⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 308, (Ἀνεπίγραφη)*, PG 79, 533D.

¹⁷⁶⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;), *Περὶ προσευχῆς*, Κεφ. 77, PG 79, 1184C. Ο μοναχός Υπερέχιος στο έργο του *Παραίνεσις άσκητῶν* συνδέει τις ψαλμωδίες που ψάλλει με σύνεση ο μοναχός με την πνευματική φιλία: «Ψάλλων μοναχός συνετῶς, συγκροτῆσει φιλίαν πνευματικὴν»· βλ. ΥΠΕΡΕΧΙΟΥ, *Παραίνεσις άσκητῶν*, PG 79, 1488D.

¹⁷⁶⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;), *Λόγος άσκητικός καὶ πολυμερής*, Κεφ 2, PG 79, 1284A.

¹⁷⁶⁸ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνῶθι σαυτόν, ό. π., σ. 360*. βλ. και Β. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ Ποιμαντική Θεολογία τοῦ Αγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως. Πράξη καὶ Θεωρία, ό. π., σ. 305*.

¹⁷⁶⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 252, Γαυδεντίῳ Σελαριῳτῇ*, PG 79, 505A. βλ. και του ιδίου, *Ὅτι διαφέρουσι τῶν ἐν πόλεσιν ὠκισμένων*, Κεφ. 9, PG 79, 1072A.

¹⁷⁷⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 35, Δαβουρίῳ Μονάζοντι*, PG 79, 404AB.

¹⁷⁷¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 321, (Ἀνεπίγραφη)*, PG 79, 537D.

¹⁷⁷² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ 42, Θεοδοσίῳ Διακόνῳ*, PG 79, 408C.

ποικίλης τοῦ Δεσπότης ἡμῶν οἰκονομίας, ἡδέως ἀποδέχου, καὶ ἐπαίνει, καὶ δυσώπει περὶ τῶν τοιούτων πλεονάκεις προσομιλεῖν σοι»¹⁷⁷³.

Αναφορικά με το φαγητό, ο άνθρωπος πρέπει να τρώει πάντοτε με κοσμιότητα, σύνεση, φόβο Θεού και με ευχαριστία για αυτά που του προσφέρονται¹⁷⁷⁴.

15) Ευσπλαχνία¹⁷⁷⁵ – μακροθυμία

Η ευσπλαχνία, όπως και η μακροθυμία, είναι αρετές που μας τις παρέδωσε ο ίδιος ο Κύριος με το παράδειγμά Του. Ο απ. Παύλος αναφέρει χαρακτηριστικά: «Γίνεσθε μιμηταὶ Χρηστοῦ»¹⁷⁷⁶. Ὅπως σχολιάζει ο όσιος, αυτό επιτυγχάνεται κατά τον απ. Παύλο, ως εξής: «Ἐνδύσασθε οὖν, ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ ἅγιοι καὶ ἡγαπημένοι, σπλάγχνα οἰκτιρμοῦ, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην, πραότητα, μακροθυμίαν»¹⁷⁷⁷. Ο Χριστός παρέχει την ευκαιρία και σώζει τους αμαρτωλούς που μετανοοῦν, όπως την πόρνη¹⁷⁷⁸, τον ληστή στον σταυρό¹⁷⁷⁹, τους μάγους που τους έκανε κήρυκες της γεννήσεώς Του¹⁷⁸⁰, τους τελώνες¹⁷⁸¹, τους διώκτες Του¹⁷⁸² και άλλους, τους οποίους με την ευσπλαχνία Του, τους ωφέλησε και τους οδήγησε στην ορθή οδό, τους έπεισε να ζουν για τον Θεό, να μιμούνται τους ουράνιους αγγέλους και να θυσιάζουν τη ζωή τους προς χάριν της αληθείας¹⁷⁸³. Ο Κύριος δεν αποστρέφεται κανέναν από εκείνους που επιστρέφουν μετανοημένοι, ταπεινωμένοι και με κλάματα στην ευσπλαχνία Του¹⁷⁸⁴.

Ο άνθρωπος πρέπει διαρκώς να ευχαριστεί και να δοξολογεί τον Θεό για την ευσπλαχνία Του¹⁷⁸⁵, ιδιαίτερα όταν αργεί να ικανοποιήσει τα αιτήματα του ανθρώπου για κάποιον άγνωστο σε αυτόν λόγο, διότι οι αμοιβές, όταν δοθούν θα είναι πολύ μεγάλες¹⁷⁸⁶. Ο Θεός χαρακτηρίζεται από τον όσιο Νέιλο ως «Θεός τῆς μακροθυμίας»¹⁷⁸⁷.

¹⁷⁷³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 121, Εὐρυκλεῖ Πρεσβυτέρῳ, PG 79, 440BC.

¹⁷⁷⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 57, Εὐθυμίῳ Ἐπισκόπῳ, PG 79, 576C.

¹⁷⁷⁵ Η ευσπλαχνία είναι ευαισθησία αγαθής ψυχής που δηλώνει αγάπη προς τον πλησίον της. Βλ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, Γνωθὶ σαυτόν, ό. π., σ. 364.

¹⁷⁷⁶ Εφ. 5, 1.

¹⁷⁷⁷ Κολ. 3, 12 και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Περὶ ἀκτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 46, PG 79, 1028C.

¹⁷⁷⁸ Λκ. 7, 37 και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 39, Κώνωνι Πολιτευομένῳ, PG 79, 568CD. Βλ. και Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 174, Θερινῷ Πρωτεύοντι, PG 79, 289AB.

¹⁷⁷⁹ Λκ. 23, 43 και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 39, Κώνωνι Πολιτευομένῳ, PG 79, 568CD.

¹⁷⁸⁰ Ματθ. 2, 1-2 και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 39, Κώνωνι Πολιτευομένῳ, PG 79, 568CD.

¹⁷⁸¹ Ματθ. 9, 10 και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 39, Κώνωνι Πολιτευομένῳ, PG 79, 568CD. Βλ. και Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 174, Θερινῷ Πρωτεύοντι, PG 79, 289AB.

¹⁷⁸² Πραξ. 9, 1 κ. ε. και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 39, Κώνωνι Πολιτευομένῳ, PG 79, 568CD.

¹⁷⁸³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 39, Κώνωνι Πολιτευομένῳ, PG 79, 568CD.

¹⁷⁸⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 169, Ἰουλιανῷ Ἀναγνώστῃ, PG 79, 464AB.

¹⁷⁸⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 267, Κρίσπῳ ἀπὸ αἰχμαλωσίας, PG 79, 336C.

¹⁷⁸⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 87, Αὐλιανῷ, PG 79, 428B και Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολή 40, Ξεναγόρῃ Διακόνῳ, PG 79, 101B.

¹⁷⁸⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ὅτι διαφέρουσι τῶν ἐν πόλεσιν ὥκισμένων, Κεφ. 27, PG 79, 1093A και Περὶ ἀκτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 45, PG 79, 1025A. Βλ. και Ψαλμ. 85, 15: «καὶ σύ, Κύριε ὁ Θεός μου, οἰκτίρμων καὶ ἐλεήμων, μακρόθυμος καὶ πολυέλεος καὶ ἀληθινός»·

Ο άγ. Νείλος επαινεί όσους επιδεικνύουν ευσπλαχνία προς τους συνανθρώπους τους, ιδιαίτερα προς τους εχθρούς τους, διότι με αυτόν τον τρόπο μιμούνται τον φιλόανθρωπο Κύριό τους και θα δικαιωθούν κατά την ώρα της Τελικής Κρίσεως¹⁷⁸⁸. Τόσο αυτοί, με την ευσπλαχνία τους προς τους συνανθρώπους τους, όσο και εκείνοι με την εγκράτειά τους προς τα υλικά αγαθά, είναι εξίσου αποδεκτοί από τον Κριτή¹⁷⁸⁹.

16) Επιείκεια

Η επιείκεια είναι αρετή που φανερώνει πραότητα, ευμένεια, μετριοπάθεια, αγαθότητα, σύνεση και υψηλή ηθική αξία¹⁷⁹⁰. Τον χριστιανό τον στολίζει η σεμνότητα και η επιείκεια¹⁷⁹¹. Ο αββάς Νείλος επισημαίνει για την επιείκεια: «οὐδὲν οὕτω δυσωπεῖ τοὺς ἐπεμβαίνοντας, καὶ ἐξονειδίζοντας, ὡς ἡ τῶν ἐξονειδιζομένων μετὰ πραότητος, καὶ ἐπιεικείας διόρθωσις»¹⁷⁹², ότι δηλαδή, τίποτα δεν κάνει να ντρέπονται περισσότερο αυτούς που επιτίθενται και υβρίζουν, όσο η αντιμετώπιση τους, από εκείνους που υβρίζονται, με πραότητα και επιείκεια. Όσοι υπηρετούν τον Θεό έχουν εσωτερική ησυχία, επιμελούμενοι την επιείκεια και τη σεμνότητα, ενώ όσοι ασχολούνται με τα γήινα και επιδιώκουν τα υλικά αγαθά, αγωνίζονται μαχόμενοι μόνο για τα χρήματα και τα κτήματα¹⁷⁹³.

Ο ενάρτεος βίος είναι υπόθεση ταπείνωσης και επιείκειας¹⁷⁹⁴. Πολλοί είναι εκείνοι που έχουν περάσει μύριες δοκιμασίες, εξαιτίας της αρετής τους, επειδή ασκούσαν την ευλάβεια και την επιείκεια¹⁷⁹⁵. Ένας άνθρωπος μπορεί να γίνει επιεικής με τη δύναμη της προσευχής, όπως συνέβη και με την προσευχή του απ. Παύλου και του Σίλα που μετέβαλε τον δεσμοφύλακά τους από βασανιστή σε επιεική¹⁷⁹⁶.

17) Ειρηνοποιΐα

Ο όσιος Νείλος τονίζει και την αξία της ειρηνοποιΐας, η οποία αποτελεί μεγάλη αρετή που επαινέθηκε στους «Μακαρισμούς» από τον ίδιο τον Κύριο: «*Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί, ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται*»¹⁷⁹⁷.

¹⁷⁸⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 320, Ἰωάννη Ἰλλουστρίω*, PG 79, 356CD.

¹⁷⁸⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Περὶ ἀκτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 1*, PG 79, 969BC.

¹⁷⁹⁰ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνωθὶ σαυτόν, ό. π., σ. 363*.

¹⁷⁹¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ φάσκον, Κεφ. 2*, PG 79, 1265D.

¹⁷⁹² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 195, Ζήνωνι Διακόνω*, PG 79, 301BC.

¹⁷⁹³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Περὶ ἀκτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 31*, PG 79, 1008A.

¹⁷⁹⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος Ἀσκητικός, Κεφ. 7*, PG 79, 728A.

¹⁷⁹⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 11, Κεφ. 2*, PG 79, 904C.

¹⁷⁹⁶ *Πραξ. 16, 25-36*. Βλ. και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 4, Κεφ. 8*, PG 79, 833B.

¹⁷⁹⁷ *Ματθ. 5, 9*. Βλ. και ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Περὶ ἀκτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 67*, PG 79, 1060CD.

2.11.3 Αρετές του επιθυμητικού

Οι κυριότερες ηθικές¹⁷⁹⁸ αρετές, οι οποίες ανήκουν στο επιθυμητικό μέρος της ψυχής, είναι οι εξής:

1) Εγκράτεια

Στο έργο *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα* (*Περιστερία*) και συγκεκριμένα στο δεύτερο τμήμα του «Περὶ τῆς ἐγκρατείας», η εγκράτεια χαρακτηρίζεται από τον αββά Νείλο ως θεμέλιο όλων των αρετών: «Καλὴ μὲν οὖν ἐγκράτεια, ἀρχή, καὶ θεμέλιος οὖσα τῶν ἄλλων πασῶν ἀρετῶν»¹⁷⁹⁹. Η εγκράτεια, επίσης, ορίζεται ως «ἡ κατάλυσις τῆς κατ' ἐνέργειαν αμαρτίας»¹⁸⁰⁰. Όταν την διαθέτει κάποιος αποφεύγει πολλά πάθη που συνίστανται στην ἑλλειψη μέτρου και την υπερβολή, ὅπως για παράδειγμα είναι: η γαστριμαργία, η μέθη και ἄλλα¹⁸⁰¹.

Σε μια επιστολή του ο ὅσιος Νείλος προτρέπει ὥστε η εγκράτεια να είναι πρόθυμη και εντατική: «... ἐν τῇ ἐγκρατεῖα τὸ πρόθυμόν τε καὶ σύντονον»¹⁸⁰². Κατά τον ὅσιο, εφόσον πρόκειται να γίνουμε κοινωνοί στο μυστικό Πάσχα, πρέπει να διασφαλίσουμε τα θεμέλια της ψυχῆς με την εγκράτεια¹⁸⁰³. Και συνεχίζει λέγοντας ὅτι με την εγκράτεια εμποδίζουμε τα νοητά αγκάθια (κακοὶ λογισμοί, πειρασμοί κ.α.) να εισέλθουν και να εισχωρήσουν μέσα μας¹⁸⁰⁴.

Η εγκράτεια είναι καλή, ἀριστη και ωφέλιμη, όταν λαμβάνει χώρα κατά τον τρόπο που επιθυμεί ο Χριστός και ὄχι κατά τον τρόπο που συμβουλεύουν οι ἐθνικοί ἢ οι Μανιχαῖοι, των οποίων η «ἐγκράτεια» είναι αξιοκατάκριτη και επιβλαβής¹⁸⁰⁵.

Σε ὅ,τι αφορά στο φαγητό ο ἄνθρωπος πρέπει να τρώει μόνο αυτό που του χρειάζεται για να ικανοποιήσει την ἀνάγκη του για τροφή¹⁸⁰⁶, ευχαριστώντας

¹⁷⁹⁸ Ο ὅσιος Νείλος, πιθανότα ἐπηρεασμένος από τον Ἀριστοτέλη, ομιλεῖ και αυτός περί «ἠθικῶν» αρετῶν. Βλ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, «Ὅτι διαφέρουσι τῶν ἐν πόλεσιν ὡκισμένων», PG 79, 1064A.

¹⁷⁹⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 2, Κεφ. 1, PG 79, 817B.

¹⁸⁰⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;), *Περὶ διαφόρων πονηρῶν λογισμῶν*, Κεφ. 25, PG 1229C.

¹⁸⁰¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ(;), *Περὶ διαφόρων πονηρῶν λογισμῶν*, Κεφ. 25, PG 1229C.

¹⁸⁰² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 41, Μαριάνω Μονάζοντι*, PG 79, 569C.

¹⁸⁰³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 55, Διονυσίω*, PG 79, 576AB.

¹⁸⁰⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 55, Διονυσίω*, PG 79, 576B: «διὰ γὰρ ταύτης (ενν. τῆς ἐγκρατείας) θραύομεν καὶ περικλῶμεν τὰς ἀκτῖνας τῆς νοητῆς ἀκάνθης, κωλύοντας ἐλθεῖν ἀπὸ ἀφανοῦς τινος καὶ λεπτῆς ἀρχῆς, εἰς τὸ ἐντὸς εἰσωθεῖσθαι».

¹⁸⁰⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 10, Ἀστερίω Ἀναγνώστη*, PG 79, 205B: «Ὡςπερ ἡ περιτομή εἰς ἀκροθυσίαν λελόγισται τῷ μοχθηρῷ Ἰουδαίῳ, οὕτως ἡ ἐγκράτεια, καὶ ἡ νηστεία εἰς κραιπάλην, καὶ ἀπληστίαν λογίζεται τῷ κατὰ τοὺς Ἑλλήνας νηστεύοντι, καὶ τῷ κατὰ τοὺς Μανιχαίους ἀσιτοῦντι, καὶ τὰ καλὰ κτίσματα τοῦ Θεοῦ βδελυττομένῳ ἀνθρώπῳ». Βλ. και του ιδίου, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 11, Ἀστερίω Ἀναγνώστη*, PG 79, 205B: «Ἡ κατὰ Χριστὸν τελουμένη ἐγκράτεια, καλὴ, καὶ ἄγαν ἀρίστη ἐστὶ, καὶ λυσιτελὴς, ἡ δὲ κατ' Ἑλλήνας, καὶ κατὰ Μανιχαίους γινομένη, ψεκτὴ, καὶ ἐπιβλαβὴς».

¹⁸⁰⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 144, Παμφίλῳ Διακόνῳ*, PG 79, 265D: «Καλὸν δὲ νομίζω, καὶ ἐν τῇ κοινῇ τραπέζῃ ἐν ταῖς οἰκίαις ἡμῶν μὴ ἀπατάσθαι χορτασίᾳ κοιλίας, τουτέστι μὴ ὑπερβαίνειν τὰ ὄρια τῆς ἀναγκαίας χρείας· μέτρον γὰρ δὴ ἄριστον τῆς τῶν βρωμάτων ἢ τῶν πομάτων χρήσεως, ἡ χρεῖα ὑπάρχει τοῦ σώματος».

πάντοτε τον Θεό¹⁸⁰⁷, να αποφεύγει την ακράτεια για τα φαγητά, να τρώει με κοσμιότητα, σύνεση και φόβο Θεού¹⁸⁰⁸.

Ο απ. Παύλος υπογραμμίζει ότι καθένας που αγωνίζεται επιδεικνύει εγκράτεια σε όλα¹⁸⁰⁹. Η εγκράτεια εξολοθρεύει τα σωματικά αμαρτήματα και την φιληδονία, αλλά ταυτόχρονα καθαρίζει και την ψυχή. Αυτό συμβαίνει, διότι όταν ο άνθρωπος επιδεικνύει εγκράτεια, τότε ταπεινώνεται το σώμα και συγχρόνως συνταπεινώνεται και η ψυχή. Η ταπεινή ψυχή είναι εκείνη που ελκύει την καθαρκτική Θεία Χάρη του Θεού και έτσι η ψυχή εξαγνίζεται.

2) Νηστεία

Νηστεία είναι η αποχή από διάφορες τροφές, κυρίως λιπαρές, με σκοπό την ενίσχυση της ψυχής και την επικράτηση επί των επιθυμιών και των παθών¹⁸¹⁰. Πρότυπο νηστείας για τους χριστιανούς αποτελεί, ασφαλώς, η νηστεία για 40 ημερών του Ιησού στην έρημο¹⁸¹¹. Ο άγ. Νείλος υποδεικνύει, μεταξύ άλλων, ως πρότυπο νηστείας και τον απ. Παύλο: «έν λιμῶ καὶ δίψει, έν νηστείαις πολλάκις»¹⁸¹², ο οποίος νήστευε έχοντας πάντοτε υπομονή και εγκράτεια¹⁸¹³.

Η νηστεία δεν πρέπει να περιορίζεται μόνο στις τροφές που πρέπει να αποφεύγονται κατά τις αντίστοιχες περιόδους νηστείας, αλλά πολύ περισσότερο να γίνεται νηστεία από τους κακούς λογισμούς, τις πονηρές ακροάσεις και ομιλίες, τον θυμό, τη βασκανία και τα παρόμοια¹⁸¹⁴. Επιπλέον, ο άνθρωπος πρέπει να νηστεύει και να απέχει από την φιλαρχία, την έπαρση, τη φιλοχρηματία, την οργή, την υπνηλία, τη νωθρότητα, την περιέργεια, την ταραχή και από τα λοιπά πάθη¹⁸¹⁵.

Όπως διευκρινίζει ο όσιος Νείλος: «ή γάρ ένταῦθα άφειδία, τήν έκεῖθεν φέρει τιμωρίαν, ή δέ παροῦσα κάκωσις, καὶ τῶν όρέξεων στένωσις τήν μέλλουσιν τῶν

¹⁸⁰⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 56, Ἐπιφανίῳ Ἐπισκόπῳ*, PG 79, 576BC: «Ὡς ἂν μάλιστα γαλιναῖον ἡμῖν τὸ σῶμα διαμείνῃ, καὶ μηδενὶ τῶν ἐκ τοῦ κόρου παθημάτων ἐπιθολούμενον, προνοητέον τῆς ἐγκρατεστεράς διαγωγῆς μέτρον, καὶ ὅρον τῆς ἀπολαύσεως, οὐ τὴν ἡδονήν, ἀλλὰ τὴν ἐφ’ ἑκάστα χρεῖαν ὀρίζοντας. Εἰ δὲ τῇ χρεΐᾳ καὶ τὸ ἡδὺ πολλάκις συγκαταμέμικται (πάντα γὰρ οἶδεν ἐφηδύνειν ἔνδεια τῷ σφοδρῷ τῆς ὀρέξεως, τὸ παρευρεθὲν τῇ χρεΐᾳ ἅπαν καταγλυκαίνουσα), οὐκ ἀπωστέον τὴν χρεῖαν διὰ τὴν ἐπακολουθοῦσαν ἀπόλαυσιν, οὐδὲ μὴν κατὰ τὸ προηγουμένον διωκτέον τὴν ἡδονήν, ἀλλ’ ἐκ πάντων ἐκλεγομένους τὸ χρήσιμον ὑπερορᾶν προσήκει τοῦ τὰς αἰσθήσεις εὐφραίνοντος, καὶ τῆς χρεΐας κατὰ τὸ αἰεὶ ἐνδέον μεταληπτέον εὐχαριστοῦντας τῷ Θεῷ».

¹⁸⁰⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 57, Εὐθυμίῳ Ἐπισκόπῳ*, PG 79, 576C.

¹⁸⁰⁹ Α΄ Κορ. 9,25: «πᾶς δὲ ὁ ἀγωνιζόμενος πάντα ἐγκρατεύεται...». Βλ. καὶ Ν.ΤΖΙΡΑΚΗ, «Ἡ τριχοτομία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ σχέση της μετὰ τὴν ἐργασία τοῦ ἁγίου Νεκταρίου Τὸ γνῶθι σαυτόν», ὁ. π., σ. 9.

¹⁸¹⁰ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνῶθι σαυτόν*, ὁ. π., σ. 409. Βλ. καὶ Ν. ΤΖΙΡΑΚΗ, «Ἡ τριχοτομία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ σχέση της μετὰ τὴν ἐργασία τοῦ ἁγίου Νεκταρίου Τὸ γνῶθι σαυτόν», ὁ. π., σ. 9.

¹⁸¹¹ Ματθ. 4, 1-4, Μαρκ. 1, 12-13 καὶ Λκ. 4, 1-4.

¹⁸¹² Β΄ Κορ. 11, 27. Βλ. καὶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 10, Κεφ. 1, PG 79, 888BC.

¹⁸¹³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 10, Κεφ. 1, PG 79, 888C.

¹⁸¹⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ΄, Ἐπιστολή 3, (Ανεπίγραφη)*, PG 79, 552C: «Νήστευε δὲ μὴ μόνον ἀπὸ ἄρτου, καὶ οἴνου, καὶ κρεῶν, καὶ ἄλλων τινῶν βρωμάτων ἢ πομάτων, ἀλλὰ πολὺ πλεον ἀπὸ τῶν λογισμῶν, ἀπὸ ἀκροάσεως, καὶ ἀπὸ λαλιᾶς πονηρᾶς καὶ βλαβερᾶς, ἀπὸ θυμοῦ, καὶ βασκανίας, καὶ γελοίων, καὶ τῶν ἐξῆς ἀτοπημάτων».

¹⁸¹⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 28, Ἰππασίῳ Τριβούνῳ*, PG 79, 212B: «Ὡςπερ ἐστὶ βρωμάτων νηστεία, οὕτω καὶ θυμοῦ νηστεία ἐστὶ, καὶ φιλαρχίας νηστεία, καὶ βασκανίας, καὶ κόμπου, καὶ φιλοχρηματίας τε, καὶ ὀξυχολίας, καὶ ὑπνηλίας, καὶ νωθίας, καὶ περιεργίας, καὶ ταραχῆς, καὶ τῶν καθεξῆς».

ἀγαθῶν ἐτοιμάζει ἀπόλαυσιν»¹⁸¹⁶. Και ως οπαδός του αριστοτελικού μέτρου ο όσιος συνεχίζει: «Τὸν ἐν φρονήματι μοναχὸν δόκιμον εἶναι χρή ζυγοστάτην, μηδενὶ μέρει τῶν πλαστίγγων κατάρρεπειν παραχωροῦντα, μήτε τῇ ἀσιτίᾳ εἰς ἀτονίαν, μήτε πολυσιτίαν εἰς ἀσωτίαν· οὐ τοσοῦτον ἐσθίων ὅσον λιμῶν, καὶ τοιαῦτα περιβαλλόμενος ὅσον ἐσκεπᾶσθαι κοσμίως, ὄχημα κάλλιστον τῇ ψυχῇ παρασκευάζει το σῶμα»¹⁸¹⁷.

Οι δαίμονες κατανικῶνται, με νηστεία, υπομονή, μακροθυμία, προσευχή, πίστη, ἐλπίδα και τέλεια αγάπη προς τον Θεό¹⁸¹⁸. Όπως σχολιάζει ο Δ. Καλλιντέρης: «ἡ νηστεία, ἡ ἀγρυπνία, ἡ ἐγκράτεια, ἡ προσευχή, ἡ μετάνοια καὶ κάθε ἀσκητικὴ προσπάθεια λειτουργοῦν πρὸς δύο κατευθύνσεις. Καθαίρουν τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ πάθη καὶ τὴν ἁμαρτία καὶ ταυτόχρονα καλλιεργοῦν τὴν ἀρετὴ»¹⁸¹⁹.

Αντίθετα με τη νηστεία προς τον Κύριο, ο αββάς Νείλος αναφέρει και την «κατηραμένην και βδελυράν νηστείαν» που γίνεται προς τους δαίμονες για κακούς σκοπούς¹⁸²⁰.

3) Επιμέλεια

Επιμέλεια είναι η μελέτη, η μέριμνα και η φροντίδα προς κάτι¹⁸²¹. Ο Κύριος στενοχωρεῖται με την καταφρόνηση και την αμέλεια του ανθρώπου πρὸν Αὐτόν, ενώ, αντίθετα, ευφραίνεται με την επιμέλεια και την αγαθοεργία: «εἰ λυποῦμεν τὸν Θεὸν καταφρονοῦντες, καὶ ἀμελοῦντες, σπουδάσωμεν μᾶλλον εὐφρᾶναι αὐτὸν δι' ἐπιμελείας, καὶ ἀγαθοεργίας»¹⁸²². Η καθαρότητα δεν επέρχεται μόνο με το να μην πράττει ο άνθρωπος τα κακά έργα, αλλά πραγματοποιεῖται με την επιμέλεια των καλῶν και την ταυτόχρονη αποφυγὴ ολότελα των κακῶν¹⁸²³. Αὐτός που, μεταξύ άλλων, επιμελεῖται τα του εαυτοῦ του, ευαρεστεί τον Θεό¹⁸²⁴.

Η εξομολόγηση πρέπει να συνοδεύεται από το συνεχές αίτημα για συγχώρεση από τον Κύριο και την επίπονη επιμέλεια του βίου¹⁸²⁵.

4) Σιωπή

Η σιωπή είναι προϊόν σύνεσης, μητέρα της προσοχής και αποτέλεσμα ευγενούς παιδείας¹⁸²⁶. Την ἀρετὴ της σιωπῆς μετέρχονται οι αγγελικές δυνάμεις

¹⁸¹⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄*, Ἐπιστολὴ 242, *Ἀνεπίγραφος*, PG 79, 496C.

¹⁸¹⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄*, Ἐπιστολὴ 242, *Ἀνεπίγραφος*, PG 79, 496C.

¹⁸¹⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄*, Ἐπιστολὴ 140, *Κυρινίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 261C.

¹⁸¹⁹ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλίαν τοῦ ὁσίου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ὁ. π., σ. 191.

¹⁸²⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄*, Ἐπιστολὴ 205, *Ἡλίῳ Μαγιστριάνῳ*, PG 79, 308D.

¹⁸²¹ Ο Επίκτητος θεωρεῖ την επιμέλεια «μητέρα πασῶν τῶν ἀρετῶν». Βλ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνωθὶ σαυτόν*, ὁ. π., σ. 405.

¹⁸²² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄*, Ἐπιστολὴ 122, *Ἀλεξάνδρῳ Μοναχῷ*, PG 79, 252D.

¹⁸²³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄*, Ἐπιστολὴ 33Α, *Θαυμασίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 392D.

¹⁸²⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ὅτι διαφέρουσι τῶν ἐν πόλεσιν ὥκισμένων*, *Κεφ. 15*, PG 79, 1080Α.

¹⁸²⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ΄*, Ἐπιστολὴ 325, (*Ἀνεπίγραφη*), PG 79, 540BC.

¹⁸²⁶ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνωθὶ σαυτόν*, ὁ. π., σ. 425. Βλ. και Ν. ΤΖΙΡΑΚΗ, «Ἡ τριχοτομία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ σχέση της με τὴν ἐργασία τοῦ ἁγίου Νεκταρίου *Τὸ γνωθὶ σαυτόν*», ὁ. π., σ. 12.

που εισέρχονται στο ναό κατά την προσκομιδή¹⁸²⁷. Ο όσιος Νείλος σημειώνει ότι ο άνθρωπος πρέπει να απαλείφει την υπερβολική ευχαρίστηση, την άμετρη χαρά και την αλαζονεία της ψυχής για την υλική ευημερία, με την κατήφεια του προσώπου και την κατάλληλη σιωπή¹⁸²⁸. Ο θεϊκός νόμος επιβάλλει να σωπαίνει αυτός που διαθέτει ένα γεμάτο με δυσσομία (από την κακία) στόμα, μέχρι που κάποτε εκείνος να μετανοήσει και να καθαρίσει τον εαυτό του με πόνους πολύ καρτερικούς, σκληρότατη παιδαγωγία, κλαυθμούς, πολύχρονη κακουχία και ακατάπαυστη ταπείνωση¹⁸²⁹.

Όσοι μετέρχονται τη σιωπή κερδίζουν πάντοτε εκείνους που ομιλούν εναντίον τους με έπαρση, οίηση και περισσή αλαζονεία¹⁸³⁰. Εκείνοι που μεταδίδουν μυθεύματα και ανυπόστατα δόγματα, θα πρέπει, αντί αυτών, να προτιμούν τη σιωπή¹⁸³¹.

Η σιωπή, βέβαια, είναι κατακριτέα όταν κάποιος κατέχει την ουράνια δωρεά της γνώσης και, αντί να τη μεταδώσει στους άλλους, την αποκρύπτει με τη σιωπή του¹⁸³².

5) Μέτρον ἄριστον ή μεσότητα

Ο αββάς Νείλος, σε όλα τα έργα του, προτρέπει τους αναγνώστες του να τηρούν το μέτρο και να αποφεύγουν τις υπερβολές ή τις ακρότητες, οι οποίες είναι συνιφασμένες με την κακία¹⁸³³. Ο φόβος Κυρίου, που είναι αρχή σοφίας, θα πρέπει να συνυφαίνεται μαζί με την αρετή, διότι **«σφαλεραί πως αἱ ἀκρότητες πρὸς ἀπόνειαν ἐκτρέπουσαι τοὺς ὀλιγόφρονας, ἵνα πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς ψυχῆς ἀδιαλείπτως σαλευόμενος καταστέλλῃ τὸ ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν ἄλογον οἶδημα, καὶ διδάσκῃ τὸν ἐνάρετον ὅτι κἂν αὐτὸς ἑαυτῷ ἐξύφηνε τὸ ἱμάτιον, ἀλλ' ὁ Θεὸς ἐστὶ ὁ δεδωκὼς τὴν σοφίαν τοῦ τοιοῦτου ὑφάσματος, καὶ πρέπει τῷ αἰτίῳ τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ μὴ τῷ ἐργάτῃ τὸ πᾶν ἀνατιθέναι τῆς δυνάμεως»**¹⁸³⁴.

¹⁸²⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 294, Πρὸς Ἀναστάσιον Ἐπίσκοπον, PG 79, 345D.

¹⁸²⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολή 167, Σώφρονι Τριβούνῳ, PG 79, 149B: «Τὴν ὑπὲρ ἄγαν τέρψιν, καὶ τὴν ἄμετρον χαράν, καὶ τὸ ἐπὶ ταῖς εὐπραγίαις γαυρίαμα τῆς ψυχῆς τῇ κατηφείᾳ τοῦ προσώπου, καὶ τῇ εὐκαίρῳ σιωπῇ κολάσωμεν». Στο ἔργο Ἐπικτήτου ἐγχειρίδιον σημειώνονται τα εξής: «Σιωπὴ τὸ πολὺ ἔστω, ἢ λαλεῖσθω τὰ ἀναγκαῖα, καὶ δι' ὀλίγων»· βλ. Ἐπικτήτου ἐγχειρίδιον, Κεφ. 40, PG 79, 1301D-1304A. Στο Πρὸς Εὐλόγιον υπογραμμίζονται τα ακόλουθα για την σιωπή: «Ὑβριν φέρε, τὴν σὴν προκοπὴν, καὶ χεῖλεσι σύγκλειε τοῦ θυμοῦ τὴν θύραν· ἀποκριθῆσθαι τοῖς ἀπειλοῦσιν οὐδ' ὅλως, ἵνα τῇ σιγῇ κοιμίσῃς τὰ καπνίζοντα χεῖλη, ἀπειλοῦντας τότε καὶ ὕβριστάς ὀδυνηθεῖς ὅταν χαλινούς σαῖς σιαγόνσι ἐπιθήσης. Σὺ μὲν γὰρ σιγῶν, οὐ βρωθήσῃ τῇ ὕβρει, ὁ δὲ πολὺ μᾶλλον δάκνεται ὑπὸ τῆς σῆς σιωπῆς, ἐπὶ ὕβριστοῦ θάρσος μακροθύμως ὑπενέγκης»· βλ. Πρὸς Εὐλόγιον, Κεφ. 4, PG 79, 1100AB.

¹⁸²⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 195, Μακεδονίῳ Διακόνῳ, PG 79, 473BC: «Ἰδοὺ γὰρ ὁ θεῖος θεσμὸς τῇ σιωπῇ τὸ στόμα περιβάλλει τὸ δυσσομίας μεστὸν, μέχρις ἂν ἐπιστρέψας ποτὲ, καθάρσις ἑαυτὸν ὁ τοιοῦτος πόνοις καρτερικωτάτοις, καὶ σκληροτάταις ἀγωγαῖς, καὶ τοῖς τοῦ κλαυθμοῦ ρεῖθροις, τῇ τε πολυχρονίῳ κακουχίᾳ, καὶ τῇ ἀκαταπαύστῳ ταπεινώσει». Πρβλ. Ψαλ. 140, 3: «Θοῦ, Κύριε, φυλακὴν τῷ στόματί μου καὶ θύραν περιοχῆς περὶ τὰ χεῖλη μου».

¹⁸³⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα, Τμ. 10, Κεφ. 7, PG 79, 897D-901A.

¹⁸³¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολή 296, Καρπαλίῳ, PG 79, 192A.

¹⁸³² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 30, Θύρῳ Μοναχῷ, PG 79, 212C.

¹⁸³³ Αναλ. βλ. προηγούμενη Ενότητα 2.6: «Η αρετή κατά τον όσιο Νείλο».

¹⁸³⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Εὐαγγελίου το φάσκον, Κεφ. 10, PG 79, 1280A.

6) Περί του κατά Θεόν πολιτεύεσθαι («οὐράνιον πολίτευμα»)

Το «πολιτεύεσθαι κατά Θεόν» ή «περί του κατά Θεόν πολιτεύεσθαι» (ουράνιο πολίτευμα) είναι το να ζει ο άνθρωπος σύμφωνα με τις ηθικές αρχές του Ευαγγελίου¹⁸³⁵. Ο όσιος Νείλος κατακρίνει κάποιον πρεσβύτερο, μεταξύ άλλων, διότι απαρνήθηκε το ουράνιο πολίτευμα: «*Διατὶ ἀπεστράφην τῆς ἡσυχίας τὸν ἡδυσμόν, τὸν ἁγιασμόν, τὸ ἀξίωμα, τὴν μεγαλοπρέπειαν, τὸ ἐπωφελές, τὴν ἀνάπαυσιν τῆς ψυχῆς, τὸ οὐράνιον πολίτευμα, τὴν ὄντως τῶν θείων ἀγγέλων φιλοσοφίαν καὶ δόξαν ἀειθαλῆ;*»¹⁸³⁶.

2.12 Αρετές που αφορούν κυρίως στους Μοναχούς¹⁸³⁷

Ο μοναχός πρέπει να διαβίει σύμφωνα με τους κανόνες της μοναχικής πολιτείας, δηλαδή την υποταγή στον θείο νόμο και την αυταπάρνηση, την ακτημοσύνη, την εγκράτεια, την κακοπάθεια, την αγαθοεργία, την ανεξικακία, την αδιάλειπτη προσευχή και τον συνεχή αγώνα με υπομονή για την επίτευξη κάθε αρετής με σκοπό την τελειότητα¹⁸³⁸.

Ο αγώνας του μοναχού είναι πιο δύσκολος από των αγώνα στα στάδια, διότι εκεί πέφτουν σώματα αθλητών που εύκολα πάλι μπορούν να σηκωθούν, ενώ σε ένα μοναστήρι πέφτουν κάτω ψυχές, που όταν μια φορά πέσουν, είναι πολύ δύσκολο να ξανασηκωθούν¹⁸³⁹.

Ένας μοναχός πρέπει να διαθέτει, εκτός από όλες τις προαναφερθείσες, και τις ακόλουθες αρετές¹⁸⁴⁰:

1) Υπακοή – υποταγή

¹⁸³⁵ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνωθι σαυτόν*, ό. π., σ. 406. Βλ. και Ν. ΤΖΙΡΑΚΗ, «Η τριχοτομία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ σχέση της με τὴν ἐργασία τοῦ ἁγίου Νεκταρίου *Τὸ γνωθι σαυτόν*, ό. π., σ. 8.

¹⁸³⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολή 213, Ροδομίνω Πρεσβυτέρω*, PG 79, 480D.

¹⁸³⁷ Οι κάτωθι αρετές δεν αφορούν μόνο μοναχούς, αλλά αποτελούν προϋπόθεση εκ των ων ουκ άνευ προκειμένου κάποιος, -α να γίνει ή να είναι μοναχός, -η.

¹⁸³⁸ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνωθι σαυτόν*, ό. π., σ. 408. Βλ. και Ν. ΤΖΙΡΑΚΗ, «Η τριχοτομία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ σχέση της με τὴν ἐργασία τοῦ ἁγίου Νεκταρίου *Τὸ γνωθι σαυτόν*, ό. π., σσ. 8-9.

¹⁸³⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 63, Συριανῶ Μοναχῶ*, PG 79, 228D-229A.

¹⁸⁴⁰ Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να τονιστεί ότι δεν ισχύει διαφορετική ηθική για τους χριστιανούς κοσμικούς και διαφορετική για τους μοναχούς και τους κληρικούς και η Εκκλησία δεν έθεσε ποτέ στεγανά χωρίσματα μεταξύ της ζωής των κοσμικών με αυτής των μοναχών. Βλ. Α. ΚΕΣΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Πάθη καὶ ἀρετές στὴ διδασκαλία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*, ό. π., σ. 21. Απλά, λόγω του μοναχικού σχήματος, δημιουργούνται περαιτέρω υποχρεώσεις των μοναχών για τη διαβίωση, κατά μίμηση της εν Χριστῷ πολιτείας, έναντι των λαϊκών χριστιανών, οπότε καθαρά, λόγω του σχήματος, θα πρέπει οι πρώτοι να προσπαθούν να αποκτήσουν και κάποιες αρετές που αφορούν περισσότερο αυτούς, όπως είναι: η υπακοή, η ακτημοσύνη, η παρθενία ή σωφροσύνη, η άσκησις, η αγρυπνία, η ησυχία και η ολιγάρκεια. Και οι δύο δρόμοι, είτε της κοσμικότητας είτε του μοναχισμού, με τις δικές του δυσκολίες ο καθένας, μπορούν να οδηγήσουν τον άνθρωπο στη σωτηρία και στην κατά χάρι θέωση.

Η υπακοή ή υποταγή είναι η πρωταρχική αρετή που αφορά στους μοναχούς και επαινείται πολλάκις στο έργο του αββά Νείλου¹⁸⁴¹. Ο μοναχός οφείλει υπακοή, πρωτίστως, στον πνευματικό του πατέρα και με την πράξη του αυτή εκφράζει την υπακοή του στον Θεό, δηλαδή υποτάσσει το θέλημά του στο θείο θέλημα¹⁸⁴². Ακολουθώντας, ο μοναχός οφείλει υπακοή και σε όλους τους αδελφούς του¹⁸⁴³. Η υπακοή είναι πρακτική που οδηγεί στην αληθινή ελευθερία¹⁸⁴⁴. Δεν νοείται μοναχική ζωή χωρίς την υπακοή, διότι δεν υπάρχει η δυνατότητα τελειώσεως του μοναχού, αλλά και γενικότερα του ανθρώπου, ως προσώπου¹⁸⁴⁵. Το πρότυπο της αρετής αυτής παρουσιάστηκε από τον ίδιο τον Χριστό με την τέλεια υπακοή που επέδειξε, ως τέλειος άνθρωπος, στον Θεό Πατέρα Του¹⁸⁴⁶. Η Π.Δ. «*τονίζει την αναγκαιότητα της υπακοής στο Θεό ως απαραίτητη προϋπόθεση για το σωστό βίο και την ευμάθεια*»¹⁸⁴⁷. Ως παράδειγμα υπακοής στην Π.Δ. αναφέρεται από τον όσιο Νείλο ο Αβραάμ με την υπακοή του στο θέλημα του Θεού¹⁸⁴⁸.

Ο όσιος Νείλος, σε μια επιστολή μου προς έναν μαθητή του, αναφέρει: «*Γίνου δοῦλος ἐνὸς δεσπότη, ἐπεὶ δουλωθῆναι ἔχεις πολλούς*», δηλαδή: γίνε δούλος ενός κυρίου, διότι διαφορετικά θα γίνεις δούλος σε πολλούς¹⁸⁴⁹. Και συνεχίζει: «*Ὁ γὰρ τὸν ἕνα εὐλαβούμενος, τοὺς πολλοὺς οὐ δειλιάσει· μᾶλλον δὲ οἱ πολλοὶ τὸν ἕνα δειλιάσουσιν*»¹⁸⁵⁰. Σε άλλη επιστολή του αναφέρει ότι η υπακοή είναι ανώτερη της νηστείας, διότι η πρώτη μαστίζει περισσότερο τους δαίμονες από τη δεύτερη: «*Ἐὰν θέλωμεν διὰ πάντων καταπατήσαι τοὺς δαίμονας, δείξωμεν διὰ πάντων τὴν ταπεινοφροσύνην, τὸ ἑαυτῶν θέλημα μακρὰν ἀπορρίψαντες... Πλεῖον γὰρ τῆς νηστείας ἢ καθ' ὑπακοὴν μετάληψις μαστίζει τοὺς δαίμονας*»¹⁸⁵¹.

Ο μοναχός που βρίσκεται σε υποταγή θα πρέπει να μην περιεργάζεται τις εντολές του προϊσταμένου του¹⁸⁵², να υπακούει και να φροντίζει για αυτά που επιτάσσεται από

¹⁸⁴¹ Αναλ. για την υποταγή (submission) βλ. C. KORNARAKIS, *The monastic life according to saint Nilus*, ό. π., σσ. 34-39.

¹⁸⁴² Γ. Ι. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, *Παρθενία, σωφροσύνη, ακτημοσύνη: οι βασικές αρετές της μοναχικής ζωής*, ημ/νία δημοσίευσης: 20/11/2017, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 13/03/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: <https://www.pemptousia.gr/2017/11/parthenia-sofosini-aktimosini-i-vasikes-aretis-tis-monachikis-zois/>.

¹⁸⁴³ Ο. π.

¹⁸⁴⁴ Γ. Ι. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, *Παρθενία, σωφροσύνη, ακτημοσύνη: οι βασικές αρετές της μοναχικής ζωής*, ό. π.

¹⁸⁴⁵ Ο. π.

¹⁸⁴⁶ Ο. π.

¹⁸⁴⁷ Ε. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ-ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, «Η αγάπη στην Παλαιά Διαθήκη υπό το φως του Α' Κορ. 13», ό. π., σ. 552.

¹⁸⁴⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρός Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 11, Κεφ. 3, PG 79, 905D-908A. Ο όσιος αναφέρεται στην υποταγή του Αβραάμ προς τον Θεό, ακόμη και όταν Εκείνος τον πρόσταξε να θυσιάσει τον γιο του Ισαάκ, τον οποίο είχε αποκτήσει σε πολύ μεγάλη ηλικία (Γεν. 22, 1-19).

¹⁸⁴⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 1, Πρὸς τὸν αὐτοῦ μαθητὴν*, PG 79, 545AB.

¹⁸⁵⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολή 1, Πρὸς τὸν αὐτοῦ μαθητὴν*, PG 79, 545B.

¹⁸⁵¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολή 307, Σιλθανῶ Κοινοβιώτῃ*, PG 79, 193BC.

¹⁸⁵² Το να περιεργάζεται και να εξετάζει ο μοναχός, ο οποίος βρίσκεται σε υποταγή, τις εντολές του διδασκάλου του, αποτελεί εμπόδιο για την προκοπή του υποτασσόμενου μοναχού. Διότι αυτό που φαίνεται λογικό και πιθανό στον άπειρο, δεν είναι στην πραγματικότητα και λογικό (εύλογο), όπως, αλλιώς κρίνει ο τεχνίτης τα της τέχνης και αλλιώς ο μη ειδικός· βλ. σχετ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολή 65, Θεοδώρῳ Μοναχῶ*, PG 79, 229B.

αυτόν, έστω και αν του φαίνονται κουραστικά και επίπονα και να τα εκτελεί με προθυμία¹⁸⁵³.

Αφού την υπακοή την εφάρμοσε πρώτος ο ίδιος ο Χριστός, όταν κάποιος την εφαρμόζει, πράττει το θέλημα του Κυρίου, διότι η υπακοή αποτελεί μίμηση Χριστού. Ο όσιος Νείλος, για να στηρίξει με επιχειρήματα την υπακοή του Χριστού, επικαλείται τα Σωτήρια Πάθη Του, λέγοντας: «Υμεῖς δὲ ὡς ἐμάθετε τὸν Χριστὸν, οὕτως ἐν αὐτῷ πολιτεύεσθε, τὴν πρὸς ἀλλήλους ὑπακοὴν ἐξ ἐκείνου μαθόντες, ὃς ὑπήκοος μέχρι θανάτου γέγονε τῷ Πατρί, θανάτου δὲ σταυροῦ» (Φιλιπ. 2, 8), τὸ μέτρον τῆς ὑπακοῆς ἕως τοῦδε τοῦ κινδύνου νομοθετῶν, καὶ τὰς ἄλλας μετὰ πάσης σπουδῆς μετέρχεσθαι ἀρετὰς, ἐπειδὴ ταύτας αὐτὸς ποιῶν, καὶ διδάσκων, ἀξιόπιστος διδάσκαλος πᾶσιν ἀνθρώποις γεγένηται, τὸ δυνατόν ὧν ἐπέταπτεν ἔργῳ τῷ πρώτῳ αὐτὰ ποιεῖν δεικνὺς τοῖς μανθάνουσι»¹⁸⁵⁴, καθώς και «ἔργον γὰρ ἀπόδειξις διαθέσεως»¹⁸⁵⁵.

Ο Θ. Πιτταράς σχολιάζει σχετικά: «Σύμφωνα λοιπόν μέ τόν ἐν λόγω πατέρα (ενν. τον όσιο Νείλο), ὁ Κύριος δέν ἐξέφρασε μόνο τήν πρόθεση νά σώσει τό ἀνθρώπινο γένος ἀλλά τό πραγματοποιήσε κιόλας. Τά πάθη τοῦ Χριστοῦ ἀποτελοῦν τό καλύτερο παράδειγμα γιά νά ὑπογραμμίσει τούς καρπούς τῆς ὑπακοῆς, μιᾶς καί ἡ κατ' ἀνθρώπον ὑπακοή τοῦ Κυρίου ἦταν αὐτή πού μᾶς ἔσωσε καί ἐμπράκτως πιά ἀπέδειξε ὅτι δέν ἀρκεῖ ἡ διάθεση ἀλλά πρέπει νά τιμᾶμε καί νά δηλώνουμε τήν ὑπακοή μέ τά ἴδια μας τά ἔργα, ὅπως ἀκριβῶς ἔπραξε καί ὁ Κύριος»¹⁸⁵⁶.

Ὅπως σημειώνει ο Α. Γλάρος: «Ἡ Ἐκκλησία μᾶς θυμίζει ὅτι ἡ ὑπακοή τοῦ Χριστοῦ μετέτρεψε τὸν Σταυρὸ ἀπὸ “ὄργανον τῆς θνητότητος” σέ “ζωῆς ἐργαστήριον” καί μᾶς μεταφέρει στὸν χῶρο τοῦ ἱεροῦ δέους, τῆς χαρᾶς καί τῆς ἀγαλλίασης μπροστὰ στῇ θεᾷ Του¹⁸⁵⁷... Ἡ καθολικότητα καί ἡ ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὴν ὑποταγὴ τὴν ἀπαξιωτικὴ χροιά τῆς ἀνελευθερίας καί τῆς δουλικότητος. Ὅποιαδήποτε μορφή δουλείας θὰ καταργηθεῖ ὅταν οἱ πάντες γίνουν δοῦλοι τῶν πάντων. Ἡ καθολικὴ ὑποταγὴ ἀποτελεῖ ἀπάντηση τοῦ Θεανθρώπου στὴ συμπαντικὴ ἁμαρτία»¹⁸⁵⁸.

2) Ακτημοσύνη

Ακτημοσύνη είναι η μη κατοχή κινητής και ακίνητης ιδιοκτησίας και περιουσίας και γενικά η απαλλαγή από περιττά υλικά αγαθά¹⁸⁵⁹. Η ακτημοσύνη αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση, αλλά και αναγκαιότητα, για να προσέλθει κάποιος στη μοναχική ζωή με τον ίδιο τρόπο που απογυμνώνεται κάποιος από κάθε ρούχο όταν εισέρχεται στο λουτρό¹⁸⁶⁰. Η ακτημοσύνη αποτελεί εντολή του Κυρίου: «μὴ κτήσησθε χρυσὸν μηδὲ ἄργυρον μηδὲ χαλκὸν εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν, μὴ πήραν εἰς ὁδὸν μηδὲ δύο χιτῶνας μηδὲ ὑποδήματα μηδὲ ῥάβδον· ἄξιος γάρ ἐστιν ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ»¹⁸⁶¹.

¹⁸⁵³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β', Ἐπιστολὴ 65, Θεοδώρῳ Μοναχῷ, PG 79, 229AB.

¹⁸⁵⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Περί ἀκτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 66, PG 79, 1060AB.

¹⁸⁵⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ 102, Σιλβανῷ Ἐπισκόπῳ, PG 79, 128AB. Βλ. και Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, «Θεολογικὴ ὁρολογία καὶ διδασκαλία στὰ βιβλία Ἐπιστολῶν τοῦ Ἀσκητοῦ Νείλου Ἀγκύρας», ὁ. π., σ. 195.

¹⁸⁵⁶ Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, ὁ. π., σ. 196.

¹⁸⁵⁷ Α. ΓΛΑΡΟΥ, «Η ταπείνωση στὴ λειτουργικὴ ζωή», ὁ. π., σ. 6.

¹⁸⁵⁸ Ο. π., σ. 7.

¹⁸⁵⁹ Βλ. αναλ. C. KORNARAKIS, *The monastic life according to saint Nilus*, ὁ. π., σσ. 84-89.

¹⁸⁶⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, Ἐπιστολαί, Βιβλίον Δ', Ἐπιστολὴ 59, Τιμοθέῳ Μοναχῷ, PG 79, 576D.

¹⁸⁶¹ Ματθ. 10, 9-10. Βλ. και ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, Γνωθι σαυτόν, ὁ. π., σ. 380.

Με το θέμα της ακτημοσύνης, ο αββάς Νείλος καταπιάνεται, κυρίως, στο έργο του *Περὶ ἀκτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν*, στο οποίο και αναπτύσσεται ὅλη η διδασκαλία του περί αυτού του ζητήματος. Ἐτσι, κατὰ τον αββά, η ακτημοσύνη διακρίνεται σε τρεις μορφές: α) ἀπόλυτη ακτημοσύνη (των Πρωτοπλάστων), β) μέση ακτημοσύνη και γ) ἐνυλη (ἢ πολυκτήμονα) ζωή, η οποία αναφέρεται στους μοναχούς που ἔχουν εκπέσει ἀπὸ το μοναχικό βίο. Ο ἁγ. Νείλος, ὡς υποστηρικτῆς της μεσότητος, προκρίνει μία μέση ἢ ἡπια ακτημοσύνη, η οποία ταιριάζει στους πραγματικούς μοναχούς και θεωρεῖ ἐπαινετούς αὐτούς που την ασκούν: «Ἄλλ' ἐπαινετοὶ μὲν μεσότητα τῆς ἀκτημοσύνης νῦν μετερχόμενοι, οὐ συναπαχθέντες τοῖς πολυκτήμοσιν εὐρυπύστῳ κουφότητι λογισμῶν, οὐδὲ τὸν νοῦν ἐνδῆσαντες φροντίσι κεναῖς»¹⁸⁶². Με τη μέση ακτημοσύνη αποκτώνται μόνο τα ἀπαραίτητα ἀγαθὰ για την ἐπιβίωση και ἐπιτρέπεται η μέτρια χειρωνακτικὴ ἐργασία, κατ' ἐντολή του ἀπ. Παύλου: «ταῖς χρεῖαις μου καὶ τοῖς οὔσι μετ' ἐμοῦ ὑπηρέτησαν αἱ χεῖρες αὐταί» (Πράξ. 20, 34)¹⁸⁶³. Με τον τρόπο αὐτό μένει χρόνος για προσευχή στον μοναχό¹⁸⁶⁴.

Στο ἔργο του *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα* ο ὁσίος Νείλος υπογραμμίζει για την ακτημοσύνη ὅτι αὐτὴ δεν ἀδικεῖ τον ἐγκρατῆ και αὐτόν που την ασκεῖ, διότι (ο ἐγκρατῆς) οὔτε ἀγωνία ἔχει για τη φύλαξη των μάταιων, και ὅποτε ἐπιθυμεῖ στην ἀνάγκη του ἔχει ἀφθονία, ἀφού ὅλη η κτίση υπηρετεῖ τον ἐγκρατῆ ὡς κύριο και του δωρίζει ὅλα αὐτὰ που ἔχει ἀνάγκη πλουσιοπάροχα¹⁸⁶⁵. Ἀντίθετα, ἐκεῖνοι που υπερηφανεύονται για τα πλούτη τους, δύναται να τους λείψουν ἀκόμη και τα ἀπαραίτητα για την τροφή τους¹⁸⁶⁶. Και συμπληρώνει χαρακτηριστικά ο ὁσίος: «Ποῖοι γὰρ ἐν τοῖς ἱστορουμένοις λιμοῖς παρὰ τῇ θείᾳ Γραφῇ οὐκ ἐκενώθησαν πλοῦτοι;»¹⁸⁶⁷.

Ο ὁσίος, τέλος, ἐφιστὰ την προσοχή προς τους μοναχούς, τονίζοντάς τους ὅτι η ἀρετὴ της ακτημοσύνης κατορθώνεται ἔχοντας ἐκούσια βούληση και προαίρεση προς

¹⁸⁶² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος περὶ ἀκτημοσύνης, πρὸς Μάγναν*, Κεφ.2, PG 79, 972A.

¹⁸⁶³ Ο Ἰωάννης ο Χρυσόστομος ἀντιπαράβάλλει το πάθος της τρυφῆς με την ἐργασία: «Τίς οὖν ἔοικε τοῖς ἀλιεῦσιν; ὁ ἐκ τῆς καθ' ἡμέραν ἐργασίας τρεφόμενος, καὶ μηδὲ οἰκέτην ἔχων μηδὲ καταγῶγιον, ἀλλὰ πάντοθεν ἐσταυρωμένος, ἢ ἐκεῖνος ὁ τοσοῦτον περιβεβλημένος τῦφον, καὶ τὰ ἐναντία ποιῶν τοῖς τοῦ Θεοῦ νόμοις;». Βλ. Ι. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ὁμιλία Κ'*, *Ὅτι δεῖ προνοεῖσθαι*, PG 61, 168· του αὐτοῦ, *Ὁμιλία ΛΣΤ'*, *Πρὸς Ἑλλήνας*, PG 60, 255.

Σχετικὰ με την ἀναγκαιότητα – χρησιμότητα της ἐργασίας, σύμφωνα με την Ορθόδοξη θεολογία βλ. Γ. Ι. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, *Ὁρθόδοξη θεολογία καὶ κοινωνικὴ ζωή*, ἐκδ. Π. ΠΟΥΡΝΑΡΑΣ, Θεσσαλονίκη 1996² ἀναθεωρημένη, σσ. 134-144, καθὼς και Δ. ΝΙΚΟΛΑΚΑΚΗ, *Ὁ βιοπορισμός και η παράλληλη ἐργασία των κληρικῶν κατὰ τους Ἱεροὺς Κανόνες*, Σειρά: ΚΟΣΜΟΣ, Τμ. Ποιμαντικῆς και Κοινωνικῆς Θεολογίας ΑΠΘ – Μονογραφίες 3, Θεσσαλονίκη 2017. Βλ. και ΜΩΥΣΕΩΣ, *Ἀγιορείτου μοναχοῦ, Ἡ εἰρήνη τῶν ἀρετῶν και ἡ ταραχὴ τῶν παθῶν*, ΑΘΩΝΙΚΑ ΑΝΘΗ 3, ἐκδ. ΤΗΝΟΣ, Ἀθήνα 1989, ὀπισθ. βιβλίου: «Ἡ ἐργασία βοηθᾷ καὶ στηρίζει στὴν ἀπαλλαγὴ τοῦ νοσήματος τῆς ἀργίας. Θέλει ὅμως κι ἐκείνη τρόπο καὶ μέτρο γιὰ νὰ μὴ μᾶς ὀδηγήσει σὲ ἄλλα ἀδιέξοδα καὶ κυρίως στὴν πλεονεξία. Ἀκόμη καὶ στὴν ἔρημο οἱ ἀσκητές δὲν ἔπαυαν νὰ καλλιεργοῦν τὴ γῆ, νὰ ἐργοχειροῦν καὶ νὰ τρώγουν τὸν ἄρτο τους με τὸν ἰδρώτα τους, γιὰ νὰ μὴ γίνονται θάρος στοὺς ἄλλους καὶ νὰ μὴ ἡ ἀργία (sic) δουλώσει τίς δυνάμεις τῆς ψυχῆς».

¹⁸⁶⁴ Οἱ Ακοίμητοι και οἱ Μεσσαλιανοί, προς χάριν της προσευχῆς, ἀπέρριπταν ἀπόλυτα την ἐργασία. Βλ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Γ', ὁ. π., σ. 366.

¹⁸⁶⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 11, Κεφ. 16, PG 79, 925B.

¹⁸⁶⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 11, Κεφ. 16, PG 79, 925B.

¹⁸⁶⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 11, Κεφ. 16, PG 79, 925BC.

αυτήν και όχι με ακούσια πενία, και πραγματώνεται με πολύ κόπο και χωρίς νωθρότητα, έως ότου εκείνη αποτελέσει αγαθή έξη¹⁸⁶⁸.

3) Παρθενία ή σωφροσύνη

Η Εκκλησία συνέδεσε την άσκηση της παρθενίας με τον μοναχισμό. Όποιος γίνεται μοναχός υπόσχεται ότι θα τηρήσει την παρθενία ή, αν στην προηγούμενη ζωή του υπήρξε έγγαμος ή είχε σχέσεις εκτός γάμου, δίδει την υπόσχεση της σωφροσύνης¹⁸⁶⁹. Η αρετή της παρθενίας¹⁸⁷⁰ επαινείται συχνά στα έργα του όσιο Νείλου: «*Μνημονεύοντες τῆς ἀμολύντου ὑμῶν ζωῆς, δοξάζομεν τὸν Χριστόν, λέγοντες σὺν τῷ Δαυῖδ· “Ὡς ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου, καὶ τὰ θυσιαστήρια, Κύριε τῶν δυνάμεων!*”¹⁸⁷¹ Ἀληθῶς γὰρ σκηνώματα τε, καὶ θυσιαστήρια, καὶ ναός, καὶ κειμήλια Θεοῦ διὰ τῆς παρθενίας πεφῆναιτε»¹⁸⁷². Κατά τον όσιο, πρώτος άνθρωπος που επέδειξε την ίση προς τους αγγέλους αγαμία ήταν ο προφήτης Ηλίας¹⁸⁷³.

Σε αυτούς που έχουν επιλέξει την παρθενία, ο πειρασμός της ηδονής είναι φοβερός και προκαλεί σφοδρό πάθος, τρομερή ζάλη και ανυπόφορες τρικυμίες¹⁸⁷⁴. Ο μοναχός δεν έχει δικαίωμα να νυμφευθεί και να αγκυροβολήσει σαν σε λιμάνι με τη σαρκική επαφή, «*ἀλλ’ ἀνάγκη δι’ ὅλου παλαίειν, καὶ μάχεσθαι πρὸς τοὺς ταῖς ἡδυπαθείαις τὴν ψυχὴν ἐρεθίζοντας δαίμονας. Μὴ οὖν ξενιζώμεθα πολεμούμενοι, μηδὲ ἀποκάμωμεν πρὸς τὴν μάχην, ἔχομεν γὰρ μέγαν ὑπερασπιστὴν τὸ πανάγιον Πνεῦμα, δι’ οὗ δυνησόμεθα πάντα τοῦ διαβόλου τὰ πεπυρωμένα βέλη τῶν αἰσχυρῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν ὑπεκκαυμάτων τῆς σαρκὸς ῥαδίως σβέσαι*»¹⁸⁷⁵.

Για όσους επιδιώκουν να φυλάξουν άψογη και άθικτη την παρθενία τους και να την παρουσιάσουν ζωντανή θυσία στον Θεό, οφείλουν όχι μόνο να παύσουν τη σαρκική επιθυμία, αλλά συγχρόνως τη φιλοχρηματία, την κenoδοξία, τη γαστριμαργία, τον δόλο,

¹⁸⁶⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος περί άκτημοσύνης, πρὸς Μάγναν, Κεφ. 2*, PG 79, 969D: «Οὐ γὰρ τὴν ἀκούσιον πενίαν νῦν άκτημοσύνην φαμέν, ἥτις ἐξ ἀνάγκης συμβαίνουσα θλίβει τὴν γνώμην, ὑπαχθὲς ἡγουμένη τὸ ἀβούλητον, ἀλλὰ τῆς προαιρέσεως τὸ περί τὴν ὀλιγαρκίαν αὐθαίρετον, ἐξουσία μὲν περιγινόμενον λογισμοῦ, κάματον δὲ καὶ αὐτὸ τέως παρέχον, ἕως ἕξις γενομένη ἢ άσκησις άνεκτὸν δείξει τὸ πολλῷ χρόνῳ δύσκολον φανέν, καὶ δυσάνυστον».

¹⁸⁶⁹ Γ. Ι. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, *Παρθενία, σωφροσύνη, άκτημοσύνη: οι βασικές αρετές της μοναχικής ζωής*, ημ/νία δημοσίευσης άρθρου: 20/11/2017, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 13/03/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: <https://www.pemptousia.gr/2017/11/parthenia-sofrosini-aktimosini-i-vasikes-aretis-tis-monachikis-zois/>.

Για την αρετή της σωφροσύνης αναφερθήκαμε αναλ. σε προηγούμενη ενότητα (βλ. ΜΕΡΟΣ Δ', Ενότητα 2.10: «Οι γενικές αρετές»).

¹⁸⁷⁰ Στο έργο *Πρὸς Αγάθιον μονάζοντα* γίνεται λόγος για την παρθενία της Παναγίας, η οποία διατηρήθηκε υπερφυσικά και μετά τη γέννηση του Χριστού· βλ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρὸς Αγάθιον μονάζοντα, Τμ. 11, Κεφ. 11*, PG 79, 917D-920A.

¹⁸⁷¹ *Ψαλμ. 83, 1*.

¹⁸⁷² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Έπιστολαί, Βιβλίον Β', Έπιστολή 31, Φωτεινή καὶ Δωρ...*, PG 79, 164C. Ο Υπερέχιος υποστηρίζει για την παρθενία ότι: «τίμιον κτῆμα μοναχοῦ παρθενία φωτί ἐλεημοσύνης καταλάμπουσα· τοῦτο φυλάξας μοναχός, εἰσελεύσεται εἰς τὸν νυμφῶνα»· βλ. ΥΠΕΡΕΧΙΟΥ, *Παραίνεσις άσκητῶν*, PG 79, 1485B. Επίσης, αναφέρει: «Δῶρον άγαθὸν μοναχοῦ παρθενία, άρματηλάτην ποιοῦσα εἰς οὐρανοὺς σὺν τῷ άγίῳ Ἡλίᾳ»· βλ. *Παραίνεσις άσκητῶν*, PG 79, 1473D.

¹⁸⁷³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Έπιστολαί, Βιβλίον Α', Έπιστολή 181, Λιμενίῳ Μοναχῷ*, PG 79, 152CD.

¹⁸⁷⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Έπιστολαί, Βιβλίον Α', Έπιστολή 222, Θερίνῳ Μοναχῷ*, PG 79, 164C.

¹⁸⁷⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Έπιστολαί, Βιβλίον Α', Έπιστολή 222, Θερίνῳ Μοναχῷ*, PG 79, 164C.

την έριδα, την οκνηρία, τον γογγυσμό, τη μέθη, τη φλυαρία και κάθε άλλη κακία¹⁸⁷⁶. Και όπως επεξηγεί ο άγιος: «ἐκεῖνον γὰρ ἐγὼ παρθένον καλῶ, τὸν καὶ ψυχῇ καὶ σώματι παρθενεύοντα»¹⁸⁷⁷. Διότι στην παραβολή των δέκα παρθένων¹⁸⁷⁸, τις πέντε φρόνιμες παρθένες τις τοποθέτησε ο Κύριος στο νυμφώνα της Βασιλείας του Θεού, επειδή ήταν καθαρές και στην ψυχή και στο σώμα, ενώ τις άλλες πέντε τις άφησε εκτός νυμφώνος της ουράνιας Βασιλείας, επειδή ήταν παρθένες μόνο σωματικά, ενώ με τους λογισμούς μολύνονταν και απατούσαν τον εαυτό τους¹⁸⁷⁹.

Αυτός, λοιπόν, που αγωνίζεται πρέπει να υποστεί πολλές θλίψεις από τους δαίμονες, που μισούν την παρθενία, να δοκιμαστεί, να καλυφθεί από ομίχλη και να περάσει μέσα από νερό, φωτιά, τρικυμία και στο τέλος να εξέλθει στη χαρά, στην ανακούφιση και στον αέρα ελευθερίας και να αντικρίσει το φως της μακαριότητας¹⁸⁸⁰.

4) Άσκηση

Η άσκηση «υποτάσσει τη σάρκα του ανθρώπου στο πνεύμα του, ώστε αυτός να μπορέσει να αναπνεύσει πιο βαθιά την πνοή της ζωής, γιατί δεν υπάρχει τίποτε πιο βασανιστικά αποπνικτικό από τις τύψεις»¹⁸⁸¹.

Η άσκηση δεν είναι μια προσπάθεια ή μέθοδος τιμωρίας για το σώμα, αλλά αποτελεί τη συμμετοχή του ανθρώπου στην «καινή έν Χριστῷ ζωή»¹⁸⁸². Άλλωστε πρότυπο άσκησης του πνεύματος και του σώματος αποτέλεσε ο ίδιος ο Χριστός με την άσκηση και νηστεία Του για σαράντα ημερόνυχτα στην έρημο. Έτσι, ασκούμενος ο άνθρωπος φανερώνει ότι έχει πρότυπο και παράδειγμά του τον ίδιο τον Χριστό και αποδεικνύει την έμπρακτη αγάπη του προς Εκείνον και το θέλημά Του. Κατά τον άγ. Νείλο, πρώτος από τους ανθρώπους, αρχηγός πάσης ασκήσεως έγινε ο προφήτης Ηλίας¹⁸⁸³.

¹⁸⁷⁶ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Έπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Έπιστολή 298, Ρωμανῶ Μοναχῶ*, PG 79, 532A. Όπως είδαμε προηγουμένως, τα ίδια υπογραμμίζει ο όσιος Νείλος και σε ό,τι αφορά στη νηστεία, η οποία δεν πρέπει να περιορίζεται μόνο στην αποχή από τις τροφές, αλλά και στην αποχή από τα πάθη.

¹⁸⁷⁷ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Έπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Έπιστολή 298, Ρωμανῶ Μοναχῶ*, PG 79, 532A.

¹⁸⁷⁸ *Ματθ. 25, 1-13.*

¹⁸⁷⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Έπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Έπιστολή 298, Ρωμανῶ Μοναχῶ*, PG 79, 532AB. Την παραβολή των 10 παρθένων την επεξηγεί ο όσιος Νείλος και στο *Πρός Αγάθιον μονάζοντα*, λέγοντας ότι δίκαια οι πέντε παρθένες χαρακτηρίστηκαν «μωρές», διότι δεν έφεραν μαζί τους λάδι, που θα διατηρούσε τη φλόγα της λαμπάδας αναμμένη. Δηλαδή, ενώ κατόρθωσαν το δύσκολο, που είναι η παρθενία, σβήνοντας τη φλόγα της ηδονής και φιμώνοντας το σαρκικό τους φρόνημα με τη δύναμη του πνεύματος, παραμέλησαν το κατώτερο και πιο εύκολο, εξαιτίας της φιλοχρηματίας τους (όπως ο ίδιος ερμηνεύει). Για αυτό έτρεχαν ανήσυχες στις αγορές, όταν τα μαγαζιά είχαν ήδη κλείσει και δεν γίνονταν πλέον καμία αγοροπωλησία. Διότι μετά τη συντέλεια του κόσμου δεν μπορεί να υπάρξει καμία σωτηρία σε όσους δεν την αξίζουν· βλ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Πρός Αγάθιον μονάζοντα*, Τμ. 9, Κεφ. 3, PG 79, 865C-868C. Πρβλ. και ΥΠΕΡΕΧΙΟΥ, *Παραίνεσις άσκητῶν*, PG 79, 1476D. Ο Υπερέχιος ομιλεί περί «άσπίλου» και «έσπιλωμένης» παρθενίας: «Κάλλος άμήχανον έν ψυχῇ μοναχοῦ, παρθενία ἄσπιλος· κάκιστον δέ πρόσωπον μοναχοῦ, παρθενία έσπιλωμένη»· βλ. *Παραίνεσις άσκητῶν*, PG 79, 1480A.

¹⁸⁸⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Έπιστολαί, Βιβλίον Γ΄, Έπιστολή 78, Πέτρῳ Άναγνώστη*, PG 79, 164C.

¹⁸⁸¹ Α. ΓΛΑΡΟΥ, *Θεία Παιδαγωγία, ό. π., σ.150*

¹⁸⁸² Χ. ΓΙΑΝΝΑΡΑ, *Η μεταφυσική τοῦ σώματος, ό. π., σ. 76.*

¹⁸⁸³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Έπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Έπιστολή 181, Λιμενίῳ Μοναχῶ*, PG 79, 152CD.

Το σύστημα της ασκητικής θεολογίας αποκαλείται από τον όσιο Νείλο ως «πνευματική φιλοσοφία»¹⁸⁸⁴ και «πνευματική σοφία»¹⁸⁸⁵, σύμφωνα με την ορολογία που είχαν πρωτοχρησιμοποιήσει οι χριστιανοί απολογητές και είχε μεταφέρει στον ασκητισμό ο άγ. Ι. Χρυσόστομος¹⁸⁸⁶. Η άσκηση, και η εν γένει νηπτική ζωή, έχουν ως στόχο την κάθαρση του ανθρώπου από τα πάθη και την επίτευξη της απάθειας και των αρετών¹⁸⁸⁷.

Η άσκηση δυναμώνει τόσο το πνεύμα όσο και το σώμα, το οποίο μαθαίνει να είναι εγκρατές, να ενδιαφέρεται μόνο για τα απολύτως απαραίτητα που συνεπικουρούν στην επιβίωσή του και να αποφεύγει τις αμαρτίες, τα πάθη και τις ηδονές. Επίσης, η ύλη μαθαίνει να υποτάσσεται στο πνεύμα, και το παθητικό (ή άλογο, δηλαδή το επιθυμητικό και το θυμικό) μέρος της ψυχής να υποτάσσεται στο ηγεμονικό (νοητικό) μέρος αυτής. Όπως συμπεραίνει χαρακτηριστικά ο Χ. Γιανναράς: «Έτσι ή άσκηση γίνεται όδός έπιστροφής στο “κατὰ φύσιν”· έλέγχει τήν άνταρσία τής φύσεως και τήν ύποτάσσει, δέν έπιτρέπει στη φύση νά γίνη αύτοσκοπός - ένας δεύτερος σκοπός μέσα στη Δημιουργία, διαφορετικός από τò μοναδικò “τέλος” που είναι ή “δόξα” του Θεοῦ»¹⁸⁸⁸.

Η επιδίωξη της άσκησης των θεϊκών λόγων δεν καταπονεί λιγότερο το σώμα από την πρακτική σκληραγωγία, «παρέχει δε τι και πλέον τῷ πονοῦντι πρὸς καθαρότητα μὴ έχούσης καιρὸν τῆς διανοίας έπιστρέφεσθαι, και σχολάζειν τοῖς παρενοχλεῖν θέλουσι πάθεσι, διὰ τήν περι τὰ κρείττονα τοῦ λογισμοῦ προσεδρίαν»¹⁸⁸⁹.

5) Αγρυπνία

Ο όσιος Νείλος, με αφορμή επιστολή (ή επιστολές) ενός υποδιακόνου, του Τιμόθεου, που δεν θεωρούσε ο ίδιος ωφέλιμη την αγρυπνία, εκθέτοντας και επιχειρήματα για αυτό, όπως αυτά υποδηλώνονται από την απάντηση του αββά¹⁸⁹⁰, βρίσκει αφορμή για να παρουσιάσει τα οφέλη της αγρυπνίας. Η αγρυπνία, λοιπόν, θεωρείται μία αρετή που πρέπει να διακρίνει οπωσδήποτε τους μοναχούς, διότι η αγρυπνία κάνει τον άνθρωπο που διαθέτει λογική ψυχή να διαφέρει από τα άλογα ζώα: «Καὶ τῇ λοιπὸν τὸ λεῖπὸν σοι, κτηνώδη καὶ ἀλόγιστον τὴν πρόθεσιν ἔχοντι, ἢ βληχάσθαι κειμένῳ ἐπὶ τῆς κοίτης, ἢ μυκηθμῷ κεχρησθαι, ἢ ὀγκηθμῷ, ἄλλων ἀνθρώπων, ὡς σὺ εἶρηκας, πρὸς ὕμνωδιαν Θεοῦ κατὰ τὰς ἀγρυπνίας γοργευομένων καὶ τὴν τυραννίδα τοῦ ὕπνου καταδυναστευόντων τε, καὶ ὑποτινασσομένων;»¹⁸⁹¹. Και, εν συνεχεία, για

¹⁸⁸⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄*, *Επιστολή 72, Θέωνι Μοναχῷ*, PG 79, 421C. Πρβλ. και *Λόγος Ασκητικός, Κεφ. 3*, PG 79, 721B: «Φιλοσοφία γὰρ ἐστὶν ἡ θῶν κατόρθωσις μετὰ δόξης τῆς περι τοῦ ὄντος γνώσεως ἀληθοῦς». Κατά τον Π. Χρήστου, ο παραπάνω ορισμός ομοιάζει με τον τρόπο διατυπώσεως των ορισμών από τον Κλήμεντα Αλεξανδρείας. Βλ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ελληνική Πατρολογία*, τ. Γ΄, ό. π., σ. 231.

¹⁸⁸⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Γ΄*, *Επιστολή 84, Υακίνθῳ Ρεφενδαρίῳ*, PG 79, 425C.

¹⁸⁸⁶ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ελληνική Πατρολογία*, τ. Γ΄, ό. π., σ. 231.

¹⁸⁸⁷ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Η Θέωση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλία τοῦ ὁσίου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ό. π., σ. 157. Βλ. και Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ελληνική Πατρολογία*, τ. Γ΄, ό. π., σσ. 231-232.

¹⁸⁸⁸ Χ. ΓΙΑΝΝΑΡΑ, *Η μεταφυσική τοῦ σώματος*, ό. π., σ. 76.

¹⁸⁸⁹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ φάσκον*, *Κεφ. 4*, PG 79, 1269BC. Πρβλ. *Α΄ Τιμ. 4, 8*: «ἡ γὰρ σωματικὴ γυμνασία πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος, ἡ δὲ εὐσέβεια πρὸς πάντα ὠφέλιμός ἐστιν, ἐπαγγελίαν ἔχουσα ζωῆς τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης».

¹⁸⁹⁰ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Α΄*, *Επιστολή 26, Τιμοθέῳ Ὑποδιακόνῳ*, PG 79, 92CD.

¹⁸⁹¹ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Επιστολαί, Βιβλίον Α΄*, *Επιστολή 26, Τιμοθέῳ Ὑποδιακόνῳ*, PG 79, 92D.

όσους δεν ακολουθούν τις αγρυπνίες, ο όσιος υπενθυμίζει τον 48^ο Ψαλμό: «... ἄνθρωπος τετιμημένος τῇ τοῦ Θεοῦ εἰκόνι, “Οὐ συνῆκεν· παρεσυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις καὶ ὠμοιώθη αὐτοῖς”¹⁸⁹²»,¹⁸⁹³. Και συνεχίζει λέγοντας: «Διόπερ δυσφορεῖ λοιπὸν ὁ διάβολος καὶ καθ’ ἡμῶν βρυχάται, ὅταν βλέπῃ ἡμᾶς τῇ ἀγρυπνίᾳ σχολάζοντας καὶ ταύτῃ ποθεινῶς καὶ φιλοπόνως προσέχοντας»¹⁸⁹⁴.

Ἄλλωστε, ὅπως υπενθυμίζει ο όσιος¹⁸⁹⁵, με την αγρυπνία ακολουθεῖται το παράδειγμα του Κυρίου, ὅπως μας πληροφορεῖ το Ευαγγέλιο του Λουκά¹⁸⁹⁶. Το ίδιο το παράδειγμα του Κυρίου ακολούθησαν ο απ. Παύλος με τον Σίλα¹⁸⁹⁷ που αγρυπνούσαν και δοξολογούσαν τον Κύριο μεταμεσονύκτια¹⁸⁹⁸.

6) Ησυχία

Η ησυχία¹⁸⁹⁹ θεωρεῖται μεγάλη αρετή, διότι με αυτήν ο άνθρωπος έχει το νου του απερίσπαστο και την καρδιά του ατάραχη¹⁹⁰⁰. Η ησυχία επιδοκιμάζεται επανειλημμένα από τον όσιο Νεῖλο ως το βέλτιστο μέσο που μας ωθεῖ στο να προσεγγίσουμε τον Θεό: «ἀλλ’ ἐν ἡσυχίᾳ πολλῇ τὰ ἥθη πρὸς τὸ ἀρέσκον θεῷ παιδαγωγεῖν ἐθέλοντες»¹⁹⁰¹. Ο ιερὸς πατήρ αναφέρει, επιπλέον, ὅτι «ὁ ἡσύχιος βίος χρημάτων ἀναριθμῆτων περιφανέστερος»¹⁹⁰².

Ο όσιος Νεῖλος καταδικάζει επανειλημμένα τους μοναχούς που δεν εφαρμόζουν την αρμόζουσα για αυτούς ησυχία. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση, κατά την οποία αποδοκιμάζονται έντονα πέντε μοναχοί¹⁹⁰³, οι οποίοι αφού αποτίναξαν την πρέπουσα ησυχία, τη θεία λειτουργία με προσευχές και ψαλμούς, και αφού λησμόνησαν το ιερὸ σχήμα τους και εγκατέλειψαν το ασκητήριό τους, σέρνουν διαρκῶς ἄλλους στα δικαστήρια, ὄντας φιλόδικοι, προκαλώντας απερίγραπτο θόρυβο και ταραχή, αλλά και τον περίγελο¹⁹⁰⁴.

¹⁸⁹² Ψαλμ. 48, 13. Επίσης, στη συνέχεια της 26^{ης} Επιστολής του Βιβλίου Α΄ των Επιστολών του, σημειώνει και τον Ψαλμ. 6, 7, αναφορικά με την αγρυπνία: «ἐκοπίασα ἐν τῷ στεναγμῷ μου, λούσω καθ’ ἐκάστην νύκτα τὴν κλίνην μου, ἐν δάκρυσί μου τὴν στρωμνὴν μου θρέξω».

¹⁸⁹³ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 26, Τιμοθέῳ Ὑποδιακόνῳ*, PG 79, 93Α.

¹⁸⁹⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 26, Τιμοθέῳ Ὑποδιακόνῳ*, PG 79, 93Β.

¹⁸⁹⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 28, Τιμοθέῳ Ὑποδιακόνῳ*, PG 79, 96C.

¹⁸⁹⁶ Λκ. 6, 12: «Ἦν Ἰησοῦς διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ».

¹⁸⁹⁷ Πράξ. 16, 25: «Κατὰ δὲ τὸ μεσονύκτιον Παῦλος καὶ Σίλας προσευχόμενοι ὕμνουν τὸν Θεόν».

¹⁸⁹⁸ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, Ἐπιστολή 26, Τιμοθέῳ Ὑποδιακόνῳ*, PG 79, 96C.

¹⁸⁹⁹ βλ. σχετ. C. KORNARAKIS, *The monastic life according to saint Nilus*, ὁ. π., σσ. 95-96.

¹⁹⁰⁰ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΚΕΦΑΛΑ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Γνώθι σαυτόν*, ὁ. π., σ. 400. Ὅπως σχολιάζει για την ησυχία κατά τον ἁγ. Νεκτάριο ο Ν. Τζιράκης: «Ἡ ἡσυχία, κατὰ τὸν Νεκτάριο, παρουσιάζει τὸν νοῦ καθρέπτη χωρὶς στίγματα («ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον») καὶ συνοδεύεται ἀπὸ τὴν τέλεια αὐταπάρνηση. Προϋπόθεση γιὰ τὴν πνευματικὴν γυμνασίαν τοῦ χριστιανοῦ, ποὺ τὸν ὁδηγεῖ στὴν ἄσκηση τῆς εὐσέβειας, εἶναι ἡ ἀπράγμων ἡσυχία». βλ. Ν. ΤΖΙΡΑΚΗ, «Ἡ τριχοτομία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ σχέση της μὲ τὴν ἐργασία τοῦ ἁγίου Νεκταρίου Τὸ γνώθι σαυτόν», ὁ. π., σ. 7.

¹⁹⁰¹ Δ. ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗ, *Ἡ Θέωση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλία τοῦ ὁσίου Νεῖλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, ὁ. π., σ. 202, σημ. 162.

¹⁹⁰² ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 194, Ζήνωνι Διακόνῳ*, PG 79, 301Β.

¹⁹⁰³ Ο Νεάδιος, ο Ολύμπιος, ο Ανδρόμαχος, ο Ιούλιος και ο Χειμάσιος: βλ. ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 77, Νεαδίῳ, Ὀλυμπίῳ, Ἀνδρομάχῳ, Ἰουλίῳ, Χειμασίῳ, Μοναχοῖς Φιλοδίοις*, PG 79, 233D-236Α.

¹⁹⁰⁴ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, Ἐπιστολή 77, Νεαδίῳ, Ὀλυμπίῳ, Ἀνδρομάχῳ, Ἰουλίῳ, Χειμασίῳ, Μοναχοῖς Φιλοδίοις*, PG 79, 233D-236Α.

7) Ολιγάρκεια

Η ολιγάρκεια πρέπει να λαμβάνει χώρα με ελεύθερη βούληση και προαίρεση. Η ολιγάρκεια επιτυγχάνεται με την εξουσία του λογισμού και προκαλεί κόπο μέχρι να καταστεί συνήθεια και να κάνει ανεκτό στον άνθρωπο αυτό που για πολύ χρονικό διάστημα του φαινόταν δύσκολο και ακατόρθωτο¹⁹⁰⁵.

¹⁹⁰⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΑΒΒΑ, *Λόγος περί άκτημοσύνης, προς Μάγναν*, Κεφ. 2, PG 79, 969D.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η εμφάνιση και η εξελικτική πορεία των παθών και της ασθένειας αποτελεί συνέπεια της απομάκρυνσης του ανθρώπου από τον Θεό, ο οποίος αποτελεί τη μόνη και αιώνια πηγή της ζωής. Όπως αναφέρει επανειλημμένα στα έργα του ο όσιος Νείλος, ο πρώτος άνθρωπος προ της πτώσεως, ήταν απαθής, και για αυτό ακόμη και ο ίδιος ο διάβολος δεν γνώριζε αρχικά με ποιο τρόπο θα τον παραπλανήσει. Τελικά ο διάβολος χρησιμοποίησε την παρακοή και την ανυπακοή προς τη μόνη εντολή που είχε δώσει ο Θεός στον άνθρωπο. Με την απομάκρυνσή του από τον Θεό, δηλαδή μεταπτωτικά, υπεισήλθαν η φθορά, τα πάθη, η αρρώστεια και ο σωματικός θάνατος στη ζωή του ανθρώπου. Επομένως, οντολογικά, τα πάθη, όπως και η κακία, αποτελούν παρά φύσιν και όχι κατά φύσιν κατάσταση της ψυχής. Στη διδασκαλία του οσίου Νείλου, όπως πρωτύτερα στους Καππαδόκες Πατέρες, η κακία δεν έχει δική της υπόσταση και λογίζεται ως απουσία του καλού. Το κακό δεν υπάρχει φύσει στον άνθρωπο. Πρωταίτιος της κακίας είναι ο ίδιος ο διάβολος, αλλά εναπόκειται στην ελεύθερη βούληση του ανθρώπου αν θα την επιλέξει ή όχι.

Τα πάθη (εκτός των αδιάβλητων) εμπειρεύουν την αμαρτία, αλλά κάθε αμαρτία δεν αποτελεί οπωσδήποτε και πάθος. Η αμαρτία στον χριστιανισμό είναι η παραβίαση του θείου νόμου, δηλαδή κάθε σκέψη ή πράξη που απομακρύνει τον άνθρωπο από τον Θεό. Με την παράβαση των πρωτοπλάστων η αμαρτία εισήλθε στον όλον άνθρωπο.

Αυτό που διαφοροποιεί κυρίως την έννοια του πάθους και της αμαρτίας είναι η επανάληψη και η συνήθεια (έξη). Δηλαδή, η καθ' έξη επανάληψη της αμαρτίας και η υπερβολή σε αυτήν αποτελεί πάθος, το οποίο, κατά τον όσιο Νείλο, συνιστά αλλοτρίωση και μεταβολή της ίδιας της φύσης της ψυχής του ανθρώπου, με αποτέλεσμα να καθίσταται εξαιρετικά δυσχερής η εκρίζωσή του.

Η ασθένεια και τα πάθη εκδηλώνονται ενιαία στον ασθενούντα άνθρωπο, τόσο στην ψυχή όσο και στο συνδεδεμένο με αυτήν σώμα, με αποτέλεσμα το πλήθος των παθών να είναι ταυτόχρονα τόσο ψυχικά όσο και παθολογικά, δηλαδή ψυχοπαθολογικά. Έτσι, παρά την όποια κατηγοριοποίηση των παθών, τα πάθη συνδέονται πολύ στενά το ένα με το άλλο και δεν διαθέτουν μεταξύ τους στεγανά. Πολλές φορές, το ένα πάθος αποτελεί γενεσιουργό αίτιο του άλλου. Κατά αυτόν τον τρόπο, ο άνθρωπος των παθών μολύνεται ολοκληρωτικά, ψυχικά και σωματικά, και αποκόπτεται από τη θεία Χάρη.

Τα πάθη συνεχώς διεγείρονται μέσα στο περιβάλλον της κοινωνίας που διαβιώνει ο άνθρωπος. Σε αυτό συντελεί και ο διάβολος, που διεγείρει τα πάθη μέσω της διάνοησης, των πονηρών λογισμών, της επιθυμίας και του θυμού, των αισθήσεων και των ηδονών και γενικότερα με την εξώθηση του ανθρώπου προς την αμαρτία, με σκοπό την οριστική απώλεια της ψυχής του.

Κάποια από τα πάθη, που αναφέρει ο όσιος Νείλος και αναλύθηκαν στο παρόν έργο, είναι: η αφροσύνη, η υπερηφάνεια, η κενοδοξία, η αλαζονεία, η πονηρία, η φιλαρχία, η ματαιότητα, το ψεύδος, η ανυποταξία, η φιληδονία, η γαστριμαργία, η ακηδία, η ακολασία, η ακρασία, η οργή – θυμός, η υποκρισία, η απληστία, η φιλαργυρία, η ύβρις, ο φθόνος, η δειλία, ο γογγυσμός, η ανθρωπαρέσκεια και άλλα.

Σε ό,τι αφορά στις προϋποθέσεις της θεραπευτικής των παθών, οι γενικές προϋποθέσεις της είναι: η συνειδητή μυστηριακή ζωή του πιστού και κυρίως, το Βάπτισμα, το Χρίσμα, η Μετάνοια – εξομολόγηση, η Θεία Ευχαριστία και το Ευχέλαιο. Η Εκκλησία, μέσω της Κεφαλής της, του Κυρίου Ιησού Χριστού, έχει ως σκοπό της την πραγματική θεραπεία των ψυχών των ανθρώπων. Ρόλο «ιατρού των ψυχών», δηλαδή «ψυχιάτρου», διαδραματίζουν οι ιερείς με τα μυστήρια της Εκκλησίας. Τα ιερά μυστήρια συμβάλλουν στην ίαση των άρρωστων ψυχών των ανθρώπων και στην πορεία αυτών προς τον αρχικό προορισμό τους, που δεν είναι άλλος από την κοινωνία και την ομοίωση, κατά χάρη, με τον Δημιουργό. Άλλες προϋποθέσεις για τη θεραπεία των παθών είναι, μεταξύ άλλων, η προσευχή, η πίστη, η ελπίδα και ασφαλώς η βούληση του χριστιανού για θεραπεία. Η θεραπεία από τα πάθη αποτελεί συνεχές ζητούμενο για τον πιστό.

Τα πάθη δεν επενεργούν όταν παρούσα είναι η απάθεια. Αυτοί που έχουν προσεγγίσει την απάθεια, έχουν εκδιώξει την υπερηφάνεια, έχουν φυγαδεύσει την κενοδοξία και έχουν εκτοπίσει τον φθόνο και τη ζήλια. Επιπλέον, όσοι έχουν αποκτήσει την απάθεια, απορρίπτουν τις ηδονές και τις σαρκικές επιθυμίες. Η καθαρά προσευχή, η προφύλαξη από τον θυμό, η αγάπη για τη σωφροσύνη, η εγκράτεια, η αγρυπνία και η αποφυγή της μνησικακίας είναι μερικές από τις ενέργειες που επιφέρουν στον άνθρωπο την απάθεια και καθαίρουν τον νου του.

Η επίτευξη των αρετών σε συνδυασμό με την εξάλειψη των παθών, ήταν κάτι που απασχόλησε όχι μόνο τους εθνικούς φιλόσοφους, αλλά σε μέγιστο βαθμό και τους Πατέρες της Εκκλησίας. Σχετικά με την έννοια της αρετής, εκκλησιαστικοί συγγραφείς (Κλήμης Αλεξανδρεύς κ.α.) και Πατέρες, προσδίδουν στον άνθρωπο μία έμφυτη κλίση προς αυτήν, η οποία στηρίζεται σε κάποια σπέρματα αγαθότητας, που διατηρήθηκαν στη φύση του μεταπτωτικού ανθρώπου. Όμως, για να οδηγηθεί στην ηθική τελείωση ο άνθρωπος, θα πρέπει αυτά να τα καλλιεργήσει και να τα αξιοποιήσει.

Αναφορικά με τις διαφορές που έχει η διδασκαλία περί παθών και αρετών των Πατέρων της Εκκλησίας, και ειδικότερα του οσίου Νείλου, με εκείνη της αρχαίας φιλοσοφίας, αυτές έγκεινται στον τελικό σκοπό που είχαν: η διδασκαλία του ιερού ανδρός και των Πατέρων εν γένει, περί των αρετών και της θεραπείας των παθών της ψυχής, αποσκοπεί στην τελείωση του ανθρώπου και στη σωτηρία της ψυχής του με την κατά χάριν θέωση, ενώ οι εθνικοί φιλόσοφοι, ανεξάρτητα της σχολής που εκπροσωπούσαν, μέσω της αρετής και της θεραπείας των παθών, επιζητούσαν την επίγεια ευδαιμονία και το «εὖ ζῆν».

Ο όσιος Νείλος, ως υποδείγματα αρετής, παρουσιάζει πρόσωπα της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης, τους Αποστόλους του Χριστού, μάρτυρες, οσίους και αγίους της Εκκλησίας και ασφαλώς πρώτιστα τον ίδιο τον Θεάνθρωπο Ιησού Χριστό. Κατά τη μελέτη των αρετών στο έργο του οσίου Νείλου, διαφάνηκε η σημασία του Λόγου, ως πηγή κάθε αρετής, στην οποία πρέπει να τείνει ο άνθρωπος. Ο ορθόδοξος χριστιανός, έχοντας ως πρότυπο κάθε αρετής τον Χριστό, πρέπει να προσπαθήσει να Τον μιμηθεί και να Τον παρακαλέσει να αποκτήσει, ή έστω να προσεγγίσει, κάποιες από αυτές. Ο φιλόανθρωπος Κύριος, στο πλαίσιο της συνέργειας Θεού και ανθρώπου, είναι Αυτός που θα βοηθήσει το άτομο, που επιθυμεί και προσπαθεί προς την επίτευξη των αρετών, να τις προσεγγίσει ή ακόμη και να τις αποκτήσει.

Τόσο η αρετή όσο και η κακία οφείλονται στην προαίρεση του ανθρώπου, για αυτό ούτε η αρετή μένει ακίνητη, ούτε η κακία. Αυτό σημαίνει ότι η απόκτηση της αρετής δεν είναι μια σταθερή και χωρίς μεταβολή κατάσταση. Και ενώ τα πάθη αποτελούν μεταπτωτική κατάσταση, η αρετή αποτελεί προπτωτική εμπειρία του ανθρώπου, ως περιεχόμενο του κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν. Η ενάρετη ζωή αποτελεί την αρχέτυπη αρετή, στην οποία ο άνθρωπος πρέπει να επανέλθει.

Κατά τον όσιο Νείλο, η επίτευξη της αρετής αποτελεί αποτέλεσμα κόπου, μόχθου, επιμέλειας, πνευματικής σπουδής, επίπονης άσκησης, σταθερής και δια βίου προσπάθειας. Η πνευματική και ασκητική ζωή πρέπει να διάγεται με βάση την έννοια του (αριστοτελικού) μέτρου, αποφεύγοντας τα δύο άκρα εξίσου, δηλαδή τις υπερβολές και τις ελλείψεις.

Ο όσιος Νείλος διακρίνει στο έργο του την αρετή σε γνήσια και σε νόθο αρετή. Η αρετή έχει αξία μόνο όταν είναι γνήσια και κατά Θεόν. Αντίθετα, όταν η αρετή νοθεύεται με ξένα προς αυτήν στοιχεία αποτελεί τη νόθο αρετή. Ο άγ. Νείλος παραθέτει και κάποια κριτήρια, σύμφωνα με τα οποία μπορεί κάποιος να διακρίνει αν η αρετή είναι γνήσια ή όχι. Τα κριτήρια αυτά είναι κυρίως: ο σκοπός της αρετής, η μυστικότητα της, η ελευθερία επιλογής της, η ανυποκρισία της, η έλλειψη κενοδοξίας, υπερηφάνειας και οίησης και η υπομονή στους πειρασμούς.

Ο αββάς Νείλος, αναφερόμενος στο διδακτό της αρετής, ομιλεί για την «έπιστήμην τῆς ἀρετῆς» και τη «μέθοδο τῆς ἀρετῆς», η οποία προξενεί ουράνια μακαριότητα. Κατά τον αββά Νείλο, η επιστήμη ή η μέθοδος της αρετής, όπως άλλωστε και κάθε μέθοδος ή επιστήμη, μπορεί να διδαχθεί μόνο από έμπειρους διδασκάλους. Οι διδάσκαλοι της αρετής διακρίνονται σε: αυτούς που διδάσκουν εκείνους που δεν είναι έμπειροι στην αρετή (δηλαδή τους αρχάριους), και στους διδασκάλους που διδάσκουν όσους είναι ήδη έμπειροι στην αρετή. Οι διδάσκαλοι πρέπει να διδάσκουν κυρίως με το παράδειγμά τους και την ενάρετη ζωή τους και δευτερευόντως με τον λόγο τους.

Η αρετή για τον άγ. Νείλο είναι πολύμορφη και πολυειδής. Οι κυριότερες και ισχυρότερες αρετές της πίστεως, οι λεγόμενες και «θεολογικές» αρετές, από τις οποίες προσπαθεί να αποσπάσει τον άνθρωπο ο διάβολος, είναι οι εξής τρεις: η πίστη, η ελπίδα και η αγάπη. Επιπρόσθετα, κατά τον αββά Νείλο, οι κύριες ή γενικότερες αρετές είναι τέσσερις: η φρόνηση, η ανδρεία, η σωφροσύνη και η δικαιοσύνη. Σε αυτές τις τέσσερις αρετές, ο Σατανάς αντιπαραθέτει τέσσερις αντίθετες γενικές κακίες, που εμπεριέχουν μέσα τους και άλλες κακίες. Άλλες αρετές, κατά τον όσιο Νείλο, που έχουν ιδιαίτερη αξία για τον άνθρωπο και τη σωτηρία του, μεταξύ άλλων, είναι: η υπομονή, η ταπείνωση, η διάκριση, η πραότητα και η ελεημοσύνη, διότι αποτελούν το θεμέλιο και το κριτήριο και για τις υπόλοιπες αρετές.

Στο έργο του ο όσιος Νείλος αναλύει τις αρετές, κυρίως με βάση το τριμερές της ψυχής. Οι κυριότερες αρετές που αφορούν στο γνωστικό (ηγεμονικό) μέρος της ψυχής και αναλύθηκαν από τον όσιο είναι: η φρόνηση, η σοφία, η διάκριση, η δικαιοσύνη, η σύνεση, η ταπεινοφροσύνη, η αλήθεια, η καθαρότητα του ηγεμονικού (νου) και η γνώση του εαυτού. Οι σημαντικότερες αρετές του θυμικού είναι: η αγάπη, η ελπίδα, η ανδρεία, η υπομονή, η πραότητα, η ειρηνοποιΐα, η ελεημοσύνη, η ανεξικακία, η ευσπλαχνία, η επιείκεια, η αυτάρκεια, η ευσέβεια, η ευχαριστία, η ευγένεια, η φιλία κ.α. Τέλος, οι σπουδαιότερες αρετές του επιθυμητικού μέρος της ψυχής είναι οι εξής: η

εγκράτεια (μέτρον άριστον), η σωφροσύνη, η ησυχία, η νηστεία, η επιμέλεια, η σιωπή κ.α. Οι μοναχοί, εκτός όλων των προαναφερθέντων αρετών, πρέπει να τηρούν οπωσδήποτε και τις ακόλουθες: υπακοή (υποταγή), ακτημοσύνη, παρθενία (ή σωφροσύνη), άσκηση, αγρυπνία, ησυχία και ολιγάρκεια.

Με την επίτευξη των αρετών, ο άνθρωπος τείνει να πλησιάσει περισσότερο προς τον Πανάγαθο Θεό, και σε συνδυασμό πάντοτε με τα μυστήρια της Εκκλησίας και τη θεραπεία από τα πάθη του, θέτει όλες τις αναγκαίες προϋποθέσεις για τη σωτηρία του.

Ο όσιος Νείλος απετέλεσε μια χαρισματική προσωπικότητα της Εκκλησίας και ο ίδιος έχαιρε της γενικής αποδοχής και εκτιμήσεως. Η φήμη του ήταν εξαπλωμένη σε όλη την αυτοκρατορία στην εποχή του, αλλά και αρκετούς αιώνες αργότερα, και η διδασκαλία του ήταν ευρύτατα διαδεδομένη και αποδεκτή, τόσο στους κοσμικούς όσο και στους ασκητικούς κύκλους.

Η διδασκαλία του οσίου Νείλου, που ήταν καθόλα ορθόδοξη, στηρίχτηκε στα γερά θεμέλια της θεολογικής-θεωρητικής και πρακτικής-εμπειρικής γνώσης του. Ειδικότερα, ο αββάς διέθετε μέγιστη κατάρτιση στα χριστιανικά δόγματα και τις διδασκαλίες, τα οποία είχαν ήδη διαμορφωθεί και αποκρυσταλλωθεί με τις πρώτες Οικουμενικές Συνόδους και συγχρόνως κατείχε σημαντικότερες θεωρητικές (άριστος γνώστης της Αγίας Γραφής) και πρακτικές (εμπειρικές) γνώσεις περί ηθικής, τόσο της χριστιανικής όσο και της κοσμικής. Όμως, ο όσιος είναι σπουδαίος πατέρας, διότι δεν στάθηκε σε μια στεία ηθικολογία, αλλά επεκτάθηκε, ανέπτυξε και περιέγραψε στα έργα του, με εύληπτο και κατανοητό στον αναγνώστη και μελετητή κάθε εποχής, τα χριστιανικά ήθη και τις αρετές, που πρέπει να διέπουν τους χριστιανούς, αλλά και τα πάθη, τα οποία αυτοί πρέπει να κατανικούν.

Η μέθοδος που ακολούθησε ο όσιος Νείλος στα έργα του ήταν κυρίως η αλληγορική, χωρίς να αποκλείει και την ιστορικογραμματική ή άλλες. Ο εύγλωττος λόγος του, γεμάτος παραδείγματα από την Αγία Γραφή, παρομοιώσεις, μεταφορές και άλλα λογοτεχνικά σχήματα, δεν είναι ποτέ βαρετός. Αντίθετα, είναι γλαφυρός, διδακτικός, στοργικός και παιδαγωγικός, προκειμένου, πάντοτε, να επιτύχει τον σκοπό του, που δεν είναι άλλος από την τελείωση του ανθρώπου, τη σωτηρία του και την κατά χάρη ένωσή του με τον Θεό.

SUMMARY

The appearance and the developing course of passions and disease constitutes a consequence of man's estrangement from God who comprises the one and eternal source of life. As Saint Nilus of Ankara (the Ascetic) repeatedly refers to his works, the first man before the falling from heaven, was apathetic, and because of this, even the devil himself did not initially know how he would deceive the man. Finally, the devil used the disobedience to the only order which God had given to the man. With his estrangement from God, the decline, the passions, the disease and body's death entered into man's life. The disease and the passions are manifested together to the sick person, both in the soul and the body, and as a result of that, passions are both psychological and pathological (psychopathological).

Despite the classification of passions, St. Nilus analyzes on its work that passions are not independent each other but they are closely connected between them. Thus, one passion generates another one usually. That way, man is completely infected by illness, mentally and physically.

As far as the premises for passions' curing are concerned, St. Nilus says that they are: the following of a conscious sacramental life and mainly the Sacraments of: Baptism, Chrism, Confession and the Holy Communion. The Church, through its Head, Jesus Christ, aims to the real cure of people's souls. The priests are the "doctors of the souls", that is the "psychiatrists" through the Holy Sacraments of the Church. The Holy Sacraments contribute to the treatment of people's sick souls and, with the Holy Grace of the Creator (*B' Cor.* 12, 2-12), aim to their course of their initial destination, which is people's salvation and their communication with God. The subjective premises for the cure of the souls' passions include, among others, the prey, the faith, the hope and the will for cure.

A continuous consideration for a believer constitutes the desire about passions' treatment, both of soul and body. The passions are incited continually inside a society's environment in which man lives. Devil, also, contributes to this, by stimulating the passions of the soul through the thought, the insidious mind, the desire and the anger, the emotions and generally with the man's extrusion to the sin, having as final purpose the loss of man's soul.

During the analysis of virtues in St. Nilus' work, the importance of "Λόγος" was indicated, as a source of every virtue, in which the man must tend to. Man, having as a standard of virtue Christ himself, has to try to imitate Him and beg Him to obtain, or at least to approach, some of them. The Creator, who loves the mankind, is He who will help the man, who wants and tries towards the achievement of virtues, to obtain them, in the frame of synergy between the mankind and God. With the virtues' achievement, man tends to approach the Merciful God more, and always, in combination with the Holy Sacraments of Church and the cure from his passions, sets all the necessary conditions for the salvation of his soul.

The prayer, the protection from anger, the love for prudence, the abstinence, the vigil and the avoidance of disappointment are some of the actions which bring apathy to the man and clear his mind.

For St. Nilus, virtue can be divided into genuine virtue and spurious virtue. The genuine virtue is the one that takes place only through God, otherwise it is spurious. Furthermore, virtue can be taught only by experienced teachers, mainly with their life's example and less with their words.

The Church, through its mysteries, is the only one that can set the man truly free and cure him from passions, stress and unsafety which all are derived by the man's disobedience to God. When the human soul obeys to the law of God, then becomes healthier, apathetic and virtuous, is brightened and finally enjoys the eternal life in community with God.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1^ο: ΑΠΟΛΥΤΙΚΙΟ, ΚΟΝΤΑΚΙΟ ΚΑΙ ΟΙΚΟΣ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΝΕΙΛΟΥ ΤΟΥ ΑΣΚΗΤΗ (ΑΓΚΥΡΑΝΟΥ)

Ἀπολυτίκιον

Ἦχος πλ. δ'.

Ταῖς τῶν δακρύων σου ῥοαῖς, τῆς ἐρήμου τὸ ἄγονον ἐγεώργησας, καὶ τοῖς ἐκ βάθους στεναγμοῖς, εἰς ἑκατὸν τοὺς πόνους ἐκαρποφόρησας, καὶ γέγονας φωστήρ, τῇ οἰκουμένη λάμπων τοῖς θαύμασι, Νεῖλε Πατὴρ ἡμῶν, Ὅσιε, Πρέσβευε Χριστῷ τῷ Θεῷ, σωθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Κοντάκιον

Ἦχος πλ. δ'. Τῇ ὑπερμάχῳ.

Τὰς φρυγανώδεις τῶν παθῶν τῶν ἐκ τοῦ σώματος, ἐπαναστάσεις τιμητικῶς Νεῖλε Μακάριε, ἐν ἀγρύπνῳ σου συνέκοψας ἱκέσια. Ἄλλ' ὥς ἔχων παρρησίαν πρὸς τὸν Κύριον, ἐκ παντοίων μὲ κινδύνων ἐλευθέρωσον, ἵνα κράζω σοι, Χαίροις Πάτερ παγκόσμιε.

Ὁ Οἶκος

Τίς σου τῶν ἐπιγείων, ἐξισχύσειε, Νεῖλε, εἰπεῖν τῆς πολιτείας τὰ ἄθλα, καὶ τοῦ βίου σου τοὺς ἀμέτρους μόχθους, καὶ πολλοὺς κόπους σου, οὓς ἐπὶ γῆς ὡς ἄσαρκος ἐτέλεσας; ἀλλ' ὅμως ἴδε, οὕτω σοι κράζω·

Χαίροις, Θεοῦ ποταμὲ χαρίτων, χαίροις, Χριστοῦ διδαγμάτων πλημμύρα. Χαίροις, τῆς σοφίας κρατὴρ καὶ τῆς γνώσεως, χαίροις, ἀθανάτων φυτῶν τὸ γεώργιον.

Χαίροις δόγμα πρακτικώτατον θεοπνεύστων λογίων, χαίροις, νόμου ἐμπειρότατε θεοσδότου ἐρμηνεύς.

Χαίροις, τοῦ νοουμένου Παραδείσου φυτουργέ, χαίροις, τῆς παρθενίας φυλακτήριον μέγα.

Χαίροις, τερπνὴ κιθάρα τοῦ Πνεύματος, χαίροις, παθῶν ῥιζοτόμος μάχαιρα. Χαίροις, ἀνδρῶν δικαίων τὸ ἔρεισμα, χαίροις, πιστῶν γηγενῶν ὁ προστάτης. Χαίροις, Πάτερ παγκόσμιε.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2^ο: Ο ΗΡΑΚΛΗΣ ΚΑΙ Ο ΜΥΘΟΣ ΤΗΣ ΑΡΕΤΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΑΚΙΑΣ¹⁹⁰⁶

Ο Ηρακλής, όταν ήταν να γίνει έφηβος, την ώρα εκείνη που οι νέοι δείχνουν αν θα ακολουθήσουν την καλή ή την κακή οδό, κάθισε να βρει την ησυχία του έμπροσθεν από δύο δρόμους. Μη ξέροντας ποιον από τους δύο δρόμους να ακολουθήσει, παρουσιάστηκαν μπροστά του δύο γυναίκες, ψηλές, οι οποίες τον πλησίασαν.

Η μία γυναίκα ήταν καλή και επιβλητική. Φορούσε λευκό φόρεμα. Είχε για στολίδια το καθαρό της σώμα, την ντροπαλότητα στα μάτια της και τη σεμνότητα στο παρουσιαστικό της. Η άλλη γυναίκα ήταν καλοθρεμμένη, με απαλή σάρκα, καλλοπισμένη, ώστε να φαίνεται πιο ροδοκόκκινη από ότι ήταν, τεντώνονταν για να δείχνει ψηλότερη από το φυσικό της, με έντονο βλέμμα, κι ένα ανάλαφρο φόρεμα. Κοίταζε συνέχεια τον εαυτό της και πρόσεχε αν την κοιτούν και οι άλλοι. Η γυναίκα αυτή έτρεξε προς τον Ηρακλή, θέλοντας να προλάβει την άλλη γυναίκα και λέει πρώτη προς αυτόν: «Βλέπω, Ηρακλή, ότι απορείς ποια οδό να ακολουθήσεις στη ζωή. Λοιπόν, αν με κάνεις φίλη σου και με ακολουθήσεις, θα σου δείξω τον πιο ευχάριστο και τον πιο εύκολο δρόμο και δεν θα υπάρξει απόλαυση, την οποία να μη τη γευτείς, και θα διαβείς χωρίς να δοκιμάσεις τις δυσκολίες της ζωής. Γιατί, πρώτον, δεν θα σκοτίζεσαι για πολέμους και για άλλα πράγματα, αλλά όλη σου η έγνοια θα είναι πάντα τι φαί ή τι πιοτό θα βρεις, το οποίο να σου αρέσει, ή πώς θα δεις ή θα ακούσεις κάτι που θα σε ευχαριστήσει, τίνος το άρωμα ή το άγγιγμα θα σου δώσει χαρά, τίνος αγαπημένου η συναναστροφή θα σε ευφράνει περισσότερο, πώς θα κοιμάσαι σε μαλακά στρώματα και πώς όλα αυτά θα τα πετυχαίνεις χωρίς τον ελάχιστο κόπο. Αν κάποια στιγμή παρουσιαστεί έστω και υποψία ότι κάτι από αυτά που ήθελες να απολαύσεις πάει να λείψει, μη φοβηθείς πώς θα σε υποχρεώσω να τα εξασφαλίζεις αυτά με κόπους και τλαιπωρίες σωματικές και ψυχικές· απεναντίας, αυτά που οι άλλοι τα κατακτούν με το μόχθο της εργασίας τους, εσύ θα τα χρησιμοποιείς χωρίς να σου λείπει κανένα πράγμα, από το όποιο θα ήταν δυνατό να βγάλεις κάποιο κέρδος. Γιατί σε όσους είναι κοντά μου δίνω τη δύναμη να ωφελούνται από όλες τις μεριές».

Και ο Ηρακλής, μόλις τα άκουσε αυτά, είπε: «Κυρά μου», είπε, «πώς είναι το όνομά σου;» Και εκείνη αποκρίθηκε: «Οι φίλοι μου με φωνάζουν Ευδαιμονία, ενώ αυτοί που με μισούν με λένε (υποκοριστικά) Κακία».

Εκείνη τη στιγμή πλησίασε η άλλη γυναίκα και είπε: «Έχω έλθει κι εγώ κοντά σου, Ηρακλή· γνωρίζω τους γονείς σου, κι έχω πολύ καλά αντιληφθεί το χαρακτήρα σου στη διάρκεια της αγωγής σου, κι αυτά με κάνουν να ελπίζω ότι, αν πάρεις την οδό που οδηγεί σε εμένα, θα γίνεις ένας σπουδαίος δουλευτής όμορφων και ευγενικών έργων· και εγώ από μέρους μου θα λάβω ακόμη μεγαλύτερες τιμές και διακρίσεις για όσα καλά προσφέρω. Δεν θα σε παραπλανήσω με προλόγους περί ηδονής, αλλά θα σου εκθέσω πώς στα αλήθεια όρισαν τα πράγματα οι θεοί. Χωρίς κόπο και φροντίδα οι θεοί δεν χορηγούν στους ανθρώπους κανένα από τα καλά και όμορφα πράγματα· αλλά αν θέλεις οι θεοί να σε ευσπλαχνίζονται, πρέπει να τους λατρεύεις τους θεούς· αν θέλεις

¹⁹⁰⁶ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ, *Άπομνημονεύματα*, 2, 1, 21 – 2, 1, 33. Η νεοελληνική απόδοση έλαβε χώρα από τον συγγραφέα της παρούσης ΜΔΕ.

να είσαι αγαπητός στους φίλους σου, πρέπει να τους κάνεις καλοσύνες· αν έχεις την επιθυμία να σε τιμάει κάποια πόλη, πρέπει να ωφελήσεις την πόλη αυτή· αν αξιώνεις να σε θαυμάζει όλη η Ελλάδα για την αρετή σου, πρέπει να προσπαθήσεις να την ευεργετήσεις την Ελλάδα· αν επιθυμείς να σου δώσει η γη άφθονους καρπούς, πρέπει να την καλλιεργήσεις τη γη, αν νομίζεις πώς πρέπει να πλουτίσεις από τη ζωοτροφία, πρέπει να τα φροντίζεις τα ζώα, αν επιχειρείς να αποκτήσεις δύναμη με τον πόλεμο και θέλεις να είναι στο χέρι σου να απελευθερώνεις τους φίλους και να υποδουλώνεις τους εχθρούς, πρέπει να μάθεις τις πολεμικές τέχνες από αυτούς που τις κατέχουν, και πρέπει να εξασκηθείς πώς να τις χρησιμοποιείς· και αν πάλι θέλεις να αποκτήσεις δυνατό σώμα, πρέπει να συνηθίσεις το σώμα σου να υπακούει την φρόνηση και τον ορθό λόγο και να το γυμνάσεις με κόπους και ιδρώτα».

Και η Κακία, καθώς λέει ο Πρόδικος, λαμβάνοντας τον λόγο είπε: «Αντιλαμβάνεσαι, Ηρακλή, πόσος επίπονος και μακρύς είναι ο δρόμος ως τις απολαύσεις που σου λέει αυτή η γυναίκα; Ενώ εγώ θα σε οδηγήσω στην ευδαιμονία από εύκολο και σύντομο δρόμο».

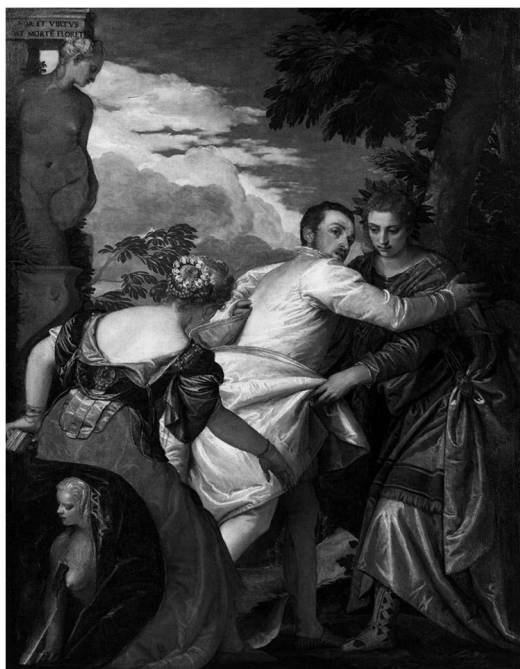
Και τότε η Αρετή είπε: «Ταλαίπωρη (αθλία), τι καλό έχεις να προσφέρεις εσύ; Ή ποια ευχαρίστηση, αφού ούτε για αυτό δεν θέλεις να κάνεις κάτι; Εσύ πού δεν περιμένεις καν να εκδηλωθεί ή επιθυμία για τα ευχάριστα πράγματα αλλά σπεύδεις να τα ικανοποιήσεις όλα προτού κιόλας αισθανθείς την επιθυμία για κάτι· τρως προτού πεινάσεις, πίνεις προτού διψάσεις, σοφίζεσαι μαγείρους για να φας απολαυστικά, και για να απολαύσεις το πιοτό προμηθεύεσαι πολυτελή κρασιά και το καλοκαίρι ζητάς πάγο· για να κοιμηθείς απολαυστικά δεν εφοδιάζεσαι μόνο με στρώματα μαλακά αλλά και με τα κατάλληλα κρεβάτια και τις βάσεις τους· στ' αλήθεια, τον ύπνο δεν τον αποζητάς για ξεκούραση, αλλά διότι δεν έχεις τι να κάνεις... Έτσι παιδεύεις τους φίλους σου, τους παρασύρεις τη νύχτα και μετά χάνουν την χρησιμότητα ημέρα κοιμίζοντάς τους. Και ενώ είσαι αθάνατη, οι θεοί σε έχουν απορρίψει, και οι καλοί άνθρωποι σε καταφρονούν. Δεν έχεις ποτέ σου δοκιμάσει το πιο γλυκό άκουσμα· το να επαινέσαι. Και δεν έχεις ποτέ σου αντικρύσει το πιο ευχάριστο θέαμα: Ένα όμορφο δικό σου έργο. Και ποιος θα πίστευε κάτι από όσα λες; Ποιος θα ανταποκρινόταν σε κάποια επιθυμία σου; Ή, πάλι, ποιος λογικός άνθρωπος θα το τολμούσε να έρθει στη συντροφιά σου; Μόνο νέοι με αδύναμα σώματα και άμυαλοι γέροι, άτομα που χωρίς κόπους πορεύτηκαν στα νιάτα τους μέσα στην ευμάρεια και που με κόπο διάγουν τα γηρατιά τους, άνθρωποι που ντρέπονται για όσα έχουν πράξει και που καταθλίβονται για όσα πράττουν τώρα, άνθρωποι που εξήντησαν τις απολαύσεις όσο ήταν νέοι και που άφησαν τα δύσκολα για τα γηρατιά τους.

Εγώ, δε, συντροφεύω τους θεούς, συντροφεύω και τους καλούς ανθρώπους. Κανένα καλό έργο, θεϊκό ή ανθρώπινο, δεν μπορεί να γίνει χωρίς εμένα. Και όλοι με τιμούν πολύ, και οι θεοί και οι άνθρωποι που έχουν αρετή. Για τους τεχνίτες είμαι η αγαπητή συνεργάτιδα, για τους οικοδεσπότες ο πιστός φύλακας, για τους ικέτες ο σπλαχνικός συντρέχτης, ο πολύτιμος συνεργάτης στα ειρηνικά έργα, βέβαια και ο σύμμαχος στα έργα του πολέμου, και ο άριστος φίλος. Οι δικοί μου φίλοι απολαμβάνουν με ευχαρίστηση και χωρίς ενοχλήσεις αυτά που τρώνε και πίνουν, διότι τρώνε και πίνουν έως ότου διαρκεί η επιθυμία τους για αυτά. Ο ύπνος τους είναι πιο γλυκός από τον ύπνο των ακαμάτηδων και ούτε δυσανασχετούν, όταν τους λείπει, ούτε εξαιτίας του

παραμελούν να πράξουν τα δέοντα (να είναι συνεπείς στις υποχρεώσεις τους). Και οι μεν νέοι χαίρονται με τους επαίνους των γηραιότερων, και οι γηραιότεροι νιώθουν αγαλλίαση με τις τιμές των νέων. Και ξαναθυμούνται με χαρά τις παλιές πράξεις και χαίρονται με αυτά που κάνουν τώρα, χάρη σε εμένα είναι φίλοι (συμφιλιωμένοι) με τους θεούς, αγαπητοί στους φίλους, τιμημένοι από την πατρίδα. Όταν δε έλθει το μοιραίο τέλος, δεν κείτονται (στο μνήμα τους) στη λησμονιά και χωρίς τιμή, αλλά εξακολουθούν να ζουν παντοτινά υμνούμενοι (μέσα από τους ύμνους), και η μνήμη για αυτούς είναι πάντοτε ζωντανή. Αν τα προσπαθήσεις αυτά, παιδί από γονείς καλούς, Ηρακλή, θα σου δοθεί η δυνατότητα να αποκτήσεις (κατακτήσεις) την πιο πολυζήλευτη (μακαριστή) ευδαιμονία».

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3^ο: Η ΕΚΛΟΓΗ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΗ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΑΡΕΤΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΑΚΙΑ ΣΕ ΚΛΑΣΙΚΑ ΕΡΓΑ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ

Εικ. 3^η: Αλληγορία της αρετής και της κακίας,
Paolo Veronese (1580)

Πηγή:

http://users.sch.gr/ipap/Ellinikos_Politismos/AnthologioC/24.htm 20/12/2017.

Εικ. 4^η: Ο Ηρακλής ανάμεσα στην Αρετή και την
Κακία,
Peter Paul Rubens (1577 – 1640)

Πηγή:

<http://www.hellenicaworld.com/Art/Paintings/en/PartPRubens0148.html> 20/12/2017.

Εικ. 5^η: Η εκλογή του Ηρακλή,
Paolo de' Matteis (1662-1728)

Πηγή: <http://antikleidi.com/wp-content/uploads/2016/04/The-Choice-of-Hercules.jpg>
20/12/2017.

Εικ. 6^η: Η εκλογή του Ηρακλή ανάμεσα στην Αρετή
και την Κακία (Ercole Al Bivio),
Andrea Appiani (1754-1817)

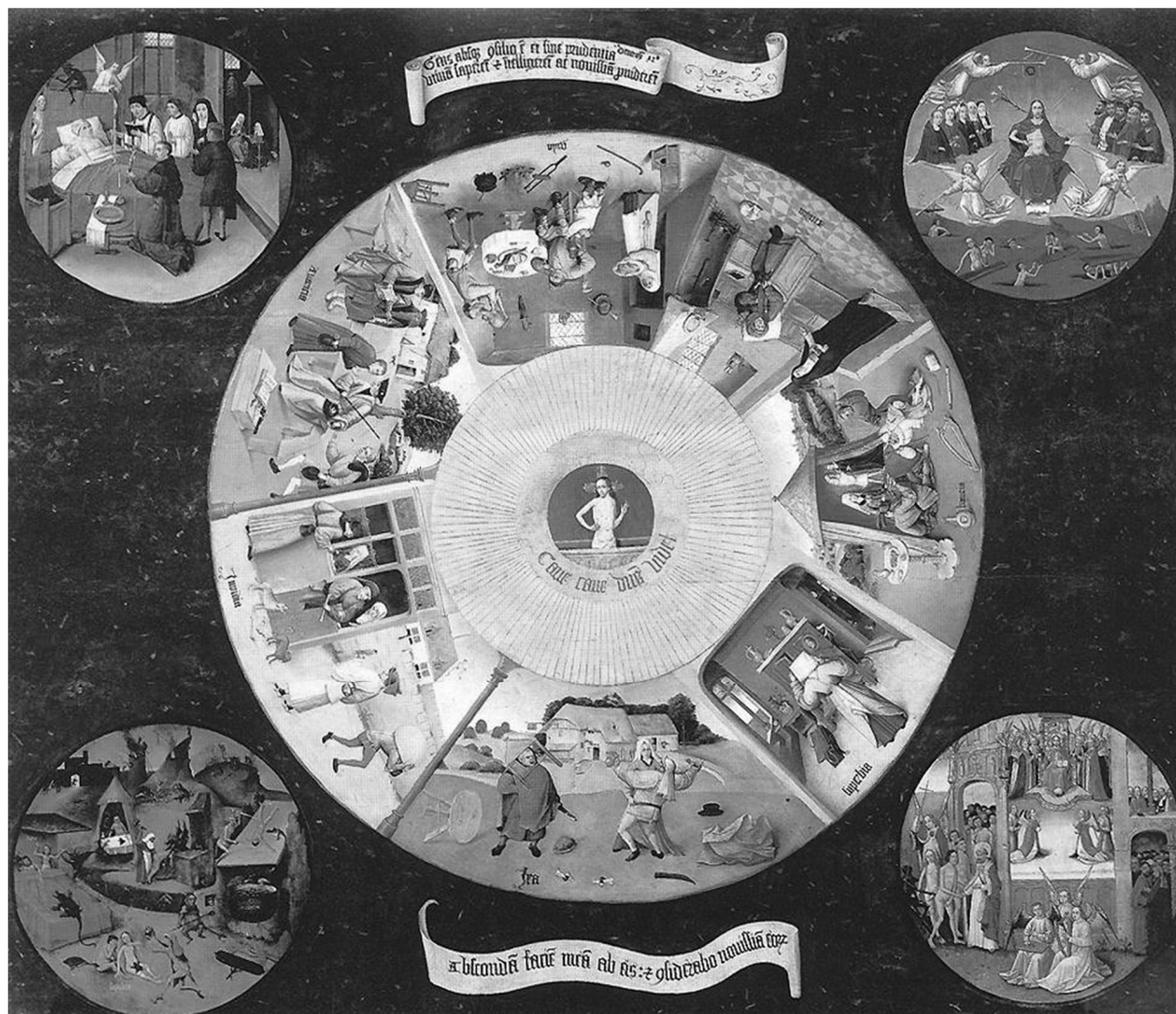

Πηγή:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/92/Andrea_Appiani_-_Hercules_at_the_crossroads.jpg
20/12/2017.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4^ο: ΕΙΚΟΝΕΣ ΓΙΑ ΤΑ 7 ΘΑΝΑΣΙΜΑ ΑΜΑΡΤΗΜΑΤΑ

Εικ. 7^η: Τα 7 θανάσιμα αμαρτήματα και τα 4 τελευταία πράγματα.
Πίνακας του Ιερώνυμου Μπος (1505 - 1510).

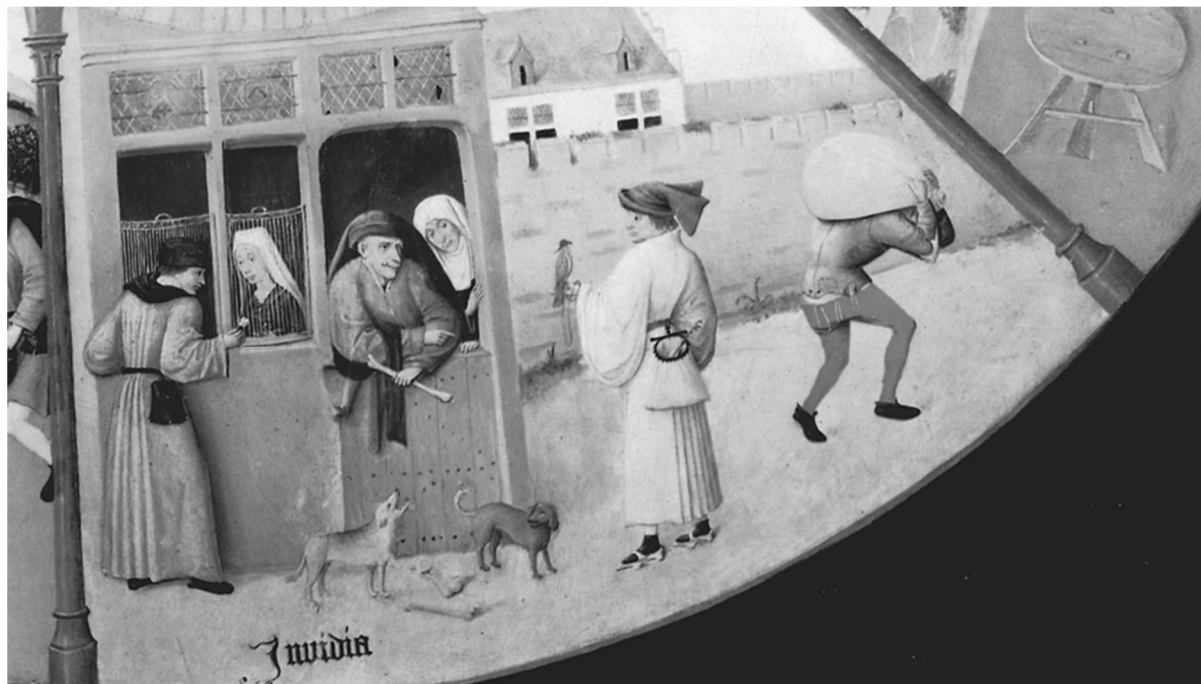

Πηγή:

<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/99/Boschsevendeadlysins.jpg>16/12/2017.

Εικ. 8^η: Φθόνος (*invidia*).

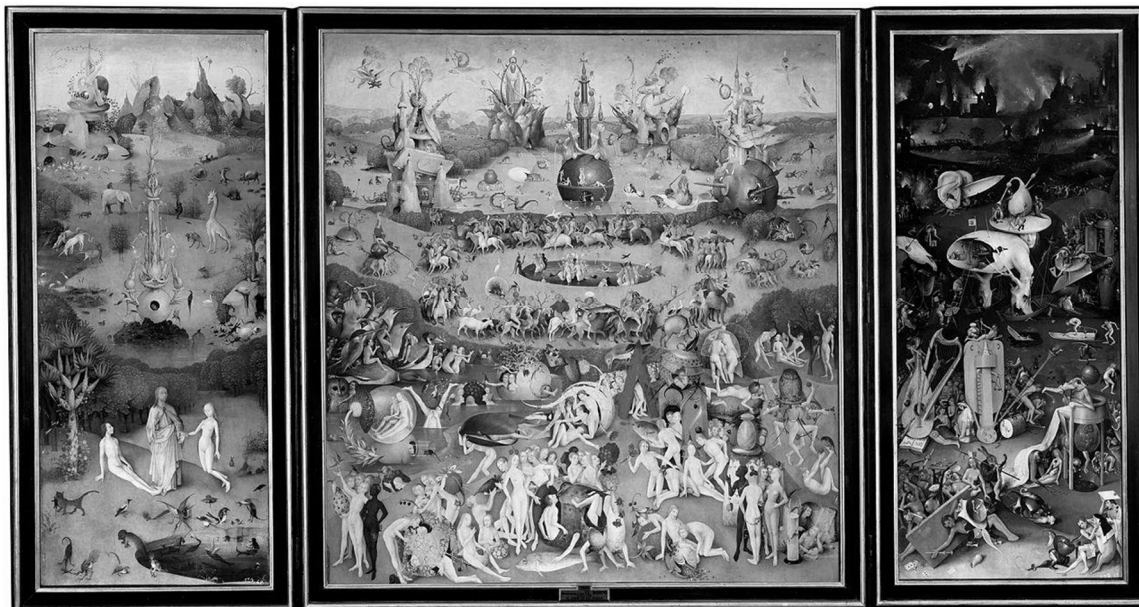
Λεπτομέρεια από τον προηγούμενο πίνακα του Ιερώνυμου Μπος (με σκηνές των 7 θανάσιμων αμαρτιών και των τελευταίων 4 πραγμάτων).

Πηγή: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0c/Hieronymus_Bosch_093.jpg
16/12/2016.

Εικ. 9^η: Ο κήπος των επίγειων απολαύσεων.

Ιερώνυμος Μπος. Λάδι σε ξύλο βαλανιδιάς, 220 x 389 εκ., Μουσείο Πράδο, Μαδρίτη.

Πηγή:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/ae/El_jard%C3%ADn_de_las_Delicias%2C_de_El_Bosco.jpg 16/12/2016.

Εικ. 10^η: Η αμαρτία της αλαζονείας (*superbia*).

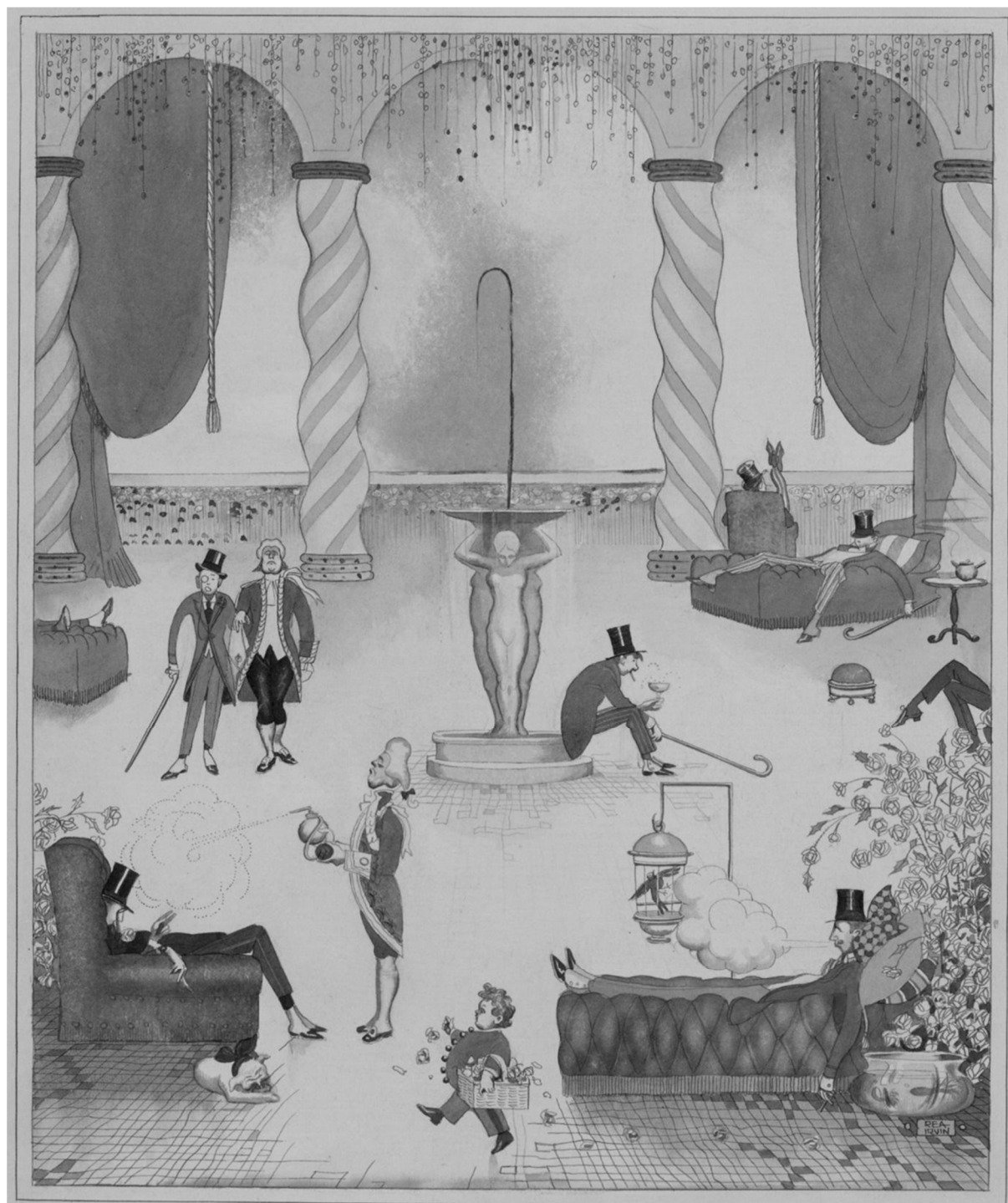
Λυών, καθεδρικός ναός Notre-Dame de Fourvière, κρύπτη, Ψηφιδωτό.

Πηγή:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d3/Superbia_%28mosaic%2C_Basilique_Notre-Dame_de_Fourvi%C3%A8re%29.jpg?uselang=el 16/12/2016.

Εικ. 11^η: Η αμαρτία της σκνυρίας (*acedia*).
Σχέδιο από τη Rea Irvin (1914).

Πηγή: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/83/RealIrvinClubRetiredSons.jpg>
16/12/2016.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

- Αγία Γραφή – Καινή Διαθήκη, ὑπὸ Ε. NESTLE – Κ. ALAND, ἐκδ. Deutsche Bibelstiftung, Stuttgart 1985²⁷.
- ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΜΕΓΑΣ, *Ἀπολογητικὴ κατὰ Ἀρειανῶν*, PG 25B, 248-415.
 --, *Ἐπιστολὴ ἐγκύκλιος πρὸς τοὺς ἐπισκόπους Αἰγύπτου καὶ Λιβύης κατὰ Ἀρειανῶν*, PG 25B, 537-593A.
 --, *Κατὰ Ἀρειανῶν, Λόγος Α΄*, PG 26, 12-145.
 --, *Βίος καὶ Πολιτεία τοῦ Ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου*, PG 26, 835-976.
 --, *Πρὸς Ἀντίοχον ἄρχοντα*, PG 28, 597C-700C.
- ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΣΙΝΑΪΤΗΣ, *Ἑρώτησις Γ΄, Νείλου ἐκ τοῦ πρὸς Εὐκάρπιον μοναχόν*, PG 89, 357BC.
- ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΡΗΤΗΣ, *Μέγας Κανὼν*, PG 97, 1329-1385.
- ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, ἐκδιδόντος καὶ διορθοῦντος Α. ΚΟΡΑΗ, ἐκ τῆς τυπογραφίας Ι. Μ. Εβεράρτου, ἐν Παρισίοις 1822.
 --, *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, (Μτφρ. Κ. ΖΑΜΠΑ), ἐκδ. οἶκος ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΕΞΗ, ἐν Ἀθήναις 1911.
 --, *Πολιτικά Γ΄*, (Μτφρ. Φιλολογικὴ Ομάδα Κάκτου, επιμ. Β. Γ. ΜΑΝΔΗΛΑΡΑ), ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ: ΑΠΑΝΤΑ, τ. 3, Σειρά: ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ 192, ἐκδ. ΚΑΚΤΟΣ, Αθήνα 1993.
 --, *Περὶ Ψυχῆς*, (Εισ. – μτφρ. – σχόλ.: Ι. Σ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ), Αρχαῖοι Συγγραφεῖς, τ. 6, ἐκδ. Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη 2000.
 --, *Ἠθικὰ Εὐδῆμεια*, (Μτφρ. Ν. ΚΥΡΓΙΟΠΟΥΛΟΥ), ἐκδ. Γεωργιάδης, Ἀθήνα 2004.
 --, *Περὶ Μέθης – Περὶ Αρετῶν καὶ Κακιῶν – Περὶ Κόσμου*, (Πρόλ. Δ. ΛΥΠΟΥΡΛΗ, Εισ. – μτφρ. – σχόλ. – επιμ.: Σ. ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ), ἐκδ. Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη 2006.
 --, *Ἠθικὰ Μεγάλα*, (Εισ. – μτφρ. – σχόλ. – επιμ.: Β. ΜΠΕΤΣΑΚΟΥ), Αρχαῖοι Συγγραφεῖς, ἐκδ. Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη 2010.
- ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΜΕΓΑΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Εἰς Ἡσαΐαν, Κεφ. Ε΄*, PG 30, 345A-425B.
 --, *Λόγος ἀσκητικός*, PG 31, 869C-881B.
 --, *Λόγος ἀσκητικὸς ἕτερος*, PG 31, 881B-888D.
 --, *Ὅροι κατὰ πλάτος*, PG 31, 889A-1052C.
- ΓΑΛΗΝΟΣ, *Περὶ ψυχῆς παθῶν καὶ ἀμαρτημάτων, Βιβλίον Α΄, Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, 1-57.
 --, *Περὶ ψυχῆς παθῶν καὶ ἀμαρτημάτων, Βιβλίον Β΄, Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἀμαρτημάτων*, 58-103.
 --, *Περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν σφυγμῶν*, Βιβλίο 4, 8.
 --, *Περὶ χρεῖας μορίων*, 3.
 --, *Opera Omnia*, (επιμ. Κ. G. Kuhn), τ. 19, ἐκδ. C. Cnobloch, Lipsiae 1830.
 --, *Πλατωνικὴ Φιλοσοφία*, Αθήνα 1990.

- , 'Υγιεινά, (Εισ. – μτφρ. - σχόλ. ΤΣΕΚΟΥΡΑΚΗΣ Δ.), εκδ. ΔΑΙΔΑΛΟΣ, τ. Α', Αθήνα 2002.
- , *Περί των Ιπποκράτους και Πλάτωνος Δογμάτων Δ' - ΣΤ'*, (Πρόλ. – μτφρ. – επιμ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου), ΑΠΑΝΤΑ, τ. 24, Σειρά: ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ 547, εκδ. ΚΑΚΤΟΣ, Αθήνα 2010.
- ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΣ (ΘΕΟΛΟΓΟΣ), *Λόγοι*, PG 35, 396-1252.
 - , *Λόγοι (συνέχεια)*, PG 36, 12-664.
 - , *Βιβλίον Α', Ἐπη Θεολογικά*, PG 37, 397-968.
 - ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ, *Περί κατασκευῆς ἀνθρώπου*, PG 44, 123-256.
 - , *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν*, PG 44, 616-753.
 - , *Εἰς τὰ Ἄσματα τῶν Ἀσμάτων*, PG 44, 756-1120.
 - , *Ἐπιστολὴ Κανονικὴ πρὸς Λητοῖον*, PG 45, 221-236.
 - , *Περί Ψυχῆς καὶ Ἀναστάσεως ὁ Λόγος ὁ λεγόμενος Τὰ Μακρίνια*, PG 46, 12 – 161.
 - , *Τι τὸ Χριστιανῶν ὄνομα ἢ ἐπάγγελμα*, PG 46, 237-249.
 - , *Περί Παρθενίας, Ἐπιστολὴ προτρεπτικὴ εἰς τὸν κατ' ἀρετὴν βίον*, PG 46, 317-416.
 - , *Βιβλίον εἰς τοὺς Ψαλμοὺς (In Inscriptiones Psalmorum)*, "Gregorii Nysseni opera, vol. 5", Ed. McDonough, J. Leiden: Brill, 1962.
 - ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΛΑΜΑΣ, *Περί παθῶν καὶ ἀρετῶν, καὶ περὶ τῶν τικτομένων ἐκτῆς κατὰ νοῦν σχολῆς*, PG 150, 1044-1088.
 - , *Ἀγιορειτικὸς Τόμος*, PG 150, 1225-1236.
 - , *Ὁμιλῖαι*, PG 151, 9-549.
 - ΕΥΑΓΓΡΙΟΣ ΠΟΝΤΙΚΟΣ, *Κεφάλαια Πρακτικά*, PG 40, 1220C-1244B.
 - , *Περί τῶν ὀκτῶ (πονηρῶν) λογισμῶν*, PG 40, 1272-1276.
 - , *Περί ἀρετῶν κεφάλαια*, Guerard, SCh 170, σσ. 218-251.
 - , *Κεφάλαια ψυχοφελῆ περὶ διαφόρων γνωμῶν...*, Guerard, SCh 170, σσ. 272-303.
 - , *Scholies aux Proverbes (Σχόλια εἰς τὰς Παροιμίας)*, Guerard, SCh 340, Paris 1987.
 - ΗΣΙΟΔΟΣ, *Ἔργα καὶ Ἡμέραι*, (Μτφρ. – επιμ. Θ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ), Σειρά ΑΡΧΑΙΟΘΗΚΗ, εκδ. ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΟΡΙΖΟΝΤΕΣ, Θεσσαλονίκη 2003.
 - ΗΣΥΧΙΟΣ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ, *Περί νήψεως καὶ ἀρετῆς πρὸς Θεόδουλον*, PG 93, 1480-1544.
 - FRANCI P. DE' CAVALIERI, *I Martirii di s. Teodato*, ST 6, Roma 1901.
 - ΘΑΛΑΣΣΙΟΣ ΑΒΒΑΣ, *Περί ἀγάπης καὶ ἐγκρατείας καὶ κατὰ νοῦν πολιτείας, πρὸς Παῦλον πρεσβύτερον, Ἑκατοντάδες Α' - Δ'*, PG 91, 1428-1469.
 - ΙΓΝΑΤΙΟΣ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ (ΘΕΟΦΟΡΟΣ), *Πρὸς Ἐφεσίους*, PG 5, 644-660.
 - ΙΣΑΑΚ ΣΥΡΟΣ, *Τὰ Σωζόμενα Ἀσκητικά*, (Μτφρ. ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΙΝΟΥ), Ἐν Ἀθήναις 1871.
 - ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΕΩΜΕΤΡΗΣ, *Ἐπιγράμματα τετράστιχα 4Θ', ὧν ἡ ἐπιγραφή παράδεισος*, PG 106, 868-889.

- ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, Βιβλία Δ΄ Δογματικά*, PG 94, 789-1228.
- --, *Περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν, ψυχικῶν καὶ σωματικῶν*, PG 95, 85B-92B.
- --, *Περὶ τοῦ τριμεροῦς τῆς ψυχῆς*, PG 95, 92B-97C.
- ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΙΝΑΪΤΗΣ (ΚΛΙΜΑΚΟΣ), *Κλίμαξ. Εἰς λόγους Λ΄*, PG 88, 632-1164.
--, *Πρὸς τὸν Ποιμένα Λόγος*, PG 88, 1165-1209.
- ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Ὁμιλίες*, PG 52, 391-528.
--, *Εἰς τὴν Γένεσιν ὁμιλίες*, PG 53, 21-580.
--, *Περὶ Δαυὶδ καὶ Σαούλ ὁμιλίες*, PG 54, 674-708.
--, *Εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ὁμιλίες*, PG 60, 13-384.
--, *Εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ὁμιλία*, PG 60, 391-682.
--, *Εἰς τὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους ὁμιλία*, PG 61, 11-392.
--, *Εἰς Ἐφεσίους ὁμιλία*, PG 62, 7-176.
--, *Εἰς Κολοσσαεῖς ὁμιλία*, PG 62, 299-392.
- ΚΛΗΜΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ, *Στρωματεῖς (συνέχεια), Βιβλία Ε΄-Η΄*, PG 9, 9-601.
- ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Κατηχήσεις*, PG 33, 332-1128.
- ΜΑΞΙΜΟΣ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ, *Πρὸς Θαλάσσιον*, PG 90, 244-785.
--, *Εἰς τὸ Πάτερ ἡμῶν*, PG 90, 872-909.
--, *Λόγος Ἀσκητικός*, PG 90, 912-956.
--, *Κεφάλαια περὶ Ἀγάπης, Ἑκατοντάδες Α΄-Δ΄*, PG 90, 960-1080.
- ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ, *Περὶ φύσεως ἀνθρώπου*, PG 64, 1076-1309.
- ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΣ, *Ἑρμηνεία κατὰ παράφρασιν τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων*, PG 122, 537-686.
- ΝΕΙΛΟΣ ΑΒΒΑΣ, *Ἐπιστολαὶ εἰς βιβλία Δ΄*, PG 79, 59-583.
--, *Λόγος εἰς Ἀλβιανόν περὶ ἐναρέτου πολιτείας καὶ θεοφιλῶν ἀνδρῶν*, PG 79, 696-712 καὶ CPG 6095.
--, *Λόγος Ἀσκητικὸς ἐν κεφαλ. ΟΕ΄*, PG 79, 720-809 καὶ CPG 6046.
--, *Λόγος πρὸς Ἀγάθιον μονάζοντα περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν ἐν τμήμασι. ΙΒ΄*, PG 79, 812-968.
--, *Περὶ ἀκτημοσύνης λόγος, πρὸς Μάγναν*, PG 79, 968-1060 καὶ CPG 6048.
--, *Ὅτι διαφέρουσι τῶν ἐν πόλεσιν ὠκισμένων οἱ ἐν ἐρήμοις ἡσυχάζοντες*, PG 79, 1061-1093 καὶ CPG 6049.
--, *Πρὸς Εὐλόγιον μοναχὸν λόγος παραινετικός· ἐν κεφ. ΛΔ΄*, PG 79, 1093-1140.
--, *Λόγος πρὸς Εὐλόγιον, περὶ τὰς ἀντιζύγους τῶν ἀρετῶν κακίας· ἐν κεφ. Δ΄*, PG 79, 1140-1144.
--, *Περὶ τῶν ὀκτὼ πνευμάτων τῆς πονηρίας*, PG 79, 1145-1164.
--, *Περὶ προσευχῆς λόγος, εἰς κεφ. ΡΝΓ΄*, PG 79, 1165-1200.
--, *Περὶ διαφόρων πονηρῶν λογισμῶν· κεφάλαια ΚΖ΄*, PG 79, 1200-1233.
--, *Παραινήσεις πρὸς μοναχοὺς*, PG 79, 1236-1240.
--, *Κεφάλαια ἧ παραινήσεις*, PG 79, 1249-1264.
--, *Λόγος εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ φάσκον: «Νῦν ὁ ἔχων βαλάντιον... ἀγορασάτω μάχαιραν»*, PG 79, 1264-1280.

- , *Λόγος άσκητικός και πολυμερής, έν ώ νουθεσίαι πνευματικά. Έν κεφ. Δ΄*, PG 79, 1280-1285.
- , *Έπικτήτου έγχειρίδιον*, PG 79, 1285-1312.
- , *Διήγησις περι Πάχων πόλεμον*, PG 79, 1312-1316.
- , *Περί τών όκτώ τής κακίας λογισμών*, PG 79, 1436-1492.
- , *Άποσπάματα Λόγων (Είς τò Πάσχα, είς την Άνάληψιν)*, PG 79, 1489-1501.
- , *Ύπόμνημα είς τò Άσμα Άσμάτων, (Commentaire sur le Cantique des Cantiques)*, Guerard, SCh 403 (1994) και CPG 6051.
- , *Άποσπάσματα έρμηνευτικά*, CPG 6054.
- , *Λόγος και Έπιστολή*, CPG 6075-6084.
- ΝΕΜΕΣΙΟΣ ΕΜΕΣΗΣ, *Περί φύσεως άνθρώπου*, PG 40, 504-816.
 - ΝΙΚΗΤΑΣ ΣΤΗΘΑΤΟΣ, *Πρακτικών Κεφαλαίων Έκατοντάδες Α-Γ΄*, PG 120, 852-1009.
 - ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΚΑΛΛΙΣΤΟΣ ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, *Έκκλησιαστική Ιστορία (συνέχεια)*, PG 146, 9-1273.
 - ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ, *Έξομολογητάριον, ήτοι βιβλίον ψυχοφελέστατον*, έκδ. «ό Φοίνιξ», έν Αθήναις 1895.
 --, *Συμβουλευτικόν Έγχειρίδιον, ήτοι περι φυλακής τών πέντε αίσθήσεων τής τε φαντασίας τοϋ νοός και τής καρδιάς και ποίαι είσιν αί οίκεται τοϋ νοός ήδοναί. Συντεθέν και έπιδιορθωθέν παρὰ τοϋ άοιδίμου Αγίου Νικοδήμου τοϋ Αγιορείτου*, έκδ. έκ τοϋ τυπογραφείου υιών Σωτ. Σχοινά, έν Βόλω 1983⁵.
 - ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΒΑΣΙΛΑΣ, *Έρμηνεία τής θείας λειτουργίας*, PG 150, 368-492.
 --, *Περί τής έν Χριστώ ζωής, Λόγοι έπτά*, PG 150, 493-725.
 - ΞΕΝΟΦΩΝ, *Άπομνημονεύματα, μετά Είσαγωγής και Σημειώσεων και Έπιμέτρου τών έν αύτοίς γνωμών και ποιητικών λέξεων*, έκδ. Ε. Δ. ΤΣΑΚΑΛΩΤΟΥ, έν Αθήναις 1885.
 - ΟΜΗΡΟΣ, *Όδύσσεια*, (Παραφρασθεΐς, σχολιασθεΐς και έκδοθεΐς υπό ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΔΟΥΚΑ), τ. 1-6, έν Αϊγίνη 1835.
 - ΠΑΛΛΑΔΙΟΣ, *Λαυσαϊκή Ιστορία*, PG 34, 995-1278.
 - ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ ΓΑΖΑΙΟΣ, *Ύπομνήματα είς την Παλαιάν Διαθήκην, ΙΕ΄, Είς τὰ Άσματα τών Άσμάτων Έξηγητικών έκλογών έπιτομή*, PG 87B, 1545-1753.
 - ΡΑΛΛΗ Γ. Α. – ΠΟΤΛΗ Μ., *Σύνταγμα τών θείων και Ίερών Κανόνων*, τ. 4^{ος}, Αθήναι 1854.
 - ΥΠΕΡΕΧΙΟΣ, *Παραΐνεσις άσκητών*, PG 79, 1472-1489.
 - *ΦΙΛΟΚΑΛΙΑ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΝΗΠΤΙΚΩΝ, ΣΥΝΕΡΑΝΙΣΘΕΙΣΑ ΠΑΡΑ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΚΑΙ ΘΕΟΦΟΡΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ ΗΜΩΝ*, τ. 1^{ος}, έκδ. Π. Αθ. Τζελάτη, έν Αθήναις 1893.
 - *ΦΙΛΟΚΑΛΙΑ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΝΗΠΤΙΚΩΝ*, (Μτφρ. Α. Γ. ΓΑΛΙΤΗ, είσ. - σχ. ΘΕΟΚΛΗΤΟΥ ΜΟΝ. ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΗ, γεν. έπιμ. Γ. Α. ΓΑΛΙΤΗ), τ. 1^{ος} – 5^{ος}, έκδ. «ΤΟ ΠΕΡΙΒΟΛΙ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ», Θεσσαλονίκη 1993-1998.
 - *ΦΙΛΟΚΑΛΙΑ ΤΩΝ ΝΗΠΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΣΚΗΤΙΚΩΝ*, (Κείμε. - Μτφρ. - Σχόλια Π. ΠΑΠΑΕΥΑΓΓΕΛΟΥ, έπόπ. - έπιμ. έκδ. Ε. Γ. ΜΕΡΕΤΑΚΗ), τ. 11Α΄ – 11Δ΄, έκδ.

οἶκος Ε. ΜΕΡΕΤΑΚΗ «ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ» ΠΑΤΕΡΙΚΑΙ ΕΚΔ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ, Θεσσαλονίκη 1998.

- ΦΩΤΙΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ, *Μυριόβιβλον ή Βιβλιοθήκη, Ἀγ. Νείλου Ἀποσπάσματα Λόγων*, PG 104, 245-257.

ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ Ι., *Ἡ ἁμαρτία*, Ἀθήναι 2002.
- ΑΛΦΕΓΙΕΦ ΙΛΑΡΙΩΝ, ΜΗΤΡ., *Τό μυστήριο τῆς πίστεως. Εἰσαγωγή στήν Ὁρθόδοξη Θεολογία*, (Μτφρ. Α. ΠΕΛΩΡΙΑΔΟΥ, ἐπιμ. ἔκδ. Β. ΑΡΓΥΡΙΑΔΗΣ), ἔκδ. Ἐν πλῶ, Ἀθήνα 2011.
- Α. σ., «Ψυχή» (Φιλοσ. – θρησκ.), *Εγκυκλοπαίδεια Δομή*, ἐκδ. Δομή, τ. 30^{ος} (χ. χ.) 775-777.
- Α. σ., «Ψυχή», *Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*, τ. 7^{ος}, ἐκδ. Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη – ΤΟ ΒΗΜΑ, ἐπαιξημένη και βελτιωμένη, Ἀθήνα 2016², σσ. 360-361.
- ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΣ Χ., *Δογματική τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθήναι 1956.
- ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΜΕΓΑΣ, *Παραινέσεις περί ἡθους ἀνθρώπων καί χρηστῆς πολιτείας*, Φιλοκαλία, τ. Α΄, ἐκδ. «Ἀστήρ», Ἀθήνα 1982⁵.
- ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΠΑΥΛΟΣ ΚΑΙ ΚΟΡΙΝΘΟΣ, Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, τ. Β΄, ἐποπτεία: Σ. Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, συνέργια: Σ. Σ. ΔΕΣΠΟΤΗΣ – Χ. Κ. ΚΑΡΑΚΟΛΗΣ, ἐκδ. ἐπιμ. Κ. Ι. ΜΠΕΛΕΖΟΣ, χορηγοί: ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ – ΔΗΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΩΝ, Ἀθήνα 23 – 25/09/2007.
- ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ Μ., *Ψυχοσωματική Φυσιολογία και Παθολογία κατά το ἔργο του Ἀγίου Νικοδήμου του Ἀγιορείτου*, Διδακτορική Διατριβή, Ἀθήνα 1998.
- BLACKBURN S., 2: *Λαγνεία. Τα επτά θανάσιμα αμαρτήματα* (Τίτλ. πρωτ.: *Lust: The Seven Deadly Sins*), (Μτφρ. Δ. ΡΙΣΣΑΚΗ), ἐκδ. "Νεφέλη", Ἀθήνα 2005.
- ΒΛΑΧΟΣ ΙΕΡΟΘΕΟΣ, ΜΗΤΡ. ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ & ΑΓ. ΒΛΑΣΙΟΥ, *Ὁρθόδοξη Ψυχοθεραπεία, Πατερική Θεραπευτική Ἀγωγή*, ἐκδ. Ι. Μ. Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου, 2014¹⁰.
--, «Ψυχή», *Μ.Ο.Χ.Ε.* 12 (2015) 584-587.
--, «Ψυχοθεραπεία Ὁρθόδοξη», *Μ.Ο.Χ.Ε.* 12 (2015) 587-591.
- BORMANN KARL, *Πλάτων*, (Μτφρ. & ἐπιμ. ΙΩ. Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΟΣ), ἐκδ. Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 2006.
- ΒΟΣΝΙΑΔΟΥ Σ., ΝΑΣΙΑΚΟΥ Μ., ΧΑΝΤΖΗ Α., ΧΑΡΙΤΟΥ – ΦΑΤΟΥΡΟΥ Μ., *Εἰσαγωγή στην Ψυχολογία*, Ἐκδ. GUTENBERG, Ἀθήνα 2011.
- ΒΟΥΔΟΥΡΗΣ Κ., *Ψυχή και Πολιτεία. Ἐρευνα ἐπὶ τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας του Πλάτωνος*, Διατριβή ἐπὶ Διδακτορία, Ἀθήναι 1970.

- ΒΩΡΟΥ Κ. Φ., «Διαφωτισμός», *Φιλοσοφικό Κοινωνιολογικό Λεξικό*, τ. Β΄, εκδ. Κ. ΚΑΠΟΠΟΥΛΟΣ, Αθήνα 1995, σσ. 64-66.
- ΓΑΪΤΑΝΗΣ Β., *Είναι και Αγάπη*, εκδ. ΓΡΗΓΟΡΗ, Αθήνα 2014.
- ΓΑΛΗΝΟΣ, *Για της ψυχής τα πάθη και τα λάθη (Περὶ ψυχῆς παθῶν και αμαρτημάτων)*, (Ρ. Ν. SINGER: Εισαγωγή στον Γαληνό. Προλεγόμενα - Μτφρ. Εισ.: Γ. ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ, Μτφρ. Αρχαίου κειμένου: ΖΑΦ. ΠΑΡΘΕΝΗ – ΕΛ. ΖΑΓΚΑ), εκδ. Θύραθεν, Θεσσαλονίκη 2003.
- ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Κ., *ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΙΑΤΡΟΙ*, εκδ. «ΙΑΣΩ», Αθήνα 1998.
- ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Χ. Β., *Ποιμαντική, κατά τήν Θεολογία καί Πράξη τῶν Ἀγίων*, εκδ. Γ. Γκέλμπεσης, Αθήνα 2004.
 --, *Ἡ Ποιμαντική Θεολογία τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως. Πράξη καί Θεωρία*, Διδακτορική Διατριβή ὑποβληθεῖσα εἰς τήν Θεολογική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Αθηνῶν, εκδ. Παναγόπουλος, Χίτογλου (Β. Ελλάδα), Αθήνα 2014.
- ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ Χ., *Ἡ μεταφυσική τοῦ σώματος. Σπουδὴ στὸν Ἰωάννη τῆς Κλίμακος*, εκδ. ΔΩΔΩΝΗ – Ε. Κ. ΛΑΖΟΣ, Αθήνα 1971.
 --, *Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἥθους*, Αθήνα 1989.
 --, *Ἀλφαβητάρι τῆς πίστεως*, εκδ. Ἴκαρος, Αθήνα 2016¹⁵.
- ΓΚΗΤΑΚΟΣ Χ. Μ., «Ψυχή (Ἐξωβιβλικά Ὁρησκεύματα)», *ΘΗΕ* 12 (1968) 501-508.
- ΓΚΙΚΑΣ Σ., «Πάθος», *ΘΗΕ* 9 (1966) 1037.
- ΓΛΑΡΟΣ Α., *Θεία Παιδαγωγία, Παιδαγωγικά στοιχεία στο Μεγάλο Κανόνα του Ανδρέα Κρήτης*, Διδακτορική Διατριβή, Σειρά: Ψυχολογία, Παιδαγωγική, Ποιμαντική αρ. 10, εκδ. Ἀκρίτας, Αθήνα 2000.
- --, «Ἡ “εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ” ὁμιλία τοῦ Μ. Βασιλείου. Θεολογική καὶ ἀξιολογική προσέγγιση τῆς περὶ αὐτοεξέτασης διδασκαλίας του», *Στα βήματα τοῦ αποστόλου Βαρνάβα. Χριστήριος τόμος πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Νέας Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Κύπρου κ.κ. Χρυσοστόμου Β΄ γιὰ τα τριάντα χρόνια ἀρχιερατικῆς τοῦ διακονίας*, Λευκωσία 2008, σσ. 157-180.
 --, «Ἡ ταπείνωση στὴ λειτουργικὴ ζωή», *ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ Δ΄* (2014) 2-34.
- ΓΡΑΜΜΕΝΟΥΔΗ Π., *Ἡ Ψυχή τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸν Νικήτα Σιθηάτο* (Μεταπτυχιακὴ Ἑργασία), Τμήμα Ποιμαντικῆς & Κοινωνικῆς Θεολογίας, Θεολογικὴ Σχολή, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη Σεπτέμβριος 2012.
- ΓΡΑΤΣΕΑΣ Σ. Γ., «Ἀρετή», *ΘΗΕ* 3 (1963) 100-110.
 --, *Ἡ ἀρετὴ βιβλικῶς καὶ φιλοσοφικῶς*, ἐν Αθήναις 1964.
- ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΛΑΜΑΣ, *Συγγράμματα*, τ. Α΄ - Γ΄, (ἐπιμ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ), εκδ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, Θεσσαλονίκη 1962, 1970.
- ΔΕΛΗΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Α., *Ελληνικὸς στοχασμὸς καὶ χριστιανικὴ διανόηση - Ἡ φιλοσοφία τῶν πατέρων*, εκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Αθήνα 1993.
- ΔΗΜΑ Π., *Ἡ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνα*, Πάτρα 2000.
- ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ Δ., *Μέγα Λεξικὸν Ὅλης Τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, τ. 1^{ος}-15^{ος}, εκδ. ΔΟΜΗ Α.Ε., Αθήναι 1953.

- ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Π., *Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου*, Ἐναίσιμος ἐπί Διδακτορία Διατριβή ὑποβαλλομένη τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1954.
 --, «Σῶμα (Χριστιανικὴ Ἠθική)», *ΘΗΕ* 11 (1967) 628.
 --, *Ὁρθόδοξος Χριστιανικὴ Ἠθική*, ἐν Ἀθήναις 1970.
- ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΛΑΕΡΤΙΟΣ, *Βίοι Φιλοσόφων, Βιβλίον Β'*, (Μτφρ. Ν. ΚΥΡΙΟΠΟΥΛΟΥ), ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ, ἐκδ. Γεωργιάδης, Ἀθῆναι 2003.
- DJURDJEV I., *Ἡ θέση τῆς γυναίκας στὴν Ἐκκλησία κατὰ τὸν Ἅγιο Νεκτᾶριο*, ΜΔΕ, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2010.
- DÜRING I., *Ὁ Ἀριστοτέλης. Παρουσίαση καὶ ἐρμηνεία τῆς σκέψεως του*, (Μτφρ. Α. ΓΕΩΡΓΙΟΥ-ΚΑΤΣΙΒΕΛΑ), τ. Β', ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 2003.
- DYSON M. E., *6: Ἀλαζονεία. Τα ἐπτὰ θανάσιμα αμαρτήματα* (Τίτλ. πρωτ.: *Pride: The Seven Deadly Sins*), (Μτφρ. Δ. ΡΙΣΣΑΚΗ), ἐκδ. "Νεφέλη", Ἀθήνα 2007.
- ΔΩΡΟΘΕΟΣ ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Κλεῖς Πατρολογίας*, ἐν Ἀθήναις 1879.
- ECO U., FEDRIGA R., *Ἡ ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας με ἐπιστημονικὴ ἐπιμέλεια Umberto Eco καὶ Riccardo Fedriga (Τίτλος Πρωτοτύπου: Storia della Filosofia a cura di Umberto Eco e Riccardo Fedriga)*, (Μτφρ. Ε. ΤΟΥΛΟΥΠΗ – Β. ΠΑΤΙΚΑ, Ἐπιμ. Ι. ΦΙΛΙΠΠΟΥ), ἐκδ. Ἑλληνικά Γράμματα – Πεδίο – ΑΛΤΕΡ ΕΓΚΟ Α.Ε. – ΤΟ ΒΗΜΑ, τ. 9, Ἀθήνα 2018.
- EPSTEIN J., *4: Φθόνος. Τα ἐπτὰ θανάσιμα αμαρτήματα* (Τίτλ. πρωτ.: *Envy: The Seven Deadly Sins*), (Μτφρ. Ε. ΠΑΝΑΓΟΥ), ἐκδ. "Νεφέλη", Ἀθήνα 2005.
- ΕΦΡΑΙΜ Ο ΣΥΡΟΣ, *Ὀσίου Ἐφραίμ τοῦ Σύρου, Ἔργα*, (Πρόλ. Θ. Διονυσίου, Εἰσ., Κείμε., Μτφρ., Σχ. Κ. Γ. Φραντζολᾶ), τ. 1-7, ἐκδ. «ΤΟ ΠΕΡΙΒΟΛΙ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ», Θεσσαλονίκη 1998¹.
- ΦΙΛΙΩΤΗ – ΒΛΑΧΑΒΑ Χ. Π., *Το μυστήριον τῆς Θείας Οικονομίας στα ἔργα του αγ. Κύριλλου Ἀλεξανδρείας προ τῆς Νεστοριανικῆς διαμάχης*, Διδακτορικὴ διατριβή, Θεολογικὴ Σχολή, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2002.
- ΦΛΟΡΟΦΣΚΥ Γ. (FLOROFSKYG.), *Οἱ Βυζαντινοὶ Πνευματικοὶ καὶ Ἀσκητικοὶ Πατέρες*, (Μτφρ. Π. Κ. ΠΑΛΛΗ), ἐκδ. Π. ΠΟΥΡΝΑΡΑ, Θεσσαλονίκη 1992.
- ΦΡΟΪΝΤ Ζ. (FREUDS.), *Τοτέμ καὶ Ταμπού*, (Μτφρ. Χ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ), ἐκδ. Ἐπίκουρος, Ἀθήνα 1978.
- GUTHRIE W. K. C., *Οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι ἀπὸ το Θαλή ως τὸν Ἀριστοτέλη*, (Μτφρ. Α. Σακελλαρίου), ἐκδ. Παπαδήμας, Ἀθήνα 1987.
- ΘΕΟΔΩΡΟΥ Α., *Απαντήσεις σε Ερωτήματα Συμβολικά*, Σειρά: ΒΑΣΙΚΗ ΔΟΓΜΑΤΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ 5, ἐκδ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΔΙΑΚΟΝΙΑ, Ἀθήνα 2014³.
- ΘΕΟΔΩΡΟΥ Σ. Ι., *Ἡ διδασκαλία «Περὶ ψυχῆς» σὲ τέσσερα ἔργα τοῦ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ («Μακρίνεια», «Εἰς τοὺς κοιμηθέντας», *Περὶ νηπίων*, «Περὶ Παρθενίας»)*, Ἀθήνα 1998.
- ΙΟΡΔΑΝΙΔΟΥ Ρ., *Ἡ ἐννοία τῆς ψυχῆς στὸ «Περὶ Ψυχῆς» τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ στὸν Θωμᾶ Ἀκινάτη*, ΜΔΕ, Τομέας Φιλοσοφίας, Φιλοσοφικὴ Σχολή, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2010.

- ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ Α., “Ο ὅρος ἀρετὴ καὶ ἡ ἔννοια αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφήν καὶ τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας”, Κληρονομία 15 (1983) 58-61.
--, *Ἡ ἐννοιολογικὴ ἐξέλιξις τοῦ ὅρου ἀρετὴ εἰς τὴν κλασσικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν χριστιανικὴν γραμματείαν*, Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία, ἰδιωτικὴ ἔκδοσις, Θεσσαλονίκη 1984.
- ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως*, (Μτφρ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ), ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1976.
- ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΡΟΣΤΑΝΔΗΣ, *Ἡ ἐν Χριστῷ Ζωὴ μου*, ἐκδ. Ἀστήρ, Ἀθήναι 1985.
- ΙΩΣΗΦ ΓΕΡΟΝΤΟΣ, *Ἀσκήσις ἡ μητέρα τοῦ Ἀγιασμοῦ*, ΙΕΡΑ ΜΕΓΙΣΤΗ ΜΟΝΗ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΟΥ, Ἅγιον Ὅρος 2002².
- ΚΑΛΛΙΝΤΕΡΗΣ Δ., *Πάθη καὶ ἀπάθεια κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀββᾶ Ἰσαάκ τοῦ Σύρου*, ἐκδ. “Βρυένιος”, Θεσσαλονίκη 1997.
--, *Ἡ Θέωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διδασκαλίαν τοῦ ὁσίου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ*, (Διδακτορικὴ διατριβή), Θεσσαλονίκη 2000.
- ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ Ι., *Ἱστορία τῶν Δογμάτων*, τ. Β΄, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1985.
- ΚΑΛΦΑΣ Β., ΖΩΓΡΑΦΙΔΗΣ Γ., *Αρχαῖοι Ἕλληνες Φιλόσοφοι* (Συντ.: Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ), ἐκδ. ΤΟ ΒΗΜΑ - ΙΝΣ [ἰδρ. ΜΑΝ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ], Ἀθήνα 2013.
- ΚΑΡΑΚΟΛΗΣ Χ., *Ἀμαρτία-Βάπτισμα-Χάρις (Ρωμ. 6, 1-14), Συμβολὴ στὴν Παύλεια σωτηριολογία*, ἐκδ. Π. ΠΟΥΡΝΑΡΑΣ, Θεσσαλονίκη 2002.
- ΚΑΡΑΜΑΝΙΔΟΥ Α., «Ἑρμηνευτικὲς συμβολές τοῦ Ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου στὶς δύο πρὸς Κορινθίους ἐπιστολές», *ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΠΑΥΛΟΣ ΚΑΙ ΚΟΡΙΝΘΟΣ*, Πρακτικὰ Διεθνούς Επιστημονικοῦ Συνεδρίου, τ. Β΄, ἐποπτεία: Σ. Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, συνέργια: Σ. Σ. ΔΕΣΠΟΤΗΣ – Χ. Κ. ΚΑΡΑΚΟΛΗΣ, ἐκδ. επιμ. Κ. Ι. ΜΠΕΛΕΖΟΣ, χορηγοί: ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ – ΔΗΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΩΝ, Ἀθήνα 23 – 25/09/2007, σσ. 62-80.
- ΚΑΡΜΙΡΗΣ Ι., *Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τ. 1^{ος}, Ἀθήναι 1960².
--, «Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι», *ΘΗΕ* 9 (1966) 687 - 693.
- ΚΑΤΣΙΟΥΛΗΣ Ε., *Ἡ ασθενὴς ψυχὴ κατὰ τὸν Ἱπποκράτη, Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλη*, ΜΔΕ, ΑΠΘ, Φιλοσοφικὴ Σχολή - Τμήμα Φιλοσοφίας & Παιδαγωγικῆς, Θεσσαλονίκη 2012.
- ΚΕΣΕΛΟΠΟΥΛΟΣ Α., *Πάθη καὶ ἀρετές στὴ διδασκαλίαν τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1990³.
- ΚΕΣΣΙΔΗΣ Θ., *Απὸ τὸν μύθο στον Λόγο. Ἡ διαμόρφωσις τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας*, (Μτφρ. Β. ΖΟΥΝΗΣ), ἐκδ. Γόρδιος, Ἀθήνα 2004² διορθωμένη καὶ ἐπαιξημένη.
- ΚΙΖΙΡΙΔΟΥ Π., *Πρᾶξις ἐλλόγιμος καὶ ἥθος τῆς χάριτος. Σπουδὴ στὰ κείμενα τοῦ Ἀββᾶ Ἀντωνίου*, ΑΠΘ, ΠΜΣ, Θεσσαλονίκη 2008.
- ΚΙΣΣΑ ΣΤΥΛΙΑΝΗ, *Ἡ ἐννοία τῆς ἀρετῆς στὸν Ἅγιο Μάξιμο τὸν Ομολογητὴ*, Θ.Σ., ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2009.

- ΚΛΗΜΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ, *Στρωματεῖς, Βιβλίο Ε΄*, (Μτφρ. Τ. ΚΟΥΦΟΠΟΥΛΟΥ), Αθήνα 1999.
- ΚΟΝΤΑΡΑΚΗΣ Κ., *Νεῖλος ὁ Σιναΐτης, βίος καὶ ἔργα*, ΜΔΕ, Θεσσαλονίκη 1991.
- ΚΟΡΝΑΡΑΚΗΣ Ι., *Ἡ βίωσις τοῦ πάθους κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἀγ. Γραφῆς*, Διδακτορική διατριβή ὑποβληθεῖσα στη ΘΣ του ΑΠΘ, Ἀθήναι 1960.
 --, *Στοιχεῖα νηπτικῆς ψυχολογίας*, Θεσσαλονίκη 1963.
 --, «Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ, Ψυχολογικές προοπτικές ὑπὸ τό πρίσμα συγχρόνων γνώσεων», *Πρακτικά Α' Συμποσίου Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας καὶ Ἑξομολογητικῆς*, Θεσσαλονίκη 1981, σσ. 95-195.
 --, *Ἐγχειρίδιον Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας. Ἡ Ψυχικὴ Σύγκρουση*, τ. Α΄, ἐκδ. Ἀφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1984.
- ΚΟΥΓΙΟΥΜΤΖΟΓΛΟΥ Γ., *Λατρευτικὸ Ἐγχειρίδιον, Στοιχεῖα Ἀγωγῆς γιὰ τὴν τάξη καὶ τὴ Λατρεία τῆς Ἐκκλησίας*, ἐκδ. ΙΕΡΟΝ ΚΕΛΛΙΟΝ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΠΟΥΡΑΖΕΡΗ, Θεσσαλονίκη 2014⁶.
- ΚΥΡΚΟΣ Β., «σοφιστική», *Φιλοσοφικὸ Κοινωνιολογικὸ Λεξικόν*, τ. Ε΄, ἐκδ. Κ. Καπόπουλος, Αθήνα 1995, σσ. 33-35.
- ΛΑΜΨΑΣ Ι., «Ψυχή», *Λεξικόν του Αρχαίου Κόσμου*, τ. Δ΄, ἐκδ. Δομή, Αθήνα χ. χ., σ. 857.
- LARCHET J. C., *Ἡ θεραπευτικὴ των πνευματικῶν νοσημάτων. Εἰσαγωγή στὴν ἀσκητικὴ παράδοση τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, (Μτφρ. ΧΡ. ΚΟΥΛΑΣ), τ. Α΄ και Β΄, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 2009².
- ΜΑΚΑΡΙΟΣ ΑΙΓΥΠΤΙΟΣ, *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν*, (μτφρ. Ἀντ. Γ. Γαλίτης), τ. Γ΄, ἐκδ. «Τὸ Περιβόλι τῆς Παναγιάς», Θεσσαλονίκη 1997³.
- ΜΑΚΑΡΙΟΣ, Στάρετς (τῆς Ὀπτινα), *Πνευματικὲς Νουθεσίαι (ἀπὸ τις ἐπιστολές του)*, (Εἰσ. – Μτφρ. ΣΥΜΕΩΝ μοναχοῦ), ἐκδ. ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΠΑΡΑΚΛΗΤΟΥ, Ὁρωπὸς Ἀττικῆς 1991².
- ΜΑΝΟΥΡΑΣ Ε., «ψυχολογία», *Φιλοσοφικὸ Κοινωνιολογικὸ Λεξικόν*, τ. Ε΄, ἐκδ. Κ. Καπόπουλος, Αθήνα 1995, σσ. 282-285.
- ΜΑΝΤΖΑΝΑΣ Μ., *Ἡ Ἠθικὴ του Αριστοτέλους καὶ ἡ Μεταφυσικὴ του Γρηγορίου Παλαμά*, ἐκδ. ΓΡΗΓΟΡΗ, Ἀθήνα 2014².
- ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗΣ Γ., *Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία Γρηγορίου του Παλαμά*, (Διδακτορική Διατριβή, ΘΣ του ΑΠΘ), ἐν Θεσσαλονίκη 1963.
- --, *Ὁρθόδοξη θεολογία καὶ κοινωνικὴ ζωὴ*, ἐκδ. Π. ΠΟΥΡΝΑΡΑΣ, Θεσσαλονίκη 1996² αναθεωρημένη.
 --, *Χριστιανικὴ Ἠθικὴ 1. Εἰσαγωγή - Γενικὲς ἀρχές, Σύγχρονη προβληματικὴ*, ἐκδ. Π. ΠΟΥΡΝΑΡΑ, Θεσσαλονίκη 2002.
 --, *Χριστιανικὴ Ἠθικὴ 2. Ἄνθρωπος καὶ Θεός. Ἄνθρωπος καὶ συνάνθρωπος. Ὑπαρξιακὲς καὶ Βιοθικὲς θέσεις καὶ προοπτικὲς*, ἐκδ. Π. ΠΟΥΡΝΑΡΑ, Θεσσαλονίκη 2003.
 --, *Κείμενα Πατερικῆς Ἠθικῆς*, ἐκδ. Π. ΠΟΥΡΝΑΡΑ, Θεσσαλονίκη 2003.
- ΜΑΞΙΜΟΣ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ, *Φιλοσοφικὰ καὶ θεολογικὰ μελετήματα*, τ. Α΄, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθήνα 1978.

- ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ Α. Ν., *Κόσμος, Άνθρωπος, Κοινωνία κατά τό Μάξιμο Όμολογητή*, Αθήνα 1980.
 --, *Τό πρόβλημα τοῦ κακοῦ*, έκδ. ΠΟΥΡΝΑΡΑ, Θεσσαλονίκη 1986.
 --, *Ίστορία τῆς φιλοσοφίας*, έκδ. ΠΟΥΡΝΑΡΑ, Θεσσαλονίκη 1997⁶.
 --, *Δογματική καί Συμβολική Θεολογία Γ΄, Άνακεφαλαίωση καί Άγαθοτοπία. Έκθεση τοῦ οἰκουμενικοῦ χαρακτήρα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας*, έκδ. Π. ΠΟΥΡΝΑΡΑ, Θεσσαλονίκη 2001.
 --, *Δογματική καί Συμβολική Θεολογία Β΄, Έκθεση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως σέ ἀντιπαράθεση μέ τή δυτική χριστιανοσύνη*, έκδ. Π. ΠΟΥΡΝΑΡΑ, Θεσσαλονίκη 2010.
- ΜΗΤΡΑΛΗ Ε., *Αρετή και αρετές στη διδασκαλία του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά*, Διπλωματική εργασία, Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας της Θ.Σ. του ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2008.
- ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν., «Οι κύριες αρετές και η αριστοτελική ηθική», *Έρκυνα* 2 (2014) 76-86.
- ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Β., «Σῶμα (Δογματική)», *ΘΗΕ* 11 (1967) 626-628.
- ΜΠΑΓΚΑΛΑ Α., *Ψυχοσωματική υγεία στους Ασκητικούς Λόγους του αγίου Ισαάκ του Σύρου*, COLLECTA ACADEMICA XIX, OSTRACON PUBLISHING, Θεσσαλονίκη 2015.
- ΜΠΑΚΟΓΙΑΝΝΗΣ Β. ἀρχιμ., *Ύγεϊα καί Άρρώστια, κατά τήν Άγία Γραφή καί τοῦς Πατέρες*, Σειρά Θεωρία καί πράξη, Άποστολική Διακονία τῆς Έκκλησίας τῆς Έλλάδος, Αθήνα 2009³.
- ΜΠΑΣΤΑΚΗ Α., *Ο άνθρωπος ως συνδημιουργός του Θεού στη σωματική και ψυχική υγεία, ποιμαντική θεώρηση*, Διπλωματική Εργασία, Θεολογική Σχολή, Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, Τομέας: Δίκαιο, Οργάνωση, Ζωή και Διακονία της Εκκλησίας, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2014.
- ΜΠΕΜΠΗΣ Γ., «Νεῖλος», *ΘΗΕ* 9 (1966) 333-336.
- ΜΠΕΤΣΑΚΟΣ Β., *Ψυχή ἀρα Ζωή: Ο Αποφατικός Χαρακτήρας της Αριστοτελικής Θεωρίας της Ψυχῆς*, έκδ. Αρμός, Αθήνα 2007.
- ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ Ι. Π., «Ψυχή (Άγία Γραφή)», *ΘΗΕ* 12 (1968) 496-498.
- ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ Π. Ν., *Η θέσις τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ, Ι, Εἰσαγωγικά*, Αθήναι 1983.
 --, *Άνθρωπολογία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης Ι. Ο ἄνθρωπος ὡς Θεῖον Δημιούργημα*, Αθήναι 1985.
- ΜΩΥΣΗΣ, Ἁγιορείτης μοναχός, *Η εἰρήνη τῶν ἀρετῶν και ἡ ταραχή τῶν παθῶν*, ΑΘΩΝΙΚΑ ΑΝΘΗ 3, έκδ. ΤΗΝΟΣ, Αθήνα 1989.
- ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ (ΚΕΦΑΛΑΣ) ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Όρθόδοξος Ίερὰ Κατήχησις*, έκδ. Βασ. Ρηγόπουλου, Θεσσαλονίκη 1972.
 --, *Χριστιανική Ήθική*, έκδ. Νεκτ. Παναγόπουλος, Αθήναι 1992.
 --, *Ποιμαντική*, έκδ. Νεκτ. Παναγόπουλος, Αθήναι χ. χ.
 --, *Περί ἐπιμελείας ψυχῆς*, (ἀπόδ. ΕΥΑΝ. ΧΑΤΖΗ, ἐπιμ. Γ. ΜΠΑΡΛΑΣ), έκδ. ἹΑθως, Αθήνα 2014².

--, *Τὸ Γνώθι σαύτόν, Κείμενα Αὐτογνωσίας*, (ἀπόδ. ΕΥΑΝ. ΧΑΤΖΗ), ἐκδ. Ἱθῶς, Ἀθήνα 2014⁴.

- ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΔΩΡΟΘΕΟΣ π., *Τα πάθη ὡς ἀφορμὴ σωτηρίας. Ἡ θεραπεία τῶν παθῶν καὶ ἡ καλλιέργεια τῶν ἀρετῶν κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀββᾶ Δωροθέου Γάζης*, Θεολογικὴ καὶ Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη ΙΧ, ἐκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη 2016.
- ΝΙΑΡΧΟΥ Γ. Κ., *Ὁ Πρόκλος περὶ ψυχῆς καὶ ἡ κριτικὴ τοῦ Μεθώνης Νικολάου*, Μέθεξις, Μελέτες Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς καὶ Βυζαντινῆς Φιλοσοφίας, τ. 4, ἐκδ. Καρδαμίτσα, Ἀθήναι 1991.
--, *ΦΙΛΟΣΟΦΕΙΝ - εἰσαγωγικὴ προσέγγιση*, ἐκδ. Συμμετρία, Ἀθήναι 2003.
- ΝΙΚΗΤΑΣ ΣΤΗΘΑΤΟΣ, ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ, *Περὶ Ψυχῆς* (Μτφρ. Ν. Καλομπάτσος), ἐκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2006.
- ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ, *Συμβουλευτικὸ Εγχειρίδιον, ἢ περὶ φυλακῆς τῶν πέντε αἰσθήσεων*, ἐκδ. Συνοδία Σπυρίδωνος Ἱερομονάχου, Νέα Σκῆτη Ἀγ. Ὁρους 2015⁷.
- ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ ΑΝ., «Ἀπόψεις περὶ Ἀριστοτελικῆς Ἠθικῆς», 5ο Διεπιστημονικὸ Συνέδριον Φιλοσοφία καὶ Κοσμολογία: Αφιέρωμα στα 2400 χρόνια ἀπὸ τὴν γέννησιν τοῦ Ἀριστοτέλη: Τόμος Πρακτικῶν, Διεθνῆς Επιστημονικὴ Εταιρεία Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, Ἀθήνα 6 Ἀπριλίου 2017.
- ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ ΑΠ., *Προβληματισμοὶ χριστιανικοῦ ἥθους*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2006.
- --, *ἹΑκρα καὶ Μεσότητες. Ἀπὸ τὴν ἀριστοτελικὴν στήν πατερικὴν μεσότητα*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2008.
--, *Ἡ ἐννοία τῆς μεσότητος στὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὴν Πατερικὴν Παράδοσιν*, Πρακτικὰ διεθνούς επιστημονικοῦ συνεδρίου: «Ἀριστοτέλης καὶ Χριστιανισμός», Συνεδρία 3^η, ΕΚΠΑ, Κοσμητεία Θεολογικῆς Σχολῆς, Ἀθήνα 24 – 25/11/2016.
- ΝΙΚΟΛΑΚΑΚΗΣ Δ., *Ὁ βιοπορισμός καὶ ἡ παράλληλη ἐργασία τῶν κληρικῶν κατὰ τοὺς Ἱερούς Κανόνες*, Σειρά: ΚΟΣΜΟΣ, Τμ. Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας ΑΠΘ – Μονογραφίαι 3, Θεσσαλονίκη 2017.
- ΝΤΟΚΑΣ Α., «ΣΟΦΙΣΤΙΚΗ», *Λεξικὸ Φιλοσοφικῶν Ὁρων*, ἐκδ. «ΑΣΤΗΡ», Ἀθήναι 1981, σσ. 146-148.
- ΝΤΟΤΣΙΚΑ Α., *Ἀλήθεια τῆς νόησης ἢ ἀλήθεια τῶν πραγμάτων. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ περὶ ψυχῆς στὴν ἀρχαία υπομνηματιστικὴ παράδοσιν*, Διδακτορικὴ Διατριβή, Τμήμα Θεολογίας, Θεολογικὴ Σχολή, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2014.
- ΞΕΞΑΚΗΣ Ν. Γ., *Ὁρθόδοξος Δογματικὴ: Ἡ περὶ Δημιουργίας Διδασκαλία*, τ. 3, ἐκδ. ΕΝΝΟΙΑ, Ἀθήνα 2006.
- ΞΥΔΙΑ Ε., «ψυχὴ (1)», *Φιλοσοφικὸ Κοινωνιολογικὸ Λεξικόν*, τ. Ε', ἐκδ. Κ. Καπόπουλος, Ἀθήνα 1995, σ. 280.
- ΟΡΦΑΝΟΣ Α. Μ., *Ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου κατὰ Δίδυμον Ἀλεξανδρέα (τὸν Τυφλόν)*, Ἀνάλεκτα Βλατάδων, τ. 21^{ος}, Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1974.

- ΟΥΛΗΣ Δ., «ψυχή», *Θρησκευτικό Λεξικό*, (επιμ. Μ. ΜΠΕΓΖΟΥ), εκδ. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 2010, σσ. 591-593.
- ΠΑΪΣΙΟΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ, *Πάθη καὶ Αρετές*, ΛΟΓΟΙ, τ. Ε΄, εκδ. ΙΕΡΟΝ ΗΣΥΧΑΣΤΗΡΙΟΝ «ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ», Βασιλική Θεσσαλονίκης 2010³.
- ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Π., «Αρετή», *ΜΟΧΕ* 3 (2011) 253.
- ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ (ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑΣ) ΜΗΤΡ. ΚΟΡΙΝΘΟΥ, *Κλεῖς Πρακτικῶν καὶ Κειμένων τῶν Τοπικῶν καὶ Οἰκουμενικῶν Συνόδων τῆς ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας*, εκδ. Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Αθήναι 1986.
- ΠΑΠΑΔΗΜΑΣ Σ., «Ψυχολογία», *ΘΗΕ* 12 (1968), 517-522.
- ΠΑΠΑΔΗΣ Δ., «Περί ψυχῆς. Προβληματική της έννοιας της ψυχῆς στον Ὅμηρο», *Εποπτεία* 92 (1984), 687-692.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Σ., *Πατρολογία, Ὁ Τέταρτος αἰώνας (Ἀνατολή καὶ Δύση)*, τ. Β΄, Αθήνα 1990.
 --, *Πατρολογία, Ὁ Πέμπτος αἰώνας (Ἀνατολή καὶ Δύση)*, τ. Γ΄, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2010.
 --, *Μεγάλοι Σταθμοὶ τῆς Θεολογίας, Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, Εἰσαγωγή Β΄, Γ΄ & Δ΄ αἰώνες [Επιτομή]*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2011.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - ΤΣΑΝΑΝΑ Ο., *Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Μ. Βασιλείου*, Ἀνάλεκτα Βλατάδων, εκδ. Π.Ι.Π.Μ., Θεσσαλονίκη 1970.
- ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ-ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ Ε., «Ἡ αγάπη στην Παλαιά Διαθήκη υπό το φως του Α΄ Κορ. 13», *ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΠΑΥΛΟΣ ΚΑΙ ΚΟΡΙΝΘΟΣ*, Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, τ. Β΄, εποπτεία: Σ. Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, συνέργια: Σ. Σ. ΔΕΣΠΟΤΗΣ – Χ. Κ. ΚΑΡΑΚΟΛΗΣ, εκδ. επιμ. Κ. Ι. ΜΠΕΛΕΖΟΣ, χορηγοί: ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ – ΔΗΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΩΝ, Αθήνα 23 – 25/09/2007, σσ. 545-567.
- ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ Π. Ε., *Πλάτωνος Φαίδων*, (Εισ. – μτφρ. – σημ. Ι. Ν. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ), Αθήνα 1957.
 --, *Ἡθική*, εκδ. Ἴκαρος, Αθήναι 1970³.
- ΠΑΠΠΑ Β., «ψυχή (Psyche) (2)», *Φιλοσοφικό Κοινωνιολογικό Λεξικό*, τ. Ε΄, Εκδ. Κ. Καπόπουλος, Αθήνα 1995, σσ. 280-281.
- ΠΑΤΑΚΗΣ Α. Σ., ΤΖΙΡΑΚΗΣ Ε. Ν., *Λεξικό Ρημάτων Αρχαίας Ἑλληνικῆς, Ὀμαλῶν καὶ Ἀνωμάλων*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 2013.
- ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΑ Α., *Ἀρετῆς Ἀγωγή καὶ Παιδεία, ὡς Πρότυπον καὶ Ἰδεολογικὸν Περιεχόμενον τοῦ Αἵτουμένου Πολιτισμοῦ*, ἐν Ἀθήναις 1963.
- ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΑΣ Π., *Ἀρχὴ καὶ Γένεσις τῆς Φιλοσοφίας. Πρὸς νέαν θεμελίωσιν τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας*, Ἐν Ἀθήναις 1955.
- ΠΕΛΕΓΡΙΝΗΣ Θ., *Λεξικό της Φιλοσοφίας - οἱ Ἐννοιες, οἱ θεωρίες, οἱ Σχολές, τὰ Ρεύματα καὶ τὰ Πρόσωπα/ Εξάγλωση Ορολογία*, εκδ. Πεδίο – Θ. ΠΕΛΕΓΡΙΝΗΣ, Νέα εμπλουτισμένη έκδοση, Αθήνα 2013.
- ΠΙΚΑΡΝΤ Μ., *Οδοιπορικό στην φιλοσοφική αναζήτηση*, (Μτφρ. Ε. ΜΑΤΖΩΡΟΥ, επιμ. Α. ΦΙΛΙΠΠΟΥ), ΒΙΒΛΙΑ ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΣ, Αθήνα 2009.

- ΠΙΤΤΑΡΑΣ Θ., «Θεολογική όρολογία καί διδασκαλία στα βιβλία Επιστολών του Άσκητου Νείλου Άγκύρας», ΚΟΣΜΟΣ/COSMOS 1 (2012) 149-211.
- ΠΛΑΤΩΝ, *Φαίδων*, (Μτφρ. – είσ. – σχ. Γ. ΜΙΣΤΡΙΩΤΟΥ), έν Άθήναις 1898.
 --, *Πολιτεία (ή περί δικαίου)*, ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ «ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ» 66, τ. 1^{ος}, έκδ. Ο. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ - ΚΑΚΤΟΣ, Άθήνα 1992.
 --, *Φαῖδρος*, (Μελέτη – μτφρ. – σχ. Π. ΔΟΪΚΟΥ), ΑΡΧΑΙΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ II, εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2001.
 --, *Τίμαιος*, (Πρόλ. – μτφρ. Β. ΚΑΛΦΑ, επιμ. Β. ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ), εκδ. ΕΣΤΙΑ, Άθήνα 2014.
- PROSE F., 5: *Λαιμαργία. Τα επτά θανάσιμα αμαρτήματα* (Τίτλ. πρωτ.: *Gluttony: The Seven Deadly Sins*), (Μτφρ. Ε. ΜΑΡΩΝΙΤΗ), εκδ. "Νεφέλη", Άθήνα 2006.
- ΡΟΟΥΖ ΣΕΡΑΦΕΙΜ, *Ή Ψυχή μετά τό θάνατο. Οί μεταθανάτιες έμπειρίες στό φώς τής Όρθόδοξης διδασκαλίας*, (Μτφρ. Π. ΤΣΟΥΡΟΠΛΗ), έκδ. Μυριόβιβλος, Άθήνα 2004⁵.
- ROSS D., *Αριστοτέλης*, (Μτφρ. Μ. ΜΗΤΣΟΥ), ΜΙΕΤ, Άθήνα 2001.
- ΡΟΖΕΝΤΑΛ Μ., ΓΙΟΥΝΤΙΝ Π., *Φιλοσοφικό Λεξικό*, εκδ. Νέα Εποχή (Δαμιανός), Αίγινα 1995.
- RUSSELL B., *Ιστορία της Δυτικής φιλοσοφίας*, (Μτφρ. Α. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΟΥ), τ. Α΄, εκδ. Αρσενίδης, Άθήνα 1980.
- ΡΩΜΑΝΙΔΗΣ Σ. Ι. π., *Κείμενα Δογματικής και Συμβολικής Θεολογίας τής Όρθόδοξου Καθολικής Έκκλησίας*, τ. 2^{ος}, έκδ. Π. Σ. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 2000⁴.
 --, *Τò προπατορικόν άμάρτημα*, έκδ. Δομός, Άθήνα 1957, έπανέκδ. 2001.
 --, *Ή θρησκεία είναι νευροβιολογική άσθένεια, ή δέ Όρθοδοξία ή θεραπεία της*, Άθήνα 2004.
- ΣΦΕΝΔΟΝΗ-ΜΕΝΤΖΟΥ Δ., *Ο Αριστοτέλης σήμερα. Πτυχές της Αριστοτελικής Φυσικής Φιλοσοφίας υπό το Πρίσμα της Σύγχρονης Επιστήμης*, εκδ. Ζήτη, Θεσσαλονίκη 2010.
- ΣΚΑΛΤΣΑΣ Θ., *Ο χρυσούς αιών της αρετής. Αριστοτελική ηθική*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Άθήνα 1993.
- ΣΚΟΔΡΑ Α. Σ., *Σχέση σώματος και ψυχής στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη*, ΑΠΘ, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλοσοφίας & Παιδαγωγικής, Θεσσαλονίκη Απρίλιος 2008.
- ΣΚΟΥΤΕΡΗΣ Β. Κ., *Ίστορία Δογμάτων*, τ. 1^{ος}, έκδ. «Διήγηση», Άθήνα 1998.
- ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΣ Ι., *Λεξικόν τής αρχαίας ελληνικής γλώσσης*, εκδ. «Βιβλιοπρομηθευτική», Άθήνα 1999.
- ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Μ. Α., *Όρθοδοξη Συμβουλευτική Ποιμαντική*, εκδ. ΑΡΜΟΣ, Άθήνα 2012.
- ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ Β. Κ., *Έκκλησιαστική Ίστορία*, έν Άθήναις 1947-48 / Β΄ Έκδοσις, έν Άθήναις 1959.
- ΣΤΟΥΓΙΑΝΝΙΔΗΣ Α., *Ψυχή*, ΑΕΝΑΟΝ – Ηλεκτρονικές εκδ. Αενάως Ενημερούμενες, 05/03/2016.

- SUIDAE LEXICON (ΣΟΥΪΔΑ ή ΣΟΥΔΑ ΛΕΞΙΚΟΝ), ex recognitione IMMANUELIS BEKKERI, Berolini 1854.
- ΤΑΤΑΚΗΣ Β., *Η Βυζαντινή φιλοσοφία*, (Μτφρ. ΕΥΑ Κ. ΚΑΛΠΟΥΡΤΖΗ), ΒΓΠ 5, Αθήνα 1977.
--, *Η Έλληνική Πατερική και Βυζαντινή Φιλοσοφία* (έπίμετρο Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ), έκδ. Ἀρμός, Αθήνα 2000.
- TAYLOR E., *Ο Άνθρωπος και το έργο του*, (Μτφρ. Ιορδ. Αρζόγλου), εκδ. MIET, Αθήνα 2003³.
- THURMAN R., 3: *Οργή. Τα επτά θανάσιμα αμαρτήματα* (Τίτλ. πρωτ.: *Anger: The Seven Deadly Sins*), (Μτφρ. Α. ΣΑΜΑΡΤΖΗΣ), εκδ. "Νεφέλη", Αθήνα 2005.
- TICKLE P. A., 1: *Απληστία. Τα επτά θανάσιμα αμαρτήματα* (Τίτλ. πρωτ.: *Greed: The Seven Deadly Sins*), (Μτφρ. Ε. ΜΠΕΛΣΗ), εκδ. "Νεφέλη", Αθήνα 2005.
- ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ Ν. Π., *Δογματική τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Εκκλησίας*, τ. 1^{ος} & 2^{ος}, έκδ. Ἀδελφότης Θεολόγων ἡ «Ζωή», Ἀθῆναι 1959.
--, *Δογματική τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Εκκλησίας*, τ. 3ος, έκδ. Ἀδελφότης Θεολόγων ἡ «Ζωή», Ἀθῆναι 1979².
--, «Μυστήριον», *ΘΗΕ* 9 (1966), 234-238.
--, *Καινή Διαθήκη, μετά συντόμου ἐρμηνείας*, έκδ. Ἀδελφότης Θεολόγων «Ο ΣΩΤΗΡ», Ἀθῆναι 2009⁵³.
- ΤΣΑΜΗΣ Δ., *Η τελείωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ Νικήταν τὸν Στηθάτον*, Ἀνάλεκτα Βλατάδων 2, Π.Ι.Π.Μ., Θεσσαλονίκη 1971.
--, «Νεῖλος ὁ Ἀσκητής», *Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματολογία καὶ Κείμενα Πατερικῆς Γραμματείας*, Θεσσαλονίκη 2008.
--, «Νεῖλος», *Ἀγιολογία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 204-207.
- ΤΣΑΜΗΣ Δ., ΚΑΤΣΑΝΗΣ Κ., *Τὸ μαρτυρολόγιο τοῦ Σινᾶ*, Θεσσαλονίκη 1989.
- ΤΣΙΤΣΙΓΚΟΣ Σ., *Η Ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸν Ἱερό Χρυσόστομο*, Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Αθήνα 2000.
- ΤΖΙΡΑΚΗΣ Ν., «Ἡ τριχοτομία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ σχέση της μὲ τὴν ἐργασία τοῦ ἁγίου Νεκταρίου Τὸ γινῶθι σαυτόν», *ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ Γ' (ΕΤΟΣ Ε')* 3-18.
- WASSERSTEIN W., 7: *Οκνηρία. Τα επτά θανάσιμα αμαρτήματα* (Τίτλ. πρωτ.: *Sloth: The Seven Deadly Sins*), (Μτφρ. Ε. ΠΑΝΑΓΟΥ), εκδ. "Νεφέλη", Αθήνα 2006.
- WHITMARSH T., *Η Δεύτερη Σοφιστική* (Ξενόγλωσσος τίτλος: *THE SECOND SOPHISTIC*), (μτφρ. Ε. ΚΑΡΑΚΑΣΗ), εκδ. ΔΑΙΔΑΛΟΣ (ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Ι.), Αθήνα 2013.
- ΧΑΒΙΑΡΑ – ΚΑΡΑΧΑΛΙΟΥ Σ., «Γαληνός: Ο Χριστιανός διάδοχος του Ιπποκράτη», *Ιστορικά της Ελευθεροτυπίας* 227 (2004) 30-37.
- Χ.Λ.Δ. (Ι.Κ.), «Ψυχὴ», *Λεξικόν Βιβλικῆς Θεολογίας*, (Μτφρ. Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΗ, Σ. ΒΑΡΤΑΝΙΑΝ, Γ. ΓΡΑΤΣΕΑ, Γ. ΜΑΡΑΓΚΟΥ, Γ. ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ, Σ. ΦΡΕΡΗ, Κ. ΧΙΩΤΕΛΛΗ), έκδ. «Βιβλικό Κέντρο Ἄρτος Ζωῆς», Ἀθῆναι 1980, στ. 1023.
- ΧΡΗΣΤΟΥ Π., *Ἑλληνική Πατρολογία*, τ. Γ', έκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2005.
- ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ ΑΡΧΙΕΠ., *Ἡ μετὰ Θάνατον ζωή*, έκδ. Χρυσοπηγή, χ. τ. 2007⁷.

- ΖΗΣΗΣ Ν. Θ. π., *Μυστικοί Πατέρες καί άσκητικοί συγγραφείς, Μυστικισμός καί άσκησις είς τόν Έλληνισμόν*, Θεσσαλονίκη 1978.
--, *Ό άγιος Γρηγόριος ό Παλαμάς*, Άθήνα 1985.
- ZIMMERLI W., *Έπίτομη Θεολογία τής Παλαιάς Διαθήκης*, (Μτφρ. Β. Π. ΣΤΟΓΙΑΝΝΟΥ), εκδ. ΑΡΤΟΣ ΖΩΗΣ, Άθήνα 2001.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- BINDLEY T. H., *The Ecumenical Documents of the Faith*, London 1950.
- BIRKEL M., *The Contemplative as Prophet: Monastic Authority in the Works of Nilus of Ancyra* (PhD), Harvard University 1986.
- BOYD J., "One's Self-Concept and Biblical Theology", *The Journal of Evangelical Theological Society*, 40/2 (June 1997) 207, 210.
- CAMERON A., "The Authenticity of the Letters of St. Nilus of Ancyra", *Greek, Roman and Byzantine Studies* 17 (1976) 181-196.
- CANER D., "Nilus of Ancyra and the promotion of a monastic élite", *Arethusa* 33:3 (2000) 401-410.
--, *Wandering, Begging Monks: Spiritual Authority and the Promotion of Monasticism in Late Antiquity*, Berkeley 2002.
--, "Sinai Pilgrimage and Ascetic Romance: Pseudo-Nilus' *Narrationes* in Context", *Travel, Communication and Geography in Late Antiquity*, Cornwall 2004, p. 135.
--, "Pseudo-Nilus' *Narrations*: Introduction and Translation", *History and Hagiography from the Late Antique Sinai*, Liverpool 2010, pp. 73-135.
- CHRISTIDES V., "Once again the 'Narrationes' of Nilus Sinaiticus", *Byzantion* 43 (1973) 39-50.
- CLAUS B. D., *Toward the Soul - An inquiry in the meaning of Ψυχή before Plato*, Yale University 1981.
- COLMAN A., "psychology n.", *A Dictionary in Psychology* (2009) 13-14.
- CONSTAS N., "'To Sleep, Perchance to Dream': The Middle State of Souls in Patristic and Byzantine Literature", *Dumbarton Oaks Papers* 55 (2001) 91-124.
- CORRIGAN K., *Evagrius and Gregory, Mind, Soul and Body in the 4th Century*, Ashgate, Farnham UK - Burlington USA 2009.
- CROSS F., "Nilus the Ascetic, St.", *The Oxford Dictionary of the Christian Church* (1957) 960-961.
- DOMENIC J. 'O M., *Platonopolis, Platonic Political Philosophy in Late Antiquity*, Clarendon Press - Oxford University Press, Oxford 2005.
- ELLIOTT M. W., "Nilus of Ancyra", *The Song of Songs and Christology in the Early Church 381-451*, Tübingen 2000, pp. 35-39.
- GILLIAN C., *Christianity and Roman Society*, Cambridge University Press 2004.
- GRAEF H. C., "St. Nilus: A Spiritual Director of the Fifth Century", *Life of the Spirit* 4 (1949) 224-229, 272-279.

- INGE R. W., "The Permanent Influence of Neoplatonism upon Christianity", *The American Journal of Theology*, Vol. 4, 2 (Apr. 1900) 328 – 344.
- JAEGER WERNER, *Early Christianity and Greek Paideia*, The Belknap Press of Harvard University Press, 1961.
- KANNENGIESSER CH., "Nilus of Ancyra (430)", *Handbook of Patristic Exegesis*, Leiden-Boston 2006, pp. 832-833.
- KORNARAKIS C., *The monastic life according to saint Nilus*, MA Dissertation, Faculty of Arts, Department of Theology, Durham University 1991.
- MAYERSON P., "Observations on the 'Nilus' Narrationes: Evidence for an Unknown Christian Sect?", *Journal of the American Research Center in Egypt* 12 (1975) 51-74.
- PAUL, BISHOP, *Synchronicity and Intellectual Intuition in Kant, Swedenborg, and Jung*, The Edwin Mellen Press, USA 2000.
- QUASTEN J., *Patrology*, vol. III, Westminster Maryland 1986³.
- REEVES J. W., *Body and mind in Western thought*, Harmondsworth 1958.
- RIST M. J., *Man, Soul and' Body, Essays in Ancient Thought from Plato to Dionysius*, Variorum – Ashgate Publishing Com., Aldershot, Hampshire UK/Brookfield Vermont USA 1996.
- ROBERSON SMITH W., *The Religion of the Semites*, London 1907.
- RORTY A., *Essays on Aristotle's Ethics*, University of California Press, California 1980.
- RYLE G., *The concept of mind*, London 1949.
- SEVILLE A. R., *Ascetics and society in Nilus of Ancyra: Old Testament imagery as a model for personal and social reform*, (PhD/The Catholic University of America-UMI 3294706), Washington D.C. 2008.
- SINKEWICZ E., *Evagrius of Pontus, The Greek Ascetic Corpus*, Oxford 2003.
- STEAD G. C., "The Scriptures and the Soul of Christ in Athanasius", *Vigiliae Christianae* 36, 3 (Sep. 1982) 233-250.
- STRICKLAND E., *Christian Leadership in Late Antique Ancyra (284-450)*, (PhD/The Catholic University of America-UMI 3239355), Washington D.C. 2006.
- THEODOROU F., "Nilus' Narrations: micro-level teaching, a new criterion of stylistic differentiation", *Byzantion* 63 (1993) 24-236.

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

- ΒΛΑΧΟΣ ΙΕΡΟΘΕΟΣ, ΜΗΤΡ. ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ & ΑΓ. ΒΛΑΣΙΟΥ (Επιμ. ΣΟΦΙΑ ΝΤΡΕΚΟΥ), *Η Ορθόδοξη νηπτική θεολογία της Εκκλησίας ως μέθοδος θεραπείας*, ημ/νία δημοσίευσης: 4/10/2013, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 08/09/2017. Ηλ/νική διεύθυνση:

<http://www.sophia-ntrekou.gr/2013/10/H-orthodoxi-niptiki-theologia-tis-ekklisias-ws-methodos-psychotherapeias.html>

- --, *Η Ορθόδοξη νηπιτική θεολογία της Εκκλησίας ως μέθοδος θεραπείας*, ημ/νία δημοσίευσης: 26/06/2006, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 10/11/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: <http://oodegr.com/oode/psychotherap/niptiki1.htm>
- --, *Η αξία του χαρίσματος της Απαθείας*, ημ/νία δημοσίευσης: 17/10/2014, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 21/07/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: http://oodegr.com/oode/psychotherap/pnevma_agwnas/apa8eia_1.htm
- --, *Τι είναι η ψυχή*, ημ/νία δημοσίευσης: 28/11/2016, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 15/03/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: <http://oode.info/oode/dogma/psyxi1.htm>
- --, *Ψυχική και πνευματική υγεία*, Όμιλία στην Ήμερίδα για την «Ψυχική Ύγεια», Ναύπακτος, ημ/νία δημοσίευσης: 03/03/2017, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 30/04/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: <http://www.parembasis.gr/index.php/el/menu-teychos-248/4830-2017-248-10>
- BORMANN KARL, *Η φύση της ψυχής στον Πλάτωνα*, ημ/νία δημοσίευσης: 6/10/2015, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 18/09/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: http://axia-logou.blogspot.gr/2015/10/blog-post_6.html
- ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ, *Η Δομή της Ανθρώπινης Ψυχής και η Μορφή του Πολιτεύματος κατά τον Πλάτωνα*, ημ/νία δημοσίευσης: 6/09/2013, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 20/09/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: <https://www.pemptousia.gr/2013/09/i-domi-tis-anthropinis-psichis-ke-i-morfi/>
- ΗΛΙΑΔΗ Κ. ΑΜΑΛΙΑ, *Πλάτωνα – Η ζωή και το έργο του Πλάτωνα*, ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 20/09/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: http://www.matia.gr/7/73/7302/7302_1_7.html
- ΚΕΣΕΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΕΣΤΗΣ, *Πάθη και Αρετές*, ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 19/04/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: <http://www.imdlibrary.gr/index.php/el/2013-01-14-09-09-13/books/book/113?page=1>
- ΚΟΡΝΑΡΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, *Ο μύθος της ψυχοθεραπείας*, ημ/νία δημοσίευσης: 30/04/2014, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 18/09/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: <http://antifono.gr/portal/κατηγορίες/βιολογία-ψυχολογία-εγκέφαλος/γραπτός-λόγος/4805-ο-μύθος-της-ψυχοθεραπείας.html>
- LARCHET J. C., *Η θεραπευτική των πνευματικών νοσημάτων – Εισαγωγή στην ασκητική παράδοση της Ορθοδόξου Εκκλησίας* (μτφρ. Χ. ΚΟΥΛΑΣ), ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 14/11/2016. Ηλ/νική διεύθυνση: http://oode.info/oode/biblia/kritiki/therapeftiki_psyxikwn_noswn_1.htm
- ΜΑΜΩΛΗΣ ΓΙΩΡΓΟΣ, *Περί Ψυχής*, ημ/νία δημοσίευσης: 09/11/2005, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 14/09/2016. Ηλ/νική διεύθυνση: <http://www.filosofia.gr/item.php?id=248>

- ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗΣ Ι. ΓΕΩΡΓΙΟΣ, *Παρθενία, σωφροσύνη, ακτημοσύνη: οι βασικές αρετές της μοναχικής ζωής*, ημ/νία δημοσίευσης: 20/11/2017, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 13/03/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: <https://www.pemptousia.gr/2017/11/parthenia-sofrosini-aktimosini-i-vasikes-aretis-tis-monachikis-zois/>
- ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ, ΕΞΟΜΟΛΟΓΗΤΑΡΙΟΝ, ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 12/11/2016. Ηλ/νική διεύθυνση: http://anemi.lib.uoc.gr/php/pdf_pager.php?rec=/metadata/9/9/c/metadata-271-0000010.tkl&do=304998.pdf&pageno=3&width=426&height=615&maxpage=288&lang=en
- ΞΥΔΙΑΣ ΒΑΣΙΛΗΣ, *Η ψυχή στο Χριστιανισμό. Ανάμεσα στο Θάνατο και την Ανάσταση*, ημ/νία δημοσίευσης: 27/03/2009, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 18/03/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: <http://antifono.gr/portal/πρόσωπα/ξυδιάς/γραπτός-λόγος/1048-ψυχή-Χριστιανισμός-Θάνατος-Ανάσταση.html>
- ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ ΕΥΗ, *Η έννοια της ψυχής στην Παλαιά Διαθήκη*, ημ/νία δημοσίευσης: 07/07/2014, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 10/01/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: <http://www.pemptousia.gr/2014/07/i-ennia-tis-psichis-stin-palea-diathiki/>
- --, *Σχέσεις ψυχής και σώματος στην αρχαιοελληνική σκέψη*, ημ/νία δημοσίευσης: 03/11/2014, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 22/01/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: <https://www.pemptousia.gr/2014/11/schesis-psichis-ke-somatos-stin-archeoelliniki-skepsi/>
- ΠΙΤΤΑΡΑΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ, *Θεολογική Όρολογία καί Διδασκαλία στά Βιβλία Ἐπιστολῶν τοῦ Ἀσκητοῦ Νείλου Ἀγκύρας*, ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 20/02/2016. Ηλ/νική διεύθυνση: https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=19&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwi6rP2V-czUAhWHWBQKHdD_CCA4ChAWCE8wCA&url=https%3A%2F%2Fejournals.lib.auth.gr%2Fkosmos%2Farticle%2Fdownload%2F3979%2F4028&usq=AFQjCNGQStaS_kFYDsG3mXCkapY2b_AQWQ
- ΣΑΒΒΑΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ π., *Πάθη: Αρώστειες (sic) της ψυχής και του σώματος*, ημ/νία δημοσίευσης: 08/01/2010, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 25/10/2016. Ηλ/νική διεύθυνση: http://anavaseis.blogspot.gr/2010/01/blog-post_9877.html?m=1
- ΣΑΚΚΕΤΟΣ Α., *Τι να ήσαν άραγε αυτοί οι σοφιστές;* Ημ/νία δημοσίευσης: 21/12/2013, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 19/09/2016. Ηλ/νική διεύθυνση: <https://www.sakketosaggelos.gr/Article/5059/>
- ΣΤΑΝΙΤΣΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, *Τι είναι το σώμα για την Ορθόδοξη Θεολογία;* Ημ/νία δημοσίευσης: 18/07/2015, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 28/09/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: <https://www.pemptousia.gr/2015/07/peri-somatos-mia-theologiki-theorisi/>

- ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, *Πλάτωνος «Πολιτεία» Εισαγωγή (σχεδιάγραμμα)*, ημ/νία δημοσίευσης: 18/07/2015, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 11/11/2016. Ηλ/νική διεύθυνση: <http://blogs.sch.gr/dstefanou/2013/09/02/πλάτωνος-πολιτεία-εισαγωγή-σχεδιάγρ/>
- ΣΤΡΑΤΗΓΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ πρωτ., *Θεραπευτική τοῦ νοός (ἀκολουθώντας τήν Πατερική θεολογία), Νοῦς – Ἀνατομία, Νοσολογία καί ἡ θεραπευτική του*, ημ/νία δημοσίευσης: 4/10/2014, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 05/06/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: http://yorgosthalassis.blogspot.com/2014/10/blog-post_4.html
- ΤΑΟΥΣΑΝΗΣ Δ. ΙΩΑΝΝΗΣ, Θεσσαλονίκη, 2009, ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 03/05/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: <http://invenio.lib.auth.gr/record/113681/files/GRI-2009-3245.pdf?version=1>
- ΤΖΙΡΑΚΗΣ ΕΜΜ. ΝΙΚΟΛΑΟΣ, *ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ: «ΤΟ ΓΝΩΘΙ ΣΑΥΤΟΝ»*, ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 21/05/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: <http://www.orthodoxwomeneurope.com/images/uploads/file/Tzirakis.pdf>
- ΒΥΤΗΟΥΛΚΑΣ ΝΙΚΟΣ, *16. Η θεραπεία του τριμερούς της ψυχής, οι θλίψεις και η αναγκαιότητα της πίστης*, ημ/νία δημοσίευσης: 12/11/2012, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 21/09/2016. Ηλ/νική διεύθυνση: <http://www.paterikiorthodoxia.com/2012/06/859.html?m=1#.WDx2qW-TvIY>
- ZUBRINIC DARKO, *Croatian Humanists, Ecumenists, Latinists, and Encyclopaedists*, Zagreb, ημ/νία δημοσίευσης: 1995, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 26/09/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: <http://www.croatianhistory.net/etf/lat.html#maru>
- *ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ ΑΡΕΤΗ. ΤΑΙΡΙΑΖΕΙ ΣΤΗ ΦΥΣΗ ΜΑΣ Η ΗΘΙΚΗ ΑΡΕΤΗ*; Ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 23/12/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: http://1lyk-trikal.tri.sch.gr/files_1lyk/moula/arist_ht.pdf
- *Εξομολογητάριον Αγίου Νικοδήμου - Αντί Προλόγου*, ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 21/11/2016. Ηλ/νική διεύθυνση: <http://www.alavastron.net/2016/07/Nikodimos-Agioritis-Confessions.html>
- *Φαίδρος (διάλογος)*, ημ/νία τελευταίας τροποποίησης: 26/09/2017, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 21/10/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: [https://el.wikipedia.org/wiki/Φαίδρος_\(διάλογος\)](https://el.wikipedia.org/wiki/Φαίδρος_(διάλογος))
- *Φιλολογικά, ΕΛΠ 22, Η τριμερής διάκριση της ψυχής και οι τρεις τάξεις της πολιτείας, Η τριμερής διάκριση της ψυχής και οι τρεις τάξεις της πολιτείας (Πλάτων)*, ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 09/11/2016. Ηλ/νική διεύθυνση: <http://foitisis.blogspot.gr/p/22.html>
- *Η φύση της κατασκευής του ανθρώπου στην Παλαιά Διαθήκη*, ημ/νία δημοσίευσης: 06/05/2011, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 11/11/2017. Ηλ/νική διεύθυνση:

<https://earlychristiandocctrine.wordpress.com/2011/05/06/1-4/>

- *Ἱεροὶ Κανόνες ὑπὸ Ἀγίων Πατέρων (Σύνοδοι, Διατάξεις, Ἑρωτήσεις-Αποκρίσεις, Ἐπιστολαί)*, ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 12/11/2016. Ηλ/νική διεύθυνση: http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/tributes/regulations/various_regulations.htm
- *Νουμήνιος*, ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 14/12/2016. Ηλ/νική διεύθυνση: <http://www.n1.xtek.gr/ime/gymnasium/?p=lemma&id=399&lang=1>
- *Ο πολιτισμός του Διαφωτισμού*, ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 24/03/2019. Ηλ/νική διεύθυνση: <https://www.ideotopos.gr/posts/philosophy/74>
- *Πατερική Θεολογία*, ημ/νία δημοσίευσης: 05/12/2012, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 11/12/2016. Ηλ/νική διεύθυνση: <http://www.paterikiorthodoxia.com/search?updated-max=2012-12-05T05:25:00-08:00&max-results=20&reverse-paginate=true&start=20&by-date=false>
- <http://www.psychologia.gr> ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 29/10/2017.
- *Ψηφιακή Βιβλιοθήκη, Βιβλιοπαρουσιάσεις και ολόκληρα βιβλία*, ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 14/11/2016. Ηλ/νική διεύθυνση: <http://oode.info/oode/biblia/biblia.htm#pdf>
- *Ψυχή*, ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 12/11/2016. Ηλ/νική διεύθυνση: <https://el.wikipedia.org/wiki/Ψυχή/>
- “psychology (n.)”, *Online Etymology Dictionary*, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 29/10/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: <https://www.etymonline.com/word/psychology>
- Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα, ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 21/01/2017. Ηλ/νική διεύθυνση: http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/search.html?lq=ψυχή&sin=all
- <http://www.aganargyroi.gr/index.php/2011-06-05-16-40-09/1422-2013-01-05-08-43-26.html> ημ/νία δημοσίευσης: 26/12/2013, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 23/05/2017.
- <http://biblehub.com/str/greek/5590.htm> ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 21/01/2017.
- <http://links.jstor.org/sici=1550-3283%28190004%3A2%3C328%3ATPIONU%3E2.0.CO%3B2-6> ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 8/11/2016.

- <http://4.bp.blogspot.com/-2wScE22UFRc/VpiYcz5PYrI/AAAAAAAAACSU/e1p2eS4yJFU/s1600/unnamed.jpg> ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 29/07/2017.
- https://pixabay.com/el/photos/ψυχή/?orientation=&image_type=&cat=&colors=&q=&order=popular&pagi=2 ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 13/11/2016.
- <http://www.saint.gr/photos/standard/1112/OsiosNeilos01.jpg> ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 10/10/2017.
- <http://www.pigizois.net/vivlia/xristodoulou/i meta thanato zoh.pdf> ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 12/11/2016.
- <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/99/Boschsevendeadlysins.jpg> ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 16/12/2017.
- https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0c/Hieronymus_Bosch_093.jpg ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 16/12/2017.
- https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/ae/El_jard%C3%ADn_de_las_Delicias%2C_de_El_Bosco.jpg ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 16/12/2017.
- https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d3/Superbia_%28mosaic%2C_Basilique_Notre-Dame_de_Fourvi%C3%A8re%29.jpg?uselang=el ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 16/12/2017.
- <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/83/RealIrvinClubRetiredSongs.jpg> ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 16/12/2016.
- http://users.sch.gr/ipap/Ellinikos_Politismos/AnthologioC/24.htm ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 20/12/2017.
- <http://antikleidi.com/wp-content/uploads/2016/04/The-Choice-of-Hercules.jpg> ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 20/12/2017.
- https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/92/Andrea_Appiani_-_Hercules_at_the_crossroads.jpg ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 20/12/2017.
- <http://www.hellenicaworld.com/Art/Paintings/en/PartPPRubens0148.html> ημ/νία δημοσίευσης: άγνωστη, ημ/νία επίσκεψης ιστοσελίδας: 20/12/2017.